

NORSKE BYGDER

UTGIT AV

Museumsdirektør HANS AALL.
Professor Dr. A. W. BRØGGER. Professor
Dr. EDV. BULL. Professor Dr. KNUT LIESTØL
og Konservator GISLE MIDTTUN som
er verkets redaksjonskomite.

BIND I. SETESDALEN

ALB. CAMMERMEYERS FORLAG · LARS SWANSTRÖM

TRYKT I CENTRALTRYKKERIET, KRISTIANIA MCMXXI

SETESDALEN

MED BIDRAG FRA

GUNNAR RYSSTAD. Divisjonslæge
H. BRYN. Professor TORLEIV HANNAAS.
Konservator Dr. HELGE GJESSING. Professor
Dr. EDV. BULL. Universitetsstipendiat Dr. REIDAR
TH. CHRISTIANSEN. Professor Dr. KNUT
LIESTØL. CATHARINUS ELLING.
Professor Dr. MAGNUS OLSEN.
Dr. FREDRIK B. WALLEM.
Konservator GISLE
MIDTTUN

 Nasjonalbiblioteket
Depotbiblioteket

MED 8 FARVETRYK, 47 PLANCHER OG 311 BILLEDER

ALB. CAMMERMEYERS FORLAG · LARS SWANSTRÖM

TRYKT I CENTRALTRYKKERIET, KRISTIANIA MCMXXI

INNHold

	Side
GUNNAR RYSSTAD: Natur og folkekarakter	9
DIVISJONSLÆGE H. BRYN: Antropologi	16
PROFESSOR TORLEIF HANNAAS: Sætedals-Målet	22
KONSERVATOR HELGE GJESSING: Sætedalen i forhistorisk tid	30
PROFESSOR DR. EDV. BULL: Økonomisk og administrativ historie	46
UNIVERSITETSSTIPENDIAT DR. REIDAR TH. CHRISTIANSEN: Religiøst liv vesentlig efter Johannes Skar	86
PROFESSOR DR. KNUT LIESTØL: Folkedikting	94
CATHARINUS ELLING: Musik	112
PROFESSOR DR. MAGNUS OLSEN: Sætedalens runeinnskrifter	117
DR. FREDRIK B. WALLEM: Minnesmerker fra Middelalderen	122
KONSERVATOR GISLE MIDTTUN: Gamle vegar	134
KONSERVATOR GISLE MIDTTUN: Gardar, hus og husbunad ..	142
KONSERVATOR GISLE MIDTTUN: Sætedalsbunaden	200
KONSERVATOR GISLE MIDTTUN: Liv og levemåte	212
KONSERVATOR GISLE MIDTTUN: Kunstarbeid og handverk ..	251
REGISTER	263

FORORD

Det som kjennetegner et folk som nasjonal enhet er dets kultur, likesåvel som denne er et av de sterkeste bånd som binder folket sammen. Derfor er også kjennskapet til dets egen kultur og dennes røtter en av de kilder, hvorav et folk henter sin nasjonale styrke.

I de siste par menneskealdre har — parallelt med den teknisk-industrielle utvikling og interessen for naturvidenskapene — foregått et stadig økende arbeide for å undersøke vår eldre historie og kultur på alle områder. En av de linjer dette mangesidige arbeide er gått frem etter, og som vi i de siste årtier har lagt stigende vekt på, er studiet av vår gamle folkekultur. Vi har erkjent dennes store betydning for kunnskapen om vår egen åndelige utvikling. Bygget på middelalderens kulturverden og med dype åndelige røtter langt tilbake i forhistorisk tid har den levet som en ubrutt strøm under senere århundreders kulturbølger og under stadig innflydelse fra disse. Landets naturforhold og folkets livsvilkår og lynde har så bragt sine tilskudd og gitt den særpreget form og farve. I ly av den nye tids spaltning mellom by og land har vår folkekultur levet sitt stille liv i avstengte bygder og etterhvert krystallisert sig som bygdekultur.

Der har derfor i de senere år været nedlagt et betydelig arbeide for å klarlegge og tilgjengeliggjøre vår kultur. Penger bevilges stadig, og museer og historielag er dannet, innsamlinger er foretatt, skrifter er utgitt og meget og godt arbeide må sies å være gjort.

Men dette fører neppe helt frem. Arbeidet foregår på spredte hold, sett under forskjellige synsvinkler og ofte med spesielle mål for øie. Snart tenkes det innsamlede stoff tatt i det praktiske livs tjeneste, snart bygges arbeidet utelukkende på materialinnsamling og snart på kildestudier. Det meste av det som er samlet er heller ikke så tilgjengelig som ønskelig kunde være. Det ligger gjemt i ett eller annet arkiv eller museum og kommer ikke det hele folk til gode, blir ikke dets åndelige eie og får derfor heller ikke full betydning for vår utvikling.

I andre fag vilde denne arbeidsordning ikke vekke så store betenkeligheter, men her må vi erindre den store hurtighet, hvormed de siste rester av vår gamle kultur svinner. For hvert år som går, vil arbeidet bli vanskeligere å utføre. Man vinner neppe noget ved å vente, så meget mer som interessen for å utforske vår nasjonale kultur og lære den nærmere å kjenne nettop er sterk i vårt slektledd.

Hvad der trenges er etter vår mening et gjennomført, fast planlagt systematisk arbeide, stadig gående frem fra distrikt til

distrikt, omfattende alle sider av emnet og bygget på materialinnsamling både ute i bygdene og i arkivene.

Dette arbeide tenker vi ikke stillet op i motsetning til det hittil utførte, men som et felles arbeide, hvori mange kan ta del og få sin større eller mindre plass. Ja, vi tenker det meget mer som et utfyllende og organiserende verksted for vår forskning.

Som resultat av dette arbeide vil bli utgitt et stort populærvitenskapelig standardverk over norsk folkekultur under titelen: *Norske Bygder*. Dette vil komme ut bindvis med ett eller om stoffmengden nødvendiggjør det, flere bind for hvert kulturelt samhörig distrikt, således f. eks. *Numedal 1 bind, Hallingdal 1 bind, Telemarken 2 á 3 bind* o. s. v. Hvor mange bind der i det hele vil kreves, kan på forhånd vanskelig sies; men man må vistnok gå ut fra, at det hele verk vil komme til å utgjøre ca. 30 bind. Innholdet i de enkelte bind vil komme til å omfatte omtrent samme avdelinger som nærværende.

Det stoff som vi har tatt med i planen, synes kanskje å spenne litt vidt, men vi kan etter vår mening og i tilslutning til den moderne videnskaps krav i så henseende ikke se, at noget kan undværes, om vi skal kunne efterspore vår gamle kulturs røtter, følge dens vekst og klarlegge de innflydelser, som har været samvirkende til å gi den dens sterke særpreg.

Bindene vil foreløbig ikke kunne gis ut hurtigere enn hvert annet år, senere — etterhvert som arbeidet kan bli bedre organisert og medarbeidernes antal øket — årlig.

Efter andragende av redaksjonskomiteen har Stortinget bevilget kr. 10 000 fordelt på to budgjetterminer til innkjøp av 1000 eksemplarer av „Norske Bygder“ til folkebibliotekene. Denne sum blir brukt til forarbeider og undersøkelser. Til disse har for Setesdalens vedkommende også Aust-Agder fylke bevilget kr. 500.00, Iveland herredsstyre kr. 200.00, og private i Valle ved hr. ordfører Knut K. Løyland skjenket kr. 118.00. Det store beløp, hvormed utgiftene har oversteget disse bidrag, er dekket av Norsk Folkemuseum.

Når vi har valgt Setesdalen først, er det fordi det omfatter rike levninger av vår middelalderkultur, og studiet av denne vil ha megen betydning for arbeidet i de andre distrikter. Der var også i dette dalføre utført en hel del forarbeider, som lettet arbeidet nu, før man har vunnet erfaring for dettes hensigtsmessige organisasjon. Som neste bind vil følge Vest-Agder. Dette distrikt står i mange henseender Setesdalen så nær, at det for en stor del har betinget samtidige undersøkelser og materialinnsamlinger. I tredje bind har vi tenkt å gå over til Østlandet og her begynne med Romerike.

Utgiverne.

1. Fraa Byglandsfjord

Fot. Gisle Midttun

NATUR OG FOLKEKARAKTER

AV GUNNAR RYSSTAD

Otre-dalføri æ lengste dalføri paa Sørlandæ. Aa de æ daa helste èvre luten, Byglands- aa Valle prestegjell me meine, it me sjave talar um Setesdal. Mitt-luten, Evje gjell, høyre au ti fute- aa skrivardømæ, aa mykji hev der vore sams for dei aa okko ut gjenom tînn, líkeis Aaseral, som no æ flutt ti eit anna fylkji, men som høyre her innat fraa gamaalt. Difor er der sùme, som au take denne mitt-luten av Otredalføræ au ti Setesdal. Ysste luten av Otredalføræ æ Tøreidal, avlaga ti Torrisdal, aa de høyre ti Vest-Agder fylkji.

D'æ evre luten, Byglands- aa Valle gjell, eg her meini mæ Setesdal. Der æ so stort eit skjil i natur aa fókk, i maal aa klædragt aa anna, at de æ vist de rettaste aa take denne èvre luten i sèr.

Kjæm'e du òttati, so æ den haagji nuten Aardalsnapen

nogso tilsynde. Garen Vassend ligge n'unde der. Aardalsnapen æ vite-fjødd; der sto vitì der i gamle dage. Den fyrsti sill stande paa Skraasta-heiinn i Tøreidal, den airi paa Aardalsnapa, den tre'i paa Straumsfjødd i Hylesta, den fjøri paa Hømstól i Valle aa den fimti (paa Hørshòvd?) i Bykle.

I Vassend æ sølt aa gosslegt. Men mæ Byglandsfjor stasjon, der Setesdalsbanen no sluttar æ helste utrivelegt: snauberg aa myr aa altfor òpi mói nór. Der tèk den langji Byglandsfjören ti. Tjyvisnesi ligg'e paa en tangji aa austélèn'e, uppi fjøddæ vestafyri æ Tjòveheddèren, ei berghole som segnì sei at eit tjovebøle hèlt seg í.

Aa vest'e lèn'e av fjor'e ligg'e ein kring'e av gara: Klepp, Bø, Tveitaa aa Hørverak. Daavisst mæ Hørverak æ onelegt. Skogjen veks'e som en hamp'e, graani legg'e eit varmt, grønt

2. Aardal

Fot. Gisle Midttun

tæpi iv' de heile; eikji aa aari aukar inntrykkji av livd aa vermdi.

Paa Hörgjæ, eit snauberg ovafor Hörverak, ligg'e steirøysa aa vísni ette mura fraa gaamo tí. De æ trulegt at her æ ein ellgaamaale ofrings-sta'e, kansi mótastaen fraa yttri Setesdal, Evje-Honnes aa Aaserall. —

So tek me upp fjoren ti Grænnæ mæ Aardals kyrkje aa vestlene aa dal'e. Den opne, ví'i kvæven æ skogklæd'e mæ vene gara i botne aa kring i lí'edragji: Landi, Greibrokk, Bakke aa Hövsta. Her æ gaamaale tingsta'e aa mótasta'e for yttri Setesdal. No ligg'e dei store bygningann aa tæringsheim'e, Landesbogen, aa kuvar ne heile bygdi; men sol aa lívd hev dei fengji nog av. Men der æ inkje noko i stíl hell lag som minner um Setesdal; de hev byggjemeistaren gløymt. —

So staivar me att'e utaa fjor'e i dei ví'e kvæve: Dale, Frøyrak — Løngerak. I nór aa nóraust stengjer *Faanefjoddi* mæ den vronge *Faanekleivi*. Der hev vore eit leidt stengji for framkomstí. Her æ fjoren djupaste, aa manglein hest'e aa lass æ ne'søkt, itt fock vaaga seg for hardt aa kleint isföri. Aa fjoddi æ bratt mæ haage ur'í ut mot Løngerak. Men lauvskog aa barskog gror i kapp'è n'unde haage fjoddi aa i slane lífa kring Løngerak. Her møter du Setesdals-naturen: Ei blanding av har villskap aa mjuk yndi. Men skogjen hev endaa so stort eit ivetak mæ sitt varme tæpe at villskapen gløymest av.

Austlene — Dali, Frøyrak hev kje so grei ei líne: D'æ aasryggji aa smaakvævi som dylje burt vestheio der. Ette gaamo segn ska Otra hav fengje namni sitt av aasryggen, som stengjer dalen norafor Frøyrak. Aa stundom, itt de ligg'e noko snjó'e aa ljós aa skuggji fedde rett, so líkjest aasen ein store otte som krabbar se fram aust'atí, aa fyri renner dei tvai smaa

ungann hass. Ja so sa da gamle, at dette va upphavi ti nomno Otre aa Otredal. —

Kvæven ovafyri: Lauvdal, Naanès, Skjèvrak æ ujamne. Lauvdalsgaren mæ skoghødd ovafyri aa snaue haagheif ti bakgrunn'e æ eit vent syn. Vestlene Naanès—Skjèvrak hev kji noko som hell'e maal mæ dette. Merkjelegaste her æ de trønge, hóle ukjømde Mèle-djúvi. Her siglde Sante-Olav so kvost, at han rendi n'í bergji, aa so kom Mèle-djúvi.

I bergodda norafor Lauvdal æ gamle upplagdi røysa utaa bergnovó. Her utaa fjor'e va de Kong Hani fadd, sa Hadvaar Aakri. Sant' Olav løynte si i ei vík i odda, som no kaddast Sverris-Hamn. De va segn um at der va hoggji ei runeskrift aa bergodda, men der æ leita etti, aa um d'æ so ti der hev vori noko skrift, so æ ho no skavi ut av is'e aa bylgjeslag.

Mæ Bygland æ ei av dei stöste bygda i dal'e. Fjoren opnar eit breidt utsyn mot sør, aa bratte fjoddi stengjer mot vest, men i nor æ der laage aasa aa dalföri ti Jordalsbø. Jori i jori ligg'e Nesi, Kvaali aa Bygland mæ myrke, varme skoglífa i aust. D'æ rom ti storgara aa rike grænni her, aa d'æ kje undeleg um segninn leggje kongssogu ti desse sta'a.

Baa aa Bygland aa mæ Nesi æ der gamle gravhauga. Stöste æ Hanehaug aa Nesi.

Ova for Bygland trengjest dalen av. Mæ Straumen æ fjoren avskoren; ovafyri nemnest 'an Aaraks-fjoren. Bratte haage fjoddi stengjer paa baee sí'ú, so der æ liti rom etti i dalbotne. Aa austlene ligg'e Èlingskjønn, ein stöylè i sjave dalbotne som Kvaali aa Nesi eige. Der hev vor'e rudt i gamle dage kann ein sjaa, so d'æ vist ein gaamaale nelagde gar'e.

I fjoddi-brúninn norvest fraa Èlingskjønn æ der eit stort,

3. Lauvdal i Bygland

Fot. Gisle Midttun

rundt bergstykkji, som da kadde Prekestolen. De hev plent lag som eit rundt kjer, hell ein prekestolé itt ein ser dæ fraa en viss'e kanté mot himlesyninn.

Vestelene av dale innmæ Aaraksfjoren: Skaamedal—Frøysnes hev mange, bratte, vidde fjødd mæ haage uri n'undi. Men graani aa lauvve'en vekse so djarvt at heile landskapi fær fargji av ei yndefull livskraft. Austelene, Sannes—Aaraksbø, hev mei døyvde linu i dalbrúninn. Daa vist mæ Aaraksbø æ eit storlagt utsyn: Den store, romsame dyrka grænni, kransa' mæ graanklædde aasa i livd av dei bratte fjødd'æ mot nor, der eikji aa graslaukjen vekse — aa mæ den breie, blaa fjoren i botnè, d'æ eit sýn du alli gløymer.

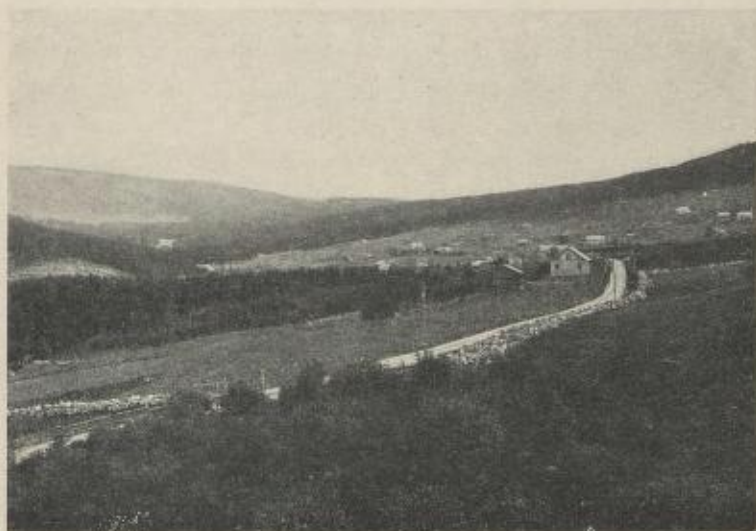
Mæ Osì sluttar fjoren, men aan'e renn'e stilt aa rolegt alt ti Landgjei. Reiaarsfossen ottafor Osì æ vær aa sjaa — daavist i flaume. Aane fraa Reiaarsvatnæ kjem beint utive de bratte fjøddi so de stend i eit gov.

Kvæven Osì—Moi—Heista—Austa æ liksom hovúluten av Austa-sokn. Serleg fraa Austa hev du eit vent kringssjaa. Füre-moa aa graanelia aa mjuke fjøddkamba i himlesyninn. Der æ mangæ gamle gravhauga framette aabar'e mæ Austa, Moi aa Heista, aa Søre-Heista æ ein av dei støste.

Fraa Heista ti Landgjei gjer dalen tverkrok'e fraa aust ti vest. Her var' dalen au trongare aa skumare. Men mæ Sordal veks'e füreskogjen i dei varme sandmoa, aa graani strævar aa klorar seg upp ette dei bratte liedrag mæ Tveit aa Heggland.

Vaar aa tileg hanstedagjen gjeng baatann Bjoren aa Dølen fraa jinnvegssiasjonen Byglandsfjord ti Granheim. Aa vi du sjaa de venaste av stubben Osì—Landgjei, so ska du inkje fare aalmannvegjen men helle fy'e baat'e.

Evste grænni i Austa: Landgjei—Birkjeland hev au mykje bratte bergsi'ù aa trange dalbotne.

4. Jordalsbo

Fot. Gisle Midttun

5. Skaamedal i Sandnes

Fot. Gisle Midttun

Mæ Hækni, mest inn mæ byti mæ Hylesta, æ Kyrkjedekkan. Her sa gamle Tarjei Landgjei at den eldste kjyrkja stó, aa den ha dei ihop Austa aa Hylesta. Der æ visni ette gamle grepti aa múra; men no æ der skog'e, der den gamle kjyrkja stó.

No kòm'e me ti Hylesta, fyste sókni i Valle gjell. Fraa Landgjei ti Straumi æ de smaa fossa aa strýkji i aan'e. Kvæven Besteland—Heddi—Straumi æ tronge ottati, men rómkar mæ Heddi—Straumi. De bratte Straumsfjødd stengjer i nor, men kjem du so langt som ti Straumi, so opnar dalen seg mot nor so du ser Riskefjødd aa haagheiann i vest. Her paa Straumsfjødd sto seiste viten i dal'e; han vart'e upp-brende i 70-aaró av vanvare.

Austelene av dal'e, fraa Straumi aa utettè hev slane lía mæ bergryggjè stingande fram, vestlene hev mei mæ bratte fjødd. Ottafor Straumi æ móa mæ gamle gravhauga.

Fraa Straumè ti Bjørgum æ Otra meste som ein fjór'e i flaum'e. Kvervi Rýssta, Brokke, Nómeland, Úpsta mæ Hovi-Bjørgum aa austelene æ ei av dei støste bygda i dal'e. Fraa Hovsgaró hev du venaste utsyni, mæ laage aasa i søri aa hægste heiann i norvest mæ mjuke, lette formi. Brokke aa Berg liggje so tilsýnde haagt i líedragjæ, skogjen kringar seg rundt garann neafýri, aa dalbotnen skjipter mæ skog aa dýrka mark.

Fraa Bjørgum ti Flaane æ de strýkji aa fossa i Otre. Daavist stýkkji fraa Upsta-únn ti Flaarends-sogjæ æ villt aa trongt; der æ kje rom anten til skog hell dýrka mark i dalbotne. Men endaa ausklegare var'e uppette Flaastrøndó; aan'e æ meste som ein fjór'e i flaum'e aa bratte bergveggjinn aa baae læa. Barre mæ Flaarenden æ róm ti ein liten gar'e, aa eit lite nes, hell ei fit ser du av

6. Valle, set fraa Tveiti

Fot. Gisle Midttun

aa ti, skógjen strævar armoskleg uppette ur aa berg, men de monar so liti.

No æ me i Valle. Men kome me upp ti kvæven Sannès-Kveste, mæ Bø-Aamli aa austelene, so tek den dýrka jori støste rómi. Fjoddí æ bratte aa skogjen fær kje so stort róm, men der æ klekk, aarviss jór. N'unde Aamli æ den drústeleg Hallandsfössen, den støste fössen i Otra heruppi ette Sarv i Býkle. Der hev vatni skave ut strökkù¹, som æ mei enn mannshægdi djupe.

Vaddebø—Noribø, Hømm' aa Tveitebø mæ Nómeland aa vestelene æ storbygdí i Valle. Heile bygdí æ som ei stor grýte mæ slette, skavne fjodd i vest, i nor stengjer Einang aa Hømsfjodd, aa haagheif i aust. Heile den róme dalbotnen æ dýrka, der ligg'e gar' i gar'e mæ prestegaren, den gamle Sètr i midten. Kjæm du ti Valle anten tilegt um sùmaari, mæ snjóren endaa ligg'e i haagheió kring, hell um hausti mæ kønni stende paa staur'e, so æ de eit drústeleg sýn, som de inkje æ so mangesta makji ti i landi. Der æ liti skóg'e i Valle-bygdinn, men beiti æ framifraa i dei ende-

¹ strokke = jættegryte.

lause aarehóltó. Aa der æ ei kønnjór, som bère ríkt aa aarvisst mæ liti hevd. — Grænni: Tveití, Evretveit—Brottveit ligge midtlíes aa austelene — der æ eit fint útsýn íve Vaddebø, itt ein æ *der*. Her gjekk aalmanvegjen i gamle dage — der va so kjømt aa Tveitinn daa. —

Tveitebø, Hømm—Dale æ líksom eit kvervi for seg. Her æ de ein sleng'e aa dale. N'unde Einang æ villt aa trongt, men skógjen fær mei ivetak her uppe.

Kòme me forbí Kallefoss ti Flateland—Rýgnesta, Lunden — Brókka, so æ me atte i skogbygdinn. Austelene Røysland - Løyland hev mykje skóg'e. Denne evste lüten av Valle æ nemnde Ov'Einang. Innafor Brokka æ der eit kallegt djuv, Veiaa-djúvi.

Fýste garen i Býkle æ Bjønnaraa. Der æ trøngt aa villsklegt fýr du kjæm'e ti Bjønnaraa. Der æ foss i foss'e mange sta, ein av dei venaste æ Drengsfoss. I Jý'lfinn ottafor Bjønnaraa æ der nokle store, lange steina, nemæ aane, de æ Jý(gr)steinann.

Mæ Bjønnaraa svingar dalen noko aa tverdalen Ljósaa-dalen i vest aa Bjønnaraadalen i aust gjer de rómt aa frítt.

7. Kyrkjebygdi i Bykle

Fot. Gisle Midttun

De æ villfjell aa skogmark som merkjer landskapi. So hell'e de paa ti Trýdal. Her neafyre svingar dalen aa vegjen ifraa Otra, som renne foss' i foss'e i stýgge djúv. De tikjest vere stengt av haage fjødd mæ Trýdal. Men so svingar du i vest aa kjem ti Býkjil, eit líti vatn i Otra. Her va meste paa lívi kome fram i gamle dage — den illgjetne Býklestigjen. Der æ trongt aa bratt aa villt kring Býkjil, barre úr aa berg. Einast'e mæ Stigamídjom hev dei kunna klóra seg upp noko jór — ko dei hellis kann live av æ vandt aa skjyne.

Býkle kyrkjebygd ligg'e haagt. Der æ sølt aa go jór, men der æ au skóglaut aa steinut. Her æ støste fossen i Otra, Sarvföss, i eit kallegt djúv. I vest fraa Bykle kyrkjebygd ligg'e Bössvatn mæ ausklege, bratte strenda i sø, men i norhadd'æ æ fleire gara: Tveití, Nesland, Bratteli aa Dyskje. Austafor kyrkjebygd ligg'e Stavenes — der æ noko skog. I sjave stordal'e norafyre hev kyrkjebygd stóylann si. Her æ dalen, der Otra renne, som ein fjøldale. Mæ Vatnedalsvatni æ garen Vatnedalen. No, daa vatni æ uppstemt æ jórí meste øyelagd.

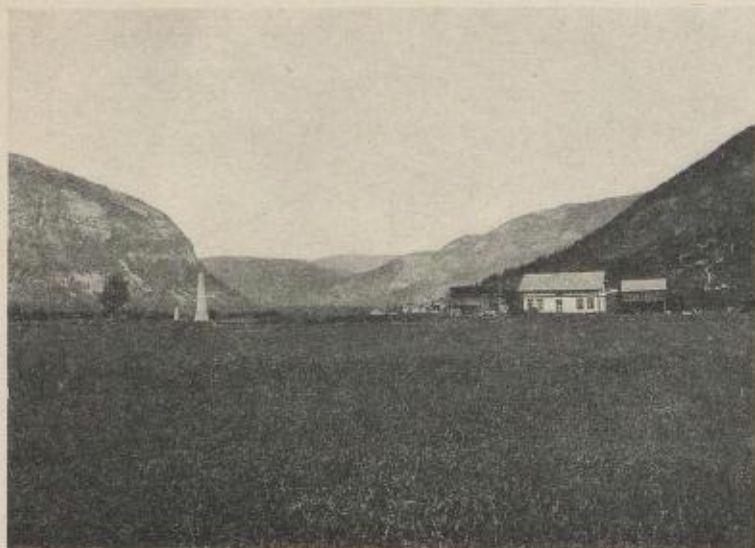
Ørnefjødd, Hövden aa Breiví æ evste garann i Býkle.

De æ fjølgara mæ rike beiti, aa kretur, jagt aa fiskji — attat reisdýravl'e — æ livevegjen. D'æ kje dalbua lenge, heif mæ endelause víddi hev du utfor stogedynninn. Sùmesta æ mílevie slaatte- aa beitemarkji som kunna dyrkast, um framkomstí va líkare.

Austheiann i Bykle æ góe reisdýrbeiti mæ haage fjølltoppa av aa ti, men for de meste flæi aa snauberg. Hægste toppen er Úrenosi, 1484 m.; den býter mídjom Mó aa Bykle. Vestheiann æ skarv aa snauberg for dæ meste der snjóren ligg'e mest'e aarí rundt. Bossvassdalen, men endaa mei Ljósaadalen skjer av denne fjøllheimen, so heiann sunnafyri var'e noko aileis laga.

Merkjeleg æ den longe tverglóva Ljósaadalen—Bjonnaraadalen, som skjer seg gjenom heile denne fjøllheimen fraa Lýsi ti Skafse i Telemarkjinn, plent sjavlaga ti veglæggi. Hægste punkti paa denne lína æ 890 m. ive havi aa heile lengdí æ 107 km. fraa Lýsebotn ti Dalen mæ Bandak. Dæ kje undeleg um tankjen hev kome upp aa faa ein tvervege her, d'æ plent sjavlaga dette dalfóri.

Ljósaane æ merkjeleg. Inkje einaste foss'e heile aane, barre

8. Austad

Fot. Gisle Midttun

strykjí aa sog. Barskogjen veks'e innigjenom heile Ljösaa-dalen. Norafyri æ den haagje Voilenúten aa sunnafyri Rjúven; ingjensta i Setesdal møtest laaglendi aa naagheii som her. Sunnafyri æ dei vene svörva tóppann: Dravleskòrv aa Svörvarnuten.

Svörvarnuten æ 1371 m. haage, han æ den mest kjende aa tilsýnde fjølltoppen i Setesdalsheió. Der æ eit framifraa fint utsýn ti adde kanta. Svörvarnuten æ au kadda Draumar-netten. Vestlene av Valle sokn hev mange støyla her kring i desse heió mót lína Rjúven—Svörvarnetten. Rjúven æ ei fjøllmark mæ skòrv aa snauberg, ròvne bergnabba sting upp addesta. Kjæm ein hest'e úskód'e inni Rjuven, so skaver dæ upp høvann mæ eit liti bil. Dæ barre reisdýrbeiti. Urdalsnuten i býtæ mæ Sirdal æ hægste toppen paa Rjúve, 1412 m. Aa vest'elene æ nokle driftebeiti.

Hylesta- aa Austa-heiann aa vestelene æ lægre heia mæ góe beiti. Dei fyste 1 a 2 mil heimate æ støyla aa slaatte, lenge vest kring Kvíne aa Mõnsaane æ de góe driftebeiti. Her ígg'e gjætara um sùmró mæ hundretusenvís av jærbusau, smale dei kaddar. Dæ for dæ meste flaa heia mæ snaue bergryggji av aa ti, skòrne av dalføri i s.—n. mæ ei endeløyse fiskerike fjøllvatn. Der veks'e inkje barskóg'e, men noko vier-aa bjørkekryml her aa der. Men gras æ der! Feitt, grønt grøegras utiv' adde nausa, ein ríkdóm'e paa beiti som alli trýt'e. Aa fiskjen bite ti síne tíe, so d'æ eit sýn.

Ottafyrè lægne heiann aa Aaseral skjer av Lògnedalen, so der vare kje so store viddi paa Setesdal. Her møtest Aasdøl aa Setesdøl mæ støyló — der hev vori eit samband gjenom tínn.

Austeheiann i Valle æ lægri i de heile hell vestheiann der. Dæ samla i store støyledala, Bjønnevassdalen, Finndalen aa Stavedalen ovafor Vaddebø. Her æ kje større heia, hell

at dei møtest fraa Setesdal aa Telemark aa heió um sùmaari — daavist i gamle dage, daa heiann vaare mei i brúk. Vassfæri i Finndalen renn'e aust-ivi, der ska hav' budt fókk i gamle dage. Ljómsnetten æ hægste nuten her, 1266 m. Austeheiann i Hylesta æ fordemeste laage heia mæ fureskóg i daló. Her tek Tòvdals-vassfæri ti i Hòvsmarkjinn aa Straumsheiinn. Dæ graa, laage bergheia, sundskòrne av smaadala. Heii lægnar noko altfort utette. I Austa aa Sannes sokn hev dei au støyla mæ Tòvdals vasslæggji. Men lenge ut, mitt fyr Byglands aa Aardals sokn, æ Tòvdal bygt, so der hev dei inkje so breie heia ti Setesdal. Her hev Tòvdal aa Setesdal havt samfersle fram gjénom tínn.

— Setesdalsheiann æ stort set fjøllflatù, sùndskòrne av smaadala aa vòtn. Bergryggjinn æ meste laage aasa, aa her aa der hægri avrunda rúta aa fjøllkamba. Ti lenge nor du kjæm'e, ti hægri æ sjave heieflata aa fjølltoppann hægnar au deretti.

Sjave hovú-dalføri i Setesdal æ ópnare mæ lægri kleiva kring Byglandsfjòren, men dalen vare trøngare aa dalsiunn brattare ti lenge du kjæm'e, alt ti Ov-Einang. Der æ jamt umskjépti i landslagji, men noko sers storlagde fjøllformi æ der inkje. De kan paa ingjen maati kappast mæ naturen i vestlandsfjoró i Norig i kraft aa velde.

*

Setesdølann — hell sæbyggjann som austmennann sei — æ i ætt mæ rýgjann aa hórdann. I túsùnd aar have dei livt i dei tronge dale si, avskòrne fraa aire dala av mílelange heia. Lettaste vegjen út i gamle dage va vegjen ti Lýsi aa Stavang aa

9. Hømm og Einang set fraa Bispevegen Etter Eckersberg, Nationalgalleriet. Fot. O. Væring

vegjen nór ti Harang, itt ein sille ti havs. Helles va lettaste sambandi mæ Telemark aa difyr æ der mykji sams i maal aa se'e mæ evri bygdó i Telemarkjinn.

At dalen va so innestengd'e hev gjaart de meste ti, at der hev vori so liti blóblending. Aa difor hev dalefókkji fengje sitt eggi lag aa lyndi. Dei æ ljósleitte, haagvaksne aa sterkt bygde, noko seinføre i rørslunn aa göngtaktinn. Maaten aa røe aa órleie seg paa æ au noko seinvóren aa varsam'e.

Dei gjaare eigòng narr av 'ó Hadvaar Aakri, sogemannen. Fókk reiste aa heif, aa so kom han ruslande lengje ette dei aire; han va jamt so seiføre, Hadvaar.

„Kvi kjæm du so seint,“ sa da, aa mýlti aa lóge at 'ó.

„Aa de veit ingjen, anten lykka æ fyrì ell ettì,“ sa an Hadvaar. —

De hare sùmaarsstrævi aa strenge heielívi hev gjeve fókkefærinn ei seigd ti aa halle ut. Støylslívi æ for setesdølen noko av de same som „ferien“ mæ ein landtur æ for býmannen. Du fær nýe sýn for augo aa nýe úppgaavù, mæ róm imidjom kvær huslýen, so ein tar kje trø paa annas tæ lenge. Ein maa take alt som de fedde aa slaa av paa kravi ti husvær aa matstell. Men reint vatn aa frisk luft aa arbeis-trøytleik gjev de helse aa mathùg'e, aa du hev gó líke fyre, at du hev vori i gjestebó hjaa dei gamle møyrrinn, naturì sjóv.

Dei gamle setesdøla ha ór for aa vere eit villt fókkefær. Aa visst æ de at slagsmaal aa kjempestykji dreivst dei mykji mæ. Men dei vaare au trúgne aa órstøyge — ór va ór aa mann'e va mann'e. Aa um dei kunne brúmla aa kjýte i fyddinn aa tottest vere hjartelause aa har'balne, so vaare da ti aire ti'i blauge aa smaalaatne, órsaare aa snare ti aa tigjeve.

Kvær ein va herre i sit hùs aa raadde se fritt. Men der va mistrú aa liten evne ti aa arbei'e ihop aa halle ihop, de

10. Hartevatn millom Hovden og Breive

Fot. Gisle Midttun

11. Myromsfindalen, Austehiann i Valle

Fot. Gisle Midttun

vart eit lýte at dei inkji tolde disiplin, eit lýti som vare støre no daa evna ti samhalla aa samarbei hev vorte ti eit vigtigt lívs-vilkor.

Setesdølen æ eit fókk mæ konstnarevne, sterk fantasi aa sans for de vene i form aa fargji. Difor hev dette fókkji skapt so mykji sermerkt i maal aa fókkeminne, i klæedragt aa husbuna, i byggjestíl aa fókkemusikk. Men dei æ liti viljesterke aa hall'e inkji ut, itt de gjelle vande fyrelogù. Handels-evne have dei lite av; d'æ barre eit hende vingl aa høyre gjeti ein setesdøl'e, som hev slegje seg fram paa de. Men her æ nog av dei som hev hanla seg n'i røysí. Men at de hev sin grunn'e i den lange avstengjingji, — de tvilar eg kji paa.

Endaa setesdølen æ heimkjære hev der vore fælt mykji utvandring ó dale. Mange lýter fókkjæ for di, at dei gjere liti. Men de æ urett — fókk æ arbeishuga, men dei vi sjaa stór-mon'e, dei vi hav' gó løn. Da æ kje smaalaatne, aa faa have hug'e ti aa halle paa mæ eitt ti da æ meistara der. Aa kunne noko av kvert, men inkje ti gagns — de hev vore eit av lýto okko. Men de hev vist au grunnen sin i gamle stengslù. —

Dalen hev umlagast mykji seiste mannsaldren. Storbýte (utskiftingji) hev gjaart endi paa gaamaale grenne'skippna'e, men so hev arbeisgogni aa husvær vorte mei høveleg ette tió. Ungdomslag aa ungdomshus skaper aire formi for samværi. Bæri vegji aa líkare framkomst aukar lívskrav aa arbeis-evne. Men enno ventar dalen paa utløyning; ingjen veg'e bind'e ihop vest — aa austetti, aa jinnvegjen stoppar der, som dalen tek'e ti. Itt Setesdalsbanen hev vorte lívaara uppette heile dale, daa vi fyste dalen vakne ti fullt arbeislív, aa daa vi den blóblending aa de tankebyti kome, som kann gjeve grobotnen ti nýe kulturformi.

ANTROPOLOGI

EFTER BRIGADELÆGE DR. C. O. E. ARBOE

AV DIVISIONSLÆGE H. BRYN

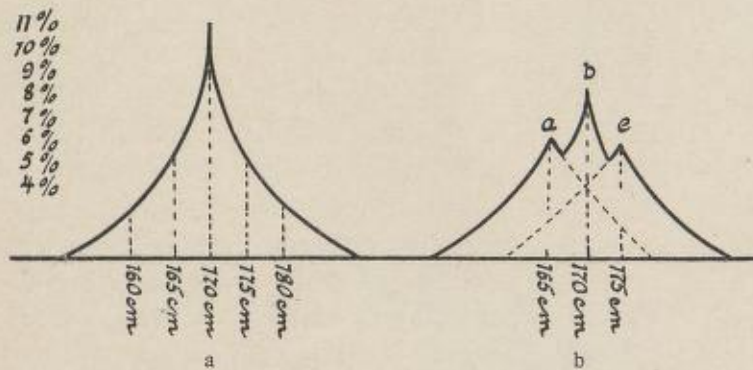
Det er en særegenhet for mennesket at det kan leve og trives overalt på jorden. Intet annet levende vesen har denne evne i samme grad som mennesket. Det lever like godt ved ekvator som i det koldeste nord; det kan leve i de høieste fjellegne som nede ved verdenshavens kyster. Det kan leve av planteføde, men det kan også leve utelukkende av dyrisk føde. Og såvidt man nu kan forstå må menneskeheten allerede på et meget tidlig stadium av sin utvikling, som følge av denne sin evne, ha begynt å spre sig utover jorden.

Det er lett forståelig at så forskjelligeartede som forholdene er på de forskjellige steder, så kunde heller ikke mennesket, når det spredde sig ut over jorden, beholde et ensartet utseende. Det måtte overalt lempe sig efter de nye forhold. Og når vi ser på menneskeheten som den ser ut idag, så ser vi for oss et i sannhet broket billede. Mennesket er ikke lenger nogen ensartet type. Hver verdensdel, hvert land, hver bygd har så å si sin egen karakteristiske mennesketype. Når man taler om en befolknings antropologiske eiendommeligheter, så menes dermed de legemlige og åndelige særegenheter som er karakteristiske for denne spesielle befolkning. I legemlig henseende er det især farven på hud,

hår og øine som er mest fremtredende, dernæst legemshøiden. Men en nøiere undersøkelse av menneskeheten har godtgjort at der også i andre henseender er meget fremtredende forskjelligheter tilstede. Således med hensyn til hodets form. Ennvidere har nesens et meget karakteristisk utseende hos mange menneskeraser. De legemlige eiendommeligheter som jeg i det følgende kommer til å befatte mig med, er først og fremst legemshøiden; dernæst hodets form og endelig hårets og øinens farve. Det vilde føre mig for vidt om jeg skulde komme inn på alle andre legemlige eiendommeligheter. Jeg må også fremheve at man ennå kun har lite kjennskap til den kvindelige befolkning. Når man taler om en befolknings antropologiske eiendommeligheter, mener man derfor i almindelighet dermed den voksne mannlige befolkning.

*

De senere års undersøkelser har godtgjort at alle disse eiendommeligheter som jeg her har nevnt er overmåte arvefaste. Legemshøiden, hodets og ansiktets form, hårfarven, øinfarven o. s. v. er i alt vesentlig uforanderlige fra år til annet. De går i arv fra slekt til slekt gjennom hundreder, ja kanskje gjennom tusener av år. De må være erhvervet av menneskeheten på et meget tidlig stadium av dens tilværelse, mens menneskene ennå jaget omkring i små horder. Og det er heller ikke tenkelig at de kunde bli så arvefaste, som de er, med mindre de forskjellige horder var ganske avsperrret fra hinannen gjennom meget lange tidsrum. Senere, da hordene blev større og menneskene lærte å overvinne de hindringer (til eksempel verdenshavene) som avsondret dem fra hinannen, kunde den slags eiendommeligheter ikke lenger få tid til å rotfeste sig. Tvert imot blev de engang erhvervede eiendommeligheter litt efter hvert utvisket gjennom kryssning av de forskjellige mennesketyper.

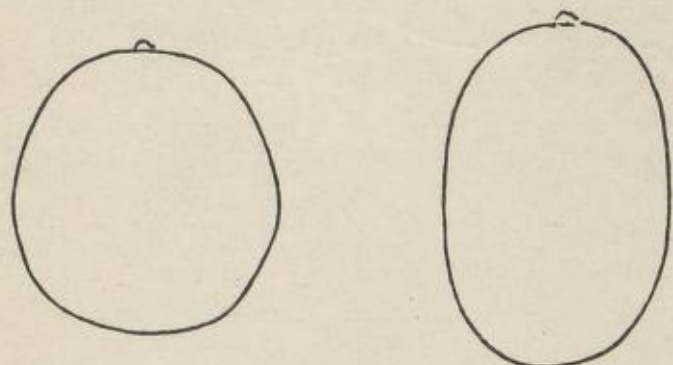

12. Skematisk fremstilling av 2 befolknings legemshøide

Og jo bedre kommunikationene er i et moderne menneskesamfund, desto mere utblandet er disse oprindelige eiendommeligheter blitt.

Når man sier at en folketype har en høide av til eksempel 170 cm., saa vil ikke dette si at alle mennesker innen denne type har denne høide; heller ikke de fleste. Men det er den voksne mannlige befolknings *gjennomsnittlige* høide. Hvis man regner ut hvor stor procent som er 170, 171, 172 cm. høi o. s. v. og avsætter de fundne værdier på lodrette streker således som antydnet på fig. 12 a, så får man et riss av hvad antropologene kaller høidekurven for denne type. Hvis man hadde med en ren, uopblandet folketype å gjøre, så vilde denne kurve fått et sådant regelmessig forløp som antydnet på fig. 12. Den høieste spiss vilde svare til typens gjennomsnittshøide, til eksempel 170 cm., og der vilde være like mange individer over denne høide som under. Det vilde være like mange individer av 160 og av 180 cm. høide o. s. v. Nu er imidlertid alle nulevende folkeslag mere eller mindre opblandede. Derfor får aldrig kurvene et så helt regelmessig forløp. Men et meget uregelmessig forløp av en sådan kurve vil dog kunne gi oss mange opplysninger, især hvis den samme uregelmessighet gjentar sig med en viss lovmessighet. Hvis nemlig to menneskeraser med noget forskjellig høide blandes, da kan kurven komme til å få et meget karakteristisk forløp som illustreres ved fig. 12 b. De tykke streker markerer her den kurve man får når man undersøker en sådan befolkning. De punkterte linjer viser hvorfor kurven har fått dette utseende. Spissene a og c betegner gjennomsnittshøiden for de to befolkninger som er blandet sammen, spissen b er fremkalt ved at begge befolkningsgrupper her har addert sig sammen.

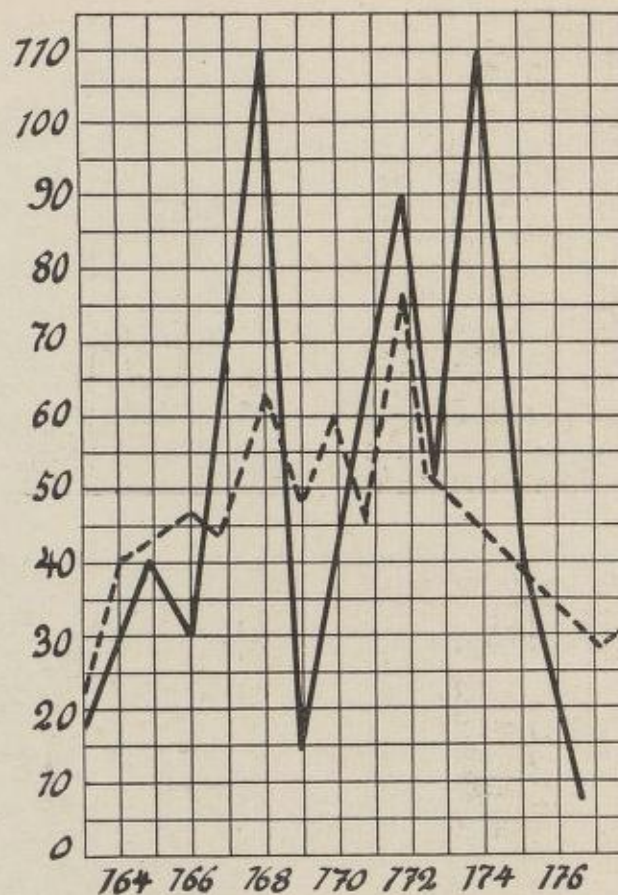
I norske bygder har kurven for legemshøiden ofte et utseende som sterkt minner om fig. 12 b. Det som her er sagt om legemshøiden gjelder også om alle andre målbare eiendommeligheter, således til eksempel for hodets lengde og bredde. Hvis man måler hodets bredde og lengde hos en rekke forskjellige menneskeraser, så viser det sig, at der

13. a. Kortskalle

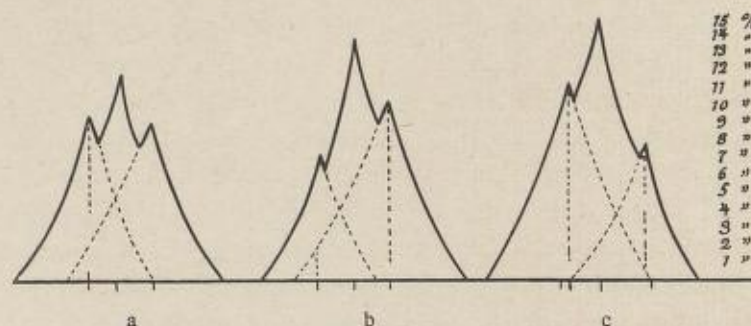
13. b. Langskalle
Almindelig hodeform, Setesdalen

3 — Norske Bygder.

15. Kurve for legemshøiden i Nedenes amt (prikket linje) og for Setesdalen (hel linje)

hos hver enkelt menneskerase eksisterer et ganske bestemt og uforanderligt forhold mellem bredde og lengde. Hos enkelte menneskeraser (som til eksempel lappene) er bredden meget stor i forhold til lengden. Hvis bredden er så meget som $\frac{8}{10}$ av lengden eller mere, så sier man at rasen er kortskallet (brachycephal). Ser man på et sådant hode ovenfra, så ser det forholdsvis rundt ut (se fig. 13 a). Hos andre menneskeraser (som til eksempel eskimoene) er bredden liten i forhold til lengden. Hvis bredden kun er $\frac{3}{4}$ av lengden eller mindre, sier man at vedkommende rase er langskallet

14. Skematisk fremstilling av skalletypenes (hodetypenes) forekomst innen forskjellige bygdelag

16. Setesdølen med den finere ansiktstype

(dolichocephal) og hodet får da set ovenfra et forholdsvis avlangt utseende (se fig. 13 b). Hvis forholdet mellom hodets bredde og lengde er $\frac{75}{100}$, så sier man at hodets index er 75. Er forholdet $\frac{80}{100}$, sier man at index er 80 o. s. v. Nu gis der også en mengde menneskeraser med en index mellom 75 og 80 og disse kalles mellemskallede raser (mesocephaler).

En sådan mesocephal rase kan selvfølgelig godt være en blanding av en kortskallet og en langskallet rase. Om man til eksempel vil tenke sig at man blander sammen like mange lapper (index 85) og eskimoer (index 73), saa vilde man hos blandingen finne en gjennomsnittsindex på 79 og altså betegne befolkningen som mellemskallet. Men tegner man op indexkurven for denne befolkning, så vil kurven antagelig få et utseende som antydnet på fig. 14 a. Er derimot eskimoene i mindretall, vil kurven få et utseende som på fig. 14 b, og er de endelig i flertall vil kurven kunne få et utseende som på fig. 14 c.

I Norge er den gjennomsnittlige bredde—lengde index for hodet 78. Men kun et fåtall av individer har netop denne index. Største parten av befolkningen har enten en høiere eller en lavere index og er altså kortskaller eller langskaller. I enkelte bygder er kortskallene i flertall, i andre omvendt.

Når bortsees fra hodeformen, så er der i alle andre henseender intet særegent ved nutidens kortskaller, langskaller og mellemskaller. De er med andre ord ens i alle andre henseender. Både kortskaller og langskaller kan således være både blåøiede og brunøiede, høie eller lave, mørkhårede eller lyshårede o. s. v. Det er altså i og for sig intet annet karakteristisk ved de enkelte individer. Kun ved masseundersøkelse får man frem det antropologiske bilde som er eiendommelig for en bygd.

*

Efter disse korte generelle bemerkninger skal jeg så gå over til å omtale hvad man for tiden vet om setesdølenes antropologi. Setesdalens befolkning er grundig undersøkt av avdøde brigadelæge Arbo, og det er på basis av hans undersøkelser jeg i det følgende skal prøve å gi et bilde av setesdølenes antropologiske eiendommeligheter.

Når jeg her skriver om Setesdalen, mener jeg kun herredene Bygland og Valle. Det er disse som i antropologisk henseende er av størst interesse.

Kommer man opover dalen, så merker man, idet man passerer Guldsmoen, at man ganske plutselig støter på en helt ny og eiendommelig folketype. Overgangen er så plutselig og folketypen er så eiendommelig at man ikke behøver å være antropolog for å legge merke til det. Hvad også en legmann straks vil feste sig ved er at den befolkning man her møter, er usedvanlig velvoksen og kraftig bygget, har et djervt og åpent vesen, et sundt utseende, vakre ansiktstrekk, og kommer man i nærmere berørelse med befolkningen, merker man at den har skarp forstand, gode naturlige anlegg og er meget livlig. Man vil også straks legge merke til at befolkningen her har en lysere hud, lysere hår og øine enn kystbefolkningen.

Og en nøiere antropologisk granskning stadfester fullt ut dette inntrykk. Den voksne mannlige befolknings gjennomsnittshøide for årene 1878—1896 er 171,8 cm., mens den i nabolagene sønnenfor (Evje og Hornæs) kun er 170,3 cm. og langs kysten ennu mindre.

Sammenligner man høidekurvene for Setesdalen og for det hele amt (fig. 15), så vil man straks se at kurven for Setesdalen har en høi spiss ved høide 174, en annen høi spiss ved 168 samt en tredje ved 172. Disse 3 spisser er overmåte

karakteristiske. Man finner dem igjen i så mange bygder med en lite opblandet befolkning. Spissen ved 174 finner man imidlertid ikke igjen i kurven for hele Nedenes amt. Den er i dette amt spesifikk for Setesdalen. Der finnes med andre ord her i Setesdalen en høi type som i den øvrige del av amtet er omtrent utvasket, men som bidrar i høi grad til å gi Setesdalen sit særpreg.

En annen eiendommelighet ved Setesdølen er den utpregede dolicho-mesocephali. Uttrykt på norsk vilde dette si at størsteparten av befolkningen er langskaller og mellomskaller, og således at gjennomsnittsforskjellen mellom hodets bredde og lengde er $\frac{78,74}{100}$ (index 78,74). I denne henseende forholder dog de forskjellige deler av Setesdalen sig ikke helt ens.

Flest dolichocephaler (langskaller) finner man øverst i dalen i Bykle sogn (40,6 0/0), i Sandnæs sogn (60,0 0/0) og i Bygland sogn (45,5 0/0). I de øvrige bygder har mesocephalene overtaket med omtrent 50 0/0. Brachycephalene (kortskaller) er overalt i mindretall undtagen i Aardal.

Der kan ikke være tvil om at setesdølen har sine største røtter fra en dolichocephaltype; men enkelte deler av Setesdalen har fra gammel tid hatt en livlig forbindelse med de nærmest tilgrensende bygder i Telemarken: Mo og Fyrisdal. Disse to bygder er utpregede mesocephale utstrålingscentra og har utvilsomt „smittet“ denne eiendommelighet over på sognene: Valle, Hylestad og Austad i Setesdalen. På samme måte er Aardal blitt „smittet“ med kortskaller på grunn av sin lettere forbindelse med kystdistriktene.

En sammenligning med forholdene på Jæderen er illustrerende og jeg anfører derfor skalletypenes utbredelse på Jæderen til sammenligning:

17. Setesdøler

Den finere ansiktsform midterst, den grovere nederst. Øverst mellomformen

	Bygland herred				Valle herred				
	Jæderen	Aardal	Bygland	Sandnes	Austad	Hylestad	Valle	Bykle	
Dolichocephaler	4,8 0/0	26,6 0/0	45,5 0/0	60,0	38,1	15,5	22,5	40,6	Langskaller
Mesocephaler	13,2 0/0	13,3 0/0	27,2 0/0	30,0	47,6	51,1	55,0	25,0	Mellemskaller
Brachycephaler	81,9 0/0	60,0 0/0	27,2 0/0	10,0	14,2	33,3	22,5	34,4	Kortskaller

Men det som fremfor noget annet i fysisk henseende skiller setesdølene fra befolkningen i nabobygdene er dog blondheten. Fra kysten tiltar blondheten jevnt og sikkert opover dalen. Mens der i Hornæs kun er 35 0/0 blonde, er der i Bygland 60 0/0 og i Valle 74 0/0. De tre egenskaper som i fysisk henseende kan synes å være karakteristiske for setesdølene er altså den store legemshøide, den høigradige blondhet og det store antall dolichomesocephaler. For disse tre egenskapers vedkommende er Setesdalen så å si et utstrålings-

centrum. Dette er så meget merkeligere som nabodistriktet mot øst, Aamli, danner et brachycephalt utstrålingscentrum.

De tre nevnte egenskaper er så fremtredende hos setesdølene at enhver reisende vil få det inntrykk at setesdølene er en ensartet homogen befolkning. Det fremgår dog av hvad jeg ovenfor har fremholdt at der ikke er så liten forskjell på befolkningen i de to herreder: Bygland og Valle. I de fleste herreder er det da Valledølen som representerer den reneste, minst opblandede setesdalstype.

18. Setesdalsjente

Setesdølene har gjennomgående et langt og middels bredt ansikt. Hvis ansiktet er meget bredt, da skyldes det en fremmed innblanding sydfra eller fra Aaserall.

Man finner i Setesdalen som så mange andre steder, hvor klasseforskjellen er sterkt utpreget, to forskjellige ansiktstyper, en finere med avlangt ansikt og lite utstående kinnben, og en grovere eller simplere med noget kortere ansikt og mere fremstående kinnben. Den første type finner man især hos gårdmannen, som gjennom generasjoner har hatt gode dager, den annen hos husmannen eller hos de mindre bemidlede selveiere, som gjennom generasjoner har ført en hårdere kamp for tilværelsen.

For kvinnenes vedkommende eksisterer der ingen målinger. Men det er selv uten måling iønefallende at kvinnene er aldeles påfallende små. (Arbo mener derfor at der blandt setesdølene er en ikke ubetydelig sexuel dimorfisme). Men til tross for sin ringe legemshøide er kvinnene kraftige,

bredskuldrede og velbyggede. Og hos kvinnene er de to typer, den grove og den fine, ennu mere utpreget enn hos mennene. Men begge typer utmerker sig fordelaktig ved sin store skjønnhet, som står i sterk motsetning til bygdene utenfor. Arbo mener at kvinnen ved sin smukke teint, sin friskhet og sine skjønne ansiktstrekk, vanskelig overtreffes av nogen hertillands. Når så hertil kommer, sier Arbo, en i almindelighet smuk munn med prektige hvite tenner, små fine hender og smukke føtter med høi vrist, et vakkert ganglag og en sjelden naturlig gratie, så har man en så vakker kvinnetype, at man ikke mangesteds hertillands finner dens make.

Setesdølene er et i åndelig henseende gjennom friskt folkefærd, med særdeles gode naturlige gaver, kvikt og opvakt og i langt ringere grad befengt med degenerative svakheter, således langt færre idioter og døvstumme enn befolkningen i det øvrige Øst- og Vestagder.

Dette er verd å legge merke til. Det påståes jo alltid at inngifte er en av årsakene til de degenerative lidelser; men setesdølene har i århundreder kun i ringe grad giftet sig utenfor sin egen hjembygd; delvis har kanskje dette sin grunn i at setesdølene på grunn av en viss ubendighet i sin fremtreden, og på grunn av sine mange øvrige eiendommeligheter ikke er videre anskreven som beilere utenfor hjembygden. Når derfor Setesdalen til tross for det utbredte inngifte ikke har tatt skade hverken på sjel eller legeme, så tyder dette på at befolkningen i Setesdalen må ha vært kjernesund og uten degenerative spirer.

Et annet moment som nok kan bidra til den gode sundhetstilstand blandt de voksne setesdøler er imidlertid den meget store barnedødelighet. I årene 1881 til 1890 var dødeligheten blandt børn under 1 år ca. 15 % i Setesdalen. I hele landet var den i samme tidsrum 9,8 %. Årsaken hertil er formentlig ukyndighet i barnestell og vedholden ved gamle dårlige skikker. Dette går da især utover de dårligste blandt barna. De beste blir igjen og danner en kraftig slekt.

*

Hos en i fysisk henseende så særpreget type som setesdølene, må man vente å finne også mange åndelige eiendommeligheter. Og heri skuffes man ikke. Setesdølene er i åndelig henseende ennu mere særpreget enn i fysisk henseende. Og disse åndelige eiendommeligheter gir sig til kjenne i seder og skikker, i klædedrakt og i husbygning m. m.

*

Setesdølen er en utpreget aristokrat i tenkesett. Der er en stor kløft mellom gårdbrukeren, husmannen og tjenestefolket. Og i denne henseende er der en skarp motsetning

mellem setesdølen og befolkningen lenger nedenfor i samme dalføre. Der er der nemlig ingen standsforskjell og den bekjente egdske demokratiske likhet er gjennomgående. Blandt setesdølenes gode sider må fremheves deres opriktighet og ærlighet, deres godgjørenhet og sparsommelighet. De er dessuten snille og godslige folk, rettskafne, ærekjære i al sin gjerning og i al sin ferd. Bedragerier og tyverier er derfor lite stemmende med deres karakter. De er i en fremtredende grad tålmodige såvel i fattigdom som under sykdom, og også i denne henseende er der en karakteristisk forskjell på setesdølingene og egdebyggene. Børnene er kvikke og lærenemme og hos den voksne befolkning er vitebegjærligheten stor.

Men sammen med alle de her nevnte gode sider finner man dog også endel slette sider. Således er setesdølen i en fremtredende grad stridig; han er dessuten langsinn og hevngjerrig, så han i flere år kan lure på leilighet til å få hevnet en tilføiet krenkelse. Han er mistenksom mot fremmede, en eiendommelighet som han har felles med de fleste fjellfolk. Men en spesiell eiendommelighet for setesdølen er hans treghet, lathet og dovenskap. Som følge herav er han lite utholdende og ustadig. Dette har utvilsomt vært en stor hindring for dalens fremskridt.

Arbo mener at en av årsakene til den utpregede lathet ligger i den gamle overtro — og setesdølen er i det hele meget overtroisk — at man ikke må la guttene være med på noget tungt arbeide før 16 års alderen. Man var redd for at de skulde forta sig.

Av hvad jeg her har meddelt om setesdølenes antropologiske eiendommeligheter såvel i legemlig som i åndelig henseende, fremgår tydelig nok at man her har for sig en helt eiendommelig folketype, som kanskje mere enn nogen annen befolkning i Norge har bevart sine oprindelige eiendommeligheter uforfalskede og rene. *Særlig gjelder dette de psykiske eiendommeligheter.* Disse antropologiske eiendommeligheter er også så skarpt avgrenset, at man ikke kan finne tilstrekkelig begrunnelse for dem i naturforholdene,

heller ikke kan innavl eller differentiering på grunn av isolasjonen være tilstrekkelig forklaringsgrunn. Setesdølen er i enhver henseende så forskjellig fra folket nedenfor og langs kysten, at man ubetinget må gå ut fra at de har en helt forskjellig oprindelse. Sine i antropologisk henseende nærmeste slektninger finner setesdølen i Vesttelemarken. Og vesttelemarkingen må igjen betraktes som værende vesentlig av vestnorsk oprindelse. Herpå tyder både deres vesen og karakter, og herpå tyder deres sprog.

Arbo mener å kunne henlegge utgangspunktet for Setesdalens eldste bebyggere til Vestnorge, og i Valle lever også den tradisjon, sier han, at de er komne „or Norlandi“, dermed menes landet nordenfor Stavanger. Antropologisk kan ganske visst dette nu ikke lenger påvises. Men et moment peker dog sterkt i retning av at denne antagelse er riktig, og det er legemshøiden. Legemshøiden er kanskje det mest stabile arvelige element som vi eier, og denne har setesdølen til felles med befolkningen i Ryfylke.

LITERATURFORTEGNELSE

1. Arbo, C. O. E., brigadelæge: Utsigt over det sydvestlige Norges antropologi. „Ymer“ 1894.
2. „ „ „ Fortsatte bidrag til nordmændenes antropologi 5 Nedenes amt. Videnskapselskapets skrifter, Matematisk naturvidenskab, klasse 1898, nr. 6.
3. „ „ „ Iagttagelser over den mandlige norske befolknings høideforhold i 22—23 aars alderen. Norsk magasin for lægevidenskapen 1895.
4. „ „ „ Om de somatiske tegn paa 2 befolkningers optræden i Norge. Nyt magasin for naturvidensk. Bd. 37.
5. „ „ „ Er der foregaaet nye indvandring i nord. „Ymer“ 1900.
6. „ „ „ Fortsatte bidrag til Nordmændenes antropologi, 3 Stavanger amt. Videnskapselskapets skrifter 1. Matematisk naturvidenskab, klasse 1895, nr. 6.

SÆTESDALS-MÅLET

AV PROFESSOR TORLEIV HANNAAS

Sætedals-målet er det målet dei talar i Bykle, Valle, Hylestad, Austad, Sannes, Byggland, Årdal, Hornnes og Evje. Men det er ikkje so, at dei talar målet like eins i alle desse bygdene. Nei, det skil mykje på det.

Nørdst i Bykle er det halvblanda med tele-mål, og noko lite i-sprengt med nordmanns-mål. Og lengst ute i Sætedal, i Hornnes og Evje, brigdar det so mykje at sume vil ikkje halda det for sæbygg-mål. Mykje nytt hev ete seg inn der sunnantil; i Dåsvedsdalen og i heigardane i Hornnes er det ikkje liten påverknad frå Åserall og Bjelland; og heigards-målet i Evje hev fenge ein dâm austantil. Men ser ein på alle målmerki under eitt, so må ein segja at det er Sætedals-mål dei talar, både horndøler og evdøler. Målet deira skil seg mindre ut ifrå Årdals-målet enn frå noko anna av granne-måli. Årdølene hev òg mist mykje av den gamle form-rikdomen. Ja bygglendingane og sandnesane med.

Det fullt ut klassiske Sætedals-målet, det høyrer ein no til dags ikkje fyrr i Austad, og so upp-igjennom Hylestad og Valle, til kyrkjebygd i Bykle. Og i dette stroket er det Valle-målet som er kjernen.

*

Sætedals-målet høyrer med til den vestnorske målringen. I sume ting hallar det fulla austyver, det er so. Soleis kann ein nemna at gamalnorsk *rn* hev vorte til *nn* som i austnorsk, og ikkje til *dn* som på Vestlandet: „*Bjonn sit'e mæ kjønn, pilar konn i eit honn ti si fatige småbonn.*“ (Vestnorsk: *bjødn, kjød, kodn, hodn, bodn*).

Like eins at gln. *sl, zl* og *tl* vert til *sl*: gln. *hasl* > *hasl'e, beizl* > *beisl, notla* > *nosle, litli* > *lisle*. (Vestnorsk: *hatl, beitl, notla, litle*).

Austnorsk er òg *mn* for gln. *fn (vn)* i ord som: *nafn* > *namn, nefna* > *nemne, efni* > *emni*. (Vestnorsk oftast: *nabn, nebna, ebne*).

Og i Bykle hev dei endå so viktugt eit Austlands-merke som *jamvekts-lovi*, soleis at infinitivar og linne hokynsord

som hadde stutt stomm-staving i gamalnorsk, dei endar enno på *-a*, men dei som hadde lang staving, slær yver i *-e*. Det vert då: *fara, eta, vita* jamsides *kaste, springe, blåse*, og *ei vika, ei fura* jamsides *ei vise, ei jente*,

Men likevel, dette er ikkje anna enn einskilde småting, og dei kann ikkje vega upp alle dei større ting som dreg vestyver og som knyter Sætedals-målet saman med målføri på Vestlandet.

*

I gamalnorsk enda alle infinitivar på *-a*: *fara, blåsa*. So hev det vore i Sætedals-målet òg ein gong. Men ein kann sjå av gamle brev at *a*-en tok til å losna alt på 1400-talet. Fyrst vart det *-e* når ordet kom midt inni ei setning eller eit ordlag, so det fekk liti tone-tyngd. Men stod det sist i setningi, eller i det heile soleis at ein laut stansa etter det og leggja vekt på det, so heldt *a*-en seg.

Denne leii kann ein so vidt skygna i eit brev or Vekusdal i Robyggelag frå 1478 (prenta i *Diplomatarium Norvegicum*, II, nr. 908). Og i eit brev or Austad frå 1559 kjem vegen greitt fram i dagen (*Dipl. Norv. VII, nr. 791*).¹ Same stemna hev dei halde seinstundes på 1600-talet, etter det ein kann sjå av ei ordsamling frå Robyggelag av skrivaren *David Klim* (sjå „*Ældre norske sprogminde*“ II (1911) s. V).

Men sidan hev *-e* reint vunne yvertak og trengt *-a* ut or alle desse formene, so Sætedals-målet no er eit *e*-mål, liksom måli i Robyggelag og på Aust-Agder i det heile. Berre ein stad finn ein enno leivor av det gamle. Og det er der ein minst skulde venta det, i Hornnes. Der skil mange den dag i dag millom *-a* og *-e* på gamall vis: *de kann vera*, men *de kann vere so lengje; du lyt hjelpa, men du lyt hjelpe mæg*. Og ikkje er dette noko som horndølene hev fenge vistantil. I granne-bygdene mot vest, Åserall og Bjelland, endar all infinitiv på *-a*, og det er ikkje teikn til at det nokor tid hev vore annleis der.

¹ Sjå *Marius Hægstad Vestnorske maalføre fyre 1350*, II, 2. Fyrste bolken (1916) s. 109.

I Valle kann ein òg stundom høyra *a*-ending både i infinitiv og i linne hokynsord, helst av gamalt folk. Men det er vel uvisst um *det* er evor etter same slag tviskifte som dette i Hornnes-målet. Venteleg heng det heller saman med jamvekts-formene i Bykle.

Det ser elles ikkje ut til at desse formene skal ha nåt, stort lengre ned i dalen fyrr enn no. Men der er ei onnor ljod-jamning, noko i ætt med sjølve jamvekta, som er ålgjengd heile Sætisdal yver.

Gamalnorske tvostavingsord på *-all* og *-arr*, som *gamall* og *hamarr*, hev fyrst fenge lengt siste vokalen til *å*: *gamål* og *hamår*, som det heiter t. d. i Bjelland. So hev denne *å*-en drege fyrste vokalen etter seg att, so det vart *gāmål'e* og *hāmår'i*. Andre slike ord er *kamarr* > *kāmår'i*, (ambar) > *åmbår'i*, og tre-namni *apaldr* > **apall* > *åpål'i*, **asall* > *åsål'i*, **brakall* > *bråkål'i* (bråkån, Hornnes). Var det andre vokalar enn *a* i fyrste staving, so var det verre å vinna med deim. Sume vart dregne eit stykke på veg, men andre heldt seg ubrigda: *koparr* > *kåpår'i*, *sumarr* > *sømår'i* (n. i Valle), *Gunnarr* > *Gønnår*, *utarr* > *òtår* (Hornnes), *innarr* > *innår*, 'når, *sjúkall* > *sjukål'e*, *vesall* > *vesål'e*, *Hreidarr* > *Reiår*.

Noko av det eldste i heile ljodverket i Sætisdals-målet er *det*, at dei kann hava lang vokal framfyre lang konsonant, plent som i gamalnorsk: *sótt* > *sōtt*, *nótt* > *nōtt*, *Nóttólfr* > *Nōtto* (Hornnes, Evje), *Hrólf* > *Rōlv*, *Nikolás* (på 1400-talet skrive *Niels* og *Niils*) > *Nīls*, *léttr* > *lēt't'e*, *sótt* > *sōtt*, *sáði* > *sāddi*.

Og var ikkje vokalen lang frå gamalt av, so hev han ofte vorte det: *svalt* > *svālt*, *taldi* (fyrstid av *telja*) > *tāldi*, *þoldi* > *töldi*; *belgr* > *bælg*, *helgr* > *hælg*, *Helga* > *Hælg*, *Hælj*. I Árdal og Hornnes kann ein òg høyra *hōlk*, *hālv'e*, *kālv*, *hālm*, *mjālk* (mjølk). Dette må ein gong ha vore sagt i heile dalen. Men no hev *l*-en kome burt i Valle og Byggland.

Det som elles sermerkjer den sætisdalske vokal-uttalen mest, det er den *ov*-mengdi av tviljodar. Alle gamle lange vokalar hev tviljoda seg, og som oftast dei nye lange òg. *Timi* vart til *teimi*, *mýr* til *muyr*, *hús* til *heus*, *bók* til *bo^uk*, *tré* til *treⁱ*, *søtr* til *sø^vt'e*. Desse nye tviljodane hev so drive dei gamle ut or sitt lægje. Då kvendenamnet *Hlíf* vart til *Leiv*, då laut *Leifr* vika til *Laiv*. *Lýsa* vart til *luyse* og dreiv *løysa* (*leysa*) til *láyse*. *Lús* vart *leus* og *lauss* berga seg med å gjeva tviljoden tydeleg *a*-inngang, *laus'e*, og ikkje *leus'e* som det er lengst ute i dalen, og i det meste av landet.

Elles er det berre i Valle prestegjeld ljod-kløyvingi er fullt gjennomført. Men *der* finst det no mest ikkje lange reine vokalar. So minskar det av med desse tviljodane etter

kvart ut igjenom Byggland. I Árdal er det lite att, og i Hornnes og Evje mest inkje. Der er uttalen normal å segja.¹

Nokre underlege tviljodar hev Sætisdals-målet òg fenge av vokal + *ð*, serleg framfyre klangfør konsonant: *aðrir* > *airi*, *daðra* (skjelva) > *daire*, *haðna* (ung geit) > *høyne*, *støðva* > *støyve*, *Guðrún* > *Guyro*, *Guðleikr* > *Guyleik*, *støðull* > *støyl'e*, *vaðill* > *vøyl'e* (Vøylann i Hornnes). Desse tviljodane gjeng heile dalen yver; men ein finn noko meir av deim i Valle og Byggland enn i Hornnes og Evje.

Det er fåe stader i landet dei skil so skarpt millom tronge og opne vokalar som i Sætisdal. Serleg kjem dette klårt fram i Árdal, Hornnes og Evje, for der er uttalen reinast vokalisk. Det er stor skilnad på vokalanene i *live seg* og *live væl*, ein *bil* og eit *bil*, ein *syl* og ein *hýl*, å *myse* (taka mus) og ei *mýse*; ei *rot* og eit *rôt*, ei *not* og ei *nôt*; ei *lut* og ein *lüt*, ei *dun* og ein *dün*.

Grensone er òg greie millom *i* og *e*, *ÿ* og *ø*, *ò* og *å*: *spile* på *fele*; der var *mýkje sløkje*; brenna *kòl*, men eta *kål*. Det vert soleis tri ulike vokalar *i*: eit *kot* (liten fisk), eit trongt *kôt*, ein *kåt'e* hest; ein *los*, koma på *lòs*, slå i *lås*; eit *sly* (slim), vera *slýsen* („slumpe-heldig“), *sløg'e*; bite ein *bite*, etc.

Ogso nokre av dei stutte vokalanene er greitt skiljande: eit *kvitt* hus, men *nå æ me kvitt'e dei*; ein *varm'e vøtt*, men eit *vått* berg. Alle horndøler og evdøler skil millom vokalanene i gardsnamni *Hønne* (Horne) og *Vanne* (av gln. *vorn*). Ingen der i bygdene segjer *Hanne*, som uttalen er oppgjeven i „Norske Gaardnavne“ VIII, s. 175 og 188. (Dette verket hev i det heile hoste mange urette namneformer frå Evje prestegjeld).

Konsonant-verket i Sætisdals-målet hev òg fenge sine ser-bragder i mange ting.

Eit av dei eldste merki er den *v*-en dei hev i slike ord som *an vrang'e vreist'e*, *a vrist*, *vrie* o *vrengje*. Denne *v*-en er eldgamal i norsk mål, det kann ein sjå av dei eldste norrøne kvedi. Men på Vestlandet og på Island hadde han kome burt alt so tidleg som ikring 1200. Som me veit hev danskane *v* i slike ord. Men *v*-en i Sætisdal hev ingen ting med dansken å gjera. Han må ha halde seg i målet frå gamalt av.

Sætisdølene hev òg halde uppe den gamle uttalen av *nd*, *mb* og *ng*, soleis at siste konstanten kjem greitt fram: *land*, *lamb*, *lang'e*. Men ytst i dalen er det no *lann*, *lamm*, *lang'e*. Og *ld* hev longo vorte til *ll* i heile Sætisdal: *kveld* > *kvell* (i Valle er *kvell* inkjekyn som i gamalnorsk, i Byggland og sunnanfor er det hankyn).

¹ I denne utgreiingi, som ikkje nyttar ljodskrift, kann ein ikkje gjeva uttalen so nogg-vart. Dei nye tviljodane er som oftast ikkje avmerkte, og dei gamle er skrivne på vanleg vis.

Alt i gamalnorsk tid hev dei sume stader sagt *ft* og sume stader *pt* i slike ord som *skapt* og *skepta*. Sætedals-målet hev *pt*: eit *skapt*, ei *tüpt*; *hallt kjepten! sjepte ei øks; han æ i lop'tæ o sjipte klæi*.

Like eins ymsa det i gamalnorsk med *fs* og *ps*. Sætedals-målet hev for det meste *ps*: ein *vapps'e* (kvefs); ei *lepse*, *løpse*; *glepse i seg*; ei *ups*. Men valldølene hev *fs* i sume av desse og dilike ord, t. d. *ufs*.

I Sætedal gjeng det like eins med *ll* som i Vest-Telemarki, at han herder seg til *dd*: *kall* > *kjadd*, *kerling* > *kjelling* (Hornnes, Evje) > *kjedding* (Valle, Byggland), *allir* > *adde*, *illr* > *idd'e*, *einsamall* > *eisemadd'e*, „so datt de ne a todd, so va soga odd“ (oll, ende).

Det er ikkje radt alle ord som fær *dd* for *ll*. Soleis segjer dei alltid *Valle*, men *Vaddebo* um grendi; *gull*, men *jydde*, v.; *stell* og *stelle* (som vel er noko nye ord i Sætedal). Og når det kjem ein annan konsonant etter, vert *ll* standande ubrigda. Soleis er det *fudd'e*, men *fulltakande*; *udd*, men *ullgån*; *stadden*, men *staldynni*; *fjødd* (fjell), men *Fjallskar-evja* (Hylestad).

So langt ute som i Hornnes og Evje er desse formene mykje avlagde no. Men ogso der høyrer ein stundom *kjedding* og *sveinkadd* jamsides det meir vanlege *kjelling* og *sveinkall*. Og i mange ord er det alltid *dd*, som *svadde*, m. (gln. *svallari*), *fjadde*, v. (gln. *fjalla*), *feddeleg* (felleleg, drusteleg), *fuddeleg*, *knydding*, m. (knylling, liten varde). At *dd* hev vore meir i bruk her ute fyrr i tidi, det kann ein sjå av slike stadnamn som *Skrydden* (skryllen), *Skaddann* (skalane), *Pådann* (pallane).

Som alt nemnt vert *l* ofte gløyppt av den konsonanten som etter kjem, i ljodlagi *lf* (*lv*), *lm*, *lp*, *lk*, *ls*, når vokalen framfyre vert lengd: *sjalfr* > *sjāv'e*, *halfr* > *hāāv'e*, *kalfr* > *kāāv'e*; *halmr* > *hāām'e*, *holmi* > *hōmi*; *stolpi* > *stōppi*, *skalpr* > *skāāpp'e*; *fjalgr* > *fjāāg'e*, *sylgja* > *sýgje*, *Helga* > *hēge*; *folk* > *fōkk*, *mjolk* > *mjāākk*, *kjalki* > *kjāākkji*; *hølsti*, adv. > *hōste*, *halsklútr* > *hāasklut'e*, *Torgils* > *Torjūs*, *Veikólfsdalr* > *Vēkūsdal*.

Desse formene er frå Valle og Byggland. I Hornnes og Evje er det berre fåe av deim som er i fullt bruk no, som *sjävilsleg*, ei *sjävils sut* (ei sut ein hev gjort seg sjølv), *fjāāg'e*, *fýggje* (fylgja), *hōste*, *Torjūs*, *Vēkūsdal*. Men det er likt til at det hev vore noko meir av dette fyrr. I Hornnes segjer dei no ein *kjelkje*, men i stadnamn er det *Kjåkkedal*, skrive *Kielckedall* 1611.

Like eins kann *n* koma burt millom lang vokal og *s*: *steinstofa* > *steistoge*, **hreinsdýr* > *reisdyr*, **nónsbil* > *nōsbil*, *lénsmadr* > *lēsman'n'e*.

Eit anna konsonant-tap, som er lite kjent andre stader enn i Sætedal og Vest-Telemarki, er *det*, at *kn* i framljod

missar *k*-en i sume ord: *knifr* > *niv'e*, *kné* > *nē* (Byggland), *nēt* (Valle), *knappr* > *napp'e*, *kneppa* > *neppe*.

I Valle og Byggland hev dei halde *r*-en framme på tunga og ikkje slept honom inn på drypelen. Er det nokon som hev den skarrande, uvulære *r*, so reknar dei det for eit talemein. I Hornnes og Evje er det baa slag, og den uvulære breier seg.

*

I *form-bygnad* er Sætedals-målet eit av dei rikaste i landet. Namnordi hev enno sine dativar i fullt bruk både i eintal og fleirtal. Og det gamle nominativs-merket *-r* (utt. *-er*) hev òg halde seg, um det enn hev slitest noko, so det ikkje er anna att enn den slakke *e*-en.

Det er i Valle dei hev det rikaste form-verket. Der vert namnordi bøygd soleis: (Tonelaget er berre avmerkt når det ikkje segjer seg sjølv: einstavings-tonelag med ', fleirstavings med ').

	Eintal			Fleirtal		
	ub.	b.	b. dativ	ub.	b.	b. dativ
m. <i>stav'e</i>	<i>staven</i>	<i>st'avæ</i>	<i>st'va</i>	<i>stavann</i>	<i>st'vo</i>	
<i>veg'e</i>	<i>vegjen</i>	<i>ve'gjæ</i>	<i>ve'gji</i>	<i>ve'gjinn</i>	<i>ve'go</i>	
<i>fo'te</i>	<i>foten</i>	<i>fo'tæ</i>	<i>føta</i>	<i>fötann</i>	<i>fo'to</i>	
<i>hani</i>	<i>hanen</i>	<i>hā'na</i>	<i>hana</i>	<i>hanann</i>	<i>hano</i>	
f. <i>skål</i>	<i>skåli</i>	<i>skå'linn(e)</i>	<i>skå'li</i>	<i>skå'linn</i>	<i>skå'lo</i>	
<i>kleiv</i>	<i>kleivi</i>	<i>klei'vinn(e)</i>	<i>klei'va</i>	<i>klei'vann</i>	<i>klei'vo</i>	
<i>bok</i>	<i>bokji</i>	<i>bo'kjinn(e)</i>	<i>bøka</i>	<i>bøkann</i>	<i>bo'ko</i>	
<i>vise</i>	<i>visa</i>	<i>visunn(e)</i>	<i>visu</i>	<i>visunn</i>	<i>viso</i>	
n. <i>hus</i>	<i>huse</i>	<i>hu'sæ</i>	<i>hus</i>	<i>husi</i>	<i>hu'so</i>	
<i>epli</i>	<i>epli</i>	<i>eplæ</i>	<i>epli</i>	<i>epli</i>	<i>epto</i>	
<i>auga</i>	<i>auga</i>	<i>auga</i>	<i>augu</i>	<i>augo</i> <i>augunn</i>	<i>augo</i>	

I Austad og Sannes endar dativ fleirtal på *-å*: *i skogå*, *um kvellå*. I Byggland og Årdal er det godt som inkje att av dativen anna enn i gardsnamn: *Haugå*, *Tveitå*. Men jamvel i Hornnes og Evje kann ein høyra dativ i visse ordlag, og det merkelegt nok i dei fullaste former: *ho æ i ventom*; *han va kje i lōgom*; *vere i vegom*.

I Austad og ovanfor bøyger dei både gardsnamn og folkenamn som andre namnord: *Berg æ an go'e gar'e*, men *han kaupte a bruk i Ber'ji*. *Rōta*, men *Dreng Rōtunn*. (Etter eit folkenamn stend gardsnamnet i dativ, endå um det ingen preposisjon er). *Hæge*, men „*då han vigde mæ aire Hægunn*“. (Han hadde vore gift med ei Helga fyrr).

Gamle nominativs-former hev: *ljār'e*, *sār'e*, *snjor'e*, *skor'e*.

Mange ord som sjeldan vert ljodbrigda i andre bygdemål, fær her lint ljodbrigde i fleirtal, som *vodd'e*, *veddi* — *vott'e*, *vetti* — *tått'e*, *tætti* — *stol'e*, *stoli* — *lūt'e*, *lyti* — *spon* (skei), *spøni* — *ljār'e*, *ljæ* — *sār'e*, *sæ*.

Hardt ljodbrigde fær inkjekynsord med *a* i stomnen,

liksom i gamalnorsk: *vatn, vótn* — *plass, plöss* — *glas, glós* — *bla, blö* — *kast, kóst* — *land, länd* — *lamb, lāmb*.

Sterke hokynsord som endar på vokal, tek i dei bøygde formene med seg ein *n* frå gamalnorsken: *á*, bundi form *ái* og *áni*, fleirtal *æ* og *æna*. I Årdal, Hornnes og Evje hev denne *n*-en jamvel grott fast til dei ubøygde former: *ei án, lon, ton, brun*.

Inkjekynsord som endar på stomm-vokalen, fær innskote *tt* i bundi form: *høy, b. høytti*. Denne *tt*-en vert òg yverførd til ubundi form, serleg i Valle-målet: *høytt, mgytt, nött* (kne), *trött*.

Adjektiv på *a* fær òg u-ljodbrigde i hokyn: m. *varm'e*, f. *vørm* — *lang'e, lång* — *eisemadd'e, eisemo*; *han æ falsk'e, hu æ følsk*.

Av kasus-formene hev nominativ hankyn halde seg best. Nokre ord som endar med rot-vokalen, hev enno *-r*: *an nyr'e kjoli, an grår'e (blår'e) hest'e*. Dilike former finst no berre i Sættesdal, i Vest-Telemarki og på Romerike. Men det vanlege er at *r*-en er utsliten, so berre den slakke *e*-en stend att, liksom i namnordi: gln. (*einn*) *kvitr hestr* > *an kvit'e hest'e*; *go'e, stor'e, vene', sein'e, laus'e*. Denne adjektiv-endingi er ålgjengd heile dalen yver, og ho hev ògso hengt seg fast ved akkusativ hankyn, og ofte ved hokyns-formene med.

Andre kasus-endingar finst det no berre leivningar av i faste ordlag: *på viann vegg; ti fulls; i gos manns henda; have ti goa; mæ lettom, av nyom* (Hornnes).

Pronomeni: 1. *eg*, akk. *meg*, dat. *me, mi*; fleirtal *me, mi*, akk. og dat. *okko*, gen. *okkå, okkås*. — 2. *du*, akk. *deg*, dat. *de, di*; fl. *de, di*, akk. *dikko (dykko, Byggland)*, gen. *dikkå, dikkås (dykkå, dykkås, Byggland)*. — 3. *han*, akk. *han*, dat. *ho*, gen. *hass*; *hu* (*ho* i dei ytre bygdene), akk. *hæ*, dat. *henni*, gen. *henni, hennis*; fl. *dei*, akk. og dat. *dei*, gen. *deiris*.

Bygdemålet skil soleis enno millom dativ og akkusativ i personlege pronomen. Dei fulle gamalnorske formene *mér, dér (pér), sér* må ha vore kjende heilt til seinstundes på 1600-talet, etter det me kann sjå av ordsamlingi hans David Klim („Ældre norske sprogminster, II, s. VI“).

Når pronomeni er tone-lette, vert dei avstytte, *han* til *an* og *'n*, *ho* til *o*, *hu* til *u*, *hæ* til *æ*, *henni* til *enni* og *'ni*, *dei (dai)* til *da*. Like eins vert artiklane avstytte, *ein (ain)* til *an* og *'n*, *ei* og *eit* til *a*: *her heve komi a bræv ti o Bjug*.

I dei ytre bygdene er formene ikkje so mange. I Hornnes: *æg*, dat. og akk. *mæg*; *du* — *dæg*; *han* — *han*; *ho* — *henne*; *me* — *okk(e)*, gen. *okkå*; *de* — *dykk(e)* — *dykkå*.

Av det refleksive *seg* hev det vakse ut ei serskild fleirtals-form *sikko*, i analogi med *dikko*: *dei sloge sikko*. Genitiv *sikkå, sikkås*: *dei studra hesto sikkå*. I Byggland; *sykko* og *sykkå*.

Av peikande pronomen kann ein merka: *denni* (her) og *denna* (der), *detti* — *detta, dessi* — *dessa*; *sossi* — *sossa*. I Hornnes og Evje: *dennæ* — *dennen, dettæ* — *detten, deiaæ* — *deien*; *syssæ* — *syssen*. (Ogso: *desse* — *dessa*; *sossæ* — *sossa*).

Spyrjande pronomen: *kvænn (kvæ) æ de? kø vi du? kø* segjer dei etter heile dalen, men i Bykle ògso *kött*. Når det er meir enn tvo å velja i, so spør dei: *kosste vi du have?* Men: *kvær vi du have, kaffi hell mjåakk?* (Valle).

Nokre ubundne pronomen: *anni*, f. *onno*, n. *anna*, fl. *aire*; *ingjen*, f. *ingjo, ingjæ*, n. *inkji*, fl. *ingle, ingjo, ingjæ*; *nokon, noken*, f. *noko, nokæ*, n. *noko*, fl. *nokle* (Valle), *noko* (Byggland), *nokæ* (Hornnes, Evje). Ein av tvo heiter *kværjin(d)*, men vert berre bruka etter neitting: „*mi mog' alli gløymast, mi kværjind*“ (Sandnes), me tvo kann aldri gløyma einannan.

Talordi hev ingen stad i landet so mange gamle former som i Sættesdal. Heile den gamalnorske kyns-bøyggingi stend urupla enno. m. *ein*, f. *ei*, n. *eitt* — *tvei, tvæ, tvau* — *tri, trjá, trju* — *fjore, fjora, fjogu* (Valle). „*Ko mange bonn have di?*“ „*Mi hav' alli ko fimm, tvæ jentu o tri drengji.*“ *Hesten neggja trju ljo*.

I gjerningsord er det ikkje liten skilnad på målet uppe og ute i dalen. Frå Byggland og ut-etter er det soleis avlagt med fleirtalsformer. I Austad er dei *noko* i bruk, og i Valle prestegjeld stend dei i full makt både i notid og fyrrtid. Notid: *eg kastar, mi kaste*; *eg veit, mi vite*; *eg finn'e, mi finne*. Fyrrtid: *eg fann, mi funne*; *sto, stoge*; *gjekk, gjinge*; *fraus, fruse*; *ba* — *bøe*. „*Mi sate låse i Verdens Gang, her va so ljost mæ Bostikka brann.*“ (Hylestad. Or eit politisk stev frå riksretts-tidi.)

Refleksiv endar på *-st*: *dei slogest* (Valle), *dei slost* (Hornnes); *me lyt'e talast mæ*.

Gamle konjunktiv-former er livs livande enno, serleg hjå dei gamle: *De sille vore gama. Barre de tyr't inkji káme regn.* „*De vore væl um hu finje døytt*“ (um ei gjente som ha talmast sjuk lenge). „*Gjynje de so gali mæ dikko, so vyrte de kallegt.*“

*

Sættesdølene veit væl um at målet deira hev runne av gode røter. Det skal vera utstokke beinveges or „det gamle bjørkemålet“, segjer dei. Og dei hev alltid havt slik ein age for det som gamalt var. Det laut dei halda i hevd.

Men dei kunde ikkje liva berre på det gamle målet heller. Det trongst friske til-sig etter kvart — nye ord og nye brigde. „*Han kunna kje tale, fekk han kje laga or fysst han trong dei,*“ meiner sætsetsdølen. Og trygg som han er i si mål-kjensle kann han laga nye ord i mengdevis og finna på nye ordfellingar som stend i beste samsvar med det gamle.

Det er vel ingen stad i landet målet hev vore frævare enn i Sætesdal, og ingen stad dei hev dyrka norsk tale upp til større kunst.

„I Gjestebod og Drykkjelag var Kveding og gamalt det gamnaste dei visste. Dei kom ihop um Kveldarne til å høyra gamalt, og der var Stogefyll. Sogemennerne rekna upp gamalt i Kapp; dei heldt det Næter og Dagar, til *ein* var kvitt.“ (Skar.) Og det var ikkje berre *det* dei kappast um, kven som kunde *mest*, men òg um kven som kunde fortelja *best*. „Det skilde kven som var greidare i Ordlaget: *Å sei a grei Meinung me fā Or* — det var Hegdi,“ hermer Skar etter sogemannen *Haddvor Åkri*.

Ja soleis dyrka sætesdølene målet sitt, den eine mannsalderen etter den andre. Dei herde det i sogor og kjemperøddor, og linna det i visor og stev, til det vart so sterkt og mjukt, so djervt og yndefullt som det no er.

Det mjuke og yndefulle er vel det som fell fyrst i øyro på framandfolk. Og *det* er visst: både ordi og tonelaget og heile framburden liksom voggar seg i varme, djupe, dulde kjenslor. Det er som målet vøre sers innstillt for dikt og draum.

Og mykje hev det vore dikta og drøymt i Sætesdals-målet. Ikkje berre av ein og annan „diktaren“, men av *folket*, av aalmenningen. *Stevi* er ikkje få manns verk, som folkevisone. Nei, dei hev sprutte upp or folke-grunnen som blom or eng. Og enno blømer stev-diktingi like friskt som fyrr, um enn blomane frå våre dagar gjerne vil bleikna noko i liten.

*

Det var lenge fyrr Sætesdals-målet syntte seg i bokheimen. Skrivaren *David Klim* samla ord og talemåtar og stev alt på 1600-talet; men uppskriftene hans hev lege uprenta og ukjende til våre dagar. I 1847 kom *Jørgen Moe* til Sætesdal på samlar-ferd, og han skreiv upp folkedikting på bygdemål. Sidan hev det vore samla og skrive upp meir eller mindre av *Ivar Aasen*, *Hans Ross*, *Aug. Schneider*, *P. M. Søegaard*, *P. Blom*, *Alexander Seippel*, *Knut Jonson Heddi*, *Moltke Moe*, *Richard Steffen* (svenske), *Knut Austad*, *Catharinus Elling*, *Torleiv Hannaas*, *Rikard Berge*, *Karl Aubert*, *Knut Liestøl* og andre. Men det er ikkje alt som hev kome på prent.

Av alle dei diktarane dalen hev fostra, er det fåe som hev sendt noko ut i verdi. Hylbyggen *Gunnar Rysstad* er den einaste som hev fenge noko større namn. Han hev skrive naudende vene dikt på heime-målet sitt. Frenden hans *Jon Bjørgulvsson Rysstad* hev òg gjeve ut ei liti diktsamling med gode ting på bygdemål.

Men den beste avspegling av Sætesdals-målet, den finn ein no hjå *Johannes Skar*. I åtte bøker med „Gamalt or

Sætesdal“ hev han gjeve ei makelaus framsyning av sætesdalsk bonde-kultur. Og det er ikkje minst målføringi hans som gjer dette arbeidet til slikt eit storverk. Ofte skriv han reint bygdemål. Men um han enn før det meste legg rettskrivingi inn under landsmålet, so er han so kav sætesdalsk i ord og vendingar at det vert fullgodt Sætesdals-mål likevel.

Sætesdals-mål skyggjer det òg igjenom alt det *Alexander Seippel* hev skrive.

MÅLPRØVOR

SALMUND BREIVI

Bykle-mål. Etter Johannes Skar

Salmund Breivi va so gjetors go 'n skogsmann'e. Eigång 'an va av ette reinè gådd' 'an so fæl 'n bukk'e — de va nor i Svørtepødd; raggji va so langt, 'an drog de ette markjinn. Salmund la fram å skaut bukkjen. Men då 'an kām innat o, då fælt 'an; slik avluts gjerningji ha 'an alli set. I øyro ha 'an so overs ven 'n ring'e; han tottest vera lit som sylv; men ko slag som va i o — de kunna alli menniskjin åhende.

Salmund flette bukkjen å luta 'an sunde. Kjōti mura 'an ne i a ur. Hui tok 'an me si hit i Storhedderen, av di der heldt 'an seg um netann — dei hele sikko i Storhedderè, skogsmennan år å ævorlege. — — —

Salmund notta seg som vani. Hui sveipt' 'an å la punde hovui å bar i sova. Då kadda de so greidt o' Kåpår'e-nutè: „Ringeball, Ringeball stuten!“ sa de. So svōra de o' Storheddere-fjødd:

„Ringeball e kvæst'e på Storheddere-halsè idag,“ sa de.

„So ska eg snart finne skjyttaren!“ grōyste de i att imote.

„Nei, du må inkji; sløkjepipa 'ass fis åt deg!“ sa de — av di der bregda aussmann-mål atti måli.

Då høyre Salmund me der kom eitt stigandi so trykkjelig å tungt å la inn smogji.

„Ser du tranten min,“ sa de.

„Nei,“ sa 'an Salmund; „men tukke di bet'e fram, so ser eg deg,“ sa 'an. So spure de att'e:

„Ser du meg no,“ sa de — augo våre som mundlaugji.

„Ja no ser eg deg,“ sa Salmund å kasta byrsunn attive hæri å skaut. Skrymsli illvåla å humra ti ne liann ut i Rauvatn, so vassgōvi sto; der va 'n susl i vatnè som va kji me måti.

Då lo de seg so godt i Storheddere-fjødd:

„Va de kje de eg sa'i, at sløkjepipa 'ass feis åt deg!“ sa de.

Kjōti fekk Salmund inkji godt av. Då 'an sill klyvje de heim, då va de burti. Ringjen sett 'an tonn i å ha 'an ti halsring'e.

Mundlaug: stort vaskefat av metal.

HU TORE PÅ NUT'Æ

Valle-mål. Etter Ivar Aasen

Der æ ein støy'l'e som dei kadde Nuten, o som ligg'e langt aust å heio; de va ein gar'e i gamle daga, o då budde der ein mann'e som het Knut'e å kåna het Tore. So va de eigong um vet'en neste fyri jol, då hae de lagt ne so mykjen snjor'e, at dei måtte kje kåme so langt at dei funne fokk, for de va so langt o gange, at de va fimm fforånge frå neraste gar'æ i bygginne. So hae dei gløymt dagetali, so dei våre kje rett visse på nær joli sille kåme, å de totte dei va leitt, som de au va; men de va inkji onno rå hell å gange so langt, at dei funne fokk å finge høyre ko lengje de va ti hægjinne. So va de ein goveirsdag'e um morgonen, då ville kjeringsi gange ut i bygdi å mannen silli vere heimi, å so gjekk hu då å brøytt'e i snjor'æ a lite bil, men snjoren va so stor'e, å skavlann våre so håge, at de vart' inkji langt stykkji, fyrr hu va so trøytt i njoo, at hu va reint trota å laut leggje seg ne i snjofånni å kvile. Då høyri hu eitt som tala inn i a ufs i fjødd'æ, å de ropa ti 'enni å sa dei ori: „Dika, dika Tore, baka brau ti jole; notti ei å daganne tvei, so lengji æ de ti jole.“ So reis hu å vende heim-te å nøytt'e seg au: hu tenkte, de va kji mei ti hell 'u turti, nær de va kji ko tvei daga ti jole.

DER Æ SO VENT Å VESTEHEIO

Av Jon Bjørgulvsson Rysstad, Hylestad

Der æ so vent å vesteheio
so um midtsumårsti'i,
myrann æ kvite av fivilblome,
å lauvi lyser i li'i.

Der æ angjen bå søt å rein,
å gjeve de goe kveike.
Um du æ alli so vengjelause,
du meste i luftinn kan leike.

Aa unelegt æ der å Rjupekjile,
so sølt å livi i hoddo,
mæ fluge fjølldragji norafyri
spegle seg av i poddo.

I søri æ de slane lia
mæ upsedrag å kvævi.
— Å kvert einaste krek, du ser der,
hev de bå stridt å strævi.

Åne renne midt i dale
i krikka å mange slengji.
Å bæ lea i slåtteteigo
sulle se gjentu å drengji.

PODDA

Austad-mål. Uppskrive av Torleiv Hannaas etter sogemannen
Olav Eivindsson Austad

So var de a kjedding som gjekk ett' 'an veg'e sossa. So treft' 'u a podde. So spent' 'u 'nå 'æ o sae: „Eg vi vere di ne-kåne“, sa 'u.

Då de ha då yore ein rykk'e, då kåme da o henta kjeddingjè. So fygde hu o va ne-kåne. Då hu so hadde tvege o stella båni, so kåme da mæ a glas, at hu sille smyrje de. Då hu hadde no smurt båni de beste hu kunna, då tek 'u si av 'pi auga o nika si.

So reist' 'u.

De aire åri då da hadde slegji o kjeddigjè gjekk o raka på a høysbreie, so gjekk tussekjeddingjè o raka på same breia.

„Du ska kji rake på mi høysbreie“, sa 'u.

„Ko, — ser du meg?“

„Ja visst ser eg deg.“

„Ko auga ser du meg mæ?“

So sae kjeddingjè de, ko auga hu såg 'æ mæ. So rend' 'u ti mæ riveskapti o stakk o' 'enni auga. O sia såg 'u da alli mei.

KASLEN Å NORENÅ

Sandnes-mål. Etter Skar

Der kām a tussekvendi ti Norenå jolepdagjen o ville låne noko lepsu — de va me Knut Norenå å Gunne sat å garen. Gunne lånt' æ tri køst. „Du ska få dei att'e nyår,“ sa kvendi. „Å de hastar inkji,“ sa Gunne. So va 'u av ett' øl, Gunne, å kvendi drakk å skrept' av øli som aire. Då 'u ha so drukkji, gjekk 'u. Hu avleita i Juvī. Hu va kji stor'e; håri va svårt.

Nyårs-kvelli kām 'u att'e me lepsunn. „De e lepsunn eg lånti,“ sa 'u. „De ha kji hasta me,“ sa Gunne. Kvendi ha 'n kårpår-kasli: „Denni vi eg gjeve deg,“ sa 'u; men di må kji selj' 'an; vi di selj' 'an, kjem 'an burt,“ sa 'u. „Nei mi vi visst inkje selje kaslen,“ sa Gunne — „men kor e du ifrå; eg kjenner deg inkji,“ sa 'u. „Eg e kje langt ifrå; eg hev heimi her tett innme,“ sa kvendi. Hu sette seg på årestolen, å dei røa a heilt bil, Gunne å hu. So tok 'u ut. Dei såg me 'u gjekk hityve snjoren; men der va kji antel fot ell farveg å sjå.

Kaslen va i husè heile den røkkja me år som Knut å Gunne livdi — Knut va dyvje mann å turte kji selj' 'an hell'e. Men Olav Norenå, son 'ass, sette garen ti å for ti Amerika. Der va aksjon'e nest'e fyrr 'an for. So bar dei kaslen ut i tuni ihop me anna dei ville selje. Då gådde dei alli at, so va 'an burtkvorven. Tussan tok sitt att'e.

TUSSEN Å BYGGLANDS-PREST'E

Bygglands-mål. Etter Skar

Der va 'n husmann unde prestegaren som ha so mykji me tussann. Presten høyrde gjeti de å alli ville tru de; men då de blei for tidt, daska 'an heim ti mannen.

„De e då kji noko at du dregst me tussann,“ sa 'an.

„Jau, 'an e inn av å ti,“ sa mannen, „å vi du tøvr' a liti bil, so kjem 'an; itt 'er li'e ti klokka toll kjem 'an att'e me eit kast brau 'an hev lånt av meg,“ sa 'an; „han kjem'e so visst; du tar alli tvile. De e so truværdigt noko fokk; de dei lovar hell'e dei. Dei fer alli me noko lort,“ sa 'an.

Me same klokka slo, natta de på dynnè. „Der e 'an,“ sa mannen.

„Kjem 'an kji inn,“ sa presten.

„De e imist 'an vi inn idag,“ sa mannen.

„Kvi då,“ sa presten.

„Han veit so væl at presten e her,“ sa mannen.

„Ko rå e de,“ sa presten.

„De veit han likso godt som du veit de sjav'e,“ sa mannen å gjekk ut ti tussen.

„Eg kjem att'e me braui eg lånti,“ sa tussen å flidd 'an kasti.

„Ha du kji vilt inn,“ sa mannen.

„Nei eg kjem'e barr' i hakk me presten,“ sa tussen; „han vi kji tru mi e ti,“ sa 'an. Men mannen nøydde på 'an, å då fygd' 'an.

„Kor e du ifrå,“ sa presten.

„Eg hev heimi her dikt innme,“ sa tussen; „men du ser okke alli; mi e av hufokkji,“ sa 'an.

„Eg ha alli tenkt di ha vore ti,“ sa presten; „men no ser eg de,“ sa 'an. So slo 'an røa ut på lærdomen; men de va kji rå å feste tussen: „Du e godt lærd'e,“ sa presten; „eg ha tenkt du ha vore prest'e,“ sa 'an.

„Nei, eg e kji prest'e,“ sa tussen; „men eg ha vilt du ha funne broe min; han e prest'e som du,“ sa 'an.

„Si di e so neri innme — ha du vilt av henta 'an,“ sa presten. So sa tussen 'an ville gjere de.

De va kji bil, so kâm tussepresten. Men då blei der bøyu. Dei tok o' bibilen; dei las upp stykkji for stykkji å or for or — de va 'n talemåti me dei, so du alli hev høyr't 'an. Men de bar å presten; seiste fekk 'an alli a or. Han leita seg so 'an alli va den same mei.

Detti e kji noko lyggji: eg hev høyr't de av sjukfai min — han va so at 'an sa de som va satt; å han att'e ha høyr't de av fokk som visste so væl koss alt ha gjengje ti.

eit kast brau: fire leivar — hufokkji: huldefolket, dei dulde — bar å presten: gjekk presten imot.

OSKOREIÆ

Årdals-mål. Etter Skar

Hev di høyr't um Olav Ånondsson Reiårsdal, då 'an fygde oskoreiæ? Hu tok 'an av sengjæ me 'an kvilti, å susa ti norigjenom Åserall fyst'e. Dei kvilte på Tossland — mann va der tekjen av, helt so Tossdalen norigjenom å reiv me seg Nils Ekjill. På Tveitstøl tok dei hest av stadden ti Olav. I Espeliæ drakk dei seg so godt. I Austegaren drakk dei upp alt de øl der va, å fyllte vatn på tunnunn. So tok dei heiann aust'e ti Årdal. Midnotts bil tok dei sailann av på Klepp. I Klepp-kleivann kasta dei 'an av. Dei kjørde so kjurelaust, å Striarbrøti va so kalleg uppskoti me svodd'e. „Di må kji kjøyre so kallegt!“ sa Olav å la ti 'n ei'e. Då va 'an heime att'e.

Hamen 'ass låg etti i sengjæ; dei tenkte alli anna ell 'an sov. Han fortålde um heile si reise; han mintist bå koss dei låg på Klepp, å koss der va måla.

Olav va spilemann'e — oskoreiæ æ gallnaste ti have dei. Fela 'ass het „Lindarormen“.

SLÅST-BAE PÅ VETTRUS

Hornnes-mål. Etter Torleiv Hannaas

Ola Vettrus va mægjeten for styrkjen o skjotleikjen sin — som dei he vore alle Vettrusann. Dei kâm lange leiinn dei beste kjempunn å ville prøve sæg. Ola sat Der-heime, o Knut Jonsson som va jipte mæ sysste hass, Knuts-Tora, heit sæg i Vettrus-Håmmen. Han sille vere endå bær'e kar hell Ola.

Eigång i jolæ kâm dei einsless, tvo a dei fælaste kjæmpunn o' Åserall o ville prøvast mæ Vettrusann. De va Ola Svennsson o Gunne Røyddann. Dei kâm ti Der-heim i avdags bil. Ola va kje kâmen o' skogjen endå. Dei va innum so snappt. Men då dei høyrde at Ola inkje va heime, strauk dei ti atte mæ same, o sette nor at Håmmen.

Då Ola kâm heim, skjend' 'an på Guro, kjellingjæ si, før de ho hadde sleppt dei a' før dei hadde fengje mat o drikka. Han dussta a' sæg snøen o sette sæg i kronæ. Men so kâm 'an i hug ko dei for ette. „D'æ nokk best æg nøyte mæg nor at Håmmen“ sa 'an o flaug på dynnæ.

Då 'an kâm nor, hadde dei drukkje noko, o Røydden-ningann sto føruge ti gripe Knut. Men dei stivla seg att'e då dei såg Ola. So ba 'an dei mæ Der-heim alle sam, o der sat dei o drakk eit bil.

Men de varde kje lengje, so fallt dei ut o rauk ihop. Før dei for ti, stengde dei bonnæ inne i kjellarskåpe. Men Guro sille vere på tile o skjile, dersom nokon bar seg uhamlegt.

sail'e: sadel — svodd'e: svoll, is.

Ola Vettrus o Gunne klemde ihop, o Knut Jonsson tok den andre. De blei ei heit'e bøya. Yvegångs kara va dei alle. Men førr-ennen gjekk de so, at åsdøllann fekk hogg. Då Ola tott' 'an hadde gjett Gunne måteleg juling, kasta 'an 'an upp i den eine sengkjæ. Guro tok ei tørespik o gjekk burt-ti o lyste, o ville sjå koss de va mæ 'an. Då låg 'an der so eittrende sinna at 'an spend' ett' 'æ. Ola gådde de, o blei gaste von'e, før de han bar sæg so uhamlegt o spend' ett' eit kvinnfolk. So treiv 'an 'an o drog 'an fram att, o baka 'an upp på nyom. Ti slutt fekk 'an smogje ut. Då de lei på mått' Ola ut o ber' 'an inn att'e. Den andre dagjen fydd' 'an 'an yve heie. Han tore kje styr' 'an aleine.

Knut Jonsson hadde dengt Svennssonen so de va kje mæ nokæ lei. Han blei liggans unyten på Vettrus i fleire dage, før 'an va mann ti tak' yve heie.

Då ota va av-staæ, sleppte dei bonnæ ut att or skåpe. Knut Jonsson sat i ein brugdebek fram-mæ omnen. Då fysts'e kâm sinne o styrkjen yv' 'an før ålvår.

Han bollna upp so de va ugosklegt å sjå. Kne-sprettæ spratt på tile. Han hadde knebuksu, som dei bruka de i dei tiinn. O han skålv heile menneskje so benkjen दौरa unn' 'an. „Nå hadd' 'an tek' okko alle sam,“ sa Ola Vettrus. —

Ola totte tiin hadde forandra seg mykje, de seinste han livde. „Naa legg dei enanni før hat fysts dei slæst. Me kunne slåast o vere like go-vene. Me bar enani i særkje“, sa 'an.

GAMLE KRIGSMENNA

Evje-mål. Etter J. Løvland

Då æg va liten, livde der i Evje sokn fleire a' dei gamle karann som ha vore i krien. Den eldste va Eirik Bjorå. Han låg i Krestiansann um vetren 1807—1808, då lineskjipe „Prins Christian“ va innum o fekk umbor lannsyldatra; Eirik blei tekjen o va mæ i slagje ve Sjællanns odde den 22de mars 1808; han va fangje i Engelann i tvo år. Då han ha blee gammel, ville han gjønne fortæle um slagje. „Kaptein Jessen va kje meir rædd'e, der han gjekk att o fram på dekkje mæ kjikkeren o roberten, hell um han gjekk på stovetile. Men de va sønnlegt mæ Villemos, — å, fer ven'e kar de va! o so mota o fjåg'e. De va ei kanonkule, som reiv a' eit stykkje a' hoveskålæ, so han dœ før dei fekk bore han ne. Dei va tvo imot okke, men me pala dei a', so dei laut drage sæg unna. Men då dei ha retta sæg kâm dei att'e, o ha tri nye skjip mæ sæg. Endå sto me ei beite, men so laut Jessen set' okke på grunn og gje sæg ti fangje. Dei ville ha tekje skjipe mæ seg, men dei kunne kje få de laust, — de va væl ti dei. So sette dei ell på de. De va harmelegt å sjå, då de gille skjipe flaug ti lufts.

Gjur Høgetveit va ihop mæ Eirik i Krestiansann, men blei kje tekjen ti sjøs. Han o ein annen sto på post utmæ indre Flekkerøyæ, då engelsmennann sat på kastle der. De va mör't o dei kunne bare høyre åreslagjæ på ein båt som lista sæg fram unne upsæ som dei sto uppå. Då båten va midtunne, kasta dei kversin ferleggans'e stein ne i båten. Å, der blei slikt skrik, men so blei der stilt.

18b. Gamlestoga på Haugen, Valle

Fot. F. Kohn

19. Gravhaug på Nomeland, Valle

Fot. Gisle Midttun

SETESDALEN I FORHISTORISK TID

AV KONSERVATOR HELGE GJESSING

Bebyggelsen i OTRAS dalføre har meget gamle røtter. På sine steder har rydningen åpenbart gått for sig allerede i stenalderen, flere tusen år før Kristi fødsel. Det fremgår av de redskaper og våben av sten, særlig flint, som fra tid til annen under jordbruksarbeide er kommet frem på forskjellige gårder utover bygdene. Riktignok er ingen av de fundne saker av de allereldste typer. Det er derfor grunn til å tro at under hele den eldre stenalder og likeså i de følgende perioder, den såkalte butnakkede og den tynnakkede økses tid, har den øvre del av dalføret ligget ubebodd hen. Det er først i den yngre stenalders annet store tidsavsnitt, *jettstuetiden*, at de første rydningsmenn synes å ha trengt opover dalen.

I det hele er det 16 fund vi kjenner fra Setesdalen under

stenalderen. Det er ikke mange når en tenker over at de omfatter en periode på omkring 1500 år. Det vilde da ligge nær å anse disse spredte fund som vidnesbyrd om streiftog opefter dalen, der ikke har hatt nogen fast bebyggelse til følge. De fleste av sakene er også enkeltfund og kan tenkes å være tilfeldig tapte. Imidlertid er der nogen fund som direkte tyder på fast bebyggelse, og som neppe kan forklares på annen måte. På gården *Hornnes* i Hornnes blev der i 1888 funnet ikke mindre enn 37 skrapere av flint liggende samlet i en åker. En del av dem er gått tapt, men 15 stykker er bevart i Universitetets oldsaksamling i Kristiania og resten i Kristiansands museum.¹ Flere av disse skrapere er bare ganske rått tilhugget, enkelte er derimot helt ferdige og tilhører den meget unge „skeformede“ type.

20. Skrapere av flint funnet på Hornnes

Øiensynlig er de fleste av de øvrige også emner til slike. Et fund som dette har sin bestemte forklaring. Det er klart at hvor der finnes så mange saker på ett og samme sted, må de i sin tid være nedlagt der i en bestemt hensikt. Fundet henger da også sammen med talrike andre lignende, der dels tydes som forråd (depotfund) nedlagt for senere å tas frem igjen, dels som offergaver til guddommelige makter for å vinne disse for sig (votivfund). Den siste forklaring er rimeligvis her den riktige. Men uanset fundets tydning er det innlysende at den som har lagt ned sakene, må ha vært fast bosittende på stedet. Et fund fra *Kalland* i Hornnes peker i samme retning. Under en stor sten blev der funnet tre tyknakkede flintøkser med svakt hullslepen egg. Også dette er sikkert å betrakte som et votivfund.²

Av en helt annen karakter er en del saker som er funnet på *Neset* i Aardal. Dette består av en del mere og mindre bearbejdede flintstykker, et lite bor og enkelte flekker. Også redskaper skal være funnet, bl. a. en pilspiss. Finnestedet er en haug syd og vest for gården like nede ved fjorden, utilgjengelig på grunn av vannet den meste del av året.³

Skjønt de saker som er bevart, er forholdsvis få og ubetydelige, kan der neppe være nogen tvil om at det her har ligget et *flintverksted* eller en *bopluss* fra stenalderen. Dessverre er selve sakene i og for sig lite karakteristiske, og det er derfor ikke mulig på grunnlag av disse å tidfeste fundet nærmere. På *Neset* er der forøvrig tidligere funnet en spydspiss av flint og der er forsåvidt intet iveien for å betrakte disse to fund som samtidige og da hørende til yngre stenalders siste periode.⁴ Senest i denne tid har da folk hatt fast tilhold på *Neset* og der delvis ialfall forarbeidet de redskaper av flint som de trengte.

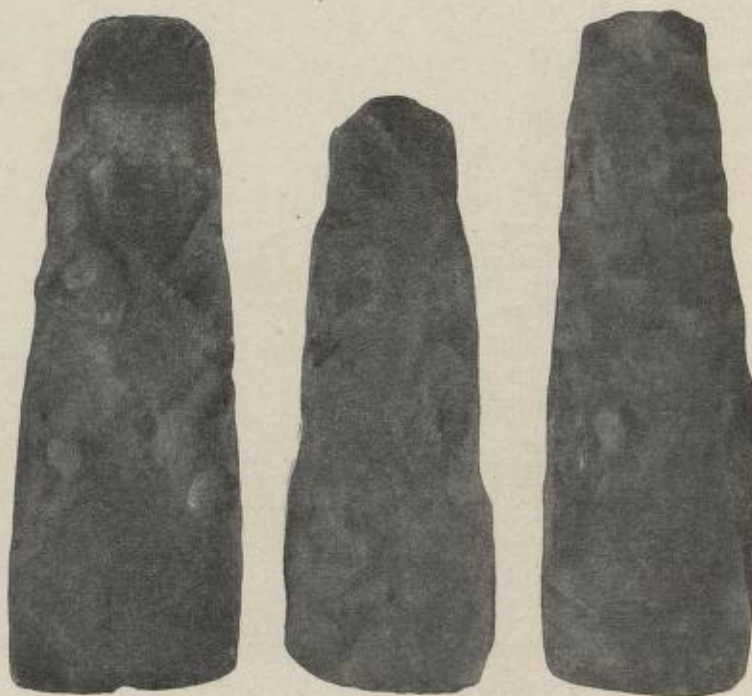
Nevnes kan videre et par grovt tilhugne flintøkser som er funnet til forskjellig tid på gården *Lande*, også i Aardal,

et spydspissfragment av flint fra Bygglands kirkegård og en simpel øks med skafhull fra *Sordal* i Austad, den eneste skafhulløks som overhodet kjennes fra Setesdalen.⁵

Lenger nord i dalen har tydeligvis bebyggelsen vært ennu mere glissen, om en her overhodet kan tale om nogen fast bosetning. I det hele kjennes bare *tre* fund: På Aakre i Valle sogn på en slåttemark som i flomtiden oversvømmes av elven er funnet en tresidig pilespiss av flint, på *Helle* i Hylestad en hulløks av flint omtrent som fig. 21, og på *Rossaasen* en mil sør for gården *Trydal* i Bykle likeledes en flintøks.

Med det som her er nevnt er stenaldersmaterialet fra Setesdalen så godt som uttømt. Det er ikke mere enn at man derav såvidt kan si at nogen bosetning har der allikevel funnet sted allerede i denne fjerne tid. Noget bidrag til en dypere forståelse av den norske stenalderskultur gir de få fund heller ikke, idet befolkningen åpenbart har vært for liten og sittet altfor spredt til å kunne gi denne noget særpreg. Kun så meget kan sies at den nøie henger sammen med den yngre stenalderskultur, slik som den artet sig paa Østlandet overhodet.

Til en varig bosetning synes denne menneskenes første fremtreden i dalen heller ikke å ha ført. Yngre stenalders slutning settes gjerne til ca. 1800 før Kr. f. Fra hele den følgende periode, bronsealderen, da bronse blev anvendt til skjærende redskaper istedenfor sten og flint, kjenner vi ikke et eneste fund fra Setesdalen. Det samme er tilfellet med de første avsnitt av *jernalderen*. Det er først noen år-

21. Flintøkser fra Kalland, Hornnes

22. Spydspiss av flint fra Neset, Aardal

større fylde. Nu kan man riktignok ikke utelukkende på mangelen av jordfund slutte at Setesdalen har ligget øde under de nevnte perioder. Der er også andre egner i vårt land hvor bronsealdersfundene er yderst sparsomme, uten at en derfor tør anta at de helt har vært ubefolket. Men der er et annet forhold som peker i samme retning, der er verd å legge merke til. Det er den kjensgjerning at *gårdnavnene* i Setesdalen gjennomgående er forholdsvis unge. De eldre *lag-vin-* og *heim-*navnene mangler ganske. (Et enkelt *heim-*navn dog i Hornnes.) Likeledes er der yderlig få sammensatte gårdnavn der torde tilskrives nogen særlig høi elde. Men selv om der ingen bronsealdersfund er gjort, og selv om *vin-* og *heim-*navnene mangler, kunde der ennu være en mulighet for at dalen i denne mellemtid hadde vært bebodd. Det kunde tenkes at befolkningen her hovedsakelig hadde vært jegere og fiskere, der hadde streifet om uten noget egentlig fast tilholdssted, et *veidefolk* som ikke hadde råd til å skaffe sig redskaper og våben av det dyre metall bronzen, og som derfor ennu i lange tider benyttet ben og sten til emner for slike. Men var dette riktig, måtte det anses som hoist påfallende at dette veidefolk som skulde ha fortsatt å leve i dalen henved et par tusen år, ikke har efterlatt sig noget som helst spor. De få stenalderssaker som er funnet, er såvisst ikke noget å dele på, og heller ikke er der nogen nye redskapsformer eller typer, hvad en sikkert skulde ventet at en såvidt lenge fortsatt stenalder vilde ha avfødt.⁶

Gårdnavnenes betydning vil der senere bli leilighet til å komme tilbake til. Det er imidlertid av interesse allerede her å fastslå at studiet av disse og jordfundene fører til samme negative resultat. Begge fører til den slutning, at den første bebyggelse under stenalderen ikke har slått fast rot. Dalen er efterhvert igjen blitt avfolket og har også i århundreder ialfall på det nærmeste ligget øde. Først under den rike materielle opblomstring som i store deler av landet gjør sig gjeldende et par århundreder efter Kristi fødsel, trenger innvandrere på ny op over Setesdalen og rydder sig gårder. Først nu kan der regnes med en bosetning i større stil, og denne gang blir den varig.

ELDRE JERNALDER

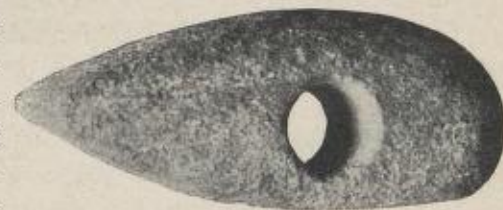
Kildene til dalens kultur- og bebyggelseshistorie begynner nu å flyte rikere. Fremdeles er man i første rekke

hundreder efter Kristi fødsel at jordfundene igjen dukker op, men da riktignok også i så meget

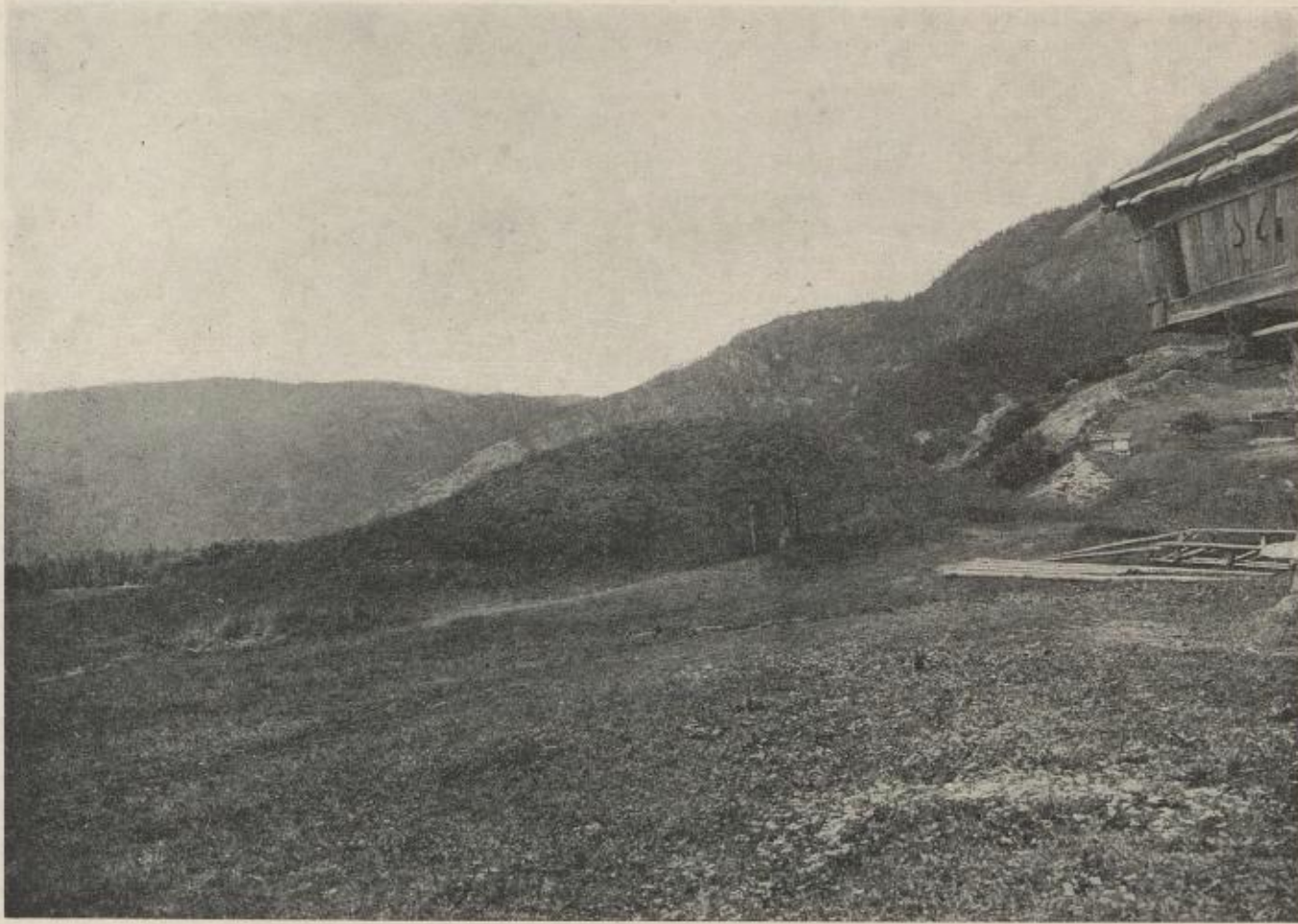
henvist til det arkeologiske materiale — *jordfundene*. Mens det imidlertid hovedsakelig var enkeltfundne saker vi for stenalderens vedkommende måtte bygge på, kommer nu *gravfundene* til. Hovedsakelig ut fra dem er det vi øser kunnskap om daidens leve- og tenkesett; deres utbredelse og datering gir grunnlag for bebyggelseshistorien, gravgodsets art og utsmykning antyder kultur- og handelsveier og angir den materielle kulturs nivå.

Gravhauger finnes spredt over hele Setesdalen, dels enkeltvis, dels i større og mindre flokker. Foruten de straks nedenfor nevnte gravfelter på *Galteland* i Evje, *Søndre Birkeland* i Hornnes, *Nordre* og *Søndre Nese* i Bygland, kjennes gravhauger fra *Sordal*, *Dale* og *Laupdal* i Bygland, fra *Espetveit*, *Flateland* og gårdene *Nomeland* i Valle foruten på flere andre steder. Dessverre er vor kunnskap om disse ennu temmelig spredt og det kan derfor ikke — utenfor de tilfelle hvor gravfund allerede foreligger eller hauger kjennes — i detalj klarlegges hvilke av de nuværende gårder var bebodd allerede i hedenskapets tid. Dertil kommer at haugene ikke direkte gir os opplysning om fra hvilken tid de skriver sig, det kan først avgjøres når de vel er åpnet og gravgodset blottet. Endelig bør det fremheves, at bortsett fra et par års undersøkelser av antikvar *Nicolaysen* i 1882 og 1893, har der ikke vært foretatt systematiske arkeologiske undersøkelser i Setesdalen, og det materiale som står til rådighet, er derfor ennu på mange punkter mangelfullt. Enkelte hovedlinjer i dalens bebyggelseshistorie og kulturstilling i den forhistoriske tid kan dog med nogenlunde sikkerhet trekkes op. Det vil vise at det liv som levdes i Setesdalen under jernalderen, i mange henseender var både rikt og eiendommelig.

De fire første århundreder efter Kristi fødsel bærer i arkeologien navnet den *romerske* tid. I denne periode står Norden i kulturel henseende under tydelig innflydelse fra Romerriket. Visstnok er avstanden stor, men både teknikk og smak ses preget av den romerske kultur, og ad de allerede dengang åpne handelsveier har Nordens folk stått under direkte påvirkning fra det store keiserrike. Et annet særdeles viktig moment, som har bidratt til å gi dette tidsrum større liv og øke den romerske innflydelse, er de germanske folke- og stammebevegelser som nu efterhånden tar til, og som til slutt ender med at så å si hele den germaniske verden kommer i kok. Skjønt forholdet for Norges vedkommende ennu bare delvis er

23. Skaftulløks av sten fra Sordal, Austad

24. Stor haug på Heistad, Austad

Fot. Gisle Middtun

oplyst, er der neppe nogen tvil om at de samme bevegelser har gjort sig gjeldende også her hjemme hos oss og dels gitt sig utslag i inn- og utvandring av større og mindre flokker, dels i en større folkespredning til hittil sparsomt eller helt ubebygde egner av landet. Forutsatt at der ikke ved kommende tiders systematiske undersøkelser dukker frem graver fra en tidligere del av jernalderen, ligger det nær nettop i Setesdalens bebyggelseshistorie å se et bevis for denne folkespredning henimot slutten av den romerske tid. Det viser sig nemlig at nettop fra denne tid og utover skriver de hittil eldste kjente gravminder i dalen sig. At disse pludselig dukker op i et forholdsvis stort antal uten at nogen forutgående utvikling kan spores, gjør det ialfall meget sannsynlig at der har funnet en virkelig innvandring sted. Veiene for denne kan vel ennu ikke med bestemthet påvises; men både gravskikk og gravgods synes dog å tyde på at det er en hjemlig bevegelse, om det enn skal ses at innvandrerne samtidig har stått i en viss rapport med utenverdenen. For imidlertid noget nærmere å klarlegge disse forhold, er det nødvendig å dra frem en del av selve det arkeologiske materiale.

Det meste av dette er fremkommet ved de ovenfor nevnte undersøkelser av antikvar Nicolaysen.⁷ I 1882 foretok han gravninger ved *Evje Nikkelverk* og på *Søndre Birkeland* i Hornnes. De til nikkilverket hørende hauger ligger i en samlet klynge på en furumo som i sin tid hørte til gården *Galteland*. I 1882 fantes der her ialt 44 hauger der lå i rekker følgende bakkekammen syd for Otra. Av disse hauger grov Nicolaysen ut de 24. I 10 av dem blev der enten intet funnet eller også helt udaterbare saker. Av de øvrige må 8 snarest henføres til 4 årh., 5 til 5 årh. og 1 til 6 årh. Særlig mellem 4 og 5 årh. er imidlertid grensene flytende, og det kan i de enkelte tilfelle være tvilsomt om fundene bør henføres til det ene eller det annet av disse århundreder.

Den herskende gravskikk har vært *likbrand*. Det er bare i én haug at den døde har vært nedlagt ubrent. Ellers er regelen den at der spredt over bunden ligger et lag med sortbrent jord og trekulstykker, mellem hvilke finnes spredt brente benrester og de saker som har fulgt den døde på bålet, og som ikke er blitt fortæret av ilden.

Det er det såkalte *brandflak*. Her og der ses dog enkelte avvikelser. Brandflaket kan være bibeholdt; men de brente ben er samlet op for sig og lagt i en urne eller en tretine. I siste tilfelle er nu bare det kitt tilbake som har vært anvendt til tetning mellom bunn og sider. I andre hauger er brandflaket borte, mens benene og oldsakene ligger samlet enten i haug eller i et kar, noen ganger nede i en liten grop eller omgitt av en liten hellekiste.

Den gravskikk som her er skildret, gjenfinnes på andre gravplasser i Setesdalen. På nabogården til *Galteland*, *Søndre Birkeland*, grov *Nicolaysen* ut 8 hauger i samme år (1882), alle antagelig fra eldre jernalder og med brent begravelse. Et annet gravfelt undersøkte han i 1893 på gårdene *Nordre* og *Søndre Nese* i *Bygland*. Haugene viste sig her, forsåvidt der blev funnet noget i dem, hovedsakelig å tilhøre eldre jernalder, enkelte dog også fra vikingetiden. I alt blev 35 hauger gjennomgravet, hvorav de 21 og mest givende lå på *Nordre Nese*.

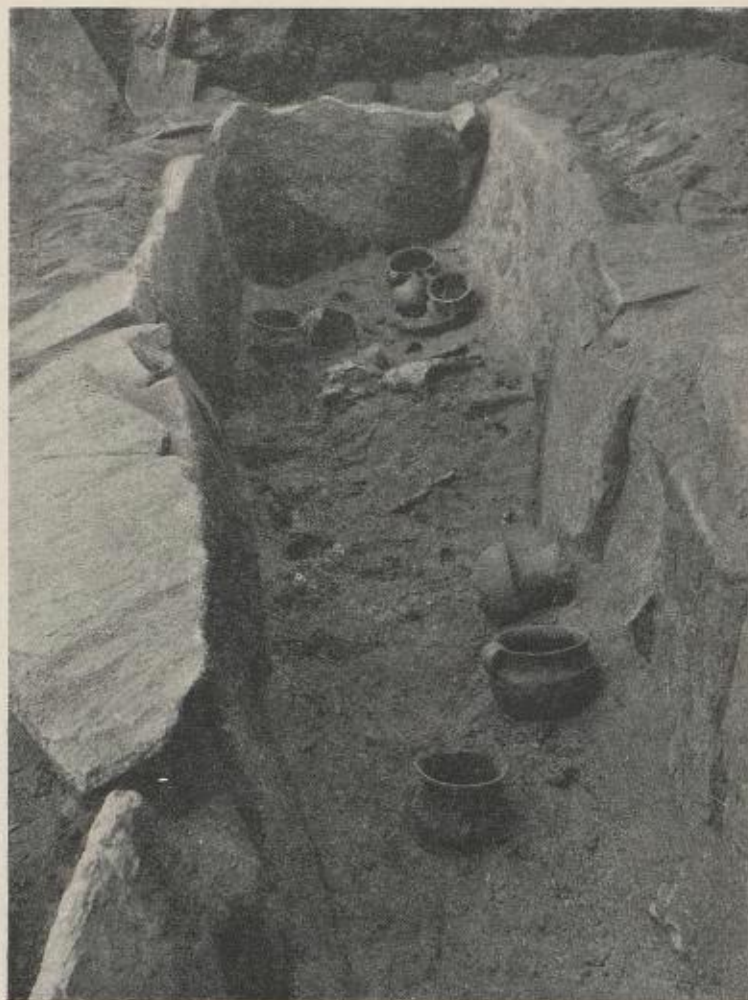
Et mindre gravfelt på gården *Nomeland* i *Hylestad s. Valle*, viser graver fra eldre og yngre jernalder, men disse er dessverre ikke sakkyndig undersøkt. De er blitt tatt bort under rydning, og der er intet meddelt om fundomstendighetene. Det samme er tilfellet med et eldre jernalders fund fra *Hovet* i *Hylestad*, hvor der blev funnet en nøkling med vedhengende kroknøkkel av bronse, visstnok et gravfund.⁸ Også ved et gravfund fra *Ryssestad* i *Hylestad* fra folkevandringstiden er fundomstendighetene dessverre ukjent.⁹ Fundet består av en liten betalingsring av gull, to spydspisser, det vanlige sett, den ene med mothaker, den annen med skarpt fremtredende midtribbe. Videre fragmenter av en skjoldbule, bruddstykker av en kniv og fragmenter av sannsynligvis 4 lerkar.

Et betydningsfullt lite fund fremdratt så tidlig som 1847 på *Bygland* prestegård skal ennu nevnes. I et gravkammer som holdt 1 alen i firkant blev funnet kul, ben, stykker av et jernsverd, stykker av en messingkjel, hanken til en såkallt *tutekanne* og en *lervase*. Også denne grav må utvilsomt karakteriseres som en brandgrav.¹⁰

25. Lervase fra *Bygland* prestegård

Der finnes da i Setesdalen blandt de allerede temmelig talrike eldre jernalders fund, bare ét enkelt der med nogenlunde sikkerhet synes å kunne tilhøre en ubrent begravelse. I *Vegusdal* synes forholdet å være noget anderledes. På gården *Skreros* har jeg hatt anledning til å undersøke noen hauger. Der ligger her et vakkert lite

26. Grav på *Skreros*, *Vegusdal*

Fot. H. Gjessing

gravfelt bestående av tilsammen 12 temmelig store, vakre hauger. Av disse blev gravet ut 5; men bare i den ene av dem blev der gjort noget fund. I denne var der allerede i 1912 fremdratt et særdeles vakkert kvinnefund tilhørende en gravkiste, hvor den døde har vært nedlagt ubrent. Ved en eftergravning på stedet, viste det sig at kisten fortsatte videre inn i haugen, og at der i dennes annen ende fantes nok en ubrent grav, tilhørende et lite barn. Billedet (fig. 26) viser denne del av kisten avdekket. Det rike og eiendommelige gravgods som ved denne leilighet blev avdekket, og som kronologisk tilhører Setesdalens første rydningstider 350–400 e. Kr. f., skiller sig visstnok tildels ut fra hvad vi ellers kjenner i Setesdalen.¹¹ Likeledes er gravskikken fremmed; men på begge punkter henger *Skreros*graven sammen med andre gravfund fra *Nedenes* og kysten — kanskje særlig østover. Og den vei må vi også rette vort blikk, når vi vil søke å finne ut hvilken vei rydningsmennene er kommet til Setesdal.

Det er her verd å legge merke til den eiendommelighet at gravhaugene hyppig finnes liggende samlet på et meget

begrenset område. Tydeligvis har det vært herskende skikk at bygden eller grenden har benyttet ett og samme sted til gravlegning av de døde. Men denne skikk er ingenlunde innskrenket til Setesdalen. For det første finner vi i den øvrige del av Øst-Agder flere lignende gravfelter, der gjennemgående skriver sig fra samme tid som dem vi ovenfor allerede har gjennomgått. I 1889 grov Nicolaysen ut en del hauger på gårdene *Birkeland* i Birkenes s. Tveid prestegjeld.¹² I en av haugene blev i en liten stenboks funnet kul, brente ben, en benkam og et par spenner av bronse. Etter disse siste må graven henføres til den romerske tids eldre del. På gården *Tveide*, likeledes i Birkenes sogn, er der levninger etter et større gravfelt. Men dette er dessverre ikke sakkyndig undersøkt og bortset fra et enkelt forøvrig meget rikt fund fra en skeletgrav som står Skrerosgraven i Vegusdal meget nær, kjenner man intet til hvad haugene forøvrig har inneholdt. Bare så meget vites at i flere av dem er der funnet tildels store mengder av brente ben og kul.¹³

Et strøk der særlig er rikt på hedenske gravminder er *Fjære*. På flere hinannen nærliggende gårder har Nicolaysen i årene 1875—77 gravet ut en rekke hauger, hvorav enkelte endog rak tilbake til bronsealderen. Den førromerske jernalder er ikke representert; derimot blev der gjort flere fund fra eldre romersk tid, en rekke fra yngre romersk og folkevandringstid, og temmelig mange også fra yngre jernalder. Overveiende fremherskende er brandgravene. Dels er det brandflak, dels brandgroper, dels urne- og små kiste-graver. Meget hyppig finnes de brente ben og kul *blandet sammen*, slik som tilfellet er på alle de eldre jernalders gravplasser som vi her har omtalt.¹⁴ Nettopp dette er imidlertid et meget viktig trekk. På disse punkter trer nemlig gravplassene i Nedenes og dermed også Setesdalen i intim forbindelse med den herskende gravskikk på *Østlandet* i romersk og tidlig folkevandrings tid. På Vestlandet derimot har brandgravene en annen karakter, idet de brente ben så godt som uten undtagelse legges *rensede* ned i graven. Det er først på et senere tidspunkt — og da ved påvirkning østfra — at man der finner brandgraver med bålmørje, kul og brente ben sammen, brandflak.¹⁵

Denne gravskikk som her passende kan kalles den østlandske, gjør sig gjeldende over hele Sørlandet. På en gravplass på Spangereid i Søndre Undal prestegjeld, Vest-Agder som Oluf Rygh undersøkte i 1879, finner vi den fremdeles. Dog synes grensen mellom øst- og vestlandsk gravskikk nogenlunde å falle i dette fylke.

Setesdalens bebyggelse må da antas å ha funnet sted syd- og østfra. Dermed stemmer vel overens at man på gravplassene nærmere kysten som i Birkenes og Fjære delvis

finner noget eldre fund. Og formodningen styrkes derved at ennå i vikingetiden er forbindelsen med Østlandet den sterkeste, et forhold som forøvrig etter dalens beliggenhet ligger nær for hånden å forstå.

De dypere årsaker til denne innvandring vil det ennå være fortidlig å uttale noget sikkert om. At det er en hjemlig bevegelse, fremgår av sammenhengen med den på Østlandet allerede herskende gravskikk. Derimot er det mere tvilsomt om den skal betraktes som en folkespredning fremgått av den tiltagende folketetthet i de tilgrensende distrikter, eller som en mere direkte innvandring fra disse på grunn av påtrykk fra inntrengende fremmede elementer. Skrerosgraven og andre lignende turde muligens peke i denne retning.¹⁶ Besvarelsen av dette spørsmål vil imidlertid kreve en nærmere utredning og særlige undersøkelser som det ikke her er stedet å gå inn på.

I det foregående er enkelte av jordfundene fra Setesdalen ganske løselig omtalt. Enkelte av dem bør dog tas nærmere i øiesyn, idet man dermed vil få et klarere bilde av den tids kultur som det her er tale om.

På de omtalte gravplasser i Setesdalen er lerkarrene fremherskende i gravgodset. I enkelte graver har de brente ben vært nedlagt i et lerkar, en tretine eller som vi straks skal se — i et enkelt tilfelle i en bronsekjel. Men dessuten er det et gjennemgående trekk at et eller flere kar har fulgt den døde på likbålet. Disse, som tildels er ganske forvridd av varmen, er gjerne bugede kar forsynt med hank og forsiret med enkle strekornamenter eller negleinstrykk.¹⁷ Et sjeldent stykke er et lite beger av ler, hvor en efterligning av den tids glasbegere tydeligvis er tilsiktet såvel i form som ornering (fig. 27). Dette blev funnet i en av haugene på Galteland i et brandflak på bunnen av en haug sammen med brente ben og kul — et kleberstens sneldejul, en benkam, bronseåler, en bronsespenne, en kniv og fragmenter av tre forskjellige lerkar.¹⁸ Et av disse avb. som fig. 28. Et annet meget interessant lerkar er det som ovenfor er omtalt fra Bygland prestegård (fig. 25). Lignende vaseformede lerkar er ytterst sjeldne i Norge. Derimot er de i

27 og 28. Lerkar fra en grav på Galteland, Evje

Jylland meget almindelige, og det synes rimelig å anta at denne lervase er et direkte importstykke derfra.¹⁹ Fra samme kant er rimeligvis skikken med flere lerkar i gravene kommet.

Sammen med lervasen blev funnet et stykke av et lerkar med *gjennemboret hank*, også en mindre hyppig forekommende og i sin oprindelse fremmed type. I den omtalte grav på *Skreros* i Vegusdal blev en liten, ganske *hel* sådan funnet. Forøvrig synes de på Sørlandet ikke å være ganske sjeldne. I forbindelse med disse fund bør også nevnes ett fra *Galteland* hvor en bronsekjel (fig. 29) var anvendt som beholder for de brente ben. Denne blev funnet i Kongshaugen, den største av alle haugene på dette gravfelt. Haugens tversnitt var 30 m., dens høide henved 4 m. I toppen hadde den en dyp utskjæring, fremkommet ved en tidligere gravning.

Paa bunnen 6.70 m. vsv. for midten blev funnet en liten grop fylt med kul og derover brente ben. Ikke langt derfra fantes et lite firsidig rum 36 cm. i kvadrat, dannet av fire flate sten som var nedstukket i bunnen og dekket med en helle, hvorpå der lå to flate sten. I dette rum stod på to flate, med never dekkede sten en utvendig sotet og på fire steder meget omhyggelig lappet bronsekjel med trekantede ører og jernhadde. Denne var næsten helt fylt med brente ben, og mellom disse blev funnet et lite halvsmeltet bronsebeslag, visstnok til et belte, en liten jernstift og bruddstykker av en sammensatt liten benkam.²⁰

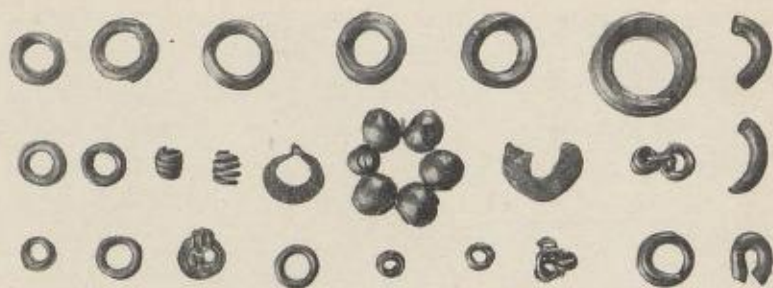
Smykkesaker i Setesdalens graver er forholdsvis sjeldne. Årsaken dertil er først og fremst den at brandgravene som her er fullstendig dominerende, i yngre romersk tid gjennomgående er temmelig fattige på den slags ting. Det er først ved påvirkning fra de rike skeletgraver at gravgodset i brandgravene også etterhånden blir fyldigere.²¹ Men dertil kommer at de smykkesaker som har fulgt med på likbålet, let er utsatt for helt å bli ødelagt eller også bli i den grad deformert at der lite blir igjen av deres fordums prakt. En enkelt spenne av bronse fra et av fundene på *Nordre Nese* avbildes her (fig. 30) omtrent i halv størrelse.²²

29. Bronsekjel fra Galteland, Evje

30. Bronsespenne fra Nordre Nese

31. Gullfund fra Nese

Ut fra gravenes fattigdom på smykkesaker å ville bedømme denne tids materielle velstand vilde derfor være forhastet. Et enkelt bevaret fund utenfor gravene viser også at rigdommen har vært større enn disse umiddelbart gir inntrykk av. I nærheten av samme gård *Nese*, hvor gravfeltet finnes, blev der i 1833 nede ved fjorden gjort et gullfund (fig. 31) som blev erhvervet av Universitetets oldsaksamling. Nogen gjetergutter blev opmerksomme på noget skinnende i strandsanden. De plukket det op og det blev da snart erkjent å være gull. Fundet består av en hel del større og mindre spiraleringer og dels av avhugne stykker av slike. Dessuten er der fem gullperler og nogen mindre smykker der rimeligvis har vært båret sammen med perlene.²³

Dette fund gir vidnesbyrd om at den gullstrøm som i romerrikets forfallstid og straks efter dets fall bredte sig over de germanske land, også er nådd frem til Setesdalen. Tiden fra omkring 400 e. Kr. og utover var en gullalder. Aldrig møter vi i den forhistoriske tid en lignende rigdom paa gull anvendt til smykker, ringer og forskjellige slags beslag. Et meget anvendt betalingsmiddel har det også vært. Karakteristisk nok finner vi i fundet fra *Nese* en hel del av de såkalte betalingsringer, hele og avhugne stykker. Som fundet foreligger, betegner det en skat som dets eier åpenbart har gjemt bort i den tanke senere igjen å kunne dra nytte av den. En rik mann må det ha vært, der har kunnet gjemme vekk så meget gull, der i den tid selvsagt har betegnet en overordentlig stor verdi, selv om tilgangen var forholdsvis rikelig.

For å vende tilbake til gravutstyret er der ennu én side ved dette som bør omtales. I nogen ganske få tilfelle ses den døde å ha fått *våben* med sig i graven. Fra Setesdalen kjennes i det hele bare fire våbenfund i tiden til henimot år 600. Av disse fire er ett fra hver av gravplassene på *Galteland* og *Nordre Nese*, det tredje fra *Ryssestad* i Hylestad. At der er så få våbenfund kan ikke forklares ut fra en utpreget fredelig eller mindre velstillet befolkning, tvertom synes det snarere å henge sammen med gravskikken, og den tro som lå til grunn for denne. Det er nemlig et gjennomgående trekk dette at våbengraver

i hovedsaken mangler på de større gravplasser. På disse er det som regel lerkar og mindre smykker og redskaper der hører til drakten og beltet, som utgjør den dødes utstyr. I de enkeltliggende hauger optrer derimot våben hyppigere.²⁴

Våbenfundet på *Galteland* blev gjort i en haug, 13 m. tversnitt og ca. 1,5 m. høi. 50 cm. over bunden blev i nærheten av midten funnet en samling brente ben som har vært nedlagt i en tretine. Ovenpå benene lå to sterkt for-rustede spydspisser, en kniv, et kvartsbryne, en krumkniv, tre pilespisser, rester av en saks, av en skjoldbule med tilhørende håndtak.

På selve bunden lå et brandflak med kul og brente ben. I dette blev dessuten funnet et sneldehjul av klebersten, en bronsenål, et par halvsmeltede glasperler og noen bronsefragmenter ødelagt av ilden, noen få stykker kitt til en tine og endel små jernstykker.²⁵

Denne haug har åpenbart rummet to begravelser, den undre og eldste tilhørende en kvinne, den øvre en mann. Noen synderlig tidsforskjel er der dog neppe imellem dem, idet begge må henføres til yngre romersk tid.

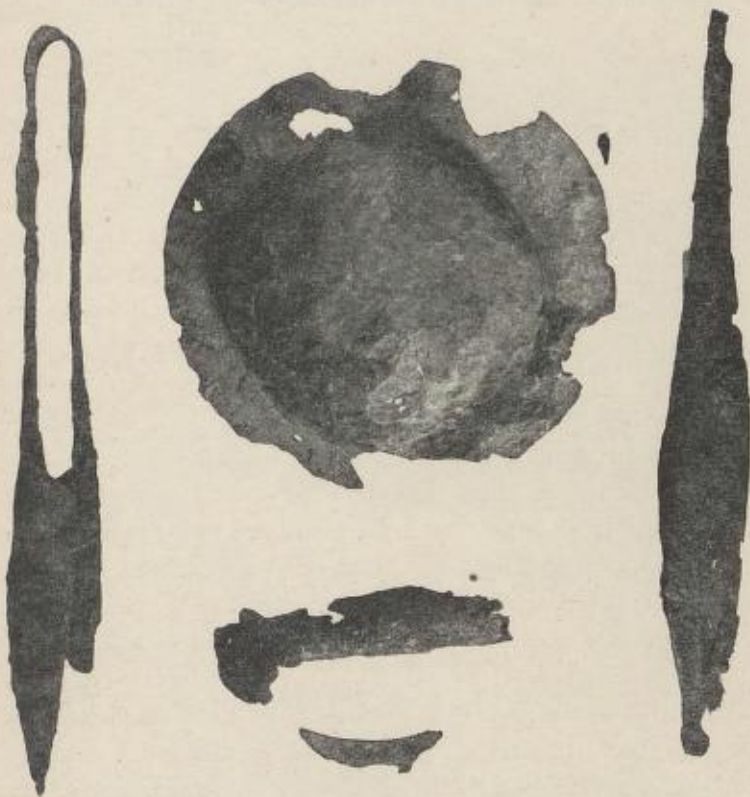
I graven på *Nordre Nese* blev funnet stykker av et lerkar, en skjoldbule med tilhørende håndtak, en liten krumkniv, fragment av en pinset av bronse, en saks og et kniv-

blad (fig. 32).²⁶ Denne grav er samtidig med den foregående. Noget yngre må derimot det ovenfor allerede omtalte fund fra *Rysstad* være.

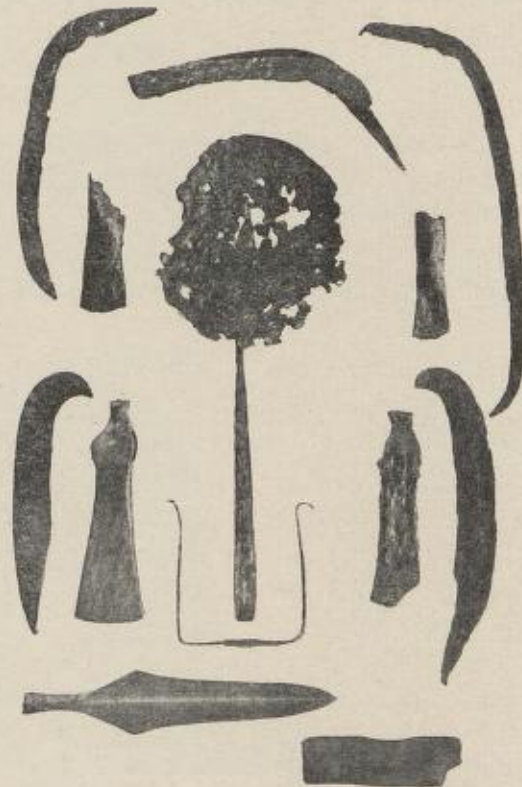
Det fjerde fund fra *Nomeland* i Hylestad er dessverre blandet sammen med saker fra yngre jernalder og har derfor mindre betydning.²⁷

Den egentlige folkevandringstid slutter omkring 600 e. Kr. Det er mange ting som tyder på at nye kulturstrømninger ved den tid setter inn, der snur op ned på de gamle tilvante forhold og fører med sig forandringer i tro og tenkeset, i redskaps-, våben- og smykkeformer. Den følgende periode, som omfatter henved 200 år, har lenge stått som et tomrum i den norske forhistorie, idet den bare på enkelte områder har gitt sig klare utslag. Først i den aller seneste tid er man kommet den nærmere på sporet, og der er håp om eftersom de systematiske undersøkelser skrider frem, at denne tid vil tre frem i et alltid klarere lys.

Det er da heller ikke å vente at man fra Setesdalen skal kjenne særlig mange fund fra denne periode. Men enkelte er der allikevel og et av dem er sjelden rikholdig. Det er fra *Helle* i Hylestad sogn, Valle prestegjeld. I 1897 blev der under en sten oppe i en ur, ca. 300 alen fra gården funnet en hel del meget vel bevarede jernsaker. Fundet, som er avbildet her (fig. 33), består av 2 kileformede øks-

32. Våbenfund fra N. Nese

33. Våben- og redskapsfund fra Helle, Hylestad

34. Fortidsminde på Kveste, Valle

Fot. Gisle Midttun

blad, 2 celter, en sjelden vakker spydspiss, 2 løvkniver, sterkt krummet ved odden, 2 ljåblad, hvorav det ene var helt sammenbøid, en sigd, et høvljern, en stekepanne og et kvartsbryne. Nogen grav kan disse saker neppe tilhøre. Finne- stedet og fundets rikholdighet taler for at det snarest er et depot.²⁸

Til samme tid hører videre en kileformet jernøks, funnet i *Bygland*, og en spydspiss (fig. 35) med utsvungne hjørner nede på falen fra gården *Rike* i Valle.²⁹ Denne siste kan være fra ca. 800 eller noget før.

Endelig skal nevnes et fund fra *Haugen*, Aaraksbø i Sandnes. Det blev her i en liten haug for et par år siden funnet et enegget sverd uten hjalter, en spydspiss, lik den fra *Rike*, og en øks.³⁰

35. Spydspiss fra Rike, Valle

YNGRE JERNALDER

Det er forlengst erkjent at den eiendommelige og på mange punkter særpregede periode i vort folks forhistorie som bærer navn av vikingetiden, har sine røtter i det nærmest forutgående tidsroms kulturutvikling. På grunnlag av det samlede oldsaksmateriale som vore museer rummer, kan nu de store linjer trekkes op, og sammenhengen direkte påvises. Mindre klart trer derimot denne frem hvor man har med et mindre distrikt å gjøre; — der vil den yngre periode med sine mere iøinefallende oldsaksformer let bli dominerende, så man får inntrykk av at man møtes med en ny tid med nytt kulturinnhold, der lite eller intet har med den foregående periode å gjøre. Også for Setesdalens vedkommende gjelder dette forhold. Fra den senere del av folkevandringstiden frem til vikingetiden er der i Setesdalen som vi har set temmelig få fund, og det er bare på enkelte punkter at forbindelseslinjene kan føres helt frem. Der er selvsagt en mulighet for at der efter innvandringstiden og det liv der fulgte med gårdenes første rydning, er inntrådt

36. Sverd fra Rygnestad, Valle

en stillstand, der også har virket på gravskikken. Man finner således på gravplassene fra eldre jernalder mellom de graver som ved gravgodset kan dateres særlig til 4 og 5 årh., en del der helt er blottet for oldsaker og som kanskje snarest bør henføres til denne tid. Men en fattigere gravskikk behøver på ingen måte å betegne fattigsligere kulturforhold. Der er derfor like godt anledning til å anta at utviklingen har gått jevnt fremad i århundredene forut for vikingetiden og at det er på den grunnvold som i denne tid er lagt, at Setesdalens vikingetidskultur er videre oppbygget.

Vikingetiden omspenner et tidsrum av henved 250 år. Det er en ganske betydelig rekke gravfund som foreligger fra denne periode, men dessverre er det bare et par som er sakkyndig undersøkt. Noget bidrag til gravskikkens karakteristikk gir disse derfor ikke, og det blir hovedsakelig ut fra gravgodset at vi må hente vår viden om tidens kulturforhold. En del av de viktigste fund skal her nevnes.

Fra Evje bør særlig merkes to fund — et kvinne- og et mannsfund, begge gjort i Iveland. Kvinnefundet skriver sig fra en haug på gården *Frøisaa* og består av en stor, prektig likearmet spenne av bronse, dekket med dyreornamenter, et par enkle ovale spenner, 8 glassperler og rester av en spiralperle av bronse.

Fundet tilhører den tidlige vikingetid, 1 halvdel av 9 årh. (Fig. 38).³¹ Det annet fund er fra *Landaas* og henvend et århundrede senere. Under nogen sten i en haug, visstnok sammen med kul, blev funnet et tveegget sverd, en spydspiss, et øksblad og to skiferbryner.³²

I Bygland er der gjort en rekke gode fund fra vikingetiden. Nevnes kan her et fra *Aaraksbø* i Sandnes, eienommeligg derved at det her blev funnet ikke mindre enn fire spydspisser. Dessuten en dopsko til en spydstake, rester av en jernlenke og av en bjelle belagt med bronse. Sakene som må henføres til 10 årh., blev funnet ca. 1 m. dypt ved siden av en haug som kalles *Gunnofshaugen*, under opbrytning av nyland.³³

Et annet fund som bør nevnes, skjønt man ikke kjenner noget til fundomstendighetene er fra *Frøisnes*, likeledes i

37. Spydspiss fra Lauvdal, Bygland

Sandnes. Fundet består av et tveegget sverd, en spydspiss, en øks og et skiferbryne. Dessuten lå der ved fundet fragment av en bredegget øks som imidlertid er av en betydelig senere type enn sakene forøvrig, der bør henføres til tiden ca. 950.³⁴ Antagelig er denne øks tilfeldig senere innblandet.

Tilslutt skal fra Bygland nevnes et par meget sene enkeltfund som dog visstnok også skriver sig fra graver. Det ene, fra *Lauvdal* i Bygland, er en spydspiss med sølvinnlegning på falen (fig. 37) der neppe kan være eldre enn omkring år 1000. At denne skriver sig fra et gravfund er så meget mere sannsynlig som der på denne gård har ligget en hel del røiser langs stranden der neppe kan ha vært annet enn gravrøiser.³⁵

Det annet fund er et øksblad med samme brede svære egg som nedenfor er avbildet fra *Nomeland*. Om denne vet en dessverre ikke annet enn at den er funnet i *Sandnes* sogn. Etter sin form må den være meget ung og sikkert tilhøre 11 årh.³⁶

Lignende sene fund som de her nevnte finner vi fortrinnsvis i Valle. Der er her visstnok også eldre fund, men hovedmengden synes allikevel å tilhøre 10 og 11 årh. Nevnes kan således et våbenfund fra *Hoftuft* i Valle, bestående av et enegget sverd og to spydspisser.³⁷ Videre et sverd (fig. 36) av meget sen type funnet i en gravhaug på *Rygnestad*. Særlig interessant er videre en del fund som er gjort på gravplasser på de to gårder *Nomeland* i *Hylestad* sogn og *Valle* sogn. Fra *Nomeland* i *Hylestad* er her avbildet (fig. 40) et kvinnefund fra 10 årh. bestående av de i kvinnegravene

38. Kvinnefund fra Frøisaa, Iveland

39. Spydspisser fra Nomeland, Valle

vanlige ovale spenner, en liten trefliket forgylt bronsespenne og en del glasperler.³⁸ Et annet stort fund er kommet inn til Bergens museum. Men dessverre er her saker fra minst tre forskjellige graver sammenblandet. Foruten en del fragmenter av sølvmynter, et par vektlodder, to kniver, et høvljern, en bjelle og forskjellige andre småting, består dette av ikke mindre enn tre sverd, tre økser og tre spydspisser, et par skjoldbuler og 3 munnbit. Særlig er to av spydspissene betydningsfulde, idet begge har sølvbelegg på falen, med rike ornamenter (fig. 39).³⁹

På *Nomeland* i Valle sogn har der ogsaa vært gravhauger. Fra disse er to udmerkede fund bevart. Det ene, hvorav hovedmengden her er avbildet (fig. 42), består av 2 sneldejul, perler, et nålehus, en pinset, et hengesmykke av bronse og et av sølv, en bergkrystall, en fingerring av sølv og vektlodder av bronse, øiensynlig et kvinnefund.⁴⁰

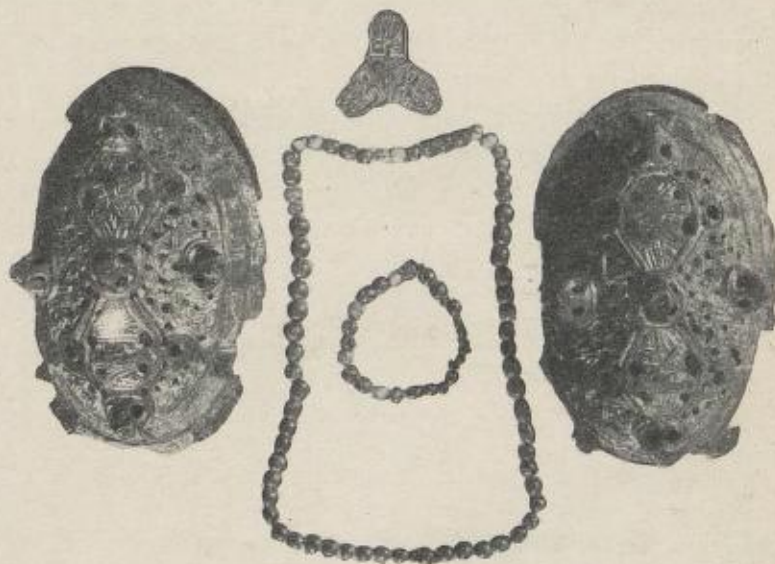
Et annet meget viktig fund fra denne gård finnes i Arendals museum. I en haug som blev åpnet allerede i 1849, blev der funnet 20 vektlodder av bronse, 40 bronseperler, en remspenne av bronse som ender i to dyrehoder, to andre små remspenner, endel remendeslag av bronse, et merkelig

knivlignende bronsestykke, 4 sølvmynter, hvorav en kan henføres til Knut den mektige og en til Hardeknut, samt en jernøks med bred utsvunget egg. En del av fundet avbildes her. (Fig. 41).⁴¹

Av de mange og rike fund fra Setesdalen i vikingetiden, kan vi forstå at livet der må ha utfoldet sig rikt, og at dalens folk må ha stått i livlig forbindelse med utenverdenen. Motsetningen mellem fundenes mengde og rikholdighet i vikingetiden, og fattigligheten i eldre jernalders senere del er imidlertid som nevnt visstnok kun tilsynelatende og beror for en vesentlig del på den endrede gravskikk, der krevet et alsidig gravgods. Takket være denne blir billedet av århundredene forut for den historiske tid langt rikere enn det for den forutgående periode var mulig å tegne det.

Noget særdrag i Setesdalens kultur er det derimot for tiden ikke mulig på grunnlag av det forhåndenværende materiale å konstatere. Såvel i typer som ornering står oldsaksformene i nær sammenheng med landets oldsaksmateriale forøvrig, og noget tegn til at befolkningen har ført et mere isolert liv, hvad dalens beliggenhet kunde gi grunn til å anta, er i denne tid ikke å spore. Nogen vestlandsk innflydelse er der bortset fra det ovenfor nevnte fund fra Haugen i Sandnes sogn, hvor der forekommer et enegget sverd uten hjalt — en form som er almindelig på Vestlandet i tiden forut for vikingetiden, intet særlig tegn til. Tvert om synes særlig våbenformene bestemt å tyde på nær forbindelse med Østlandet, et forhold som allerede er påvist for den eldre jernalders vedkommende.⁴²

Derimot er der et annet punkt som er vel verd å akte på. Det er den kulturforbindelse Setesdalen i vikingetiden

40. Kvinnefund fra Nomeland, Hylestad

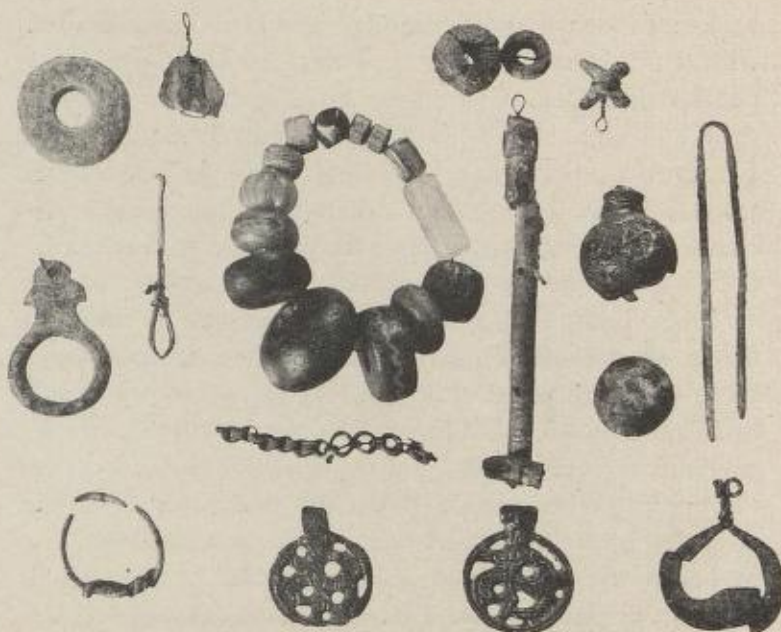
åpenbart har hatt med utenverdenen, særlig *vesterlandene*. I Arendals museum finnes der et rundt beslagstykke av forgylt bronse, prektig prydet med irske dyreornamenter og med runde felter, hvori der har vært innfelt farvede glassstykker (fig. 44). Dessverre vet en ikke mere om dette stykke enn at det er funnet i Valle. I samme retning peker det omtalte Nomelandsfund i Bergens museum, hvor der blev funnet to spyd med sølvbelegg, det ene prydet med irsk-nordisk dyreornamentikk, det annet med plantemotiver av orientalsk preg (fig. 39).

Særlig viktig i denne forbindelse er også en runeinnskrift som finnes på en sten fra Galteland i Evje. Oprindelig stod denne på nabogården Rosseland likeoverfor Fennefos, men blev dernæst flyttet til Galteland, hvor den siden blev slått istykker og muret inn i en skorsten. I 1875 blev stykkene tatt ut igjen og bragt til Universitetets oldsaksamling. Men en del kom ikke tilrette, så innskriften må rekonstrueres efter eldre kopier. Professor Sophus Bugge har læst og tolket den slik:

IRI * 411 * RI 411 * 411 * 411. I 411R : BI 411 * 411 * 411 *
411R 1111R * 11111 41111 41111 41111R 411. I 411 411.

Hele innskriften kan gjengis: Arnsteinn reisti stein þenna eftir Bjór sun sinn; sá var dauðr i liði Godinis, þá es Knutr sótti England. — Det er: Arnstein reiste denne sten efter sin søn Bjor; han fant sin død i Godinis hær, da Knut drog til England.⁴³

Innskriften som den her er lest, gir et helt lite tidsbillede. Med Knut er uten tvil ment den danske konge Knut den mektige, Olav den helliges motstander. I 1028 underkastet han sig Agder og gjorde dernæst våren 1029 et tog

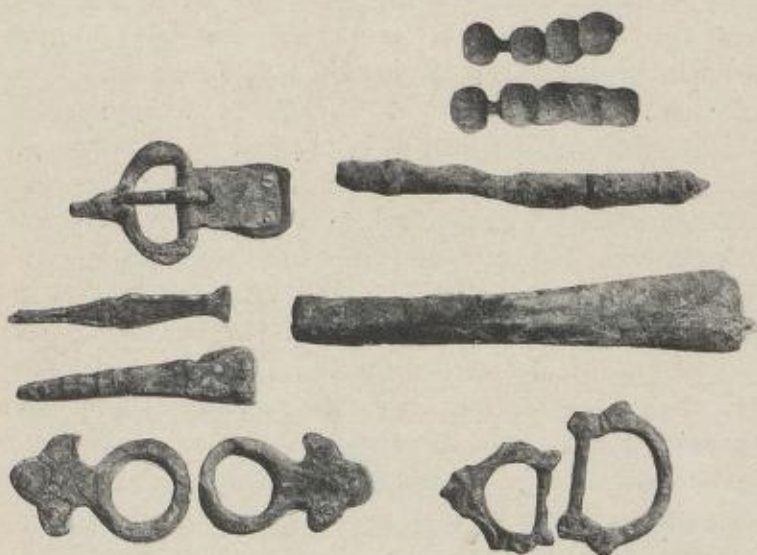

42. Gravfund fra Nomeland, Valle

til England. På dette er da Bjor blitt med og har stått under anførsel av Knuts hærfører Godwine (Godine). Efter hans død har faren Arnstein tidligst i 1030-årene reist en sten efter ham og på denne latt riste runer som meldte om sønnens ferd.

Disse Setesdalens sene forbindelser med vesterlandene bekreftes yderligere av flere myntfund i graver. Allerede er nevnt de to fund fra Nomeland i Hylestad og Valle, det siste med mynter fra Knut den mektige og Hardeknut. Hertil kan ennu føies ett som nettop nu er gjort på gården Vegusdal i Vegusdal, bestående av to sølvmynter. Den ene av disse kan leses og viser sig å være preget av den angelsaksiske konge Ethelred II (978—1013; 1014—1016). Også den annen der bare er halv, må visstnok tilskrives ham. Begge myntene blev funnet sammen i en brandgrav sammen med en kniv og et vektlod av bronse, den ene stukket inn i en liten skinnpung.⁴⁴

Den kulturforbindelse med vesterlandene som disse fund viser, og som kan hende har ennu dypere røtter, har utvilsomt ført et friskt pust inn over Setesdalen og gitt såvel det åndelige som materielle liv ny næring. Men bortsett fra hvad vi kan lære av jordfundene, har vi nu liten anledning til å komme vikingetidens åndsliv i Setesdalen nærmere på livet. Dog bør det merkes at sagn og diktning sikkert her har hatt en fruktbar jordbunn og hatt leilighet til å utfolde sig rikt. Det ligger i denne forbindelse nær å peke på de prektig utskårne stavkirkeportaler som ennu er bevart fra Austad, Hylestad (fig. 46) og Vegusdals gamle stavkirker.⁴⁵ Visstnok er disse henvend to hundrede år yngre enn vikingetidens

41. Gravfund fra Nomeland, Valle

slutt, men den staselige treskjæring har utvilsomt en lang tradisjon bak sig innen selve dalen, der i det minste når ned i vikingetiden. Enn mere betydningsfulle er imidlertid disse ved sine bilder hentet fra fortellingene om Sigurd Favnesbane. Sagnet om Gjukungene må ha vært meget yndet i Setesdalen og har sikkert lenge vært kjent der. Kanskje er det allerede i den senere del av folkevandrings-tiden kommet inn og har siden holdt sig i århundreder.

Tilslutt skal endelig berøres en annen side av åndslivet, der er av stor betydning for forståelsen av tidens åndelige kultur i det hele tatt. Det er den *religiøse*. Her har vi også flere kilder å øse av, idet vi dels fra gårdnavn, dels fra gravfundene, dels endelig fra den til gravhaugene knyttede overtro får besked om den hedenske gudsdyrkelse og den makt den ennå langt ned i tiden hadde over sindene.

I flere av de ennå bevarede gårdnavn har den gamle gudetro satt sine merker. I Sandnes har vi gården *Frøisnes* hvorfra det ovenfor omtalte vikingetidsfund skriver sig. Det er sammensatt med gudenavnet *Frøy*. I Aardal finnes gården *Frøirak* som *Oluf Rygh* har forklart som fremstått av den gammelnorske form *Frøyyjar-akr*. Første ledd er også her gudenavnet *Frøy*. I Valle har vi selve sognets navn, der oprindelig har hørt til en større gård *Vallaboer*, hvorav prestegården er en del. Her er gammelt tingsted og høist sannsynlig har der her også stått et gudehov. Dette synes å bestyrkes av navnet *Rike* på en av nabogårdene, der muligens også har tilhørt *Vallaboer*. I gammel tid het denne *Rikit*, der opfattes som bestemt form av *riki*, der betyr høi-het, herredømme, rike. Nu har professor *Alexander Bugge* gjort opmerksom på at samme ord *riki* bruktes på Island om gudens maktområde, og han finner spor til at det i Norge har vært anvendt på samme vis om hersenes og stammehøvdingenes område. I dette tilfelle skulde da *Rike* i Valle ha fått sit navn av at det har vært bolig for de

34. Fra gravfundet på Nomeland i Valle

gamle høvdinger eller her-ser i Setesdal og Robygge-laget.⁴⁶ At gården går tilbake, ialfall til 8 årh., viser den ovenfor omtalte spydspiss som er funnet der (s. 38).

Endelig kan som minne om gammel gudsdyrkelse nevnes *Hovet* i Hylestad. Fra denne gård kjennes et fund fra folkevandrings-tiden der også tidligere er nevnt (s. 34).

Men bedre enn hvad

der ennå kan finnes bevart av hedenske gudenavn i de gamle gårdnavn, gir de mange sene gravfund fra Setesdal vidnesbyrd om befolkningens seige vedhengen ved den fra fedrene ned-arvede tro. Gravfundet fra *Nomeland* i Valle med mynter fra Knut den mektige og Hardeknut peker helt inn mot det 11 århundredes midte. Runestenen fra *Galteland* er tidligst reist i 1030-årene, de tre sammenblandede fund fra *Nomeland* i Hylestad (s. 40) tilhører snarest 11 årh. Likeså spydspissen fra *Lauvdal* i Bygland, øksebladet fra Sandnes sogn og et enkeltfunnet sverd fra Rygnestad i Valle som ovenfor er omtalt. I samme forbindelse kan endelig også merkes det omtalte gravfund fra *Vegusdal* med mynter fra 11 årh. Der er her såvidt mange karakteristiske fund som peker nedad i tiden, at man med sikkerhet kan fastslå at kristningen av Setesdalen tidligst kan ha gått for sig hen-ved midten av 11 århundrede, om ikke ennå senere. Og selv da vil man gjøre rettest i snarest å regne med en kristning i navnet enn i gavnet. I form av overtro har den gamle lære og gudsdyrkelse sittet i langt ned gjennom tidene. Særlig har den hedenske døds kult her som i andre av lan-dets mere innestengte dalfører seigt bevart sin makt over sinnene frem gjennom tidene og er sikkert ikke ennå helt utdødd. Nogen eksempler på den tro som har festet sig til de gamle gravhauger skal her nevnes.

Det har i Setesdalen vært utbredt folketro at den vette eller tusse som bodde i gravhaugen, var slektens stamfar, han som hadde ryddet gården og grunnlagt ætten. Derfor blir han dyrket og der ofres øl og kjernemelk til ham. Alt som gror på haugen blir hellig og må ikke røres, om der ikke skal hende noget galt. Fra *Iveland* er det fortalt at der ved gården er en furu på en haug, og der må aldri sannes kvist eller ved. En ny tjenestejente som ikke kjente gårdens skikk, hadde en dag gjort det, men måtte bære hver kvist tilbake under furuen.⁴⁷ På gården *Sordal* i Austad er der en gruppe høie gamle trær (fig. 44 b), flere er bare tørre stammer. Trærne vokser på tuer eller små hauger, der tilsammen danner en større haug. Disse trær er hellige, og det vilde bringe ulykke over gården om de blev hugget eller beskadiget. Derfor samles hver nedfallen gren og kastes inn mot stammen, likesom trærne selv tross størrelse og verdi fredes. Om en tussebjerker på *Jore* i Valle fortelles det at gutter hadde satt op mot en kamerat at han ikke torde hugge den som han hadde sagt sig god for. Dagen var bestemt da den skulde hugges, men natten før fikk han et bidd over armen og bjerken blev stående.⁴⁸

Ut fra troen på de hellige trær som gror på gravhaugene kunne kanskje også gårdnavnet *Haugabirke* i Valle forklares. Direkte betegner navnet haugenes bjerketrær, det vil si den samling av bjerketrær som gror på haugene.

Det vilde ligge nær å anta at gården har fått sit navn efter en større eller mindre samling gravhauger, hvorpå der har grodd bjerketrær som har vært anset for hellige.

Ved de her anførte eksempler på overtro knyttet til gravhauger føres vi langt ut over det tidsavsnitt som hører dalens forhistorie til. Men de viser likesom også de gamle stavkirkeportalers sagnhistoriske utsmykning, at det ikke minst er på arven fra denne dalens første tid at de følgende slekter har levet og bygget.

BEBYGGELSE

De mange forskjellige gravfund som vi i det foregående har lært å kjenne fra Setesdalen, gir i forbindelse med gårdnavnene anledning til å trekke visse slutninger angående bebyggelsens utbredelse i dalen i forhistorisk tid.

De hittil kjente jordfund fordeler sig på de forskjellige prestegjeld på følgende maate:

	Eldre jernalder.	Yngre jernalder.
Evje prestegjeld.....	23 fund.	6 fund.
Bygland prestegjeld	14 —	15 —
Valle prestegjeld	5 —	21 —

Ut fra disse tal alene å ville tegne noget billede av bebyggelsenes utbredelse og vekst innen de forskjellige prestegjeld vilde selvsagt i flere henseender bli misvisende. Det må erindres at fundenes fordeling for en stor del beror på tilfeldigheter, al den stund der ennu er en mengde gravhauger som ikke er undersøkt, og kanskje vel så mange i tidens løp er blitt slettet ut, uten at vi nu har nogen kunnskap om hvad de inneholdt. På den annen side kan det ikke nektes at jordfundene både samlet og enkeltvis på forskjellige punkter kaster streiflys inn over bebyggelsehistorien, og anvendt med forsiktighet i sammenheng med gårdnavnene har de derfor fullt ut sin berettigelse som kildemateriale.

Tar vi vårt utgangspunkt i jordfundene fra *Evje* ser vi at disse fortrinnsvis samler sig om gravplassene på *Galteland* og *søndre Birkeland*. Nu er det i og for sig klart at stort sett må de gårder som ligger i nærheten av et større gravfelt, være ialfall likeså gamle som de fund denne opviser. Finner man derfor en ensartet gruppe gårdnavn omkring et gravfelt, ligger det nær å anta at disse er dannet nogenlunde ved den tid som representerer gravfeltets tyngdepunkt.

Særlig fremtredende er dette ved gravfeltet på *Galteland*. Gårdene *Galteland*, *Rosseland*, *Lauvland*, *Aaneland*, *Undeland*, *Haaland* og *Kleveland* ligger nogenlunde i rekke langs den vei som fra *Vegusdal* fører vestover til *Evje*. At der her er en sammenheng mellom gravfelt og gårdnavn ligger det nær å anta. Nu faller, som vi har sett, tyngden av grav-

fundene på *Galteland* i 4 og 5 årh. e. Kr. f. Tidligere fund fra Setesdalen kjennes overhodet ikke, og det er derved satt en grense for landnavnene opad i tiden. Nedad er det med det forhåndenværende materiale vanskeligere å trekke nogen grense. Men hvor vi ellers i dalen har fund fra gårder med *land* som 2det sammensetningsledd, kan disse gjennomgående henføres til samme tid som gravfeltet på *Galteland*. En enkelt undtagelse danner *Nomeland* i *Valle* sogn, hvorfra man til nu bare kjenner to meget sene fund fra 10 og 11 årh. Nogen betydning kan der dog ikke tillegges dette tilfelle, da *land* på den tid utvilsomt var ophørt som navndannende ledd. På gården av samme navn i *Hylestad* er dessuten eldre jernaldersaker funnet. Større vekt kunde derimot muligens tillegges et fund fra 9 årh. på gården *Dovland* i *Vegusdal*. Men om det ennok kan antas at der ennu i vikingetidens begyndelse er dannet enkelte gårdnavn på *land*, rokker dette ikke ved hovedresultatet for Setesdalens vedkommende, hvor materialet samler sig om å henføre hovedmengden av landnavnene til yngre romersk- og folkevandrings tid.

Men er dette riktig, får vi en god hjelp til nærmere å bestemme den første rydningsutstrekning, selv hvor oldsaks materialet svikter. Antallet av landnavn er i de forskjellige sogn følgende:

<i>Iveland</i>	17 av 23 = 23 %.
<i>Hornnes</i>	6 „ 64 = 9 %.
<i>Evje</i>	13 „ 43 = 30 %.
<i>Austad</i>	2 „ 17 = 11.7 %.
<i>Sandnes</i>	0 „ 24 = 0 %.
<i>Bygland</i>	2 „ 25 = 8 %.
<i>Aardal</i>	0 „ 19 = 0 %.
<i>Bykle</i>	2 „ 13 = 6 %.
<i>Valle</i>	5 „ 60 = 8 %.
<i>Hylestad</i>	5 „ 17 = 17.5 %.

Som det ses er procentsatsen i enkelte sogn ganske betydelig. Imidlertid har rydningen neppe innskrenket sig dertil. Der er andre gårdnavn, f. eks. de som ender på *-tveit*, der neppe gir landnavnene synderlig efter i elde, og neppe noget sogn har ikke allerede i eldre jernalder sett sine første rydningsmenn. For de øvrige eldre navngrupperes vedkommende utkreves imidlertid et større arkeologisk materiale enn det Setesdalen byr, og der er derfor her ingen anledning til å gå inn på disse.

44. Beslagstykket av forgyllt bronse, Valle

Hvad nu Evje prestegjeld angår, er det verd å legge merke til at i Iveland og Evje er de fleste landnavn, mens den eldre jernalders fund optrer talrikst i Evje og Hornnes. I vikingetiden synes tyngdepunktet å ha ligget lengre nord i dalen.

For *Byglands* vedkommende samles fundene fra eldre jernalder om Austad og Bygland sogn. Men her er også flere yngre jernalders fund (henholdsvis 2 og 4). I Sandnes finnes 4 fund fra vikingetiden og ett fra tiden straks forut. Fra Aardal kjennes kun yngre jernalders fund (5). Etter dette skulde ryd- være eldst i Austad og Bygland, hvilket ogsaa stemmer udmerket med *-landnavn*enes fordeling, yngre derimot i Sandnes og Aardal. Men i alle sogn har nyrydning funnet sted i vikingetiden i stor målestok, og en mengde av de gårder vi ennå kjenner, synes å være kommet til i denne tid. Derpå tyder fremforalt gårdnavnene, — foruten dem som ender på *-stad*, slike som *har hus, stog, rak* som siste sammensetningsledd, *Kolshus, Stoplestog, Horverak, Skjervrak* o. l.

Hvad *Valle* angår, viser fundstatistikken forholdsvis sen bebyggelse. Av de 5 kjente fund fra eldre jernalder, tilhører 2 tiden nærmest forut for vikingetiden. Dernæst kommer enkelte fund fra 9 årh. og så endelig hovedmassen i 10 og 11 årh. Overensstemmende dermed finner en også en hel del gårdnavn i Valle av temmelig ungt preg. Særlig gjelder det Bykle, hvorfra der forøvrig ennå ikke kjennes noget yngre jernaldersfund. Imidlertid er der i selve Valle sogn og delvis også i Hylestad en del *-land-* og *-tveit-*navn, og disse kan neppe trekkes lenger ned enn til de siste par århundreder før vikingetiden. Resultatet skulde da bli for Valle prestegjelds vedkommende at bebyggelsen der i hovedsaken er tatt til i den senere del av eldre jernalder. I 10 og 11 årh. har en ny, særlig kraftig utvikling funnet sted, og innen den forhistoriske tids slutt har sikkert de fleste av de nuværende gårder i Valle og Hylestad vært ryddet. For Bykles vedkommende gir som nevnt det arkeologiske materiale ingen holdepunkter. Hvad der her kan finnes av gamle fortidsminder er ikke undersøkt, men såvidt det nu kan dømmes, gir såvel mangelen på oldfund som gårdnavnenes gjennemgående unge karakter det resultat at den egentlige rydning først har funnet sted efter vikingetidens slutt.

NOTER OG ANMERKNINGER

¹ C. 14276—77. I Kristiansands museum finnes 13 skrapere. Dessuten henligger ved fundet en grønstensøks med tveregg av vestlandstype og en tresidig liten pilesmiss av flint. Da der ingen annen opplysninger finnes enn at fundet består av 15 stykker, kan det kanskje være tvilsomt om disse to stykker virkelig tilhører dette fund.

- ² C. 10542—44.
³ C. 19382—83, 20842 a—c, 21402.
⁴ C. 9206.
⁵ A. 362.
⁶ sml. Alexander Bugge: Hvorledes Vesttelemarken blev bygget, s. 8 flg. Han antar tilstedeværelsen av en slik jeger- og fiskerbefolkning i Telemarken.
⁷ Ab. 1882 og 1893.
⁸ C 13916. Ab. 1887 s. 89 nr. 315.
⁹ C 20195. Universitetets oldsaksamlings tilvekst 1904—1914 s. 119 nr. 36.
¹⁰ Arendals museum nr. 150—51. Bare lervasen og tutekandens hank er ennå bevart. Se videre s. 35 f.
¹¹ Dette fund er pulficeret i Oldtiden VIII.
¹² Ab. 1889 s. 63 flg.
¹³ Ab. 1888 s. 160 nr. 331.
¹⁴ Om utgravningene i Fjære se Ab. 1875 s. 203 flg. Ab. 1876 s. 117 flg. og Ab. 1877 s. 241 flg. Videre Undset i årbøker f. nord. oldh. og historie 1880 s. 107 flg.
¹⁵ Se H. Schetelig: Vestlandske graver fra jernalderen s. 67 og 173.
¹⁶ Kfr. Oldtiden VIII s. 31.
¹⁷ Særlig hyppig forekommer former som Rygh: Norske Oldsager fig. 361 og 365. Sistnevnte viser en urne fra Vik i Fjære. Men samme ornering optrer på kar såvel fra Setesdalen som annensteds i fylket og torde her ha vært særlig anvendt.
¹⁸ C 11100—11107. Ab. 1882 s. 20, haug 33. Sml. Ab. 1881 flg. 9. Et lignende er avb. i Urda III pl. 4 fra Stangeland, Haaland, Rogaland. Sammenstilles med disse bør visstnok også et lite lerbeger funnet i en liten gravkiste på Nerbø i Haa, likeledes på Jæderen. Ab. 1878 s. 305 nr. 327.
¹⁹ Se I. Undset i Årb. 1880 s. 123, note 4.
²⁰ C 11092—94. Ab. 1882 s. 18, haug nr. 30.
²¹ Se Schetelig: Vestl. graver i jernalderen, s. 68.
²² C 17446. Ab. 1893 s. 69, haug 2.
²³ C 667—84 og C 13232—43.
²⁴ H. Schetelig: Våbengraver fra eldre jernalder. Ab. 1900, s. 54.
²⁵ C 11111—24. Ab. 1882, s. 22, haug 40.
²⁶ C 17454—59. Ab. 1893, s. 70 flg., haug 5.
²⁷ C 18905—16. Ab. 1897, s. 69, nr. 92.
²⁸ C 19071—83. Ab. 1898, s. 71, nr. 31.
²⁹ C 14032. Ab. 1888, s. 120, nr. 45. C 10888. Ab. 1882, s. 151, nr. 33.
³⁰ C 21961.
³¹ C 16937—39.
³² C 17135—39. Ab. 1892, s. 92, nr. 186.
³³ C 19434—39. Ab. 1899, s. 170, nr. 38.
³⁴ C 20311. Ab. 1903, s. 272, nr. 136.
³⁵ C 7194. Ab. 1875, s. 68, nr. 11. Norske fornlevninger s. 253. Røisene fantes ennå i 1862
³⁶ C 14031. Ab. 1888, s. 120, nr. 44.
³⁷ C 1577—79.
³⁸ C 1283—85.
³⁹ B 5207. Ab. 1895, s. 120, nr. 77, hvor orneringen på begge spydspisser er avbildet.
⁴⁰ C 1671—72.
⁴¹ A 258—66, 234. Katalog over Arendals museum, s. 43. Øksen nr. 234 har man vært i tvil om var den samme som nevnes i den håndskrevne beskrivelse, da den var kommet bort fra fundet. Imidlertid finnes der ikke i museet nogen annen øks av samme unge type, hvormed den kunde være forvekslet. Kfr. videre Holmboe i Kristiania, vidensk.selsk. forhandl. 1864, s. 45 f. og Norske fornlevninger, s. 258, 779.
⁴² Velvillig meddelt av amanuensis Jan Petersen, hvem jeg også i hovedsaken skylder de anførte dateringer av våbenfundene fra yngre jernalder.

⁴³ Ab. 1875, s. 88, nr. 117. Kfr. Ab. 1882, s. 15. Innskriftens lesning og tolkning er gjengitt hos Helland: Norges land og folk, Nedenes, s. 721.

⁴⁴ Fundet er gjort sommeren 1918 av amanuensis Jan Petersen, der elskværdig har gitt mig tilladelse til å meddele dette fund her.

⁴⁵ Om disse se L. Dietrichson: De norske stavkirker, s. 369 fig.

⁴⁶ Alexander Bugge: Hvorledes Vesttelemarken blev bygget i Norsk folkekultur, h. 1, 1916, s. 19.

⁴⁷ Haakon Schetelig: Folketro om gravhaug — Maal og minne 1911, s. 209.

⁴⁸ Foruten øl og kjernemelk var det også skikk å slakte haner som blev ofret til vetten eller tussen. På Viken i Valle var der en haug som

kaltes Tussehaugen. På den blev i tidligere tid slaktet en hane hver St. Hans. — De tre siste eksempler er hentet fra Helland: Norges land og folk, Nedenes I, s. 565. Sml. Haakon Schetelig i Maal og minne 1911, s. 211.

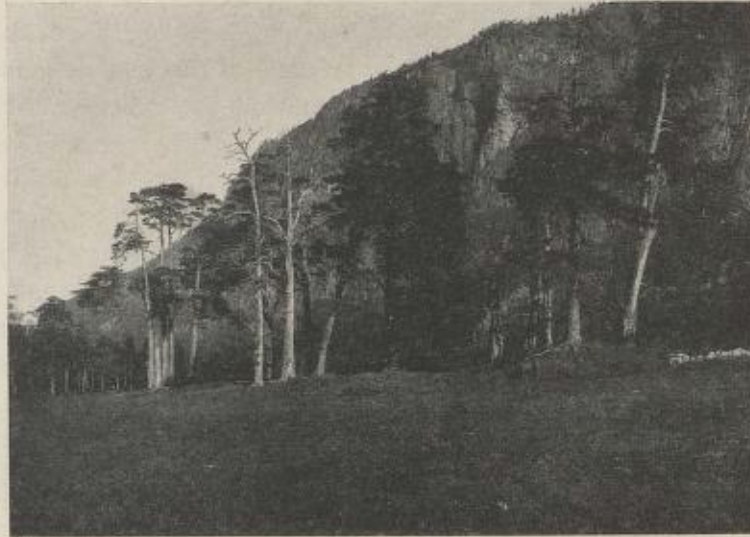
Anvendte forkortelser:

A betegner oldsaker i Arendals museum.

B betegner oldsaker i Bergens museum.

C betegner oldsaker i Universitetets oldsaksamling.

Ab. betegner årsberetning for foreningen til norske fortidsminde-merkers bevaring.

44 b. „De hellige trær“ på Sordal

Fot. Gisle Midttun

ØKONOMISK OG ADMINISTRATIV HISTORIE

AV EDV. BULL

MIDDELALDEREN

Det kan være fristende om et dalføre som Setesdal, som først fra midten av det 19 årh. er blitt dratt inn i den moderne pengeusholdning, å si at det er historieløst helt til landeveien kom i 1840-årene, jernbanen 50 år senere og rutebilen i begynnelsen av det 20 årh. og sprengte det gamle bondesamfund. En kjerne av sannhet er det naturligvis i det. Det er ingen tilfeldighet at de siste rester av middelalderens tro og sed forsvinner med „fakserne“ ved midten av det 19 årh., ved den tid da landeveiens kulturvirksomheter begynner å bli merkbare, og det er sikkert nok at ingen tidligere slektledd har oplevd slike forandringer som de to siste, at Setesdalens samfund ennå ved år 1840 i mange henseender ennå var helt middelalderlig.

Men det er allikevel bare en halv sannhet. Tross al avsideshet før det 19 årh. har Setesdalen allikevel ikke levd mere utenfor det øvrige Norge enn at slike skiftende kulturfenomener som kristendommens innførelse og den nye riksadministrasjon, sagafortelling og folkeviser, skattevesen og skoleplikt, brennevin og radesyke og mangt og meget annet i århundredenes løp har øvet sin innflydelse i bygden. Den som fordyper sig i dalens historie, blir snarere forbauset over hvor megen historisk utvikling, hvor megen påvirkning og hvor megen forandring han kan spore. Selv det økonomiske liv, produksjonsmåter og produksjonsformer, har forandret sig, ikke bare fra 1840 til 1918, men også om enn med mindre fart, fra det 9 til det 19 årh.

Det er selvsagt vanskelig å gripe alle disse endringene, deres årsaker og forløp. Kildene er i eldre tider fattige og få, og det er ikke let for et nutidsmenneske å stille sine spørsmål fornuftig og riktig. Men en hel del kan vi da få greie på alt nå, og fremtidens forskning vil sikkert gjøre mangt og meget klarere enn det er i dette øieblik.

Det første spørsmålet, en historiker kunde ville stille — alt som er eldre, er utvilsomt forhistorie og må studeres ved

arkeologiens hjelp, forsåvidt det overhodet kan studeres — er om kristendommens innførelse. Men for Setesdalens vedkommende svikter de skriftlige kildene oss her fullstendig; det er neppe heller sannsynlig at arkeologien vil kunne lære oss stort hverken om tiden eller om formen for kristendommens innførelse. Et gravfund fra Nomeland i Valle, med mynter fra Knut den megtiges og Hardeknuts tid¹ — altså ikke eldre enn 1040-årene — viser oss at ennå ved den tid rådde hedensk gravskikk; en runesten fra Bygland kirke — nu forlengst forsvunnet — har innskriften: Gud hjelpe Magnhilds sjel — men nogen bestemmelse av dens alder kan neppe gis. Den Hårek av Setesdal som kongesagaene nevner på Magnus Barfots tid, må imidlertid utvilsomt ha vært kristen; ellers kunde ikke hans slekt være blitt inngiftet i landets beste lendmandsætter, og innen utgangen av det 11 årh. må altså kristendommen — ialfall offisielt — være blitt innført i dalen.

Om det virkelige religiøse innholdet i denne „innførelsen“ av kristendommen og om dens betydning for dalens kulturforhold er det imidlertid ikke godt å vite noget. Ingen av kirkebygningene i dalen nevnes før i 1320-årene; men de kan jo godt ha vært meget eldre. De berømte utskårne dørstolpene fra Hylestad kirke (fig. 46), med fremstillinger av Sigurd Favnesbanes historie, settes av kunsthistorikerne til ca. år 1200; men det er selvsagt mulig at kirken kan ha vært ennå eldre, eller at der har stått en eldre kirke som er blitt avløst ved den tid. Slikt kan vi ikke vite noget om. Derimot tør det vel være rimelig å anta, at disse dørstolpene er skåret i Setesdalen selv eller i bygdene deromkring, siden vi også i Vegusdal finner tilsvarende utskjæringer med samme motiv;² men et helt annet spørsmål er det, hvor meget vi derav kan slutte til at hedenske forestillinger har levd igjen ved år 1200. Stort behøver det ikke å ha vært, idet Sigurdsagnet sikkert ikke har hatt noget religiøst innhold, men er blitt husket som en „interessant“ historie, altså for sin rent dikteriske verdi.

Ad rent annen vei kan vi komme til, at det ikke var så rart bevendt med „kristendommens innførelse“ i det 11 årh.; de siste levningene av hedensk kultus holdt sig jo endog langt inn i det 19 årh.; og selv om vi ikke i disse fortellingene om „Hernos“ og „Fakse“ i det 18 og 19 årh. har ret til å se vidnesbyrd om nogen virkelig hedensk religion, må man vel kunne slutte av dem, at det ikke var så altfor lenge siden de virkelige religiøse forestillingene, som disse billedene gav uttrykk for, var sluknet; som rene, innholdsløse rudimenter har Fakserne og deres dyrkelse neppe kunnet leve i ret mange generasjoner.

Også den moralitet som henger så nær sammen med de førkristelige religiøse forestillinger og skikker har naturligvis holdt sig meget lenge efter den såkalte „innførelsen“ av kristendommen. Skars fortellinger viser oss den i fullt levende liv nær op imot vor egen tid, omenn naturligvis sterkt avblekt. Men til å følge den omdannelsen av moralbegrepene som de skiftende tider har ført med sig, og navnlig til å følge den omdannelsen som er foregått — eller rettere sagt må være foregått — i de første 4—500 år efter kristendommens innførelse, mangler vi næsten alt materiale. Først for de siste 2—300 årene kan vi vite noget virkelig om disse ting; men det krever en undersøkelse for sig.

„Kristendommens innførelse“ i Setesdalen blir altså ikke stort mer enn et tomt ord for oss; vi kan vite at den må ha virket sterkt og inngripende på mange måter; men vi kan ikke faa noget virkelig bilde av hvad der egentlig er foregått.

Litt klarere er det, hvordan Setesdalen er blitt en del av den norske stat, slik som denne dannet sig i de 3—400 årene fra Harald Haarfagre til Haakon Haakonsson, fra det 9 til det 13 årh. Her har da kildene ialfall et og annet å fortelle, selv om det er nokså magert.

Første gang Setesdalen nevnes i de historiske kilder, er i den islandske Landnámaboken, hvor det fortelles om landnámsmannen Halvard Sugande at han var med i slaget mot Harald Haarfagre i Hafrsfjorden og at han efter kampen „for af Sætrum af Hordalandi“ til Island og tok land ytterst ute i nordvest, i Isafjordsyssel, ved den fjorden som efter ham blev kalt Sugandefjord.

At det ved „Sætrum“ her må forståes Setesdalen er mer enn sannsynlig; men at Setesdalen nogensinne kan ha hørt til Hordaland er ganske umulig. Det er rygernes stamme som har befolket disse distriktene; de nådde så langt østover som til Rygjarbit (Jærnestangen) ved kysten og til Brunkeberg i Telemarken inne i landet, og det er i og for sig ikke umulig at Setesdalen kan ha vært regnet med til Rygernes land, Rogaland,³ selv om den riktignok i historisk tid alltid henføres til Agder. At den islandske forfatteren av Land-

45. Runestenen på Aardal kirkegård
Bakenfor bautaen på Eldsvollsmannen
Eivind Landes grav

Fot. Gisle Midttun

námaboken kan ha tatt feil i de geografiske forhold, er bare hvad en kunde være forberedt på.

På Magnus Barfots tid eller så levde en Haarek av Setesdal (af *Setrum*) som må ha vært en meget fornem mann, rimeligvis lendmann; hans datter Helga var gift med Peter Serksson av Aurlandsætten i Sogn og hennes søn Jon Fot nevnes som lendmann i 1127.⁴ Alexander Bugge mener, at Haareks ætt, høvdingeætten i Setesdal, har bodd på Rike i Valle; dette gårnavnet betyr „herredømmet, riket“; så kalles også det området, de islandske goderne rådde over. På et skjold fra Rike står det med runer: „Gunnar gjorde mig, Helge eier mig“; navnet peker på at denne Helge kan ha hørt til samme ætten som Helga Haareksdatter.⁵

Høvdingen har der altså vært i Setesdal, og disse høvdingen må selvsagt ha gått kongen tilhånde. Men påfallende lite hører vi om dem; aldri besøkte kongene Setesdalen — Olav den hellige-sagnene hos Skar er selvsagt bare sagn —

skatt eller leding har det ikke vært tale om her i den eldre del av middelalderen, og staten og dens styre, krig og fred, lovgivning og rettspleie, har sikkert ikke vært synderlig merkbart i slik en avsides bygd.

I den gamle Gulatingsloven forekommer Setesdalen ikke, og man kan vel derfor med stor sikkerhet gå ut fra at den ikke har vært knyttet til den store tingforeningen for de vestlandske fylkene; nogen skreven lov har Setesdalen derfor neppe hatt i den eldre del av middelalderen. „Råbyggelagen“ — distriktet for råbyggerne, de som bor i en vrå, en avkrok — har stått utenom hele riksadministrasjonen, og først ved enhetsstatens sterke vekst i det 13 årh. og grunnleggelsen av et moderne riksstyre er disse avbygdene trukket inn under landets almene administrasjon.

46. Dørstoipene fra Hylestad kirke
Oidsaksamlingen, Kristiania

Fot. O. Væring.

I Magnus Lagabøters landslov fra 1270-årene nevnes „Seter“ første gang som ledd i Norges styre. Det blir her fastslått (1/2), at det på Gulating skal møte nevndermenn, først fra fylkene: 12 fra Egdafylke, 30 fra Rygjafylke, 40 fra Hordafylke, 20 fra Sygnafylke, 20 fra Firdafylke og 12 fra Sunnmørafylke, tilsammen 134 — og dessuten 4 fra Valdres, 2 fra Hallingdal, 3 „af Sættre“ og 4 „or Otrodale“.

Disse dalførene ligger altså fremdeles utenfor den gamle fylkesinndelingen og er øiensynlig først nylig trukket inn i lagtingets virkeområde.

Med hensyn til navnene har fortolkerne vært enige om at „Sættre“ betyr Valle prestegjeld og „Otrodale“ Bygland prestegjeld, og denne distinksjonen finner vi hele middelalderen igjennem og inn i nyere tid; Bygland kalles „Oterdal“ ennå over midten av det 16 årh.⁶ og Valle heter i begynnelsen av det 17 „Sætersdalens prestegjeld“. Navnformene *Sætr* og *Sætrsdalr* forekommer om hverandre i det 15 og 16 årh.; fra det 17 av seirer „Sætersdal“ og utvides til å omfatte begge de to gamle prestegjeldene som fra nu av — ved siden av Valle og Bygland — også kalles „Øvre“ og „Nedre Sætersdal“.

Den eldste geistlige inndelingen av Setesdalen kjenner vi fra 1327, fra det regnskapet som to pavelige utsendinger avla for den seksårstienden av geistlige inntekter, de da hadde innsamlet i Norge og Sverige.⁷ Setesdalen hørte da til Oterdal provsti („Odro dales“ „provincia“) i Stavanger stift, og provstiet inneholdt følgende kirker: Bygland (Buglanda), Evje (Uio), Hornnes (Ornes), Aadal (Hardal), Austad (Audestar), Hylestad (Hulesta), Valle (Wal), Nomeland (Nomuglant), Bykle (Buglom), Aaseral (Azerol); til den siste hørte også et kapell.

Av senere tiders kirker og sogn mangler her bare Sandnes, som altså må være opprettet senere, men dog i middelalderen. Visstnok har jeg ikke funnet Sandnes sogn nevnt før i 1559,⁸ altså over tyve år etter reformasjonen. Men en opprettelse av nye kirkesogn og bygning av nye kirker i den første tid etter reformasjonen strider så helt mot alt hvad vi ellers vet, at vi trygt tør si at også Sandnes kirke og sogn går tilbake til middelalderen, til det 14 eller 15 årh.

Kirkene i Oterdals provsti må ha vært fattige og ha hatt små inntekter. De ti kirkene her betalte ikke mere enn 66½ mark norske penger tilsammen, eller gjennomsnittlig 6.65 mark hver; de 25 kirkene i Valdres og Hallingdal derimot 230 mark eller gjennomsnittlig 9.20 mark hver. Fra hele Stavanger bispedømme beløp tienden sig til 1494 mark. Da tienden gjaldt for 6 år, betalte Oterdal provsti altså litt over 11 mark om året, hver kirke der altså gjennomsnittlig 1.1 mark årlig, og prestenes gjennomsnittlige årsinnkomst skulde altså være det tidobbelte av det eller ca. 11 mark.

Middelalderens Oterdals provsti er vesentlig forskjellig fra nutidens Torridals provsti som omfatter hele OTRAS dalføre og ikke mere. For det første hører Aaseral — som nu hører til Mandals provsti — med, og dernæst går sydgrensen for det gamle Oterdals provsti i selve OTRAS dalføre, der hvor nu amtsgrensen går mellom Nedenes og Lister og Mandals amt — et skille som har sin rot i de naturlige kommunikasjonsforholdene og som først er blitt utvisket ved nutidens landevei og jernbane.

På den andre siden inneholder det gamle Oterdals provsti mere enn det egentlige Setesdal, nemlig foruten Aaseral også Evje prestegjeld (med Hornnes sogn), som visstnok blev regnet til Raabyggelagen, men ikke til Setesdal eller Otrudal.

Ved siden av navnet Oterdals provsti som vi altså kjenner fra det 14 årh., hører vi i senmiddelalderen tale om Raabyggelagens provsti,⁹ hvad der vel betyr at efterat Raabyggelagen var blitt eget len og fogderi — fra slutten av 14 årh. av — var det også praktisk å omlegge provsti-inndelingen, så den kom til å stemme med fogderi-inndelingen.

Mens skillet mellom „Setr“ og „Otrudal“ — altså mellom Bygland og Valle prestegjeld efter senere tiders sprogbruk — er urgammelt, er de middelalderlige sognene — som i alt vesentlig faller sammen med nutidens — ikke eldre enn kristendommen, delvis endog — som ovenfor påvist for Sandnes — betydelig yngre. Nogen inndeling i „tinglag“, „herreder“ eller hvad man nu kunde tenke på, svarende til og eldre enn de nuværende sognene, kan ikke påvises. Karakteristisk er det at sognenavnene i Oterdals provsti alle sammen er gårdnavn,¹⁰ altså ikke inneholder noget vidnesbyrd om at de omfatter et bestemt område, men bare om at kirken står på den og den gårds grunn.

Av de kirker og sogn som nevnes i 1327, blev Nomenland nedlagt på reformasjonstiden. Det nevnes tre gårder i sognet: Aamli, Berge og Nordre Bø,¹¹ og det ses derav at det vesentlig har omfattet gårdene på vestsiden av OTRA i det nuværende Valle hovedsogn, mens Valle sogn omfattet gårdene på østsiden. Plassen for Nomenland kirke og kirkegård vises ennu tydelig på Nomenlandsmoen.

Om kirkegods i Setesdalen i den katolske tid er det ikke stort, vi vet. Kirkene har naturligvis hatt sit gods til vedlikehold av bygningen o. l., således hører vi i 1436 om det gods som lå til Aardals kirke; det blev forvaltet av en kirkeverge i bygden selv, Leidulv Jonsson på Frøirak, og han avla regnskap for en av kannikene i Stavanger.¹² Erkestolen i Nidaros eide i det 15 årh. et spann av Laupdal i Byglands sogn, et månedsmatsland av Sætre i Flateland i Valle og et månedsmatsland av Berge i Nomenland,¹³ og Stavangerbispen eier en part — hvor stor vet vi ikke — av Frøisnes i Sandnes.¹⁴ Dessuten har der til kirkene ligget prestegårder,

og kan hende er også ellers en og annen gårdpart efterhvert kommet under kirken; men stort har kirkegodset aldrig vært, og heller ikke har det nogensinne vært tale om krongods eller adelsgods i Setesdalen i nevneverdig utstrekning. Praktisk talt kan man si at hele dalen til alle tider har vært bøndernes egen eiendom.

I retslig henseende utgjør Setesdalen med Aaseral i vest, Evje i syd og en del bygder østover (Vegusdal, Topdal, Aamli, Vegaardsheien o. s. v.) en enhet, Raabyggelagen (Rábyggjalög), og denne enheten må sikkert være meget gammel. Lög betyr et rettssamfund med egen lov — derfor vel også med sit eget hovedting — og angir altså — uaktet ordet Rábyggjalög visstnok ikke nevnes før i 1348¹⁵ — området som eldre enn de store lovsammenslutningene. Også folkenavnet „rábygger“, de som bor i en vrå, en avkrok,¹⁶ peker på at området har dannet sig i ganske tidlig tid.

Først fra det 14 årh. av begynner vi imidlertid å få litt greie på, hvad Raabyggelagen egentlig er, nemlig et område med egen bondelensmann — den eldste vi kjenner, heter Solve (1348) —, egne lagrettesmenn og ialfall fra slutten av det 14 årh. av egen sysselmann. Den eldste sysselmannen, vi finner nevnt over Raabyggelagen, er riksråden og ridderen Haakon Jonsson, hr. Jon Havtorssons søn, ved år 1368; derefter nevnes i 1378 en Torleiv Gregoriusson, efter ham Nikolas Galle i 1391 († 1398), og siden den bekjente Erlend Eindridesson (av Losnaätten) i 1440¹⁷; alle tre optrer naturligvis ved sine ombudsmenn og har sikkert residert et eller annet sted utenfor distriktet, likesom senere Henrik Krummedike, lensherre over Raabyggelagen fra 1498 av.

At Setesdalen har vært den viktigste del av Raabyggelagen fremgår derav at vi i det 16 årh. finner brukt om hverandre uttrykkene „lagrettesmænd i Raabyggelagen“ og „lagrettesmænd i Setesdalen“.¹⁸

I det 16 årh. finner vi en enkelt gang nevnt en særskilt lagmann for Raabyggelagen; ellers fungerer visstnok regelmessig lagmannen på Agder. Lagtinget blev holdt på Bakke i Aardal¹⁹ som formodentlig er det eldgamle tingstedet for hele Raabyggelagen og ikke bare for Setesdalen. Efter at lensordningen hadde festet sig og den kongelige lensherre eller foged residerte fast på kongsgården Nidarnes (Nedenes) ved det nuværende Arendal — den som siden gav navn til amtet — blev det imidlertid mere og mere almindelig å stevne folk og saker også fra Raabyggelagen dit; men egentlig tingsted for Raabyggelagen blev Nedenes ikke.²⁰ Foruten lagtinget for Raabyggelagen har dessuten også både „Setesdalen“ og „Otrudalen“ (o: Valle og Bygland) hatt sine egne bygdeting, Setesdalen på Valle²¹, Otrudalen formodentlig på Bakke.

Vi har bevart omtrent 60 diplomer fra Setesdalen fra middelalderen²², men bare de færreste av dem gir nogen

virkelig historisk kunnskap om bygdens forhold. De handler, som slike brev flest, om kjøp og salg av gårder og gårdparter, om arvetvistigheter, om bøter for drap og slagsmål og andre forseelser — ting som vi allikevel kunde vite måtte ha foregått i ganske stor utstrekning. For de enkelte gårdenes historie kan de være viktige nok, og det er i dem vi finner overlevert de eldste formene for gårdsnavn og andre stedsnavn, men for den rent historiske forskning gir de som sagt et forholdsvis røget utbytte.

Vi kan se at gårdenes størrelse og verdi har vært målt på den måten som er den vanlige i Gulatingslagen, i måneds-matsbol (eller som det oftest heter i Setesdalen, måneds-matsland eller -leie) — en målestok som har sin oprindelse i ledingsvesenet og betegner en gård som skal utrede i landskyld en bestemt mengde smør eller mel som skulde svare til en manns fortæring i en måned. At ledingsvesenet skulde være innført i Setesdalen, kan man imidlertid ikke slutte derav; navnet betyr bare at man her som annensteds har hatt bruk for en felles målestok for landskyld og andre utredslar og så har innført den som har vært gjængs over hele Gulatingslagen.²³

Alt i det eldste brevet — av 1348 — er det tale om at bøter skal utredes både i gull og i gangbare penger (gangs-mørk), og også i et og annet senere brev ser vi at det har vært brukt gull, sølv og myntede penger i Setesdalen i middelalderen; men stor rolle har dette neppe spillet; de fleste betalinger er sikkert blitt utredet i naturalier, mest i smør, delvis også i kuer, i mel eller i andre varer, og selv om betalingen kontraktmessig blev stipulert i mynt, blev den visst hyppigst betalt i varer. Vi ser derfor f. eks. at da Brekke i Hylestad blev solgt i 1401,²⁴ blev de 4 markebolene, gården holdt, satt til en pris av 4 mark gull, men en mark gull igjen satt til en laup og 6 merker smør (1 laup visstnok = 72 merker).

Om den store mannadauden i midten av det 14 årh. har vi ingen samtidige etterretninger, og det store prisfallet på jorden som vi kan få greie på annensteds i landet, vet vi ingenting om herfra. Vi vet ikke engang om pesten overhode har nådd hit.²⁵

Økonomiske og personlige forbindelser med nabobygdene Telemarken, Ryfylke, Søndhordland, Jæren, Agderkysten og dalførene både i øst og vest støter vi ikke så sjelden på; derimot hører vi neppe noget om forbindelser med fjernere deler av landet eller med utlandet. Nogen eksempler vil vise av hvad art disse forbindelsene har vært. I det ovenfor nevnte brevet av 1401 om Brekke i Hylestad blir denne gården solgt til Torgils Roarsson av Bjørn Torgeirsson og hans kone Aslaug Sunrisdatter og Cæcilia Hallgrimsdatter. Selgerne (eller nogen av dem) har åpenbart vært telemark-

inger; brevet er utstedt på Rorge i Øifjell, og det sjeldne navnet Sunrir som Aslaugs far har båret, er i middelalderen bare kjent fra Telemarken. I 1405 utstedes et kjøpsbrev om Straume i Hylestad og Røiseland i Valle på Nes i Kvinnhered av to lagrettesmenn for Sønnhordland;²⁶ enten kjøperen eller selgerne må vel da ha hørt til der. I 1479 selger Asbjørn Helgesson halve Vatnedalen og halve Hoslemo i Bykle til Bjørn Jonsson, for 6 kyrslag (o: normalverdien av en ku); brevet er utstedt på Froland, av to lagrettesmenn for Telemarken;²⁷ men derfor er det naturligvis ikke gitt at nogen av partene er utenbygds folk; de kan jo godt ha vært på Froland i et eller annet erende (for å betale avgift til fogden el. l.).

Bjørn Jonsson var ialfall Setesdøl og åpenbart den mektigste mann i Bykle i sin tid. 25 år senere ser vi at han samtidig kjøper 20 markebol jord i Byklebø (grendenavnet for kirkebygden i Bykle) av Gunnar Roaldsson og får overdratt 5 markebol i Bykletveit i Byklebø — nu heter gården bare Tveiti — av Askill Gunnarsson fordi han hadde hugget ham i hånden.²⁸ Dessuten overlot Askill ham kvernstedet — det er første gang en kvern omtales i Setesdalen — med fri vei til og fra, og solgte ham ennu 20 markebol til i Byklebø — med undtagelse av kirketeigen, krossteigen²⁹ og kongsteigen — for 7 mark gull og en hest.

Som vi så ovenfor blev Brekke i Hylestad i 1401 solgt for 1 mark gull pr. markebol. Prisen er altså meget lavere i Bykle i 1504; men om det betyr et almindelig prisfall på jorden i de 100 årene eller om markebolet alltid var mindre verd i Bykle enn lenger syd, har vi ikke materiale til å avgjøre.³⁴ De spredte prisene, vi ellers har, er det ikke svært meget å lære av. I 1424 koster en markebol i Haaptu i Valle 12 kuer, og en hest er verd så meget som 5 kuer.³⁰ I 1437 vurderes ved et skifte på Sandnes en sølje, en kjel (av kobber?) og et ravperlebånd til 4 kuer hver,³¹ og i 1490 svarer en 3-lodsske til 1/2 markebol.³²

I 1506 hører vi om et mageskifte mellom Olav Avaldsson fra Setesdal og Arne Bjørnsson fra Fyresdal: Olav overdrar til Arne 2 1/2 markebol god, bygget jord i Bø i Valle mot 8 markebol ødejord i Tveit i Sangedal; Olav må dog gi 1 mark gull i mellemlag, og begge parter er vel fornøiet.³³

Fra 1515 har vi et brev om en part i Flateland i Valle som er solgt for 19 lod sølv, en levende ku, et treskjefet (o: vævet med tre skaft) teppe, en laups gryte, en fem marks hest og et panser som var verd tre kyrslag.³⁵

Å fortsette med slike brevutdrag tjener ikke til stort; man kan støte på underlige varer, som det „makrelnettet“³⁶ som vel er kommet op fra kysten og skulde brukes til annen slags fisk i fiskevandene — eller en kan treffe ganske uforståelige priser, som når Solve Torkelsson mageskifter 5

markebol i Tveiti i Valle mot 4 markebol i Klauvareid i Skafsaa i Telemarken og enda må gi 5 mark gull i mellomlag³⁷ — eller en kan legge merke til en eiendommelig formular som fins i næsten alle salgs- og kjøpebrev fra det 15 og 16 årh. fra Vesttelemarken, Setesdalen og Agder, og bare fra disse bygdene, nemlig at gården selges med alle herligheter og rettigheter som hører til den, *mellem de fire hornstaver* (∩: verdenshjørner)³⁸ — men mere enn detaljer lærer en ikke av slikt. Noget virkelig sammenhengende billede av dalens økonomiske kår i middelalderen er det ikke mulig å få ut av brevene.

1537—1660. BØNDERNE MOT EMBEDSMENNENE

Noget spor til at reformasjonen — som blev „innført“ i Norge ved et dansk regjeringsdekret i 1537 — har hatt noget virkelig religiøst innhold i Setesdalen, er der egentlig ikke. Derimot tør man vel anta, at det her har vært reist sterkere motstand mot reformasjonen enn de fleste andre steder i landet, at sæbyggene har hengt seigere ved sin gamle tro og sed enn ellers vanlig var i Norge, forsåvidt som de opprørsbevegelsene som setter sit preg på hele Agder, Raabyggelagen og Telemarken i tiden nærmest etter reformasjonen, sikkert har en viss sammenheng med regjeringens religions- tvang.

Men hovedsaken i disse opprørene er allikevel verdslige motiver. De innskrenker sig ikke bare til de bygdene som her er nevnt — selv om de er voldsomst her nettop i den nærmeste tiden etter 1537 — de brer sig over hele landet, og de varer meget lenger enn den egentlige reformasjonstiden; først i annen halvdel av det 17 årh. faller det virkelig ro over de norske bønder. Halvdan Koht har, i avhandlingen sin om „Prisar og politikk i norsk historie“ („Samtiden“, 1913), vist at disse bondereisningene er det viktigste ledd i hele landets historie, og søkt grunnårsaken til dem i den store, almeneuropeiske prisstigningen fra begynnelsen av det 16 årh. av.

Såvidt jeg skjønner er denne opfatningen til Koht i alt vesentlig riktig. Dyrtiden ramte dengang, som alltid, underklassene hardest. Arbeidslønningene hadde vanskelig for å stige like så fort som vareprisene. Men på den andre siden var ennu i det 16 årh. pengehusholdningen ikke synderlig utbredt i Norge; det var neppe engang heller kommet dithen at byttehusholdning var av inngrepende betydning for bøndernes liv, og den prisstigningen som vi utvilsomt kan iagttå også i Setesdalen,³⁹ kan derfor neppe *direkte* ha virket svært ødelæggende for bønderne.

Så meget værre var derimot dens *indirekte* virkninger. Statens krav blev i denne tid stadig større, dels som en

likefrem følge av prisstigningen, dels fordi administrasjonen hærvesenet, hofholdet krevet stigende inntekter, og skatte- trykket er derfor i stadig vekst både i fredstid og navnlig i krigstid. Mot dette skattestrykket er det da også de aller fleste reisningene er rettet, og kom det så dertil at et distrikt fikk en særlig hård og fordringsfull lensherre eller foged, så var den kroniske missnøien alltid rede til å slå ut i lys lue.

Mest umedgjørlige var telerne, hos hvem oldtidens kamp- lyst dessuten hadde holdt sig sterkere enn annensteds;⁴⁰ men Raabyggelagens befolkning gav dem neppe stort efter, og når en reisning brøt ut i Telemarken, hadde den let for å smitte over fjellet til Setesdalen og de andre bygder i Raabyggelagen. I 1540 var det stort opprør i Telemarken — direkte foranlediget av bergverksdriften i Siljord, Hjarthdal og Skafsaa, men sikkert også et utslag av almen missnøie med reformasjonen, skattene o. s. v., og dette opprøret bredte sig straks til Raabyggelagen.

Det vi vet om reisningen her, har vi fra et enkelt brev som lensherren på Lister, den bekjente sjøhane Stig Skafsten Bagge på Eikeland i Kvinesdal den 25 mars 1541 skrev til kansleren Johan Friis i Danmark.⁴¹ Han forteller her hvorledes bønderne i Raabyggelagen reiste sig, og 18 mann av dem drog til Nedenes for å slå ihjel lensherren Peder Hanssøn Litles fogde; „de hugget ham 18 dødesår, liggende på sin seng, og skiltes de fra ham for en død mand“. Deretter gik de 14 store mil over til Stigs gård for også å slå ham ihjel; men han var ikke hjemme og slap således den skjebne som var tiltenkt ham. Siden samlet Stig folk, forfulgte opprørerne, drepte en av dem og tok høvedsmannen til fange selv fjerde. Bønderne hadde — forteller han — gjort sig en stor klubbe med mange hvasse takker, og den som bar klubben, holdt de for „en hune herre“; deres hensikt var „å slå ihjel alle fogder og lensmenn og siden reise menig mann og gå over al verden“. ⁴² Etter tradisjonen var det mannen på Myrom i Tveitebø i Valle som gik foran med klubben og altså var „hunnen“.

Stig Skafsten hadde derefter latt dem henrette efter lov og dom; siden hadde han fanget enda nogen flere og nu holdt han på å samle en hel hær for å reise op i landet og „stille samme opprør“.

Hvor hardt dette opprøret blev slått ned, vet vi ikke; men billig slap bønderne sikkert ikke fra det, og for over en menneskealder er det nu ro i Raabyggelagen ⁴³ — såvidt vi vet da.

Men i 1570-årene bryter det løs igjen, om enn på en litt fredeligere måte. Det er igjen en mann av lignende type som Stig Skafsten, som gir anledningen — Erik Munk til Hjørne i Halland, en usedvanlig hårdhendt og brutal mann, en dristig og energisk militær, både tillands og tilvanns, pågående og hensynsløs i al sin ferd. Under syvårskrigen

(1563—70) hadde han på forskjellig vis gjort sig fortjent av regjeringen og blev belønnet med en rekke forskjellige len, tildels både store og innbringende. Av betydning for oss er det særlig at han i 1570 blev forlenet med Nedenes len — hvortil Raabyggelagen hørte — som han beholdt i 16 år; det meste av denne tid bodde han også i lenet, på sin gård i Barbu (i det nuværende Arendal).

Til å begynne med hadde Erik Munk lenet „på regnskap“, det vil si slik at han selv hadde en fast årlig inntekt av det og avla regnskap for alle, visse og uvisse, inntømter av lenet for regjeringen i Kjøbenhavn. Men ved kongebrev av 23 mai 1576 fikk han betingelsene forandret slik at han bare skulde betale en fast årlig avgift til rentemesteren i Kjøbenhavn og så selv oppbære alle inntømsene av lenet; forandringen skulde få tilbakevirkende kraft og gjelde helt fra 1 mai året før (1575). Dermed får han en sterk personlig interesse av å drive utbyttet av skatter og avgifter i været, av å presse mest mulig ut av bønderne, og han begynner med en eneste gang, ja alt før han hadde fått kongebrevet, mens han ennå bare arbeidet for å få det.⁴⁴

Først og fremst gjelder det for Erik Munk å få øket oppbørslen av *leding*en, visstnok den eneste faste, almindelige skatt i Norge dengang. Hvordan og når ledingskatten har faat innpas i Raabyggelagen, vet vi ingenting om. Dengang ledingen ennå fortrinsvis var en militær ordning, lå disse distriktene sikkert utenfor dens område; det kunde jo ikke være nogen rimelighet i at de stillet skib eller sjøfolk. Men da ledingen i løpet av det 13 og 14 årh. gik over fra personlig verneplikt til en ren skatt, blev saken naturligvis en annen; nu måtte det ligge nær for kronen å se å få den innført overalt, også i innlandsbygdene, og efterhvert lykkedes dette også de fleste steder.

I 1517-årene var ledingskatten iallfald gammel i Setesdalen, og vi kan av brevene i saken mot Erik Munk få et inntryk av hvordan den blev utredet. Den bestod vesentlig — kanskje utelukkende? — i smør som bønderne selv samlet sammen for hele tinglaget (altså særskilt for Valle og Bygland) og leverte ved Vassenden, den sydligste enden av Byglandsfjorden, til de oppbørselsmennene, lensherren sendte dit for å ta imot den. Smørret blev levert i den eldgamle pakningen, i *lauper*, og lite eller slet ikke saltet, og var derfor let utsat for å bli bedærvet.

Nogen matrikulering av gårdene som har lagt en fast ledingsbyrde på hver, ser det ikke ut til å ha vært. Bønderne har ordnet fordelingen sig imellem, så godt de kunde enes, og denne fordelingen og samlingen av ledingsmørret har foregått på et slags ting eller stevne som i Setesdalen oftest kalles *ledingstuft*,⁴⁵ en enkelt gang også ledingsstevne, og det ser ut til å ha vært et slikt for hvert sogn i Setesdalen.

Denslags oppbørselsformer gjorde det åpenbart umulig for lensherren å øve nogen virkelig kontroll med ledingen; ikke kunde han passe på at han fikk akkurat det, han skulde ha, og ikke hadde han nogen å holde sig til, om han syntes, han fikk for lite. Det første, han måtte kreve, var derfor en virkelig nøiaktig og omhyggelig fordeling av ledingsbyrden på hver eneste gård i hvert eneste prestegjeld, og denne fordelingen måtte han forlange å få skrevet op i en ordentlig *jordebok* for hele lenet. Erik Munk var ikke den eneste som prøvet å gjennomføre noget slikt. Kronen selv var likeså interessert i det i regnskapslenene som de enkelte lensherrene var i avgiftslenene, og alt ved to kongebrev av 14 april 1563 blir en slik „matrikulering“ eller hvad man vil kalle det, påbudt for hele det svære Bergenhus len.⁴⁶

Nettop i annen halvdel av det 16 årh. blir dessuten kravene til ordentlig regnskapsførsel langt større enn noen gang før i Danmark og Norge. Hele den offentlige administrasjon får nu, i Peder Okses, Erik Rosenkrans', Povel Huitfeldts, Erik Munks generasjon, et langt solidere skriftlig underlag i regnskaper, jordebøker o. s. v., enn tidligere; således er det fra denne tid av, de store, sammenhengende regnskapsseriene for lenene begynner i riksarkivet vårt.

Erik Munk står således i pakt med hele ånden i regjeringen, og i pakt med „fremskridtet“, når han forlangte å få tatt op en *jordebok* over ledingen fra Setesdalen. Det var heller ikke noget urimelig krav, når han forlangte å få smørret levert i solidere tønner enn i de tynne, lette laupene; han kunde jo umulig være tjent med alltid å få det frem i bedærvet og ødelagt stand. Mere betenkelig var det, når han forlangte at bønderne fra nu av selv skulde bringe smørledingen helt frem til Nedenes, ikke nøie sig med å levere det til lensherrens ombudsmann ved Vassenden. Det var en betydelig, ny byrde å legge på dem, og det værste var den hensynsløse måten, Erik Munk og hans fogder presset kravene frem på.

Det begynner med at fogden over Nedenes, Jacob Friis til Landvik, St. Mathias' dag (24 febr.) 1575 holder lagting på Bakke i Raabyggelagen, og der legger fogden over Raabyggelagen, Christiern Tøgerssøn, frem en bok, han har forfattet — naturligvis efter Erik Munks ordre og visstnok også efter statholderen Povel Huitfeldts bud⁴⁷ — om „hvad smørledning og anden biskops vare som huder og skind“, bønderne er pliktige å svare kongen og riket, og forlanger at de skal godkjenne den ved å sette sit segl under. Det nekter bønderne — foreløbig under påskudd av at de ikke kunde innlate sig på det uten at lagmannen var tilstede. Sommeren efter sender så Erik Munk fogden Christiern Tøgerssøn — efter navnet å dømme øiensynlig en danske — rundt på alle ledingstuftene i Raabyggelagen for å oppbære

smørledingen og skrive op hvad enhver skulde gi. Det gikk godt, undtagen i Valle (derunder også Bykle som ved denne tid ikke var eget sogn), Hylestad, Austad og Sandnes sogn. Der hadde bønderne selv samlet sammen smørret og pakket det i lauper, og ingen av dem vilde møte op og gi forklaring over fordelingen; vilde ikke fogden ta smørret der hvor de hadde satt det, kunde han gjøre hvad han vilde, sa de, og dermed blev smørret stående, fordi ingen vilde levere det.

Næste sommer (1576) hadde Erik Munk to andre folk ute, Simen Espenes og Jacob Jenssøn, og det gikk med dem som med Christiern Tøgerssøn; overalt ellers fikk de oppebåret smørledingen; men på Valle ledingstuft nyttet ingenting; ikke vilde bønderne la nogen jordebok bli optatt, og smørret fra året i forveien hadde de latt bli stående på Vassenden, hvor det nu — som ventelig kunde være — var i en miserabel forfatning.

Med hårde ord stevnes bønderne nu til Nedenes lagting, og de svarer med å sende en alvorlig klageskrivelse til statholderen. Gang efter gang har Erik Munk latt dem reise forgjeves til Barbu, 20 mil fra Setesdalen, for å få ordentlige tønner av bøk eller ek til smørret, siden han ikke vilde ta imot det i lauper og det ikke var annet å få tak i „her tilfjelds“; tredje gang hadde de så lagt det i lauper og ført det 10 mil fra Setesdalen og satt det fra sig der, enda de ikke engang var forpliktet til å føre det så langt. De er villige til å ta igjen det fordervede smørret og levere nytt friskt; men de ber om å få levere skatten i lauper efter gammel skikk og samtidig om å få utrede skinnskatten i saueskinn, kalveskinn og gjeteskinn, eftersom de ikke kan skaffe nok huder og bukkeskinn.

En tilsvarende skrivelse kom også inn til statholderen fra Bygland, og av svaret ser vi at han har gitt dem lov til å utrede saueskinn og kalveskinn efter det gamle verdiforholdet, hvis de ikke på nogen måte kan skaffe nok huder og bukkeskinn; derimot fins det ikke bevart noget svar fra ham om smørret og laupene, men i henhold til en klage som er kommet inn fra Erik Munk, formaner han dem alvorlig til å la sette op jordebok over både ledingen og skinnskatten.

Under stadige gjensidige trakasserier går det videre et par år, inntil bønderne i 1581 synes, de må klage helt til kongen. Denne gangen gjelder det ikke bare leveringen av smør og skinnskatten, eller en slik ting som at Erik Munk ikke vil gi dem fradrag i ledingen og landskylden for pliktarbeide;⁴⁸ men bare gir dem utakk til lønn; nu gjelder det også personlige krenkelser og forurettelser: *Alf på Hegland* (i Austad) blev grepet av lensherren uten lov og dom, satt i håndjern og lenket til stueveggen, mens stuen var full av

røk, slik at han hverken kunde sitte eller stå, men måtte henge efter hodet — og alt dette bare for én marks sak, og for den tok han fra ham en hest som var verd 9 daler. — Fra *Bjørn på Dale*⁴⁹ som hadde gått i borgen for en annen mann, tok han 16 daler, og da Bjørn beropte sig på Norges lov svarte Erik Munk: „Jeg gir dig og din lov fanden i helvede og din lagmann med.“ — Fra *Orm på Lauvdal* (i Bygland) tok han to hester, så gode som 20 daler, og tre tønner tjære, fordi Orms søn slog en mann to hug med et sverd som balgen var på, og han blev hverken blå eller blodig av det. — En fattig, men bofast mann *Gunleik fra Bygland* tok han også og la ham i håndjern og slog ham med sit eget verje, og lignende uret har han tilføiet *Bjørn Jortveit* (i Hornnes) og flere andre bønder. *Gunnar Austad* har ført sine varer efter ham fra kirkesogn til kirkesogn og ikke fått ham til å ta imot dem; først bød han to bukkeskinn som gården har pleiet å utrede; i år bød han ham fem bukkeskinn, en hud, et pund talg, et beverskinn og en ku, og enda vilde han ikke ta imot det, „hvorfor det er å befrykte at han vil finne årsak til å skille os fattige folk fra vor gods og jordpart“. Bønderne selv skjelder han ut for skalker og tyver og deres kvinner for horer; lov og rett holder han vekk fra dem, lar ikke lagmannen komme til dem,⁵¹ men er selv både dommer og sakfører. Da bønderne året før vilde reise til kongen og klage, satte han ut vakt som snappet utsendingene op, tok fra dem brev⁵⁰ og penger og bare såvidt lot dem slippe fra det med livet.

31 bønder fra Raabyggelagen opsetter derfor Olavsdagen 1581 på Bakketing et brev til kongen om alt dette og ber inntrengende om enten å bli kvitt ham som lensherre eller ialfall å få nyde Norges lov og rett; ellers må de vandre ut av lenet. Samtidig klager almuen i Nedenes len over ganske lignende ting; alt i 1578 er sakene inne for herredagen i Oslo; men først ved herredagen i 1585 kommer de op til mere inngående behandling. Resultatet blir her at lensherren taper i den ene saken efter den andre; av de som vedkommer Setesdalen, taper han således mot *Alf Torgerssøn på Hegland*; men selve hovedspørsmålene kommer heller ikke her til avgjørelse.

Det blir kongen selv som avgjør det. Bønderne får sin vilje; Erik Munk blev avsatt (1585), fengslet (1586) og holdt i forvaring helt til han i fortvilelse hengte sig selv i fengslet (1594).

Det er sikkert riktig å karakterisere Erik Munk som en lei og brutal bondeplager; men årsakene til stridighetene ligger dypere enn at man er ferdig med saken gjennom en slik karakteristikk. Det er klassekamp, bønder mot embedsmenn, og det er kampen mellom den lokale selvrådigheten og riksenhetens krav.

Striden kommer derfor til å stå mellom bønderne og de geistlige embedsmennene likesåvelsom mot de verdslige, kanskje enda striere for alt det, vi vet. Det første, vi hører om Setesdalens kirkelige forhold etter reformasjonen, er at omkring 1551 hadde Valle prestegjeld vært uten prest i omtrent tre år, fordi bønderne „hadde vært så onde og hårde mot deres prester tilforn, at det vilde ingen dit“. Men ved den tid lofte de Stavangerbispen Jon Guttormsson at de „skulde handle sig kristeligen og tilbørligen mot sine sogneprester“, og de fikk da utnevnt en sogneprest som het Jakob Mikkelsøn.⁵²

Jakob Mikkelsøn er altså ikke den første luterske presten i Valle; men om hans formann vet vi ikke engang så meget som navnet. Derimot tør det vel være sannsynlig at det var ved reformasjonen, Nomeland sogn blev ophevet og Nomeland kirke nedlagt, og kan hende det samme også var tilfelle med Bykle kirke — enten straks ved reformasjonen eller ialfall nogenlunde kort tid efter. I begynnelsen av det 17 årh. heter det om Bykle kirke, at den har ligget øde i nogen år, og i 1619 søker almuen bispen om lov til å bygge den op igjen, holde den ved makt og få gudstjeneste der tre ganger om året;⁵³ ved overenskomst av 5 sept. 1619 mellom Vallepresten og almuen i Bykle blev det fastslått, hvad tiende, rettighet og skyss presten skulde ha for å opfylle disse forpliktelser med hensyn til gudstjeneste.

Om der har vært egne prester i Hylestad, Austad, Sandnes og Aardal helt til slutningen av den katolske tid, er kan hende tvilsomt. Sikkert er ialfall at fra reformasjonstiden av er kirkene her bare annekskirker under Valle og Bygland, så at vi fra nu av altså bare har med to prestegjeld å gjøre.

Prestene i Bygland i den eldste protestantiske tid vet vi lite eller ingenting om. Sagnet kjenner en „Hr. Niels den sterke“ som med makt tvang almuen til å „motta den sande religion“; men de historiske dokumenter nevner først en Kristiern Jakobsson fra 1587 og ut århundredet, og om ham har vi ikke stort mere besked enn bare navnet.

Likedan er det med de to eldste kjente prestene i Valle, Jakob Mikkelsøn i 1550-årene og Laurits Hanssøn i 1560-årene. En av prestene i Valle i det 16 årh. skal efter tradisjonen være blitt myrdet av bygdens lensmann, Vonde-Aasmund på Borge, fordi presten hadde refset ham offentlig fra prekestolen, og almuen skal ha hevnet presten ved å slå lensmannen ihjel. Denne presten kan ikke være nogen av de to nevnte som begge blev forflyttet fra Valle til andre prestekall; det må enten være Jakob Mikkelsøns unevnte formann, eller han må ha vært der mellom Laurits Hanssøn og hans eftermann Peder Nielsson.

Denne Hr. Peder som skal ha vært en student fra Skåne nevnes mellom 1571 og 1601 og hans søn Niels Pederssøn

som fulgte efter ham, omtales ennu i 1644; far og søn har altså innehatt embedet i tilsammen tre kvart århundrede. Hr. Peder har vært en mann med megen sans for den økonomiske siden av embedet; han erhverver vidnesbyrd om prestebølets landskyld av tidligere prester, han får gått op markeskjel, han krever tilbake gårder som urettelig skal være kommet fra prestebølet, han låner en bonde penger mot pant i gården, og i hans tid faller den store tiendestriden som forresten omfatter hele Stavanger stift. Denne striden kjenner vi vesentlig fra Peder Claussons fremstilling som naturligvis ser saken fra et ensidig prestestandpunkt.

Efter Peder Claussons fremstilling var almuen på Agdesiden overhodet meget uvillig til å yde tiende, inntil biskop Jørgen Eriksson (1571—1604) for alvor tok saken op. Særlig kom striden til å stå om „bondeluten“, den fjerdeparten av tienden som skulde gå til de fattige og som almuen selv stod for fordelingen av.

Ved innførelsen av reformasjonen var det blitt gjort et forsøk på helt å avskaffe bondeluten og efter dansk mønster innføre en ordning med bare å inndele tienden i tre deler, en til sognepresten, en til kirken og en til kongen. I Stavanger stift viste det sig imidlertid ganske umulig å få almuen til å gå med på dette og i 1573 måtte kongen gå med på fordelingen, men fastsatte at bondeluten skulde opkreves av provstene og anvendes til skolen og hospitalet i Stavanger.

Det hjalp imidlertid ingenting; almuen vilde ikke finne sig i den nye opkrevningsmåten, og i 1576 blev det holdt et stort møte i Skien om saken. Der møtte statholderen Povel Huitfeldt, bispene fra Stavanger og Oslo, en del adelsmenn og lagmenn, geistlige fra Stavanger stift og utsendinger fra almuen i Stavanger len, derimot ikke fra Agdesiden. Her kom det til enighet om et kompromis: almuen skulde beholde bondeluten; men til gjengjeld skulde de betale en ekstraavgift til skolen i Stavanger, nemlig av hvert mannsverk [5: 9 à 10 månedsmatbol] et spann korn (degnespannet).

Dermed var saken bragt ut av verden i Stavanger len; men almuen på Agdesiden som ikke hadde vært tilkalt til Skiensmøtet, vilde derfor heller ikke bøie sig for beslutningen. Striden fortsatte derfor i de følgende år. I Lister og Mandals len gav bønderne sig, knurrende og motvillig, efter et kongebrev i 1579; i Nedenes len kom det ikke til nogen ordning før i 1592 da Peder Clausson reiste omkring i hvert eneste prestegjeld og forhandlet med bønderne, og i Raabyggelagen har de, tross bispens flittige formaninger på visitasreisene, ennu i 1606 ikke utredet en eneste „håndfuld korn eller nogen annen ting for samme degnespann“, klager Hr. Peder. Om det senere lykkes geistligheten å få bønderne til å gi op sin seige, passive motstand, vet vi ikke.

Ennu før tiendestriden var ebbet ut, lå imidlertid bønderne på Agdesiden i en ny konflikt, med lensherren Peder Grubbe (1597—1605).⁵⁴ De klager til kongen over at lensherren ikke vil ta imot deres huder og skinn efter så høi takst som før var vanlig, og fra Raabyggelagen klages det dessuten særskilt over at de ikke får nogen godtgjørelse for å føre ledingen og landskylden den lange veien ut til Nedenes. Kongen svarer imidlertid strengt og gir lensherren rett i ett og alt og avslår også en ansøking om å bli fri for den årlige skatten til byggearbeidene på Akershus: „Den bygning er begyndt riket og dets indbyggere i almindelighet til beste, hvorfor de ikke mere end andre Norges rikes indbyggere kan for førnævnte skat bli erlediget.“

Enda var alt dette bare småtterier mot den store striden som brøt løs i anledning av Kalmarkrigen 1611 og 1612. Denne krigen var ganske overordentlig upopulær over hele Norge — for den saks skyld også i Sverige — og vi møter derfor fra næsten hele landet meddelelser om ulydighet, mytteri og likefrem militærstreik. Krigen var et resultat av kongenes dynastiske politikk, ikke av folkenes virkelige behov eller interesser, og folkets holdning var derefter.

Kongen, Kristian IV, vilde i denne krigen gjøre et forsøk på å gjenoplive den gamle norske ledingshæren. Reglene om den var blitt modernisert ved loven av 1604, og nu gjaldt det å få utskrevet bønderne efter disse reglene; samtidig blev det naturligvis pålagt en ekstraskatt. Øverstkommanderende over ledingshæren skulde statholderen Envold Kruse være med lensherren over Agdesiden, Styring Boel, som næstkommanderende.

Bønderne i Raabyggelagen hørte som vanlig til de mest umedgjørliche.⁵⁵ De vilde hverken stille folk eller penger — de var taksert til en skatt av 1 riksdaler for hver leilændingsgård og 1/2 daler av hver ødegård — og beropte sig på nogen gamle privilegier som de påstod, Erik Munk hadde tatt fra dem, så de ikke kunde legge frem dokumentene.⁵⁶

Regjeringen kunde, som ventelig var, ikke finne sig i dette. Saken blev først behandlet på lagtinget på Bakke 26 juni 1613, hvor fogden over Nedenes len og Raabyggelagen, Peder Johanssen, hadde stevnet 30 bønder til å møte for lagmannen på Agdesiden, Bendix Olsen. Bønderne møtte her op med en skrivelse, undertegnet og forseglet av 6 lagrettesmenn; de trekker her sterkt i land; de er åpenbart blitt meget redd for følgene av sin optreden. De er fattige folk, sier de, med små gårder, og enda sitter det nu gjerne to og tre bønder på hver gård, hvor det før bare var en; de makter derfor ikke å utrede det som er lagt på dem; men så meget som de kan klare, vil de gjerne gi, og gjør fienden innfall i landet, ofrer de gjerne liv og blod.

Tilbaketogtet var imidlertid til ingen nytte. Lagmannen

våget ikke å dømme i en så stor og alvorlig sak; den blev innstevnet for herredagen i Skiens midt i august samme år (1613) og pådømt der. Herredagen fant ikke at bønderne hadde nogensomhelst undskyldning for sin motvillighet, og de fikk derfor en voldsom bot: de skulde ha forbrutt sin halve boslod, løst og fast — altså 50 0/0 av hele sin formue — dog med den vektige undtagelse at det ikke gjaldt odelsgodset.⁵⁷

I overensstemmelse med denne dommen blev det så sommeren efter (1614) på Bakke lagting gjort ordentlig undersøkelse over hvor meget hver mann eiet og siden tatt op omhyggelig takst over hver enkelt manns innbo og buskap, med vurdering i penger av hvert eneste stykke. „Efterdi vi kommer udi forfaring,“ heter det i et kongebrev av 1/6 1614 til Styring Boel, „at størsteparten av deres boslod skal være fe, kveg og anden buskap, som oss ikke er tjenlig, ber vi dig og vil at du dennem førnævnte halve boslod som de har forbrutt, med pendinge lar betale og oss siden dennem lar føre til regnskap.“

For hele Raabyggelagen beregnes boslodden til 15,755 daler 1 1/2 mark 4 1/2 skilling, 2 hvit (album), og 50 0/0-skatten altså til 7877 1/2 daler 6 1/2 mark 6 1/2 skilling 5 1/2 hvit.

På de forskjellige sognene i Setesdalen fordeler skatten sig slik:

Bykle	249 1/2 daler	1 mark	6 1/2 skilling	3 hvit
Valle	1532 1/2 —	1 —	3 —	3 —
Hylestad	445 1/2 —	1 —	1 1/2 —	2 1/2 —
Austad	452 —	1/2 —	5 —	— —
Sandnes	131 —	1 —	— —	2 1/2 —
Bygland	408 —	1 1/2 —	8 1/2 —	1/2 —
Aardal	124 —	— —	8 —	4 1/2 —
For hele Setesdalen altså	3342 1/2 —	6 —	32 1/2 —	16 —

Det innbyrdes forholdet mellem sognene og prestegjeldene gir denne takseringen et godt inntrykk av; særlig legger man merke til at formuen i Valle prestegjeld er dobbelt så stor som i Bygland. Forskjellen i folkemengde har neppe vært så stor — som man vil se av gårdtallet — og de enkeltes gjennomsnittsrigdom har derfor visstnok vært større i Valle enn i Bygland. Gårdtallet er følgende:

	Fullgårder	Halvgårder	Ødegårder ⁵⁸	Husmenn
i Bykle	1	5	2	5
i Valle	26	10	1	26
i Hylestad	10	—	1	15
i Austad	9	3	1	15
i Sandnes	6	1	2	3
i Bygland	7	5	4	7
i Aardal	8	1	—	3
Tilsammen	67	25	11	74

Der er altså 40 hel- og halvgårder i Bygland, 52 i Valle, mot i nutiden 69 og 71 matrikelnummer. Verd å legge merke til er det også at husmannsvesnet er så sterkt utbredt alt i så tidlig tid, og at det er så mange flere husmenn i den nordlige del av dalen enn i den sydlige.

Noget brukelig grunnlag for en folketelling gir denne skatten, såvidt jeg ser, egentlig ikke. Vi ser at det har vært 177 husholdninger i Setesdalen i 1612—13; men om den gjennomsnittlige størrelsen av disse husholdningene kan vi ikke gjøre oss op nogen virkelig begrunnet mening, og selv husholdningstallet synes ikke å være helt nøiaktig. I Nedenes lensregnskaper for 1624—25 finner vi en redegjørelse for en sølvskat som da var pålagt, idet bønderne er delt i to klasser: bønder og leilendinger (svarende til fullgårds- og halvgårdsmenn i det forrige regnskapet) skal gi 5 ort, ødegårdsmenn og husmenn 2½ ort. Der er da i de forskjellige sognene:

	Bønder og leilendinger	Ødegårdsmenn og husmenn
i Bykle.....	5	10
i Valle.....	31	49
i Hylestad.....	10	14
i Austad.....	10	28
i Sandnes.....	9	13
i Bygland.....	14	10
i Aardal.....	8	6
	87	130

Det samlede antal husholdninger er altså nu 217—40 mere enn 12 år i forveien, en stigning som er altfor stor til at begge tallene kan være helt riktige, eller ialfall for stor til at tellingen kan være foretatt på samme måten begge gangene.⁵⁹

Hvad der er av større interesse enn denne uoverensstemmelsen, er imidlertid den forskyvningen som er foregått mellom de to klassene. Full- og halvgårdsmennenes antall er gått tilbake med 5, mens ødegårdsmennene og husmennene er vokset med 45. I 1611—12 utgjorde den økonomiske overklassen ca. 52 0/0, underklassen ca. 48 0/0; i 1624—25 utgjør overklassen bare ca. 40 0/0, underklassen ca. 60 0/0.

Selv om disse tallene bare er tilnærmelsesvis riktige, gir de allikevel uttrykk for en meget dyptgående endring i de økonomiske kår, og om årsaken til den kan det ikke godt være nogen tvil: det er den hårde formueskonfiskasjonen i 1613—14 og følgende år.

Hvor hårdt denne konfiskasjonen måtte virke, får man et voldsomt inntrykk av ved å se på takseringen av de enkelte bønderne. Som eksempel tar jeg den bonden som står først i registret; det er Osmund Byklum som sitter på den

eneste fullgården i Bykle sogn og som alene eier omtrent ¼ av hele formuen i sognet. Hans bo er taksert slik:

Rede penger	7 daler.	
Utestående gjeld.....	21 »	
Sølv 23 lod, er 21½ daler i slet mynt, og i riksmynt	18½ »	7 skilling.
En liten lysestake		12 »
Kobber, 25 pund	15 »	
2 små gryter	1½ »	1½ ort.
2 økser		3½ »
En jernplate til å bake flad- brød på		3 »
3 nye tjeld	2 »	1 »
3 halvsleden tjeld	1 »	1 »
3 forsleden skinntekken	1 »	
4 halvsleden sengklær	1½ »	1 »
4 slet forsleden tjeld.....		1½ »
1 bøsse	4 »	
1 gammel testech (!)		3 »
1 gammelt spjut.....		1 »
1 bred økse	½ »	
1 fole, 2 år gammel	3½ »	
1 hest	7½ »	
7 kuer	21 »	
5 kvier.....	12½ »	
1 toårgammel kvie	2 »	
6 årsgamle kalver	6 »	
4 spedkalver	2 »	
2 gjeiter	1 »	
1 årsgammelt kid		1 »
3 sommerkid		1½ »
20 sauer	10 »	
7 årsgamle lam	1½ »	1 »
13 sommerlam	1½ »	½ »
1 svin	1 »	
1 gammel jernstang som er forbrugd		1½ »

Tilsammen 148 daler og 19 skilling,⁶⁰ og skatten for Osmund Byklum blir altså litt over 74 daler — mere enn hvad hele kreaturbesetningen hans er verd. At en slik formueskonfiskasjon måtte få langvarige og dyptgående virkninger, kan det neppe være tvil om.

Et ganske overordentlig interessant trekk i Setesdalens historie er den almindelig utbredte skrivekyndigheten blandt bønderne alt i det 16 årh. og ennu mere i det 17. Mangfoldige hundre brev eldre enn år 1700 — næsten alle fra det 17 årh. — er bevart, vesentlig naturligvis rettsdokumenter, stevninger, dommer, provsbrev, pante-, skifte-, skjøte-, salgs-

kjøps-brev o. l. Flere av de større gårdene — som Rike, Bø, Rygnestad, Bjørnaraa o. fl. i Valle — har likefrem bevart fullstendige gårdsarkiver for de siste 3—400 år og tildels lenger. Brorparten av disse dokumentene kan man vel gå ut fra er skrevet ikke av bønderne selv, men av tingskriverne eller andre offentlige funksjonærer. Men at bønderne har kunnet lese brevene, er sikkert nok, og ennå den dag idag fins det ikke så få setesdøler som med full sikkerhet leser det 17 årh.s skrift; den tradisjonelle kyndighet i denne skriften har aldrig vært brutt. Og foruten de egentlige dokumentene fins det fra det 17 og slutten av det 16 årh. ikke så helt få privatbrev, avskrifter av viser, formularer o. l., skrevet av bønderne selv.

Hovedmassen av dette svære brevstoffet er for øieblikket deponert i riksarkivet til registrering og avskrivning;⁶¹ dette store arbeidet er ennå ikke stort mere enn påbegynt. Størst betydning har disse brevene naturligvis for gårdshistorien og ættehistorien som her vil kunne fremstilles med en ganske annen sammenheng og utførlighet enn noget annet sted i Norge. Disse emnene ligger imidlertid utenfor „Norske Bygder“s plan; men også for dalens almindelige historie er der megen lærdom å høste av gårdsbrevene, og det er bare å beklage at det ikke har vært mulig å utnytte dem i så stor utstrekning som ønskelig kunde vært.

Brevene viser oss hvorledes det rundt omkring på gårdene likefrem drives en slags undervisning; således heter det i et brev fra ca. 1630 uten dato og underskrift,⁶² at brevskriverens bror Gunnar Kjørvestad „lovte mig en stålblue, for jeg skulde lære hans søn salmeboken; dog lærte jeg ham så meget, han kunde stå i sang“. Nogen undervisning fra klokkernes side hører vi derimot ingenting om i det 17 årh.

Fra midten av det 17 årh. ser vi en og annen gang at skogen begynner å få verdi; det blir påtalt, når nogen hugger for sterkt, og kjøbmenn fra det nye Kristianssand begynner så smått å interessere sig for skogen i Setesdalen; men det er dog foreløbig rent bagatellmessig og uten virkelig økonomisk betydning. Økonomisk betydningsløst blev også det første forsøket på å få istand bergverksdrift i dalen; forsøket har vesentlig interesse ved å vise, hvorledes det store opsvinget i norsk bergverksdrift i Kristian IV's og hans efterfølgers tid også nådde disse avsides bygdene. Det, vi vet om det, innskrenker sig for øvrig til et enkelt brev⁶³ av 6/7 1652, hvor fogden, Chr. Andersen, på kongens vegne byr op folk til å arbeide med prøvedrift i kobbergrubene i Bratte Brokke, i Straumsheien i Hylestad, omtrent på det samme sted hvor det næsten 200 år senere — henved midten av det 19 årh. — igjen blev begynt en smule bergverksdrift.

En rekke av brevene viser oss også forbindelser — ekte-skaper, ut- og innvandring, kjøp og salg av gårder o. l. —

med nabobygdene. Tallene er for små til at man kan bruke dem statistisk; men det er ialfall tydelig at næsten al forbindelse har vært med Telemarken, især med Fyrisdal.

Skattene volder fremdeles misnøie, lenge efter Kalmar-krigen. Karakteristisk er et — dessverre udatert og defekt — brev fra ca. 1631,⁶⁴ visstnok et utkast til en klage fra bønderne i Raabyggelagen til kongen: „For det første har vi fattige bønder her i Raabyggelagen å foregi, sannferdigen og nødvendigen, at her i fogderiet er ganske små gårder og mange bønder på hver gård boende. Så hvor der i fordums tid har vært en bonde på en gård bosittende, ved temmelig god formue, der kan nu bo 3—4 og flere arme, fattige folk som ikke er nær så gode for en skatt å utgi som den ene der tilforn var boende. Hvorfor vi underdanigst begjærer at K. M. vil nådigst forordne og påby at skattene måtte utgis eftersom gårdene er gode og store til og ikke efter den mangfoldighet og tall som nu fins på folkene og deres armod og elendighet.“ — Men foruten disse almindelige ønsker om en lempeligere beskatning har bønderne også alvorlige klager å føre mot fogden, Mats Mørkholt.⁶⁵ Smørskatten vil han ikke annamme efter riktig vekt hos bønderne; han truer dem til utbetalinger i sølv og krever større skatt enn skattebrevene går ut på; han er både skriver og fogd og har tatt utilbørlige dompenger og rår saker som han selv lyster; han har pengeskattet ærlige, bofaste menn for slett ingen sak, uten dom og rett, for å presse penger av dem, og han er „en tungferdig mand, en ond, arg, vanartig og tyrannisk menneske“ som på kort tid ganske har utblottet og forarmet bønderne, så de „behøver ham herefter ingenlunde enten for foged eller skriver og formoder at øvrigheten det ei tilsteder“. — Resten av brevet mangler; men kongen har ialfall gitt bønderne rett og Mats Mørkholt blir avsatt.

BEFOLKNINGSFORHOLD OG FEAVL

De store krigene omkring midten av det 17 årh. førte i hele Norge og Danmark til svære nye skattepålegg, og en del av disse skattene gir igjen materiale for statistiske beregninger som vi ikke kan gjøre for eldre tid. Av størst betydning er her kvegskatten i 1657. Idet det blev pålagt en skatt på 8 skilling av hver hest eller ku, 2 skilling av hver gjeit og 1 skilling av hver sau eller hvert svin, blev det nemlig nødvendig å foreta en fullstendig kvegtelling for hele riket. Resultatene av denne tellingen foreligger i lensregnskapene for 1657—58 (i riksarkivet) og er naturligvis av den allerstørste interesse for vårt jordbruks historie. Tallene kan naturligvis kanskje være litt små; en og annen gang har vel en bonde greid å stikke unda et eller annet dyr; men en gjennomgåelse av hele materialet viser tydelig at det ikke kan

være fusket stort; det eneste, man må huske på, når man bruker tallene, er at kalver under et år ikke er regnet med.⁶⁶ Ellers er statistikken åpenbart fullt brukelig.

Resultatet er følgende:

BYKLE SOGN

Fullgårder: Bykle og Haslemo (1 gård). 5 hester, 31 kuer, 40 gjeter, 62 sauer.

Halvgårder: Trydal, Gjerdene og Stavenes (3 gårder). 4 hester, 42 kuer, 46 gjeter, 84 sauer.

Ødegårder: Tveiten, Nesland, Bjørnaraa, Mosdøl, Berdalen, Holen, Vatndalen, Bratteli, Bratteland, Breivi, Dysje (11 gårder). 10 hester, 121 kuer, 112 gjeter, 185 sauer.

Tilsammen 19 hester, 194 kuer, 198 gjeter, 331 sauer.

VALLE SOGN

Fullgårder: Flateland og Lien,⁶⁷ Hommelunden, Viken, Rike, Aamli, Lunden og Brokken,⁶⁷ Svalestuen, Holum, Myrum, Hoftuft nordre, Hoftuft søndre, Tveiten, Sagneskar, Kjørvestad, Aakre, Bratteveit, Harstad, Kveste, Berge, Nomeland, Dale, Løiland, Røiseland (23 gårder). 51 hester, 480 kuer, 493 gjeter, 843 sauer, 3 svin.

Halvgårder: Kvassaaker, Haugum, Rygnestad søndre, Rygnestad nordre, Bø søndre, Bø nordre, Graamandshus, Espetveit, Kjelleberg, Hommehaugen, Steinsland, Jordet (12 gårder). 13 hester, 152 kuer, 153 gjeter, 233 sauer, 1 svin.

Ødegårder: Sandnes (1 gård). — hester, 8 kuer, 9 gjeter, 7 sauer.

Tilsammen 64 hester, 640 kuer, 655 gjeter, 1083 sauer, 4 svin.

HYLESTAD SOGN

Fullgårder: Brokke, Ryssestad, Straume, Opstad, Nome-land, Hovet, Bjørgum (7 gårder). 18 hester, 160 kuer, 136 gjeter, 281 sauer.

Halvgårder: Haugen, Helle, Berge (3 gårder). 6 hester, 56 kuer, 50 gjeter, 115 sauer.

Ødegårder: Besteland, Valle prestebol, Kapellanen (3 gårder). 3 hester, 42 kuer, 51 gjeter, 78 sauer.

Tilsammen 27 hester, 258 kuer, 237 gjeter, 474 sauer.

AUSTAD SOGN

Fullgårder: Austad nordre, Ose, Moi, Øvre Hegland, Langeid øvre, Sordal søndre, Sordal nordre, Nedre Langeid, Heistein nordre, Heistein søndre (10 gårder). 32 hester, 350 kuer, 371 gjeter, 560 sauer, 2 svin.

Halvgårder: Austad søndre, Hegland nedre, Skaare (3 gårder). 6 hester, 53 kuer, 55 gjeter, 105 sauer.

Ødegårder: Tveit, Birkeland, Kile (3 gårder). 3 hester, 54 kuer, 52 gjeter, 106 sauer.

Tilsammen 41 hester, 457 kuer, 478 gjeter, 771 sauer, 2 svin.

SANDNES SOGN

Fullgårder: Sandnes søndre og nordre, Haugen nordre (3 gårder). 8 hester, 69 kuer, 86 gjeter, 110 sauer.

Halvgårder: Nerstuen, Stoplestu, Nordgaarden, Eldhuset, Haugen søndre, Gakkestad (6 gårder). 12 hester, 82 kuer, 82 gjeter, 115 sauer, 1 svin.

Ødegårder: Frøisnes øvre og nedre, Nordenaa, Rosevall, Haugetveit, Setberg (6 gårder). 9 hester, 77 kuer, 89 gjeter, 115 sauer, 1 svin.

Tilsammen 29 hester, 228 kuer, 257 gjeter, 340 sauer, 2 svin.

BYGLAND SOGN

Fullgårder: Skaamedal, Lauvdal søndre, Nese, Kvaale, Aakhus, Nerhus, Salvehus, Krosstu, Lauvdal nordre (9 gårder). 20 hester, 201 kuer, 241 gjeter, 438 sauer, 7 svin.

Halvgårder: Bygland, Stuttestu, Kolshus, Nørstebø, Skreland (5 gårder). 4 hester, 60 kuer, 65 gjeter, 116 sauer, 4 svin.

Ødegårder: Hamre, Skjervrak, Naanes, Hage (4 gårder). 3 hester, 32 kuer, 37 gjeter, 57 sauer, 2 svin.

Tilsammen 27 hester, 293 kuer, 143 gjeter, 605 sauer, 13 svin.

AARDAL SOGN

Fullgårder: Greibrok, Langerak, Frøirak, Dale, Lande, Bakke, Bø (7 gårder). 16 hester, 171 kuer, 148 gjeter, 223 sauer.

Halvgårder: Horverak, Nordre Vassenden (2 gårder). 5 hester, 48 kuer, 35 gjeter, 45 sauer.

Ødegårder: Tveitaa, Klep (2 gårder). 2 hester, 24 kuer, 17 gjeter, 19 sauer.

Tilsammen 23 hester, 243 kuer, 200 gjeter, 287 sauer.

Byglands prestebol. 1 hest, 12 kuer, 8 gjeter, 12 sauer, 2 svin.

Tilsammen gjør dette

for Valle	for Bygland	for hele Setesdalen
110 hester	121 hester	231 hester
1092 kuer	1233 kuer	2325 kuer
1090 gjeter	1286 gjeter	2376 gjeter
1888 sauer	2015 sauer	3903 sauer
4 svin	19 svin	23 svin

I matrikkelen av 1668 har vi også en kvegtelling, som gir for hele Setesdalen tilsammen 271 hester, 2735 kuer og 3250 småfe. De to første tallene er rimelige nok, mens det siste

øiensynlig er rent umulig. — Og endelig har vi en telling fra 1723: 432 hester, 3719 kuer, 2030 gjeter, 4572 sauer.

Der er altså en tydelig bevegelse. I de to menneskealdrene fra 1657 til 1723 er gjeteholdet gått litt tilbake, mens tallet på hester er steget med 87 0/0, på kuer med 60 0/0 og på sauer med 17 0/0. Skulde vi sammenligne med moderne forhold måtte vi for kuenes vedkommende gjøre et tillegg for dyr under et år; setter vi rent skjønsmessig dette til ca. 1/6, blir de korrigererte tallene: i 1657 2612 kuer, og i 1723 4339.

For at disse beregningene skal få nogen større interesse, må vi imidlertid forsøke å se dem i forhold til folketallet; å kjenne feholdet pr. gård, pr. opsitter eller pr. hode er langt viktigere enn å kjenne de absolutte tallene.

Antallet av gårder er naturligvis ikke steget stort; i 1657 er der 125 gårder, i 1668 132, i 1723 135 og i matrikkelen av 1889 140 gårder. Det egentlige gårdtallet er altså temmelig stabilt; men i tallet på opsitterne må man naturligvis vente en viss stigning, kan hende også i folketallet forøvrig.

Det første, virkelig brukbare grunnlaget for en norsk befolkningsstatistikk foreligger i matrikkelarbeidene fra 1660-årene; det næste er fra folketellingen i 1769. Statistikkere, økonomer og historikere har oftere hatt fatt i dette stoffet; den beste oversikten finner en hos Aschehoug.⁶⁸

Efter Aschehougs undersøkelser blir det imidlertid en merkverdig og påfallende forskjell mellom Bygland og Valle. I Bygland går folkemengden efter ham ned fra 1240 i 1665 til 1136 i 1769 og er i 1801 ikke steget høiere igjen enn til 1219; i Valle derimot stiger den fra 890 i 1665 til 1275 i 1669. I Valle går bevegelsen parallelt med folkemengdebevegelsen i Nedenes amt forøvrig; det utgjør både i 1665 og i 1769 4 1/2 0/0 av hele amtets folkemengde, mens Bygland i samme tid synker fra 6.3 til 4.1 0/0.⁶⁹

Den samme tilbakegangen i folketall mellom 1665 og 1769 som i Bygland konstaterer Aschehoug også i Aamli, Evje, Bjelland, Grindum, Finsland, Aaseral, Kvinesdal, Hægebostad, Helleland og Heskestad, altså over et sammenhengende område av næsten alle Sørlandets innlandsbygder; i alle disse distriktene tilsammen går folkemengden tilbake fra 15,360 til 14,473 og er ennu i 1801 ikke kommet op igjen til mere enn 15,037.

Aschehougs tall for Valle i 1660-årene må imidlertid åpenbart være altfor lavt. Alle de mange regnskapene vi har fra det 17 årh. viser oss større antall både gårder og opsittere og større skatt og rigdom i Valle enn i Bygland, så det er utenkelig at folkemengden der i 1660-årene skulde være så meget mindre, og vi må sikkert gå ut fra at befolkningsbevegelsen i Valle 1665—1769 har artet sig omtrent som i Bygland, kanskje ikke fullt så utpreget. I Bygland er det i 1660-årene matrikkel 65 gårder med en befolkning

(ifølge Aschehoug) på 1240; det gir godt og vel 19 mennesker i gjennomsnitt på hver gård. I Valle er der samtidig 67 gårder; efter det samme forholdstallet som i Bygland vilde det gi en befolkning på ca. 1275 individer eller nøiaktig det samme antall som i 1769.⁷⁰

Vi tør vel derfor anta at mens befolkningen i Bygland har gått tilbake i de 100 årene 1665 til 1769, har den i Valle stått helt stille. Samtidig har landets totalbefolkning (efter Aschehoug) vokset fra 410,000 til 658,871 eller med over 60 0/0.

Årsakene til at disse innlandsbygdene på Sørlandet har en så stillestående befolkning i en periode hvor landet forøvrig går sterkt frem, tør jeg ikke ha nogen bestemt mening om. Faktum synes å være på det rene; men det ser unektelig forbausende ut, sammenlignet med den sterke opgangen i kveghold som vi har konstatert fra 1657 til 1723, en opgang som for hestenes og kuenes vedkommende er langt større enn den vi kan iakta for landet som helhet.⁷¹

En viss forskjell finner vi nok i kvegtallets bevegelser mellom de to prestegjeldene. I Bygland stiger hestetallet til over det dobbelte, fra 121 til 244, i Valle bare fra 110 til 188; derimot øker kuene meget mere i Valle — fra 1092 til 1954 — i Bygland derimot bare fra 1233 til 1765. I småfeet, sau og gjeit, er bevegelsen omtrent den samme, og svin kommer jo praktisk talt ikke i betraktning.

Samtidig ser det ut til å foregå en viss forskyvning i de sociale forhold i de to bygdene. I 1611 er, som ovenfor (s. 36 f.) vist, husmennene både absolutt og relativt talrikere i Valle enn i Bygland.⁷² Ifølge regnskapet over ekstraskatten i 1762 er imidlertid husmannsklassen blitt langt talrikere i Bygland enn i Valle: av en befolkning i Bygland på 881 individer over 12 år hører 140 eller 15.9 0/0 til husmannsklassen; i Valle derimot bare 67 av 973 eller 6.7 0/0.

Om det sterkere hestehold i forbindelse med økning av husmannsklassen i Bygland betyr, at skogbruket her har vært i vekst på jordbrukets bekostning, eller om det kan forklares på nogen annen måte, tør jeg ikke avgjøre. Kildene til skogbrukets historie i denne del av landet flyter dessverre altfor sparsomt til at vi kan svare på et slikt spørsmål.

Beregningen av kornutsæden og avlingen er tvilsommere enn folke- og kveg-tallet; men nogen tall har vi da, og efter Aschehougs beregning er der for Raabyggelagen en tydelig, om enn ikke meget stor, stigning både i utsæd og avling i perioden 1665—1723. Det sterkere kvegbbruk har altså ikke betinget nogen nedgang, men tvert imot opgang i kornbruket, og befolkningens økonomiske kår må altså ha vært vesentlig bedre i 1723 enn i 1665. Stillstanden i befolkningen kan altså ikke godt forklares ut fra økonomiske forhold, og den eneste forklaring som blir igjen, er da ut fra fysiologiske

forhold. Det tør være et spørsmål, om man ikke her kunde henvide til „radesyken“, en endemisk optredende syflis, som synes å ha herjet slemst i det 18 årh., ikke bare i Setesdalen, men over store deler av Norge, særlig vestenfjells.

Dette får nu være som det vil; men mot midten av det 18 årh. synes det som om befolkningen igjen er begynt å ta sterkere til. *Reier Gjellebøl*, som var prest i Valle 1772—82, sier endog i sin *Beskrivelse over Setesdalen* (forfattet 1777)⁷³ at under hans formann Niels Mollerup, som var prest der i 34 år (altså 1738—72), vokste befolkningen i Valle til det dobbelte. Men „hvad flød heraf? Jo deraf flød, at Fattigdommen blev og dobbelt saa stor i de sidste Aaringer, som i de første, og det fordi her ej vare Næringsveje nok for dem, saa længe de ikke vilde forlade deres eget Fødested“.

Nogen statistikker var den gode Gjellebøl imidlertid ikke, så det med fordoblingen behøver en ikke ta så nøie. Derimot har det en viss interesse å se hans betraktninger over befolkningsforholdene. Han mener at der i Setesdalen er vel så mange folk som der burde være; på gårdene kunde man greie sig med færre arbeidsfolk, og der er ingen adgang til fortjeneste hverken ved håndverk eller ved arbeide eller vare salg til byene; heller ikke produserer dalen så meget levnetsmidler at den kan greie sig uten tilskudd utenfra. Heller ikke er det nogen hjelp i de tre midler, en kunde tenke sig anvent: opmuntring til mere flid, rydding av husmannsplasser og ny jord eller deling av gårdene. Befolkningen her er ikke dovnere enn annesteds; udyrket jord som med fordel kan dyrkes, fins det lite eller ingenting av, og gårdene er snarere for meget enn for lite delt. Det eneste Gjellebøl kunde ville foreslå, er derfor å fordele den overfløidige del av den opvoksende ungdom til andre steder som har bruk for arbeidskraft, dels til byene, dels til landdistrikter med overflod på udyrket, men dyrkbar jord.

Nogen større tro på dette forslaget har han imidlertid ikke; befolkningen er altfor glad i hjembygden, så de vil heller „lide ondt hos deres egne, end at have det godt hos Fremmede“. Sjelden eller aldrig hører man om at nogen fra Setesdalen reiser til byen for å ta tjeneste, drive håndverk eller la sig hverve. „Aarsagen hertil er vist den liden Omgang, de have med Fremmede paa dette ensomme Sted.“

En viktig grunn til at befolkningen ikke vokser raskere i hans tid, ser Gjellebøl deri at når antallet av gårder er gitt en gang for alle, så er det bare en liten del av ungdommen som kan få gård å bruke; resten „maae som ugifte tjene deres hele Lives Tid hos de Gaardebrugende, eller og, om de gifte sig, maae sidde som Inderster i største Fattigdom hos de Formuende“. Tjeneste året rundt forekommer omtrent ikke; arbeiderne tjener bare om sommeren og går ledige om

vinteren, dels fordi de selv vil ha det slik, dels fordi bønderne ikke har bruk for dem om vinteren. Gjellebøl har forsøkt å motarbeide dette og få begge parter til å strekke tjenestetiden til hele året, i henhold til en kongelig forordning av $\frac{9}{8}$ 1754 og ut fra betraktninger om det fordervelige i lediggang og dovenskap, men uten hell.⁷⁴

Med hensyn til delingen av gårdene, som Gjellebøl taler om, så gir matrikkelen av 1723 opplysninger. Ifølge den er der

i Bykle	sogn	.....	16	gårder med	39	opsittere
i Valle	»	.....	39	»	»	141
i Hylestad	»	.....	12	»	»	47

Tilsammen i Valle prestegjeld 67 gårder med 227 opsittere

i Austad	sogn	.....	17	gårder med	62	opsittere
i Sandnes	»	.....	16	»	»	33
i Bygland	»	.....	20	»	»	53
i Aardal	»	.....	15	»	»	36

Tilsammen i Bygland prestegjeld 68 gårder med 184 opsittere

For hele Setesdalen gir dette 135 gårder med 411 opsittere eller gjennomsnittlig 3 opsittere på hver gård; men delingen er, som man ser, adskillig større i Valle enn i Bygland. Selv med moderne jordbruksteknikk har det ikke lønnet sig å drive delingen svært meget lenger; matrikkelen av 1889 har 140 matrikelnumre — 71 i Valle og 69 i Bygland — med 630 bruksnumre — 374 i Valle og 256 i Bygland; det blir gjennomsnittlig $4\frac{1}{2}$ bruk på hvert matrikelnummer; men også nu er det flere bruk pr. gård i Valle enn i Bygland.

Efter tilbakegangen i folkemengden i perioden 1665—1769 følger en ny 100 årsperiode med jevn stigning, om enn noget svakere enn landet som helhet. Mens Norges samlede befolkning fra 1769 til 1865 stiger fra 723 618 til 1 701 756, altså med ca. 135 0/0, stiger Setesdalen bare fra 2411 til 4 665, altså med ca. 93 $\frac{1}{2}$ 0/0. Den nærmere bevegelse ses av følgende tabel:

	1769	1801	1815	1825	1835	1845	1855	1865
Bygland . . .	1136	1219	1341	1497	1790	1956	2141	2227
Valle	1275	1508	1562	1784	2090	2407	2401	2438
Tilsammen	2411	2727	2903	3281	3880	4363	4542	4665

Men med 1865 begynner det så igjen en ny nedgangsperiode som varer helt til nu. Den rammer Valle sterkere enn Bygland — slik at de to gamle prestegjeldene nu har praktisk talt samme befolkning — og er et ledd i den almindelige tilbakegangen i fjellbygdene over hele landet. Tallene er følgende:

	1875	1891	1910
Bygland.....	2224	2061	2194
Valle.....	2390	2286	2195 ¹
Tilsammen.....	4614	4347	4389

Feholdet er gått tilbake i tall. I 1723 er der på en befolkning på ca. 2450 432 hester, 3719 kuer,⁷⁵ 2030 gjeiter og 4572 sauer, eller på hver 100 innbyggere ca. 17.6 hester, 151.8 kuer,⁷⁵ 82.9 gjeiter og 186.5 sauer. I 1891 er der i:

	Hester	Storfe	Gjeiter	Sauer	Svin	Reinsdyr	Høns	
Bygland	173	1513	1222	2647	118	1	533	1 and
Valle	234	1935	1855	4444	32	1498	307	1 kalkun
Tils.	407	3448	3077	7091	150	1499	840	

Det gir på hver 100 innbyggere:

9.4 hester, 79.3 storfe, 70.8 gjeiter og 163.1 sauer. Heste- og kuholdet pr. innbygger er altså gått ned til omtrent det halve, mens gjeite- og saueholdet har holdt sig bedre.

SKOLEVESEN

Parallelt med tilbakegangen (eller stillstanden) i folkemengden i siste halvdel av 17 og første halvdel av 18 årh. synes det å ha gått en tilsvarende nedgang i sæbyggenes evne til å lese og skrive og i deres sans for boklige interesser.⁷⁶

Gjellebøl forteller, at „da en vis Sognepræst ved Navn Hr. Erik Leganger [sogneprest i Valle 1709—16], som har utrettet meget godt iblandt dette Folk, og var den 9 Sognepræst i Valle siden Reformationen, kom til Valle Ao. 1709, fandtes her efter gamle Folkes sigende ikkun et par Mænd ved hvert Sogn, som kunde læse i Bog, hvorfor de aldrig medbragte Psalmebog til Kirken ved deres Gudstjeneste.⁷⁷ Nu ere vel Indbyggerne (Gud være lovet) ikke saa vankundige som da; men dette kan man dog med Sandhed sige, at de fleste ere uvillige til at lade deres Ungdom lære i Tide, og at de have den Skik, at de ikke gjerne lade samme begynde at lære udenad, førend det Aar de agte at lade dem confirmere, hvilket forarsagede tilforn, at deres Børn opvoxte ikke alene i Vankundighed, men at de og undertiden bleve ganske ubeqvemme til at lære, da de tidt vare fra 16 til 24 Aar gamle. Til denne Vankundighed har og meget bidraget, at de ikke have villet lade sig betjene af Bygdeskolemestere til sine Børn, men selv underviste dem (uagtet at de selv lidet vidste tidt og ofte) i det højeste betjente de sig ikkun af Klokkerens Undervisning i Maanedes Tid til sine Børn, førend samme af Præsten skulde confirmeres,

¹ derav Bykle 486, Valle og Hylestad 1709.

hvoraf flød, at de, som vare fattige og ikke kunde bekoste denne Undervisning, bleve i Vankundighed eller og maatte lade sig nøje med Præstens Undervisning i den Tid at de præpareredes til Confirmation“.

Undervisningsforholdene i Valle i det 18 årh. er vesentlig bedre kjent enn i Bygland, dels fordi Gjellebøl som prest i Valle vet mere om dette prestegjeld enn om Bygland, dels fordi vi for Valle har en meget innholdsrik kaldsbok som fins i prestearkivet i bygden selv; den er visstnok ikke innrettet før i 1803, av den daværende sogneprest Peder Ludvig Lund (1794—1803); men den gjør dog bestemt inntrykk av å være ganske pålitelig selv for den tidligere del av det 18 årh.⁷⁸ Der er imidlertid ingen grunn til å tro, at det i denne henseende har vært meget stor forskjell på de to prestegjeldene, og vi kan sikkert gå ut fra, at det som gjelder det ene, i det store og hele også kan sies om det andre, selv om riktignok Valle en tid lå langt tilbake for Bygland.

I Valle skal sogneprest Leganger — ifølge kaldsboken — ha tatt sig meget av folkets religiøse opplysning, og det heter sig at han i den anledning hadde meget alvorlige forfølgelser å utstå av den skinbarlige satan selv, men at han hadde makt til å mane ham og derfor bestandig blev seierherre, Også hos Skar finner man at en del av de vanlige historiene om presten og fanden er knyttet til Legangers navn — hvad der i og for sig ikke er så underlig i betraktning av at han skal ha vært en underlig skrue som av og til virket rent forstyrret.

De følgende prestene i Valle, Edvard Storch, Hans Berg og Niels Mollerup, gjorde lite eller ingenting for skole og undervisning, og innførelsen av konfirmasjonen i 1736, som annensteds i landet er av så stor betydning for skolevesenets utvikling, kom derfor i Valle ikke til å bety stort, og de to skoleforordningene av 1739 og 1741 satte heller ikke synderlige merker efter sig her, mens de i Bygland blev så nogenlunde efterlevet.

Gjellebøl forteller derom:

„Skolevæsenet angaaende, da er det i Byglands Præstegjeld indrettet efter den Kongelige allernaadigste Forordning om samme i Norge; derimod i Valle Kald var det førend min Ankomst, ikkuns i middelmaadig Stand. Vel laae her en Skole-Indretning gjort af Provsten, Fogden, Præsten, og Almuen, grundet paa den Kongelige allernaadigste Forordning om Skolevæsenet; men den var ikke efterkommet, idet Skoleholderne ikke gik omkring, og enhver Mand underviste selv sine Børn, hvorved mange Børn bleve forsømte, som og især at de Fattiges Børn intet kunde lære.

Aarsagen, hvorfor min Sal. Formand Hr. Niels Mollerup [1738—72], som visselig var en retsindig Mand, ikke søgte at iverksætte denne Indretning, var nok, deels at han som

i en 34 Aar havde forestaaet dette Embede, bedre kjendte Fjeldbøndernes Egenskaber, og især deres Stivhed, altsaa og de deraf flydende Fortrædeligheder ved at begynde paa noget Nyt, deels og hans høje Alderdom og store Svaghed, hvorved han var sat i Uformuenhed til at paadrive med Iver saadan en Ting, og deels at han, som var en føjelig Mand, ved deres idelige Begjæringer og Forestillinger lod sig bevæge, samt at han, som kjendte Bøndernes ringe Vilkaar, vilde spare dem for Udgifter.⁷⁹

Min første Bekymring derfor var at faae denne Skole-Indretning iværksat. Dette skede og ved det højgunstige Stifts Assistance saaledes: I hvert af Annexerne er en Skoleholder, og i Hovedsognet, som er netop 3 Gange saa stort, ere 3de. Disse gaae om Gaard fra Gaard, og blive hos hver Mand 1 Dag for hvert Gedeskind, som samme bruger eller hans Gaard skylder, saaledes at den Gaardmand, som bruger 2 Gedeskind, holder Skoleholderen 2 Dage med Kost og Logie, derimod den, som bruger 3 Skind 3 Dage, og saa fremdeles. Denne Indretning har man været nødt til at gjøre, eftersom mange Mænd have meget smaa Gaarde, og ikke vare istand til at underholde Skolemesteren saa længe, som de, der have store Gaarde og ere mere formuende. Ja det er fremdeles saaledes indrettet, at enhver Skoleholder kan omgaae og omfare sit District fra Allehelgensdag til Paaske, som er den Tid alene, paa hvilken Skolerne kan holdes; thi den øvrige Tid af Aaret ere de Unge saavel som de Gamle sysselsatte med andre Forretninger. Til Skoleløn giver enhver af Mandkjønnet, som har været til Confirmation 6 Skilling, hvilket udgjør ongefær til hver Skoleholder 4 Rd.

Men de Besværligheder, som jeg har gennemgaaet for at faae denne Indretning iværksat, kan jeg ikke beskrive; thi deels have Bønderne beklaget sig over den korte Tid, som de skulde underholde Skolemesteren, hvilken dog aldrig overgaaer 8 Dage om Aaret, deels over de 6 Skilling, som enhver skal give til Skoleløn om Aaret, da det dog er en ringe Ting imod hvad der i visse andre Præstegjelde maa gives. Det har gaaet saa vidt, at jeg har maattet bede Almuen, at enhver Mand og Tjenestedreng vilde trække 6 Skilling af mit Offer hver Offerdag, som udgjorde til Mands 18 Skilling, nemlig 6 Skilling til Skoleløn og 12 Skilling til Skoleholderens Kost hos hver Mand, paa det at et saa nyttigt Værk ikke skulde kuldcastes.

Aarsagen til denne Bøndernes Stridighed er vel meget Fattigdom, men dog fornemmelig dette Fjeldfolks Hengivenhed til det Gamle; thi al ny Forandring hos dem er noget sælsomt, enten det er tjenligt for dem eller ikke. Herudover kan det, som tjener til saadant et enfoldig Folks Forbedring, ikke altsammen paa engang iverksættes, men der behøves

en utrolig Tid til at rette alt det, som hos dem burde rettes. Uden at tale om, at man baade maa bruge kjærlige Midler og Trusler, ja at man ikke maa regne, at man taber i sine Indkomster, som man vist gjør, naar man ikke i alle Ting vil føje sig efter dem. Dog kan man ved Herrens Naade og den høje Øvrigheds priselige Anstalter mærke immer mere og mere endog paa saadanne Steder, at det lidt efter lidt forbedres, saa at Mørkhedens Magt maa vige, og Lyset kan fremskinne. Saaledes har jeg endog her mærket en velsignet Virkning af omtalte Skole-Indretning, i det, at de Unge ikke alene betids lære deres Christendom, samt at mange af samme lære at skrive, som tilforn var en stor Sjeldenhed paa dette Sted, men og at de Fattige ligesaavel som de Formuende, som have Lejlighed til at betale for sin Undervisning, kan lære.*

Det er de gamle stridighetene mellem embedsmenn og bønder som nu begynder igjen efter lange tiders stilhet — i Setesdalen som så mangfoldige andre steder i landet. Men denne gangen hører Setesdalen til de fredeligere bygdene. Hverken ekstraskatten i 1762 eller Lofthusbevegelsen paa Agdesiden i 1780-årene fører til nogen uro av betydning her. Motsetningen mellem bønderne og embedsmennene gjør sig bare gjeldende innenfor bygdens egne grenser, og da nærmest overfor presten som bodde der til stadighet; de civile embedsmennene, foged og sorenskriver, kom jo bare dit nogen få ganger om året, til tingene.

Skolevesenet, ved siden av prestens økonomiske rettigheter, blev derfor det område hvor motsetningen kom klarrest frem⁸⁰ og vor viktigste kilde er fremdeles Gjellebøl (dels i Valles beskrivelse, dels i en promemoria til bispem av 4/3 1776).⁸¹ Han forteller om hvordan han, både fra prekestolen og privat, revset bønderne for deres „laster“, drukken-skap og fjøstrevgang (det faste ordet her i bygden for *nattefriing*), men uten hell — tvert imot; det voldte ham både „Fare og Fortrædelighed“. „Det er gaat saa vidt, at ikke alene nogle have truet med imellem sig selv, at de vilde gaae ud af Kirken, naar jeg bebrejdede dem deres Laster; men andre have endog foretaget sig at ville lukke Kirke-Døren for mig, naar jeg har villet gaae i Kirken for at forrette Gudstjenesten. Dog har Gud bestandig maget det saa, at deres Anslag ere blevne til intet.“

Gjellebøl opdaget snart, at „i Særdeleshed holde de meget over gamle Skikke og Sædvaner, og kunne aldeles ikke fordrage nogen ny Forandring enten af deres Øvrighed eller Præst. Skal nogen nødvendig Forandring skee, da maa man ikke søge at iverksætte det alt paa engang, men lidt hvert Aar. Derfor var det og, at jeg i det første Aar efter min Ankomst i mit allernaadigst anfortroede Kald søgte at bringe Skolevesenet i Stand, i det andet at samle noget til Kirkernes

Reparation, og i det tredje at faae Præstens og Degnens Skyds til Annexerne istandsat, og saa fremdeles. I Henseende til det sidste vil jeg anføre en vis Begivenhed for at give dette Fjeldfolks Character tilkjende: fra det Kongelige Cancellie ankom et Rescript dateret den 13 Maji Anno 1775, som indeholdt et Reglement i Henseende til Præsternes og Degnens Skyds til Annexerne, og især hvorledes at Hoved-Sognet skulde komme Annexerne til Hjelp med Skydsen i at skydse til den første Gaard i Annex-Sognene, hvor Annexerne skulde møde for at tage imod Præsten og Degnen. Dette var den største Billighed; thi det er baade grundet i Loven og paa Retfærdighed, efterdi Annexerne ere gjerne smaa, som og foruden Skydsen maa betale Nattehold til Præsten og Degnen. Da nu dette ikke hadde været i Brug her, men de smaa Annexer havde altid skydset alene uden nogen Hjelp af Hoved-Sognet (som især var besværligt for det ene Annex, nemlig Bøkle, hvis Bønder alletider have maattet skydse 3½ Mil frem, og ligesaa mange tilbage), saa søgte jeg at faae dette Rescript efterlevet, for at kunne komme Annexerne til Hjelp. Især var jeg nødt til at sætte det i Verk, eftersom Degnen, en gammel og skrøbelig Mand, aldrig havde havt nogen Skyds, hverken af Hoved-Sognet eller Annexerne. Men jeg maatte igjennemgaae mange Ubehageligheder for at faae det i Stand. Aarsagen til denne Modvillighed i at skydse kunde ikke være Skydsens Besværlighed, eftersom Hoved-Sognets Skyds til det ene Annex er kun ½ Mil og til det andet 1 Mil, uden at tale om, at Skydsen til Hylestad gaar ikkuns eengang om Aaret omkring, og Skydsen til Bøkle derimod ikkun hvert tiende Aar; men deels at det var noget nyt, deels og at de ansaae det for en Skam, at Annexerne skulde faae deres Villie frem. Den første Fortrædelighed, som jeg maatte igjennemgaae ved denne Lejlighed, var denne: at da de ikke kunde imodstaae Rescriptet, søgte de at tage fra mig den fra Arilds Tid af til Præsten hvert Aar givne liden Smør- og Ost-Rede, eller Told, nemlig 2 Pund af hver Hud, foregivende at Præsten nød denne Told fra gammel Tid af derfor, at han skulde skydse sig selv igjennem Hoved-Sognet. Men da jeg fandt 2 Underrettsdomme og en Overrettsdom, som tilkjendte Præsterne ligesaavel her som i andre Fjeld-Kald omtalte Smør- og Ost-Rede, og jeg oplæste de samme for den hele Almue, var dens Anslag forgjeves. Men det blev ikke derved, jeg maatte endnu igjennemgaae en større Fortrædelighed; thi da deres første Anslag ikke gik an, var det, at et ildesindet Menneske (maaskee efter fleres Raad) skrev hemmelig en Seddel uden Navn under, og fæstet paa en Budstikke lod den gaae hele Sognet igjennem, for at kunne formindske mit Offer, hvilken var af følgende Indhold: *Eftersom den største Deel af Almuen har talt om, og overlagt imellem*

sig selv, at de vilde minacere med Offeret herefter, altsaa tilstæde vi her syd i Bygden tilligemed oven Enangen, at ingen Mand eller Dreng skal ofre mere end 2 Skilling og Pigerne 1 Skilling; og dersom nogen ofrer mere, end som sagt er, han skal slides og skuffes imellem Hænderne, naar han kommer til Kirken, hvis han ikke holder sine Brødres Oplag. Denne Seddel skal gaae op den vestre Side, og ned den østre.

Denne Seddel gik og hele Hoved-Sognet igjennem fra Gaard til Gaard, og fra Mand til Mand; ja uaget at der var mange, som ikke samtykkede i dette Foretagende, saa torde dog ingen forholde samme Seddel eller levere mig samme, af Frygt for at skee Vold eller Overlast af de andre i deres Gjestebuder. Jeg bekom heller ikke denne Budstikke, førend paa den sidste Gaard i Sognet, hvor jeg deels med gode Ord, deels med Trusel fik den i Hænde. Mange efterkom og Seddelens Indhold den næste Jule-Højtid, i Henseende til Offeret; men de fleste derimod lode sig ikke bevæge ved samme. Og saa mange, som ikke torde ofre deres Gaver paa Alteret, bragte mig det i mit Huus. Saadanne Fatalia maa man tidt udstaae iblandt et enfoldigt Fjeldfolk, naar man værdelig vil forrette sit Embede, og ikke i alle Ting føie sig efter deres syndige Skikke og Tænkemaade.⁸²

Tross al motbør fikk imidlertid Gjellebøl sin skoleinnretning istand, og selv om det blev kleint nok med den under hans nærmeste eftermenn — lønningen til skoleholderne må det således snart være blitt slutt med⁸² — så døde den allikevel aldrig helt vekk efter hans tid.

Sogneprest Peder Ludvig Lund (1793—1803) — han som har innrettet kaldsboken — tok imidlertid op igjen Gjellebøls arbeide. Han hørte til den gruppen av ivrige og due-lige, rasjonalistiske prester som sluttet sig nær til biskop Peder Hansen i Kristianssand og hans rastløse arbeide for å fremme opplysningen. Han påtok sig å gi undervisning til unge mennesker som skulde bli skoleholdere, han fikk istand et leseselskap i Valle med omtrent 100 bind, og han fikk utvidet skoledistriktene antall fra fem til syv (tre i hovedsognet og to i hvert av annekseene).⁸³

Det største fremskritt på lange tider, ikke bare i skolevesenet, men også i mange andre ting, bragte imidlertid Lunds eftermann, Christen Thorn Aamodt (1803—14), likesom Lund en typisk rasjonalistisk prest, men også en meget fordomsfri mann som bl. a. stillet sig helt tolerant overfor Haugianismen. Aamodt må ha hatt et ganske merkelig lag til å komme godt ut av det med bønderne; den gamle tiendestriden mellom prest og almue fikk han bragt ut av verden med det gode og fikk istand et forlik om de geistlige ydelser som stod ved makt gjennom hele det 19 årh. Også i en rekke andre spørsmål av større og mindre rekkevidde traff

han, som vi skal komme nærmere tilbage til, avtaler med bønderne.

Om hans arbejde for skolevesenet — og en del andre sager — får man best besked av følgende vidtløftige dokument som tillike gir en skildring av skolevesenets tilstand i Valle i hans tid:

SVAR OG BETÆNKNINGER¹

over

En Del af de 19ten Poster der er fremsatte til Besvarelse i hans høiedle Høiærværdighed Hr. Biskop Bloch's d. M. af 19 Februar d. Aa. af Christen Thorn Aamodt Sognepræst til Walle P.kald i Sætersdalen, Raabygdelagets Provsti.

4de Post.

Den faste Skole.

Alle de Ubehageligheder som er forbunden med Omgangs Skoler, forener sig paa dette Sted, for at gjøre alting dobbelt vanskelig, saavel for Skolelæreren at give nogen hensigtsmæssig Undervisning, som for Ungdommen at læse noget tilstrækkeligt. Bonden i dette Kald har kuns en liden Stue, hvori hans hele Familie om Vinteren opholder sig — her! — i denne Stue arbeider han paa sit Arbeide og Quindekønnet med sit — — Bonden ved at tilberede Gaardsredskaber — Quinderne ved at spinde, væve, koge, støde Hø for Kreaturene etc. etc. Det er næsten utrolig hvilken Tummel, Stank og Urenlighed der i almindelighed hersker i saadan en Bondestue. Og her! i denne indknebnede Stue hvor alting er i Virksomhed — hvor Folk hvert Øieblik løber ud og ind — skal Vertsfolkene give Undervisning ofte for en 30ve Børn, der sidder klynget paa hinanden og nærmest forgaar av Kulos, naar man tilskyder det saakaldte Spiel for ret at benytte sig af de paa Skorstenen tilbageblevne Gløer, hvorpaa den blaa Svovel kun ofte spiller!! —

Intet uden Vane kunde gjøre Mennesket ligegyldigt mod denne sande Gift og istand til at taale den. Jeg beklager derfor saavel Skolelæreren som Ungdommen, og ønsker intet hellere end faste Skoler i Præstegieldet, hvilke dog er umuligt at anlegge, formedelst Gaardenes adspredte Beliggenhed! Dog kunde man i Walle-Bøe formedelst det locale — bequem indrette en fast Skole, der den hele Vinter kunde frekventeres av en 30—40 Barn. Denne Skole maatte anlægges nær ved Walle Præstegaard, og tvivler ikke paa, at Vedkommende billigede, at Præsten afgav Grund til Skolehusets Opbyggelse paa Præstegaardens Eiendom. Et Skolehus ville koste at opbygge fra nye af circa 200 rd. Men! hvorfra skulle man tage denne Sum? at paalægge Bonden flere Byrder gaar umuligt and — allerede sukker mange under de svære Skatter og Afgifter som trykker Dem — flere Paalæg taaler ikke Fieldboen her. Deres Tilstand er i Almindelighed meget skral. De har i Walle Sogn og den største Del af Bække ingen Skov, maae for det meste købe Korn aarlig til Livets Ophold, og naar Bonden intet Fastebud har, ingen Biergværker i Nærheden — intet Korn kan sælge, hvorfra skal han da samle Penge til de staaende Skatter og alle sine andre Udgifter? Det eneste Bonden her lever af er sine Kreatur — med den strengeste Ækonomie maa man samle Smør og Ost for at kunde vende samme til Penge og dermed betale sine Udgifter, og mangan fattig Bonde med sin Familie maa lade sig nøie med det tørre Brød, naar han skal kunde samle saa megen Suul, at han kan give sine Arbeidsfolk Vaar og Høst og selge lit til Tienerløn og Skatter. Da alle Levnets Midler i de senere Aar ere stegne

¹ Kr.sands bispark., Pakke 34.

i Priserne — Skatter forøgede, Tienerlønnen forhøiet, Misvæxt indtruffet, saa er Bondens Kaar aarlig bleven forværrede, og nogle maa af Mangel forlade Gaard og Grund. Ethvert nyt Paalæg er dem skrækkende — for ethvert nyt Anlæg gyser man tilbage — da Frygten for nye Udgifter strax ængster.

Det er en unægtelig Sandhed! til et mere almennyttigt — til et ædlere Formaal kunde aldrig Bonden yde sin Skierv — end til egne Børns Dannelse — men den som kiender Bondens Tilstand i Walle P.gield vil vist tilstaae at de ikke uden altfor stor Opofrelse kan bidrage 200 rd. til et nyt Skolehus. Jeg øyner altsaa ingen Mulighed i at faa fast Skole her med mindre vor gode Konge af de Fond som er bestemt ad publicum usum ville skienke Walle Præstegield 200 rd. til et Skolehus' Opbyggelse.

7de Post.

Om Mangel af Post Indretning.

At ingen Post Indretning gives i Walle P.gield er ikke alene hinderligt for Circulairenes hurtige Gang, men tillige meget skadeligt for det Almindelige.

Paa, hvor saare misligt Biskoppens Circulaire fremsendes ved de usikre Leiligheder fra X.sand og videre befordres hertil, vil jeg blot anføre et blandt flere Exempler. Det Kongelige Rescript av 7 Aug. 1801 ankom hertil Walle den 22 Februar 1805, havde altsaa paa det fjerde Aar været Underveis. Det er jo Hans Majestæts Villie og Befaling at de Kongl. Anordninger skal snarest muligt bekendtgjøres Almuen. Men hvorledes kan dette ske naar de Kongelige Rescripter kan vare henimod 4 m.der underveis fra X.sand og herop? Desuden Præsten skal sende Fattig Comissions Forhandlinger til Overdirectionens Approbation i X.sand — Attest om Jordens Afgrøde — Liste over fødte og døde — De publique Penge etc., etc. alt — til bestemt Tid — til Provsten — hvorledes kan dette ske, hvor man ingen Post har? det er ikke enhver Leilighed at leie den ene Express efter den anden, man nødes altsaa til at sende alt med usikker Leiligheder, eller ogsaa beordre Medhielpere at være Postdreng, og det kommer saaledes ved god et Lykketref enten det kommer frem eller ikke! — Kort! Skal de Kongelige Forordninger, Biskoppens og Præstens Circulaire — Breve — og de Bevidnelser og Attester en Præst aarlig er befalet at indgive til Stiftprovst — Sorenskriver og Foged — komme frem i rette Tid — saa er dette uforbiegiængelig nødvendig vi faae en ordentlig Post — hvis ikke — kan her, i det hele ingen Orden blive med nogen Corresponderende Præste-Embeder Vedkommende!!

Ultra posse nemo obligatur!!

b) Det vil være meget nyttigt for den almindelige Mand i Walle om Post Indretning gaves. Istedetfor at man nu maa reise til Byen og hiemkiøbe Korn og andre Vahrer uden forud at vide hvorledes Reisen er i Byen, kunde man, naar man ugentlig fra Byen fik vide Kornpriserne reise til Byen paa den Tid disse var ringeste for at købe ind hvad man behøvede og derved ville ikke lidet aarlig spares; ligesaa kunde Bonden reise til Byen med sine Vahrer paa den Tid han fik dem bedst betalt, naar han altsaa ved Underretning fra Byen kunde blive oplyst om den sande Pris! Men! nu! Da ingen Post gives! mister man en god Slumpelykke og ofte treffer den Tid man maa betale en halv Gang mere for de Vahrer man køber, og en halv Gang mindre for de Vahrer man sælger, end man ellers kunde have faaet naar man ved en ordentlig Post kunde blevet underrettet om Byens Priser.

Det treffer ofte ind — og næsten til hvert Sage — og Skatte Thing — at mangan brav Mand nødes til igiennem Landets Tribunaler at forsvare sin Ret — at stande selv i Rette — paa at

ikke den enfoldige Bonde har mere derfor enten selv forlade sit Arbeide, eller leie Express-Bud til X.sand for der hos en Advocat at hente Indlæg til sin Sag, mange Penge som saaledes er udkastet paa Expresser — han maa gaa frem og tilbage ofte en 35 til 36 Miil — kunde være sparet for Bonden — naar den Almennyttige Post-Indretning gaves!

Naar Landfars Syge — Radesyge — eller anden smitsom Syge indtræffer, ved man ingen anden Raad end løbe til Præsten — der maa sørge for alting — enten pr. Express lade Lægen konsulere og hente Lægemedler, eller ogsaa taale Elendigheden gribe om sig rundt omkring sig i Kaldet! — men! jeg vil ikke ønske at nogen skulle se hvor liden Leilighed en fattig Fielpræst har til at kaste ud en halv Snes Daler i Expresser!! —

I Christiania Stift hvor jeg en Tid lang var Præst, sendes Post næsten til enhver Krog i Landet, og hvem kan begribe Aarsagen hvorfor Christiansands Stift her skal staa tilbage? Ligetil det øverste Kald i Hallingdal — en 26 Miil op i Landet fra Christiania gaar Bypost hver Uge: og den Indretning som der fandt Sted, tror jeg vilde være passende — at foranstalte en lignende — for at bringe Post fra X.sand til ethvert Kald i Raabøigdelaugets Provstier. Ved hveranden Miil var Post Station. — Af det unge Mandskab blev af Sessionen afgivet til Postkarle saa mange som behøvedes, disse skulde bære Posten i 3 Aar og efter den Tid være fri for al Kongens Tjeneste; hver Postkarl bar Posten engang om Ugen 2 Miil. Men! Afgivelsen af noget Mandskab er den Klippe hvorpaa Forslaget til denne almennyttige Indretning — engang tilforn efter Sigende — har strandet — og — formodentlig ogsaa denne Gang vil komme til at lide Skibbrud! — Dog! vil jeg meget tvivle: om den Undskyldning at Mandskabet ikke vil blive tilstrækkeligt, kan finde Sted for dette Præstegjeld; her behøves kuns tvende Postkarle i Walle Kald — og — mon her ikke gives Unge Mennesker der gaar ledige paa Torvet og — mon ikke disse burde ligesaavel gavn Statens som deres Brødre der bærer Musketten? — Den Biepost der gik fra Christiania til Hallingdal var frie for all Porto af Breve. — Postvæskan blev andskaffet og vedligeholdt af de Conditionerede, der boede paa de Steder, hvor de havde Gavn af Indretningen. — Officerer og Præster fra Byen hvor Posten gik, var Postaabnere. —

9de Post.

Om at gjøre Indskud i Stiftets geistlige Enkekasse.

Enhver som befinder sig i den Stilling at han bør og kan sætte i Enkekassen maa give Hans Høiærværdigheds Forslag „at sætte ind i Stiftets geistlige Enkekasse der giver større Udbytte end den almindelige“ — sit uindskrænkede Bifald. Med Fornøielse vil jeg — om Gud lader mig leve til jeg nogenlunde har betalt min Gjeld — gribe denne Opmuntring for at indsætte i Stiftets geistlige Enke Kasse, uagtet jeg ved min Indtrædelse i Ægtestanden har indsat i den almindelige.

10de Post.

Om at lønne duelige Skoleholdere m. m.

De som herefter bliver beskikkede til Skoleholdere i Walle, medens jeg er Præst her, skal jeg, førend de dertil bliver beskikkede; NB.: naar jeg kunde være sikker paa, at saadan et til Skoleholder fortrinlig dueligt Subject som af mig var udtaget til Undervisning og Oplærelse, ikke blev taget fra mig og gjort til Soldat: give Undervisning i Kæthechetik og Undervisnings Methodiken — Regning, Skrivning m. m. — Lysten til at blive Skoleholder er saa stor, at vedkommende gjerne betaler mig Umagen ifald jeg forlangte noget derfor.

Skulde det forønskede Seminarium blive indrettet tror jeg vidst det ville her i Præstegjeldet finde et eller flere duelige unge Mennesker med gode Forkundskaber og reen Moralitet, der fra Mikkelsdag til Paaske paa egen Bekostning ville underholde sig i Christiansand for der at dannes til duelige Skolelærere.

16de Post.

Om Skoleholderens Løn i Walle Kald.

Skoleholderne i Walle Kald har ikke bare Løn i Penge, men andse sig fuldkommen belønnede for deres Arbeide ved den sin Underholdning de nyder paa de Steder Skolen holdes: — Denne Paastand som vistnok vil forekomme den Ukiendte besynderlig, vil vidst enhver der kiender Omstændighederne billige.

Skoleholderne i Walle Kald er de rigeste og mest formuende Gaardmandssønner som ingen Løn trænger til. Jeg skulle vælge blandt 100de som gierne ønsker at blive Skoleholdere og tilbyder sig at tiene uden Løn; og hvorfor skulle man da lægge Byrder paa en fattig Almue for at lønne rige Skoleholdere der i hobetal tilbyde sig at tiene uden Løn? Jeg har tilspurgt mine Skoleholdere om de forlangte Løn, og de har svaret mig = at naar de derved skulle blive Bygden til Besvær ville de ingen have = Men! man ville maaske sige: at Skoleholderen arbeidede med mere Lyst — og nøyere opfyldte sine Pligter naar han fik Løn!! hertil kan jeg med Sandhed svare: at alle mine Skoleholdere med Lyst gjør deres Arbeide = de er alle brave Mænds Sønner der ville skamme sig ved at være efterladne — og jeg ved — at den ærkiære Mand som kan have alle utrænkt — behøver ikke at takkes med Penge for at opfylde sin Skyldighed.

b) Skoleholderne i Walle bør anse sig rigelig belønnede ved den frie Underholdning de om Vinteren nyder for deres Skolehold: —

Formedelst Folkets Levemaade her, kan Skolen i det hele Kald ikke holdes længere end fra Mikkelsdag til Paaske; Saasnart Vaaren begynder maa Børnene vogte Kreaturene i Hiem-Marken, medens de voxne sysler med deres Mark-Arbeide; Aldrig saa snart er Agrene tilsaaede, førend hver Familie forlader deres Hiem, og reiser med deres Kreaturer en 2 a 3 Miil paa Fieldene, hvor de den hele Sommer til Mikkel Dags Tider lever et nomadisk Liv. — Vel kommer Hustonden med Tienerne hiem for at indhøste Kornet, men saasnart som det er indhøstet sendes de tilbage til Deres Familie paa Fieldene. Ingen Skole kan altsaa holdes om Sommeren. — Ingen Gaardebrugende Bonde læster Tjeneste Dreng paa længere Tid end blot Sommeren. = Den hele Vinter har ingen Dreng Tjeneste, men maa underholde sig selv, og da her ingen Tømmerhugst er — gives her intet Vinter Arbeide for Drengene og heller ikke nogen som byr dem. Den Løn en Dreng tiener for om Sommeren — en 25 til 28 rd. — fortærer de igjen om Vinteren, da de maa holde sig selv: anderledes er Skoleholderens Lod; Sin hele Sommerløn kan han spare sammen og behøver ikke som de andre Bygdens Karle, at fortære den om Vinteren da han, hvor han holder Skole, har sin Underholdning. — Man kan altsaa forstaae: at den frie Underholdning Skoleholderen nyder om Vinteren negocierer han foruden frie Kost en 25 til 28 rd. aarlig, og paa grund heraf, tror jeg, han bør andse sig belønnet nok for sit Arbeide. — Formedelst andførte Fordele ved Skolen, og tillige fordi en Skoleholder er fri for Kongens Tjeneste eftertrages Skole Embederne saa sterkt — at her — naar et Skole Embede bliver ledigt ofte findes ligesaa mange Sollicitanter dertil — som i København til et feedt Embede!! —

18de Post.

Om at lønne en Hielpe Præst m. m.

Det ville efter mine Tanker være en meget nyttig Indretning, at her i Stiftet blev beskikket en Hielpe Præst der i Nødens Tid kunde komme den trængende til Hielp og, Jeg bidrager meget gierne 1 rd. aarlig til hans Lønning. — Dog! forekommer det mig, at denne Mands Virkekreds nøye kunde bestemmes for at undgaa all Collision mellem dem der forlangte hans Hielp. Det kunde være muligt, at her paa engang blev requireret af fire, som kunde anse sig lige trængende til Hielp. Men! — uden videre at indlade mig heri underkaster jeg disse Tanker. Deres Høyærværdigheds og øvrige høiværdige Brødres mere indsigtfulde Bedømmelse!! —

19de Post.

Om en Hielpe Kasses Oprettelse for Præste Enker.

Med Glæde og med den største Beredvillighed skal jeg bidrage aarlig 2 rd. til en hielpe Kasse for trængende Enker:

sørgelig er de fleste Præste Enkers Lod — kuns saare faa Præster har Formue til at sætte noget klækkeligt i Enkekassen naar de gifter sig, og Indkomsterne beklippes saaledes nu, og Skatter og Udgifter forøges, at mangen Mand maa leve kummerlig — og ved sin Død — efterlader sin Kone og Børn — intet — uden Geld — og en sørgelig Udsigt i den kommende Tiid!! —

Naar jeg maatte blive underrettet om disse tvende sidst velgiørende Indretninger bliver realiserede, skal mit Bidrag dertil sendes aarlig til Mkr. Prombt med de publike penge. —

Walle Præstegaard i Sættersdal den 26 Maj 1805. —

underdanigst

C. T. Aamodt.

Fra Aamodts tid har vi også et andet dokument som gir et klart billede av skoleforholdene i hele Setesdalen (ikke bare i Valle). Det er biskop Sørenssens protokoll fra hans store visitasreise i 1812:⁸⁴

Præstegældet og dets Sogne, Jordskyld, Gaardbrugeres Antal o. s. v.	Folke- Antallet	Visitats Dagen	Ungdommens Beskaffenhed	Præsterne og deres Embeds Duelighed	Embeds Bøger	Kjærkerne og deres Forfatning	Præstegaardene og deres Forfatning	Anmærkninger
Byglands pr.gj								
bestaar af:								
a) Byglands Hovedsogn	376	4de Søn-	Temme- lig god.	Sognepresten, Hr. Simon Peter Ancher Bruun, 49 aar gammel, blev i Aaret 1785 kaldet til personel Kapelan for Evje pr.-gj., 1792 til Sognepræst for Tryssil i Aggershuus Stift, og 1798 til Sognepræst for hans nu havende Byglands kald. En godmodig Mand, og elsket af sin Menighed; — hans Prædiken var ordentlig og tydelig.	Embeds- bøgerne iorden.	Kjærkerne i Kaldet eies af Almuerne og ere vel vedligeholdt.	Byglands Præstegaard skylder 4 Huder. Dens Husebygninger, hvilke det vedkommer dels Præsten, dels Almuen at bygge og vedligeholde, ere alle i upaa- klagelig Stand.	Den gamle Kingoske Psalmebog bruges endnu i dette Kald. Ingen faste Skoler gives her, og efter Sognepræstens Indberetning af 13de Januar 1811. forbyder Gaardenes adspredte Beliggenhed saadanne Skolers Oprettelse. — At Almuen tilligemed sine Børn opholder sig den meste Tid af Sommeren paa de fra Bygderne langt fraliggende Sætre eller Støler, er ogsaa en vigtig Hindring. Skolevæsenet har ingen Indkomster af faste Kapitaler eller Legater. — Lyseholdspenge gives her ikke, ej heller ydes noget af Kirke Eierne, Præsten eller Degnen. — Skolelærerne nyde ingen Løn; kun Kostholdet er alt hvad de have for deres 18 Ugers Undervisning. Med Vaccinationen har hverken Præsten eller nogen af Skolelærerne afgivet sig. — Læseselskab gives her ikke.
b) Sandnes Annexsogn	226	dag efter						
c) Austads do.	350	Trinitatis						
d) Aardals do.	267	den 21de						
tilsammen ..	1219	Juni.						
Præstegældets Jordskyld:								
Byglands sogn 53 Huder								
Sandnes .... 36 — 3 Gjedsk.								
Austad ..... 49 — * —								
Aardal ..... 34 — 3 —								
Tilsammen 173 Huder 6 Gjedsk.								
Gaardbrugernes Antal:								
Bygland	49							
Sandnes	34							
Austad	56							
Aardal	39							
Tilsammen 178								
Sognekaldets beneficerede Gods med Bygsel og Landskyld er 1 Hud 3 Gjedskind; derav 3 Gjedskind i Gaarden Lien udlagt til Enkesæde								
Præstegældets oeconomicke Forfaring i det hele god; nogle Gaarde drive betydelig Skovhugst, men Agerbruget er den almindelige Sysse, hvorfor lidet Korn kjøbes utenfor Præstegældet, og nogle see sig og istand til at sælge.								
Moraliteten erklærede Sognepræsten for god, og Characteren for godmodig.								

Præstegjældet og dets Sogne, Jordskyld, Gaardbrugernes Antal o. s. v.	Folke- Antallet	Visitats Dagen	Ungdommens Beskaffenhed	Præsterne og deres Embeds Duelighed	Embeds Bøger	Kirkerne og de- res Forfatning	Præstegaardene og deres For- fatning	Anmærkninger
Valle Præstegjæld i								
Sætersdalen bestaaende af:								
a) Valle Hovedsogn	846	Onsda- gen 24de Juni.	Temme- lig god.	Sognepræsten hr. Christen Thorn Aa- modt tillige consti- tueret Provst over Raabygdelagets Prov- sti, 42 Aar gammel, først personel Capel- lan til Vinje Kald i Øvre Thelemarken fra 1793, derefter fra 1798 residerende Ca- pellan til Næss i Hal- lingdalen, og siden 1803 Sognepræst til dette møjsommelige og langt fra civilise- rede Mennesker af- sondrede Fjeldkald. — En saare agtvær- dig Mand, han præ- dikede med Orden og Værdighed; Han har med Kraft ar- bejdet og vedbliver saa at arbejde til sin Menigheds Held; Han har bidraget til Radesygens Aftagel- se, til Drukkenskab- ens Formindskelse, til Agerdyrkningens Udvidelse, og ikke mindre omhyggelig er han for Ungdommens Undervisning, hvis Lærere han selv sø- ger at forædle med de fornødne Kund- skaber.	I meget godorden.	Kirken eies av Almuerne og hol- des i lovforsvar- lig Stand.	Valle Præste- gaard skylder 4 Huder. Dens Hu- sebygninger, saa- vel Præstens som Almuens ere alle i upaaklagelig Stand.	Den evangelisk christe- lige Psalmebog er endnu ikke indført, men saavel Præsten som den tilstede- værende Almue lovede at ville bestrebe sig derfor. Af faste Skoler gives in- gen, og efter Sognepræ- stens Indberetning af 16de Januar 1811, tillader hver- ken Gaardenes adspredte Beliggenhed eller Folkets nomadiske Levemaade om Sommeren paa Sæteren saa- danne Skolers Anlæg. Skolevæsenet har ingen Kapitaler eller Legater, og ingen Indtægter af Kirke- lysepenge, ei heller yde Kirke-Eierne, Præsten el- ler Degnen noget Bidrag til Skolecassen. — Skolelæ- rerne holde Skole i 18 Uger om Aaret, men nyde ingen Løn, kun Kosthold. Med Vaccinationen har ikke Præsten heller ikke nogen af Skoleholderne af- givet sig. Læseselskab haves her og i en skjøn Orden, stif- tet af forrige Sognepræst Hr. Lund, vel vedligeholdt og forøget av Hr. Aamodt. — Medlemmerne ere 23. — Bøgenes Antal 126, alle for det meste passende til Almuens Tarv. —
b) Hylestad Annexsogn	357							
c) Bykle —>—	305							
Tilsammen	1508							
<i>Præstegjældets Jordskyld:</i>								
Valle Sogn	138							
Hylestad	46 1/2							
Bykle	18							
Tilsammen	202 1/2							
<i>Gaardbrugernes Antal.</i>								
Valle	116							
Hylestad	46							
Bykle	39							
Tilsammen	201							
<i>Sognekaldets beneficerede Gods</i>								
med Bygsel og Landskyld er, efter at Enkesædegaarden Nomeland af Skyld 2 Huder og 1/4 Hud i Gaarden Bjørgum er solgt 4 3/4 Hud.								
<i>Soggenes oekonomiske Forfatning</i>								
kan tilsammen kaldes god. — Bykle og Hylestads Beboere drive mest Skovhugst, hvormed Valle Sogns Beboere kun lidt afgive sig, men Agerdyrkingen er dog det vigtigste for dem alle, hvilken, naar ikke Misvæxt indtræffer, sætter dem istand til at hjælpe ikke blot sig selv, men ogsaa andre. — Fæddrivten maa ogsaa anføres som en saare vigtig Næringsgren. Endnu maa tillægges, at Linavlen har i forrige Aar begyndt hos flere, og Humledyrkninger ligesaa i Aar.								
Moraliteten maa nævnes som god og Beboernes Sæder meget formildede.								

BYGLANDS PRÆSTEGIELD

Sognees Navne	Degnees, Forsanger- nes og Skolehol- dernes Navne	Alder	Tieneste Tid	Lønning	Forhold	Læsning i Bog	Christen- doms- Kundskab	Cateche- tisk Gave	Hvorledes synges	Regning	Egenhændig Prøve- skrift
Byglands Hovedsogn	Halvor Gundersen, Degn til Kaldets 4 Kirker; har forhen været omgaaende Skoleholder i 9 Aar.	62 Aar	Beskikket af Bi- skop Tidemand den 4de Decb. 1777.	2 Nottinger KornafhverHud in natura i de første 3 Sogn, men af Aardals Sogn 1 1/2 Not- ting. Desuten Of- fer og Accident- ser.	Godt.	God.	Meget god.	Taale- lig.	Godt.	Reg- ner ikke.	Jesu Religion er menisker beste trøs- ter.
Do. Sogn	Knud Olsen Ose, om- gaaende Skoleholder i Byglands Sogn nor- dre District.	25 Aar	Afgivet af Sessio- nen den 6te Nov.br. 1804; beskikket af Provsten 9de Dec.br. 1805.	Haringen Løn; holder Skole 18 Uger om Aaret.	Godt.	God.	Meget god.	Taale- lig.	Tem- melig godt.	Taale- lig.	Et ærligt Navn er en vigtig Eiendom.
Do. Sogn	Knud Nielsen Skaa- medal, omgaaende Skoleholder i Sog- nets vestre Disirict.	22 Aar	Afgivet af Sessio- nen 18de Januar 1808, beskikket af Provsten 24de Marts s. Aa.	Ligeledes.	Godt.	God.	God.	Maa- delig.	Taale- lig.	Maa- delig	Falskhed beskæm- mer sig selv.
Sandnes Annexsogn	Ole Olsen Gakke- stad, omgaaende Sko- leholder i dette Sogn.	25 Aar	Afgivet af Sessio- nen 6te Nov.br. 1805. Beskikket af Prov- sten 9de s. M.	Ligeledes.	Godt.	God.	God.	Maa- delig.	Tem- melig godt.	Taale- lig.	En trofast ven er en stor skat.
Austad Annexsogn .	Knud Haaversen Hei- stein, omgaaende Skoleholder i Aus- tad Sogn, nedre Sko- le-District.	26 Aar		Ligeledes.	Godt.	God.	God.	Taale- lig.	Godt.	Maa- delig.	Hiedelige Foræld- res velsignelse er en betydelig Arv.
Do. Sogn	Liod Haaversen Skaa- re, omgaaende Sko- leholder i bemeldte Sogns øvre District.	18 Aar	Afgivet af Sessio- nen den 10de Febr. 1812; beskikket af Provsten 20de Juni 1812.	Ligeledes.	Godt.	God.	God.	Taale- lig.	Taale- lig.	Reg- ner ikke.	Frygt Gud saa skal du stadig staa.
Aardals Annexsogn.	Knud Svenkesen Hei- stein, omgaaende Skoleholder i Aar- dals Skole-District.	26 Aar	Afgivet af Sessio- nen 23de August 1805; beskikket af Provsten 28de s. M.	Ligeledes.	Godt.	God.	God.	Taale- lig.	Godt.	Taale- lig.	Guds Frygt quæger bæst vore Trængsler.

VALLE PRÆSTEGIELD I SÆTERSDALEN

Sognees Navne	Degnen, Forsanger- nes og Skolehol- dernes Navne	Alder	Tieneste Tid	Lønning	Forhold	Læsning i Bog	Christen- doms- Kundskab	Cateche- tisk Gave	Hvorledes synges	Regning	Egenhændig Prøve- skrift
Valle Hovedsogn . . .	Aanen Halvorsen Kjelleberg, Degn til alle Kirkerne i Valle pr.gj. — Har forhen været Skoleholder i 8 Aar.	57 Aar	Beskikket af Bi- skop Tidemand den 19de Novbr. 1777.	2 Nottinger KornafhverHud i Valle og Hyle- stad og 16 s. af Huden i Bykle Sogn. Intet Høj- tidsoffer, men nogle faa Acci- dentser ved Bryl- lupper.	Godt.	God.	God.	Taale- lig.	Godt.	Taale- lig.	Norges Fielde see frygtelig ud.

Sogdenes Navne	Degnen, Forsanger- nes og Skolehol- dernes Navne.	Alder	Tieneste Tid	Lønning	Forhold	Læsning i Bog	Christen- doms- Kundskab	Catheche- tisk Gave	Hvorledes synges	Regning	Egenhændig Prøve- skrift
Valle Hovedsogn...	Bing Aanensen Hau- gum omgaaende Skole- holder i Homme og Tvedebygd Skole District.	17 Aar	Afgivet af Sessio- nen den 1ste Juni 1810; beskikket af Provsten den 6te s. M.	Haringen Løn; holder Skole i 18 Uger.	Godt.	God.	God.	Taale- lig.	Anlæg til Sang.	Maa- delig.	Lykke og Velsig- nelse trover ogsaa blandt de kolde Fiel- de.
Do. Sogn	Ole Tiodjesen Kveste, omgaaende Skole- holder i Vallebygds District.	29 Aar	Afgivet af Sessio- nen den 25de Mai 1803, beskikket af Provsten den 29de Aug. s. Aa.	Ligesaa.	Godt.	God.	God.	Taale- lig.	Anlæg til Sang.	Taale- lig.	Gud er Fader selv i vore møier og trængsler.
Do. Sogn	Orm Halvorsen Brat- tetveit, omgaaende Skoleholder i „Oven- ejnangers“ District.	25 Aar	Afgivet af Sess. 26de Sep. 1805; be- skik. af Provsten 1ste Oct. 1805.	Ligesaa.	Godt.	God.	God.	Taale- lig.	Kan ikke synges.	Maa- delig.	Jenvordigheder dannede ofte de store Mænd.
Hylestad Annexsogn	Tollef Nielsen Berge, omgaaende Skole- holder i Hylestads Sogns 1ste District.	21 Aar	Afgivet af Sess. den 21de Marts 1808; beskikket af Prov- sten 5te Juni s. Aa.	Ligesaa.	Godt.	God.	God.	Taale- lig.	Maa- delig.	Taale- lig.	Den vise Joseph blev oplært i Mod- ganges Skolle.
Do. Sogn	Gunder Johnsen Rys- sestad, omgaaende Skoleholder i be- meldte Sogns 2det Skole-District.	20 Aar	Afgivet af Sess. 4de Oct. 1808; be- skikket af Provsten 1ste December s. Aa.	Ligesaa.	Godt.	God.	God.	Taale- lig.	Mang- ler Anlæg.	Maa- delig.	Medgang er ofte en Snare for Men- niskit.
Bykle Annexsogn ..	Ole Halvorsen Kjørve- stad, omgaaende Skole- holder i Bøkle Skole- District.	28 Aar	Afgivet af Sess. 25de Mai 1803; be- skikket af Provsten 29de Aug. 1803.	Ligesaa.	Godt.	God.	God.	Taale- lig.	Mang- ler An- læg til Sang.	Taale- lig.	Guds frygt med nøysomhed er en stor skat.

På det standpunkt, skolevesenet hadde nådd i Aamodts tid, blev det i det store og hele stående inntil skoleloven av 1827 trådte i kraft. Om hvordan undervisningen ved denne tid blev drevet, meddeler Blom følgende, efter muntlige opplysninger fra en gammel mann i Hylestad:

„Skolemesteren satt for det meste og sydde sko eller hadde annet innarbeide, mens barna leste høit i munnen på hverandre alt hvad de kunde orke. „Lese no, lese no!“ formante han, når det gikk istå eller når ordenen av en eller annen villbasse blev forstyrret. Hver valgte sin plass; dog blev gutter og piker skilt ad. Fulgtes flere søsken, skulde i regelen de større hjelpe de mindre. Man begynte i ABC-en, derpå katekismen, så i det nye testamente (vanjileboki), og endelig de flinkeste i det gamle testamente, hvor især krønikenes bok lestes, og som altså blev benyttet som en slags lesebok. Regning og skrivning lærtes ikke; få kunde lese talltegnene. Man brukte Pontoppidans forklaring eller uttog derav samt Herslebs bibelhistorie. Skolelæreren hørte lektierne om kvelden. Man holdt på med skolen, så lenge det var lyst; nogen timetabell fantes ikke. Forresten rettet man sig efter konen i huset, og slapp fri, når måltidene sattes

frem. Senere sporedes nogen fremgang, da læreren begynte å forklare forskjellig.“

KOMMUNALT SELVSTYRE

I middelalderen, da statsmakten var meget svak, måtte de enkelte landsdelene greie mangfoldige saker på egen hånd, og i tingene — lagting, fylketing, skibredeting, herredsting, bygdestevne og ennu andre slags ting — fantes der brukelige og hensiktsmessige organer for dette lokale selvstyret.

I Setesdalen vet vi dessverre sørgelig lite om det middelalderlige tingvesenet. Vi vet at fellestinget for Raabyggelagen blev holdt på Bakke i Aardal, mens bygdetingene for de to hoveddelene, Setr og Otrudalen, visstnok blev holdt i hovedsognene, i nærheten av hovedkirkene Valle og Bygland ensteds. At det også har eksistert ting eller stevner for mindre bygdeenheter, for de senere sognene eller for grender som Hjordalsbø, Aaraksbø, Vallebø, Tveitebø, Byklebø o. l.,⁸⁵ er høist sannsynlig, men neppe bevislig.

Eftersom statsmakten vokste, trådte imidlertid det lokale selvstyret mere og mere i bakgrunnen; offentlige gjøremål blev i stadig videre utstrekning varetatt av statens tjeneste-

menn, inntil tilslutt innførelsen av eneveldet næsten kvalte de siste restene av bygdenes selvbestemmelsesrett over sine egne saker. Tingene reduseres først fra organer for et virkelig selvstyre til å bli utelukkende dømmende, og senere mister de også denne myndighet. I det 17 årh. fullendes den utvikling som gjør sorenskriveren til dommer i de fleste saker, mens lagretten reduseres til vidner,⁸⁶ og hverken lagretten eller tingalmuen får da nogen aktiv funksjon av betydning. Deres vesentligste oppgave blev å ta imot meddelelse om hvad øvrigheten hadde foretatt, høre på tinglysninger, domsavgjørelser og skattebud og betale sine skatter og avgifter. Av ganske samme, passive art var også den oppgaven som forelå for den på kirkebakken samlede almue.

Men helt forsvant dog ikke bøndernes selvbestemmelsesrett. Utigjennem hele eneveldets tid støter vi leilighetsvis på forhandlinger mellom øvrigheten og tingalmuen, om skattespørsmål, veiarbeide og lignende.

Dessuten fik den protestantiske kirke bruk for å tilkalle bøndernes hjelp i kirkelige saker. Kirkevergeinstitusjonen eksisterte alt i den katolske tid — nogen nærmere greie på hvordan den virket, har vi dessverre ikke — men særlig i perioden fra reformasjonen til eneveldet lå forvaltningen av kirkens gods og tilsynet med vedlikehold av kirken, prestegården, kirkegården o. s. v.⁸⁷ under tillidsmenn valgt av almuen, og i den samme perioden skulde også presten velges av lignende folkevalgte tillidsmenn, med provstens råd og samtykke. Som „kirkeverger“ og „medhjelpere“ deltok de beste bønder i sognet med presten i behandlingen av de fleste spørsmål av verdslig art som kunde vedkomme kirkekommunen, og riktignok blev denne virksomheten meget sterkt innskrenket efter at eneveldet var innført; men både kirkeverge- og medhjelper-institusjonen fortsatte dog og bestod og fungerte i endel tilfelle av økonomisk natur. Særlig betydning fikk almuens økonomiske ledelse av kirkens affærer efterat kirkene i 1720-årene av kronen var blitt solgt til almuen.

Det samme eneveldet som næsten hadde drept de siste restene av gammelt lokalt selvstyre, skapte imidlertid i begynnelsen av 1740-årene grunnlaget for et nytt som har holdt sig og utviklet sig til den dag idag. Det er forordningene om grunnleggelse av ordnet skole- og fattigvesen som her gjør epoke. Regjeringens motiver var dels den pietistiske trang til å sørge for ungdommens kristelige oppdragelse, som alt nogen år før hadde gitt sig uttrykk i innførelsen av konfirmasjonen, dels den forfærdelige nøden i Norge som fulgte på de svære uårene 1740–43. Nogen tanke på å grunnlegge et kommunalt selvstyre i Norge har regjeringen i København sikkert ikke hatt. Det er kommet som en uforutset bivirkning av forordningen.

I Setesdalen blir imidlertid, som ovenfor nevnt, disse forordningene av mindre betydning enn annensteds i landet, og vi har ingen arkivsaker funnet som vidner om at der i det 18 årh. har vært holdt skole- eller fattigkommisjon i Bygland eller Valle eller at det på annen måte har vært øvet noget organisert, lokalt selvstyre i disse ting.

Derimot utgår det i begynnelsen av det 19 årh. fra presten Aamodt et overmåte fruktbart initiativ som blir det viktigste utgangspunkt for fremtidens kommunale selvstyre i dalen. Det er opprettelsen av sogneselskapet for Valle prestegjelds vell i 1811 og alt som står i forbindelse med det.⁸⁸

Tilsynelatende utgikk initiativet fra selskapet for Norges vell. Dets distriktskommisjon for Kristianssands stift utsendte nemlig 7 septbr. 1810 et sirkulære til prestene med oppfordring til å organisere underavdelinger av selskapet, og i de følgende måneder utsender distriktskommisjonen videre en lang rekke skrivelser, med forslag fra Nicolai Wergeland om å opprette „Veiviserstammer“ på heiene, fra direksjonen om utvidet have- og fruktdyrkning o. s. v.

Først 12 mars 1811 svarer Aamodt. På grunn av den fullstendige mangel på post i Setesdalen hadde han ikke fått selskapets brev av 19 oktober før ved juletid. I julen fører alle møter med almuen til svir og uorden; like efter jul gjør bønderne byreisene sine, og det har derfor hittil ikke vært mulig for ham å få stiftet noget sogneselskap. Derimot har han alt tidligere ofte pleiet å holde møter med almuen om forskjellige foranstaltninger til bygdens beste:

1) Radesyken hadde grepet meget om sig, fordi bønderne holdt den så hemmelig, dels av falsk undseelse, dels av frykt for å bli transportert til Flekkefjords sykehus. Presten holdt derfor et møte med bønderne og lofte dem at de allesammen skulde få lov til å bli behandlet hjemme, hvis de bare vilde betro sig til ham. Selv reiste han så til Kristianssand til dr. Petersen⁸⁹ og fikk av ham medikamenter og undervisning i behandlingsmåten; siden tok han alle smittede i kur, helbredet de fleste og sendte resten til Flekkefjord sykehus. Sygdommen er nu helt utryddet.

2) I 1807 fikk han hele almuen til å slutte sig sammen og undertegne et dokument⁹⁰ om at de forplikter sig til ikke i brylluper å brygge mere enn 1 tønne malt eller bruke mere enn $\frac{1}{2}$ anker brennevin, til ikke å holde stevne eller ta imot niste, under en bot av 20 rd. til fattigkassen; likedan skal de ved likferd ikke brygge mere enn $\frac{1}{2}$ td. malt og slet ikke ha brennevin, under en bot av 10 rd., og dette skal anses som en frivillig påtatt æresforpliktelse. — Nu, syv år senere, mener Aamodt å kunne konstatere at denne overenskomsten har virket godt og at den har spart prestegjeldet for en årlig utgift på 8–900 rd.

3) Hylestad fikk han på et møte med bønderne delt i to

skoledistrikter; da det bare var ett, kunde det enkelte steder bare bli holdt skole for ungdommen hvert tredje år.

4) Kaldet kornfør i almindelighet sig selv; av de 8 år, Aamodt har vært prest der, er det bare i det siste, det har vært nødvendig å kjøpe korn. For to år siden begynte imidlertid kornpugere å selge korn ut av bygden, hvad der førte til stor mangel. Advarsler fra prekestolen virket ikke stort, og presten holdt da møte med almuen, truet med å skrive til regjeringen og be den la almuen oprette et bygdemagasin på egen bekostning. Det hjalp; under en mulkt av 50 rd. lovet almuen skriftlig ikke å selge korn ut av bygden, før al nød var avhjulpet.

Endelig den 3 mars 1811 hadde presten i hovedsognet holdt et møte om forslagene fra selskapet for Norges vell, og der var man kommet til det resultat, at veiviserstammer var overflødige både i dalen selv og på fjellovergangen til Telemarken som var godt opvardet med høie steinvarder; på vinterveiene til setrene efter høi blev det derimot besluttet å sette op slike veiviserstammer. Fruktavl og havedyrkning var det umulig å innlate sig på, dels på grunn av det hårde klimaet, dels fordi hele befolkningen flyttet på heien om sommeren. I stedet for selskapets tilbud om havefrø bad almuen om å få linfrø, i den tanke å ville prøve lindykning.

For egen regning tilføier Aamodt at han liten tro har på et „isolert“ selskap der i bygden; han vil at hele menigheten skal betraktes som et distriktsselskap og han selv som korresponderende medlem til centralselskapet.

I sit svar av ¹⁰/₄ 1811 uttrykker distriktskommisjonen av Selskapet for Norges vell i Kristianssand sin store tilfredshet med Aamodts innberetning, og i de følgende måneder bombarderer den ham med en rekke brev og forslag, mens Aamodt fortsetter med sine innberetninger.

¹⁰/₅ 1811 har han holdt et møte i Hylestad, og der blev besluttet å få satt op veiviserstammer på veien fra Brokke i Hylestad til Suleskar i Sirdalen, 5 mil over fjellet; men pengene til det søker han om å få enten fra amtet eller fra centralselskapet, da denne vei er av vesentlig nytte for den almindelige trafikk fra Telemarken og Østlandet til Stavanger og Vestlandet. De ²/₂ milene innenfor Setesdalens grenser, fra Brokke til Kvina, vil koste 30 rd., og to mann av Hylestad har påtatt sig å gjøre arbeidet for den pris; den siste halvpart av veien får det bli sirdølenes sak å greie med.

To dager efter — ¹²/₅ — holder han alt nytt møte i Hylestad og derefter, ²³/₅, i Valle og opfordrer almuen til å begynne med å avle hør, humle — som hittil var kjøpt fra Telemarken — og tobakk. Det vilde bønderne gjerne prøve på, sa de, men før neste år kunde det ikke nytte å begynne, da de måtte ha frøet op på vinterføre, i februar eller så. Samtidig kom bønderne frem med svære klager over

den trykkende mangel på småmynt som la sig iveien for skillingskjøp, betaling for ferjing over elven, for daglønn o. l., og bad om at fogden til høsttinget måtte ha med sig 2—300 rd. i 12-skillingsedler eller kobbermynt.

Distriktskommisjonen i Kristianssand svarer straks og lover å skaffe de 30 rd. til veien, og stiftamtmanden lover småmynt, så møtene bærer altså frukt. Samtidig skriver direksjonen for centralselskapet i Kristiania og utreder for Aamodt hvordan Selskapet for Norges vell er organisert. forskjellen på dets distriktskommisjoner og selvstendige sogneselskaper, og ber om å få en fast organisasjon i Valle.

¹⁴/₁₀ 1811 kommer der en ny innberetning fra Aamodt. Fjellveien til Kvina er alt i orden. For jorddyrkingens skyld foreslår han satt op en premie på 10 rd. for den bonde i Valle som i 1812 nydyrker et mål aker. Potetavlen er bare nogen få år gammel; men har alt gjort kjempeskritt, undtagen i Bykle hvor bønderne ikke riktig kan komme sig til å begynne, enda de trenger det mest, fordi kornavlen er så usikker der. Han foreslår derfor en tilsvarende premie for den bonde i Bykle som i 1812 avler flest poteter, minst 20 tønner. Endelig ber han om å få sendt en kyndig mineralog til Setesdalen for å undersøke mulighetene for et kobberverk, især med det formål å skaffe ungdommen arbeide og avskaffe den ulidelige dovenskap og ørkesløshet.

Resultatet blev bl. a. at endel privatmenn i Kristianssand stillet op potetpremier for Bykle til et beløp av 60 rd.

På opfordring fra centralselskapet holdt Aamodt ¹¹/₁₂ 1811 gledesfest i Valle hovedkirke i anledning av Universitetets opprettelse, og idet han forteller om den, sender han samtidig inn navnene på de bønder som er særlig duedige i forskjellige slags håndverk.⁹¹ De økonomiske forhold er for tiden meget vanskelige, sier han, idet fetevarehandelen er stanset og dermed al pengecirkulasjon, da det var de eneste varer bønderne hadde å selge. Gjeiteavlen, som distriktskommisjonen spør efter, er meget almindelig; hver bonde holder gjennomgående 10—20 stykker, og rasen er bra; nogen forbedring på dette område kan det vanskelig være tale om. I den siste tid, efterat ullen er blitt så dyr, er det endog snakk om å innskrenke gjeiteavlen og holde flere sauer isteden.

Efter lovgivningen skal morgengaven ved ektemannens død utbetales forlods av boet. Det var det ikke noget å si på, så lenge den dreiet sig om 30—50 rd.; men i tidens løp var den stadig steget, så den nu gjerne var 5—600 rd. eller mere, og denne regelen førte derfor nu stadig til at de lovlige arvinger mistet brorparten av arven sin, til strid i slekten, til spekulasjon i mannens død og til slagsmål i bryllupene. Aamodt hadde derfor på møte i sogneselskapet — om hvorledes dette imidlertid var blitt organisert forteller protokollen

ikke — 27/11 1811 fått hele Valle — med lensmannen, den senere Eidsvollsmann Ole Knudsen Tveiten i spissen — til med navns underskrift å forplikte sig til ikke hverken å gi eller forlange mere i morgen- eller benke-gave enn 50 rd.

Det forfærdelige uåret i 1812 ramte naturligvis Setesdalen, som andre norske bygder, og det har også satt sine spor i sogneselskapets protokoll. 3/10 1812 holdt presten møte i Bykle om situasjonen, og det er svære klager han bringer frem fra bønderne til distriktskommisjonen: Alt korn og poteter var ødelagt av frost, og den rene sultedød forestod, om de ikke kunde få korn til byens pris op fra Kristianssand på vinterføret. I Valle var det visstnok litt bedre; men også der må bønderne gi op å malte til juleøllet — derved spares omtrent 100 tønner korn — og enda kjøpe 200 tønner. Alt i alt trenger hele prestegjeldet i 1812 4—500 tønner godt bygg op på vinterføret for ikke å sulte ihjel, og dessuten må driftehandelen gjøres fri fra det foregående års innskrenkninger, om ikke bønderne rent skal ruineres.

Om disse klagene hjalp, vet vi ikke. Det siste som er innført i sogneselskapets protokoll, er en skrivelse fra distriktskommisjonen i Kristianssand av 14/11 1812; derefter er sogneselskapet sovnet aldeles inn, formodentlig nettopp under innflydelse av den depresjon som nødsåret bragte med sig, og da Aamodt i 1814 blev forflyttet til Lund og Flekkefjord, kom det aldrig til å bli vekket tillive igjen.

De stadige møtene i Aamodts tid i og utenfor sogneselskapet, må sikkert ha gitt bønderne mere sans for almene anliggender, og det samme gjelder møtene i fattig- og skolekommisjonene, hvor styret forøvrig visst har vært ført nokså summarisk av presten. Den eldste fattigprotokoll, jeg har kunnet få tak i, er Valles fra 1846 av, mens det for skolevesenet i Valle fins en som begynner i 1824.

19 septbr. 1824 blev det holdt skolekommisjon for Valle prestegjeld. Skolevesenet blev funnet i måtelig forfatning og skoleholderne av liten kunnskap. Provsten og sognepresten foreslog opprettet en fast skole; men almuen fant bekostningen ved å opføre en skolebygging for store, og likedan syntes den, at fast lønn for skoleholderen blev for dyrt. Et forslag fra presten om å innrette en fjerde skolekreds i Valle — der var da 3 i Valle, 2 i Hylestad og 1 i Bykle, blev også forkastet.

Efter et truende brev fra stiftsdireksjonen blev imidlertid fast lønn for skoleholderne bevilget i kommisjonsmøte 19 juni 1825, 8 spd. til hver av de to i Valle og 4 spd. 48 sk. til den tredje, i Hylestad 8 til den ene og 4 til den andre og i Bykle 4 spd. Stiftet gav sig dog ikke med det, men krevet lønnen forhøiet til minst 15 spd. for hver og dessuten lengere skoletid. Men i kommisjonsmøte 3 april 1826

blev lønnen bare forhøiet til 9 spd. for ham i Bykle og 12 for hver av de andre; de skal dessuten på grunn av penge-mangelen være forpliktet til å ta imot lønnen i smør, talg eller korn; skoletiden blev fastsatt til 24 uker undtagen i Bykle hvor den må være kortere. Enda var ikke stiftsdireksjonen fornøiet; den holdt fast ved kravene, og i skolekommisjonens møte 30 desbr. 1826 blev minimumslønnen derfor igjen satt litt op — til 10 spd. likesom i Evje og Bygland. Dermed var denne striden slutt, enda stiftsdireksjonen ennu ikke hadde fått satt sin vilje igjennem; for året efter kom den nye skoleloven som bragte fast orden inn i disse forholdene.

På forskjellig måte var altså det kommunale selvstyret forberedt, da formannskapsloven kom i 1837; og helt fra første stund av var bønderne istand til å greie det arbeidet som der blev lagt på dem. Riktignok valgte de til å begynne med alltid presten til ordfører; men den første bondeordføreren blev alt valgt i Bygland i 1851 og i Valle 1844, og siden har det i begge herredene bare vært bondeordførere — den eneste undtagelsen er pastor Bloms ordførertid i Valle (1865—80). Og disse valgene er betegnende for forholdene; i de aller første årene setter nok presten sit stempel på alle formannskapsforhandlingene;⁹² men det varer ikke lenge før en tydelig ser, at det er bøndernes egne synspunkter og egne interesser som er de avgjørende.

Den saken som i de første årene vekker størst interesse i de to herredstyrene, er veisaken. Det er betegnende nok hvad Byglands formannskap uttaler i en erklæring av 25 juni 1839 til veimester Johnsen — naturligvis forfattet av ordføreren, sogneprest Münster — at den nye setesdalske hovedveien vil gjøre epoke og at den er det første merkelige som her er hendt, såvidt historiske minder og sagn rekker — en karakteristikk av denne veiens betydning som utvilsomt er helt riktig. Den er sikkert det viktigste faktum i hele Setesdalens historie.

Den setedalske hovedveien — fra Krossen ved Kristianssand på den vestlandske hovedveien og til Valle kirke — var i 1831 blit bevilget av statskassen med 58,000 spd., og arbeidet blev straks satt igang; det blev ferdig i 1846 og omskapte aldeles dalens kommunikasjonsforhold. For det første blir den gamle, tradisjonelle forbindelse med amtets centralsted, Nedenes og Arendal, nu ganske brutt; praktisk talt al forbindelse med utenverdenen kommer til å gå over Kristianssand.⁹³ Før hovedveiens tid var det ikke fremkommelig langs efter dalen; al trafikk utover måtte op på fjellet, og da var det minst likeså lervint å reise til Arendal som til Kristianssand. Eftersom trelasten hadde begynt å få større betydning, var naturligvis alt før landeveiens tid adskillig av dalens trafikk begynt å gå ut til Kristianssand; men

Arendal, stedet for øvrigheten og fra gammel tid av centralpunktet for hele Nedenes amt, trakk fremdeles likeså megen ferdseil til sig, både av folk og varer.

Viktigere enn denne koncentreringsen av dalens forbindelse med utenverdenen til en enkelt by er det imidlertid at byreisene nu blev så meget kortere og lettere. Ikke bare for valldøler og byklinger som hadde fra 16—20 mils vei til byen, men også for folk fra Bygland tok en byreise før hovedveiens tid lang tid. „Jamvel vetreil, når dei køyrde, og føret var godt og isarne støyge, jamvel då gjekk det vikor med til ei byferd. Sandnesarne låg åtte—nie dagar i sjøvegen og valldølarne fjortan. Men byklarane turfte tri vikor, visst då fyrst dei hadde utekjeslass“ (Skar).⁹⁴

Og det viktigste ved den nye postveien var enda kanskje ikke den tiden og de kreftene den sparte; men det var at nu kunde man kjøre varene, behøvde ikke kløive dem på hesteryggen. Det blev ganske andre mengder av varer, en nu kunde både kjøpe og selge, og ganske anderledes fordelaktige priser. „Det auka so kaldleg med matkaup — dei kaupte tie tunnor der dei fyrr kaupte fem (Skar).

„Vegjen armar fokk ut!“ sa dei gamle“ — heter det hos Skar, og tradisjonen forteller at det i bygdene selv blev arbeidet ikke for, men *mot* den nye postveien: „Men det leid og det skreid. Då fór dei til rødde um det på amtsmøtet, at dei vilde leggja veg til Valle frå byen. Ordføraren kom heim og var so desten.“

„No sto de neri mi ha fengje postveg'e,“ sa han; „men eg slo det av.“

„Kvi slo du de av,“ sa dei.

„Mi ete mei då,“ sa han.

Men denne tradisjonen kan ikke være riktig. For det første kom postveien på en tid da det ennu var prester og ikke bønder som var ordførere, både i Bygland og Valle. Og for det andre fremgår det tydelig av formannskapsprotokollene, at det har vært virkelig iver i bygdene selv for å få den nye veien. I Valle foreslår således Bjug Aakre så tidlig som 20 april 1838 Setedalsveien anlagt som hovedvei, og dette forslaget blir oversendt formannskapene i Bygland og Hornnes. Og i Bygland holder formannskapet 20 juni 1839 et møte med amtmannen om det besluttede veianlegget, og almuen påtar sig da å oparbeide 9 veistykker på tilsammen 2 mil (av de $5\frac{5}{8}$ mils vei gjennom Byglands herred).⁹⁵

Det kan i virkeligheten ingen tvil være om at sæbyggene har hatt en klar forståelse av hvor viktig veien vilde bli for dem, og endog vært villige til å yde litt til den både i arbeide og penger. Men ellers er det utvilsomt et av de mest fremtredende trekk ved det eldste kommunestyret å spare penger. Det gjelder ansettelse av jormor — 23 mai 1842 avslår Byglands formannskap distriktslægens forslag om det,

mot to stemmer (derav var presten den ene), og først 9 novbr. 1846 bøier det sig motstrebende for et uttrykkelig krav fra amtsformannskapet; i Valle er det den samme historien — det gjelder fattigvesen og skolevesen og sunnhetsvesen og alle slike ting.

Et utpreget gammeldags syn på handel og vandel møter en også hos formannskapene, som ventelig kan være. 3 april 1846 utsteder således Byglands formannskap en meget karakteristisk erklæring i anledning av at Ole Bjerkrem har søkt om at få drive landhandel i bygden. Det uttaler at etter handelsloven av 1842 er det jo fritt for bønder å drive handel med de nødvendigste varer i et distrikt som ligger mere enn tre mil fra nærmeste by. I almindelighet — heter det videre — er trelast den eneste vare, bønderne i Bygland har å selge, og den avsettes til Kristianssand, med hvis kjøbmenn bønderne derfor står i slik forbindelse at de må gjøre en å to byreiser om året; de må dessuten ta en del av betalingen for lasten i varer, og det gjør landhandelen mindre nødvendig. Enda mindre nødvendig blir den, da det for tiden er under anlegg et kobberverk, hvis eier efter loven er berettiget til under visse innskrenkninger å selge forskjellige slags varer. En landhandler vilde endog kunne

47. Byklestigen

Efter tegning av A. Schneider i 1864. Kobberstiksamlingen

48. Bygland kirke

Fot. Gisle Midttun

være til skade, idet tjenere og dagleiere som får sin lønning in natura, hos ham vilde bortbytte denne mot nødvendige varer. Bevarer man ikke den nedarvede simpelhet og tarvelighet, både i føde og klær, vil bonden ikke kunne bestå i en så fattig egn som Bygland, og landhandleren vilde vel befordre luksus. Formannskapet fraråder derfor å gi Ole Bjerkrem den bevillingen, han søker om; ialfall må al brennevinshandel være ubetinget forbudt.⁹⁶

På forskjellige måter har likevel formannskapene i den eldste tid følelse for nødvendige fremskritt. Byglands formannskap uttaler sig f. eks. 19 januar 1843 — på foranledning av fogden — til fordel for et „agerdyrkningsseminarium“ for Nedenes amt, da jordbruket i Bygland står sørgelig lavt, men ber samtidig om at det ved planleggingen må bli tatt hensyn til fjellbygdenes særlige forhold. — Og 26 novbr. 1844 blir det holdt møte i Byglands formannskap i anledning av planene om hytteverker i Bygland og Valle. Formannskapet tror at kulldriften ved et hytteverk bare vilde være til fordel for skogen og gi bedre priser; det anbefaler derfor i det hele planen som på mange måter vil skaffe bønderne nye inntektskilder.

Den motsetningen mellom prest og bønder som vokste frem i 1840-årene og som førte til at det snart blev valgt bønder til ordførere og til at bønderne tok styret i sin egen hånd, har først og fremst sin rot i den haugianske vekkel-sen fra 1820-årene av. Og når skiftet kom tidligere i Valle enn i Bygland, har det sikkert sin årsak i at vekkel-sen her blev båret frem av en så sterk og betydelig personlighet som Olav Halvorsson Kyrvestad.⁹⁷

I mange stykker kunde naturligvis presten og haugianerne møtes, i sine interesser for kirkelige og religiøse ting, og slikt spiller da også en ganske stor rolle i formannskapenes

eldste tid. Den første sak som er fremme i Valle formannskap er en ansøking fra Bykle sogn om å få flere messer enn de lovbestemte tre om året.⁹⁸ Og ganske kort efter — 20 april 1838 — stiller Olav Halvorsson Kyrvestad forslag om en årlig bevilling på 30 spd. til et fond til kirkebygning i Valle.

Et utslag av den levende kirkelige interesse er det vel også når bønderne nettop i disse årene påtar sig det arbeidet og de utgiftene som er forbundet med nybygging av kirkene. Bykle hadde fått ny kirke i 1804—5 og Aardal i 1827; men nu bygges omtrent samtidig i Hylestad (1839), Bygland (1840), Valle (1844) og Sandnes (1844); bare Austad sogn måtte ennu i nogen og tredive år (til 1880) nøie sig med den gamle kirken sin.

Denne ivrige kirkebyggingen står til en viss grad i veien for utviklingen av skolevesenet; således ser vi i 1840-årene hvorledes øvrigheten stadig presser på bønderne i Valle for å få dem til å bygge fast skolehus, men de undskylder sig stadig med de byrder, de har ved kirkebyggingen og først i 1846 blir den besluttet bygget (ferdig 1848). Men på den andre siden møtes presten og haugianerne i en slik skoleforanstaltning som opprettelsen av en søndagsskole for Valle for voksen ungdom; den blev foreslått av sogneprest Dahl, vedtatt av herredsstyret 7 desbr. 1840 og åpnet på Kyrvestad med 29 elever. Undervisningen skulde foregå hver søndags kveld fra 5—8; fagene var skrivning, regning, Norgeshistorie og geografi, statsforfatningen og grunnloven; skolestyre skulde være sognepresten og to mann valgt av formannskapet.

Nettop om skole spørsmål kom imidlertid den store striden mellom presten og haugianerne til å bryte løs i Valle. Det var i slutten av 1840-årene, efterat Olav Kyrvestad var blitt ordfører, at presten Frantzen i Valle vilde prøve å få innført W. A. Wexels' omarbeidelse av Pontoppidans forklaring, i grundtvigiansk ånd, som lærebok i skolen. Forklaringen var utarbeidet av en kongelig kommisjon, men i hovedsaken forfattet av Wexels, og ved siden av en tilsvarende omarbeidelse av Luthers lille katekismus blev den i 1843 ved kongelig resolusjon autorisert som den eneste tillatte lærebok ved den offentlige religionsundervisningen.⁹⁹

Gammeldags rettroende og haugianerne fant imidlertid at „Vekselsboki“ inneholdt farlig vranglære, idet de hevdet at han lærte at der var tid til omvendelse efter døden; det var en villfarelse fra den lutherske lære, mente de, og en tilnærmelse til den katolske lære om skjærsilden. I Valle var det næsten enstemmighet om „Vekselsboki's“ ugudelighet. „Der var ein mann som stod med presten,“ forteller Skar. „Det var Danil Straume. Son hans lærde Vekselsboki. Men so kalla dei han aldri ko „Veksels“. So laut han slutta.“ Det blev gjort motstand på alle måter, både aktivt og pas-

sivt, og det haglet med uttalelser og erklæringer og søknader både fra skolekommissjonen og formannskapet og herredsstyret, og tilslutt bøiet regjeringen sig virkelig: ved kongelig resolusjon av 7 oktbr. 1852 blev det tillatt menighetene å bruke de gamle utgavene av forklaring og katekismus — Pontoppidans „Sandhed til Gudfrygtighed“. ¹⁰⁰

Den første korte perioden i det kommunale selvstyes historie er den da prestene er omtrent selvskrevne som ordførere; den varer i Valle til 1844, i Bygland til 1851. Den næste perioden, bondestyre, men på helt gammeldags grunn, varer i 15–20 år, og midt i 1860-årene begynner en ny periode, med nydannelser og fremskritt på alle områder. Tydeligst er skillet i Valle, hvor sogneprest Blom — ordfører 1865–80 — har et så flommende rikt initiativ og ialfall i den første tid, en forbausende evne til å få bønderne med sig. Men også i Bygland er den nye perioden klar nok.

Det begynner med sparebankene. I Bygland vedtar herredsstyret 26 juni 1866 planen for en sparebank, utarbeidet av en komité, og 14 juni 1868 blir det første møte i banken holdt. Den var dannet med et grunnfond på 220 spd. i frivillige bidrag; av dem var de største på 10 og 5 daler, til sammenligning kan nevnes at den nu har fonds på henved 30,000 kroner. Nogen stor forretning var det altså ikke til å begynne med; ved utgangen av det første virkelige fulle driftsår, 1869, var forvaltningskapitalen 3,164 spd. 49½ sk.; ved utgangen av 1917 var den kr. 501,308.⁷³ Utviklingen gikk imidlertid meget langsomt; ennå i 1888 var bankforretningene ikke større enn at kassereren blev lønnet med 60 kroner om året — nu har han 600 — og omsetningen var bare kr. 2,522. Og da Byglands kommune i 1890-årene skulde ta op sit første kommunelån, i anledning av jernbanen Kristianssand—Byglandsfjord, var banken ennå altfor svak til å kunne påta sig denne forretningen. Med de stigende skogprisene og fremforalt på grunn av Otra-reguleringen og de erstatningsbeløp som i den anledning er blitt betalt, har banken imidlertid i de siste 25 år utviklet sig meget sterkt og er nu istand til å ordne kommunens lån — det er Byglands kommune som eier banken, og herredsstyret fungerer i regelen som forstanderskap — således har den nu i krigsårene kunnet skaffe kommunen de nødvendige midler til de forskjellige provianteringsformål.

Likelså betydningsfull for sit distrikt er Valle sparebank hvis historie er omtrent den samme som Byglands. Den er grunnlagt i 1866 efter initiativ av ordføreren, sogneprest Blom (i formannskapsmøte 11 novbr. 1865) og er forresten bare et enkelt ledd i det fruktbare og rastløse initiativ som denne utfoldet som kommunemann på næsten alle områder.

Først og fremst virker han for skolevesenet, får leiet

faste skolelokaler og efterhvert bygget 18 faste skolehus, får nyinddelt kredsene og ansatt lærere som er utdannet i Hornnes „Lærerlærlingsskole“ eller på ordentlige seminarer; som ovenfor nevnt arbeidet han også på å få innført lesebok i folkeskolen, og hele dette reformarbeidet i tilknytning til skoleloven av 1860 gjør først helt slutt på den gamle omgangsskolen, og skaper en, om enn foreløbig i al tarvelighet, så dog virkelig moderne skole. I samme linje som arbeidet for skolen ligger også Bloms arbeide for almuebiblioteker både i Valle og Bykle; han driver på med det i 1866, men visstnok uten hell; for i 1880 ser vi at det ingen boksamling fins; da mottar formannskapet tilbud fra kongen om en gave til en folkeboksamling.¹⁰¹

Ved siden av banken og skolevesenet er det kommunikasjonene som er det viktigste ledd i det kommunale arbeidet i 1860- og 70-årene. I Bygland er det dampbåtene på Kilefjorden og især på Byglandsfjorden som er det viktigste og i sammenheng med det alle de oprensknings- og reguleringsarbeidene som blev nødvendige. Dermed var igjen forbindelsen med utenverdenen blitt en god slump kortere og lettere — om det enn ikke var på langt nær så betydningsfullt som veianlegget i 1840-årene — og det gav naturligvis mersmak; efter dampbåten vilde man ha jernbane, og syv år efter at dampbåten var begynt, tar kommunestyrene til å arbeide for en Setesdalsjernbane. Første gang denne saken blir tatt op, er i Valle formannskap ^{8/5} 1873,¹⁰² og året efter, ^{16/11} 1874, utsteder formannskapet en erklæring som både anbefaler en indre jernbanelinje på Sørlandet og en bane Kristianssand—Guldsmedmoen (ved Byglandsfjord). I Bygland kan jeg ikke se at saken har vært fremme før i møte ^{4/1} 1875, hvor der bl. a. blir valgt representanter til et stort jernbanemøte på Guldsmedmoen.

49. Skolestuen i Aamli, Valle

Fot. Gisle Midttun

Arbeidet for Setesdalsbanen blev det likevel ikke riktig alvor i før i den næste perioden, i 1880- og 90-årene. Derimot foregikk der i Bloms tid et stort og betydningsfullt arbeide for utviklingen av veivesenet i Valle. Det betydningsfulleste er her at kjøreveien blev forlenget fra Valle kirke til Bykle, og det største arbeidet her var igjen omlegningen av den berygtede „Byklestigen“.

Av Byklestigen i dens gamle skikkelse gir Gjellebøl en livlig skildring:

„Den er en smal Passage eller Bro langs med et Fjeld ved Siden af et dybt Vand, hvor 2 à 3 Stokke paalangs ere lagte langs med Bjerget, og opholdes deels af nogle Rifter i Bjerget, deels af Støtter, som ere oprejste fra Vandet. Den gaaer ikke lige frem, men omvexles med nogle Broer, som af Træ ere stejlt opsatte som en Trappe, og saaledes vedvarer nogle Hundrede Skridt, nemlig: indtil man er kommen ovenpaa Klippen. Den er baade farlig og besværlig. Den er farlig; thi dersom man snublede det mindste med en Fod,

50. Faanekleiven, Bygland
Den tyngste bakken på Setesdalsveien

Fot. Gisle Midttun

vilde man, formedelst dens Smalhed (da den somme Steder er ikkun $\frac{1}{2}$ Alen bred) falde ned i Vandet, hvorfra var ingen Redning, saasom i samme er en skummende Foss og et svælgende Dyb, som paa begge Sider er indelukt af høje Fjelde, og altsaa ingen Landgang har, hvorfor og saadanne som naturligvis ere hengivne til Svimmel, ikke tør passere denne Stige. Den er tillige besværlig, ikke alene i det, at man trættes ved, saaledes immer op at stige, naar man rejser fra Syden til Norden, men og i den Henseende, at man hverken kan ride eller kjøre samme, thi først maae Hestene lades ganske løse, dernæst maa Slæderne eller de saa kaldte Kløver bæres og drages stykkevis efter hinanden. Hvor besværlig den er, sees og deraf, at naar nogen Hest skal tilbage ned ad Stien, maa den hjælpes af 2de Karle, der den ene opholder Hestens Hoved, samt leder den, og den anden vikler sin Haand fast om sammes haarige Rumpe for at drage med alle Kræfter tilbage, at Hesten ikke skal falde for over. Især er den besværlig om Vinteren, naar den er belagt med Is af det Vand, som nedflyder fra Fjeldene, hvorfor man nødes til at hugge Trappe-Trin i Isen paa det den kan blive fremkommelig, og man ikke tilligemed Hestene skal glide. Men omendskjøndt denne Stie er baade farlig og besværlig, saa er den dog nødvendig for Passagen, eftersom der ingen anden Fremkomst er for Rejsende;¹⁰³ thi paa den anden Side af Elven ere der lige saa høje Fjelde, som paa denne, der staae ligesom perpendicular over Vandet, og til vands igjennem Elven er det umueligt at komme med nogen Farkaast formedelst en saakaldet Foss eller Vandfald, som løber saa stridig at det skummer.¹⁰⁴ I de ældre Tider kunde her aldeles ikke fremkommes med Hest, eftersom her ingen Broer vare gjorte, men kun en enkelt og aaben Stige, som var saa lang, at den rækkede fra det Nederste til det Øverste af Bjerget, hvoraf Stedet endnu har det Navn Stige.¹⁰⁵

Nogen mindre forbedringer var visstnok blitt gjort tidligere i det 19 årh.; men i hovedsaken hadde dog Byklestigen bevart sit gamle preg helt til veianlegget i 1876.

Hvor viktig dette arbeidet var for den avsidesliggende bygden Bykle, kan en forstå, når en hører, at før kjøreveiens tid kostet transporten de tre milene fra Valle til Bykle likeså meget som de 16 milene fra Valle til Kristiansand. Det meste av dette arbeidet blev utført ved frivillig arbeide og bidrag fra bygden selv; det var ikke stort, amtet bidrog til det, og det gikk derfor svært smått med det. Arbeidet på den nye Bykleveien begynte ved Valle kirke i 1867, og først i 1876 var man kommet så langt som til omlegningen av Byklestigen;¹⁰⁶ i 1879 var veien helt ferdig og blev avlevert til amtet med stor fest: 22 kjærrer fra Bykle møtte amtmannen og følget hans på Byklestigen og

siden var der stort kalas i Bykle som samme år også hadde fått et kombinert kommunelokale, skolehus og preste-stue på Byklum.

Det var også god grunn for byklingene til å feste. Først med denne veien blev det avsides liggende sognet for alvor trukket inn i selve dalens liv; det blev slutt med byklingenes gamle privilegerte tiggeri; de blev ivrigere til å søke skole og undervisning; de søkte mindre sine forbindelser over fjellet til Suldal eller Telemarken, mere med selve Setesdalen o. s. v.

En rekke andre vei-, bro- og reguleringsarbeider og andre byggearbeider av større og mindre betydning kunde nevnes fra de samme årene; således blev bro- og vei-arbeidet ved Flårenden utført i 1868–9, Håhellerstuen opført i 1867, skole- og kommunelokalet på Aakre i Valle i 1869, Hallandsfossen senket og regulert i 1868–9, og broen over fossen bygget ved sammenskudd i bygden i 1870; i 1872 ber Valle formannskap fløtningsstyret i Kristianssand om å få istand et bedre fløtningsreglement o. s. v.

Næsten alle disse tingene skyldes Bloms initiativ og om det en og annen gang ikke var ham, ideene kom fra, blev det ialfall ham som måtte drive saken frem. Mot slutten av hans „regjeringstid“ i Valle begynte det imidlertid å gå svært tilbake med hans innflydelse, og om han ikke var blitt forflyttet i 1880,¹⁰⁷ tør det vel være at han ikke i lengden var blitt sittende som ordfører. Grunnen til det var først og fremst at det i 1870-årene begynte å våkne en sterk politisk interesse i Setesdalen, som i så mange andre norske bygder. Den bevegelsen som utgikk fra Søren Jaabæk, var det som først grep sæbyggene, og Blom som stiv høiremann kom på den måten i skarp motsetning til bønderne.

Jaabæk har visstnok aldrig selv drevet nogen agitasjon i Setesdalen; men på et møte han holdt i Øvrebø midt i 1860-årene, var det flere sæbygger tilstede, og en av dem, Gunnar Jonsen Rynestad, blev så optatt av det han der hørte, at han da han kom hjem igjen, satte sig i spissen for en ren Jåbæk-bevegelse, fikk stiftet en bondeven-forening o.s.v. Et visst inntrykk av den sterke politiske interessen alt i 1870-årene får man av den opplysning at det i Hylestad sogn i 1878 av en befolkning på 710 mennesker og med bare 12 matrikelnumre blev holdt 25 eksemplarer av aviser og tidskrifter.¹⁰⁸

I løpet av 1870-årene vinder venstre frem blandt bønderne i Setesdalen, og samtidig får også målbevegelsen fast fot. Det første vidnesbyrd om det er at ligningskommisjonen i Hylestad fra 25 novbr. 1878 av begynner å føre sine protokoller på bygdemålet. Amtmann Bonnevie forsøker ved skrivelse av 4 septbr. 1879 å forby dette; men ligningskommisjonen svarer 9 januar 1880 (i den samme protokollen):

51. Ved Byklestigen efter omlegningen av veien

Fot. Axel Lindahl

„Hr. amtmannens Skrivelse grunnar seg inkje, som mi kan sjaa, paa nokon Lovparagraf, og so lyt mi vite, at det er rettare aa lye sit Lands Log enn Embætsautoriteten. Altso: mi brukar vaart norske Maal helst i offentlege Forretninger, der som mi tikjer at Norigs Grunnlog paabyd det.

Saave A. Ryssta. Grunde Olavson Austa. Eivind N. Hove.
Knut H. Ryssta. Tarjer G. Ryssta.“

Ivar Mortensson som forteller om dette i „Fedraheimen“ (1880, nr. 41), er meget begeistret over det, og det er utvilsomt også et karakteristisk trekk. Både venstrebevegelsen og målbevegelsen er ledd i og produkter av den århundredgamle striden mellom bønderne og embedsmennene i de skiftende former helt fra „hune“-togtet mot Stig-Skafsten til opposisjonen mot Bloms ordførerskap, og de har også seiret grundig. Målbevegelsen er nu praktisk talt enerådende i Setesdalen, og høire så noget nær utryddet; derimot har

52. Hallandsfossen i Valle efter reguleringen

Fot. Axel Lindahl

venstre i enkelte bygder fått en rival i arbeiderpartiet. Synderlig betydning har dette dog neppe utenfor Hylestad hvor det erobret makten ved kommunevalget 1916 — første gang der var valg i Hylestad som eget herred; om dette partis fremtid er det imidlertid ennå for tidlig å uttale sig.

Venstrebevegelsens og målbevegelsens seier var naturligvis ikke given med en gang. I politisk henseende er valget i 1882 det avgjørende skille, idet det er første gang valget foregår efter rent politiske linjer; og mens der før aldrig hadde møtt mere enn omtrent halvdelen av de stemmeberettigede, møtte det ved valgene i 1882 og 1885 omtrent $\frac{3}{4}$. Både det gode fremmøtet og den politiske karakteren har siden holdt sig, og det har praktisk talt alltid vært fullstendig seier for venstre.¹⁰⁹

Noget langsommere enn den politiske venstrebevegelsen trengte målbevegelsen frem. I Bygland var det Lars K. Lie-støl¹¹⁰ som innførte landsmålet; han gikk av som statsråd i februar 1889, kom straks efter hjem og blev alt 18 juni 89 valgt til ordfører — et hverv han siden beklede gjennom en lang årrekke; fra 16 september 1889 fører han formannskapsprotokollen på landsmål — til å begynne med riktignok et tungt og dårlig mål; men efterhvert lærer han sig til å bruke det bedre og bedre, og fra 1889 av er ialfall landsmålet det offisielle mål i Bygland.¹¹¹

I Valle seierer landsmålet litt senere. Foruten i ligningsprotokollen fra Hylestad finner vi nok også en kummerlig blanding av landsmålet og bygdemålet i fattigvesenets protokoller fra 1886 av, men uten virkelig konsekvens, og først fra 1908 brukes det konsekvent et virkelig landsmål i formannskapsprotokollene — det siste symptom på bøndernes endelige seier.

ØKONOMISK UTVIKLING I DET 19 ÅRH.

Det er ganske sikkert at det først var landeveien i 1840-årene som moderniserte Setesdalens økonomiske forhold, både produksjonen og konsumsjonen, og dermed også alle livsvilkår; det var den som først for alvor bragte det inn-gripende skifte fra egenhusholdning til byttehusholdning, og for den saks skyld finner en jo ennå den dag idag betydelige levninger av egenhusholdning i dalen.

Men det er likeså sikkert at den var begynt så smått alt i annen halvdel av det 18 årh., den utviklingen som fikk fart ved landeveien. Det er handelsforbindelsene med Kristianssand (og tildels med andre byer), som tar til, og støtet til denne økningen kommer, såvidt jeg kan se, ikke fra dølene, men fra byen.¹¹²

De næringsveiene, det her er tale om, som kan gi anledning til salg og dermed også til kjøp, er praktisk talt bare to, tømmerdrift og fedrift. Jakt og fiske gir for lite utbytte og transportutgiftene vilde bli for svære for produktene før landeveiens tid; forsøket på bergverksdrift i Straumsheien i det 17 årh. var ikke blitt til noget og blev først tatt op igjen henimot midten av det 19 årh.; håndverksdrift med tanke på salg utenfor bygden var det overhodet ikke tale om, og kornavlén blev praktisk talt bare drevet til selvforsyning. Det var vesentlig bygg som blev dyrket, meget lite både av havre og rug; poteter er det heller ikke stort av; ifølge Lund avles der i Valle ved år 1800 bare 3—400 tdr. om året.¹¹⁴ De fleste bygdene kunde i nogenlunde gode år omtrent kornfø sig selv; bare Bykle var stadig henvist til å kjøpe korn i større utstrekning, og kom det uår — slik som i 1782 eller i 1812 — blev det almindelig brukt barkebrød.

Hvad tømmerdriften angår, så klager både Gjellebøl og Lund over, at skogen er blitt svært medtatt i den siste tid, og at der ikke faller så svær last som i gamle dager, „uden at tale om, at de største Skove i forrige Tider ere af de enfoldige Bønder til Kjøbmændene avhændede for en meget ringe Pris, ja undertiden (efter Sigende) for en Matte Tobak“;¹¹³ den beste skogen eies ved år 1800 av Peder Mørch og rådmann Høyer i Kristianssand. Mørch kjøper dessuten op næsten al last fra dalen og gir bønderne forskudd som regel ikke i penger, men i korn og andre varer, som kjøbmannen kan sette den pris han vil på — og firmaet Mørch er gjennom flere menneskealdre, helt til langt over midten av det 19 årh., en av de betydningsfulle faktorer i dalens økonomiske liv.¹¹⁵

Bøndernes fortjeneste på skogen blir således ikke stor; men derimot gir tømmerdriften naturligvis anledning til endel arbeidsfortjeneste, selv om riktignok Gjellebøl fremhever at

den ikke blir stor. Fløtningen besørger av „Fossekarle“ som kjøbmennene sender op fra byen, mens det naturligvis er bygdens egne folk som hugger og kjører tømmeret. For Valle regner Lund at det blir drevet ut ca. 2000 tylvter om året og at en tømmerhugger har 48 skill. tylvten på egen kost — efter vore dages begreper gir det ikke nogen videre bakgrunn for Lunds og Gjellebøls klager over at arbeidslønnen stiger så svært. Sagbruk er det ikke stort av; i Valle fins det efter Lund 7 sager, men bare 4 av dem er i bruk og skjærer bare til husbehov.

Langt viktigere er da feavlen og den fortjeneste, den gir utover gårdens eget forbruk. „For det første,“ forteller Gjellebøl, „samle de af deres Kreature en anselig Hoben Smør, saa at mangel Bonde kan sælge en 16 til 20 Bismerpund eller 240 Pund Smør om Aaret. Dette bliver noget betydeligt for en Bonde, da han for ethvert Bismerpund, som han om Vinteren bringer til Christiansand eller undertiden til Arendal, kan bekomme i det allermindste 1 Rd., eller ofte meget mere. For det andet sælge de om Vinteren Quæg til de saa kaldte *Budrivere*, eller Fæhandlere, fra andre Bygder, for rede Penge. Disse Fæhandlere lade de Kreature, de have kjøbt, staae hos de Sælgende indtil om Sommeren, da de drive samme til Kjøbstæderne, og derfor lade de sig vel betale. Dette har været længe i Brug; men da *Sætersdølerne* (saaledes kaldes Bønderne her) have endelig mærket her, at disse Fremmede løb af med Fordelen, have nu nogle af dem selv lært at opkjøbe saadanne Kreature her i Sætersdal, og selv bringe dem til bemeldte Kjøbstæder, hvorved de staae sig bedre.¹¹⁶ For det tredie, saasomt som Først bliver godt om Vinteren, slagter hver Mand saa meget, som han kan undvære, og sender foruden den Talg, som de derved bekomme, det færske Kjød til Byen, hvoraf han tidt bekommer à Bismerpund 3 Mark Dansk. Men som her ikke aleneste er en lang Vej, og Vejene formedelst de mange Ise, som de skal fare over, tidt usikre, men her ofte falde ustadige Vintere, og altsaa slet Førre, saa blive disse Rejser undertiden meget besværlige. Endelig sælge de deres Faare- og Gjedeskind til de saakaldte *Hardangere* fra Bergens Stift, som fare her omkring og opkjøbe dem eller tilbytte sig samme for Humle.“

Ved hestedriften i Setesdalen er det efter Gjellebøl eienommeligt at de ikke aler op hester selv, men kjøper dem i de nordlige og selger dem igjen i de østlige bygder. Særlig er det byklingene som driver med slik hestehandel, og både kjøp og salg foregår mest på kreditt; følgen er at det alltid er fullt av „normænd“ (Ϸ: vestlendinger) i Setesdalen for å kreve op det, de har til gode, mens sæbyggene må gjøre stadige og besværlige reiser østover for å få inn sine utestående fordringer. Litt nærmere forteller Lund om denne hestehandelen:

„Handel kan og regnes blandt det, hvormed mange søge at erholde noget og fortiene Brødet. Samme drives især af unge og Løs Drænge, foruden nogle faae privilegerede Qvæg-handlere, der dels opkjøbe Qvæg for igjen at sælge til de virkelig Handlende, dels forsyne sig fra Kjøbstæderne, med adskillige Gallanterie-Varer af Silketørklæder, Guld og Sølvting, Silkebaand, giort Sølv Arbeide af den Sort her bruges til Stads af Fruentimmerne m. m. og her igjen udsælges med god Fordel. — Dog er det især med Heste den betydeligste Handel drives, hvormed og enhver synes at afgive sig, og nogle vinde ofte betydeligt, og andre igjen tabe.

Ved St. Hans Dags Tider besøger gjerne et vist Antal unge Mennesker eller Handlende Røldals Marked, hvortil de undertiden bringe med sig 1000 Rd. og mere. De Varer man herfor bringer hjem er da Hester, der gjerne strax finder den hældigste Afsætning. — At denne Nærings-vey just ikke er ret sikker, men afhænger af Tidernes Beskaffenhed, lader sig lædt begribe, og med Hensyn til den skadelige Indflydelse samme kiendelig ytrer paa Vedkommendes Moralske Forhold, og Almeenvellet selv, kunde man forleedes til at ønske den noget meere indskrænket; thi næppe behøver jeg her at føye til, at just dette indpræger et alt for betydeligt Antall unge Mennesker Lyst til Dovenskab, Bedragerie og Drukkenskab. Jeg vil ikke tale om at Landprangerie er hermed paa dette Stæd isærdeleshed steaget til en betydelig Høide. Alle vil handle, og derfor opbyder nu den ene Varene for den anden, og Følgen bliver i Almindelighed denne, at først spille Kjøberne og siden Sælgeren Banqverot eller bringes til Bætlerstaven.

Da enhver Heste-Handel isærdeleshed her sluttes med at Sælgeren og Kjøberne drikker hinanden til med 1 Potte Brændevin, eller bestæmt Qvantitet af denne Spiritus, som

53. Kommunelokalet i Bygland

Fot. Gisle Midttun

kaldes Kaupskaaen, saa er det just herved at Smag og Hengivenhed til stærke Drikke underholdes og alt meere udredes. Hvoe ønskede derfor ikke denne Uskik hæmmet med en kongl. Anordning, der erklærede enhver Handel sluttet paa denne Maade, aldeles ophævet. Især da denne Sædvane ikke engang tiener her til at give den sluttede Handel aller mindste Fasthed eller Varighed.“

Fra den siste menneskealder før landeveien kom, forteller Skar:

„Det var faa kaupmänner daa som merkte; der var ingi kapping. Naar dei tinga lasti, sette dei møte i Aardal, paa „Kaupmannøyne“ — dei hadde der sett upp eit hus og hadde der drikke; tufti syner enno. Daa vart prisarne sette, og dagen daa han skulde støyta lasti. Av lastepenningarne skulde dei hava tvo tridjepartar i reine pening, og mat og onnor vare paa den tredje parten. Men der var uppsetnad paa alt dei fekk; kosfa tunna i rein handel fem dalar, du vil segja, so vart prisen uppsett til sjau—aatte daa; jamvel um dei maatte kaupa for alt dei hadde fengje for lasti, so galdt den uppsette prisen.

Her var godt skogkaup; endaa so seint som 1826 fekk dei ikkje meir enn 3 sp. 3 ort og 18 skill. tylvti for bjalkar som var 9—10 alner lange og 9—15 tumar i toppen. Per Mørk kaupte Berdalsskogen for ei lauv sylgje. Han hadde sett ut mat paa Byklarane og fenge sylgja i vissor. Men daa dagen kom og peningarne skulde ut, daa hadde dei ikkje pening. Og dei heldt so av den sylgja. So gav dei han Berdalsskogen i like.

Lasti sette dei burt til leilendingarne — det var det jamne; so skilde dei sjave seg halvparten av verdet eller tridjeparten, alt ettersom drifti var lang.

Her var tri lög med fossekarar som fylgde fylgja. Aai var bytt imillom dei; eitt lag fylgde fraa Bykle til Ryss-stad, eitt fraa Ryss-stad til „Straumen“, og so eit ut til Gullsmoemoen. Kvart lag var paa attan mann og hadde sin „Husbonde“. Husbonden var utmann allstødt, fossekarane var utmänner dei likeins paa jamnen. Dalekarar stod snart aldri i fossarne.

„Eg ha 'kji vilt de for tie dale
aa fenge or' for 'n fossekar'e.
Eg har 'kji vilt de for tie ti
aa fengje or' for 'n flotari“.

Kramkarer vet også Skar å fortelle meget om fra denne tiden: Tinndøler med stålknapper, søljer, halsringer og fingeringer og sysaker, gylendinger, med strikkede saker, folk med klaver og hestelenker og bjelder, med humle og annet, og driftekarer og hestehandlerer.

„So kaupte dei paa marknaden i Valle — marknaden stod av seg paa Sagneskar jonsok bil. Det var so fæl ein

marknad. Dei søkte til av heile Nordlandet. Der var vinbyggjar og fyrresdølar, der var nissedølar og skafsingar og vraadølar. Hardingarne kaupte ihop hestar heilt or Nordfjord; dei hadde onnor vare der attaat, mest ruggor og kaslar. Jørund Hildal og Olav Targeirsson kom med heile drifter av Nordlandet — dei handla ihop, men Jørund var „Normann“. Fyrst marknaden var av, daa tok dei utgjenom og selde det som var etter.“

„Men sværaste marknaden stod av seg paa Hornnes, i Hornnes sokn, um hausten. Dei kalla den marknaden „Hornnes ting“, av di han stod i same stundi som tinget. Det var so laglegt aa møtast paa Hornnes: „Hornnes ligg'e midt i Vørè!“ sa Torgeir Naastad og dusta seg. Dei søkte til ifraa alle vide vegner. Der var nordmenn og austmänner, der var aasdølar og sætesdølar og vestmänner, bjellendingar og ivelendingar og evdølar “

Med landeveien begynner moderniseringen av det økonomiske liv å ta sterkere fart. Alt 4 mars 1846 kan Valle formannskap uttale i en erklæring som blev sendt inn til fogden til bruk for amtmannens femårsberetning,¹¹⁷ at veien med de derav følgende transportomkostninger i det hele har bedret formuestilstanden. De gamle grubene i Straumshøien i Hylestad og ved Bø i Valle blev tatt op igjen i 1844 og et kobberverk anlagt i Aaraksbø¹¹⁸ — riktignok uten synnerlig held; i 1851 er der alt fullstendig stans, i 60-årene blir det igjen drevet litt i Bøgrubene — ikke mere enn ca. 100 tønner malm om året — men de forskjellige forsøkene som siden gang på gang har vært gjort for å få liv i bergverksdriften her, har aldrig ført til store resultater.

Derimot er der tydelig fremgang i jordbruket: i femåret 1841—46 er der således i Valle nyryddet 135 mål, 1856—61 129 mål, 1861—66 105 mål (50 i Valle, 40 i Hylestad, 15 i Bykle) o. s. v. Nye jordbruksredskaper blir efterhvert innført (bl. a. jernploger); en landbrukskole blir opprettet i Bygland, men driver forresten mest med tysk lærdom som lite passet for fjellbygdenes forhold; den fikk derfor ikke nogen varig betydning.

I 1860-årene begynner de store utskiftningene¹¹⁹ som blev av inngripende betydning nettop for de allerbeste jordbruksområdene i dalen. Nettop på de fruktbarste, tetttest bebyggede steder, slike som Vallebø, Nordibø og Tveitebø i Valle hovedbygd, eller Aaraksbø i Sandnes, var sameiet og teigeblandingen mest gjennomført, og nettop der var det viktigst å få en ordentlig utskiftning med utflytting av husene, klare grenser og veirettigheter og fremforalt hver gårds herredømme over sin jord.

Med de forbedrede kommunikasjonene følger her som annensteds den store Amerika-utvandringen, og den tar særlig til i 1870-årene, da nedgangen i jordbruket begynner. Den

er sikkert den viktigste årsak til stillstanden og tilbakegangen i folkemengden i de siste 50 år.

Men samtidig med nedgangen i jordbrukets kår begynner en stigning i tømmerprisene som fører til en hel omlegning av inntektsforholdene, først og fremst i Bygland, delvis også i Hylestad, mens Valle og Hylestad som har mindre skog, ikke blir så berørt av den. Avgjørende er neppe de billigere prisene på jordbruksproduktene — enda de vel har spillet nogen rolle — men da jordbruket ikke i første linje var beregnet på salg kunde de ikke knekke det. Vesentligere er de stigende arbeidspriser og den vanskeligere tilgang på arbeidskraft¹²⁰ på grunn av utvandringen og tømmerdriften. Følgen derav blir at det ikke lenger blir så lønsomt som før å slå høislåttene; for å kunne fø hester og fe må bønderne så legge igjen åpen akker til eng; det blir nedgang i kornavlingen, feholdet innskrenkes også, og det blir nødvendig å kjøpe mere mat, altså skaffe sig flere kontanter. De store avstandene og den spredte bebyggelsen gjør det umulig å legge an med meieridrift; et forsøk som blev gjort i Austad sogn i 1890-årene mislykkes. Mere og mere blir befolkningen henvist til å leve av skogen.

I 1860-årene blir Otra oprensket og strømmen mellom Sandnesfjorden og Byglandsfjorden regulert (nærmest av hensyn til dampbåten), og dermed blir fløtningsforholdene betydelig bedre; fra 70-årene begynner flere Kristianssandsfirmaer å interessere sig for trelasten fra Setesdalen og konkurransen mellom dem gjør det mulig for bønderne å oppnå bedre priser.

Det er den moderne husholdning bygget på kjøp og salg, istedenfor den gamle egenhusholdningen, som på denne måten trenger inn og som naturligvis øver sin innflydelse ikke bare på levesett, men også på tenkesett.¹²¹ Faste landhandlere slog sig ned efter handelsloven av 1842 — de eldste skal efter tradisjonen i Valle ha vært Daniel Bjugsson Sagneskar og Samuel Larsen Haugebirke (jfr. ovfr. s. 73 flg.) — fra 1860-årene av blev det flere; bare i 1866 (5 mars og 10 oktober) utstedte Valle formannskap handelsbrev for to stykker; Ole Gjermundsen Homme og Dreng Olsen Flateland; fra 1870-årene av begynte de å forbinde den egentlige landhandelen med lastehandelen; samtidig begynte handelsreisende å besøke dalen nogenlunde regelmessig, kolonialvarer og industriprodukter kom til å spille en stadig større rolle i det daglige liv o. s. v.

Det næste store fremstøtet i samme retning kom med jernbanen (jfr. ovfr. s. 76). I 1870-årene begynner jernbaneplanene å få stadig fastere form i Kristianssand;¹²² i 1874—1875 er man alt kommet så langt som til å foreta en ferdsoptelling over trafikken nordfra til Kristianssand, med følgende resultat:

Hester		Kjørende	Gående	Med dampbåt på elven	Sum	
med lass	med personer					
13 014	13 326	27 657	28 265	21 089	77 011	Ialt.
1 861	424	647	2 710	452	3 809	Fra Setesdalen.

Trælast fløtet frem til nedre ende av Byglandsfjord var i middeltall for årene 1863—1874 8 920 tylfter (derav 4 460 16' à 18'×8" og 4 460 18' à 20'×10").

I 1881 bevilger de interesserte kommunene distriktsbidrag; Bygland som naturligvis vilde få størst nytte av banen bevilget 110 000 kroner — mere enn det dobbelte av nogen annen landkommune — og Valle 24 900 kroner. Siden 1882 forelå det private jernbaneforslag for hvert eneste storting, i 1890 kom Setesdalsbanen med på den store jernbaneplanen, og i 1896 var den ferdig til Byglandsfjord.

Hvad jernbanen betydde i rent økonomisk henseende kan man nok gjøre sig en forestilling om. Man må ta hensyn til hvad der blev spart ved de billigere transportomkostninger, til verdiforøkelsen på produktene, til besparelsen på byreisene både i tid og penger; dertil kommer at det nu blev mulig å fri sig fra avhengigheten av kjøbmennene i Kristianssand, at mellemmannsvesenet blev innskrenket, idet handelsmennene i dalen nu kunde ta varer hjem som grossister, at det blev mindre brennevin eftersom byreisene avtok i varighet o. s. v. En nøiaktig statistikk over alt hvad dette betyr, lar sig naturligvis ikke gjøre istand; men efter en omtrentlig beregning foretatt av lensmann Lund i Valle for 5 år siden, beløper fortjenesten på jernbanen, for Valle alene, sig til minst 20 000 kroner om året i ren netto; for Bygland må den åpenbart være langt betydeligere.

Men enda langt større er naturligvis jernbanens betydning for omdannelsen av hele det gamle leve- og tenkesett, og i sammenheng med jernbanen også alt det andre nye som brøt inn over dalen omkring århundreskiftet og i de følgende år: moderne landbruksskole med dens følger for jordbruket som ialfall i Bygland efterhvert omlegges — organisasjon av tømmerdriften,¹²³ dampsag på Byglandsfjord, rationell rensdyrdrift i heiene, de skjebnesvangre salgene av svære heistrekninger til fremmede bykapitalister, den store Otra-regulering med alle de kontante pengene, den bragte, både i arbeidslønn og i erstatningsbeløp for skade og ulemper, med dens vei- og dambygninger og den store tilgangen av fremmed arbeidskraft. Det gamle samfundet holder på å brytes istykker, et nytt er under dannelse; nye klasser er iferd med å formes — som arbeiderpartiets seier i Hylestad viser — nye tanker erobrer sinnene. Men enda sitter den gamle kulturen fastere i Setesdalen enn vel i nogen annen

norsk bygd, og hvordan brytningen mellom gammelt og nytt tilslut vil forløpe her, det kan først neste generasjon fortelle om.

NOTER

- ¹ Nicolaysen, Norske fornlevninger, s. 258.
- ² Hylestadstolpene er dog vesentlig bedre enn de fra Vegusdal og åpenbart en del eldre.
- ³ P. A. Munchs argumentasjon (Dn. F. H. I 79, 295 f., 550) som bygger på den eventyrlige Halvssagaen, er dog ikke bindende.
- ⁴ Flatøboken II 441. Mon Harstad i Valle kan ha navn efter Haarek? — Også Haareks søn Olav som vel har tatt arven efter ham, fins nevnt (Flatøb. II 445).
- ⁵ Norges Historie II/1, s. 96; II/2, s. 114.
- ⁶ D. N. VI, 800.
- ⁷ P. A. Munch, Pavelige Nuntiers Regnskabs- og Dagbøger, s. 24.
- ⁸ D. N. VII, 791.
- ⁹ D. N. V, 1003 (1508).
- ¹⁰ Bare med undtagelse av Aaseral som sannsynligvis er et oprindelig bygdenavn.
- ¹¹ D. N. II, 904; VIII, 389; X, 274. Aslak Bolts jordebok, s. 107.
- ¹² D. N. I, 754.
- ¹³ Aslak Bolts jordebok, s. 107.
- ¹⁴ D. N. VII, 365. En eneste gang — i 1429 — kan vi se at Stavangerbispen har visitert i Setesdalen (D. N. XI, 148).
- ¹⁵ D. N. X, 55.
- ¹⁶ Dette folkenavnet forekommer visstnok også et annet sted i landet, om beboerne av det nuværende Hof i Jarlsberg; dog er navneformen her ikke helt sikker.
- ¹⁷ D. N. IV, 474, 507, 636; I, 774.
- ¹⁸ D. N. VII, 672, 782. Også egne lagrettesmenn i Otrodal nevnes en og annen gang (D. N. IV, 824).
- ¹⁹ D. N. I, 714; VI 682; VII 781.
- ²⁰ Jfr. Alex. Bugge i Hist. Tidsskr., 5. r., IV, 129.
- ²¹ D. N. XI, 265.
- ²² For den aller største dels vedkommende er de trykt i Diplomatarium Norvegicum. Det eldste av dem er av 15 nov. 1348 (D. N. X, 55), utstedt av Solve, lensmann over Raabyggelagen, og medbeseglet av Olav, prest på Valle.
- ²³ Også den østlandske målestokken, efter markebol, forekommer forresten i Setesdalen; et enkelt brev (D. N. IV, 824) synes å antyde at månedsmats- og marke-bolet er en og samme ting. Endelig fins det også en beregning efter kyrland som i Telemarken (∞: en jord hvorav det utredes en kus verdi i landskyld). Disse forskjellige og vekslende betegnelsene henger naturligvis sammen med at næsten all jord i dalen var selveierjord og at derfor en vurdering bygget på landskyldberegning her aldrig blev naturlig eller hjemmevant; når det blev behov for en slik vurdering — ved salg, skifte el. l. — grep man da til en eller annen beregningsmåte som var kjent fra andre bygder, og overførte den, mere eller mindre på slump.
- ²⁴ D. N. I, 576.
- ²⁵ Tradisjonen er i dette stykke ikke noget å bygge på, da de fleste av de almindelige pestesagnene tydelig trer frem som vandresagn som brer sig fra bygd til bygd og fra land til land og stadig beholder evnen til å lokaliseres.
- ²⁶ D. N. XI, 111.
- ²⁷ D. N. X, 253.
- ²⁸ D. N. I, 1012.
- ²⁹ Der har altså i Bykle, som så mange andre steder i landet, vært et hellig kors som har hatt sig tillagt et stykke jord til vedlikehold; ennu i den såkalte „Grågåsen“, Stavanger stifts jordebok fra 1624, ser vi at

dette korsets eiendom har ligget til geistlig bruk; der nevnes Prestekre og Kross-ekre til Bykle prestebol.

- ³⁰ D. N. IV, 824.
- ³¹ D. N. XII, 196.
- ³² D. N. IX, 405.
- ³³ D. N. III, 1038.
- ³⁴ Det er allikevel verd å legge merke til at vi i Hylestad i 1516 finner omtrent det gamle prisforholdet: 8 markebol i Bjørgum selges for 8 mark gull og en hest (D. N. IX 490), og likedan i Dale i Valle 12 markebol solgt for 13 mark gull og 4 kyrlag (D. N. IX, 672; hovedbrevet er visstnok fra 1470-årene og bare vidissen fra 1531). Det rimeligste tør vel derfor være å anta at jordprisene i Valle og Hylestad har vært vesentlig høiere enn i Bykle, og at de i løpet av det 15 årh. har steget til noget over en mark gull pr. markebol.
- ³⁵ D. N. XII, 281. Fem mark var visstnok en gjengs pris for en hest ved den tid (D. N. VII, 672).
- ³⁶ D. N. X, 321 (1521).
- ³⁷ D. N. XIII, 177.
- ³⁸ Se Fritzners leksikon under *hornstafr*, og henvisningene der; hvordan en slik eiendommelig formular er kommet inn i en så bestemt avgrenset gruppe brev, er det ikke godt å gjøre sig op nogen mening om. Slike formularer kan vel vanskelig være skapt av befolkningen; de må sikkert oprindelig være formet av „embedsmænd“, profesjonelle funksjonærer, og det vil for den slags brev som det her er tale om, nærmest måtte være en lagmann (eller hans skrivere, hans „kancelli“). I så fall gir denne formularen oss opplysning om at „Agdesidens lagdømme“ har bestått helt siden begynnelsen av det 15 årh. Jfr. Brandts Forelesninger over den norske Retshistorie II, 191. Hist. Tidsskr. 5 R. IV 402 f.
- ³⁹ I 1559 koster f. eks. en hest 12 mark, mens normalprisen tidligere, som ovenfor nevnt, dreiet sig om 5 mark (D. N. IX, 783; jfr VI, 766). Hvor smått det ennu var med rede penger, ser man av et brev av 12/3 1559 (D. N. VII 791) om Lauvdal i Bygland som selges for „12 mark gull i slike penger som her efter skrevet står, som er først et hodesølv på 20 lod, et kors på 16 lod, et belte på 16 lod, et belte på 12 lod, et kors på 12 lod, 6 Joachimsdalere og 8 lod som han har indi et belte og 12 kyrlag i søndre Austad“.
- ⁴⁰ For en statsfunksjonær som presten Peder Claussøn i Undal fortonet derfor telerne sig som særlig „onde, ugudelige, hårde, vilde oc oprørske Folck“, og han forteller med redsel om hvordan det er „deris største Lyst“ å drepe bisper, prester, fogder og befalingsmenn (Saml. Skr., utg. G. Storm, s. 300).
- ⁴¹ D. N. XVI, 605. Stig Bagge som hørte til den norske lavadel, hadde først tjent Henrik Krummedike og Esge Bille som fogd og officer og var en hård og uforfærdet partigjenger; da Esge Bille forlot Norge, fikk han Lister som forlening og blev dessuten brukt av kongen til all slags dristige sjøtokter; på et slikt tokt blev han — ennu i 1541 — fanget i Nederlandene, henrettet og lagt på steile som spion.
- ⁴² En slik uttalelse synes ganske tydelig å peke på en påvirkning fra de store europeiske bondekrigene i første halvdel av det 16 årh.
- ⁴³ Alt sommeren 1541 (brevet er datert „otte dager efter krossmesse 1541“, og det kan være enten 10 mai eller 21 sept., da vi har krossmesse både vår og høst) kunde Kristofer Andersson, Peder Hanssøns fogde over Raabyggelagen, i fred og ro ta op tingsvidne på Rike i Valle i anledning av en av de vanlige drapssakene som begynner med almindelig kjegl, utvikler sig til grove skjellsord („Din mor er en mæ, og du er en mærreson og en horunge“) og ender med drap. D. N. I, 1098; VII 749.
- ⁴⁴ Nogen av de viktigste dokumentene i saken mellom Erik Munk og almuen i Raabyggelagen er trykt — i Norske Rigs-Registranter, i Nye Danske Magazin II, i Danske Magazin, 3. rekke V, i Saml. t. d. n. Folks Sprog og Hist. I, i Hist. Tidsskr. 1. række IV, i Norske Herredags-Dombøger for 1578 og 1585. Resten fins i Riksarkivet (Kanc. real. ordnede avd.; embedsmenns forhold, A 1—16).
- ⁴⁵ Hverken dette eller noget annet ord med lignende betydning fore-

kommer i gammelnorsk, og både ordet og institusjonen synes derfor å måtte være av forholdsvis ny opprindelse, ialfall neppe eldre enn det 15 årh. Setesdalens „ledingstuffer“ svarer derimot ganske til de nordlandske „ledingsbergene“ som ennå Petter Dass synger om i „Nordlands Trompet“, men som på hans tid riktignok var gått over til å være rene markeder.

⁴⁶ Også her fører registreringen til en faktisk forøkelse av ledingsbyrden og derfor også til sterke klager fra bønderne.

⁴⁷ Povel Huitfeldt var den første norske statholderen (1572—77) og en meget virksom administrator. Erik Munk søker stadig hans støtte i spørsmålet om jordeboken og får den beredvillig. Overhodet er det meget interessant å se både hvor kraftig Povel Huitfeldt optrer også utenfor sitt eget len, som centralmyndigheten for hele Norge, og hvor klart det har stått for bønderne at det var ham som var lensherrens overordnede.

⁴⁸ Før har de alltid sluppet en halv laup smør for hver kløv, de har ført, og en hud for hvert lass, de har kjørt ut til Nedenes.

⁴⁹ Sannsynligvis Dale i Aardal og ikke Dale i Valle, siden alle de andre sakene her er fra Bygland prestegjeld

⁵⁰ Brevene blev båret i en flaske om halsen, opplyses det.

⁵¹ Lagmannen på Agdesiden 1576—82, Mons Baardsson (Rosensværd) levet i det bitreste fiendskap med Erik Munk og har vel derfor stått på bøndernes side i striden. Den store klagen fra Bakke ting fra 1581 kan vanskelig være satt op av bønder; der må boklærte folk ubetinget ha hatt en finger med i spillet, og en fristes da til å tenke på lagmannen, enten en nu vil tro at han har optrådt personlig, eller — hvad der er rimeligere — gjennom en av sine underordnede.

⁵² Bang, Den norske kirkes geistlighed i reformationsaarhundredet, s. 246 f.

⁵³ I den tiden Bykle kirke lå øde, søkte almuen der dels Valle kirke, dels over fjellet til Suldal. De gamle fjellveiene over Meien, over Brureledet eller over Saata har for mange av gårdene i Bykle vært vel så letvinte som utover til Valle, hvor Byklestigen til visse tider av året må ha vært omtrent ufremkommelig.

⁵⁴ Norske Rigs-Registranter IV, 48—54. — Efter et brev i arkivet fra Rike (I, nr. 20) av $\frac{31}{3}$ 1600 beløp skatten for Akershus sig til 60 skilling av hver fullgård, 30 skill. av hver halvgård og 1 mark av hver ødegård; istedenfor penger kunde også leveres slakt, nemlig 1 sau eller vær med ull på eller en bukk på $1\frac{1}{2}$ år for hver mark.

⁵⁵ Se Herredagsdomboken for 1613, I, s. 49—54 og 59—62; Norges Historie IV/2, s. 113 ff. og Nedenes lensregnskaper 1611—12 (pakke 195) i riksarkivet.

⁵⁶ De gav endog tre ganger fogden forseglede brev med besked om sin nektelse.

⁵⁷ Heller ikke prestene i Raabyggelagen hadde utredet det, de skulde til krigen og de blev derfor også dømt av herredagen; men de slapp nådigere enn bønderne, nemlig med den faste boten for ulydighet mot en kongelig befaling, 8 ørtuger og 13 mark sølv. De jamrer sig svært over sin fattigdom og elendighet alle fire og ikke minst de to i Setesdalen, Hr. Nils Pederssøn i Valle og Hr. Jakob Smed i Bygland. Hr. Nils undskylder sig med at han nettop hadde tiltrådt stillingen dengang feiden begynte; han hadde betalt 8 riksdaler om året i de to årene, krigen stod på, og er villig til å utrede 8 til; forøvrig ber han om at fogden med 6 mann vil „forfare“ hans „bo og leilighet“, så han kan få se hvor fattig han har det. Enda ynkeligere er det med Hr. Jakob, hvis kall er det dårligste i hele Raabyggelagen; han hadde fått det for tre år siden, sier han (altså i 1610), og hans eneste visse inntekt er 3 huder, 3 lauper smør og 5 tønner korn, og av det har han enda måttet gi 8 riksdaler om året i de to krigsårene; prestegården er forfalden og nedrånnet, så det er ikke et hus, han kan sitte tørt i; han var kommet til sognet som en fattig, fremmed mann som ingenting hadde under henderne, og var ennå ikke blitt „så fremmelig at han kunde avstedkomme noget husgeråd, ikke engang en seng til sig selv, enn si til noget annet ærlig menneske, å kunne hvile sig på, uten strå og halm“; alt hvad han behøvet kjøpe til sitt hus, falt ham såre dyrt og måtte føres over store klipper og vann, fra sjøen 22 eller 24 store mils vei.

⁵⁸ En ødegård behøver slet ikke å ha ligget øde; det betyr bare en gård som er mindre enn en halvgård.

⁵⁹ Av et brev fra arkivet på Rike (I, nr. 30) $\frac{5}{9}$ 1618 fremgår det f. eks. at Torgeir Kjørvestad ved takseringen av hoelodden hadde latt være å gi op gården Mosdal i Bykle, hvorfor den var forbrutt, så Torgeir måtte innløse den igjen fra kronen.

⁶⁰ Efter regnskapets summering 148 daler 1 ort $\frac{1}{2}$ skilling; slike små summeringsfeil er ganske vanlige i gamle regnskaper. En viss interesse har en notis i det samme regnskapet om at Tovsli ødegårder, som nu hører til Fyrisdal, betaler leding til Raabyggelagen, men al annen rettighet til Telemarken; grensen mellom Setesdal og Fyrisdal har altså her vært litt vakkende. Et lite minde om den gamle forbindelsen mellom Setesdalen og Tovsli finner man kanskje i det gamle stevet om „rudkallen“ Mugg'e Byklum:

Mugg'e Byklum va Frægde Mann'e
aa Lagji Tovsli 'ass nesti Granni.

⁶¹ Æren for å ha reddet dette viktige materialet for forskningen tilkommer arkivar S. Kolsrud som har samlet sammen det meste av det i dalen selv i årene 1917 og 1918.

⁶² Arkivet fra Rike i Vallebo (R. A.), I nr. 83.

⁶³ Tilhører Halvor Kvassaker, Valle.

⁶⁴ Rike-brevene, I, nr. 92.

⁶⁵ Denne fogden var visst forøvrig en rå og brutal fyr; han skrev sig formodentlig fra gården Morkholt i Bø i Telemarken, og hadde vært ridefoged i Tunsberg len, men var blitt avsatt på grunn av et drap, han begikk i „hastmodighet“; i 1612 fikk han igjen kongens fred så han kunde bosette sig hvor han vilde i Norge eller Danmark (N. R. R. IV, 464); i 1624 og 1626 møter vi ham igjen som tingskriver i Raabyggelagen, og fra 1630 av også som fogd, han ligger da i strid med en viss Laurits Skanke; men alt i 1632 blir han på kongens befaling avsatt og arrestert for sine „forseelser“ (N. R. R., VI, 256, 396 f., 492).

⁶⁶ En summarisk oversikt over kvegholdet i 1657 over hele landet er gitt av Yngv. Nielsen i Historisk Tidsskrift, I, r., III.

⁶⁷ Lien og Brokken mgl. nu i matr.

⁶⁸ Statistiske studier over folkemengde og jordbruk i Norges landdistrikter i det syttende og attende årh. (Tillegshefte til Statsøkon. Tidsskr. 1890).

⁶⁹ Riktigheten av folketellingen i 1769 kan vi kontrollere ved hjelp av en annen telling, i anledning av ekstraskatten i 1762. Ifølge den var der i Valle 973, i Bygland 881, tilsammen 1854; men her er barn under 12 år ikke medregnet og med et passende tillegg for disse barna kommer man omtrent til de 2411 i 1769.

⁷⁰ Da gårdene, som nedenfor vist, er sterkere delt i Valle enn i Bygland, tør man kanskje her forutsette en større gjennomsnittsbefolkning på hver gård og altså også større totalbefolkning i 1665, med andre ord også her tilbakegang, ikke bare stillstand, i perioden 1665—1769.

⁷¹ Efter Aschehoug stiger hestetallet 1665 til 1723 fra 73.000 til 80.000, hornkveget fra 490.000 til 520.000 og småfeet fra 560.000 til 660.000.

⁷² Tallene er for små til at det lønner sig å gjøre nogen procentvis utregning av forholdet.

⁷³ Trykt i Topographisk Journal for Norge, B. 7 og 8 (1799—1801).

⁷⁴ Det gamle forholdet med tjenestetid bare om sommeren varer ennå over midten av det 19 årh., og ennå ved denne tid ser man prester og andre embedsmenn streve for å få gjort årstjeneste almindelig. I det 19 årh. heter det bare at det er arbeiderne som ikke vil, mens bønderne nu synes å være blitt villige.

⁷⁵ Dette tallet burde, som forklart ovenfor (s. 59), egentlig forhøies til resp. 4339 og 177.

⁷⁶ Karakteristisk for denne perioden er det også, at tradisjonen fra den er langt fattigere enn fra tidsrummene før og etter.

⁷⁷ Gjellebøls påstand om den store ukyndigheten i lesning og skrivning i begynnelsen av det 18 årh. er åpenbart adskillig overdreven. Vi har bevart ikke så helt få privatbrev, skrevet av bønder, også fra denne

tid, bl. a. fra et par som lå ute som soldater i den store, nordiske krigstid, og de viser at skrivekyndigheten slett ikke kan ha vært så værst.

⁷⁸ Om skolevesenet er der samlet ikke så få opplysninger i sogneprest P. Bloms Beskrivelse over Valle Prestegjeld (Gjøvik 1896).

⁷⁹ Denne Gjellebøls fremstilling bekreftes helt av de bevarede arkivsaker, i Kristianssands bispearkiv (Stiftsarkivet; se særlig pakke 3 b, Embedsbrev fra Raabyggelagens provsti til bispem; og pakke 34, Skolevesenet). ^{1/11} 1773 skriver således Gjellebøl som svar på generalkirkeinspeksjonskollegiets ordre av ^{16/9} 1773, at i Valle er skolevesenet „uten tvil på den sletteste fot som være kan i det ganske Norge“; en konfirmert plan av ^{17/1} 1766 fra stiftamtman og biskop er ikke overholdt i hans formanns tid; mange kan ikke lese; bare en skoleholder er utnevnt i hvert av de tre sognene, uaktet man minst behøvde to. Og biskop Tidemand skriver ^{9/12} 1774 også til generalkirkeinspeksjonskollegiet at i Raabyggelagens provsti er skolevesenet i passabel tilstand, undtagen i Valle prestegjeld, „hvor den selvrådige almue bør bringes til lydighet efter vedkommende skoleinnretning“. Sogneprest Møllerups medfølelse med befolkningens vanskelige økonomiske kår fremgår bl. a. av en skrivelse fra ham til bispem av ^{3/7} 1764: „Her er særdeles knappe tider nuomstunder tilfjelds, baade formedelst ekstraskatten, der trykker den store mængde af fattige, her findes, og det ringe antal af formuende vil aldeles ikke forslaa til at svare for dem alle; saa og formedelst korntrang ved forrige aaringers misvekst, da kornet først maa kjøbes meget dyrt fra søe-kanten, og siden føres den lange vei paa kløver med stor bekostning, og formedelst mangel af hester har de neppe kunnet faa det fremført i denne vaar og sommer.“

⁸⁰ Fattigvesenet som så mange andre steder i landet fikk en fast ordning i løpet av det 18 årh., under stadig strid mellom prest og almue, blev ikke ordnet, hverken med fattigkasse eller med faste legd; de fattige ernærte sig ved tiggeri og særlig byklingenes privilegerte tiggeri kan tydelig spores tilbake til det 18 årh. Først fattigloven av 1845 bringer virkelig skikk på disse forhold; de eldste forhandlings- og kopi-bøkene for Valle fattigvesen begynner i 1846 (bevart på Aakre i Valle) og viser tydelig hvorledes det hele nu er under nyorganisasjon.

⁸¹ Blant embedsbrev fra Raabyggelagens provsti i Kristianssands bispearkiv (Stiftsark.).

⁸² Når det allikevel lot sig gjøre å få folk til skoleholdere — uten annen løn enn kosten — var det fordi skoleholderen hadde det privilegium å slippe eksersisen.

⁸³ Fortegnelse over skoledistriktene i Valle prestegjeld av ^{28/7} 1801. ^{4/6} 1805 er det imidlertid igjen bare et i hvert av anneksene (Kr.sands bispeark., pakke 34, skolevesenet); men Aamodt fikk, efter hvad han selv opplyser (se Blom, Beskr. over Valle pr.gj., s. 77 f.) almuen i Hylestad til frivillig å gå med på igjen å innrette to skoledistrikter i sognet og ansette to skoleholdere. Om Lunds leseselskap se Peder Hansens Archiv f. Skolevesenet i Chr.sands Stift, b. I og II (Kbh. 1800—1803) og Lunds egen, håndskrevne beskrivelse over Valle prestegjeld (Univ.bibl., Mscr. 417 b, 4to).

⁸⁴ Se om denne: Torstein Hoverstad, Norsk Skulesoga, s. 66 ff.

⁸⁵ En hel del av disse grendenevningene på — bø eller — bygd eller — grend går tilbake til middelalderen. Således nevnes Hjordalsbø i 1502 (D. N. IV 1039), Aaraksbø i 1559 (D. N. VII 791), Vallebø i 1437 (D. N. XII 196), Tveitebø i 1553 (Ra., y. dipl.), Byklebø i 1504 (D. N. 1012). Alle disse stedene nevnes de imidlertid bare som rene lokalbetegnelser, uten at man kan se noget til at de har hatt en indre organisasjon.

⁸⁶ Ifølge Kristian V's norske lov 1—7—1 skal lagretten bare være med og dømme „udi Odels og Ejendoms Tretter, samt Livs og Æres Sager“; ellers dømmer sorenskriveren alene.

⁸⁷ Den beste oversikt over kirkens økonomiske tilstand i Setesdalen får man av den såkalte „Grågås“, en jordebok over kirkens eiendom og inntekter i Stavanger bispedømme 1624 (orig. i St.a., Kr.sands bispeark.; en samtidig avskr. i Ra., Rentekammeret); av en eller annen grunn er Bykle ikke kommet med her, uaktet kirken her dog var i bruk fra 1619 av. Den landskyld som lå til kirkene, var rent minimal, likeså

tienden; derimot hadde de alle (undtagen Sandnes) flere eller færre „kirkekjør“. De to prestegårdene er ganske anselige; til dem ligger også betydelig landskyld av andre gårder og tiende; Valle prestegård har også en hel rekke støler og rike fiskevann tilfjelds. — Jfr. Bloms Beskr. over Valle.

⁸⁸ Hovedkilden er sogneselskapets protokoll (i prestearkivet i Valle); statuten for en tidligere sammenslutning er trykt i „Budstikken“ III (1811—12), s. 210 f.

⁸⁹ Stadsfysikus, far til den senere statsråd Hans Christian Petersen.

⁹⁰ Det er det som er trykt i „Budstikken“.

⁹¹ Tarje Knudsen Upstad, snekker, skjærer ut i tre, gjør seletøi o. l. — Tarje Olsen Nomeland, smed, gjør gårdsredskaper o. l. — Tarje Evenesen Upstad, kunstig arbeider i tre. — Tarje Johnsen Rysstad og Gjermund Tarjesen Rysstadmoen, smeder, den ene i finere, den andre i grovere arbeide; gjør dirkefri låser, rakekniver o. l. — Tor Olsen Berge gjør messinglåser til skrå, som næsten hver eneste fjellbonde bruker; før måtte man få dem innført fra Holland eller Hamburg.

⁹² Byglands formannskaps første møte, 15 januar 1838, åpnes med en meget karakteristisk tale i tidens embedsmannsstil av ordføreren, sogneprest Münster: „Ærede Medborgere! En Frugt af den Statsforfatning ved hvilken vort Fædreland, ved Herrens naadige Styrelse, har havt Aarsag at glæde sig over tvende Aartier, er den Institution, der i Dag for første Gang forsamler os“ o. s. v. — full av glede over den nye innretningen.

⁹³ I 1840-årene arbeider Valle formannskap for å få fast postgang en gang om uken over Bygland, Evje og Herefoss til Arendal, og ennu i 1868 og 1870 uttaler det samme formannskapet ønsket om en vei mellom Setesdalen og Arendal, da denne by er et langt bedre marked for dalen enn Kristianssand, og en viss konkurranse mellom byene vilde dessuten være til stor fordel for landdistriktene. — Men slike erklæringer var ikke mer enn fromme ønsker.

⁹⁴ Fra Bykle gikk derfor visstnok den meste handelen til Stavanger (over Suldal og Sand) og også valldøler og hylstringer drev endel handel dit over Lyse). Driftchandelen gikk mest østover til Skien eller Kongsberg.

⁹⁵ Da det kom til stykket og arbeidet virkelig skulde utføres, trakk bønderne sig riktignok sterkt tilbake fra sine løfter om veiarbeidet (se Byglands formannskapsprotokoll, 24 august 1840). — Valle formannskap synes å ha vært ivrigere; dets protokoll er for årene 1838 og 39 full av saker om veien, om broer, ferjer o. l.

⁹⁶ At denne erklæringen er forfattet av presten, ikke av bønderne i formannskapet, sier sig selv.

⁹⁷ Utførlig skildret i første bind av Skars «Gamalt or Sætesdal»; ordfører fra 1844 til sin død i 1856.

⁹⁸ Av økonomiske grunner blir ansøkingen naturligvis avslått av herredsstyret, med 13 mot 3 stemmer.

⁹⁹ Striden om «Vekselsboki» er naturligvis ikke innskrenket til Setesdalen alene, bølgen gikk høit over hele landet; men motstanden gav sig visstnok sterkere uttrykk i Valle enn noget annet sted.

¹⁰⁰ En ganske tilsvarende strid er den som blev ført omtrent 15 år senere om P. A. Jensens lesebok for folkeskolen. Også den var autorisert av departementet og skulde innføres, men vakte forargelse i menighetene som anstøtelig og altfor verdslig; noget av det værste var at den inneholdt eventyr om Askeladden o. l. I Valle var det sogneprest Blom som forsøkte å få den inn, fra 1864 av, i strid med „skolekommissionens legmannssamvittighet“; han fikk naturligvis medhold fra stiftsdireksjonen, og denne gang var det presten som vandt, riktignok først efter lang og strid kamp. — Den strengt kristelige ånd i formannskapet gir sig uttrykk på mange måter, således ved en ansøking til regjeringen av 27 desbr. 1867, og flere ganger senere, om strengere lovbestemmelser mot natteløperi, dans og leven på veiene, eller om adgang til å gjøre kjøbstads-politireglene om gateuorden o. l. gjeldende — alt sammen med strengt religiøs-moralsk motivering.

¹⁰¹ I Bygland blir det opprettet herredsboksamlng ved formannskaps-

beslutning 12 juni 1877; den var grunnlagt ved en gave på 90 bind fra sognepresten.

¹⁰² Ideen og initiativet utgikk fra Th. Omholt, Arendal.

¹⁰³ Det kan dog i haarde og strænge Vintre hænde, at Fossen neden under, som man kalder *Søjet*, tilfryser paa en kort Tid saaledes, at man kan fare derover med en tom Slæde; dog ej anderledes, end at hvad som den ene Dag er tilfrosset, kan nedfalde den anden.

¹⁰⁴ Denne *Stige* har jeg passeret 7 eller 8 Gange hvert Aar (end-skjønt jeg ikke var forbunden dertil oftere end 3 Gange) for at kunne forrette Tjenesten i det vankundige og fattige Bøkle Sogn, som ligger 3½ Miil fra Hoved-Sognet Valle. Ved min Ankomst til Stedet var denne saakaldte *Stige* i en meget brøstfældig Tilstand; men der blev strax en Hoved-Reparation foretaget efter dette Folks ringe Kyndighed og Evne.

¹⁰⁵ Med Heste maatte de Rejsende den Gang fare en heel Miil til Krogs eller af Vejen over de forskrækkeligste Fjelde, Heder og Moradsar.

¹⁰⁶ Arbeidet med denne vei blev ledet av daværende ingeniørkaptein, senere veidirektør Krag.

¹⁰⁷ Blom, som i sin ungdom i nogen år hadde vært prest i Konstantinopel (ved den norsk-svenske legasjon der), kom fra Valle til Vardal og Gjøvik, men bevarte alltid sin gamle kjærlighet til Valle prestegjeld hvor han hadde virket så driftig; et smukt vidnesbyrd om det er den fortreffelige beskrivelse over Valle Prestegjeld som han utgav på Gjøvik i 1895.

¹⁰⁸ Valle formannskapsprotokoll 30 oktober 1878, ansøking til departementet om å få poståpneri på Rysstad.

¹⁰⁹ T. Lindstøl, Om Stortingsvalgene i Nedenes (Agderposten 1887, nr. 138—144).

¹¹⁰ Liestøl var i 1866 som ung mann kommet fra Aaseral til Bygland som lensmann; fra 1874 til 1888 og siden igjen fra 1898 av var han stortingsmann og fra 1888 til 1889 statsråd.

¹¹¹ Karakteristisk for den nasjonal-romantiske ånd som landsmålet er et utslag av og som Liestøl er bærer av, er det at han som ordfører i 1897—98 fikk flyttet en gammel røkstue til Bygland og innrettet den som kommunelokale.

¹¹² Nyttige opplysninger om disse forhold fins foruten hos Gjellebøl også i sogneprest P. L. Lunds håndskrevne Beskrivelse av Valle (i univ. bibl.s manuskriptsamling, 4to, 417 b), forfattet 1798, innsent til Chr. Pram i 1805, til bruk for hans økonomiske studier over Norge og norske forhold.

¹¹³ Denne historien fortelles om flere skoger, navnlig om Berdals-skogen i Bykle, som nu er den eneste skogen i Valle og Bykle som er på utenbygds hender. — Tobakk blev ved år 1800 brukt av omtrent alle mennesker i Setesdalen; mannfolkene tygget og kvinnfolkene snuset.

¹¹⁴ Tradisjonen kjenner navnet på de som først begynte å avle poteter; i Valle var det Olav Niklusson Kyrvestad og i Bykle Aanond Tveiti. Alt Gjellebøl vet å fortelle om potetdyrking som på hans tid var mest utbredt i Bykle, hvor kornet er mest usikkert.

¹¹⁵ Karakteristisk for Mørchs undtagelsesstilling er det f. eks. at da fattigskatten i 1846 besluttes utlignet med 1½ notting korn og 12 merker mel pr. spd. skyld, blir det sendt et særskilt tilbud til „Consul Mørch“ om å ordne det efter en pris av 4 spd. pr. td. korn og 40 skill. pr. bpd. mel.

¹¹⁶ Om størrelsen av denne handelen er det ikke godt å gjøre sig

op nogen mening. I 1856 anslår Valle formannskap driftehandelen til 750 storfe og 1600 småfe om året.

¹¹⁷ I Valle er disse erklæringene, som gjennomgående er meget verdifulle, ført inn i formannskapsprotokollen.

¹¹⁸ Valle fattigkommisjon er i den anledning meget bekymret og skriver 2 nov. 1846 til Byglands fattigkommisjon for å få skaffet en betryggende erklæring fra Setesdalens kobberverk om at deres arbeidere i Hylestad og Valle ikke skal falle prestegjeldet til byrde. Det kan heller ikke ses at kobberverket i disse årene har gitt anledning til nogen vesentlige fattigbyrder for Valle. Alt i 1826 hadde det vært tale om å ta disse grubene op igjen (se prof. Esmarchs innberetning i Budstikken for 1826, s. 181 ff.). Ivar Aasen (Reiseerindringer (utg. Koht, Trhjm. 1917), s. 75) forteller i november 1844, at anlegget i Straumsheien alt da hadde kostet 60 000 rd.

¹¹⁹ Den største og betydningsfulleste av disse utskiftingene er visstnok den som presten Blom rekvirerte 10 mars 1866 og som blev avsluttet 22 juli 1869, til ophevelse av fellesskapet mellem Valle prestegård, Kjelleberg, Sagneskar, Kyrvestad, Viken og Rike i Vallebø og Nordibø. Utskiftingen gjaldt ikke bare innmark, men også støiler og heislåtter i Findalen, og det var derfor nødvendig at også to Fyresdalsgårder, Torsdal og Ramsvatten, blev stevnet til forretningen. Der var flere tusen teiger og teigeparter, det her gjaldt å få fordelt efter beste skjøn, og ennu den dag idag bærer hele Valle hovedbygd, med den store regelmessigheten både i husanleggene og i jordpartenes løp fra skogkanten til elven, et tydelig preg av å være regulert ved en enkelt stor forretning.

¹²⁰ På Gjellebøls tid var den gjennomsnittlige lønn for en tjenestegutt 10 rd. for sommerhalvåret eller for hele året 10—12 rd. i penger eller 7—9 rd. i penger og klær til en verdi av 3 rd.; en jente fikk 4 rd. for sommeren; de få som tjente året rundt, fikk også 4 rd., enten helt i penger eller 1 rd. i penger og 3 rd. i klær. I 1856 er årslønnen for en tjenestegutt steget til ca. 30 spd., for en jente 12 spd.; daglønnen er 20 skilling og kosten; men der er ingen vanskelighet ved å få tjenestefolk. I 1866 er daglønnen steget til 2 ort om sommeren, 1 ort om vinteren; lønnen for sommerhalvåret (om vinteren tjenes i regelen ikke) er 18—20 spd. for en gutt, 8—10 spd. for en jente. Men først efter denne tid er det, den riktige store stigningen setter inn.

¹²¹ Ivar Aasen gir i sine Reiseerindringer fra 1844 en treffende karakteristikk av den gamle, førkapitalistiske ånd i Setesdalen: „Merkelig er det, at de slet ikke skjotte om nogen Fortjeneste; de synes heller at ville gjøre noget for intet end for Betaling, med mindre denne skulde være overordentlig stor. Man siger, at da den nye Sætersdalsvei blev oparbeidet for offentlig Regning, var det ikke en eneste Sætersdøling, som tok Deel i Arbeidet, men dette blev utført blot av Fremmede. Ved de her optagne Kobbergruber skal heller ikke nogen av Dalens Folk have stedet sig til Arbeide.“

¹²² De beste eldre opplysningene i Stort. prp. 1882, nr. 46.

¹²³ Skogeierne har sluttet sig sammen i Otradalens skogeigarlag som har fått gjennomført klassifikasjon av tømmeret, blinking istedenfor dimensjonssalg, stor fellessalg og overflytning av drift og hugst fra trelasthandlerne til skogeierne; det arbeider også på å få skogeiernes interesser varetatt i fellesfløtningen.

54. Tveit kirke, Austad

Fot. Axel Lindahl

RELIGIØST LIV

VESENTLIG EFTER JOHANNES SKAR. AV REIDAR TH. CHRISTIANSEN

Bygdene opover Setesdalen har i eldre tider hørt til dem som lå utenfor alfarvei, og folk derfra har vært betraktet med en viss respekt. „Disse fire Prestegield (Ømli, Effuie, Bycklande och Seterdal ligger till feldtz; det ehr op i Landet fraa Haffuit och haffuer haart, vildt och ondt Folch, ehr et goet Korn land vden naar for moegedt Frost forderfuer deris Korn,“ skriver Peder Claussøn Friis,¹ og som et land for sig med et „haart, vildt och ondt folch“ har Setesdalsbygdene sikkert i lange tider stått for folks bevissthet. Det var jo som regel embedsmennene, de fremmede, som kom derop, og senere bragte sit inntrykk av dalens liv utover, og da deres stilling såvisst ikke alltid var den letteste, blev heller ikke deres skildringer særlig flatterende. Nettop fordi livet deroppe hadde sin egen utpregede stil og sin nedarvede tradisjon, blev så meget av det de fremmede i embeds

medfør bragte, møtt med seig mistillit og motstand, og det skulde heller ikke just hjelpe på forståelsen at disse fremmede både i opfatning og sprog stod fjernt fra bygdens uttrykksmåte og tenkesett. Den øvrighet som kom nærmest inn på folket i dets daglige liv, var kirken og prestene; de bar jo sammen med sit embedes myndighet det som veiet ulike tyngre, en makt som strakte sig ennu videre enn livet her nede.

Av spredte notiser ser vi at der alt i gammel tid var reist kirker rundt om i bygdene. Hylestad kirke kjennes alt ca. 1200, og i 1328 nevnes fire kirker i Setesdalen: „ecclesia de Hulesta, ecclesia de Wal, ecclesia de Nomuglant, ecclesia de Buglom,“² og i gammel tradisjon finnes minner om disse gamle munkekirker, f. eks. om Nomelands kirke, som blev nedlagt efter at en prest og en klokke var druknet i prestfossen. Der er sagn om kirkebygning, om gudsdomme

for stedet hvor kirke skulde reises; man kastet tømret på elven, og der stokkene drev i land, blev kirken bygget.³ Det er m. a. o. klart nok at alt i gammel tid hadde staten i kirkelig henseende underlagt sig disse dalfører, og sendt sine prester utover. Men søker en på den annen side å danne sig et billede av hvordan folk har møtt kirkens lære og virksomhet, så blir straks antydningene sjeldnere, og det er bare i småglimt at vi får se inn i deres tanker. Det blir i grunnen bare ved å undersøke folks stilling til kirkens menn, og i senere, bedre kjente tider å se hvilke religiøse tanker griper styrende inn i deres liv, at vi når til å få et inntrykk av setesdølens religiøse liv. Men i folks forhold til prestene er det naturlig nok særlig katastrofene som tradisjonen vet å berette om. Det er strid og atter strid de gamle prestehistoriene handler om, og det er oftest strid om meget lite religiøse ting. Sjelden fører tradisjonen oss tilbake til katolsk tid, det er først med protestantismens komme at tradisjonen byr noget rikere materiale.

I noget synderlig hjertelig forhold har disse første lutherske prester ikke stått til sine menigheter. I 1551 hører vi om presten Jakob Michelsen⁴ at han er i tvil om hvorvidt han tør overta Valle menighet, som hadde vært uten prest i 3 år, og før han endelig kom, måtte menigheten love å opføre sig „christeligen og tilbørligen mot deres sogneprester“. I 1560 er en annen prest, Lauritz Hansen⁵ nødt til å flytte fra Valle grundet almuens ugudelighet, og i disse årene er vel det meget omtalte prestemord foregått. Det var en bonde Aasmund Berge som drepte presten, og tradisjonen har holdt denne begivenhet friskt i minne.⁶ Grunnen var efter nogen at Vonde Aasmund var kommet i kirke med en slags nye støvler, „normannsstøvler“, og dette hadde presten chikanert ham for, og så stakk han presten ned utenfor kirken, hvor der senere blev satt op en røs over ham. Gjellebøl⁷ forteller at presten hadde irettesatt Aasmund, fordi han kom for sent i kirken, og efter presten Jæger (1780)⁸ heter det at det var prestens tale mot drukkenskap, som hadde ertet op Aasmund. Denne synes forresten efter alle beretninger å dømme at ha vært en ren villmann, som ikke tok det så nøie med et mord eller to.⁹ Ganske i samme retning går en beretning som den om presten Peder Thøgersen i Bygland,¹⁰ som måtte rømme til Haa på Jæren, da de i Setesdalen var så grumme og gjenstridige at de ville slå ham ihjel. Det ser i det hele ut som om det er prestene som trekker det korteste strå. Sjelden antydes noget annet. Det skulde da være Hr. Niels i Bygland (ca. 1600), kalt den sterke og store, fordi han med makt tvang almuen til å motta den sanne lærdom.¹¹

Det ser ut som denne strid sjelden skyldes nogen egentlig religiøs motsetning, men den gir som en slags hovedlinje:

det gamle tradisjonsmessige i kamp med det som staten og kirken vil innføre. Hvordan folkets egentlige religiøse liv var i disse tider, vet vi derimot lite om. Hadde vi så gamle samlinger til belysning av folks liv og tanker, vilde vi vel støte på utslag av ennu eldre tiders tenkesett, ennu klarere og sterkere enn de vi møter i den tids folketro, som vi kjenner. Rent bortset fra et sammenstøt med en så farlig mann som Vonde Aasmund Berge, er det gjerne et eller annet overgrep fra prestenes side, som volder katastrofen. Det kan være moralske forgævelser, skjønt dem hører vi sjeldnere om, mest er det strid om lov og rett, og især om jord; for, „aa stela jord er den største synd her er, av di det er aa stela etter dauden,“ og det var kanskje her prestene møtte skarpest motstand. En prest som Esaias Bugge i Valle (1647—1697), som lå i stadige prosesser om jord, står ikke høit i bygdetradisjonen. „At dei skulde ikkje kabba Buggen med same han kom aat dalen! det var ikkje meir i aa drepa eit menneskje heller daa.“¹²

Men selv om altså stridighetene ikke synes å være fremgått av nogen bevisst religiøs motsetning, så måtte de ialfall føre med sig at kirkens innflydelse på det daglige religiøse liv, i den praktiske religion, ikke blev meget sterk. Direkte tvile på at det var slik som presten prekte, var det vel de færreste som gjorde, men den egentlige religiøse varme lå vel heller i det halvt mystiske vev av skikker og tanker som kretset over livet og dets store begivenheter, slik som de gjentok sig fra slekt til slekt.

Man kunde også på den annen side spørre hvad det var som vakte folks beundring og respekt for en prest, og av tradisjonen ser vi her, tilsvarende, at det ikke er personlig eller menneskelig fromhet de har lagt merke til, men det er dels løierlige trekk, og når det gjelder prestenes evner og dyktighet i sit virke, er det en visdom som går helt over i det overnaturlige. En slik „ovprest“ var Hr. Hans i Bygland (1662—1693), som kunde gå inn i kirken og forhandle direkte med to engler om en forlengelse av levetiden på 15 år.¹³ Men betegnende nok, den visdom som inntar den bredeste plass i alle prestehistoriene, er „den sorte kunst“, noget som forresten går igjen over hele landet. Slike „ovprester“ var Erich Leganger i Valle (1705—1716). Han kunde, som flere av sine kallsbrødre, mane fanden gjennom et hul i ruten, binde ham hvis en annen i tankeløshet hadde løst ham, ja i en snever vending bruke ham som hjul under sin vogn.¹⁴ Men kanskje den mest kjente på dette område var presten Efraim Jæger i Bygland (1782—1798)¹⁵ „Lisle Jæger“ som han gjerne kaltes. Han hadde gått skolen i Wittenberg, og hadde makt over mangt og meget, så han torde gå inn i kirken blandt alle dødningene. „Dei greispa¹⁶ og kremde,¹⁷ men han sveipte kaapa innaat seg og gjekk.

Dei fylgde etter upp til altargrindi. Men so la han til messa. Han messa og keima¹⁸ det sterkaste han kunde. Daa kvarv dei burt, den eine etter den andre. Fyre enden stod han etter eisemall. Han skulde samla myken visdom, Lislejæger, den notti.“ Av en slik prest stod der selvsagt respekt både hos mennesker og ånder. Den vonde skulde selv ha uttalt: „Eg rædar meg kji ko fyre den lisli presten paa Moland.“¹⁹ Eller det er andre merkelige evner hos prestene som folk har lagt merke til. Som presten S. Anker Bruun, som kjørte ned i isen nyttårsdagen 1822. Han var synen. „Blaaenn sukka so tungt daa dei sprette han fyri. „Inkji sukke, Blaaren min,“ sa presten og klappa han; „me ska baa'e liggje i same grave,“ sa han.²⁰ Slike evner kunde folk vurdere, og overfor dem måtte de uvilkårlig vise respekt, ellers har de nok visst å hevde sin mening. Presten Arbo leste op fra kordøren den vanlige oversikt over fødte og døde. Saa braut han i, Saalve Baas. „Du maa begjeve me detti vasi,“ sa han Saalve, „de forstyrer andagten,“ sa han.²¹

Men bortset fra deres forhold til prestene, stod selve kristendommen som noget selvsagt — og dog — når de skal gjøre sig nøiere rede for hvad det egentlig gjelder, så er det stadig som tankene leter efter noget ydre, håndgripelig og sikkert, og knytter sig til det. Det er jo et almenmenneskelig trekk at menneskenes sinn i det religiøse søker noget håndfast å samle sig om, det blir i en senere utvikling til symboler; men jo enklere en religiøs opfatning er, dess mere utviskes grensen mellom det bakenforliggende og symbolene, disse får en verdi i selv. Det er noget slikt en stadig ser blandt den tids setesdøler, og det er da klart at den gamle katolske kirke her hadde mere å by, og bedre betingelser for å vinne folk, nettop fordi den hadde slike faste holdepunkter, der kunde man da selv ta sig frem og være sikker på at alt var i orden. Men lutherdommen gjorde saken vanskeligere; for her var alt det ydre vekk, og igjen stod „troen“, noget som var vanskelig nok å få rede på, og som man helst kunde tenke sig som „lærdom“, en viss skremmende sum, som man nøiaktig måtte holde sig til „dei var nøtne um lærdomen, at han skulde vera rett. Eit rate ting som hadde det rett fyre seg, var betre faren enn den greidaste mann som før gale, av di den som veit vegen, kann ganga han fyrst han vil; men den som inkje visste han, kunde aldri ganga han.“²² Her hadde man da igjen det til en viss grad sikre å holde sig til, og for de ivrige løp det konsekvent ut i en ren retthaverisk hevdelse av at de hadde det rette. Klarest trer dette frem hos nogen av de senere tiders vakte — men også før kunde det lede til opposisjon mot kirken. Før var man vel helst trygg for at prestene lærte det rette, men syntes de der manglet noget, sa de fra. „Helle du de sossi, gange mi ut o kgyrkjunn,“

sa Olav Søgarden til en prest, som ikke hadde den rette lærdom.²³

Det kunde være stritt nok å vite om en hadde den rette lærdommen, enkelte har nok hatt sine stille tvil, og man så sig også her om efter en ydre garanti. Der lå en sterk trøst i det en døende sa: Han hadde vært borte, og da han kom til sig selv, utbrøt han: „Gud skje lov aa takk! no ser eg mi have lese rett paa jorinn' okko. De va rett som mi have lesi!“ sa han.²⁴

Men den rette lærdommen og al iver for å ha den nøiaktig for sig nådde dog knapt ned i de virkelig religiøse lag i folks tanker; [den blev for kold og fremmed, og stod i et altfor lite inderlig forhold til det praktiske, daglige liv Kirken og prestene, de som hadde denne lærdom i sin varetekt, blev ofte til noget der møtte en til søndags og i helgen, men skjønt det derfor ofte kan være umulig å se dypere spor av deres virke, så er dog ikke dermed gitt at de ekte religiøse momenter manglet i folkets liv. Av Skars skildringer er det kanskje mest al ståken av drikk og slagsmål en mest legger merke til, det er et liv like hårdt og voldsomt, som det de islandske sagaer skildrer; men inne imellem alt dette finnes det virkelig religiøse, ofte bare i små glimt, og i former som stikker av mot, og ikke lar sig utlede av kirkens lære. Det er her inne i folkebevisstheten en kan finne det rette høitidelige skjær av mystikk og helg over livet; men det er som der i alle disse tanker ikke finnes nogen konsekvens; der går retninger og strømninger ved siden av hverandre og korsner hverandre, uten at nogen synes å være sig en motsetning bevisst. Søker vi kilden til disse folketroens foretelser, havner vi for en del i den katolske kristendom. Som f. eks. ved troen på „aa lova burt“.²⁵ Enken på Longerak hadde mistet to stuter, og lover en skogteig til Sandnes kirke, hvis hun finner dem igjen. Da hun så gjør det, får kirken skogen; men enken leier den igjen for en halv daler året. Eller en mann som var nær ved å drukne, og blev reddet da han lover en tønne korn til de fattige. Ennu mere katolsk klinger det, når man lover bort for en avdød — som en død kone der viste sig for de efterlevende og sa: „Vi du lov' a tunne tjøre ti Sannes kyrkje, so e eg utløyste“²⁶ — kirken der var *lovekirke* — „der var ein or Austad som vart jarda med Sandnes kyrkje. „Du aa du, den som maatte liggje med Sandnes,“ sa Knut. „Vøre de bet'e de?“ sa dei. „Ja Gussmenn vøre det bet'e liggje me a Lovekyrkje,“ sa Knut.“²⁷ På samme linje ligger også en tro på bønner og salmer, som har svært lite med den rette lærdommen å gjøre. Der var bønner i bruk om hvilke det het sig²⁸: „Hvo som læser denne bøn tre gange om morgenen og tre gange om aftenen, hans sjæl skal være fri for helvedes glød.“ Og den som leste „dagvisen“ om morgenen

var sikker mot alt ondt. Det var en kramkar som kom ut for røvere paa fjellet. En av dem vilde stikke ham med kniv, „men armen seig. „Du hev lese dagvisa, du,“ sa mannen. „Ja det hev eg,“ sa handlaran. „Eg e kaamen paa saa vond 'n vege,“ sa mannen, „aa no ser eg Guss magt. Vi du hjelpe meg?“ sa han. Dette var en annen og langt mere forståelig side av ordets makt enn den at lærdommen skulde være rett. Slike ord var sterke, og „di gamlare dei var, di betre var dei“; og det var de gamle bøkene som hadde dem, først bibelen, og så Luther, Müller, Brochman, Johan Arndt, og ved siden av dem mere merkelige bøker som: „Naadens aandelige markedstid, Fandens fire døtre“ og andre.²⁹

Samme katolske tendenser møter en ofte i skikk og bruk. „Dei hadde mange gudelege seder som slett ikkje stod i bøkene.“ Langfredag skulde de „lie med Jesus“, alt det tyngste og værste arbeide skulde de gjøre da,³⁰ og så var det *fasten* som de tok alvorlig nok.³¹ Langefasten varte fra langfredag og til påskedag, når folk kom fra kirken, det kunde være så stritt at det stod om livet mest. Det var en kone som var så nøie på det „at gav ho barnet tugge, daa hadde ho ein kopp ho spytt i, so ho ikkje skulde svelja ei dust av tugga.“³² At fasten har vært meget almindelig, ser vi av en beretning i bispen Peder Hansens arkiv for skolevesenet (1800—1803).³³ „Fasten anses for en høist viktig bodøvelse, hvormed man kan forsone den fortørnede guddom . . . Er nogen behæfted med een eller anden svaghed paa legemet eller sindet, da gjør den hos sig selv det løfte i et heelt aar eller længere, altid at besøge kirken fastende.“ Han forteller at langefasten klarer man ved å holde sengen, og enkelte steder går man så vidt „at endog det umælende creatur maae deeltage i samme. — Disse nyder kun en saare liden deel til livs ophold i disse dage, og paa det at de uskyldige dyr ikke for høit skulle minde ved brølen om deres trang, og derved forstyrre andagten, blive de muulbundene“. Det er samme almen-religiøse drag her som så ofte ellers i folketroen, man vil ha noget ydre, noget sikkert å foreta sig eller holde sig til. Akkurat samme tankegang finner vi igjen i det som i samme arkiv meddeles om absolutionen, hvor prestens håndspåleggelse er det viktigste, og heller ikke det er nok, det kom an på om presten så en inn i øinene. Det er en av setesdalsprestene som skriver herom:³⁴ „Det er hændet mig, at en confitent efter sin altergang med en kiendelig forvirrelse har opfordret mig at tilkiendegive aarsagen, hvorfore mine øine ikke ved absolutionen fulgte min haand, hvorover hun fandt sig saa urolig og nedslagen, at jeg ikke uden møie fik hende beroliget.“ Det hører også med at den absolution presten gav med høre hånd, var mere verd enn den han gav med venstre. Dette

syn er så vanlig at „det gielder haardt at biebringe almuen de rigtige begreber om absolutionen, hvilken den anseer som en aldeles uvilkaarlig og ubetinget forvisning om syndernes forladelse, da man endnu drømmer om den binde- og løsenøgel, hvilken præsterne skal være betroet.“

Religionen blev i dagliglivet på denne måten noget helt annet og ikke enstydig med de kirkelige institusjoner, men det fulgte likesom av sig selv at man møtte disse med hele den nedarvede respekt. Det var slik med helgen, den skulde holdes i akt og ære av alle, av voksne som av barn. I kirken var ly og frelse mot alt ondt, som det fremgikk av en historie om en gutt som gikk til kirken: „Han tottest vera so fjaag. Men der var ein gamall, som saag koss tvo djevlar leidde han, ein med kvar led; dei leidde han liksom med ei grime. Tvo englar gjekk etter og turka taarerne og gret. Men daa han kom ut att or kyrkja, daa var det englarne som leidde han; dei fylgde han paa heimvegen og saag til han. Men djevlarne gjekk etter og ylte.“³⁵ Arbeide på en søndag var det galeste en kunde gjøre. Det var en pike som plukket vikker på en søndag, hende gikk det galt.³⁶ Ja, selv det å smøre sine støvler på en søndag var stor synd. Het det ikke i blodstemmen:³⁷ „Staa blo, som den sjæle stend i helviti, som hev smurt sko i dag.“ Var de hjemme, skulde teksten leses, og den kunde være både dryg og lang. Nogen var praktiske som Olav Tjørebrennar, som la til om mandagen, og satte et tjærekors for hver dag — „daa hev eg knekt æ til laudags,“ sa han.³⁸ Var der bøker med kortere prekener, var det vel og bra. Mannen på Norenaa hadde en slik, og skrøt av den for en ny tjenestegutt: „Du kann vere lengst hit i bygde fyrr hine hev haavlesi,“ sa han.³⁹ Var det så messesøndag, så stod der age av presten — „fyrst han kom gangande med kaape og krage, aldri tala, barre bukka ymise lederne, daa giekk de 'n styng like inn i hjarta. Slik grust var det med han. Dei skilde prestar, koss dei var til aa tala, den presten var „stortalari“ plent,“ sa papa.⁴⁰

Denne helgens eiendommelige makt og stemning kom selvsagt ennu sterkere igjen ved de store høitider, og ved de begivenheter hvor kirke og prest umiddelbart kom den enkelte nær. Her samler sig likesom i knutepunkter de store kredser i folks skikk og tro, og her ser en klarest hele dette underlige vev av tanker og gjerninger, som grep så dypt inn i folks sinn, fordi det var forbundet med alder og tradisjon.⁴¹ Men her er vi riktignok ofte på langt eldre grunn enn kristendommens. Særlig ved julehøitiden skimter vi eldre tiders feststemning, med vern om fruktbarhet og grøde, med redsel for de mørkets makter, som da er på ferde, og som man søker å holde borte fra menneskenes liv. Men fra katolsk tid er de „tie haavheilage“ dagene, som man enda holdt på, fordi de var avskaffet av „den vonde dron-

ningji". Hun var så vakker, og så hadde kongen engang satt kronen på hende, og da satte hun ham fast og avskaffet helligdagene.⁴² Minnet om disse dage tapte sig forresten, og det blev til at man ialfall fikk lov da å gjøre det arbeide som var nødvendig.

Det viser sig altså at den katolske kristendom har fått et sterkt tak i folkets bevissthet, og det er ennu et vidnesbyrd herom at når folks fortellinger gjelder menn som var som de skulde, så får vi høre om skikkelser, som helt minder om helgener. Det er folk som Sundre Solli og Overdalsmannen, som hengte våttene på solskinn, eller Loddvar Bjønnaraa, som blev så tørst på hjemveien fra kirken at det stod om livet; men da sprang det frem en kilde, så han fikk drikke.⁴³ Eller Bjørguv Sveinsson Joro, som var så hellig at rysene skjøt en sten efter ham på fjellet engang, så han med nød og neppe slapp fra det med livet.⁴⁴

Men var enn det katolske innslag såvidt sterkt, så er grunnstemningen allikevel å søke dypere ned. Der viser sig på mange punkter et ennu eldre religiøst lag, og man får efterhånden det inntrykk at det er dette som egentlig danner grunnlaget og bestemmer betraktningen av det øvrige. Noget lignende lar sig vel påvise også andre steder i vårt land, hvor ennu den gamle kultur i manns minne har vært i live; men her i Setesdalen trer dette element sterkere frem, og gir sig ytringer, som ligner friske rotskudd på en eldgammel stamme. Man forstår ut herfra folks stilling til kirke og kristendom som noget fremmed næsten, alvorlig og næsten skremmende med sine langtrekkende konsekvenser, men når man undertiden får se dypere inn i bevisstheten, synes man at det igrunnen er andre tanker som er de avgjørende; tanker som er vanskelige å få tak i, som smyger sig skremt tilside; men som allikevel er de sterkeste, og tvinger sinn og handling i sin retning.

Over hele livet stod skjæbnen „lagnaen“. „Alt gjekk so som det var *til laga*.“ Den siste ubønhørlige instans stod der ved siden av kirkens tro, uten at man følte nogen motsetning. Den bestemte over alt her nede, over liv og død, over ekteskap og velferd. „Dei som var lagji til havast, laut havast, men helles var det raadlaust aa koma ihop,“⁴⁵ og for menneskenes børn var det bare i lydighet å bøie sig for det som skulde ske. Hvor det gjelder tankegang, er det ofte vanskelig å komme dette gamle grunnlag på spor, men i praksis er ofte utslagene klare og tydelige, kanskje mest ved de meget omtalte gudebilleder, „fakserne“. Første gang de er omtalt i skrift, er i en liten ordsamling av Knut Leem fra ca. 1750.⁴⁶ Han blev i 1735 sogneprest til Avaldsnes, og utgiveren, professor Hannaas, antar at han har fått sine etterretninger om Setesdalen fra presten Erik Leganger i Torvestad, som før hadde vært sogneprest i Valle. Under

ordet *Fakse* står det her: „Efter Sætersdalens dialect i Christiansand stift et udskaaedt Billede i Bøndernes Røgstuer.“ I Gjellebøls⁴⁷ beskrivelse nevnes et annet billede på gården Rike, som het *Hernos*, det var bare et hode satt på en stake. Det blev i 1780 overgitt til biskop Spidberg, som var deroppe på visitas. Ellers finnes der svært lite tradisjon om *Hernos*. Hos Skar nevnes det at Svartekaas tok fra dem i Rikje „ei Herrenos“ som var „ei likning av eit menneskje“.⁴⁸ Det blev også fortalt at den stammet fra tussene. De hadde engang efterlatt sig en skatt der, og mannen i Rike beholdt⁴⁹ „ein kaapparhest og ei Herrenos“; det lå nær å tilskrive en slik ting som bragte lykke, en overnaturlig oprindelse, det er det samme som så mange andre steder fortelles om horn etc. som er tatt fra de underjordiske.

Men om Faksene finnes flere meddelelser. Der var to av dem. En i Brokke og en i Rygnestad. Maleren Isachsen så en av dem i 1857, og man har dyrket dem, ialfall så sent som 1858. Videre har maleren Schneider av et øienvidne Tore Hastad fått en skildring av Faksen, og hvad man gjorde med den.⁵⁰ I Kristiansands Stiftsavis for 1878 skrev „—d“ (J. Løvland)⁵¹ om Faksene, og Blom gir i sin beskrivelse over Valle, en skildring som han har fra „en gammel troværdig mand“,⁵² og endelig har Johs. Skar samlet en god del gammel tradisjon om disse „bilæti“.⁵³ Han meddeler et sted at den egentlig har tilhørt den bekjente bonde Aasmund Rygnestad. „Aasmund hadde ein Gud het „Foksi“. „Det var ei trille med øyro paa, noko store, som hesteøyro. Jolekvelden og helles når det skulde vera svært, hadde han trilla i høgsetet til aa setja ølbollen paa.“⁵⁴ Faksen var et trebillede av et menneske med hatt på, skriver Blom. Han stod i et hjørne av stuen, og ved siden av ham stod et skap, „Fakseskaap“, som bruktes til å gjemme maen hans i. I skapet var der nok ofte mus, det skulde „tusle jamt i krone“, der det stod. Skapet var „som ein altare meist“, 1½ alen bredt og ikke fullt så høit, med kniplingsskur og med messingknapper utenpå. Efter Skar hører en videre om selve billedet at det hadde krave, sie riebukser med låg, og kanting av grønt klede med messingnagler i, nederst var billedet trekantet med tre hull i, så han kunde festes til veggen. Efter Isachsen var Faksen en menneskefigur omtrent så stor som en 12 års gutt. Han hadde langt hår og skjegg, opspilet kjeft og øine av messingbukler; om livet hadde han et belte og armene var fastsittende ved kroppen, benene derimot bare antydte, nederst var der skåret ormslyngninger. Om dyrkelsen av Faksen stemmer beretningene nogenlunde overens. Han blev satt inn ved høisetet julekvelden. Og mannen lot ølbollen stå på hodet hans en stund, og så begynte han med å drikke ham til. Der var også et hull i hodet hans, som man pleiet å slå øl i, og eftersom treet råtnet op, tok han

mere og mere. Om Faksen i Rygnestad berettes at den, især ved solhvervsleite innunder jul, blev varmet op ved peisen og innsmurt med fett; den fikk være med til seters, og man gav den gjerne en skål kjernemelk for å få lykke med kreaturene. Faksen måtte ikke flyttes i utide, da kom der ulykke efter. Engang var mannen på gården syk, og presten skulde dit i sognebud, og man vilde nødigg at han skulde få se Faksen. Den måtte altså flyttes, men ingen torde påta sig det. Nu var der en gjeter der som var „austmann“, og altså hadde en annen tro, og han kunde knapt risikere noget ved å flytte ut Faksen. Han tok den så ut mens presten var der, og satte den inn igjen siden; mannen kom sig igjen, og Faksen stod like høit i ære som før.⁵⁵ Om Faksen i Brokke fortelles det at den siden blev satt inn som hjørnestolpe i en av sengene, og i al hemmelighet fikk sitt offer. Ingen av disse billeder finnes mere. Om Faksen på Brokke vet man, at den var til i 1858, da kastet en gammel kone ham på varmen. „Detti va altari 'ass Fakse,“ sa hun og brast i heftig gråt. Den annen Fakse havnet i vedskjulet, da gården skiftet eier, og er vel blitt hugget op til ved. Skar forteller endelig om „ramnen i Tveitebø“. Det var et fuglebillede som hang i en mørk kåve og fikk offer, den skulde være „ei likning av den vonde“, men hvad dette egentlig var for noget, er rent uvisst.

Hvad egentlig disse billeder var, er ikke så godt å få rede på; man har omtrent intet tilsvarende å sammenligne det med; dog skal der på en gård i Vraadal ha vært noget tilsvarende. Men billedene selv og den dyrkelse de fikk, synes å være to ting. Bang mente at det var en slags lavere guddomme, og at det var en direkte utløper av hedensk gudsdyrkelse, og Løvland fremsatte i sin ovenfor nevnte artikkel at det var en avlegger av de gamle høisetes-stolper, som blev vist en slags religiøs venerasjon. Det er dog vel tvilsomt om billedene selv har nogen sammenheng med hedenske gudebilleder, hele skildringen av deres utseende synes å tale imot det, man kunde like godt tenke på helgenbilleder, men folks stilling til dem er helt gjennomtrengt av noget som er eldre og ligger dypere enn noget kristelig. Det er samme religiøse stemning som en finner igjen i folks tro på vettene, og man får samme inntrykk av eldgammel religiøsitet med dens sterke følelse av sammenheng med slekten og gården som i Skars fortelling om konen på Horverak, som slog noget av brygget på røttene til et bestemt tre, og sa: „Detti ska Faibroi' have, for'an va so fæl ei kjempe.“⁵⁶

Gir altså tradisjonen det inntrykk at kirken har stått halvveis fremmed overfor folks innerste religiøse liv, så har man dog tilslutt anledning til å se kristendommen som en virkelig folkets religion, med makt ikke bare over søndagene, men

over det virkelige, daglige liv. Det er Hauges vekkelse, og det er hans tilhengere: „lærarane“,⁵⁷ som viser oss setesdalsk liv i en ny og sterkt religiøs form, særpreget det også. Det var i begynnelsen av århundredet at Hauge besøkte Setesdalen, i 1803—4 kom han fra Nissedal over Aamli til Bygland, og videre utover dalen. I Evje fikk han opprettet en papirmølle, og her fikk bevegelsen en slags centrum; men det var først fra 1824 at bevegelsen fikk større makt, ja, så stor: „at den satte reil i heile sokni“. ⁵⁸ I Setesdalen måtte en sterk religiøs vekkelse få et eget preg, fordi det liv den satte inn i, var så egenartet. I Skars skildringer er det vel helst all villskapen og brutaliteten som faller mest i øinene, men der er virkelig en viss festivitas over disse kjempene, selv over en mann som Bjørguv Uppstad, da han la på heien for å prøve krefter utenbygds. „Vend Bjørguv,“ ropa dei, „dei drepe deg!“ — „Ko agtar eg livi mot a stort namn aa rykti,“ sa Bjørguv.⁵⁹ Vekkelsen får skarpere drag hos slike folk, en merker det på at selve overgangen „omvendelsen“ blir striere, og på at det senere liv får sterke drag av fanatisme. Jørgen Moe gjør i 1847 en lignende iakttagelse: „Det er ganske naturligt at den overstrømmende fysiske kraft søger sin motsætning, og det har den i de senere aar fundet i den saakaldte hellighed, som ogsaa her udbreder sig, og der, som bekjendt, netop søger sit maal i kuelsen af alle momenter, hvori sund livslyst og glad nydelse aabenbarer sig. Disse to elementer i folkelivet danner dalstrøget igjennem brydninger, der bliver synlige selv for den, der i kort tid opholder sig her.“⁶⁰ I Skars skildringer av lærarane finner vi flere billeder av slike omvendelser — som Augund Bø⁶¹ — „han hadde so kaldleg ein draum, daa han vart broten. Han drøymde at baade han og Knut Bø var i helvite“. Eller Olav Halvorson Kyrvestad, som synes å ha vært en grei, bra kar. — Han blev omvendt efter en drøm. — „Eg drøymd' eg sløst med kjeddingji aa da vonde, aa 'u klora meg upp so eg va alli lik a menniskjin,“⁶² sa han. Eller Tor Bjørguvson Homme, som efter Skars skildring synes å ha vært meget av en personlighet. Han var spillemann, og blev omvendt da han var 32 år gammel. Det var i et ekte setesdalsk lag, en „tovtirus“ i Vike, hvor han spilte, og hvor folk ved drikk og spill og dans var kommet op i en ekstase, hvor de så den onde lyslevende. „Han sveivde seg i ein svart hund, og huska seg upp etter dei og slikka og fibla med rova. Svarte fuglar skeinte uppyver hovudi.“⁶³ Tor sluttet å fele, og holdt sig siden til boken. En annen blev vakt da han så en deildegast,⁶⁴ han blev rent fortumlet, og kunde ikke snakke. Han blev nok undertiden lik sig fra før; men et ord var nok til å drive ham til Johan Arndt igjen. Alt det gamle i skikk og bruk, det som før var en slags praktisk religion, så de på med skrekk. Det hendte at det nettop

var dette som skremte dem op. Slik var det med Gyro Aakre,⁶⁵ hun drev med kjerning og foretok sig det som hun hadde set moren gjøre, og så sa en at det var galt. „Gyro stakk; det tok hende med vadr og sjukdom, so ho laag i lang tid. Der fór tie vikor fyrr ho kom upp i vêret og gjekk atti kyrkja. Men daa var ho eit nytt menneskje; ho totte aldri presten hadde preika so haagt og reint og vent.“ Men senere kom det over hende med sykdom og sinns- lidelser. „De e denne trollkjinningji,“ sa ho. Det er for de fleste av disse mennesker, som der skulde en voldsom opplevelse til for å få dem forandret. Blandt dem Skar skildrer, er det få som ikke er slik. Han nevner én, Jon Aasmundsson Dale, en rolig, stillferdig kar, som alltid hadde villet lese og grunne; hans far hadde tjent på papirmøllen på Evje.⁶⁶

Lærarane blev flere og flere, og de søkte her som annen- steds sammen i møter, men det er likesom de savner ledere, og de tar ut, vestover til Stavanger og østover til Telemarken, for å søke rettledning. Den første „samling“ blev holdt på Aakre i 1824. Tor Bjørguvson og Jon Aakre hadde reist til Stavanger, og hadde vært hos Jon Haugvaldstad i 8 dager, og fått rede på hvordan samlingene skulde ordnes. Først var der bønn. Jon skrev noget på en lapp og gav til den som skulde holde bønn, og så leste de teksten efter Luthers postille, og sang en salme. Så holdt de en formaningsstale og sluttet med bønn. De holdt ikke meget taler, det skulde der større kunnskap til enn de syntes de hadde, og så holdt de sig mest til bøkene; det var jo forbudt å tale også; men ingen kunde forby dem å lese teksten og synge.⁶⁷ Tor Bjørguvson Homme var som en leder, hos ham søkte folk gjerne råd og hjelp. Kom så en av de egentlige ledere på besøk, var der stor høitid⁶⁸. „Daa alt var kome greidt i gong, daa kom Jon Haugvallstad. Det var um vaaren, og det var som ein engel hadde kome; alt var i ei lyfting. Han heldt sam- ling hjaa Tor Bjørguvson i Homme. Der kom so mykje folk, at dei lodde ikkje i stoga. So heldt han samlingi paa laaven. Aasmund Garden tok vent imot han med eit vers daa han steig inn.

Velkommen her du ædle gjest!
af syndens sold du kommen est!“

sa han. Men Jon stilte paa han og svara heller hardleg: „Du ha 'kji silt tala so dei ordi; eg e'n arm'e syndari,“ sa han. Ennu sterkere hadde Hauge selv virket. En som hadde hørt ham, sa: „Daa eg barre hadde fengje set 'an, va eg færige.“⁶⁹

Senere søker så disse lærarar med en viss ihærdig fanatisme å gjennomføre sitt nye syn i skikk og bruk, og det blev ofte i skarp opposisjon mot omgivelsene. Som

f. eks. ved gjestebudene. Der skulde være drikk og slags- mål . . . „Va der mykje drikke? Slogest dei inkji herleg?“ spurte man gjerne efter alle sammenkomster, og når lærarane vilde bryte skikken, fikk de høre spotteord. „De e'kji ko noko lærararuklu,“ sa Gyro Systog, når hun hørte om et slikt lag, og i et avsluttet lite samfund, som en setesdals- bygd, har slike ord sterk makt; for „det er ikkje mangt som gjer verre en eit haadlegt ord“; men lærarane brød sig ikke om det, „det kristelege skulde hava si gong, det maatte aldri stemmast paa nokon kant“. ⁷⁰ På den annen side kom vek- kelsen til å slå en strek over mangt som senere tider kan beklage er blitt borte. Dansen blev vekk med fela. „Fele maatte aldrig vera i huset. Um der var fele, og du aldri bruka henne, det var plent som der hekk ein djevel paa veggen.“ ⁷⁰ Og samme vei gikk viser og annet „gamalt“.

Hos enkelte av de vakte viser det sig forbausende klart hvordan grunnlinjene i det gamle syn, den sterke selvbe- vissthet og den næsten retthaveriske iver for den rette lære, er der like fullt. Den kan slå ut i sterk motstand mot pre- stene og bøkene. Tor Bjørguvson var på et prestemøte i Stavanger, „men daa fælte han“. „Der var 'kji ko tvei, som ha rette lærdomen,“ ⁷¹ sa han. Kom der så noget nytt, var de på vakt mot nye bøker i skolen, nye meninger, alt var galt. „Me kunn' alli vente ti faa dei bet' ell' me have dei,“ het det da. Det var bibelen det gjaldt å holde sig til. Tor Bjørguvson reiste helt til Kristiansand for et eneste ords skyld. De hadde vrent bibelen, så der stod: „tyve og røvere skulle arve Guds rige“. Han mente de hadde strøket et, *ikke*; der skulde stå: „Hverken tyve ei heller drankere, ei heller skiendegjæste ei heller røvere skulle *ikke* arve Guds rige.“ Alle bibler var gale så nær som en, som var trykt i 1746.⁷² Samme mann brendte Luthers postille, fordi den lærte galt om dans; og han klaget til presten over en gram- matik de skulde ha i skolen, det var „ei ljugarebok“, sa han, der stod. „Jeg ser en fugl og to fiske, aa der e ingle, fugla aa fiska,“ sa Tor, „fyste dei lese sovori, venje dei sikko ti ljuge,“ sa han.⁷³ Men det var vanskelig å ha alt helt riktig, selv Tor Bjørguvson måtte ha sit svake punkt. Der var nemlig en kvinne på Østlandet, som hadde det slik at hun „fekk fallet,“ når der kom inn en som ikke hadde det rett for sig, og da Tor kom inn, „seig ho i ovit“; men hvad det var han fór galt i, det fikk ingen vite.⁷⁴

Der er hos disse vakte de samme linjer som hos de eldre slektledd, den samme strie hevdelse av sitt eget, den samme følelse av kamp mot de onde makter. En av dem blev hårdt ansatt av djevelen,⁷⁵ som tilslutt fór inn gjennom det ene øret på ham og ut av det andre; han kunde aldrig glemme: „kor det livdast og for“. Eller Olav Halvorson og konen hans. De var vakte begge to, og fikk et barn som

ikke var riktig. Så lovet Olav bort en tønne korn, om det fikk fare. Det døde, og en fattig kone fikk kornet.

Så faller heller ikke Hauges vekkelser ut av billedet. Det er de samme drag hos lærarane som i folkelynnet fra før, den levende, virkelige kristendom preges også av folkets sterke natyrell.

Den nyere tid med sin ensartede kultur fører til at særpreget for disse bygder etterhånden viskes ut. De gamle drag svinner, og med dem de gamle utpregede skikkelser, i det hele en rik, merkelig kultur. Men det er bare en side av saken, den annen er uttrykt i de ord hvormed Blom karakteriserer utviklingen i Valle.⁷⁶ „Drik og slagsmål er i aftagende i hele dalen. Den gamle vildhet og råhed viger mere og mere for den indtrængende oplysning og dannelse, og den dermed forbundne sædernes større renhed og mildhed.“

NOTER

¹ Norges Land og Folk. B IX 1, p. 536.

² Se P. Blom [Beskrivelse over Valle prestegjeld] p. 4.

³ ib. p. 4, 5.

⁴ ib. p. 81.

⁵ Blom p. 82.

⁶ Blom p. 82 fig.; Skar [Gamalt or Sættesdal] II, p. 20.

⁷ Gjellebøl (Topografisk journal 7, 8), p. 39.

⁸ Menneskevennen, Kristiansand 1780, p. 115.

⁹ Skar II, p. 20 f.

¹⁰ Skar II, p. 160.

¹¹ ib.

¹² Skar II, p. 151, 152.

¹³ Skar II, p. 161.

¹⁴ ib. p. 154.

¹⁵ ib., p. 168.

¹⁶ gramse.

¹⁷ strakte armene efter.

¹⁸ slog ut med armene.

¹⁹ Skar II, p. 176.

²⁰ ib. p. 179.

²¹ Presten Arbo. Skar II, p. 181.

²² Skar IV, p. 23.

²³ ib., p. 24.

²⁴ Skar IV, p. 24.

²⁵ ib., p. 36.

²⁶ Skar III, p. 103.

²⁷ Skar II, p. 84.

²⁸ Skar IV, p. 27 f.

²⁹ ib., p. 25.

³⁰ ib., p. 50.

³¹ ib., p. 35.

³² Skar IV, p. 35.

³³ II, 377 fig.

³⁴ P. Hansens Archiv, II, 380.

³⁵ Skar IV, p. 30.

³⁶ ib., p. 32.

³⁷ ib., p. 33.

³⁸ Skar IV, p. 31.

³⁹ ib.

⁴⁰ ib., p. 32.

⁴¹ Se Skar IV, p. 38 fig.

⁴² ib., p. 51.

⁴³ Skar II, p. 61.

⁴⁴ ib., p. 62.

⁴⁵ Skar IV, p. 22.

⁴⁶ meddelt av professor T. Hannaas i Haugesunds Avis 1916, også i særtrykk, p. 13.

⁴⁷ p. 26.

⁴⁸ Skar II, p. 106.

⁴⁹ Skar III, p. 30, cfr. ib. p. 94.

⁵⁰ Isachsens og Schneiders omtale av Faksen er gjengitt i Norges Land og Folk. B. IX I, p. 582 fig.

⁵¹ Kristiansands Stiftsavis og Adressekontors Efterretninger 1878 nr. 10.

⁵² Blom, p. 16.

⁵³ Skar III, p. 129 fig.

⁵⁴ Skar II, p. 18; trille = rund skive.

⁵⁵ Se ovennevnte Løvlands artikkel og Norges Land og Folk. B. IX I, p. 582; presten var J. N. Frantzen, som var sogneprest i Valle fra 1844 1856.

⁵⁶ Skar IV, p. 10.

⁵⁷ om lærarane Skar I, p. 1 fl.

⁵⁸ Skar I, p. 3.

⁵⁹ Skar V, p. 5.

⁶⁰ Norges Land og Folk. B. IX, p. 541.

⁶¹ Skar I, p. 27.

⁶² Skar I, p. 19.

⁶³ ib., p. 22.

⁶⁴ deildegast er en som har flyttet en merkesten med urette; han får ikke fred i graven. Skar I, p. 24.

⁶⁵ Skar I, p. 25. Vadr. forvirring; koma upp i vèret; reise sig av sykesengen.

⁶⁶ Skar I, p. 28.

⁶⁷ ib., p. 29.

⁶⁸ ib., p. 30, lyfting, begeistring; lodde, fik plass.

⁶⁹ Skar IV, p. 24.

⁷⁰ Skar I, p. 31, 32 ruklu, Stakkarsdom; haadleg, hånlig.

⁷¹ Skar I, p. 33.

⁷² ib., p. 34.

⁷³ ib., p. 35.

⁷⁴ ib., p. 36.

⁷⁵ ib., p. 37.

⁷⁶ Blom p. 22.

FOLKEDIKTING

AV KNUT LIESTØL

INNSAMLING

Sættesdal er næst Telemarki den landsluten som er rikast paa folkedikting, og naar det gjeld stevdikting og historiske segner, gjeng han framum alle andre bygder i landet.

Rikdomen paa folkedikting var so stor, at alle som fer-dast i dalen og som hadde sans for heimlegt aandsliv, maatte gaa aat. Alt fyre aar 1700 synest skrivaren David Gørrissøn Klim aa ha samla ymist i Sættesdal,¹ men det var her som andre stader, at noko større vart det ikkje samla fyrr burtimot midten av 19 hdr. Prestane Gjellebøl,² Lund³ og Faye⁴ skreiv upp sumt; like eins Ivar Aasen, daa han i 1844 fyrste gongen gjorde ei ferd upp igjenom dalen. Men det vart ikkje mykje av fyrr *Jørgen Moe* kom til Sættesdal sumaren 1847. Han var den fyrste som eins ærend kom til dalen for aa samla folkedikting. I eit brev⁵ som er skrive i Byglands prestegard, fortel han um ferdi og kor forundra folk var yver ærendet hans.

Han kom paa ei noko ulagleg tid, for folk laag paa stølane, og han laut rett som det var taka inn paa heidane skulde han faa tak i forteljarar og kvedarar. „Imidlertid er jeg ret vel fornøiet med mit Udbytte, og her paa Bygland tegner Afsamlingen endog meget godt. Lidt Hindring lægger mig ogsaa Folkets Hælden til Haugianisme i Veien. Mange ansee Viser og Eventyr som Satans Gjerninger og mig som en yderst mistænkelig Person. Dog var det i saa Maade værre i Valle end her nede. Men Alle synes mit Haandværk er yderst besynderligt, og det er naturligviis umuligt for mig at faae gjort dem begribeligt, til hvad Ende jeg skriver

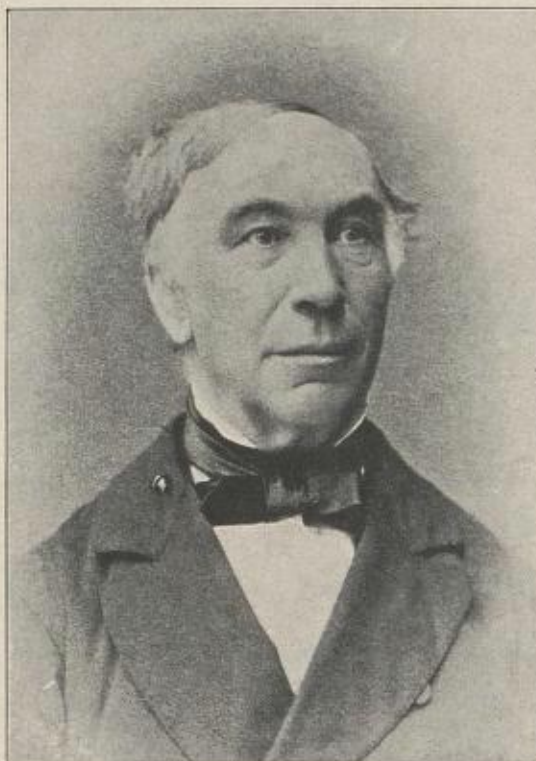
op deres „Lapperi,“ som de kalde det.“ Men han fann so mykje som han berre kunde rekka aa skriva upp.

I Valle fekk han ikkje so lite eventyr, „og efter endnu hos en anseet Mand af Faget at have taget et Kursus i den sorte Magi og lært flere skjønne Kunster som: at slaae Øine ud, vise igjen, kurere Svek og Vred o. s. v., begyndte jeg min Reise nedad Dalen.“⁶

I Bygland fekk han mange eventyr, mest etter Kari prestedotter og Aanond Knutsson Kvaale. Um folkesegnene segjer han: „Her i en vild og mægtig Naturomgivelse, mellem et Folk, der, lige til de sidste Tider uberørt af fremmed Kultur, har bevaret Oprindelighed i ydre og indre Liv fremfor noget andet mig bekjendt Dalstrøg, hvor Knivgang, Bruderov og de fra Fædrene nedarvede Hestekampe ved de saakaldte Skjei endnu

for et Par Decennier siden have været almindelige, er det naturligt at man finder en rig og storartet Sagnkreds.“⁷

Sumaren 1857 var den engelske granskaren Rev. *Frederick Metcalfe* i Sættesdal. Han skreiv upp folkeminne av alle slag, og ikkje so lite av det er prenta i ei ferdaskildring han sidan gav ut.⁸ I 60-aari samla maalaren *August Schneider* mykje baade av stev, visor, eventyr og segner. Sidan hev mange samla folkeminne i Sættesdal: Joh. Th. Storaker, maalaren Olaf Isaachsen, Jørgen Løvland, Alexander Seippel, Torleiv Hannaas o. fl. Sæbyggjen Knut Austad gav ut ei „Stevsamling fraa Sættesdal“ i 1894. Men storsamlaren vart gudbrandsdølen *Johannes Skar*. Han kom fyrste gong til Sættesdal i 1872 og skulde leita etter Draumkvædet. Det fann han ikkje, men han fekk ei sterk kjenning av ein rik og sermerkt norsk kultur, og han

55. Jørgen Moe

55 a. August Schneider

og vilde syna folk i dalen — og nordmennene i det heile — kva verde det laag gøynde i den gamle bondekulturen. I dei aatte bandi av „Gamalt or Sætesdal“ hev han reist den gamle kulturen i Sætesdal — og serleg folkeminni — eit monument som vil vara gjennom tidene.

Skar fann sogemenner og kvedarar mest i kvar grend upp gjennom heile dalen, og hjaa desse folki fekk han og høyra um dei vilkaar folkediktingi hadde livt under i dei siste mannsaldrane.

SOGEMENN OG KVEDARAR

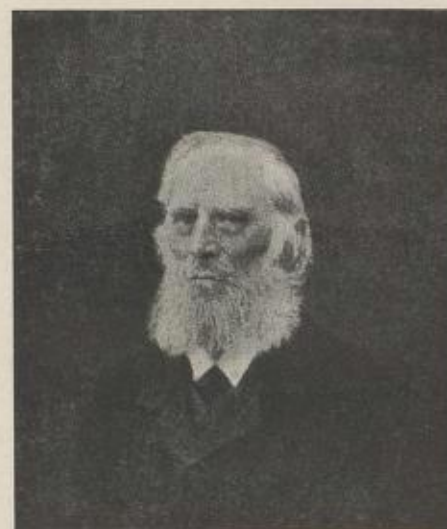
Skar fortel i fyrste bandet av „Gamalt or Sætesdal“ s. 3—6: „Der var sers laga i Sætesdal, paa alle Vis. Dei sprang aldri etter det som var nytt; dei heldt so truge med det gamle . . . Gardarne gjekk aldri or Ætti til Uskyld. Ætt og Gard var uskiljande som Tonni og Hausen. Ikkje Gravi eingong kunde skilja for allstødt: „Me kome her nog att'e“ sa dei; — Dalen yver var dette so viss ei Tru. So sat dei paa sin Odel, Mann etter Mann, alt fraa Fyndeheimen av. Mange heldt seg Ættline av sjølv Rudkallen . . . Dei var fulle av „gamalt“. Segner gjekk i friskt Minne um alt som hadde vore og gjenge til fraa ævorlege og heidnom Haugen. Dei hadde ei heil Rekkje av gamle Visor, og Stev hadde dei i Tusundtal, „gamle Stev“ som dei gamle kvad, og „nye Stev“ som Ungdomen dreivst av. Og der attaat hadde dei Leikar paa Rim og Gaator og Ordtøke, og Vers dei tulla med Vogga. Dei hadde gamle Vedtok paa Vers um alt som Jordemannen hadde Livemaate av, um Aakerbruk og Studring og Hogster i Skogen. I Gjestebod og Drykkjelag var Kveding og gamalt det gamnaste dei visste. Dei kom ihop um Kvedarne til aa høyra gamalt, og der var Stogefyll. Sogemennene reikna upp gamalt i Kapp; dei heldt det Næter

og Dagar til *ein* var kvitt. Det skilde kven som var greidare i Ordlaget: „Aa sei' a grei Meining me faa Or,“ — det var Hegdi.“

Visse *ætter* var sers „gode paa gamalt“. Sume la seg etter „sannsogor“ (d. v. s. historiske segner), sume etter eventyr, og sume att etter visor og stev. Um „Vikemennene“ fortalde dei at dei „var so minnuge — so hadde dei vore fraa Fyndeheimen av, Son etter Far. Rødorne hadde gjenge i fem—seks Arvar daa siste Sogemannen fekk dei. Fyrst var det *Gunnar Bjørnsson* Viki . . . So fortalde han att med *Olav*, Son sin. So fekk Torgrim det av Olav — *Torgrim Olavsson*, „Gamle-Torgrim“ dei kalla. So fekk *Olav Torgrimsson* det av Gamle-Torgrim. Men med „*Lisle-Torgrim*“ Son hans Olav Torgrimsson, med han rann Ættlina ut i Inkje: han fór so syndleg paa Fiskeheidi med han var Smaadreg. Olav sat aldri med Bordet Joleftaskvelden meir solengje han livde. Men det gamle heldst uppe: *Knut Kjetillsson*, Systerson hans Olav Torgrimsson, fekk det av Olav. Og med han kom det inkje burt heller, av di *Knut Bjørnsson* hørde med Knut fortalde. Det var Sannsogor dei dreivst av, alle desse Mennerne; so var det like til Enden. Gamle-Torgrim var Meistar for alle; han gjekk i Herming allfort, so snart det gamle var aa Vange.“⁹

I Byglandsbygdi hadde dei so mykje med eventyr, og ein kann fylgja den traditionen som hev livt den siste mannsalderen, attende til tvo hovudkjeldor. Den eine er „Kari prestedotter“ som fortalde for Jørgen Moe i 1847, og som „havde et stort Forraad og et ypperligt Foredrag.“¹⁰ Den andre var Jon Torjusson Bjørnnes. Han var underofficer i ungdomen og tente i 16 aar; m. a. var han med ved Kvistrum bru. Men han gjekk ut or tenesta og i 1799 gifte han seg i Aaseral og var der ei tid. Sidan flutte han til Bygland. Jon fortalde sine eventyr til Aanonnd Kvaale, og han fortalde til Hallvor Steinsson, som so Skar sidan skreiv upp etter. Men Skar fekk òg eventyr av Jorond, dotter til Jon Bjørnnes; ho var 97 aar gamall daa ho fortalde for Skar.

Um gode stevdiktatarar gjekk det òg gjetord. I Byglandsbygdi var det lenge ei gjente som var

55 b. Johannes Skar

55 c. Sogemannen Olav Eivindsson Austad

Fot. Gisle Midttun

basen til aa dikta stev. Men so fekk ho ein faarleg medtevlar i Gunni Kollshus. Dei bendest lenge, men til slutt vann han. Daa kvad ho:

Ti dikte stev hev meg ingjen vunni,
ko ein fraa Kollshus, han heiter Gunni;
ti dikte stev her meg ingjen vann,
ko Gunni Kollshus, so heiter han.

Gunni raadde grunnen aaleine eit bil; men so fann han òg yvermannen sin i ei Tone Øyne. Det var so slengjesteви druste ikring han, og sistpaa laut han gjeva seg. — Den som kunde mest med gamle-stev i den tidi Skar ferdast i dalen var *Liste-Tarjei Lanjei*. „Av dei Frødestev og Ølstev som var etter endaa i hans Tid, kunde han likso mange eisemall som heile Dalen ihop att.“¹¹ Av einstaka sogemennar elles skal me nemna *Hallvor Knutsson Aakre*, som var den beste i Skars tid. „Han kunde sitja heila Vika og fortelja, Kveld etter Kveld. Han visste um Gårdarne, og um dei Ætter som sat der. Sjav var han av eldgamall Rot: i Kvaanvegen var han Ætt av Stigand Aakre, Rudkallen paa

Aakre; men Keisar Karl Magnus og Stigand livde i same Stundi. Han fortalde um Kjempor og Manndoms-tøk, um Tussar og Truer og Trolldom . . . Det gamle dreiv han so lengje han var til; han var like òr til aa fortelja. Stundom braut Laatten fram. Stundom var han paa Graaten. Ungdomen sat hjaa han so traatt; dei totte gama glaapa med han gret, og Ordi sat i Halsen.“¹²

No liver det faa att av dei gamle sogemennene. Den beste er vel eventyrforteljaren Olav Eivindsson Austad.

SEGNER

a. Historiske segner.

Det er i Sættesdal som alle andre stader at dei eldste segnene som er knytte til historiske hendingar eller historiske personar hev vorte halvt mytiske; d. v. s. det hev skote seg inn mange vandresegner, det individuelle held paa aa kverva burt, det typiske kjem i staden, og naturlegt og yvernaturlegt gjeng um einannan.

Um Olav den heilage er der mange segner. Han „var i Sættesdal mange vendor“. Det er fortalt um dei stridane han hadde med folket baade i Valle og i Bygland. Men det er visst ikkje stort meir enn nokre av namni som er historiske, og hendingane er uppblanda med mytisk tilfang fraa fyrst til sist: Skjoldmøyane skaut etter Olav med ei steinpil som sette ned i jordi og vart standande der paa sneid, og der stod ho so lenge at jamvel sogemannen kunde minnst det.¹

Den Kongen paa Bygland som Olav slost med, heitte Hane, og hadde ei kyr til gud; „fyrst han drakk av hennar mjølk, kunde ingen standa honom“. Risane prøvde aa stengja vegen for han paa ymse maatar, Olav mana ei gyger i stein, han siglde tvert gjennom fjellet og yver berg og dal. Ein ser fleire stader farvegen etter skipet hans eller fotspori etter hesten hans, o. s. b.¹³ Det meste er sovore som dei fortel um Olav den heilage i andre bygder òg; det er segner som hev kome til Sættesdal og vorte heimfeste der.¹⁴

Dei „skjoldmøyane“ som skaut stein etter Olav den heilage skulde etter ein annan tradition ha livt „i kristendommens første dage“.¹⁵ Men dei er no heilt mytiske. Dei kastar steinar etter Olav den heilage, liksom dei var gygrar, og som so mangt eit troll vart dei mana i stein. Um daa dei „gjekk i stein“ fortel dei same segni som um Kivlemøyane i Seljord, og liksom dei i Telemarki spelar slaatten „Kivlemøyane“, soleis spelar dei i Sættesdal „Skjoldmøyslaget“. Liksom etter Olav den heilage og etter trolli, „visar Verorne etter dei mangestad i Dalen. „Sengjè aa Skjallmøya“ syner i Berget med Støylehomsnuten“. Det er jamvel fortalt at „dei sat i Fjelli. Dei huva att, fyrst han huva: „Skjallmøya svøre i Nutaa,“ sa dei gamle“. Skjaldmøyane er med

¹ Ho stend no i tunet paa Helle.

i forteljningane um Harde-Aslak, ein mann som truleg er historisk, endaa det er uhistorisk det meste som er fortalt um han no, og sumt er reint mytisk.¹⁶ Forteljingi um oppvoksteren hans er beint fram sett i hop av eventyrdrag: „Aslak sat paa Ækra paa Austad. Aslak var kvervd i Drivslifjødd med han var liten. Han mannast der meir i sjau Vikor enn fyrr i sjau Aar. Rysen raadde ikkje med han; han bad so smaatt og vent um han vilde fara. Daa strauk Aslak. Han gjorde eit Kjæte Kast av Tofjødd heim til Austad. Daa skreid han og greip ned i Berget; det syner Loven og Fin-grarne og Tumen i ei Ufs.“

Harde-Aslak skal etter segni ha gjort dei dørskiene til Austad kyrkje som no er i det historiske museum i Oslo, og som er fraa 13de hdr.

Segnene um rudkallar og rudning og kyrkjebyggjing er det uvanleg mange av i dalen. Men dei er her som andre stader halvt mytiske. Rudkallane er stundom so store som jøtnar og kann gjera reine underverk med styrken sin.¹⁷ Mugg Byklum som rudde upp og husa paa Byklum, var so stor og sterk at han hadde ein stor timberstokk til skistav. Han køyrde med sin trollstut, som liksom trolli sjølve ikkje tolde soli. — Stigji Løyland rudde upp dei tvo eldste bruki paa Løyland. Han var so stor at han steig tvert yver dalen! „Der kom Brufær fraa Flateland; daa skaut 'an tvei Steina ette Brugomè aa Brurinn', me dei rie utigjenom Flatelandsmoen. Steinann' stoge der aa Moè like ti okkos Dage. No e dei i Durheddunn' aa Flateland.“ Dette er nettupp som jøtnane naar dei skyt steinar etter folk og kyrkior. — Det som er fortalt um attlagde heidegardar o. dl. hev ofte eit historisk grunnlag. Ein kann finna husetufter og aakerreinar fleire stader inne paa heidane.¹⁸ Like eins er det historisk at det var ei kyrkje paa Nomeland, og at det ein gong var ei Nomelands sokn. Dagbøkene aat dei pavelege sendemennene for aaret 1327 nemner „ecclesia de Nomuglant.“ Segnene veit ogso aa fortelja um „munkehaugar“ eller „krosshaugar,“ d. v. s. haugar med ein kross, der „munkane“ heldt messe. Dei fleste segnene um koss dei bygde kyrkior er vanlege vandresegner. „Tussarne var til med Moddor og Filleskap allstødt naar ei Kyrkje var i Gjerslom. I Austad grunna dei paa Heistad; men Timret reiste, so dei laut byggja paa Austad. I Sandnes grunna dei paa Haugemoen; men dei gaadde ikkje aat, so var Timret paa Sandnes, der Sandnes kyrkje vart bygd. Det var Lóvekyrkje, so det var meir um den enn andre Kyrkior i Dalen.“ Daa dei skulde byggja Kyrkje i Valle, kom dei ikkje til um tufti. „Daa støytt dei Svillerne aat Aai, og der dei flaut inn, der skulde Kyrkja standa. Dei flaut inn paa Aakrisneset. So grunna dei der; men um Notti la Tussarne nordigjenom med Stokkarne til „Vaddar'e-haugjen“, nord med Prestehusi. Der

var ingen som tok Tanke, barre køyrde dei ut paa Neset att. Men andre Notti gjekk det likeins. Daa sa Presten: „Dette e a Guss Styri,“ sa han. So grunna dei paa Vaddarhaugen, og ingen murka imot. Men det var ikkje ko noko Løyndespel av Presten, av di han vilde hava stutt Kyrkjeveg.“

Denne siste forteljingi er merkeleg ved dei ulike forklaringane som vert gjevne paa den underfulle hendingi. Nokre kjem med ei rationalistisk tyding: det var berre løyndespel av presten. Presten sjølv kjem med den kristelige forklaringi at det er Guds forsyn. Men den eldste forklaringi var nok den tredje som heldt seg til den opphavleg heidenske folketrui: det var tussane som flutte timbret. Naar ein skal byggja eit hus, gjeld det um aa sjaa seg fyre, so ein ikkje byggjer tussane til meins. Kor djupe røter denne segni um at timbret var flutt, maa hava, skynar ein av at ho finst vide ikring, ikkje berre rundt ikring i vaart land, men i mange andre land òg. I Bykle er denne segni spunni saman med ei onnor vidgjeti segn: „I Bykle kom der Kyrkje likeins. Dei grunna i Nordbygdi fyrst, paa Skarg. Men det gjekk som i Valle: um Notti la Tussarne sør i „Kyrkjebygdi“ med heile Timrestopulen. Der var ein Tusse som tok paa seg aa byggja; han skulde hava Sol og Maane fyre; men kunde dei gjeta Namnet hans, skulde han byggja for inkje. Han hadde gjort av mest og gjekk so kaldlegt upp i Taarnet. Daa ropa det i ein Haug:

„Var deg Finn,
du faller 'kji,“

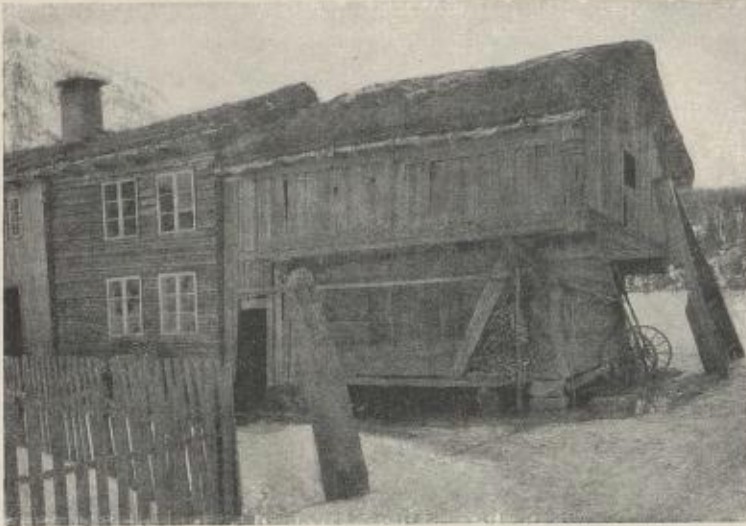
sa det. Med same datt han ned og slo seg i Hel. Han treiv seg i Taarnet og skjekte det; det stend skakt den Dag idag. Byklarane var so glade dei slapp han kvitt.“

Denne forteljingi kjenner me i ei mengd formingar. I sjølve Sætedal fortel dei henne um domkyrkja i Trondheim. I Sve-rike fortel dei henne um den store domkyrkja i Lund, o. s. b. Ogso i det velkjende eventyret um Rumpelstilzchen hjaaa Grimm finn ein henne. Like eins minner ho mykje um ein norrøn myte som finst i Snorra Fdda: Det kom ein

55 d. Sogemann Hallvor Knutsson Aakre

56. Steinpili paa Helle, Hylestad

Fot. Gisle Midttun

byggmeister til æsene og baud seg til aa gjera ei borg so sterk at ein kunde kjenna seg trygg for bergrisar og rimtursar naar ein hadde den. Men byggmeisteren vilde hava Frøyja og sol og maane til løn. Æsene gjekk med paa denne avtala dersom han kunde gjera borgi ferdug paa *ein* vinter og ikkje hava nokon hjelpesmann. Det saag ut til at han skulde verta ferdug men Loke fekk hindra det likevel ved ei list, og daa æsene skyna det var ein jøtun dei hadde havt aa gjera med, so slo Tor honom i hel med hamaren sin.

Den einaste storhendingi fraa seinare luten av millomalderen som segni hev noko større aa fortelja um no, er „storedauden“ eller svartedauden. Det er fortalt um kor mange livde att her og kor mange der, og koss dei fór aat etter at sjukdomen hadde stansa. Men mykje av det er vandresegner.¹⁹

„Dei saag Fyrebod, fortalde Godmor, daa Storedaui kom: det gjekk eit lite utfyre Dyrene med ein liten Lime — det tottest vera Gjentebarn. Der ho sopa, fór alle Mann; sopa ho inkje, daa var der ikkje ko nokre som var feige. Det fyrste Merkje til Sotti var at dei naus. Det var so ovbyrja hard ein Sjuke. Andlitet var svart. Det tok dei med Galenskap; dei sprang so Blodet sprang upp i Nosi, og blødde seg i Hel. Dei sette dei i Grindar; men dei sprang imot Grindarne so Spelerne fauk.“ Dette at pesti vert personificera er noko ein finn mange stader ikkje berre her i landet, men vide ikring i verdi elles. Like eins er det ei aalmenn segn naar dei i Sætesdal fortel at det var nokre taake-dottar som førde sotti med seg.

I det heile kann ein segja at dei segnene me hev fraa millomalderen gjev oss lite med historiske opplysningar. Mangt *maa* vera dikt, sumt *kann* vera sant, men me veit ikkje um det *er* det. Stundom er det vel berre namnet som

er historisk. Tidrekningi er det ikkje noko større greide paa; heile perspektivet er paa lag burte.

Onnorleis vert det so snart me kjem inn i den nyare tidi. Alt fraa 16de hdr. hev me segner som i dei store drag er historiske, og som bygdetraditionen veit baade aa heimfesta og aa tidfesta. Det er segnene um Vonde Aasmund Berge og Vonde Aasmund Rygnestad i Valle. Dei livde baae i 16de hdr., men den fyrste maa ha vore mykje eldre. Han var lensmann i det bilet kyrkjevendingi (reformationen) kom, og han drap den fyrste lutherske presten i Valle. Skar fortel segni so: „Aasmund gjorde Draapsverk. Der kom nie Nordmenner til Valle til aa rydja og bu — dei kalla dei „Hyringann“. Aasmund slo dei i Hel med same dei kom. Daa hadde Presten Hønd paa han og truga han til aa standa Skrift for aalment. Det lykta so, at Aasmund tok paa Nordlandet. Han heldt seg paa Nordlandet i mange aar. Fyrste Gongen han var til Kyrkjå att, vanæra Presten han i Aalmanne Fjöldi. Aasmund „gjeck paa Stivla“ — det var so fæle noko „Normannstivla“, og der var slik Narkl. Presten var paa Stolen daa Aasmund kom stigande innigjenom Kyrkjefilet. „Hør Aasmund, hvor han fjerter!“ sa han. Aasmund skar ut Magen paa han, med same han kom ut or Kyrkja. Der var prestelaust i Valle i tri Aar. „Daa søkte dei ti Stathöldare,“ fortalde Olav Aanison. Han lova dei Prest; men fyrst skulde dei møta paa Hornnes og beda for seg. Or Bykle møtte Mennerne paa Byklum og Bjørnaraa.“²⁰ Segni segjer òg at daa presten hadde fenge knivskurden ropa han i daudsvoni: „Tager hævn!“, og so steina aalmugen Aasmund i hel, og grov han ned paa den staden der han fall. Det er vingling i fraasegnene naar dei skal gjeva grunnen til at Aasmund drap presten. Ephraim Jæger fortel at Aasmund var ein drikkar og harma seg upp av di presten i preika hadde tala imot drykk. Gjellebøl segjer at det var av di presten paatala at Aasmund kom for seint til kyrkja. Men Valle kallsbok fortel det i samsvar med segni no. Elles er alle fraasegnene paa lag samde um kva som gjekk fyre seg, og det er ingen tvil um at det er ei historisk hending. Gjellebøl var prest i Valle i 1772 og maa daa kunna ha høyrtr traditionen av folk som hadde fenge han tidleg i 18de hdr., d. v. s. 150—200 aar etter hendingi; so lenge vilde visseleg traditionen um eit slikt hende halda seg ubrotten. Dessutan fortel Jacob Michelsen, som var prest i Valle fraa 1551, at Jon Gutormson, superintendent yver Stavanger stift kalla honom til sokneprest i Valle, „eftersom fornævnte gjæld havde været præsteløs i 3 samfulde aar, da folk der havde været saa onde og haarde mod deres præster at ingen vilde did“. — Difor laut dei, fyrr dei fekk Jakob Michelsen, „indgaa forpligtelser hos fornævnte hr. Joen Guttormsen, at de vilde opføre sig kristelige og tilbørligen

mod deres sogneprester²¹. Dette synes aa vera det same som segni umtalar, og draapet hev daa, som Blom meiner, truleg gjenge fyre seg i 1547 eller 1548.

Um den store kjempa Aasmund Talleivsson Rygnestad, „Vonde Aasmund Rygnestad“, gjeng det mange segner i dalen. Det er fortalt at han vart utkommandera daa dansk-kongen hadde ufred. Men han rømde og tok ut paa ferd i framande land. Han kom til Holland og var med i „den lange krigen“. Fyrr han drog heimanfraa, hadde han fest Hæge Nomeland, og dei skildest so, at ho skulde venta paa han i sju aar. „Daa Ventetidi var ute, truga dei Hæge til aa lova ein Gardskar paa Nomeland. Daa rymde Aasmund inn att. Han sprengde tvo Hestar til Ryss-stad. I Aarhus fekk han den tridje. Det var Brudlaupsdagen. „Brurinn“ var uppe i Loftet klædde Brudi. Men ho ussa dei burt; dei vart aldri ferdige. Daa saag ho ein raudklædd kom ridande og byksande ut paa Harstadbergi.“²² Det var Aasmund, og han tok bruri ut or brudlaupet. Han vart dømd fredlaus, av di han hadde rømt or ufreden, og han kjende seg ikkje trygg heime. Han hadde tvo stabur paa Rygnestad med ei drumbe (gang) imillom; her var det lett aa verja seg um det kneip. „Daa kom Futen; ein heil brote med raudklædde fylgde han. Aasmund saag dei av Loftsvali koss dei kom skiltande hitigjenom „Myrann“. Han hadde skjefst med ei Mælestong hit paa Vollen. Daa radde han Stongi med femtan Piler — Bogen het „Graasuli“. „Hev du fleire Pili?“ sa dei. „Eg hev ei ti kver av dikko,“ sa Aasmund. Daa maatte han heller vera, sa Futen.“²³ Det er elles fortalt mange drag fraa livet hans heime i Sættesdal, som me ikkje kann koma nærare inn paa her. — Dei hev til dessa ikkje visst so nøgje naar Vonde-Aasmund livde, og det hev vore gissa baade paa 16de, 17de og 18de hundradaaret. Den ufreden han var ute i skulde daa anten vera den nederlandske fridomsstriden eller tretti-aarskrigen, eller den spanske ervefylgjekrigen. Det er det fyrste som er det rette. I dei „Aktstykker til de norske stændermøders historie“ som Oscar Albert Johnsen gav ut i 1910, finn ein namnet hans. I fullmagtene fraa aalmugen til Kristian den fjordes hylling i Oslo 1591 finn ein *Osmundt Thallefsøn paa Rønnestadt, lensmand*. Dette er tvillaust Vonde-Aasmund. Av lensrekneskapane kann ein sjaa, at han er burte i aaret 1610; daa sit son hans, Talleiv Aasmundsson paa Rygnestad. Rettnok hadde denne Talleiv att ein son som heitte Aasmund; men det kann ikkje ha vore han som var Vonde-Aasmund, for han synes aa ha vore ein fredsæl mann, som, etter lens-rekneskapane aa døma, aldri laag i strid med øverheiti. Vonde-Aasmund hadde med heim ymse ting fraa Hollandsferdi si, og alt dette er fraa siste helvti av 16de hdr. N. Nicolaysen segjer: „I øver-

ste rum [av staburet paa Rygnestad] finnes opbevaret flere ej sammenhørende stykker af lerredstapeter, malede med limfarve, og hvorpaa sees dels St. Jørgen i kamp med dragen, dels nederlandske vaabener og dels forskjellige scener, hvori de optrædende personer have dragter fra omtrent 1560—80, fremdeles et trykt blad indeholdende en vise i plattysk eller nederlandsk sprog fra omtr. 1570, en sabel, en dolk, en stor kniv, en slidre, hvori kniv og gaffel, og et pilekogger, alt af udenlandsk arbeide og som det synes fra tiden omkring 1580.“²⁴ Denne tidfestingi av bilæti og vaapni høver med traditionen i Aasmunds ætt, um at det var under hertugen av Alba (1567—73) at Aasmund tente.²⁵ — Grunn- dragi i segnene um Aasmund maa soleis vera historiske. Men det er lett aa sjaa at segni hev stilisera sumt, t. d. forteljingi um daa Aasmund kom heimatt fraa Holland: han hev vore burte i *sju* aar, han sprengjer tvo hestar og rekk fram paa den *tridje*; det er dei typiske eventyrtali me hev aa gjera med. Den dramatiske spaningi er drivi til det ytste; daa dei ikkje *kann* venta lenger, kjem Aasmund. Og bilætet med bruri som stend i loftsvali og ventar og ser med lengt og otte utigjenom dalen til endeleg den raudklædde kjem ridande i tanesprang — det bilætet er utforma med kunstnarhand. Ymist yvernaturlegt er òg kome inn, t. d. um den uhorveleg sterke svarte hesten som Aasmund hadde. Segni um koss han radde mælestongi med piler, fortel dei i Sættesdal um Harde-Aslak au.

Fraa det 17de hdr. er det mykje tradition i Sættesdal, mest um store *kjempor* og merkelege *prestar*. No vert det òg mykje lettare aa røkja etter kva er dikt og kva er sanning i det segnene fortel, av di me hev so mykje meir med skriftlege kjeldor til aa jamføra segni med. Det viser seg i det heile at traditionen er meir paalitande enn ein kunde

57. Garden Kvaale i Byggland

Fot. Gisle Midttun

venta, naar ein dreg seg til minnes kor lang tid segnene hev livt paa folketunga. Me kann her berre taka med tvo—tri dømme paa historiske segner fraa den tidi.

Um presten hr. Peder paa Bygland fortel dei at han „forsulla seg med ei Gjente upp i „Liè“, med han saag til Slaattefolket — der var so mykje Slaatemark upp i Liè og mange Plass som hørde Presten til. Daa jaga dei han or Bygdi. Han la beint til Stavang, til Bispen. Der var ingen ko Fruva som gaadde med han kom. So løynde ho han paa Skjaldtilet og aldri gat um. Daa Bispen la til med Kveldsalma, røsta Hr. Peder upp, det sterkaste han kunde. Bispen braut av; men hin braut av likeins. So la han til att; det same gjorde Hr. Peder. „Det er visst Hr. Peder paa Byggland,“ sa Bispen; „han har saa deilig en Sangstemme,“ sa han og la upp paa Skjaldtilet. Daa laag Hr. Peder paa Kne med Dyri og treiv han kringum Knei og fortalde kva Vande han var i. „Da ska alli skakke deg eit Grand,“ sa Bispen og fekk han paa Føterne att; men han skulde gjera Knefall fyre Gud og Aalmugen i Kyrkja, sa han. Men det enda so, at han fekk „Straffekall“, Hr. Peder, og flutte ifraa Byggland.“ — Dette hende i fyrste luten av 17de hdr. Peder Thøgersen vart Prest i Bygland 1607. Han rømde fraa kallet utan lov. For dette og andre misgjerdar vart det klaga til Stavanger domkapitel. Hovudpunktet i segni: at presten rømde, er soleis historisk, men kallsboki gjev til grunn at det var for di bøndene „vilde slaa ham ihjel, da de var haarde og gjenstridige“. ²⁶

Um Esaias Bugge som var prest i Valle i 36 aar, fraa 1661—1697, veit valldølane mykje aa fortelja. Han førde ei mengd med rettssaker, av di han var so slid etter jord og vilde eigna til seg baade her og der. Det er desse retts-trættone som folk minnest. Her hev truleg gamle dokument hjelpt til aa halda traditionen uppe; det er noko som ein stundom maa rekna med i Sætesdal, der sume gardar hev havt heile arkiv med gamle brev til opplysning um gards-soga. ²⁷

Mykje forvitnelegare enn presterødene er segnene um dei store kjempone som livde i det 17de hdr. For ettertidi kom det til aa staa ein serleg glans kring dei. Solenge dei livde, galdt dei gamle lovene um viglysing, tegn og fredkjøp og mannebøter. Daa kunde ein endaa gjera eit „ærlegt draap“ og vera like velvyrd mann sidan. Men daa desse kjempone hadde sige i grav, kom det nye lover som kravde liv for liv og gjorde draapsmannen til brotsmann. Motsetningi millom det gamle og det nye gjorde at minnet um dei siste store repræsentane for den gamle tidi kom til aa halda seg friskt og lenge. Me skal berre taka fram ei av desse gamle segnene til nærare granskning. Det er det som er fortalt um storkjempa *Jørund Kvaale* i Bygland. — Skar

fortel m. a.: „Jørund Kvaale var Ovkjempe — Staale Slettinn' trudde seg inkje imot han:

„Hesten min heite Smalerau
aa sjav'e so heite eg Staali;
hell'e vi eg liggje dau
ell slaa-ast me Jørund Kvaali“

sa han . . . Jørund drap Tid paa Tid. Kongen var yvergjeven fyre han. „Koss ska mi ber' okko me Jørund Kvaali,“ sa han; „no hev 'an drepe tri Mann.“ „Han hev 'kji drepe ko ein,“ sa Narret hans. „Kvæ hev so drepe dei hine,“ sa Kongen. „De hev du gjort,“ sa Narret. „Koss daa,“ sa Kongen. „Ha du sett 'an, ha dei lift,“ sa Narret. Grannen hans Jørund var heim til Kvaale og vilde laana tri Tjug — det var daa ei Mannebot. Jørund hadde tri Tjug lause, men han sytte med aa laana dei burt: „De kunna høve ti at eg drap sjav'e,“ sa han. Det var ikkje bil so kom Aamund Mykland aat Dalen; han vilde kaupa ein Hest. Fyrst fala han paa ein Hest paa Byggland. So tok han til Kvaale. Bygglandsmannen vara han med: „Kjem'e du ti 'an Jørund so drep 'an deg,“ sa han. Jørund fagna han med Drikke og Mat og var so greid som han kunde vera; han fylgde han hitetter Veggen daa han tok ut att, og Aamund skrepte av han for raust og gild han var: „Detti gjekk inkji so som dei spaaddi,“ sa Aamund; „dei sa eg slapp alli av me Livi,“ sa han. „Kvæ sa de,“ sa Jørund. Og Aamund nemnde Namnet. „Nyttug'e Manns Or gieng alli tibaka,“ sa Jørund og stakk han i Hel — dette bar til i „Smedalen,“ eit snildt Skotmaal ifraa Husi. Dei sette Sak paa Jørund. Daa vitna Slaattekararne til Presten, at Blodet rann av Henderne daa han gjekk heim. Han bøtte ut tri Tjug.“ Det er au fortalt at han drap ein „utmann,“ og ein evdøl fraa Nerbø i Flatebygd. „Jørund var so i Bending med Sønerne til Presten. Dei bad han heim i Joli; men han trudde dei vaakje; dei maatte senda mange Bod fyrr han kom. Dei drakk paa Loftet. So fall dei ut, og han var eisemall og dei var tri. Jørund rymde ut Glaset og hanka seg ned Veggen med tvo Knivar. Men dei sprang Stetti og rauk paa att. Jørund drap dei alle tri i ein Skjevlehaug. So la han heim. Kona var fjaag — ho totte gildt daa han kom so tidleg heimatt. „Eg veit inkje ko gjildt de e hell'e“ sa Jørund. Jørund rymde; han reid nord paa Skogarne og heldt seg der, til det vart „Kungsdag'e“ — det var i mange Aar. — Der heldt seg ein Storkar hjaa Jørund Kvaale — det skulde vera Son til ein Prest. Han sat paa Loftet. Han var saa god i seg og gjorde aldri vondt — det var ikkje det at han var roten: det var so utifraa spræk ein Kar. Men so kom Jørund i Ulag paa han, og Karen stengde Dyri. Jørund truga med tvo Knivar utfyre Glaset: „De inkji den kann gjere,“ sa han og synte han den eine Kniven — „de kann den,“ sa

han og synte han den andre. So hogg han dei i Veggen, ymise Knivane, og hanka seg upp, og inn Glaset og drap han. I alt drap Jørund sjau eller det var nie Mann. Jørund Kvaale var smaavaksen. Han fór i Tovdal. Likkvilet hans syner paa Bygglands-heidi.²⁸

Det er fleire avbrigde av desse segnene um Jørund. Det er au fortalt at den mannen fraa Mykland som han drap, „vilde prøva karsstykk med han og kom der og spotta han“. Dei ordi han sa til Aamund Mykland er daa sagde til „ei kjempe som vilde sjala seg hjaa honom“.²⁹ So er det att fortalt at Vonde Knut Myrom fraa Valle „slost so uløyseleg med Jørund Kvaale; dei drapst mestom. Men dei var inkje betre, kvergin. So skulde Rikjesmannen ut til Kvaale. Daa bad han Knut aa fylgja. Men Knut talde han reint ifraa: „Finn'e du 'an Jørund, so drep 'an deg,“ sa han; men han vyrde inkje paa det. Jørund tok han vel; dei drakk snildt heile Tidi, med han var der. „Detti gjekk aileis ell 'an Knut Myrom spaaddi,“ sa Mannen. „Ko sa han,“ sa Jørund. „At du kaam ti drepe meg,“ svara Mannen. „Hev Knut sagt de, ska gjills Manns Or alli gange tibaka,“ sa Jørund og drap han.“³⁰ Sume segjer at det var den store kjempa Vike-

svorten, som Jørund tok av dage paa den maaten.³¹ „En gammel Mand ved Byglandsfjorden“ fortalde i 1855 for Ludvig Daae at det var ein mann som kom vandrande til Jørund yver fjellet fraa Aamlid.³² — Alt dette er variantar av ei og same segni. Like eins maa det vera med forteljingane um at han drap 3 søner til ein prest, og at han drap ein storkar, son til ein prest; baae stadene finn ein draget um loftet og um korleis Jørund hankar seg i veggen med tvo knivar. Det som er fortalt um koss han hadde det daa han var fredlaus er mest like eins som det dei fortel um Vonde Knut Myrom.³³ Jørund er med i ei tussesegn au: „Gunnar Kollshus fanga ein tusse paa heidi, og stengde han inne i badstova — han hadde vore paa stølen, Gunnar, og var i heimvegen att. Der var daa ting-stad paa Kvaale. So leidde han tussen der ned og spurde skrivaren koss han

skulde fara — um han skulde setja han. Skrivaren glodde, og tottest aldri vita noko ting. „Lat deisen ganga,“ sa Jørund Kvaale, „kva vil de han!“ sa han. Men Gunnar stengde han inne i badstova att. Daa daska Jørund av og slepte han ut att. „Frægdemenner paa Kvaale og vesalmenner i Kollshus til niande led!“ sa tussen og pila seg av hit i Kvaalsnapen.“³⁴

Ein vil av dette sjaa at det er ikkje so lite vingl i segnene um Jørund Kvaale, og sumt maa vera dikt. Det fær ein prov for naar ein røkjer etter i gamle dokument. Daa vil ein sjaa at Jørund Kvaale er fødd noko etter 1580 (1582—84). Han vart minst 82 aar gamall, men døydde fyre 1670. Dette høver godt med at det beltet som skal vore hans, ber aarstalet 1602;³⁵ ved det leitet hev han vore fullvaksen. Det er rett som segni segjer at han var ein megtug mann. Han aatte ei mengd med gardar. I 1655 t. d. hev han eignedomar i Haugen, paa Sandnes, Skjevraak, Lauvdal, Frøyraak, Bø, Senum. Det var ikkje berre med styrken sin at han merkte seg ut, men med rikdomen au. I det heile vil ein finna at var mannen baade sterk og rik, so gjekk gietordet um han so mykje vidare, og dei mintest han so mykje lenger. I aaret 1612 møter me Jørgen Qualle for fyrste gong i lens-

rekneskapane; daa laut han bøta 5½ dalar for di han hadde stunge ein mann som heitte Aslak Olavsson. Fraa 1614 hev me eit brev som fortel um eit forlik som ein mann i Valle laut gjera med Jørund, for di han hadde hogge Jørund i armen. Jørund fekk ein hest i skadebot. I 1629 laut Jørund leggja 6½ dalar og 1 ort i „tegn og fredkjøb for Omund Lemsland han tog afdage“. Her er me ved det draapet som segni veit so mykje aa fortelja um. Me ser at segni hev hugsa rett naar det galdt namnet paa mannen; han heitte Aamund. Rettnok var han ikkje fraa Mykland, men han var austantil, fraa Lømsland i Tveit, og elles var det vel mogelegt at han ved det leitet hev butt i Mykland. Den segnformingi som hev namnet Aamund Mykland er difor den rettaste, noko som ein elles au kann tenkja seg, for det er den som er mest sermerkt og realistisk og rikast paa ein-

58. Esaias Bugge

Etter bilæte i Valle kyrkje
Fot. Gisle Midttun

skilddrag. Denne formingi forklarar au kvifor manneboti var so uvanleg liti: slaattekarane aat presten hev berga saki for Jørund med sine vitneprov (sjaa ovanfor). I 1634 laut Tarald Lauvdal og Jørund Kvaale bota 1½ dalar, for di dei slo Olav Stoplestoga nokre slag med eit tre. Jamvel so seint som i 1655 daa Jørund var yver 70 aar, lyt han bota 3 dalar for di han stakk Tarjei Bjørnsson i armen med ein kniv.

Men trass i alt dette synest Jørund aa ha vore ein velvyrd mann til det siste. I 1658 var han lagrettemann paa tinget paa Nese. Han var skriftkunnig au; fraa 1660 hev me eit brev som Jørgen Qualle hev skrive med „egen hand“. Eg hev ikkje funne nokon ting som kunde tyda paa at han hev gjort fleire draap enn det eine, eller at han hev vore fredlaus noko bil; tvertimot synest han stødt aa ha site i ro paa Kvaale all si tid. Det var eit „ærlegt draap“ han hadde gjort, og manneboti skulde ikkje skakka han stort. Paa sine gamle dagar laut han bota 3 gonger so mykje (20 dalar!) „for han ikke betimeligen efter recessen lod besigtige den ødegaard Brovold“. Han hev visselig vore ei ovkjempje og ein strid og uvyrden kar, men segni synest aa ha gjort draapsverki hans mange fleire enn dei i røyndi var. At det hev stade ein støkk av han, kann ein sjaa av gamlestevet som kjempa Staale Slettinn dikta. Forteljingi um Rikes-mannen og Jørund Kvaale kann ikkje vera sann, men det er rett at Vonde Knut Myrom livde samstundes med Jørund Kvaale, og like eins er det sant naar segni fortel at Knut Myrom drap Jon Aasmundsson Homme. I 1647 finn ein under „Sigt og Sagefald“ i lensrekneskapane: „Annammeth af Knud Lauritssøn Myrom som han var tildømt at bøde Kongl. Maj. for drab han begik paa Jonn Oudenssøn Hommen et Fuldteigenn og Fredkjøb 12 daler og 16 skilling.“ — Liksom dei tvo Vonde Aasmund'ane var dei mest aagjetne kjempone i dalen i det 16de hdr., soleis var Jørund Kvaale og Knut Myrom det i det 17de hdr.

Med det 18de hdr. breider det klaare historiske dagsljoset seg sterkare yver segnene. Ein kann no mykje lettare kontrollera traditionen, for no kjem det retts-protokollar, kyrkjebøker o. s. b. og skaffar oss mange opplysningar, medan ein for det 17de hdr. laut halda seg til det tilfanget som lensrekneskapar og eit og anna dokumentet kunde gjeva.

Umfram segnene um kjempor og prestar, fær me no ei mengd forteljingar um soldatar som „laag ute“ so og so lenge, og um alt det fæle dei vart ute for. Det er mange segner fraa den store nordiske ufreden, og fraa den tidi „daa ota stod med Kvistrum bru“. Segnene um manndraap kjem mest burt; det var ikkje lenger noko kjempe-verk aa taka ein mann av dage. Ein skulde slaast utan kniv og handyvle, naar rett var.

Det yvernaturlege sig au meir i bakgrunnen i desse for-

teljingane. Men det er sjølv sagt at det finst, for trui var like livande, og serleg i presterødøne hev det havt lett for aa breida seg. Til Lisle-Jæger hev det knytt seg ei heil rekkje av dei vanlege vandresegnene um vise prestar. Han var i utlandi og vart fanga av Villtyrken. Dei „beitsla han og hadde han til aa køyra med — det synte etter Beitsleringarne paa Kjakarne solengje han var til; fyrst han raka seg synte det so greidt. Fruva var med paa Reisa. Det var eit Under dei slapp livande heimatt. Villtyrken gjødde dei og vilde slaatra dei. Lislejæger tok ikkje Gjødsl; men Fruva la paa seg, so ho hadde ikkje lengje etter. Daa rymde dei; dei rekte ut ein Silkevev or Glaset og hanka seg ned. Villtyrken sette etter dei med Hundar; men dei fekk løynt seg i ein Hampaaker, so Hundarne miste Farvegen. Det var i Vittenbergskulen Lislejæger sat, daa han lærde til prest. Det vart sjau inntekne til kvart Aar paa den Skulen. Fyrst dei so var utlærde og yverhøyrde, daa tok den Vonde den som sist slapp ut Dyri, til aa vera etter og læra upp dei nye som kom. Daa Lislejæger var utlærd, var det han som var den siste; men han slapp undan: „Tak den som bak staar!“ sa han. So tok den Vonde Skuggen hans. Lislejæger var skuggelaus alle sine dagar.“ Det er fortalt mykje um koss Lislejæger kunde mana vonde aander, koss han kunde klumsa tjovar, visa att og mykje meir. Det er stutt sagt noko yvernaturlegt ved alt det som vert fortalt um Jæger. Det er reint ei bisn at folk hev kunna tru so mykje um han, naar ein kjem i hug at han var fødd so seint som 1737 og var prest i Bygland 1783—1798. Det er ikkje lenger sidan han livde enn at godfar til ein av Skars sogemenner kunde spyrja um det vart sant det dei fortalde um koss det bar til daa han var paa Vittenberg-skulen: „Godfar spurde han eingong um dette var sant. „De e baa satt aa inkji,“ sa Lislejæger; „de e satt at ein laut vere etti; men de fadd inkji paa meg,“ sa han.“³⁶

Fraa dei siste tvo hundradaari er au dei fleste segnene um „frededelege folk“, dei som ikkje for med karsstykke og slikt, men merkte seg ut med klokskap og rettferd. Me hev nok gamle segner av dette slaget t. d. um heilagmenne, og nokre slike „bondehelgener“ veit me um fraa Sætesdal: „Sundri Solli va so skjikkeleg 'n Mann'e; han hengde Vettinn' paa Solveven — dei saat' i Røykstogu i hass Dage, aa itt Solè daa skjein inn Ljaaren, aa Straala sette i Snei ive Ellstaen, saag 'an æ for vel i Røykjè. Eigaang 'an va ti Kjyrkjunn' gjekk 'an um a Aks aa alli tok de upp — de va nor aa „Skjeiè.“ Daa hinge 'kji Vettinn'. So reist' 'an av ette de. Daa hinge dei. De va eit um Bil i Fyndeheimè Sundri va ti. Solli laag paa Lanjeisheiinn', utaa Brotè. No e de lagt undi ti Støyl.“ Ein annan var Loddvaar Bjønnaraa. Han var „Gjetors skjikkeleg'e“, og fekk ein gong

ei kjelde til aa springa upp, der det ikkje fanst vatn fyrr.³⁷ Alt dette er sovore som dei ofte fortel um heilagmenne. Men det meste av det som dei fortel um fredelegt folk høyrer som sagt ei seinare tid til. Sumt av det er reint hugtakande: „Liv Vollarne var skikkeleg. So vel fare Menneskje hev eg aldri set. „Dei spyrje meg um eg kann elske mi Uveni,“ sa Liv; „daa lyt eg svøre: eg hev ingle Uveni; eg veit alli noken som vi mi vondt; adde gjer mi de beste dei kunne. Eg tikje gjildt i adde,“ sa ho. Ho svarma stundom daa det leid med henne. Daa var dei so rædde ho skulde ikkje finna fram. Men Liv var den same: „Han ska 'kji agte den seisti lisli Vind,“ sa ho. So var ho til dess Timen kom og ho anda ut.“³⁸ Sjaa ogso Skars skildringar i „Gamalt or Sætesdal“ I av ein slik kar som Kjetil Kyrvestad. Men her glid me etter kvart yver fraa segni til personlege minne, sovore som sogemannen sjølv hev vore med paa.

b. Mytiske segner.

Mytiske segner er segner som hev noko yvernaturlegt til hovudemne. Segni vert fortald for det yvernaturlege si skuld og ikkje berre for di det hev hendt den eller den personen. Segni um den tussen dei fanga paa Kollshus er ei mytisk segn, endaa Jørund Kvaale er med, for di at tussen er det centrale i segni.

Av mytiske segner finst det ei uhorveleg mengd i Sætesdal. Desse segnene hev nok sin serleg sætesdalske svip; men det sermerkte ligg meir i stilen enn i segntypene. Det er dei vanlege typane me møter elles i landet. Det er forteljingar um alle slag yvernaturlege vette, um trolldom, hamskifte, nedgravne skattar, o. s. b. Serleg merkande er den store mengdi av segner um oskoreii og um tussar.

I Sætesdal er det *Sigurd* og *Guro Rysserova* som fører oskoreii. Sigurd er den same som den vidgjetne Sigurd svein eller Sigurd Faavnesbane og Guro Rysserova er kona hans Gudrun Gjukadotter. Her fær me eit godt døme paa kor velkjende desse segnene maa ha vore. Dei hev havt evne til aa trengja seg inn i oskorei-segnene, som byggjer paa ei eldgamall tru um ei rei eller ei ferd med daudingar som fer gjenom lufti. Ogso i folkevisa um Sigurd svein kjem Sigurd med i oskoreii. Av denne visa, som maa vera fraa millom-alderen, er det funne fleire brot i Sætesdal. At heile segnkrinsen um Sigurd Faavnesbane og Gjukungane hev vore kjend i Sætesdal, ser ein elles av nokre utskjeringar fraa ikring 1200. Paa nokre dørskier fraa dei gamle kyrkjone i Hylestad og Austad finst det ei rekkje bilæte som spanar um Sigurd-segnene, heilt fraa dei smidar sverdet aat Sigurd og til Gunnar ligg i Ormegarden og dei skjer hjarta ut paa Hogne.

Sume av segnene um nedgravne skattar hev ein merkeleg

gamall daam. Fleire gonger er det fortalt at dei er „sigra“, fortrolla eller nedsette med „fesser“, trollbøner. Um „medelen i Kvestefjødd“ fortel dei: „I Meato-dalè, i Kvestefjødd, stend 'n Medel. Han e siggra. Siggringji var krøta inn aa „Stuvækkresteinè“. So høyrer du i Stevè:

„De stend'e skriva aa Stuvækkresteinè:
I Meato-dalè stande dei Kasslann' tvei;
Kjetili undi, Kjetili paa,
Aa Kjetil heit' 'an, dei finne maa.“

Siste helvti av denne remsa maa vera mykje gamall; det skynar ein m. a. av at ho finst paa Færøyane òg. I Antikvarisk Tidsskrift 1846—48 fortel den kjende færøyske maalgranskaren Hammershaimb um ein „Gullheygjur eller Ketilsheygjur, hvor en mand ved navn Ketil i oldtiden skal have nedgravet en stor masse guld, som lindormen bevogter; den, som skal komme i besiddelse af disse skjulte skatte, må bære navnet Ketil, såvelsom flere af hans forfædre, da først kan trylleriet eller runerne, hvormed guldet er nedlagt, ophæves; et fabelagtigt vers siger derom: „Ketil hól (eller gró), Ketil fjól,¹ Ketil undir, Ketil á — Ketil hann, ið finna má“ (s. 259). Dette er truleg minningar um dei trollversi som skattane vart nedsette med.

Det merkelegaste ved segnene i Sætesdal er at den trui som skaper slike segner, var livande heilt inn i den tidi daa segnene vart uppskrivne. Difor kom nytt og gamalt til aa liva jamsides, eldgamle segner og nylagingar, det som hadde livt paa folketunga heilt fraa „fyndeheimen“ av, og det som hadde hendt sogemannen sjølv. Men det er oftast stor skilnad paa det gamle og det nye, endaa det altsaman er skapt av den same folketrui.

Ser ein etter kva det er som sogemannen sjølv hev vorte ute for av yvernaturlegt, er det ikkje so mykje merkelegt; det er berre ein glytt av den løynde verdi han hev fenge. Ein mann ser ein stor buskap i heidi. Det er ingen som hev krøter der daa; difor maa det vera ein tusse-buskap han hev sét.³⁹ Ein annan ser tvo smaa graaklædde menn gaa paa vegen framfyre seg, men kunde ikkje koma nær dei.⁴⁰ Ein hev set ei bru som tussane hev lagt yver ei myr⁴¹ o. s. b. Men so snøgt det er noko som ikkje hev hendt forteljaren sjølv, men einkvar annan i gamall tid, daa kjem det straks meir liv i forteljingi; daa hev dei ikkje berre sét til tussane eller høyrte dei, men dei hev tala med dei, og havt samkvæme med dei aar ut og aar inn so alle folk visste um det, ja det skal ha hendt at ein mann vigde med ei tussegjente, fekk barn med henne, og den dag i dag held dei namnet aat tussegjenta uppe i ætti.⁴² Naar det er noko som hev hendt forteljaren sjølv, so fær ein vita so nøgje

¹ hól og fjól ere former, der med villie i slige mystiske vers blive fordrejede, af hilja og fjála, tilhulle, skjule, for huldi og fjaldi (fal).

um tidi og staden, koss vêret var, kven var med o. s. b. Det er meir med skildring enn med hending i det som vert fortalt. T. d.: „Me hørde tussane so kavende vel, han Salmund Haugebirkje og eg, ein gong me fiska. Som me sat i Voilevasstangen vart det slik tuml og sjug; det bladra og tala — det var plent som der var tusen i ordi; dei skøya og ljoda og ropa; dei ropa so heitt paa „Knut,“ me hørde so skilvangeleg det namnet. „Kva er dette?“ sa eg — eg var rædd. „Det er tussane,“ sa han Salmund; „dei hev brudlaup“ sa han. Men hadde eg vore eismall, so hadde eg runne, so rædd var eg. Der var ingi stolar i Midtfjølli, og aldri livande liv i heidi, utan Salmund og eg; det var nons bil og klaart og stilt, aldri ein vindsblekk. Ferdi tottest koma or urdene paa hi ledi av vatnet; der var nokre nutar paa den ledi og glope urd innunder fram med strandi.“⁴³ Men di eldre segni er, di meir hev skildringi kome burt og hendingane hev grott upp i staden. Det vert ikkje lenger fortalt so nøgje um *naar* og *kvar* hendingane gjekk fyre seg; stundom heiter det berre: „De va ein mann,“ „de va tvo granna,“ o. dl. Men likevel held segni paa den realistiske svipen sin: „Det var ein mann paa heidi og slo, og kona var breidar. Dei hadde slege av, og høya i hop, og var til sette stakk — han sende upp og ho sette. So med ein gong vilde mannen taka ut. „Eg lyt av eit bil,“ sa han; „tak so du riva, um bjørnen skulde koma,“ sa han. „Du reiser 'kje so langt at eg tarv det,“ sa ho; men han trengde paa, og daa tok ho riva. Det var ikkje meir enn han rakk hit i runnane, so kom bjørnen og huska seg til og vilde upp paa stakken; men ho hogg med riva og skuva han ned att. Han la til att, friske tak. So fekk han i fyreklædet; men ho heldt seg i sneisi, elles hadde ho lote fylgt daa. Fyreklædet sleit han i fillor. Daa pila han seg. Med same kom mannen. „Sjaa koss han hev slite fyreklædet sund!“ sa ho. „Det var underlegt eg skulde ikkje høyra med du huva,“ sa han og la til sende atter. Dei sette seg daa dei hadde gjort av, og han la hovudet i fanget hennar, meden ho luska han. Daa gaadde ho strigetraad i tennene. Ho vart aldri glad meir.“⁴⁴ Det er ein reint uhugleg realisme yver denne forteljingi um mannen i bjørneham, men ho er visseleg eldgamall og byggjer paa ei eldgamall tru, og ho er korkje heimfest eller tidfest. I so maate nærmar desse forteljingane seg eventyri.

EVENTYR

Etter maaten finst det mange eventyr i Sættesdal. Ikring fjordeparten av alle dei norske eventyrtypane hev dei funne att i Bygland og Valle. Det er Jørgen Moe og Johannes Skar som hev skrive upp mest. Alt i Asbjørnsens og Moes eventyrutgaave av 1852 hev utgjevarane nytta ikkje so lite

av det tilfanget Moe hadde funne i Sættesdal, og i Asbjørnsens einesamling fraa 1871 er det au teke med fleire eventyr fraa Sættesdal. Men største luten av tilfanget vart fyrst lagt fram for aalmenta i Johannes Skars „Sogur“ I og II (1913—15). Og her kom eventyri for fyrste gong i sin heimlege maalbunad og med si sermerkte stilkunst.

Sættesdal hev havt gode eventyrforteljarar, som hev gjeve eventyri ei fast og klassisk form. Det er forklaringi paa at eit og same eventyret hev kunna livt i ei og same bygdi i tvo skilde formingar. Skars samlingar gjev mange døme paa det; han hev i alt 62 eventyruppskrifter, men berre 35 eventyrtypar. Ein stor del av uppskriftene er difor berre variantar av andre uppskrifter. Men desse variantane er so greidt skilde, at Skar i dei tvo samlingane sine hev 57 nummer. Kvar sogemann hev umhugsamt halde fast paa *sin* tradition og ikkje blanda det upp med det som andre fór med; det galdt um aa segja saga rett.

Dei fleste eventyri i Sættesdal er sjølvsgt dei *vanlege* eventyrtypane. Men det finst au fleire sjeldsynte eventyr. Av eventyret um „Tobaksguten“ finst det i det heile berre 3 uppskrifter; 2 av dei er fraa Sættesdal og 1 fraa Fyresdal, men denne siste er tydeleg komi fraa Sættesdal. Av eventyret um „den grøne riddaren“ er den einaste fullstendige uppskrifti fraa Sættesdal. Eit merkelegt eventyr er „Trollnysta“. Jørgen Moe hev skrive det upp i Bygland og i Aaseral; elles er det ikkje funne nokon stad. Det hev mange gamle drag. Moltke Moe segjer um det at det hev merkelege likskapar med Nornagest-segni og Meleagros-myten. „Synes oprindelig at ha været et *meget merkværdig* eventyr, men er utvandet og tildels forkvaklet.“ Sidan dette eventyret ikkje er prenta, skal me her referera hovudinnhaldet:

Det var ein gong ein konge og ei dronning. Daa dronningi laag i barnseng, kom det inn ei kone og gjekk burt aat vogga. Ho saag paa barnet. „Ja, du er ven,“ sa ho, „men so ven du er, kjem du til aa gjera baade hor og mord, og du vert dømd til dauden. Og mor di kjem ikkje til aa liva lenger enn til dette ljuset er utbrunne.“ Dronningi hørde dette, og so fekk ho dei til aa sløkkja ljuset med det same. Ho gøymde det millom gullstasen sin. — Ein gong vilde kongen og dronningi ut aa køyra, og so sette dei dotteri etter heime. Ho var alt halvaksi daa, og dei fekk ei onnor liti jomfru til aa halda henne med sellskap. So fann kongsdotteri paa at ho vilde syna leikesysteri den gullstasen mori hadde — ho saag at mori hadde gløymt skaaplykelen. Dei fann ljuset og tendra det. Daa det hadde brunne eit bil, fekk dronningi vondt, og skyna snart koss alt hadde bore til. Ho fekk Kongen til aa køyra attende so fort han berre kunde. Daa ho kom heim, treiv ho ljuset og sløkte det. Men det var for seint; det var nære paa utbrunne og dronningi døydde.

Daa det leid paa, gifte kongen seg att, men den nye dronningi fekk ikkje greide paa at han hadde ei dotter. Sidan ein gong laut han ut i krig, og daa bygde han eit slott og sette dotteri der. Det var berre ein einaste mann som visste kvar ho var, og kongen hadde lova at han skulde missa livet um han sa det. Paa den maaten kjende han seg trygg for at den nye dronningi ikkje fekk vita um henne; og ikkje kunde spaadomen um henne gaa fram heller. Men so han kunde vera heilt trygg, sette han ei løve au til vakt, og lyste ut at den som drap løva skulde sjølv missa livet. So drog han i krigen. Men koss det no bar til, so fekk dronningi greide paa at kongen hadde ei dotter. Ho bad vaktmannen segja kvar kongsdotteri var, men han vilde slett ikkje. Til slutt truga ho han med at han skulde missa livet, og daa laut han ut med løyndomen. Dei fekk stengt løva inne, og so henta dei kongsdotteri til dronningi. So sa dronningi: „Eg veit kva dei hev spaatt deg daa du var liti; men vil du no lyda meg, skal eg laga det so at det skal gaa deg tolleg godt endaa.“ Jau, kongsdotteri skulde retta seg etter dronningi i eitt og alt. So fekk ho eit trollnysta av dronningi. Der nysta før fyre, skulde ho gaa etter. Nysta la straks i veg, og kongsdotteri fylgde. Det var ikkje bil so kom dei til ein gamall mann som stod og brende tjøre. „Stend du der du gamle mann og brenner tjøre,“ sa kongsdotteri. „Ja, no hev eg stade her i 100 aar; gjev at eg var ferdug!“ sa han. Dermed trilla nysta upp etter ryggen hans, og ho laut etter. Det vart for tungt for mannen og han stupa framyver og datt uppi tjørkjelen og sette til. So trilla nysta av stad att, og det stansa ikkje fyrr det kom til ein kongsgard og hadde trilla inn i soveromet til prinsen. Der laut kongsdotteri vera um natti. Um morgonen trilla nysta heimatt, og ho fylgde. — Daa prinsen vakna um morgonen, var ho burte den jomfrua som hadde vore hjaa han um natti. Han tok ut paa leiting etter henne, og før baade langt og lenge. Um ei tid merka kongsdotteri at ho var med barn. So kom kongen au heimatt, og det fyrste han gjorde var aa spyrja etter løva. Dronningi fortalde daa at kongsdotteri hadde drepe henne. No var det ikkje onnor raad: kongsdotteri laut dømast til dauden. Men med det same dei skulde føra henne ut og avretta henne, fortalde dronningi koss det hekk i hop og i same stundi kom prinsen som leita etter henne. Der vart stor glede, og prinsen heldt brudlaup med kongsdotteri.

Uppteikningi fra Aaseral er like eins, berre at styvmori gjev kongsdotteri ein kniv og bed henne skjera hovudet av ein gamall, gamall bakar som ikkje vil liva lenger.

Som Moltke Moe hev set, er innleidingi til eventyret ei form av den græske Meleagros-segni. Etter ein orakel-spaadom skulde Meleagros liva til ei vedskide som laag

paa elden i den stundi han vart fødd, hadde brunne upp. Mor hans fekk dei til aa taka skida or elden og gøymde henne. Men sidan daa Meleagros hadde drepe dei tri brørne hennar, kasta ho i sinne skida paa elden att, og Meleagros laut døy. I den norrøne bokheimen hev me dette motivet i Nornagest-taatten: Nornagest skal liva so lenge til det ljuset han ber paa seg er utbrunne. Han kjem til Olav Tryggvason, vert døypt og let ljuset brenna ut. Elles er draget med ljuset kjent i mange formingar. I vaart eventyr er det berre innleidingi til hovudforteljingi um koss den gode styvmori hjelpte kongsdotteri, so ho til slutt vart lukkeleg trass i dei vonde spaadomane. Sjølve hovudforteljingi finn ein att i det islendske eventyret um „Den gode styvmori“; det er avvik i fleire mindre drag, men gangen i forteljingi er den same baade i Norig og paa Island. Innleidingi til det islendske eventyret er onnorleis; det er ein mann som spaar barnet ille, og draget um ljuset vantar.⁴⁵ Eg kann ikkje her greida noko nærare ut um dette emnet, men det er tydelegt eit gamalt eventyr som hev halde seg i Sættesdal og paa Island, men som elles er gløymt.

Eventyri høyrer til det slag folkedikting som kann vandra den vide verdi ikring. Paa dei fleste stader er det difor so at nokre eventyr hev livt paa staden i lange tider, medan andre fyrst kann vera komne inn i ei seinare tid. Soleis er det i Sættesdal au. Dei fleste eventyri hev vel funnest der i mange hundrad aar, men nokre hev kome inn or bøker for ikkje so lenge sidan. Eventyret um „Dyret i hagjen“ t. d. hev boklegt opphav. Det er eit avbrigde av det vidgjetne eventyret „Austan for sol og vestanfor maane“, og i Sættesdalen hev det livt jamsides med tvo andre gode formingar av same eventyret „Kvitebjørn kong Valemon“ og „Skrubbesoga“. Berre i Bygland hev det soleis funnest tri avbrigde av same eventyrtypen. Dei tvo sistnemnde hev vel gamle røter i dalen, men „Dyret i hagjen“ var det Jon Torjusson Bjørnnes som kom med. Han var ikkje sæbygg, men var komen astantil. Me hev all høyrat at i ungdomen hadde han vore underofficer og hadde lege ute lenge. Han var ein god sogemann og var svær til aa lesa. Sumt av det han fortalde hadde han etter bøker. Det er lett aa sjaa kvar han hadde fenge „Dyret i hagjen“: beinvegs eller umvegs maa han ha havt det fraa det „Magasin for born“ som Madame Beaumont gav ut; boki hennar vart umsett fraa fransk til dansk i 1763, og ein kann sjaa at Skars oppskrift av eventyret botnar i denne umsetjingi fraa 1763. Skar fekk eventyret av Jorond Skaamedal, dotter av Jon Bjørnnes. Ho var, som fyrr nemnt, mykje yver 90 aar daa ho fortalde for Skar. — Eit anna eventyr som hev boklegt opphav er eventyret um Bryte. Det er ingenting anna enn ei umlaging av ei folkebok, „Bryde“, som kom ut i Kjøbenhavn 1710

og sidan hev vore prenta uppatt mange gonger og hev vore velkjend. Ved dette eventyret finn ein det same som ved „Dyret i bagjen“: den nye formingi hev vunne seg rom jamsides med eldre og sers gode formingar av same eventyret. „Bryde“ er i grunnen same eventyret som „Grimsborken“, og av dette eventyret um den kloke hesten finst det fraa gamalt tvo avbrigde i Sættesdal: „Den brune folen“ og „Villøykjen“. Ogso eventyret um „Tobakguten“ synest aa vera kome fraa ei bok. Soleis kann ein ved eventyri sjaa koss yngre floor legg seg uppaa dei gamle i traditionen. Det same kann ein ved visone.

VISOR OG STEV

a. Folkevisor.

Berre fjordeparten eller femteparten av dei norske visone hev dei funne att i Sættesdal. Likevel er Sættesdal næst Telemarki den landsluten som er rikast paa visor, og rikdomen hev vore mykje større fyrr enn no. Innsamlingi av visor kom for seint i Sættesdal. Av mange kvæde finst det no berre brot, og me veit um visor som hev vore der, men som no er heilt burte. Grunnane til at visone vart trengde so sterkt attende synest aa ha vore fleire. Alt tidleg tok danske visor til aa tevla med dei norske. Den eldste danske vise-uppskrifti som er funni i Sættesdal, er fraa tidi ikring 1580, og fraa dei seinare hundradaari er det fleire visefuggar med danske visor. Peder Syvs visebok „Tvo hunderviseboki“ var godt kjend i dalen, og vart haldi sers gjæv. Naar dei fraa gamalt hadde ei norsk form av ei vise og so sidan fann same visa att i sin danske bunad i Tvo hunderviseboki, trengde lett den danske formi den norske undan. So kom „lesarane“ og avdømde alt det gamle, og daa gjekk det fyrst og fremst ut yver dei gamle visone. Dei hadde ikkje, som segnene, nokon studnad i ei livande folketru, og dei kunde ikkje, som eventyri, finna nokor livd i barneflokken. Dei kravde større aathug og betre minne naar ein fyrst fór med dei, og dei høvde best millom vaksne og skynsame folk, som med den nye tidi lett fekk andre hugmaal. Dessutan fekk stevdiktingi so stort raaderom at det vart ikkje plass til nokor rjk visekveding jamsides.

Men endaa visekvedingi maa ha vore mykje rikare i gamall tid, so synest ikkje Sættesdal aa ha vore nokor oppkome for folkevisor. Paa lag alle dei folkevisor som dei hev funne i dalen, hev vandra inn anten austanfraa eller vestanfraa. Sume kann me fylgja farvegen etter: Visa um Unge Raamund er tydeleg komi vestanfraa. Ho ber i maalbunaden mange merke av maalet i vestdalane, og det er greide fraasegner um at ho kom til Austad med ein mann fraa Kvine. Visa um Venerus skal vera komi fraa Ryfylke,

medan ei onnor utforming av same vise-emnet Ribolt-visa synest aa vera komi fraa Danmark yver Lista.⁴⁶ Nokre visor finst baade austanfor og vestanfor Sættesdal, og ein kann ikkje utan nærare etterrøkjing segja kva veg dei hev kome til dalen paa. Soleis er det med visa um „Ungan Herredag“ som er sers godt kjend ned paa Lista og paa Færøyane, men som dei kvad mykje i Telemarki au. Den drustelege visa um „Iddane Hermund“ stend i sumt nærare den færøyske formingi „Hermundur illi“ enn den telemarkske „Hermod idde“. Men dei fleste visone hev nok kome fraa Telemarki. Det maa vera tilfellet med „Runarvisa“ og fleire av dei visone som Johannes Skar hev skrive upp i Bykle.⁴⁷ Austantil var det au kome ei vise som det berre er funne brot av i Sættesdal og som elles ikkje er kjend nokonstad utan paa Færøyane. Det er den merkelege visa um Margit Runarborgi. Det var Johannes Skar som fann dei broti me no hev; Tarjei Lanjei kunde mest, og han kunde fortelja ikkje so reint lite av innhaldet elles. Margit skulde yver havet og Augun og Ingebjørg skulde fylgja henne; men dei selde Margit (sume sa at ho vart stoli eller at ho drukna). So drap dei terna hennar og hadde liket heim, og sa at det var liket av Margit. Ho hadde døytt, sa dei. Far hennar sa daa:

„Eg tenkte mi dotter ha gulare haar“.

Men dei svara:

„Ho hev so lenge i sjøen drive
og myrkna hev hennar haar.“

Dessutan mintest dei dette halvverset:

Det var Margit Runarborgjinn'
ho trefte so vond ei boye [d. e. bye].

Berre eit einaste heilt vers hadde halde seg i minnet:

De va Augun aa Yngjebjør,
Dei trudd' eg addre best'e;
men de hev meg i draumo bori:
dei svike meg addre mest'e.

Heile visa er funni paa Færøyane, og granskarane saag snart at visa gjekk um hendingar i Norig i tidi ikring aar 1300. Margit Runarborgi er Margrete, dotter til kong Eirik Magnusson. Mor hennar var dotter til den skotske kongen Alexander den tridje, og ho hadde erverett til Skottland. I 1290 vart ho send til Skottland, men ho døydde paa Orknøyane. Det synest ikkje ha vart lenge fyrr den trui kom ut millom folk at fylgjet hennar hadde gjort av med henne eller selt henne. I aaret 1300 kom det til Bergen ei kvinne som sa at ho var Margrete Eiriksdotter. Ho vart brend for landssvik aaret etter og fekk tilnamnet „den falske Margrete“. Men det synest etter kvart ha vore fleire og fleire som trudde at ho verkeleg var den rette kongsdotteri, og visa um

Margit Runarborgi er dikta ut fraa dette synet. Den Ingebjørg som visa talar um, var Ingebjørg Erlingsdotter, syster til Alv Erlingsson („Mindre Alv“) og mistanken hev vendt seg mot henne. Augun i visa er Audun hestakorn, ein megtug mann i den tidi. Han var ikkje med paa ferdi til Orknøyane, so her fer visa gale; ho maa ha sett inn hans namn i staden for eit anna. Visa hev truleg vore dikta inn med Bergen ein stad. So hev ho yver Hardangerviddi kome til Telemarki og derifraa til Sættesdal.⁴⁸

Av andre visor som det er funne gode formingar av i Sættesdal skal me nemna brurerovsvisa „Ballen Buansson“, umskapingsvisone „Beiarblakken“ og „Hillebjør og ramnen“. So finst der fleire av dei vanlege skjemtevisone og dyrevisone (Truls, Den store kraaka, Reven og bonden o. fl.). Men i det store og heile verkar dei sætsetsdalske folkevisone berre som atterstødur av ein eldre og rikare folkeviseheim.

b. Gamlestevi.

Det er sameleis med gamlestevi som med folkevisone: det me no hev er berre leivor av ei eldre og rikare dikting. Daa Johannes Skar for til aa samla var dei alt so sjeldsynte at ein mann, Tarjei Lanjei, kunde aaleine likso mykje som alle andre kvedarar i dalen ihoplagt. Men ved gamlestevi fær ein likevel ei sterkare kjensle av at det hev funnest ei original sætsetsdalsk dikting enn ved folkevisone. Gamlestevi hev halde seg friske og skote nyrenningar til heilt ut i det 19de hdr. Det kann ein sjaa av at fleire gamlestev hev ein heilt moderne svip. Dessutan hev me fraasegner um koss gamlestev hev vorte til i den seinare tidi, t. d. det stevet som ei fatigkjerring sette upp um Valle-presten Reier Gjellebøl.⁴⁹ Mange av dei episke gamlestevi gjeng um hendingar og folk i Sættesdal, t. d. stevrekka um „daa dei henta bruri i Lyse“.⁵⁰ Her kann ein sjaa koss dei hev nytta ord og vendingar fraa eldre stev i ny samanheng:

No vi eg ringsko hesten min
so vel som aire fleire,
aa fygj'o Tarjei Fokkjisson
norive den Lyseheii.

No vi eg ringsko hesten min,
so de ska inkji syne,
aa fygj'o Targjei Fokkjisson
norive heii ti Lyse.

No vi eg ringsko hesten min,
so han ska inkji skrie,
aa fygj'c Targjei Fokkjisson
norive dei bergji kvite.

No vi eg ringsko hesten min,
so dei de sku 'kji gaa,
aa fygj'o Targjei Fokkjisson
norive dei bergji blaa.

Heming heite hesten min,
for adde e han kjend'e;
beisli e av de kvite sylv,
aa gull ette lendann' renn'e.

So henta mi bruri i Lysi,
i forgylt'e søyl 'u rei;
daa mi kóme heim-aa Skaalekleivann',
daa saag 'u ti Røysland heim.

So rie mi ut den Løylandsvodden,
aa de va ei'st i fòkji;
der gror 'kje gras paa fémta aar,
mi spønte upp baa moll aa rðsi.

Daa dei kóme ti Løyland heim,
dei trøytt'e aa mo'e drengji,
dei tappa uti munngaars-skaal;
dei ha rekjist paa heio forlengji.

No hev eg vore i færine dei,
hu vare her 'kji slik i aari;
hestann' have holline slept,
unde søylo gjerast dei saare.

Sume gamlestev er velkjende utanum Sættesdal, men i dalen hev dei fenge sin serlege svip, med di dei er tilmaata etter heimlege namn og tilhøve:

De stend ei bjørk i Lanjeiskleivo,
hu dustar ut adde si greini;
aa adde spyrje aa ingjen veit
um Lanjeiskjempunn' e heimi.

Eller:

De e so vent unde Støylefjoddè
um vaari fysst grasi gror;
men endaa venni aa Leivstøylfjorè,
ner de e stilt aa ro.

Det er i Sættesdal som andre stader at mangt av det dei no kved som gamlestev berre er brot av folkevisor. Me skal taka nokre døme:

Eg la meg ne um joleptdagjen,
go'an svemnen fekk;
eg vakna 'kji fyrr um trettandedagjen,
daa fokkji at kyrkjunn' gjekk.

Dette er beintfram eit vers or Draumkvædet, som hev havt sers lett for aa løysa seg upp i gamle stev eller blanda seg med dei.

Dette stevet er kome fraa „Herredagsvisa“:

De va Jorðnd Joklekaapa,
hu gjekk no der aa svansa;
femten kjempu slo hu i hel,
hu veipta me lyklekransa.

Fraa „Beltevisa“ hev dette verset kome:

Presten 'an fyri altari stend,
han kunna baa lese aa sjunge;
daa 'an paa mitt belti saag,
han kunna 'kji røre si tunge.

Og so burtetter. Mange av gamlestevi hev beint fram vandra inn fraa Telemarki; enno held dei paa dei telemarkske stadnamni; t. d.:

Kori sku mi av i dag,
fiskjen vi 'kji bite,
so ljote mi av paa Raulandsstrøndè,
skjote dei rjupunn kvite.

Eller:

Eg tikje vondt um gjentunn i Bandaksl'inn'
dei hev fengje so vondt a lyti:
dei steikje stumpen i mauretuvunn'
aa nõe i a ospeskryti.

Gamlestevi kalla dei i Sætèsdal for „ølsteve“ eller „kjempsteve“ eller „frøesteve“. Dei tvo fyrste namni kom seg av at dei vart nytta i drykkjelag og at dei gamle kjempone sat og rugga og kvad paa dei. Det tridje namnet sette dei i Sætèsdal i hop med ordet „frøe“, som tyder den fraudi eller det skumet som eit insekt lagar paa graset, og dei forklaara det daa so at frøesteve var blomen av stevi, for graset stod i sin beste blom naar der var frøe paa det. Men dette er berre ei seinare tyding. Ordet frøe er det gamalnorske frœði som tyder „visdom, lærdom“, og ordet frøesteve kann fraa fyrsten berre ha vore nytta um visdomsstevi, dei stevi som vil gjeva ein lærdom for livet. Slike stev er t. d. desse:

Snjoren fedd'e paa haagheio,
i dalo fedd'an tung,
de kann so iddi isame kome,
ein gaamaal aa so ein ung.

Gaukjen e graa, han gjel um vaari,
han søkjer si same ti;
men fysst de li'e ti midtsumaars,
daa misser han glea si.

No vi mi drikke i jolo,
som bonden hev òkkò lova;
fysst mi kaame at dei svørte mollinn',
daa have mi roè ti sova.

Gjente-tru e som vatn i a trog:
de renn'e ti baae enda;
drenge-tru e som stein i a bru:
de varer ti versens endi.

Det er noko svalt yver gamlestevi. Dei held kjenslone attende, og døyver uttrykket av. Den stormande gleda, den saare lengt og djupe kvide fekk fyrst sitt fulltonande, sterkt personlege uttrykk i nysteve.

c. Nysteve.

Her hev folkediktingi i Sætèsdal skote sin fagrate blom, og enno renn nysteve upp i likso stor mengd og med same friskleik som fyrr — ja kanskje rikare no enn nokosinne. Nysteve er ikkje berre, som den største luten av folkediktingi

elles, det poetiske uttrykket for ei framfari tid; dei spanar ogso um heile aandslivet i notidi. Ein vil difor i dei nyaste stevi finna eit fullt moderne, so aa segja litterært syn paa natur, kjensleviv, fedreland o. s. b. Sjaa t. d. desse stevi som Knut Austads stevsamling byrjar med:

Fyrst naturens venleik meg renn i hugjen,
mot fedreland: bliv eg so trugjen.
Daa fær eg kjærleik te dal aa nut,
aa daa gjeng eg djarv som ein Norigs gut.

De va gama sitje ei nott so fine,
fyrst sjønnonn tindrar aa maanen skine,
aa bekkjinn rislar aa fossann tyt;
men — fraa alt de vene eg reise lyt.

Det er ikkje aa undrast paa at mange av desse „folkestevi“ er dikta av kjende menn med litterært skyn og oppøvd smak; det er tilfellet med t. d. dette stevet, som er eit av dei ein høyrer allermest millom ungdomen no:

Eg lengtar, lengtar — eg gjeng aa drøymer,
naar lauve sprette aa fossann fløymer.
Ko felar hugjen, eg alli veit; —
men den æ som logande elden heit.⁵¹

Ja, til slutt hev sume av desse „litterære“ stevdiktaranne fenge so fint eit øyra for den egte folkelege klangen i dei gamle stevi og kann etterlikna dei so godt, at det ofte er uraad aa segja kva er folkestev og kva er kunststev. Naar det gjeld nysteve, hev soleis grensa millom folkedikting og kunstdikting vorte heilt burte. Men stevdiktingi i Sætèsdal er likevel no i større mun folkedikting enn noko anna slag dikting. Det er som det heiter i fyreordet til Knut Austads stevsamling: „Det finst mange tusen stev i Sætèsdalen. Mest kvar gjenta og guten som det er noko liv i, diktar stev, kved dei og soleis kjem dei ut i bygd. Men det er ikkje tidt at folk veit kor stevi kjem ifraa.“ Stevi kjem ut ikkje berre paa munnleg veg, men paa skriftleg au, med di at mange lagar seg handskrivne stevbøker, der dei skriv upp alle dei stevi som dei tykkjer gildt i.

Naar ein fer etter innhaldet i stevi, vil ein kunna byta storluten av dei i tvo flokkar: *kjærleikssteve* og *slengjesteve* eller spottesteve. Det finst tvillaust mest av det fyrste slaget, og i den seinare tidi, etter som dei meir og meir slutta med den gamle stevjingi, hev dei fenge større og større raaderom. Det er kjærleikssteve Jørgen Moe sigtar til naar han skriv: „I det hele er Sætèsdalen det Strøg, hvori disse Smaadigte endnu skyder frem med den mest vaarlige Friskhed og Duft. I Sætèsdalsgjentens bløde Sprog lyder Stevets uendelige Variation af øm Længsel og kjærlig Sorg smukt og indtrængende, og ingen andensteds er der grædt en saadan Følsens Dugg over disse Folkepoesiens Smaablomster.“

Ogso gamlestevi skildra kjærleiken. Men dei bar sjeldan

kjenslone beinvegs fram. Dei sveipte dei inn i ei forteljing, eller fekk dei fram umvegs gjennom eit naturbilæte eller ei skildring. Diktaren av nystevet løyner ikkje kjenslone attum noko; han legg dei ope fram. Ein ser tydeleg skilnaden millom gamalt og nytt i dette stykket, naar ein hev nystev som er umdikting av gamlestev. Det er eit gamlestev som er so:

Haare hev ho som tirltunga,
aa halsen æ som mjødd,
augun dei æ i hausen sjaa
som soli ris ivi fjødd.

Dette er dikta um i eit nystev, og daa luar det so:

Eg hev ei gjente ho er so fine,
som venast vaardag, fysst sole skine.
Hendann hev ho som føykje mjødd,
aa kinn som soli ho renn aa fjødd.⁵²

Gamlestevet talar um ei møy, og skildrar venleiken hennar; men me fær ikkje vita um det er festarmøyi aat diktaren. Ein skynar berre at det er einkvar diktaren hev tykt gildt i. Nystevet tek til med aa fortelja „eg hev ei gjente“ og gjeng so yver til aa skildra henne.

Men det er moglegt at skilnaden millom gamlestevi og nystevi no synest større enn han i røyndi hev vore i den tidi daa dei tvo slagi av stev livde jamsides. Dei stevi som gjev det klaare og raakande uttrykket for noko aalment noko som alle kann eigna til seg og gjera til sitt, vil lettare koma ikring. Er so ordlaget attaat noko avdøvt, so alle tykjer dei kann taka det i munnen og ikkje i noko høve blygjast for aa bera det fram, so vil stevet oftare høyrast baade i aalvor og gaman, baade millom gamle og unge. Det er ikkje urimelegt at mange gamlestev kann ha kome burt nettupp av di dei hev vore for frambærlege for sume. Og umvendt vil ein finna at dei nystevi som tydeleg hev ein høg alder, i mangt likjest paa gamlestevi att. T. d.:

D'æ alli gama ti Heista kome,
si vene Margjit hev bleve kone.
D'æ alli gama i Heista-tun,
si vene Margjit hev dansa brur.⁵³

Den lisle gjenta paa Raulandsstrondæ
d'æ ho som vev'e dei vene bondæ.
Ho æ so lettiva, gla aa kaat,
hennes maal æ venar hell felelaat.

Eller dette stevet der dei etiske krav sigrar yver kjærleiken:

Kann eg kji baanelaus guten vigje,
so vi eg alli paa hesten stige;
kann eg kji baanelaus guten faa,
so vi eg han alli for augo sjaa.

Slengjesteви var serleg knytte til stevleiken eller stevjingi. Men ein maa ikkje tru at alle slengjesteви vart til i stevjingi.

For det fyrste var det ikkje so ofte dei dikta heilt nye stev i striden; tidast var det berre eldre stev som vart tilmaata so dei kunde nyttast i det serskilde høvet. Dinæst var mange av dei stevi som vart til naar striden gjekk heitast, ofte mindre gode baade i form og innhald, so det var ikkje ventande at dei kunde liva noko bil. Dei var dessutan gjerne so sterkt knytta til den einskilde staden og den einskilde personen, at dei hadde vondt for aa koma vidare ikring. Men so mykje som stevjing var brukt i gamall tid, maatte det likevel henda ofte, at stevjingi skapte gode stev, som kunde slaa ned i hugen aat tilhøyrarane og som dei sidan mintest og førde vidare ikring, serleg dersom stevet hadde fenge ei meir aalmenn form, so det kunde nyttast i andre høve att. Men mange av slengjesteви hev visseleg vorte til utanum stev-striden. Dersom ein hadde roke i stevjingi, kunde han etterpaa, naar han fekk tid paa seg, dikta nye slengjesteв um motmannen og setja dei ut i bygdi. Og var det einkvar som hadde noko utestandande med ein annan, kunde han setja upp eit stev til aa terga eller skada uvenen.

Denne grupperingi i kjærleiksstev og slengjesteв er elles berre ei naudhjelp og gjev ikkje noko bilæte av innhaldet i stevi. Det er rikt som livet sjølv. Allslags hendingar og allslags stemningar kann dei maalbera i stevet. Dette er sjølv sagt naar ein kjem i hug at stevet so aa segja hev vore den einaste diktformi der folket hev løyst ut sin diktande trong. Ein finn det frimodige og likesæle likso vel som det saare og lengtande:

Alli liti aa alli stor'e,
aa alli ven'e aa alli ljet'e,
alli rik'e aa alli ring:
dei kann alli snaa meg for nokon ting.

Eg heve tenkt aa eg heve tala,
eg heve ofte mæ gjentun fala;
eg heve leita, eg heve blétt,
men alli hev eg den rette sét.

Og ei kjærleikssoge kann faa so kjøleg ei skildring som denne:

Aanund Suleskar va ei kjempe
aa Sigri Dysje so grei ei gjente;
men ho svora nei ti so hæv ein kar,
for der va for audskleg i Suleskar.

Stevdiktingi hev ikkje alltid vore like mykje i hæve i Sætesdal. Ei tid heldt pietismen paa aa tyna henne. Daa var det synd baade aa spela fele og fara med stev. Men som vel var, reid stevi stormen av, og dei er vonleg eit langt og rikt liv lage

MINDRE DIKTINGAR. FRAMANDT OG
HEIMLEGT. STILEN

Umfram segnene, eventyri, stevi og visone finst det au ymse andre slag folkeminne som ein paa ein viss maate kann rekna til folkediktingi. Det gjeld *rim* og *remsor*, *gaator* og *ordtøke*.⁵⁵

Det er mange slag rim. Dei vanlegaste er barnerimi; av dei finst det ei stor mengd i Sætesdal, men likevel er meste luten sovorne som er sams for mange bygder. Nokre av dei merkelegaste er dei som svipar inn paa dyre-eventyri, med di dei fortel kva dyri segjer eller gjer; t. d.:

Skuri sit paa ljaara,
kausi sit i aara:
„Laaste vere drukkji,
dett so ne“, sa lisle kausi.

Eller:

Gubære meg, sa geiti,
no hev eg bytt burt mi kløna uti klauvi,
no slepp eg inkji av 'pi ve aa tre
aa faa meg i lav aa i lauvi.

Merkelege er au nokre vesser, hjuringbøner og kulokkar, t. d. denne hjuringbøni:

Dokke Dine, Dokke Dine,
lat solè di skine,
yve dogg, yve dé
yve fokk, yve fé,
yve berg aa djupe dala,
men helst der hjuringjen
sit aa hjalar.

Sume av gaatone hev versform, og nokre av dei er merkelege med det at det knyter seg segner til dei:

«Der var ein Mann som var livlaus; men kunde han finna upp ei Gaate som ingjen kunde gjeta, daa løyste han Livet. So vadra han utyver i Skogjen all Dagjen og tenkte. Daa fann han eit Fuglereid i ein Skrubbehaus, og der var sjau Ungar i Reidet. Daa hadde han Gaata med same:

Raalaus'e reiste eg,
aa Raa hev eg funni;
sjau Tungu i ein Haus
aa adde hev sungji.»

Gaator av dette slaget hev dei fraa gamalt baade i Austerlandi og Vesterlandi, og dei høyrer visseleg til dei eldste lagi i folkediktingi.

Gamall klang er det og i mange ordtøke, med si knappe fyndige form og sine bokstavrim. Like eins i sume rim til leikar, t. d. hindeleiken, som svipar mykje paa den millom-alderlege folkevisa og er kjend utanum Norig au. Men me hev ikkje høve her til aa koma nærare inn paa desse mindre diktingane. Dei allerfleste av dei hev Sætesdal sams med mange andre landsluter og ofte med mange andre land.

Dei er soleis ikkje noko som er sermerkt for Sætesdal, og dei er heller ikkje merkelege ved det at dei lett kann gjeva oss opplysningar um gamall samferdsle og um kulturstraumar; til det er dei for smaa; det krevst eit uhorvelegt tilfang av variantar um ein her skal naa til nokolunde paalitande resultat. I so maate er dei forteljingane som tydeleg hev framandt upphav meir forvitnelege. Og i Sætesdal finn ein heller mykje av sovore. Som rimelegt er; for der traditionen er rik og frisk, vil interessen for nytt tilfang vera stor, og evna til aa melta framande emne er ogso større enn naar traditionen hev stivna i det gamle berre. Me hev alt nemt fleire døme paa koss traditionen paa bokleg veg hev kome til Sætesdal baade naar det galdt visor og eventyr. Sameleis er det med andre slag tradition. Me skal nemna eit par døme. Fleire samlarar fann ei segn um Grette Aasmundsson. Det var tydeleg det same som det den islenske Grettesoga fortel um daa Grette Aasmundsson var hjaa enkja Steinvor paa Sandhaugar i Baardardal og der kom i kast med eit troll. Alt so tidleg som i 1844 høyrd Ivar Aasen denne segni, ho var kjend yver heile dalen, og namnet Grette trengde seg jamvel inn i ei sætesdalsk forming av visa um Aasmund Frægdegjæva. Granskarane trudd ei tid at me her verkeleg hadde ein segn som hadde halde seg heilt fraa den gamalnorske tidi. Men so fann prof. Gustav Storm ut at heile den sætesdalske traditionen var komen fraa Jens Lauritzsøn Wolffs „Norrigia illustrata“, ei bok som kom ut i Kjøbenhavn i 1651. — Segni um Rype Sal, „ein ryse som sat i ein stein“ og var so svær til hjelpa folk, er ingen ting anna enn forteljingi um Rubezahl hjaa den tyske forfattaren Musäus. — Segni um Judas, som det var spaatt „at han skulde slaa ihel far sin og vigja med mor si“ er innhaldet av ei velkjend folkebok. — Dei drustelege forteljingane um Vidrik Verlandsson, som Skar hev skrive upp etter nokre av dei beste sogemennene i Valle og Bygland, synest au aa vera tekne or bøker.

Folkediktingi i Sætesdal gjev oss ikkje eit bilæte av noko avstengt, som hev kunna halde seg so lenge upp i fjell-dalen nettupp av di det var avstengt og ikkje hadde aa tevla med noko framandt. Tvertimot. Me ser at vegane utetter hev vore mange og at folket hev visst aa nytta dei. Anten so traditionen kom yver heidane fraa Telemarki i aust eller fraa Agder og Rogaland i vest, anten han so kom paa munnleg eller bokleg veg, tok dei imot det nye og la det til den gamle rikdomen. Stundom kunde det nye trengja gamalt undan og ein fekk eit slag stoffskifte; og stundom kann ein merka at dei ikkje heilt hev melta det nye, so ein som fyrr nemnt kann sjaa ulike lag i traditionen. Men i det heile fær ein ei sterk kjensle av kor stor sansen for det egte heimlege hev vore, og koss det fram igjenom

tidi hadde arbeidt seg upp ei rik forteljekunst og ei stød stilkjensle. Korleis denne kunsti verka paa eit vart og fint øyra som ikkje hadde høyrte henne fyrr, hev Garborg gjeve ord for:

„Dei tala og fortalde kvar sitt. No hugsar eg berre ein ung døl, som fortalde so godt, at alle meir og meir tagna og berre høyrde paa honom. Fraa ei byferd, han just kom ifraa, gleid han inn i ei ættesogu, som i mangt kunde minne um det gamle Island, men som var fraa øvre Setisdalen og no. Det gjekk um svik i kjærleik, og sorg og hemn, og drykk og draap og villskap. Eit bilæte med sterkare fargar enn me no er vande til. Men eg gløymde sogo for sogumannen. Det var den beste forteljaren eg hev høyrte. Heilt var han med i det han fortalde, roleg som han der sat, og skifte litir og augnebragd og maalføring etter skiftingane i sogo. Det var ny norsk sogustil, rein og fast, den gamle i klang og fynd, men med dette nyare drag av mjukare kjensle, songtonen. Og maale smøygde og bøygde seg um tanken ledugt og lett, med ein rikdom som alltid fann rette ordet.“⁵⁶

MERKNADER

¹ Ældre norske sprogminde II: Ordsamling fraa Robyggjelaget fraa slutten av 1600-talet, utg. av Torleiv Hannaas, fyreord.

² Beskrivelse over Sætersdalen i Topographisk Journal 25, 27.

³ Hansens Archiv for Skoleundervisnings og Oplysnings Udbredelse II s. 358—88.

⁴ I Norske Folkesagn 1833.

⁵ Fra det nationale gjennembruds tid s. 265.

⁶ Universitets- og Skoleannaler 1850 s. 308.

⁷ s. st. s. 307.

⁸ The Oxonian in Thelemarken (band II; der han fortel um Sætesdal).

⁹ Skar IV s. 210.

¹⁰ Univ. og Skoleann., 1850 s. 308.

¹¹ Skar IV s. 217.

¹² s. st. s. 212 ff.

¹³ Skar II s. 3—7.

¹⁴ Sjaa Knut Liestøl, Norske trollvisor s. 36 ff. med litteraturlitvisingar.

¹⁵ P. Blom: Beskrivelse over Valle s. 155.

¹⁶ Skar II s. 28 ff.

¹⁷ Skar II s. 9 ff.

¹⁸ Skar IV s. 5 ff. Cfr. Alexandre Bugge i „Norsk Folkekultur“ 1916 s. 1 ff.

¹⁹ Skar IV s. 15 ff.

²⁰ s. st. s. 21.

²¹ Blom s. 81.

²² Skar II s. 15.

²³ Skar II s. 16.

²⁴ Norske Fornlevninger s. 255.

²⁵ Sjaa s. st. s. 256 og Blom s. 139.

²⁶ Skar II s. 159—160. Stavanger domkapitels protokol, s. 188 f. o. fl. st.

²⁷ Skar II s. 151 ff. Sjaa det sogemannen hev sagt s. 152 um at „Eksekutionen og heile saki ligg i husi hans Olav Knutsson enno“.

²⁸ Skar II s. 40—43.

²⁹ Ross, Norske bygdemaal, 1909 s. 49.

³⁰ Skar II s. 22.

³¹ Skar II s. 25.

³² Norske Bygdesagn I² s. 148.

³³ Jamfør Ross. Norske bygdemaal 1909 s. 50, med Skar II s. 23.

³⁴ Helland, Nedenes amt I s. 567.

³⁵ Daae, Bygdesagn I² s. 148.

³⁶ Um Jæger sjaa Skar II s. 168 fl. ff., og Quisling, Fyresdals Prestegjelds og Presters Historie, s. 329 ff.

³⁷ Skar II s. 61.

³⁸ Skar II s. 92.

³⁹ Skar V s. 82, III s. 31, 75 o. fl.

⁴⁰ Skar III s. 51.

⁴¹ Skar III s. 59.

⁴² Sjaa Skar III Tusse og Vetterøu, passim.

⁴³ Skar III s. 43.

⁴⁴ Skar III s. 117.

⁴⁵ Árnason, Íslenzkar Þjóðsögur og æfintýri II s. 397—99, cfr. s. 391—97 og Ritterhaus, Die neuisländischen Volksmärchen s. 152—55. Eg vonar sidan aa faa høve til aa koma attende til det forvitnelege emnet.

⁴⁶ Helland, Nedenes amt I s. 597.

⁴⁷ Sjaa merknadene i Skars Gamalt VIII s. 156.

⁴⁸ Syn og Segn 1917 s. 361 ff.

⁴⁹ Bidrag til Agders historie III s. 90.

⁵⁰ Skars Gamalt VIII s. 35—36. Alle citati av gamlestev elles er henta or same boki bolken „Gamle stev“ s. 31 ff. Det er gjort einskilde brigde i rettskrivingi.

⁵¹ Austad Stevsamling s. 7.

⁵² s. st. s. 17.

⁵³ s. st. s. 21.

⁵⁴ s. st. s. 41.

⁵⁵ Sjaa bolkanene um „Baanetullar og reglur“, „Gaatur“, „Leikar“ i Skars Gamalt VIII, som citati er fraa.

⁵⁶ Norge 1814—1914 II s. 93.

59. Dans i Setesdalen

Efter maleri av Gustav Wentzel

MUSIK

AV CATHARINUS ELLING

Norge er jo desværre forholdsvis fattig paa Oplysninger om Landets Kulturtilstand og Kulturudviklingen idethele fra Sagatidens Slutning og op til Gjenreisningen i 1814. Paa faa Felter er dette saa iøinefaldende, som hvor det gjælder Folkemusiken. Thi, paa én Undtagelse nær, begynder Optegnelserne fra vor Folkemusik først at flyde i Slutningen af det 18de Aarh. Og det i Begyndelsen kun spredt og høist utilstrækkelig. Først da Lindeman omkr. 1840 begyndte sit epokegjørende Samlearbeide, indtraadte der heri en Forandring. Vi har altsaa været svært sent ude. Og ligesom det tør være unødvendig at fremhæve, hvilke Værdier der herigennem er

gaaet tabt, ligesaa klart er det, at man er afskaaret fra at give et tilfredsstillende Billede af den musikalske Udvikling. De faste Holdepunkter stanser saa sørgelig snart op. Og det bliver mest Slutninger a priori.

Hvad nu særlig Setesdalen angaar (med S. tænker jeg her paa de øvre Bygder, Bygland og Valle med Bykle), saa har vi de første Musikprøver i Lindemans Ældre og nyere norske Fjeldmelodier, som udkom heftevis fra 1840 og udover. Det er 8 slaatter — 3 Springdanser og 5 Hallinger el. Gangarer — og 1 Stevtone (se Bind II, Hefte 5 og 6 og B. III, H. 1). Disse Prøver viser sig dog ved Indhold som Form at være

Resultatet af en længere Udvikling. Og selv om de ikke i hele sit Præg med Nødvendighed pegede tilbage paa en saadan Udvikling, saa har vi historiske Data at holde os til. Man kunde ønske, at vi havde flere af disse Data, at de spændte over et længere Tidsrum, og allerhelst, at de havde været ledsaget af Noteexempler, men de hjælper os dog et Stykke paa vei.

Jeg skal først give en Oversigt over Materialet. Foruden de ovennævnte trykte Numre findes der i Lindemans utrykte Optegnelser fra 1861 72 Melodier fra Setesdalen. Det er Kjæmpeviser, Stevtoner, Baansuller og endel Viser, derimod ingen Slaatter. Samlingen beror paa Universitetsbibliotheket. Saa findes der, ligeledes paa Universitetsbibliotheket, en Manuskript-

Samling, skrevet af den bekendte setesdalske Spillemand Knut Jonson Heddi. En hel Del Slaatter, deribl. dog flere Telemarks-Slaatter, Stevtoner, Viser og Salmetoner. Desuden Udredninger om Musiken o. s. v. I 1898 samlede jeg Melodier i Setesdalen. Hovedudbyttet var Stevtoner og Slaatter. 1907 optegnede jeg i S. endel religiøse Folketoner (Samlingerne findes paa Universitetsbibliotheket). Desuden findes der, ligeledes paa Universitetsbibliotheket, en Samling Setesdals-Slaatter, optegnet af Arne Bjørndal.

Af de Former, hvori Setesdalens Musik har givet sig Udtryk, er det særlig Slaatterne og Stevtonerne, som er af Interesse. Vi skal først se lidt paa Slaatterne. I „Gamalt er Sætedal,“ B. I, S 125 siger Skar (han har naturligvis sin

Springdans.

The musical score for 'Springdans' is written in G major (one sharp) and 3/4 time. It consists of five staves. The first staff begins with a treble clef and a key signature of one sharp. The music features a mix of eighth and sixteenth notes, often beamed together. There are several repeat signs throughout the piece. Dynamic markings include 'arco' (arco) and 'pizz.' (pizzicato). The piece concludes with a final cadence on the fifth staff.

Man mærker sig Tilbøieligheden til forstørret Kvart (lydisk).

Gangar (Faremo).

The musical score for 'Gangar (Faremo)' is written in G major (one sharp) and 2/4 time. It consists of five staves. The first staff begins with a treble clef and a key signature of one sharp. The music is characterized by a steady eighth-note accompaniment in the lower register, with a more melodic line in the upper register. There are several repeat signs throughout the piece. Dynamic markings include 'arco' (arco) and 'pizz.' (pizzicato). The piece concludes with a final cadence on the fifth staff.

Visdom fra ældre Setesdøler) „Dei tulla¹ Slaattarne paa Jamnen² i Sætesdal i gamall Tid — Fele kjende dei naudt³ til eingong.“ Og i G. or. S. IV, S. 234 heder det: „Der var Tekst til alle Slaattar det fyrste; det var so laglegt⁴ av di dei tulla Slaattarne daa — Fele var inkje komi. Versi maata dei til⁵ etter som der var mange Vendsler⁶ i Slaatten; men dei gjorde Slaattarne ut noko meir, utum Verset. Jamnaste var Teksti barre eit einaste Vers; av og til var der mange, plent som ei heil Vise. Men Teksterne kom burt med kvart; Fela var Feigdi.⁷ Dei tulla ein Halling i gamle Dagar; der var Teksti so:

So tok 'an Kungjen i Haar og i Skjeggji:
„Gjev mi Løn“ sa'an Truls me Boga.
So slengd 'an Kungjen paa femtande Vegg:
„Gjev mi Løn“ sa'an Truls me Boga.

Andre Exempler se Skar (IV, 234 ff.). I G. or. S. I, 125 heder det videre: „Olav Faremo var den fyrste Spelemann me veit noko større um i Sætesdal.⁸ — Det var i hans Dage Fela kom i Hævd. Der vart so stort eit Byte⁹ daa: Tullinga døydde ut mestom; det var ikkje gama¹⁰ dansa, fyrst¹¹ der var ikkje Spelemann i Stroket.¹² — Olav Faremo var fæl til aa gjera Slaattar. Dei kalla ein Slaatt ein Faremo'i, fyrst det var Olav, som hadde gjort han. Der er mange „Faremoa“ etter enno, anten det no er so aa taka, at Olav heve gjort dei av nyom alle, eller det var gamle Slaattar, men som tottest¹³ vera nye, naar dei kom paa hans Fele.“

I Setesdalen brugte de den almindelige Violin „Dussifele“ som den kaldtes. „Harrangfele“ havde de mindre tilovers for. „De læt inkji noko i dei“ hed det.¹⁴ Det er dog nu ikke saa sjelden, at man kjøber Hardangerfelestreng og lægger paa Dussifelen; dog „æ den tydskæ Fela (alm. Violin) mestæ alstøt gangbar,“ siger Knut Heddi, og videre: „helles passar den tydskæ Fela mæ si grovæ Strengje bestæ ihop mæ Sætisdals Slaatta.“ Med Henblik paa Telemarks-Spillet (som jo er bygget paa Hardangerfelen) siger han: „Sætisdals Spile dunder aa rullar mei (mere) kraftigt mæ si goæ, enklæ, likæfram Tone i de at ein finglar mestæ paa ein Strengje i Sænd (ad Gangen) aa letæ dei hi (de andre) Strengjen mæ tolig flatæ Notehestæ (Stol) høyrest mæ ette Gehør.“ Det er med Hensyn til den alm. Violin at mærke, at Gribbræt og Stol helst bør være fladere, for at de setesdalske Slaatter skal naa sin fulde Virkning.

Setesdals-Slaatten omfatter Springdans, Halling, Gangar og Brudemarsch. Springeren er nu uddød i Setesdalen, siger

¹ tralle. ² I Almindelighed. ³ knapt. ⁴ bekvemt. ⁵ afpassede de. ⁶ Takt i Musik. ⁷ Felen var Skyld i det. ⁸ Traditionen holdt sig i Slægten; blandt hans Efterkommere fandtes flere bekjendte Spillemand — de kaldtes med et samlet Navn „Faremoann“. Olav faremo var født 1786. ⁹ Forandring. ¹⁰ morsom. ¹¹ naar. ¹² Danselag. ¹³ tyktes. ¹⁴ I de sidste 10—20 Aar har dog Hardangerfelen vundet stærkt Indpas i Setesdalen.

Heddi. Til Gjengjæld er Hallingen og fremforalt Gangaren i saa meget høiere Kurs. Idet jeg henviser til de hos Lindeman trykte Slaatter, skal jeg fra min Manuskript-Samling give et Par Prøver, som giver et typisk Billede af Setesdals-Slaattens Natur. (Se Side 113).

Man bruger optil syv forskellige Stemninger. Det vilde blive for vidtløftig at gjøre nærmere Rede for disse. Dog maa jeg et Øieblik dvæle ved en af disse Stemninger, da den er af særlig Interesse. Man læser hist og her om den saakaldte „ramme“ Slaatten, „de ramme Slaatter“. Hos Skar heder det (I. S. 6): „Dei spela paa Fela og Langspel — det var uløyselegt¹ som dei dreivst av Musik. Der var flusande² med Slaattar, som høyrdæ Dalen til. Dei fælæste var dei ramme³ Slaattan'; men det var dei Slaattarne, dei lærde av den Vonde.“ De øvede, heder det, en dæmonisk Virkning paa alt og alle, særlig hensatte de Spillemanden i en saadan Ekstase, at han ikke kunde stanse — tilslut maatte man tage Felen fra ham. Det Ord forekommer flesteds: „Høyrrer eg den ramme Slaatten, spenner eg meg uppt 'o⁴ Gravinn.“ Jeg kjender ikke fra vor øvrige Literatur nogen Prøver paa disse „Heksedanse“. Men hos Heddi findes der en 3—4 Stykker, og jeg skal nedenfor gjengive den musikalsk bedste af dem. Han indleder med følgende Ord:

DEI GORRLAUSE SLAATTANN

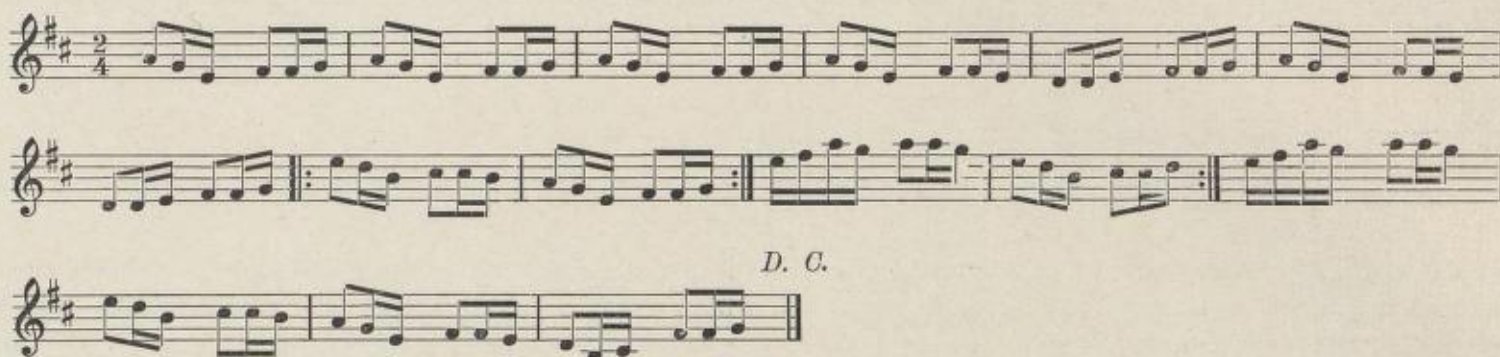
(Dei Ramme Slaattann)

Fyrst Faremoann spile dei Ramme Slaattan stille (stemte) dei fela laagt (lavt) i det heile. Derette stille dei endaa basen ned ei tone so at fraa tersen ned til basen er 6 tonar (Stemming: fis — d — a — e). Dette kaddast fyr aa spile paa *Gorrlaust*. Etter ei slags gaamo tru so sille (skulde) inkje Faremoann kunne slutte fyst dei hae tekje paa med desse slaattann. Fookk maatte daa taka av dei fela. Der vare (blev) lite fingla (tekje) paa basen, den lyer helst jamte med i spilet, som ei humle surrar. Slaattann gange i ein vemodige og vene dure uligt fraa eire (andre). (Se Side 115).

Setesdalsslaatten er noget for sig. Med Hensyn til Periodebygning, Rhytmik o. s. v., men fremforalt med hele sin humoristiske Karakter, snart urolig skiftende, snart haardnakked biddende sig fast i og gjentagende det enkelte lille Led, den enkelte lille Tanke, kort sagt ved hele sin tilsyneladende barokke Vilkaarlighed er den nær beslægtet med Vestlandsslaatten.⁵ Men det Motivernes Dobbeltspil, den gennemførte Tostemmighed, som er eiendommelig for Hardangerfeleslaatten, den har den ikke. Den har sine Dobbeltgreb, sine smaa Tilløb til Tostemmighed, men dermed bliver det. Baseret som den er

¹ uhyre, overordentlig. ² overflødig. ³ stærk. ⁴ op af. ⁵ I min Afhandling „Vore Slaatter“ vil man finde en udførlig Karakteristik af Østlandsslaatten og Vestlandsslaatten og deres forskellige Væsen.

Gorrlaust

paa den almindelige Violin, er den i saa Henseende lig Østlands-slaatten. Det vil altsaa være rigtigst at karakterisere Setesdals-slaatten som en Afart af Vestlandsslaatten. Hvorvidt nu Setesdals-slaatternes formelle Struktur skyldes Indflydelse udenfra, eller om den er stedege, lader sig ikke afgjøre. Dog forekommer det mig af flere Grunde sandsynligst, at Udviklingen er foregaaet inden Dalen selv, men rigtignok i Analogi med Vestlandsslaatten. Og Udviklingen er, som det vil forstaaes, foregaaet paa den Maade, at de fra Begyndelsen *sungne* Strofer, da Instrumenterne kom i Brug, blev overført til disse — smaa Ordtak følger Slaatterne endnu den Dag idag — men at saa Processen fortsatte sig paa instrumental Basis med Udvidelser og Motivbearbejdelser, til Slaatten fik en helt instrumental Karakter. For Fuldstændigheds Skyld skal jeg dog bemærke, at der, fornemmelig fra Telemarken, har gjort sig en vis Indflydelse gjældende, dog væsentlig først i senere Aar. Jeg henviser til Skars Bog, hvor Forholdet hist og her berøres, se især B. I, S. 175.

De er glade i at danse, i Setesdalen. Og Gangaren er Yndlingsdansen. Med sin roligere Karakter passer den ogsaa særlig godt til Befolkningens Lynne. De setesdalske Kvinder er jo bekendte for sin vakre Gang og Holdning. Selv i Dansen er der over dem en egen stilfærdig Ynde, som virker særdeles tiltalende, medens de unge Døler med sin kraftige Reising, sine spræke Kast og Ryk giver Scenen Liv og Afvexling. Om Sommeren danser de gjerne ude i det fri. Sommer-Aftenens dæmpede Lys, de vakre og mægtige Omgivelser, den livfulde Dans og de farverige Dragter smelter da sammen til et Billede, som vanskelig glemmes af den, som har havt den Lykke at se det.

*

I Skars ofte citerede Bog omtales den Vækkelse, der, som en Frugt af den haugianske Bevægelse, fra 1824 og udover i temmelig stærk Grad prægede Befolkningen i de øvre Setesdalsbygder, fornemmelig Valle. Det heder i denne Forbindelse bl. a. (I., S. 32): „Fela maatte aldri vera i Huset. Um der var Fele og du aldri bruka henne — det var plent som

der hekk ein Djevel paa Veggen. Viser og gamalt maatte ingen dragast me, — det var dette Bil, Kjæmpevisorne kom burt i Sætesdal.“ Det er visselig ogsaa saa, at der er gaaet endel Kjæmpeviser tabt. Dog er der bevaret nogen, rigtignok fra Bygland. De findes, som nævnt, blandt Lindemans utrykte Optegnelser og er gjengivet i min Afhandling „Vore Kjæmpeviser“. De er dels til hjemlige, dels til indførte Texter — „Tvohundervisebokji“ d. v. s. Peder Syvs Samling har været ikke lidet udbredt. Det er for det meste rigtig gode Melodier, men de mangler noget af den episke Bredde og Fantasierigdom, som man nu engang forbinder med Begrebet Kjæmpeviser. Nei, Setesdølen har sin Styrke paa en anden Kant, og denne Styrke heder *Stevet*, *Stevtonen*. Setesdølen skiller sig ikke saa lidt fra den almindelige norske Bondetype. Han er i fremtrædende Grad et Stemningsmenneske, subjektiv, lyrisk, fantasifyldt. Stevet er som skabt for og af ham. Intet falder ham naturligere end at give sine Tanker og Stemninger Udtryk i en kort men fyndig Strofe, hvor da — som saa ofte i den firelinjede Strofe — de to første Linjer kan indeholde et Naturbillede, som saa i de to sidste Linjer finder sin Anvendelse paa Menneskelivet. Men som Regel danner Stevet et Hele, som dog arter sig forskjellig for Gammelstevet og Ny-stevet. Det første er jo snarest episk, markerer en bestemt Begivenhed, Situation, Tilstand, medens det nye Stev er mere lyrisk, mere giver Udtryk for den enkeltes Følelsesliv, som det ytrer sig i gode og onde Dage i Livets forskjellige Forhold, men særlig i Kjærlighedsforholdet Mand og Kvinde imellem. Medens Stevet nu er uddød paa de fleste Kanter af Landet, har det holdt sig i Telemarken og Setesdalen. Ja om Setesdalen kan man sige, ikke blot at det har holdt sig, men at det ligefrem flourerer. Her kommer Setesdalen ind som en overlegen Nr. 1. Det er ubegribelig, hvad der findes af Stev og Stevtoner i dette dog forholdsvis begrænsede Dalstrøg. Jeg skal først give en Prøve fra Gammelstevet. Melodien findes i Lindemans utr. Opt. og med følgende Bemærkning: Skal være den ældste Stevtonen — den er fra Valle. (Se Side 116.)

Den virker nærmest som en liden Dansestub, og der tør

Møi - a - ne sitt - je i Skaa - le - pad - de fyst Bru - ri - ne gan - ge inn, aa der tar in - gen
Ljo - se be - ra, der ly - ser av Blo - me - kinn.

være danset mangen Halling efter denne Stubben. Her er jo den Eiendommelighed, at medens saavel Gammel- som Nystevet saa at sige uden Undtagelse staar i tredelt Takt, er Takten her, som det vil sees, todelt. Ogsaa hos Heddi findes Stev med todelt Takt. Nu, fra Metrets Side er der egentlig

ikke noget iveien for, at baade Gammel- og Nystevet kunde have todelt Takt. Ikke destomindre er den tredelte Takt saa gjennemgaaende i begge Stevformer, at den todelte Takt virker som en Anomali. Af de uendelig mange Melodier til Nystevet vil jeg nøie mig med følgende Prøve (fra min Man. Saml.):

In - gen her som mi Sut kan stil - la, eg gjeng, eg ten - kjer meg reint i Vil - la; eg spyr meg sjølv kva eg
gje - ra maa, men Svar paa de kan eg al - li faa.

Man skal have vanskelig for at sige, i hvilken Toneart denne Melodi hører hjemme. Og det er kun én blandt de mange. De setesdalske Stevtoner frembyder nemlig i tonal som rytmisk Henseende de frappanteste Eiendommeligheder, ligesom man uden Betænkning tør sige, at de hører til det skjønneste og interessanteste inden norsk musikalsk Lyrik. Det vilde være ønskelig, om der kunde komme en samlet Udgave af de setesdalske Stevtoner. Foreløbig tillader jeg mig at henvise til de af mig ud-

givne „Stevtoner“, hvor man vil finde en Række setesdalske Stevtoner.

Om den øvrige Vokal-Musik er der ikke synderlig at sige. Der findes forholdsvis faa Viser, og Salmetonerne er væsentlig Varianter fra Kingo. Dog findes der endel originale religiøse Toner (jeg henviser til de af mig udgivne „Religiøse Folketoner“, fornemmelig Hefte 2). Jeg skal tilslut resumere derhen, at Setesdalen paa Slaattens og Stevets Omraade har ydet en meget værdifuld Indsats, særlig er Stevtonerne umistelige.

SÆTERSDALENS RUNEINNSKRIFTER

AV PROFESSOR DR. MAGNUS OLSEN

Den nordiske runeskrift spenner over et tidsrum av mere enn tusen år. Alt omkring år 200 efter Kristus kom runene til Norden med en kulturstrøm, som i 2 årh. utgikk fra landene nord for det Sorte Hav. I disse egne var både gresk og latinsk skrift i bruk, og her blev blandt de mot syd rykkede goter runeskriften dannet på grunnlag såvel av det greske som det latinske alfabet.

I Norden faller runeskriften i to hovedavsnitt. Inntil det 8 årh. brukte man her — som også hos andre germanske folk, goter, tyskere, friser og angelsakser — et runealfabet på 24 tegn, de såkalte „eldre“ eller „urnordiske“ runer. De ikke særdeles talrike innskrifter med disse runer (noget over 100) fremviser et nordisk sprog, som står på et meget alderdommelig utviklingstrinn. Man pleier å kalle dette sprog „urnordisk“, det felles modersprog for norsk-islandsk, svensk og dansk.

Med det 8 årh. begynner et nytt avsnitt både i runeskriftens og i sprogets historie. Av den „urnordiske“ runerekke er fremvokset et runealfabet på bare 16 tegn, og det „urnordiske“ sprog er i Norge blitt avløst av en sprogform, som praktisk talt er den samme som den vi fra 12 årh. av møter i de norrøne håndskrifter.

Imidlertid hadde det sine store ulemper å skrive gammel-norsk med bare 16 runetegn; sproget eiet jo langt flere lyd, og det gav lett anledning til misforståelse, når én rune måtte være tegn for forskjellige lyd (f. eks. $\mathcal{F}$ k tegn for k og g , $\mathcal{T}$ t tegn for t og d , $\mathcal{I}$ i tegn for i og e , $\mathcal{A}$ a tegn for a og æ). Fra omkring år 1000 av begynte man å råde bot herpå ved å føie endel nye runer til de 16. Disse nye runer — „stungne“ eller „punkterte“ runer, som de almindelig kalles — er dannet ved små endringer (tilsetning av punkter eller streker) av de gamle tegn: for g fikk man f. eks. en egen rune $\mathcal{F}$, for e $\mathcal{I}$, o. s. v. Det er de „stungne“ runer, som er de almindelige ut igjennem Norges middelalder; de ser således ut:

$\mathcal{F}$ $\mathcal{U}$ $\mathcal{P}$ $\mathcal{O}$ $\mathcal{R}$ $\mathcal{K}$ $\mathcal{H}$ $\mathcal{N}$ $\mathcal{I}$ $\mathcal{A}$ $\mathcal{T}$ $\mathcal{B}$ $\mathcal{L}$ $\mathcal{M}$ $\mathcal{Y}$ $\mathcal{G}$ $\mathcal{D}$ $\mathcal{P}$ $\mathcal{E}$ $\mathcal{A}$ $\mathcal{E}$ $\mathcal{C}$
f u p o r k h n i a s t b l m y g d p e æ e c

(Her er først opført de gamle 16 runer i den nedarvede rekkefølge, fordelt på tre grupper eller „etter“; i en 4 gruppe har jeg tilføiet de nydannede runer, hvoriblant $\mathcal{P}$ er et av de senest tilkomne tegn.)

Ofte tok man det dog ikke så nøie med lydbetegnelsen i den senere middelalder heller; således finner man $\mathcal{F}$ brukt for g , $\mathcal{T}$ for d , $\mathcal{I}$ for e og $\mathcal{A}$ for æ (e) ennu lenge efterat man hadde fått egne tegn for disse lyd. Og $\mathcal{P}$ forblev alltid tegn for to lyd, den ustemte tannlyd p (= engelsk *th* f. eks. i ordet *think*) og den stemte tannlyd ð (= engelsk *th* f. eks. i *father* og dansk *d* f. eks. i *gade*).

*

Fra Sætersdalen kjennes (når Evje regnes med) i alt 6 uneinnskrifter, nemlig 1 fra Valle, 3 fra Bygland (to fra rhovedsognet og én fra Aardal) og 2 fra Evje. Ingen av disse er „urnordiske“. De er alle fra den kristne middelalder. Bare én av dem kan dateres med nogenlunde sikkerhet, nemlig Galtelandinnskriften (nr. 6), som omtaler den danske konge Knut den megtiges tog til England (antagelig 1029); denne innskrift kan da settes til tiden omkring eller noget efter år 1030. De øvrige er betydelig yngre, sannsynlig fra 12—13 årh.

1. SKJOLDET FRA RIKE, VALLE.

Det her avbildede skjold kom omkring 1840 til Universitetets oldsaksamling fra gården Rike i Valle, hvor det hadde hengt på en loftsdør. Skjoldet, som er av tre med jernbeslag og bule, henføres av Stephens' til 12 årh. På bulen er skarpt og tydelig innrisset følgende innskrift, som efter runer og sprogformer meget godt kan være fra 12 årh.:

$\mathcal{K}$ $\mathcal{U}$ $\mathcal{N}$ $\mathcal{N}$ $\mathcal{A}$ $\mathcal{R}$ $\mathcal{G}$ $\mathcal{I}$ $\mathcal{R}$ $\mathcal{P}$ $\mathcal{I}$ $\mathcal{M}$ $\mathcal{I}$ $\mathcal{K}$ $\mathcal{H}$ $\mathcal{I}$ $\mathcal{A}$ $\mathcal{M}$ $\mathcal{I}$ $\mathcal{K}$
k u n n a r g i r p i m i k h i h i a m i k

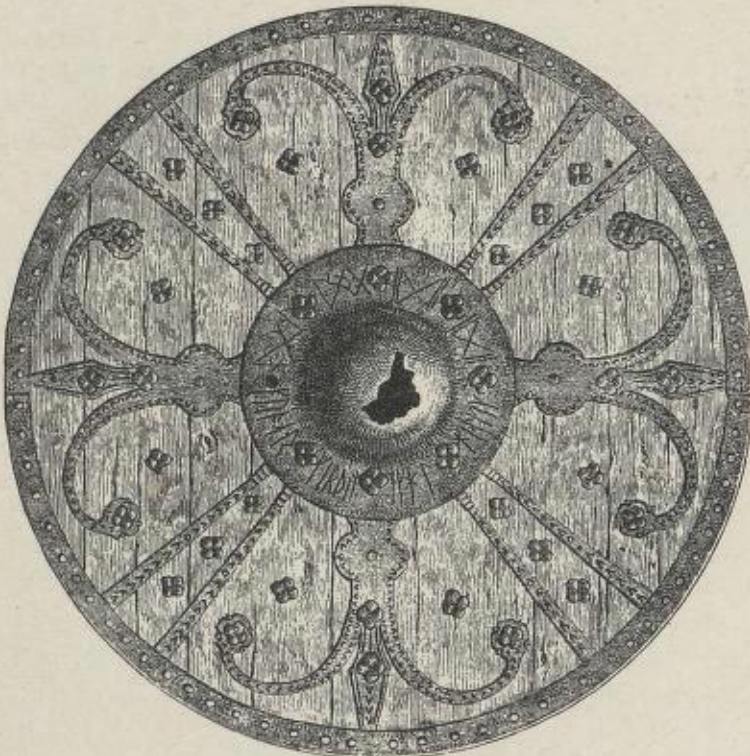
(3 rune er en såkalt „binderune“, som er dannet der- ved, at de to ʀ-runers kvist er anbragt på samme stav, den ene under den annen.)

I vanlig gammelnorsk sprogform kan innskriften gjengis: *Gunnarr gerði mik. Helgi á mik.* Det er: „Gunnar gjorde mig [p: skjoldet]. Helge eier mig.“

Det annet navn er unøiaktig skrevet, idet et vokaltegn er uteglemt mellem * og ʀ (kanske helst ʀ æ, som runeristeren kan ha sprunget over, fordi den foregående rune * hadde en lignende tverrstrekk). Interessant er skrivemåten *hlhi*. Den viser, at man har uttalt *Helgi* med et bløtere („spirantisk“) *g* enn vort almindelige *g*. Den samme lyd- betegnelse synes vi også å ha i den ene av Bygland-innskriftene (nr. 2).

2-3. BYGLAND I. II.

I nærheten av Byglands kirke fantes tidligere to stener med runeinnskrift, som nu begge er bortkommet. De kjen- nes bare fra de mindre nøiaktige tegninger, som Stavanger- bispnen Thomas Wegner (1588-1654, biskop 1627) i 1639 oversendte den lærde Ole Worm til bruk for dennes be- kjente runeverk „*Monumenta Danica*“ (1643). Disse teg- ninger er ennu i behold i Den Arnamagnæanske håndskrift- samling i København;² de gjengis her (under nr. 2 og 3) efter kalkeringer i Universitetets oldsaksamling. Hos Worm³ er de blitt vilkårlig endret på flere punkter. Begge var ifølge Wegner av gråsten, den ene (nr. 2) 3 alen lang, 1 alen bred

60. Rike-skjoldet

61. Bygland I

og 1/2 kvarter tykk, den annen (nr. 3) litt mindre (dimen- sionene henholdsvis 2 1/2 al., 3 og 1/2 kv.). De hadde begge — likesom merkelig nok også Galteland-stenen, nr. 6 — vært innmurt i skorstener. (Skulde der ligge en overtroisk forestilling til grunn for denne anvendelse, og kan noget fra be- slektede områder anføres til belysning av en sådan folketro?)

(I.) Den største av stenerne, antagelig en gravsten, ikke bautasten, hadde en kort innskrift, som efter Wegners teg- ning med nogenlunde trygghet tør opfattes således:

+ʀ ʀþ *ʀʀʀ ʀʀ ʀʀ *ʀʀʀʀʀʀ
k u þ h i a b i s a l m a h n i l t a ʀ

(2 rune i *sal* er hos Wegner skrevet *ʀ* *i*; sannsynlig er ʀ-runens kvist enten skadet eller ved en forseelse ute- glemt i gjengivelsen. I siste ord er 3 rune vel snarere en forvanskning av * *h* enn av ʀ *k* eller ʀ *g*.)

I vanlig gammelnorsk sprogform har innskriften lydt:

Gud hjálpi sál Magnhildar. „Gud hjelpe Magn- hilds sjel.“

Ordet *ʀʀʀʀ *hiabi* har Worm rettet til *ʀʀʀʀʀ *hialbi*, hvilket er den sedvanlige gammelnorske sprogform, som også kjennes fra adskillige runeinnskrifter (jfr. nr. 4 i det følgende). Der er dog ingen grunn til å mistenke Wegner for å ha gjengitt innskriften galt på dette punkt. Også i en innskrift fra Aardals gamle stavkirke i Sogn er der skrevet *hiabe* uten *i*. Både i den sognske innskrift og i Bygland-innskriften må vi tro at der foreligger en dialektuttale -*pp*- (*hjáppi*) for oprindelig -*lp*-. Nettop i Sætersdalen og i Vest-Telemarken er *l* svunnet i mange konsonantforbindelser, således også undertiden foran *p*. Man kan f. eks. minne om, at det gammelnorske *skálpr* nu i Sætersdalen uttales *skápp'e* (den skede, hvori man bærer brynet under høslåtten), og at *stólpi* (*stólpi*) „stolpe“ her heter *stouppi*.⁴

Således gir denne runeinnskrift oss opplysning om, at bort- fallet av *l* foran *p* — og sikkert også foran en rekke andre konsonanter — i Sætersdalen allerede har gått for sig ganske tidlig i middelalderen.

(II.) Den annen sten har, som vi skal se av innskriften, vært en reist bautasten. Innskriften er på den her meddelte tegning fordelt på to linjer; men på en annen tegning av Wegner (i samme håndskrift) er runene 35-39 anbragt i en

egen tværrlinje (med runetoppene vendt mot innskriftens begynnelse).

Allerede på Wegners tid synes innskriften å ha vært utydelig på flere steder. Sikkert er det ialfall, at man ikke kan finne mening i den efter hans (og Worms) tegning. Jeg tenker mig, at innskriften oprindelig har set ut omtrent således:

5	10	15	20	25
þ þ r þ r : ' t t t : ' n t r r t : ' t t : ' t t t :				
p o l a f r s t a l a s u n r r a s t i s t a i n				
30	35	40	45	50
t t t r t t t : t t t : ' n t t b n t t t t :				
a f t i r o l a f i o a n s s u n a b u k l a n t i				

(Det er umulig å avgjøre, om Wegner har overset punkter på de steder, hvor man efter sprogformen kunde vente „punkterte“ runer. Ialfall må hans gjengivelse av de punkter, der brukes som skilletegn, være mindre korrekt. — Man kan vanskelig tro, at r. 48 þ er riktig gjengitt. Runen måtte da opfattes som tegn for nasalt *a* og vilde henvisse til en tid eldre enn ca. 1050; men formen þolaf^r, sannsynlig = Polleifr, yngre form for Þorleifr [neppe å lese þ þ r þ r þorof^r, sætersdalsk form for Þorolfr], og det med kristendommen innkomne navn Jón [ioans, r. 35—39] advarer mot å gjøre stenen så gammel.)

I vanlig gammelnorsk sprogform kan innskriften gjengis således:

Þorleifr Stálasunr reisti stein eptir Ólaf Jóanssun á Byg(g)landi. Det er: „Torleiv Staalessön reiste sten efter Olav Johanssön på Bygland.“

Mest usikker er tolkningen av 4 ord fra slutningen („Johans-“) og av de to siste ord. Derimot tør visstnok tydnigen av de tre første navn betraktes som sannsynlig. De kjennes allesammen fra Sætersdalen fra senere tid. Þorleifr (senere Polleifr, den form vi, som nevnt, møter i innskriften) og Ólaf^r er her ennu i almindelig bruk (Taddeiv, Olav), og Stáli forekommer i et diplom fra Valle fra 1439 (Dipl. Norv. nr. 200, s. 172 f., kun bevart i avskrift fra 1605: „Toruildt Staalessönn“) samt i det fra 1723 overleverte navn på prestebølet i Bykle, „Staaletuþ“ (Norske Gaardnavne VIII s. 215); ifølge Aasens „Navnebog“ brukes Staalet i „Telemarken, Nedenæs, Mandal“.

4. AARDALS KIRKE, BYGLAND.

I trappen til sakristiet i Aardals kirke fant Lars Liestøl i 1881 en sten (visstnok et fragment) med følgende innskrift, som jeg her gjengir efter en optegnelse i Universitetets oldsaksamlings runearkiv:

t t t b i t t t t t t t
i a l b i k o þ o n t o

d. e. *hjálpí Guð ondo*, „Gud hjelpe (hans eller hennes) ånd“.

Som det vil ses av fotografiet s. 47, er stenen nu reist på Aardals kirkegård.

5. FOSVIK, EVJE.

På Fosvik i Evje — en eiendom, som nu ligger under Evje nikkerverk, men før verkets anlegg tilhørte gården Galteland — fantes for adskillige år siden en liten sten, som bærer en kort runeinnskrift. Stenen, som er av granitt (med en pegmatitstripe), er 40 cm. lang, 11—18 cm. bred og inn-til 10 cm. tykk. Den kom efter foranstaltning av professor Amund Helland i 1901 til Universitetets oldsaksamling efter å ha ligget en tid utenfor kontoret ved hytten på Evje nikkerverk. Efter hvad oberst F. A. Henriksen oplyste, fremkom stenen ved gravning midt imellem de 45 hauger på Fosvik, hvorom kan henvises til Helge Gjessings redegjørelse i det foregående s. 33 ff.

Alle runene er sikre og likeså skilletegnet mellem rune 7 og 8. Mulig ses spor efter et lignende skilletegn efter r. 3.

Innskriften gjør utstrakt bruk av binderuner, nemlig på alle de 4 steder, hvor sådanne overhodet var mulige. Med oppløsning av binderunene og med ordadskillelse ser den således ut:

t t t t r t t t t : t * t t t
o n o t r a m i k : a h o n o m

d. e. *Qnondr á mik á Hornom*, „Aanond på Horne eier mig“.

Den gård, som nevnes i innskriften, må være Horne, som ligger noget over en mil lengere ute ved Otra, på begge sider av denne elv; Østre Horne er gård-nr. 1 i Iveland og Vestre Horne gård-nr. 25 i Hornnes. Dette gårdnavn ut-

62. Bygland II

tales nu *Hå'anne* (i Hornnes også opgitt *Hå'anna*), og til en sådan uttale med *-nn-* av oprindelig *-n-* synes også runeinnskriften å henvise; se Amund B. Larsen, *Norske Gaardnavne VIII* s. 175.

Skrivemåten med enkelt *n* i *honom* kan tyde på, at innskriften er fra en tid, da latinsk skrift ennå var lite kjent i Norge.

Runene er vel ikke innrisset utelukkende i den hensikt å fortelle, hvem stenens eiermann var. Rimeligvis har

da stemmer det fortrinlig med den anvendelse, som jeg har gjettet på for Aanond's runesten, at dens finnested ligger midt imellem en mengde hedenske gravhauger. Det blir derved også forståelig, hvordan Aanond på Horne kan „eie“ denne sten, som er funnet over en mil ovenfor hans gård: til gjemme for sin skatt har han valgt en haug på det største gravfelt fra hedensk tid i vid omkress.

Kanske bør det tilføies, at innskriftens forkjærlighet for binderuner kan synes egnet til å støtte min antagelse. Fra

63. Fosvik

stenen stått i forbindelse med noget annet mere verdifult; men hvad dette har vært, kan man bare uttale usikre formodninger om.

Man kunde tenke sig, at runestenen har vært brukt til vern for en skatt, som Aanond på Horne har nedgravet sammen med — under — denne. Ved runene vilde da på en måte „medelen“ være blitt „sigra“ [forhekset] eller „nelagd'e me fessi [besvergelse]“ som det heter i sætersdalske skattesagn. En rekke sådanne sagn, som synes å gjenspeile gammel tro og sed, meddeler Johannes Skar i „Gamalt or Sætesdal“ III s. 135—141. Deriblandt må merkes „Medelen i Kvestefjöld“ (s. 137): Denne skatt er „siggra“, og „Sigg-ringji va kröta inn aa 'Stuvækkresteinè“, hvorom et stev haves; men „no hev Lesa muldrast av“.

Ikke sjelden var efter sagnet skatter nedgravet i hauger. Om en av disse heter det: „Fiskebuhaugjen e utifraa aire Hauga, anter 'an e runnen upp av sjave seg, ell koss 'an e kaamen. Han e fælt Haag'e — som a Bu mestòm, aa lang, aa avrunda paa adde fjora Hynno. I dei Haugjè e nelagd 'n stor'e Medel i 'n Kaapaar'e-kasli — — Han e nelagd'e me Fessi“ (s. 136 f.). Gravhauger kunde nok efter dette tenkes å ha vært særlig gjeve som opbevaringssted. Men

senere tids runetrolldom er såkalte „bandrúnir“ velkjente, d. v. s. magiske tegn, som er dannet ved sammenskrivning av flere runer til én runestav (jfr. Jón Árnason, *Íslenzkar Þjóðsögur I* s. 445 ff.). Ved sådan sammenskrivning blev runenes trolldomskraft likesom koncentrert på én stav. I overensstemmelse hermed kan det nok tenkes, at binderunene i vår innskrift har vært ment som særlig ramme og tjenlige til „sigring“.

6. GALTELAND, EVJE.

Den viktige „historiske“ runesten fra Galteland er allerede i det foregående utførlig omtalt s. 41. På Wegners tid var stenen i behold, og han har avtegnet innskriften for Worm (*Mon. Dan.* s. 493 ff.). Til vor tid er dessverre kun reddet et par bruddstykker, som opbevares i Universitetets oldsaksamling.

De viktigste bidrag til innskriftens tyding skyldes foruten Sophus Bugge (se det ovenfor anførte sted) E. C. Werlauff, som i „Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed“ I (1832) s. 310 først riktig har forstått vesentlige deler av sammenhengen („døde i Hæren eller paa Flaaden, da Knud gjorde Tog til England“).

De vanskeligheter, som er forbundet med en fullstendig

utgave av og redegjørelse for Galteland-innskriften, håper man å kunne overvinne i „Norges indskrifter med de yngre runer“, som er under forberedelse.

ANMERKNINGER

¹ Stephens, Runic Monuments I (1866—67) s. 294 f., hvorfra avbildningen er lånt. — Jfr. Nicolaysen, Norske Fornlevninger (1862—66) s. 258 f.; A. Bugge, Norsk folkekultur II (1916) s. 19 f.

² Cod. AM. 368 fol., 5 f. og 27 f. — Dessuten finnes i Kristiania Universitetsbibliotek et manuskript (95, 4to) med de samme tegninger og kortfattede opplysninger: „Monumenta Stavangriensia ad D. Olaus Wormium transmissa ab Episcopo Domino M: Thoma Wegnero. 1639.“

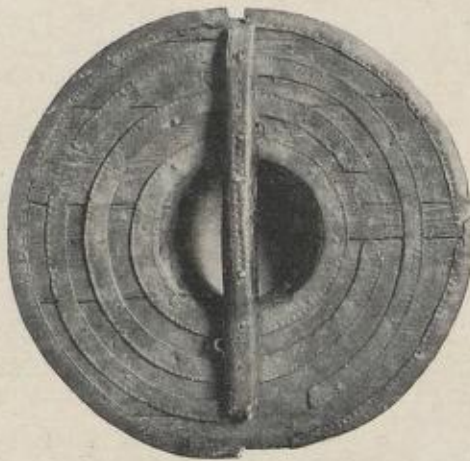
³ O. Worm, Danicorum Monumentorum libri sex, Hafniæ 1643, s. 494 ff.

⁴ Se om formen **hiabi** Sophus Bugge, Aarsberetning fra Foreningen til norske Fortidsmindemerkens Bevaring 1868 s. 37 f.; jfr. Amund B. Larsen, Universitets- og skole-annaler 1890 s. 15 f.

64. Forside av skjoldet fra Aamli

65. Bakside av skjoldet fra Aamli

66. Forside av skjoldet fra Rike

MINNESMERKER FRA MIDDELALDEREN

AV FREDRIK B. WALLEM

Setesdalen er dessverre slet ikke rik på bevarede minnesmerker fra middelalderen. Tvert imot, den er fattigere enn Norges bygder flest. Men til gjengjeld kan det, som er bevart, trygt regnes blandt de mest interessante og verdifulle middelalderske minner vi har fra Sørlandet. Ti av Setesdalens forlengst nedrevne og ødelagte stavkirker er der til vor tid heldigvis reddet nogen praktfullt utskårne portaler, og disse minnesmerker av dalens kunst og håndverk i middelalderen er ikke alene ganske ypperlig treskjærerkunst, men også av den aller største interesse i historisk henseende. De er monumenter av betydning for studiet ikke bare av vort eget lands men av hele Nordens og den germanske verdens kulturhistorie i middelalderen. I sannhet, her har vi kulturdokumenter av høy rang.

Der er al grunn til å formode, at samtlige Setesdalens kirker i middelalderen var bygget av reisverk, var stavkirker. Ialfall har vi ingen opplysning om nogen stenkirke i Setesdalen, og ingen etterretning om nogen kirke bygget av laftverk. Hverken literære kilder eller bygningsdeler gir oss nogen opplysning om, hvad tid dalen fikk sin første kirke. De eldste bevarede bygningsdeler går visstnok ikke tilbake til nogen eldre tid enn kong Sverres. De eldste literære kilder som omtaler Setesdalens kirker er fra første halvdel av 14 århundrede. Ved denne tid fantes følgende kirker: Evje, Aardal, Bygland, Austad, Hylestad, Valle, Bykle samt Nomeland. Først fra midten av 16 århundrede finner vi nevnt Sandnes kirke, men da det ikke er meget sann-

synlig, at nogen ny kirke blev opført på reformasjonstiden, tør det være rimelig å anta, at også Sandneskirken blev opført i middelalderen, og da visstnok ved middelalderens slutning — hvad der i parentes bemerket gjør det mulig at denne kirke kan ha vært en laftbygning, idet reisverkskonstruksjon i middelalderens siste avsnitt avløstes av laftverksteknikken.

Av Setesdalens stavkirker fra det 12 og 13 århundrede — for å angi den sannsynligste tidsbestemmelse for opførelsen — var flere allerede i det 17 århundrede så forfalne, at de måtte rives og nye kirker opførtes — av laftverk etter tidens vanlige skikk. Nogen av de gamle stavkirker blev dog stående helt inn i det 19 århundredes første årtier. Men i løpet av det 19 århundrede blev samtlige gamle kirker, både stavkirkene fra middelalderen og de senere opførte, efter-reformatoriske, den ene efter den annen revet ned for å gi plass for nye bygninger, så Setesdalen nu i vore dager ikke eier en eneste kirkebygning eldre enn foregående århundrede. Det er et umådelig stort tap i historisk, i kunst- og kulturhistorisk henseende, og det er sørgelig, at vi ikke engang eier en eneste tegning av nogen av kirkene, for ikke å tale om nogen opmåling — ja, enn ikke en tålelig beskrivelse eller utførligere besiktigelse med opplysning om konstruktive detaljer kjenner vi fra disse stavkirker.

Men *alt* gikk dog heldigvis ikke tapt, dengang ødeleggelsens vederstyggelighet bredte sig over dalens gamle gudshus.

Til al lykke blev da *noget* reddet. Da således *Hylestad* stavkirke blev tatt ned i 1838, blev to par rikt utskårne portalplanker fig. 46, og 79, 80 skånt for tilintetgjørelsen. Det var så vakre treskjærerier, at de fant kjøpere. Det

ene par portalplanker blev solgt til gården Rike i Valle — det er denne portal som alltid menes, når man nevner „Hylestadportalen“, ti dens herlige utskårne fremstillinger av Sigurd Faavnesbanes historie har gjort den berømt. Det annet par portalplanker fra Hylestadkirken kom til gården Skaume — det kalles i det følgende „den ornamentale portal“ fra Hylestad, idet den i motsetning til de øvrige, vi kjenner fra Setesdalen og Raabyggelaget i det hele, ikke har figurfremstillinger utskåret, men bare rent dekorative ornamenter.¹

Portalplankene fra *Austad* stavkirke fig. 69—70, blev i 1668, da kirken nedtoges, benyttet i den nye kirke, men i slemt forhugget tilstand, slått sammen til en dør. To hundrede år efter, da den nye kirke stod for fall, blev de gamle planker tatt vare på og i sin lemlestede tilstand overført til Universitetets oldsaksamling, hvor også de to portalplanker fra Hylestad blev innlemmet.²

Som tilfellet var med *Austad* så også

med *Vegusdals* stavkirke: portalplankene fig. 67—68, blev også her benyttet i den nyere etterreformatoriske kirke, som i sin tid hadde avløst stavkirken, og da så denne nyere kirke i 1866 blev nedrevet for å gi plass for den nuværende bygning, kom også disse portalplankene til oldsaksamlingen. Som vi i det følgende skal se, er *Vegusdals*portalen kunstnerisk så nær beslektet med Hylestadportalen, at den naturlig må tas med i oversikten over Setesdalens minnesmerker fra middelalderen.³

Portalene i vore norske stavkirker er som bekjent overmåte rikt utsmykket med treskjærarbeide av stor kunstnerisk virkning. Rent skematisk kan portalutsmykning beskrives således: på hver av sidene av portalen er anbragt en bred ornamentert planke, som slutter i en halvsoile, der innrammer selve døråpningen; over disse halvsoiler danner en rundbuet arkivolt eller en flat, horisontal overliggende døråpningens øvre innramning, og over denne igjen er en ornamentale planke som forener de to sideplankers øvre deler. Den hele portalinnramning, halvsoilene med arkivolter eller den horisontale overliggende, samt sideplankene og topplanken er vanligvis smykket med treskjærerkunst i en samlet komposisjon. Oftest består denne komposisjon av rike plante-

67. Vegusdal-portalen. Venstre sideplanke

68. Vegusdal-portalen. Høire sideplanke

slyngninger med drager og undertiden også slanger innflettet samt med enkelte andre figurfremstillinger innarbeidet, således dyrehoder, hvorav planteslyngningene vokser op og løveskikkelser som hviler på søilenes kapitæler.

Ingen av de setesdalske stavkirkeportaler er bevart i sin helhet; vi har bare selve sideplankene med halvsoilene. Vi kan ikke av disse rester se, hvorledes den hele portalinnramning var komponert, hvorledes sideplankenes øvre deler var forenet ved toppstykket, eller hvorledes døråpningen var innfattet ovenfor, om der var en rett overligger eller en buet. Men de bevarede portaldeler er allikevel store nok og rikt nok smykket til at vi meget vel kan dømme om portalutsmykningens kunstneriske og håndverksmessige verdi. Og ved sammenligning med andre bygders stavkirkekunst kan vi også stilistisk bestemme de setesdalske portaler.

I sitt verk „De norske stavkirker“ har professor L. Dietrichson viet et helt kapitel⁴ til studiet av portalornamentikken og deri søkt å opstille en gruppering av de norske stavkirkeportaler etter tre typer. Han utskiller først to store hovedtyper, som etter sin vesentligste geografiske utbredelse kalles den *sgn-valderske* type og *telemarkstypen*. Som en tredje, forholdsvis fåtallig representert type, oppstilles den *figurale type*, hvis typemerke er forekomsten av billedfremstillinger av sagnhistorisk eller bibelsk innhold. Dietrichson grupperer de fire setesdalske portaler dels under telemarkstypen, dels under den figurale type. Men en mere inngående undersøkelse av setesdalsportalenes ornamentikk og billedfremstillinger gjør det imidlertid klart, at der er en rekke stilistiske eiendommeligheter som binder dem sammen til en bestemt avgrenset gruppe. Det er derfor berettiget å opstille som en egen type, geografisk tydelig avgrenset og stilistisk særpreget den *setesdalske portaltype*, representert ved *begge Hylestadportalene*, såvel den ornamentale som den figurale, samt portalene fra *Austad* og *Vegusdal*.

De stilistiske særtrekk som kjennetegner den setesdalske portaltype vilde det føre for vidt ved denne leilighet å behandle med den utførlighet, som emnet krever. Vor oppmerksomhet fengsles mere av innholdet av billedfremstillingene på tre av portalene, og vi finner her et helt ensartet innhold: samtlige bilder forestiller nemlig sagnhistoriske scener av Volsungenes og Gjukungenes historie, i første rekke scener av Sigurd Faavnesbanes saga. Utenfor Setesdal finner vi bare i en eneste norsk stavkirkeportal fremstillinger av Sigurd, nemlig i Lardals kirke (Larviks provsti, Numedal), og det synes rimelig å anta, at denne portal er en efterligning av Hylestad og Vegusdalportalene, yngre og av ringere kunstnerisk verd. I en annen numedalsk kirke, Opdal, ses i portalutsmykningen innflettet en fremstilling av Gunnar i ormegården, hvor emnet er det samme som i

Hylestadportalen og Austadportalen, men hvor der forøvrig ikke er nogen likhet hverken stilistisk eller i motivets utforming og behandling.

Innen vi nærmere betrakter de sagnhistoriske fremstillinger på de setesdalske portaler må noen ord sies om den sagnkrets, hvorfra kunstnerne har hentet sine motiver.⁵

Fortellingene om Volsungenes og Gjukungenes bedrifter hører oprindelig hjemme ved Rhinen, hvor de har tilknytning til frankernes og burgundernes historie i folkevandrings-tiden. Med en islett av mytiske elementer og med rik tilsetning av eventyrmotiver blir dette sagnhistoriske stoff spredt fra folk til folk innen hele den germanske stammeverden. Fra land til land kan vi gjennom de bevarede litterære og kunstneriske minnesmerker følge sagnenes utbredelse. Vi ser hvorledes de i århundreder lever i folkefantasi og atter og atter gir stoff til diktning og billedkunst. Og frem av den hele sagnkrets lyser en helteskikkelse, germanernes idealbilde av mandig kraft og skjønnhet, den unge Sigurd Faavnesbane.

Herligst finner vi sagnene utformet i nordisk ånd i en rekke Eddadikte fra 10 og 11 til inn i det 12 århundrede og efter dem gjenfortalt i slutningen av det 13 århundrede i Volsungesagaen; dessverre er en egen saga om Sigurd Faavnesbane forlengst gått tapt, men vi vet at en slik saga har vært skrevet. Sagnene klinger igjen på enkelte steder i det gammelengelske dikt Beowulf. De toner i den tyske Nibelungenlied. De møter oss hos Snorre, i den yngre Edda, og i Nornagest þáttur og lyder påny i Didrik av Berns saga som på Haakon den gamles eller kong Magnus Haakonssøns tid blev nedtegnet i Bergen efter tyske kjøbmenns beretninger. Samme sagnkrets skaper ved middelalderens slutning det tyske dikt „Der hürnen Seyfrit“, optatt i samlingen „Das Heldenbuch“, og blev såvel i Norge som på Færøene og i Danmark utformet i folkeviser som „Sigurd Svein“ og „Sivard Snarensvend“.

De eldste billedfremstillinger av Sigurdsagnet finner vi, efter Worsaae's opfatning allerede på endel gullbrakteater fra 6—7 århundrede; riktignok har Worsaaes tydningsforsøk ikke vunnet almen tilslutning, men er i den siste tid gjenoptatt av professor A. W. Brøgger. Også i Osebergfunnets merkelige billedkunst tror man nu å ha funnet spor av disse gamle sagnmotiver. Og det er sannsynlig, at man på enkelte engelske monumenter særlig på stenkorsene fra Halton i Lancashire har fremstillinger av Sigurd. Helt sikkert er det at en gruppe stenkors på øen Man har flere scener fra Sigurdsagnet, og disse skulpturer er av professor Haakon Schetelig datert til midten og slutningen av det 10 århundrede. Og like sikkert gjenfinner vi de samme emner på flere svenske runestener fra det 11 århundredes første

halvdel samt muligens på en samtidig gotlandsk stavkirkeskulptur. Sagaen beretter også, at Sigurds kamp mot Faavne var fremstillet på tjældingen i Olav den helliges hall, og at

69. Austad-portalen. Venstre sideplanke

Odin, Loke og Høne hadde betalt for drapet på Otr, Faavnes og Reginns bror, og der var den forbannelse knyttet til gullet, at det blev hver manns bane som eiet det.

Sigurd går til Hjalprek og ber om å få en hest, og får lov å velge sig den, han vil ha. I skikkelse av en gammel

skalden Torfinn på kong Olavs bud diktet et kvad derom.

En rekke hentydninger til volsungene i den oldnorske diktning viser også hvor alment kjent sagnene var for oldtidens nordmenn. Flere ganger nevnes det at norske og islandske skalde diktet efterligninger av Sigurds-sagaen og Sigurdskvadene, og Sverre saga forteller, at kong Sverre citerte strofer av dem.

*

Hovedtrekkene i Sigurd Faavnesbanes historie, som den fortelles i Volsungesagaen,⁶ er følgende:

Sigurd er sønn av Sigmund, den eldste og gjevste av kong Volsungs sønner. Hans mor Hjordis ekter efter Sigmunds fall Alf, som er sønn av kong Hjalprek i Danmark, og hos ham vokser Sigurd op. Kong Hjalpreks smed Regin blir Sigurds fosterfar og lærer ham alle idretter som var høvelige for kongesønner. Regin egger Sigurd til å drepe Faavne, som er en bror av Regin og som ligger i drageskikkelse på Gnitahede og ruger over en stor gullskatt. Denne skatt var en bot som

skjegget mann kommer nu Odin og råder Sigurd å ta en ung, fager hest som ingen har redet. „Denne hest er kommen fra Sleipner, og du skal fø den vel op, ti den blir bedre enn nogen annen hest,“ sier skjeggmannen. Sigurd kaller hesten Grane.

Så ber Sigurd Regin smie ham et sverd, men da han prøver sverdet ved å hugge det i ambolten, brister det istykker. Det går ikke likere med et nytt sverd, som Regin smeder. Sigurd ber da sin mor Hjordis om å få stumpene av sin far Sigmunds sverd, som Sigmund hadde gitt hende før sin død med de ord: „Ta også vel vare på sverdstykkene; derav kan gjøres et godt sverd, som skal hete Gram, og som vår sønn kan bære og øve mange storverk med som aldrig vil eldes og hans navn vil leve så lenge verden står.“ Hjordis gir sverdstykkene, og Regin smeder dem sammen.

Da Regin bar sverdet ut av avlen, syntes smedsvennene det var som luet der ild av eggen. Sigurd hugget det i ambolten så den kløvet ned til foten og der blev hverken brist eller skår i sverdet. Så gikk han til åen med en ulldott og kastet den mot strømmen, og den blev skåret over, da han holdt sverdet imot. Da gikk Sigurd glad hjem. Regin sa: „Nu skulde du holde ditt løfte, siden jeg har gjort sverdet, og gå imot Faavne.“ Sigurd svarer: „Det skal jeg gjøre, men noget annet først — å hevne min far.“

Om Sigurds kamp mot Faavne forteller sagaen siden:

70. Austad-portalen. Høire sideplanke

Nu rider Sigurd og Regin op på heden til den farvei som Faavne pleiet å ta, når han for til vannet, og så er sagt, at den hammeren var tredive favner høi som Faavne lå på ved vannet, når den drakk. Da sier Sigurd: „Du sa

71 Hylestad-portalen. Nedre halvdel av høire sideplanke
Nederst: Regin smeder sverdet. Derover Sigurd prøver sverdet

jo Regin, at denne dragen ikke skulde være større enn en lyngorm. Men det synes mig dens veier er veldig store.“ Regin svarer: „Gjør en grøft og sett dig i den, og når ormen går efter vann, stikk den da i hjertet og gi den bane. Det får du stor ære av.“ Sigurd sier: „Hvorledes skal det gå, om jeg kommer ut for ormens blod?“ Regin svarer: „Hvad hjelper det å gi dig råd, du som er redd for alle ting. Ulik er du dine frender i manns mot.“

Sigurd rider nu ut på heden, men Regin lister sig bort, ynkelig redd. Sigurd graver en grøft. Mens han er i ferd med arbeidet, kommer en gammel mann med sidt skjegg til ham og spør, hvad han gjør der. Han sier det, og den gamle svarer: „Dette er uråd. Gjør flere grøfter og la blodet rende ned i dem, men sitt du i den ene grøft og støt sverdet i ormens hjerte.“ Derpå blev mannen borte, men Sigurd graver som det var sagt ham.

Da ormen søkte tilvanns, blev det så stort et jordskjelv, at al jorden skalv i nærheten. Den fnyste edder foran sig hele veien, men Sigurd blev ikke redd for det gny. Og da ormen skred over grøften, stakk Sigurd sverdet under den venstre bog så det gikk inn til heftet. Så springer han op av grøften og kipper sverdet til sig; begge hans armer er da blodige til akslene. Men da den store orm kjente sitt banesår, da slog den med hodet og halen, så alt gikk istykker som den traff.

Sagaen beretter nu, at Faavne innen han dør spår Sigurd, at gullet vil bli hans bane og enhver annens som får det. Efter dette kommer Regin til Sigurd og priser ham for det storverk han har øvet; det vil minnes så lenge verden står. Regin forlanger nu mannebot av Sigurd for drapet: „Du drepte min bror og neppe kan jeg være sagesløs i denne gjerning.“ Da skjærer Sigurd hjertet ut av ormen med det sverd, som het Ridil; Regin drikker Faavnes blod og sier: „Lov mig det jeg ber om, det er liten sak for dig! Gå til ilden med hjertet og stek det og gi mig det å spise.“

Sigurd gikk og stekte hjertet på en ten, og da det begynte å syde, tok han bortpå med fingren for å prøve om det var stekt. Han brendte sig og stakk fingren i munnen. Og da ormens hjerteblod kom på tungen hans, forstod han fuglenes sprog.

Fuglene i krattet synger om, at Regin vil svike Sigurd og at det vilde være klokt av Sigurd om han drepte ham og rådet alene for Faavnes gull. Da Sigurd hører fuglenes råd trekker han sverdet og hugger hodet av Regin. Siden spiser han en del av ormens hjerte og rider så avsted til Faavnes bol, hvor han henter alt gullet i to store kister, som han lesser på sin hest Grane.

Efter dette rider Sigurd til Hindarfjell til Brynhild i skjoldborgen og kommer siden til kong Gjuke, hvor han drikker

en trylledrikk så han glemmer Brynhild og ekter Gudrun, kong Gjukes datter. Sigurd slutter fostbroderskap med Gjukes sønner Gunnar og Hogne og hjelper Gunnar å vinne Brynhild. Men Brynhild egger Gunnar å la Sigurd drepe, og går selv inn i det bål, hvor Sigurds lik brennes.

Disse avsnitt av sagaen kjennes ikke fra billedfremstilling, men derimot finnes Gunnars død oftere fremstillet, således såvel på Hylestadportalen som på Austadportalen foruten på flere andre omtrent samtidige minnesmerker utenfor Setesdalen.

Sagaen beretter, at Gudrun, etter Sigurds død, mot sin vilje ekter hunnernes konge Atle, og at kongen ved svik får Gunnar og Hogne i sin makt, for å tvinge dem til å utlevere Faavneskatten som de har i forvaring. Da Atle sier til Gunnar, at han må si, hvor gullet er, om han vil beholde sit liv, svarer Gunnar: „Før skal jeg se min bror Hognes hjerte blodig.“ Atle lar da en træl ved navn Hjalle drepe, skjærer ut hjertet på ham og bærer det for kong Gunnar. Men Gunnar sier: „Det er Hjalle den feiges hjerte jeg ser. Ulikt er det Hogne den tapres hjerte, ti det skjelver nu sterkt og mere enda skalv det mens det lå i hans bryst.“

Så skjærer de hjertet ut av Hogne. Men så stor var hans mannhaftighet, at han lo, mens han led denne kval. Og da de viste Gunnar hjertet sier han: „Her ser jeg Hogne den tapres hjerte, og ulikt er det Hjalle den feiges; lite skjelver det nu og enda mindre skalv det mens det lå i hans bryst. Men slik skal du, Atle, lade dit liv som vi nu setter til våre. Nu er jeg den eneste, som vet, hvor gullet er og Hogne kan ikke si det. Tvilrådlig var jeg mens vi begge levde, men nu er jeg enerådlig og nu skal Rhinen råde for gullet, før hunnerne får det i sine hender.“

Da blev Gunnar kastet bunden i ormegården. Men Gudrun sendte ham en harpe og Gunnar spilte på strengene med tærne og øvet strengeliken så lenge og mesterlig, at alle ormene sovnet inn undtagen en stor og ondskapsfull snog, som krøp bort til ham og grov sig inn med tennerne til den traf hans hjerte. Og der lot Gunnar livet med megen mandighet.

*

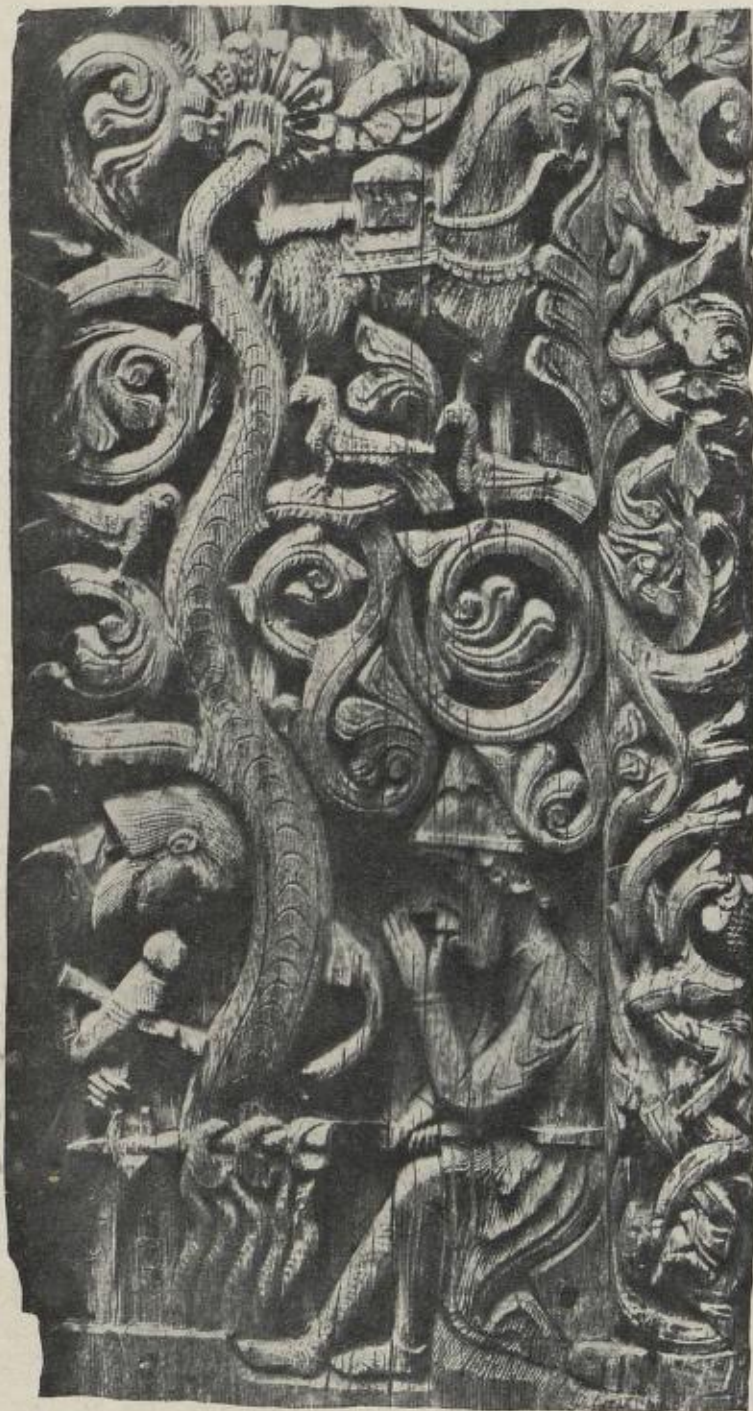
Vi skal nu se, hvordan de setesdalske treskjærere har fremstillet de forskjellige scener og optrinn av sagaen. Gjennomgående vil vi finne, at stavkirkeportalenes bilder slutter sig ganske nøie til sagaskildringen, om der enn enkelte ganger møter oss trekk, som ikke forekommer i Volsungesagaen, men derimot i Eddadiktene om Sigurd og Regin. De setesdalske Sigurdsbilleder er på en måte et mellemeledd mellom Eddadiktningen og den prosaiske sagafortelling, eller om man vil en eldre redaksjon av sagaen skåret i tre før den muntlige sagntradisjon blev festet til papiret av sagaskriveren i slutningen av det 13 århundrede.

72. Hylestad-portalen. Øvre halvdel av høire sideplanke
Sigurd dreper Faavne

Hylestadportalen (fig. 46, side 48) har fremstillinger av seks episoder i sagaen. Nederst på portalens høire planke (fig. 71) ser vi i en medaljonlignende runding 1. Regin som i smijen smeder sverdet mens en svenn arbeider med bleselbelgen. Derover i en lignende runding 2. Sigurd som hugger sverdet i ambolten, så det brister. Regin holder sverdbalgen. Den øvre halvdel av planken, (fig. 72) er optatt av 3. Si-

gurds kamp med Faavne. Sigurd og ormens hode er innenfor en omramning lik den som omgir de 2 første scener, men dragens kropp snor sig fritt opover og har vært fortsatt på det nu forsvundne toppstykke. På venstre sideplanke er den nedre halvdel (fig. 73) optatt av fremstillingen av 4. Sigurd som steker Faavnes hjerte på et stein over ilden; han stikker nettop tommelfingren i munnen, og forstår fugle-

73. Hylestad-portalen. Nedre halvdel av venstre sideplanke
Sigurd steker Faavnes hjerte. Regin sover. Treet med fuglene.
Grane øverst til høire

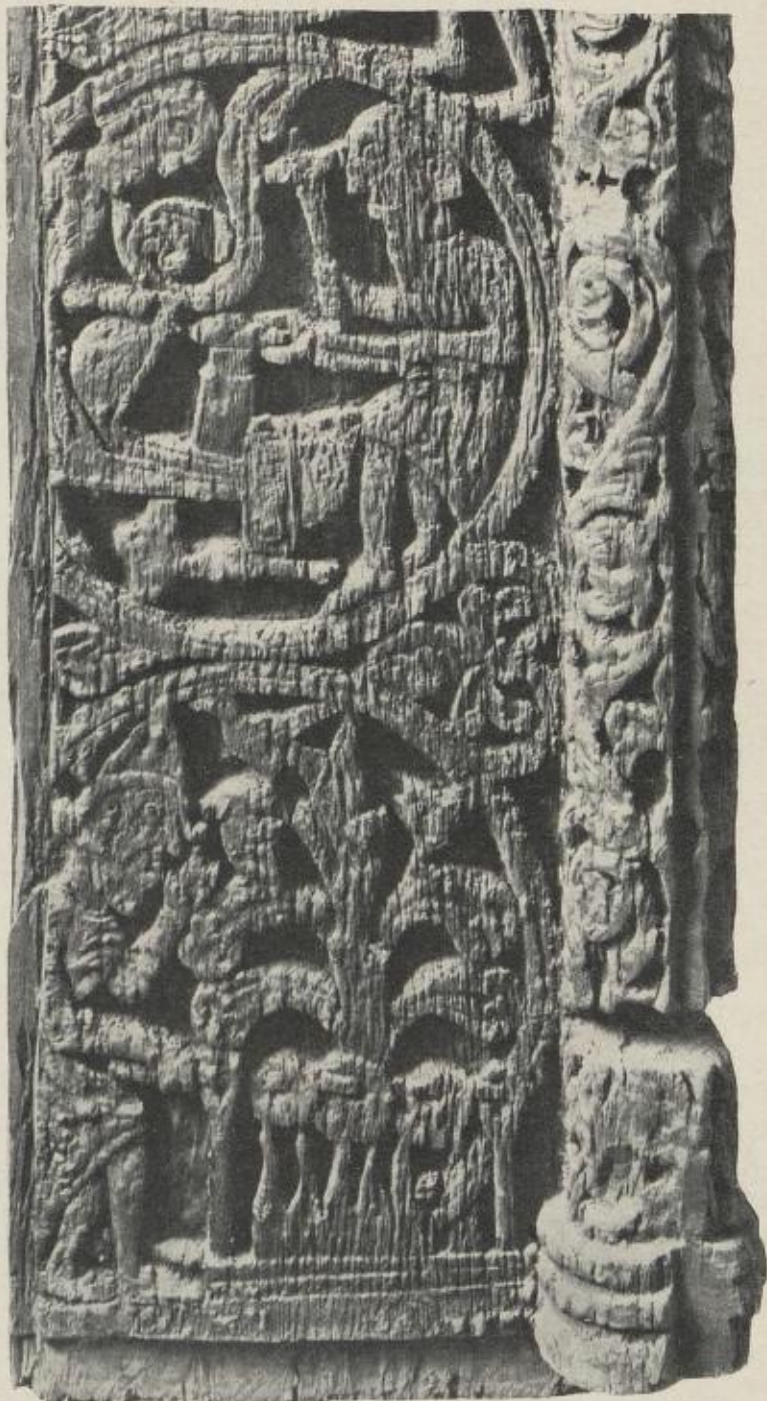

74. Hylestad-portalen. Øvre halvdel av høire sideportal
Nederst: Sigurd dreper Regin. Øverst: Gunnar i
ormegården

sproget. Tre fugler er fremstillet i treets grener over Sigurd. Regin sitter sovende nederst til venstre — et trekk som ikke finnes i sagaberetningen, som kjennes fra Eddadiktningen, hvor det heter i diktet „Faavnesord“ at Regin kvad:

Sid nu, Sigurd!
jeg sove går,
hold Faavnes hjerte mot flammen.

Oppe til høire over treet står hesten Grane med skatten i en kiste tvers over sadlen. Derover (fig. 74) ses 5. Sigurd som dreper Regin ved å stikke sverdet gjennom ham, så blodstrømmen spruter ut av munnen og velter frem av såret, hvor sverdodden stikker ut av Regins rygg. Denne scene er ved et dekorativt tverrbånd adskilt fra 6. Gunnar i ormegården, hvor Gunnar ligger med bakkbundne hener og spiller

75. Vegusdal-portalen. Nedre halvdel av venstre sideplanke. Øverst: Regin smeder sverdet. Nederst: Sigurd steker Faavnes hjerte. Tre med fugler

76. Vegusdal-portalen. Øvre halvdel av venstre sideplanke. Nederst: Sigurd prøver sverdet, og Grane. Øverst: Sigurd dreper Regin

77. Austad-portalen. Nederste del av venstre sideplanke.
Hjertet skjæres ut av Hogne

på et strengeinstrument med tærne mens slangene snor sig omkring ham.

Vegusdalportalen har på venstre sideplanke (fig. 67) fire scener av Sigurds historie, i mange enkeltheter overensstemmende med fremstillingene på Hylestadportalen. De fire scener er alle innrammet i lignende rundinger, men begivenhetenes historiske rekkefølge er derimot ikke iaktatt på samme vis som vi har sett på Hylestadportalen. I det næstnederste rundfelt (fig. 75) finner vi 1. Regin i smien smedende sverdet, mens svennen bruker blesebelgen. I rundingen derover (fig. 76) ses 2. Sigurd som hugger sverdet istykker på ambolten, og dessuten Grane med kisten over sadlen. I den nederste runding (fig. 75) 3. Sigurd som steker Faavnes hjerte over ilden og stikker tommelfingren i munnen. I treet ved siden av ham er to fugler. Endelig inneholder et øverste rundfelt 4. Sigurd som stikker sverdet gjennom Regin, så blodet strømmer ut av munnen. Her er et karakteristisk trekk, som man har oppfattet som ganske spesielt setesdalsk: Sigurd griper fast i Regins lange lugg, idet han stikker ham.

Den annen sideplanke fra *Vegusdalportalen* (fig. 68) har fremstillinger av to dyr innfattet av rankeslyngninger, men ingen av dem synes å skulle forestille Faavne. Kan hende har det nu tapte overstykket over portalen inneholdt en

fremstilling av Sigurds kamp med dragen — for denne hovedbegivenhet i historien må vel også ha vært avbildet, ellers vilde de fire fremstillede scener måtte savne det sammenbindende ledd, sagnets dramatiske midtpunkt.

Austadportalen har bare to billedfelter, nemlig 1. Hognes hjerte skjæres ut (fig. 77) og 2. Gunnar i ormegården, spillende på strengeleken med tærne (fig. 78). Men i fremstillingen av Gunnar i ormegården er visstnok to scener slått sammen, idet det synes som om den mann, der står bakenom den bundne Gunnar viser ham noget, som vel skal forestille Hognes hjerte — dessverre er et stykke av utskjæringen her brutt vekk. De to billedfelter står på hver sin sideplanke, nederst, avdelt med tverrbånd fra rankeslyngningene med dragefigurer som fyller den øvrige flate. Hvad der har vært fremstillet på portalens overstykket vet vi ikke.

Av de setesdalske portaler er Hylestadportalen best skåret, den er helt igjennom det kunstnerisk mest verdifulde arbeide og har den sikreste komposisjon. Svakere såvel i kunstnerisk som i teknisk henseende er *Vegusdalportalen*, men likheten med Hylestadportalen er så fremtredende på ethvert punkt, at der neppe kan være tvil om sammenhengen; *Vegusdalportalen* er en efterligning av Hylestadportalen, et særdeles dyktig elevarbeide som slående minner om mesterverket på mange punkter, men dog ikke når helt op til Hylestadportalens kunstneriske høide. *Austadportalen* har en noget annen teknikk og fjerner sig stilistisk endel mere fra det samme mønster, og er dessuten utført av en kunstner som ikke kan måle sig med Hylestadportalens mester; men der er en rekke trekk i ornamentikken og billedfremstillingene på *Austadportalen*, som bestemt henpeker på samme treskjærerskole som de to andre figurportaler tilhører. For bare å nevne et par sådanne trekk: Hogne som ligger med bakkbundne hender er på *Austadportalen* fremstillet ganske som den bakkbundne Gunnar på Hylestadportalen, hendene ligger flatt mot hinannen uten å dekke hinannen helt og med håndjern om håndleddene. Gunnar er på de to portaler fremstillet spillende med tærne på en „harpe“ av ganske ens form — ikke den vanlige triangelformede harpe, men en mere lyre-lignende form, bestående av en større, pæreformet ramme, hvorover strengene er spent, og et mindre hode av rund form. På begge portaler finner vi ennvidere samme ornamentale tverrbånd med nedadvendte trefligede blad anbragt for å begrense et billedfelt — på Hylestadportalen finnes tverrbåndet over det felt, hvor Sigurd dreper Regin, på *Austad* finner vi det over det felt, hvor Hognes hjerte skjæres ut.

Det springer straks i øinene, når man sammenligner Hylestadportalens og *Vegusdalportalens* sagnhistoriske billedfremstillinger, at de optredende personer hver for sig er

karakterisert på samme vis på de to portaler. Sigurd er den skjeggløse unge mann, og det synes som om han har langt lokket hår. Regin er den eldre skjeggede mann, med stritt, langt nedhengende hår. Smedsvennen ung og skjeggløs. Deres drakt synes å være den samme, en knesid nedentil vid kjortel som om livet holdes sammen ved et belte og slutter nokså tett til overkroppen og armene. På benene hoser, og visstnok sko på føttene, men ikke tydelig markert. Smeden og hans svenn er overalt barhodet, Sigurd overalt iført høi spiss hjelm, som fortil løper ned i en såkalt „neseskjerm“ og i nakken har en lignende beskyttende forlengelse; detaljer ved hjelmens tydelig tegnede beslag er ganske ens på de to portaler. Det eneste trekk i kostymet som er karakteristisk for Hylestadportalen alene er det, at vi i Sigurds kamp med Faavne ser at kjortelen er splittet i siden — en detalj som det har sin interesse å notere, da den gjenfinnes på andre middelalderske fremstillinger.

Ennu mere slående blir likheten mellom de to portaler når vi betrakter de enkelte historiske scener, som forekommer på dem begge. Se for eksempel fremstillingene av Regin som smeder sverdet, (fig. 71 nederst og fig. 75 øverst). På begge portaler inntar smeden og smedsvennen samme stilling, smeden løfter i høire hånd den tunge hammer til slag og holder med sin store tang sverdemnet på ambolten, svennen arbeider med blesebelgen ved essen. Foran ambolt og esse er på begge portaler anbragt en liggende hammer — for å utfylle rummet, og i samme hensikt er også anbragt et dekorativt blad i mellomrummet mellom de to personer. Det vil dog bemerkes, at Vegusdalportalens fremstilling er vendt om som et speilbilde av Hylestadportalens, og man ser lett, hvor langt elegantere figurtegningen er på Hylestadportalen.

Sammenligner vi de øvrige scener som er felles, finner vi Sigurds sverdprøve, Grane med kisten på sadlen, og Sigurd stekende Faavnes hjerte ganske ensartet fremstillet på begge portaler; i særdeleshet den sistnevnte scene frembyr slående parallelismer: tommelfingren i munnen, tenen med de tre gjennomstungne stykker av hjertet og den høie gaffel, hvori tenen hviler. Men også her ser vi Hylestadmesterens kunstneriske og tekniske overlegenhet, især i behandlingen av treet med fuglene. Og likeledes hvor Sigurd dreper Regin (fig. 74 og fig. 76), er flere detaljer ganske ens på de to portaler, således det trekk, at Regin griper omkring klingen på Sigurds sverd, og videre blodstrømmen som velter ut av munnen. Det er imidlertid tydelig, at Vegusdalportalens kunstner ikke har vært en uselvstendig kopist, han har jo det originale og morsomme innfall å la Sigurd gripe Regin i panneluggen idet han stikker ham.

Den måte hvorpå draktens folder er markert med innskårne buede linjer er felles for samtlige tre setesdalske

figurportaler og den er typisk for dem, og forekommer ikke på de andre norske stavkirkeportaler med figurfremstillinger. Svakest fremtredende er den på Austadportalen, som i det hele tatt må betraktes som den yngste av gruppen og med typemerkene minst fremtredende. De ganske gode legemsproporsjoner som utmerker Hylestadportalen og Vegusdalportalen finner vi ikke i Austad, hvor f. eks. Gunnars hode (fig. 78) er uformelig og uforholdsmessig stort. Men Austadmesteren har hatt god sans for komposisjon, det ser vi best av den sikkert komponerte gruppe, hvor hjertet skjæres ut av Hognie (fig. 77). Dessverre er den høire del av dette felt nu borthugget, så der bare står igjen to fremstrakte armer av den person, som har stått lengst til høire. Det synes som om vedkommende har stått rede til å ta imot hjertet. Men lengst til venstre står også en skikkelse som kan tydes på samme vis, idet denne figur i den ene hånd holder en skål, og i den annen et klede. Også i fremstillingen av Gunnar i ormegården merkes mesterens evne til å gruppere godt og komposisjonen er langt sikrere tegnet enn proporsjonene; især er slangene meget virkningsfullt anbragt, to stykker snor sig omkring ham og to andre henger ned over ham, og slangehodene ligger ekle og vemmelige mot hans kropp.

78. Austad-portalen. Nederste del av høire sideplanke.
Gunnar i ormegården

Som det ovenfor har vært fremholdt, er det ikke bare kretsen av de sagnhistoriske billedmotiver, som binder de setesdalske stavkirkeportaler sammen til en avgrenset gruppe. Også deres rent ornamentale deler har en rekke felles motiver og viser tydelig innbyrdes slektskap i stilistisk henseende. Allikevel, hvor suverent fritt har ikke den enkelte kunstner formet sin komposisjon, hvor selvstendig arbeider han ikke med de tradisjonelle dekorative elementer, så hver portal får sin skarpt utpregede individuelle karakter. Hver kunstners arbeide lyser av hans personlige skaperevner.

Riktignok kan vi vanskelig dømme om totalvirkningen av de enkelte portalers utsmykning, da det jo for samtliges vedkommende bare er sideplankene som er bevart, mens hele overstykket er gått tapt. Men vi har dog tilstrekkelig til å dømme om deres verdi som dekorativ kunst.

Vi ser i den figurale Hylestadportal den store episke linje. Ypperlig er måten hvorpå de djervt skårne småscener, som står innenfor de begrensede billedfelter, samspiller med de partier, hvor fremstillingen er friere utfoldet over en større flate — særlig på høire side, Sigurds kamp med Faavne. Like mesterlig er detaljeringen, især Faavnes praktfulle hode, vilt frevende mot Sigurd og dragekroppens fantastiske bøining med de store bladslyngninger omkring, og av fortrefeligg virkning Sigurds spenstige holdning, idet han tar støtte med det ene kne, løfter

skjoldet foran sig og med et kraftfullt støt jager sit sverd gjennom Faavne.

Vi ser på Vegusdalportalens venstre side den ubrutte rekke av runde medaljoner av langt strengere ornamental karakter enn Hylestadportalens, og derfor i harmonisk samklang med den høire sides dekorasjon, hvor fortellingens tråd slippes og det rent ornamentale får råde grunnen alene. Håndverksmessig står Vegusdalportalens endel tilbake for Hylestadportalens fortrefelige treskjærerarbeide. Figurene er ikke skåret med samme dyktighet, de er mere klosset tegnet, mere kantede og med styggere kontur. Forresten er treet adskillig forvitret, hvad der gjør det vanskelig helt retferdig å bedømme figurfremstillingenes kunstneriske verdi. Derimot har ikke tidens tann ødelagt virkningen av de sterke, brede bladslyngningers rolige rytme, som festlig toner på den høire sideplanke.

Den ornamentale Hylestadportal (fig. 79 og 80), som helt savner fortellende motiver, gjør inntrykk av å være skåret av en yngre hånd enn den figurale portal, og har likeledes en yngre karakter enn Vegusdalportalens. Dens fortrinlig utskårne ornamentikk er elegantere og lettere; se bare på venstre plankes ypperlig tegnede spiralsnoninger — et langt livligere linjespill enn vi har sett på Vegusdalportalens. Smale og smekre stengler ruller sig sammen i tette vindinger så utsmykningen får et preg av geometrisk ornamentikk, mens

79. Den ornamentale portal fra Hylestad. Venstre sideplanke

80. Den ornamentale portal fra Hylestad. Høire sideplanke

den annen sideplanke med bredere former og rikere bladverk har en mere fremtredende vegetabilsk dekor, og de langt svungne dragekropper med sine markerte vinger på begge planker gir en kontrapunktisk virkning i linjespillens harmoni.

Austadportalens ornamentikk er ikke så dristig og forekommer noget tørr, den er flatere skåret og synes være den yngste av portalene.

Der finnes i Setesdalen ennå et par bruddstykker av hvad der sannsynligvis engang var en stavkirkeportal, nu anbragte på en dør i loftet på Bø, Furuteig, Valle. Originallene har nærværende forfatter ikke hatt anledning til å se, men efter fotografier å dømme kan også disse arbeider innføres i den stilistiske gruppe, vi har kalt den setesdalske portaltypen.

Av middelaldersk kirkeinventar fra Setesdalen er der ikke meget eller særlig interessante stykker bevart. Der kjennes foruten nogen få lysekroner og lysestaker samt vannkanner (aquamaniler) av messing et par enkle døpefonter av klebersten og et sengotisk altarskap. Ingen av disse kirkeutstyrssaker antas å være forarbeidet i Setesdalen. De er visstnok alle innførte saker og skal ikke medtas i denne oversikt over setesdalsk kunst og håndverk i middelalderen.

Men derimot har vi utenfor det kirkelige område et par høist interessante minnesmerker — nemlig to vakre skjolde av tre med rike jernbeslag, utvilsomt hjemlige setesdalske arbeider fra høimiddelaldersk tid. De opbevares begge i Universitetets oldsaksamling. Det ene av disse skjolde kommer fra gården Aamli i Valle (fig. 64 og 65). Det er av furutre, rundt og måler 36 cm. i diameter. Midt på skjoldet er den store, sterkt hvelvede, runde skjoldbule, skjoldrannen er beslått med et ombøid bånd og mellom rannen og skjoldbulen er flaten prydet med pånaglede vakre beslag — alle disse deler av jern. Baksiden har cirkelformede koncentriske båndbeslag innenfor rannen, og tvers over skjoldet er festet et håndfang av tre (se fig. 65).

Det annet skjold (fig. 66) er av løvtre (muligens lind),

adskillig større, måler 51 cm. i tverrmål. Det har oprindelig hatt håndfang festet som på skjoldet fra Aamli, og har likesom dette skjoldbule, rannbeslag og rike prydbeslag av jern over skjoldflaten, som fig. 66 viser. På skjoldbulens flate brem er innrisset en oldnorsk runeinnskrift som i oversettelse lyder: „Gunnar gjorde mig, Helge eier (mig)“, (se foranstående avhandling s. 117 f.). Dette skjold er fra gården Rike og har der i senere tid prydet en loftsør.

Det er mest sannsynlig, at vi her har et par av de skjolde som i middelalderen kaltes „bondeskjolde“; de var av tre, i eldre tider mest av lindetre, med beslag av jern slik som vore setesdalske eksemplarer og hørte til den våbenføre manns almindeligste utrustning.⁷

Det prydelige utstyr, som disse setesdalske skjolde har, vidner om en høit utviklet og sikker smak for dekorasjon. De vakre beslagformer står fortreffelig på skjoldflaten. Deres stil kan nærmest betegnes som senromansk og antagelig skriver de sig fra tiden omkring år 1200 — altså samtidige omtrent med stavkirkeportalene — men da vi mangler rikere sammenligningsmateriale er det vanskelig å gi en sikker datering for disse interessante og vakre mindesmerker fra Setesdalen i middelalderen.

NOTER OG HENVISNINGER

¹ „Norske bygninger fra fortiden“, utgivne av Foreningen til norske Fortidsminnesmerkers Bevaring. Med tekst av N. Nicolaysen. Tredje rekke. [NB. Titelbladet har uriktig betegnelsen: Annen rekke.] Kristiania 1877 [—1880], side 5, pl. XIV og XV. — „De norske Stavkirker“, av L. Dietrichson. Kristiania 1892, side 73—78, 241—43, 369—71, fig. 28 a, b.

² „Norske bygninger fra fortiden o. s. v“, s. 6, pl. XVI. — „De norske Stavkirker“, s. 373—75.

³ „Norske bygninger fra fortiden“, s. 6, pl. XVII. — „De norske Stavkirker“, s. 371—73.

⁴ Anf. sted s. 62—78.

⁵ Henrik Schück: „Studier i nordisk litteratur- och religionshistoria“. I. Del. Stockholm 1904, s. 172 ff. — Gustav Storm. „Sagnkredsene om Karl den store og Didrik av Bern“, Kristiania 1874, s. 76—85.

⁶ „Soga um Volsungarne, Gamalnorsk grunntekst og nynorsk omsetjing“, ved Torleiv Hannaas. Oslo 1907.

⁷ Hjalmar Falk „Altnordische Waffenkunde“ (Videnskapselskapets Skrifter II. Hist. Filos. Klasse. 1914. No. 6). Kristiania 1914, s. 127.

GAMLE VEGAR

AV GISLE MIDTTUN

Setesdal fekk fyrste k yrevegen sin i 1840  ri. Det var postvegen upp dalen. Fyre den tidi kunde ein so vidt rakla med ei kjerre her og der millom nokre av gardane.¹ Elles var det berre tale um f rsleveg r. Kor desse i r yndi gjekk, f r me ingi greie på i brev, offentlege dokument e. dl. Kart finst det heller ingi av. Rett nok fekk Gjellebøl (prest i Valle 1772—1782) i stand eit,² som fylgde med manuskriptet hans til „Beskrivelse over S etersdalen“, men det er kome burt. Det er i minsto ikkje   finna, korkje i offentlege samlingar eller bibliotek. Elles hadde ein vel i dette høvet ikkje lært so mykje av det; for karti frå den tidi er ikkje sers p litlege. Det meste um vegane finn me i den ovannemnde „Beskrivelsen“ av Gjellebøl. Han hev millom anna eit langt stykke um Byklestigen³ (fig. 47) og um vanskane med   fara Straumen i Byggland.⁴ Han nemner  g, at det gjeng vegar til bygdene aust og vest for Setesdal,⁵ men at dei er mest ufarande. Ein må alltid fara yver „Fjelde, Myre og Moradser, samt snevre Steder og saadanne Veje, som er saa stenige, at man mangel Gang ikke kan ride om Sommeren, men n des til at gaae“.⁶ Elles er det mykje embetsmannen som er ute og klagar yver kor langt burte fr  verdi han er, „hvor vanskelig det er paa dette Sted at faae Omgang med de saa kaldte conditionerede Folk“,⁷ og „hvor besværligt Embedsmænd paa disse Steder have det, især Pr esterne, naar de v rdelig skal efterkomme deres Pligter, baade i henseende til Sognebud og Huusbes g, som og i Henseende til deres Rejser til Annexerne“.⁸ Umlag det same skriv P. L. Lund (prest i Valle 1794—1803).⁸ Av forhandlingsprotokollen for „Sogneselskabet for Norges Vel i Valle“ (1811) f r me vita at det gjekk vegar yver heiane fr  Telemarki til Valle og fr  Brokke i Hylestad til Sule-skard i Sirdal og vidare til Stavanger, og at den siste vegen var av „væsentlig nytte for den almindelige Trafik fra Telemarken og Østlandet til Stavanger og Vestlandet.“⁹

Men hermed er umlag alt sagt. Vil me vita meir, lyt me lita oss med tradisjonen. I staden er denne tolleg rik og

sikker. Det er ikkje so lenge sidan dei gamle vegane var i bruk, og ein og annan er enno nytta. Stort er det ikkje; for bygdene austan- og vestanfjells hev ikkje so mykje med kvarandre   gjera no, og dalen og dei andre bygdene hev fenge andre vegar ut.

Den tradisjonen me hev   byggja på er berre godt og vel hundrad år gamal, men det segjer i grunnen det same som fleire hundrad år; for det er fyrst i 1800  ri at samferdsla bygdene imillom tek heilt nye vegar. Slik det var ikring 1800, hadde det stort s t visseleg vore fr  langt attende. Eit anna spursmål, som me skal k ma attende til seinare, er at ikkje alle vegar var like mykje nytta til kvar tid. Mange kann ein mest berre kalla gardsvegar  g. Dei fører frå ein einaste gard eller eit par yver til ei onnor bygd. Desse vegane er ikkje tekne med på kartet (pl. 9). På det er det berre teke med dei vegane ein hev grunn til   tru verkeleg var  lmannvegar.

Av desse vegane skal me fyrst taka for oss vegen utigjenom dalen. Fr  fjellgardane Bjaae, Breive og Hovden tok han um Ørnefjødd ut langs vestsida av Ottra. Ved Løyning kom det ein heieveg fr  Vatndalen til; so f r ein yver Vatndalselvi (fig. 81), og so var det greidt nedyver til kyrkjebygdi i Bykle. Derifr  tok vegen ned til Bykil, der det var yverro til austsida av Ottra, og so var det Byklestigen   slita. I Oveinang i Valle tok ein atter yver Ottra og um Dale og Nomeland til Aamlid i Valle. Elles var det veg på austsida  g, um Homme, Tveiteb  og Vallebø til Harstad, der ein tok yver Ottra til Aamlid. Derifr  gjekk vegen upp yver heieristi ved Berge og ned Hylesdalen til Uppstad i Hylestad og vidare um Nomeland, Rysstad, Helle, Besteland og Langeid til Ose. Fr  Ose tok dei oftast fjordane ut til Gullsmedmoen ved enden av Bygglandsfjorden. Men h vde det til at dei ikkje var farande, m tte ein taka upp kleivane ved Ose, yver Fr ysnesheiane, Sk medalen og so „Tr eldalann“ endelengst og ned til Sennum og Gullsmedmoen.

Skulde ein so til Arendal eller Nedenes, som var det vanlege i gamal tid, tok ein um Evje, upp Hovlandsdalen til Vegusdal, vidare nedyver til Hægrefoss, der skrivaren i lang tid budde, og so um Froland til byen. Kristianssand reiste dei mindre til. Det var ikkje so lett å koma dit. Lange, tunge heiar låg og stengde. Men etterkvart som lastehandelen tok til i dalen, drog det annan handel med seg, og dølene måtte til Kristianssand. Vegen tok nedyver til Hornes, der det hōvde, at dei rodde eller um vetrane kōyrde fjorden ut til Kile. Men var det ikkje framkjōmt pā den mātēn, tok dei heiane fat. Frā Kile bar det upp Hæglandskleivane yver Sandriphēi og ned „Moldkleiv“ til Mossbō og so ei mil ā ro til Kristianssand.¹⁰ Det var mest i dei nedre Setesdalsbygdene, Aardal, Byggland, Sandnes og Austad, der meste skogen er, at dei fōr til Kristianssand.

I Valle var det Arendal eller „Aandalen“ som var „byen“, og pā jamnen fōr dei dit heilt til postvegen kom. Dei hadde sin eigen byveg. Frā Viki i Valle tok dei austyver til Timbreviki (fig. 82) i Findalen utanfor Optestōyl, ut Sæbyggjēskardet millom Torvslid og Kile i Fyresdal og so vidare ut Birtedalen og ned til Gjøvdal, der dei mykje tok inn pā Jorundland. Sidan gjekk vegen um Aamlid og ned til byen.¹¹

I Bykle reiste dei mykje til Stavanger eller „Stavang“. Det var skjotare enn ā fara ut dalen til Kristianssand eller Arendal. Dei rodde inn Botsvatnet og tok yver heiane til Sand i Suldal, der dei sette ned hestane sine. So rodde dei i bāt til byen.¹¹ Dei kunde òg fara um Lyse, men det var ikkje so greid veg dit.¹ Frā fjellgardane i Bykle gjekk det vegar nordetter til Bleskestadmoen og Roalkvam i Suldal, og derifrā kunde dei fara ut Suldalsvatnet yver Sand til Stavanger. Skulde dei nordetter til Hardanger, gjekk det vegar dit òg.¹

Vegane austetter var mange i Bykle. Det gjekk vegar til Grungedal, Vinje, Mo og Dalen. Fleire av dei var gamle driftevegar, som ofte er nytta enno. Det er so gode beite i Bykleheiane, at det kvart ār ligg svære driftene der. I Valle òg gjekk det mange vegar austetter. Millom dei er „Bispevegen“ den mest kjende. Han heiter so, av di bispen nytta denne vegen, nār han var pā visitasreis.¹² Vegen tek upp frā Tveitebō og kjem ned i Kleivgrend i Fyresdal. Elles er det mange vegar i Valle som fører yver til Fyresdal. Gardane pā austledi hev stōylar i Findalen, og dā er dei mest i Fyresdalseign. Frā Flateland og Rygnestad gjeng og gjekk det vegar yver til Dalen i Telemarki.

Vestetter var det verre med vegane. Her er fjelli høge, grā og steinute. Riuven ligg og stengjer som ei stor, veldug riserōys. Pā ei vis hev dei likevel kome fram der òg. „Dei tok pā Heidi anten med Rōysland i Oveinang eller med

Berge i Aamlid eller med Berg i Hylestad og fōr „Skinnevegen“, skriv Skar, og namnet skal koma av, at dei fyrr i tidi førde skinnskatten denne vegen yver heii til Stavanger.¹³ Truleg er dette rett, og vegen skulde dā vera frā tidi fyrr dei byrja ā fōra skatten til kongsgarden Nedenes, der lensherren eller futen hans fekk sin faste bustad ein gong i 1500 āri. Som me ser, kunde ein taka ut frā tri stader og fara „Skinnevegen“. Truleg hev vegane mōtst ein stad inne pā heii. Elles er det eigenleg vegen frā Berg i Hylestad som er „Skinnevegen“. Han gjekk um Haahelleren like ved grensa millom Setesdal og Vest-Agder fylke og um Suleskard og Aadneram øvst i Sirdal til Lyse. Det er ātte drjuge miler. Frā Lyse rodde dei til Stavanger.¹

Austetter gjekk eit par vegar frā Hylestad til Fyresdal. Den eine tok ut frā Hovet og Haugen og den andre frā Straume. Dei mōttest inne pā heii i nārleiken av Amalia gruva ein stad. Lenger ute i dalen gjekk det òg mange vegar austetter. Soleis frā Austad og Aaraksbō yver Kvipt til Fardal i Fyresdal og frā Jōrdalsbō i Byggland til Tovdal og derifrā vidare um Aamlid til Arendal. Denne vegen var fyrr mykje nytta av folk frā Byggland, som skulde til Arendal. Valldøler og andre bruka han òg, nār Bygglandsfjorden vetrebil var ufōr.¹

Vestetter gjekk det vegar frā Langeid og Skōmedal til Sirdal og Aaserall, og frā Hornes til Aaserall og Grindheim i Marnadal. Vegen frā Langeid til Sirdal gjekk um heiegardane Pytten og Kvina. Han hev namn av „Nordmannvegen“, av di setesdølene kallar alle som bur nord og vest for Setesdal „Nordmenner“. Pā same visi kallar dei folk austanfrā „Austmenner“ og folk utanfrā „Utmenner“ eller „Blaamenner“.¹⁴ Aaserallsvegane frā Langeid og Skōmedal gjekk yver til Lognavatn og so nedyver til hovudbygdi. Derifrā kunde ein koma vidare til bygdene sunnanfor, og vestetter til Eikebygd og Fjotland.¹

Me hev no havt for oss dei viktugaste vegane i Setesdal. Som me ser, hadde dei vegar ut til alle kantar og kunde fara kvar dei vilde. So vidt me kann skyna, var det ikkje nett gode vegar; men elles nyttar det lite ā samanlikna dei med vegar no. For vāre augo ser det ut som dei hev gjort seg sjōlve. Dei gjeng „upp Slōv og ne Hurrandi“.¹⁵ Upp pā hægste heieristene og nedatt i dei hōlaste dalane, so ein skulde tru, det berre var reine vitlōysa som kunde koma slik pā det. Folk fyrr i tidi hadde visseleg ikkje dette synet. Dei kunde med vegane sine, slik dei var, og visste ikkje av noko likare. Dei hev vel heller ikkje i rōyndi gjort seg sjōlve. Den fyrste mannen som gjekk vegen, la han. Seinare gjekk andre der. Dei fann kanhenda ut, at det var lettare ā taka litt pā ein annan kant her og der, og til slutt vart vegen liggjande, der det var best ā ganga. Etter

81. Løyningsbrui, Bykle

For. Aug. Abrahamson

dette prinsippet er dei gamle vegane lagde. Difor ser ein at dei krockar for urder og gjél og bratte berg og store lunsemyrar. Då slapp dei kostnaden og arbeidet med å halda dei i stand. Elles hev me døme på at dei stelte på vegane sine, der dette var naudsynleg. Etter gamalt hadde dei vedtak um at dei skulde vøla ymse vegestykke, bruer o. dl. I den leidi sat det vel noko att frå dei gamle lovene.¹⁶ Soleis ser me at valldølene heldt i stand „Bispebrui“ yver Findøla ved Kvosokstøylen heilt til postvegen kom,¹ og like eins hadde byklarane Byklestigen. Gardsvegar og slikt var dei og samstelte um, og yver ei og onnor stor myri, der vegen gjekk, la dei trandleveg, og folk frå garden møtte fram, når slikt arbeid låg fyre.¹

Men meste arbeidet hadde dei vel på vegen upp dalen. Det var offentleg veg å kalla for og stod vel i 15 og 1600 åri under tilsyn av lensherrane eller futane deira. Seinare, under det landsfaderlege styret hadde „Generalveimestrene“ øvste tilsynet med vegane i landet,¹⁷ deretter amtmennene og so „Veimestrene“ att. Men slike karar kom ikkje til Setesdal som rimeleg kann vera, so det vart vel futane eller helst bondelensmennene som fekk sjå til, at vegen var som han skulde vera. Koss dette arbeidet vart gjort, eller koss vegen såg ut, hev me ikkje større greie på fyrr i 1770 åri, då Gjellebøl skriv um det. Då var vegen upp dalen rotelagd med ein rotemeister for kvar rote til å sjå etter, at vegen var i stand og passa på, at kvar gjorde si plikt. Futen var det som sette inn rotemeistrane, og han hadde øvste tilsynet med vegen. Men Gjellebøl skriv at det vart so lite av arbeidet som råd var. Bøndene hadde ikkje „megen Bekymring“ um vegen. Dei lét det lona som det best kunde. I Bykle t. d. der folk budde langt burte frå vegestykket sitt,

hende det ofte at det berre kom nokre få, når heile ålmugen skulde arbeida på vegen. „Situationen og Beliggenheden“ var og mange stader slik, at vegane ikkje kunde bli betre utan stor kostnad „eftersom der idelig forekommer Stene og Klipper, trange og snevre Steder, Myre og Moradser og saa fremdeles“. Gjellebøl nemner vidare at ein um sumaren ikkje kunde bruka vogn eller kjerre, men måtte rida eller gå, og um vetteren var det nok framkjømt med slede; men då gjorde snøen ofte vegen ufor att. Han endar med å segja, at „Vejene ere saaledes her, at de ingensteds kan være værre; ja en Fremmed kan umuelig forestille sig deres Besværligheder“.¹⁸

Gjellebøl er svært strid her, men hev nok rett i det, at dei ikkje kunde vera verre nokon annan stad; for den gongen var dei vel like eins heile landet yver i fjellbygdene, der det ikkje gjekk gjennomgangsvegar som i Gudbrandsdalen og Valdris. At setesdølene skulde vera verre enn andre folk i dette stykket, hev me ingen grunn til å tru. Tvertum ser me at dei ikkje heldt seg undan, når det galdt å letta samferdsla.

I 1750 åri fekk soleis oberst Christian von Koss og provsten Abel i Byggland dei med på å leggja ihop til eit fond, som dei skulde bruka å grava ut Straumen for.¹⁹ Han ligg millom Sandnesfjorden (Bjaafjorden) og Bygglandsfjorden, der ferdsla upp dalen gjekk, og var berre farande midt på sumaren, når elvi var liti. Haust og vår, då dei mest måtte fara denne vegen, laut dei bera føringi si eit langt stykke yver land, og so draga pråmane tome upp langsetter landet.²⁰ Dei la til med eit nytt laup eit stykke ifrå, men midt på møtte dei fjellet og vann ikkje lenger. Vart det soleis ikkje til noko nytte, viser det likevel, at det ikkje var viljen som vanta.

I den forhandlingsprotokollen for sokneselskapet i Valle som eg fyrr hev nemnt⁹ ser me at dei etter oppmoding av distriktsselskapet i Kristianssand sette upp „Veiviserstammer“ på vegen millom Brokke i Hylestad og Suleskard i Sirdal („Skinnevegen“). Til dette arbeidet fekk dei 30 rd. av distriktsselskapet; men med ein slik sum rakk dei vel ikkje so langt, og dei hev vel mått lagt godviljen til og gjort billeg arbeid. Dei støylsvegane dei bruka um vetteren, når dei var etter høy, vilde og distriktsselskapet at dei skulde varda upp, og det gjekk sokneselskapet med på. Elles var heievegane oppvarda mest alle stader. Noko som vel sat att frå dei gamle lovene. Dei var „steinasett“ som det heiter i stevet:

„Eg fekk 'kji ganga Færaveg,
som e merkt'e med Steinasett;
men midt ive hægste Fjødd aa Flug,
der striaste Fossann' gjekk“.²¹

Slike steinar eller „nyddinga“, som dei er kalla, stend det enno nok av etter heievegane. Det er eit par steinar som er lagde oppå kvarandre på ein stor stein, eit skarv e. dl., so dei er lett synlege (fig. 83).

Ein og annan staden hadde dei serlege vegmerke. På Vestheii i Valle, når ein fær upp Holtheii til Augundkjønn, stend det soleis ein fugl av jarn på ei stong, og der heiter det „vest med fuglen“. Like eins stend det ein på Austeheii. Det er „Høna på Hønehei“ (fig. 84), ei utskori høne av tre på toppen av ei stong. Ho stend på ein stor stein like ved støylsvegen til Tveitebø-Findalen i Valle.²²

Ein må tru at setesdølene hev stelt so mykje på vegane sine, som rådi og høvet var til. At dei meir enn andre skulde laga kongeveggar upp igjenom heiane, hadde vel ingen venta, og når embetsmennene, helst prestane, kraunar, so hev vel det sin grunn i at dei vilde ha betre kall. Dei vilde burt frå „dette møisommelige og langt fra civiliserede Mennesker avsondrede Fjeldkald“, som bispen Sørensen skriv i 1812 um Valle.²³ Vegane var sjølvsagt ikkje gode; men folk kunde med dei slik, og dei fekk den føring dei trong, fram på dei. Um vetteren var det ikkje so ille. Då kunde dei køyra isane utetter fleire milene og kunde taka tolleg store lass både ut og upp. Det var berre det, at dei hadde ikkje so gode stunder å reisa då for skuld høykøytingi og høydrag- ingi heim av heiane. Rett nok skriv Aamodt (prest i Valle 1803—1814), at dei reiste til byen like etter jol;⁹ men det hev ikkje vore på jamnen. Det vanlege var at dei fór etter vårvinna, „verkji“. Då hadde dei ikkje anna å taka seg til, og då var det flust med beite etter vegane, so dei slapp å taka fôr med seg. Skulde dei etter heievegane, kunde dei berre fara då. Seinare vart det ikkje tid; for då kom slåtten, og den heldt dei på med heilt til snøen fall i hågheiane.¹ Rette reisetidi var i håballen.

Då var det ikkje tale um å køyra. Dei måtte klyvja. Difor vart det ikkje so mykje, dei fekk med seg. På hesten førde dei halvonnor tunne korn og sjølv bar dei ei halv- tunne eller eit kvartel.²⁴ Kom dei vegen upp dalen og Bygglandsfjordane var føre, leigde dei førslebåtar på Senum. „Senomsbaatann“ bar seksti klyvjar umlag; ein eller tvo mann rodde, og so laga dei til „Tjell-Segl“, dei hadde på båten.²⁵ Det var ikkje so lett å gjera byferd då, og det tok lang tid. Skar fortel um dette: „Sandnesarne laag aatte-nie Dagar i Sjøvegen og Valldølarne fjortan. Men Byklarane turfte tri Vikor, vist daa fyrst dei hadde Ut-ekjeslass. Han var som han var straumreken fyrst han hadde vore i Sjøveg; eg var slamen i mange Dagar etter-paa. I Kleivarne var det paa Livet so traatt; dei var i ein Glerung. Olav Paalsson fór slik Uferd i Faanekleivi. Han rapa utyver; Skreppa og han fór Rult um Rult ned i „Kattedalen“.

„Eg datt so vondt i dei Faanekleivinn’;
der slo eg av meg de Siebeini.
I Faanekleivinn’ datt eg so fælt,
aa Skreppa aa Dunkjen fygde me.
Men eg vart daa go att’e likevel,“

sa han. Og so alle Lyserne me drog med oss fraa Byen! Kvilorne — det var som aa liggja i ei Maurtuve. Det var berre aa vregja Klæli av seg og aat Badstoga med dei, det fyrste me gjorde naar me kom heim.“²⁶

Upp etter vegen var det kvileplassar, der dei fekk stall- rom og seng. Før dei heievegane, tok dei inn på støyane eller i høybuer. Elles var vegane sjeldan lenger, enn dei kunde nå fram til folk på dagen. Gjestgjevarhus var det i eldre tid ingi av, fyrr ein kom heilt ut til Faret i Hornnes.²⁷ Det var heller ikkje naudsynleg, skriv Gjellebøl: „— deels eftersom her ikke kommer uden meget faa Rejsende, deels eftersom dette Folk er meget gjestfrit, imodtager gjerne enhver Fremmed, og hjælper efter Formue med hvad det kan. Dog er Skydsskaffere indsatte i hvert Sogn, som tilsige Heste for de Rejsende. Forresten gaer baade Pengeskyds og Friskyds alle Sogne om, Gaard fra Gaard og Tour a Tour.“²⁸ Fyrst umlag 1800 vert det gjestgjevarar i dalen. Presten Lund nemner soleis, at der var „3 Giæstgivere, der tillige ere Skydsskaffere, hvor man erholder en Sæng og Beværtning saa god som den her kan falde“.⁸

Etter det Gjellebøl skriv, kom det sjeldan reisande til dalen, og det kann han vel ha rett i, slik som han såg det. Til reisande rekna han visseleg berre embetsfolk og „conditionerede“, som tok vegen uppum prestegarden. Elles måtte han motsegja seg sjølv; for rett som det er, fortel han at det ikkje fór so lite folk etter dalen, helst handlarar og

82. Timberviki, Austeheian', Valle

Fot. Aug. Abrahamson

83. Vegen til Tveitebø-Findalen. Til vinstre ser me ein „nydding“, like eins ein til høgre

Fot. Gisle Midttun

slike.²⁹ Presten Lund skriv det same,⁸ og so kjem Skar, som hev samla mange fråsegner um dette.³⁰ Av det desse mennene skriv fær me eit godt bilete av samferdsla. Det rek gjennom bygdene alle slag handlarar. Hestehandlarar frå Hardanger, Sirdal og Ryfylkebygdene. Dei hadde med seg humle og onnor vare, som dei selde eller bytte burt. Skinn kjøpte dei. Fehandlarar frå nokon kvar kant kom det nøgdi av, og Tinndøler, Numedøler og utmenner fór med kram. Gylendingane kom med spit, og nede frå Arendalskanten kom det folk upp med bjøllor, klavar, spikar og onnor jarnvare. Setesdølene sjølve dreiv lite handel. Einast var byklarane og ein og annan valldølen som rakla med noko hestehandling. Dei var nordetter til Røldalsmarknaden og kjøpte inn og selde sidan utigjennom dalen eller på Austmannbygdi. Jonsokbil var det stor marknad i Valle og um hausten i Hornnes, og til desse marknadene kom det folk frå alle kantar. Dei heldt skeid i dalen, og dit søkte både „austmenner“ og „nordmenner“. Kjempor frå andre bygder kom og vilde prøvast, og setesdøler som Bjørgulv Uppstad fór utanbygdes vide vegnerne omkring på same arbeidet. Det var gode tider i dalen, og folk søkte dit på arbeid, visst då i slåtten og skurden. Det var mest austmenner og folk frå dei øvre bygdene i Vest-Agder. Aasdøler fór haust og vår gjennom dalen. Dei reiste austyver til Telemarki på arbeid, og derifrå kom det mykje folk, som skulde vestyver.

Som me ser, hadde Setesdal i denne tidi, 1770 åri og utetter til ikring 1850, stor samferdsle med alle bygdene rundt ikring. Ikkje so mykje, at setesdølene reiste sjølve, som det kom andre til dalen. Heller ikkje stod dei i noko større samband med bygdelag langt burte. Det var berre dei næmaste. Men likevel hev det sjølvsgagt havt sitt verd.

Um det ikkje nett var fyrstehandsinntrykk dei fekk, so var Setesdal likevel ikkje nokor avstengd bygd. Høve til å fylgja med hadde setesdølene, var so dei vilde.

Frå den eldre tidi veit me mindre um samferdsla og reiser i dalen.³¹ Å slutta attende er i dette høvet ikkje so godt. Eit stykke tilbake i 1700 åri vil det vel svara so nokolunde med den tidi me no hev havt fyre oss, men stort lenger kjem me ikkje på den vegen; for mykje av den handelsrørsla som var sist i 1700 åri og utetter, byrja truleg då og hekk, som andre stader i landet, saman med aukande velstand og friare handelsformer. Frå tidi fyrr hev me då mest ikkje anna å halda oss til enn dei gamle brevi og dokumenti, som me kann finna noko i um handel og vandel millom setesdøler og utanbygdes folk. Det er oftast turr kost, som berre inneheld stutte vitnemål um gardhandel, jordsal, makeskifte, arv, lån, pantsetjing av jordeteigar o. dl. Men bak dei turre, knappe ordi løyner det seg ofte mykje liv. Diverre er det ikkje so mange brev som me kunde ynskja, og dei umhandlar berre visse sidor av samrørsla, men det er då alltid nok til at me fær som ei meining um koss samferdsla hev vore, og me kann alltid draga sume slutningar utan å gjera oss skuldige i altfor store mistak,

Dei brevi ein no kann finna og som inneheld slike opplysningar, skriv seg frå tidi 1400 til umlag 1700 med dei fleste i 1600 åri. Frå 1400 åri hev me fem brev.³² Av dei viser eit nord til Kvinnherad i Sunnhordland og dei andre aust til Telemarki (Øyfjell 1, Kviteseid 1 og Fyresdal 2). Frå 1500 åri hev me elleve brev,³³ som alle viser austetter (Fyresdal 4, Skafse 2, Vinje 2, Eidsberg 1 og Tovdal 2). Frå 1600 åri hev me seks og tjuge brev,³⁴ der seks viser vestetter til Ryfylkebygdene og resten aust til dei fyrrnemnde bygdene i Telemarki og dessutan til Tovdal, Gjøvdal og Gjerstad.

Noko visst kann me ikkje få ut av dette, dertil er tilfanget for snaudt; men det ser likevel ut til at samferdsla hev vore størst med austmanbygdene i desse tri hundrad åri. Det er so rimeleg òg; for vegane dit var lettast. Me kann òg skyna at det hev vore mykje med giftarmål millom Setesdal og Telemarki. Mange av jordsali frå austmenner til setesdøler og umvendt hev just kome av det at dei hev ervt jordepartar med giftone sine. At dei vart i slekt på baa sidor av heiane skapte atter samvære ved bryllaup, likferd, erveøl og andre ættesamkomor. I det heile hev det visst vore meir av slik samferdsle enn ein skulde tru. Det same gjeld og Ryfylkebygdene, men i mykje mindre mun, um ein skal døma etter brevi, og det kann ein visst gjera her.

Det som må undra oss mest er, at ikkje noko brev viser nedyver eller vestyver til bygdene i Vest-Agder. Det ser ut som det ikkje hev vore nokor samferdsle her i denne tidi. Dette kann vel ikkje vera heilt rett, og det kjem vel av at

me hev for lite tilfang, eller at tilfanget er noko einsidig. Dei fleste brevi gjeld soleis folk frå dei øvre bygdene, Valle, Hylestad og Bykle. Men noko er det vel i det, og ein kann vel med god grunn segja, at i 14, 15 og 1600 åri hev det vore liti samferdsle millom bygdene i Vest-Agder og Setesdal. Serleg gjeld dette som nemnt dei øvre bygdene. I dei nedre var det kann henda noko likare, men her vantar me enno tilfang til å døma etter. At samferdsla var stor millom Telemark og Setesdal er noko, me kunde venta, men at samferdsla vestetter berre peikar til Ryfylke og bygdene nordanfor er verre å skyna. At det var langt til Vest-Agder, og vegane uføre med store skogar, vatn og myrar imillom hev vel alltid gjort noko, men til Ryfylke var det like langt, og her måtte dei fara yver ville fjelli. Skilnad i økonomiske kår kann ha gjort noko, men um det veit me lite og inkje. Tilfanget sviktar i Setesdal, og i Vest-Agder er det ikkje etterrøkt enno. Helst må ein tru, at det er noko som heng att frå eldre dagar, då dei måtte til Stavanger med skinnskatten, og dalen rettsleg høyrde under Gulatinget. Dei kom alt tidleg saman med desse bygdene. Ved giftamål vart det skyldskap millom dei, og det gav nok tilknytning, som heldt seg lange tidene utigjenom.

Fra 1770 åri og utetter hev me sét, at det ikkje var so liti samferdsle med bygdene i Vest-Agder og bygdene utanfor. Umskiftet hev då kome litt etter kvart i 1700 åri. Fyrr 1700 gjeng straumen for det meste tvert på dalen. I 1700 åri og seinare gjeng han meir og meir utetter. Dette skriv seg vel mykje frå den aukande lastehandelen, og at byane nede ved sjøen voks og byrja tøygja armene sine langt oppigjenom landet so dei kunde draga handelen til seg. Det er den nye tidi, som kjem til dalen. Um me ikkje visste anna, var det råd å sjå det på stovehusi òg. Frå fyrste helvti av 1700 åri byrjar nyestovone å koma til dalen, og dei kom opp frå Vest-Agder. Like eins ser me òg, at rosemålingi sist i hundradåret meir og meir fær svip av Vest-Agder. Alle teikn som tyder på at dalen no hev sine sterkaste røter utetter og ikkje aust og nordvest, som fyrr.

Eit anna tilhøve, som òg må undra oss, er at setesdølene sjølv hev reist svært lite, so vidt me kann skyna. Tilfanget vårt er just ikkje stort, men litt måtte me ha funne likevel, um det hadde vore nokon større reisehug hjå dølene. Rett nok er der fleire segner um folk som kom i mannskade og av den grunn rømde or dalen ei tid,³⁵ men dette er ikkje stort sætande og hadde lite verd for samferdsle og kulturbyttet, då slike folk måtte halda seg i skjol, mest kor dei fór. Utanum naudsynlege byferder, gjestebodsvitjingar og andre reiser i lovleg ærend³⁶ og soldatar som var med i krigen,³⁷ høyrer me berre gjete ein einaste mann som reiser ut. Det er Vonde Aasmund Rygnestad; han fór heilt til Holland og var med i krigen der.³⁸

Dette er lite, men so lite det er, set likevel denne reisi til Vonde Aasmund merke etter seg i dalen. Ikkje so, at han førde med seg heimatt hollandsk skikk og sed, for han fekk vel ikkje vita so mykje um det, han som truleg helst vanka berre millom rå soldatar og lansekniktar; men det fylgde liksom eit friskt vēr med han. Han var den siste viking, som kom heimatt til dalen med herfang. Eit stort og gildt loft sette han upp med ein „kaamaar“³⁹ uppe i loftsvali, som ingen hadde sett maken til, og ei løyndekvile nede i buret. I loftet gøymde han herfanget sitt, og av dette heng enno etter nokre hollandske målarstykke og ein sjeldfengd spansk dolk. Vonde Aasmund var litt av ein stormann, som folket såg upp til og vilde likna. Segner og sogor sank seg rundt minnet hans, gamle og nye um ein annan, likt og ulikt, men alt dette gav nye friske tilskot til det andelegelivet i dalen. Og som han kunde skræma embetsmennene, anten det no var sant eller ikkje, det vart fortalt frå slekt til slekt, og fortalt slik, at det måtte gjera dølene seige og uthaldande i striden mot embetsmennene.

Men han er den einaste. Ingen annan veit me av. Endå yngre søner på gardane sat heime. Det var skam å senda dei av, som um dei ikkje kunde fø dei sjølv.¹ Like eins var det med arbeidsfolk. Berre dei reiste, som ingen vilde ha til å arbeida heime.⁴⁰

Me tykkjast møta ein gamal tankegang her. Friborne menn skal ikkje arbeida for andre. Dei kann fara ut og samla herfang, men er det ikkje høve til det, so skal dei vera i ro på garden og stella med den. Dei er og heimkjære og vil helst vera setesdøler; difor tok ikkje arbeidsfolk ut, fyrr dei var plent nøydde til det, endå dei visst kunde tent meir andre stader.

84. „Høna på Hønehei“, Valle

Fot. Gisle Midttun

Setesdølene trivst best i dalen og hev vondt for å mengja seg med andre og taka upp seder og skikkar frå dei. Ein ser det so greidt etter at utvandringi hev teke til. Dei fleste kjem heimatt. At dei hev lært noko er visst nok, men dei hev ikkje gløymt, at dei er setesdøler. Dei er det framleis, i sinn og skinn, i hug og haatt, i all si ferd.

Meir enn noko anna er dette grunnen til, at det heng so mykje att av det gamle i Setesdal. At dalen låg i ein avkrok, avstengd og burtgøymd frå verdi, og at dette skulde vera grunnen er lite truleg. Dei hadde sine vegar ut til alle kantar, og dei var so gode som ein etter tidi kunde venta dei. Mykje folk vanka det i dalen, og mange band var knytt millom dalen og bygdene austanfor og vestanfor. At dette hev sett sine merke er tvillaust, og røkjer ein nøgje etter vil ein sikkert finna, at setesdalskulturen hev fenge tilsig frå mange kantar. Det spring ikkje i augo med ein gong, dertil er det nye og det gamle for godt ihopmengd og hev fenge ein dâm yver seg, som berre folkelyndet i Setesdal kann gjeva det.

MERKNADER

- ¹ Arkivet aat Norsk Folkemuseum.
- ² Top. Journal h. 26 s. 2 (Rosteds fortale).
- ³ » — h. 26 s. 18 ff. Sjå elles utgreidingi åt professor Edv. Bull i dette verket s. 76.
- ⁴ Top. Journal h. 27 s. 58 f.
- ⁵ » — h. 27 s. 32 f.
- ⁶ » — h. 26 s. 9 f. (note under).
- ⁷ » — h. 27 s. 7 f. (— —).
- ⁸ Beskrivelse af Valle. Univ. bibl. mskr. 4to 417 b.
- ⁹ Prestearkivet i Valle.
- ¹⁰ Arkivet åt Folkemuseet og Skar: Gamalt or Sætesdal IV s. 152.
- ¹¹ Skar IV s. 155.
- ¹² Bispem kom alltid austantil. Den siste bispem som før denne vegen var von der Lippe (bisp i Kristianssand 1841—1866). Fyresdølene frakta han til Findalen, der valdølene tok i mot han. Bispem bruka mykje å eta på Skorestøyl. Dei tok ned ei kvøv (kløyvning) av taket, som han hadde til bord. Von der Lippe hev ete sju gonger på den kvøvi. Det var mykje folk på støypane og slo, når bispem kom. So huva dei burt etter støypane, når dei såg han. Bispem spurde, kva dette skulde tyda. „Det er en kjærlig Hilsen til hverandre,“ svara presten. Arkiv åt Folkemuseet.
- ¹³ Skar IV s. 156.
- ¹⁴ » I s. 4.
- ¹⁵ » IV s. 151.
- ¹⁶ N. G. L., b. 1, Kr.a 1846, G. 90, F. III 19 og L. 43—47, b. 2, Kr.a 1848, J. 59.
- ¹⁷ I 1665 kom alle vegane i landet under tvo „Generalveimestere“, og med ein liten stans i 1670 åri på fire år hadde me slike heilt til 1742, då amtmennene og futane fekk vegtilsynet. I 1767 og 1768 vart det tvo vegmeistrar att (ein sunnanfjells og ein nordanfjells) og i 1781—1787 vart det einskilde vegmeistrar for Kristianssands og Bergens stift. (Sjå vidare Norges Historie fremstillet for det norske folk af Professor Dr. A. Bugge, Riksarkivar E. Hertzberg etc. B. V 1 a 21 og 273 og V 2 s. 31 og 289). Sjå òg Yngvar Nielsen: Det norske veivæsens udvikling for 1814 i Historisk Tidsskrift b. IV, Kr.a 1876, s. 218 ff.

¹⁸ Top. Journ. h. 26 s. 80 f.

¹⁹ » — h. 27 s. 59.

²⁰ Skar IV s. 152.

²¹ » V s. 130.

²² Når folk drog til støyls um sumaren, snudde dei høna mot støylen, og når dei um hausten fór attende, vende dei ho mot bygd. Arkivet åt Folkemuseet. Dette tyder på, at ho opphavleg ikkje kann vera sett der berre til vegmerke, men at det ligg ei eller onnor gamal tru til grunn. Helst er ho vel sett der til å verna buskapen mot vondt. I folketrui hev høna spela ei stor rolle, og ein kann vel i henne sjå eit bilete eller symbol på sjølve livsgudinna. (Sjå elles N. E. Hammarstedt: Såkaka och Gullhøna i Meddelanden från Nordiska Museet 1899 och 1900, Stockholm 1902, s. 27 ff.).

²³ St. A. Kr.sands Bispeark. Embedsprotokol A for Biskop Sørensen paa hans Visitatsreise i 1812.

Sjå og Prof. Bulls utgr. i dette verket s. 67

²⁴ Skar IV s. 151.

²⁵ » IV s. 152.

²⁶ » IV s. 153.

²⁷ R. A. Rentekam. real. ordn. avd.

²⁸ Top. Journ. h. 26 s. 80.

²⁹ » — h. 26 s. 93, 96, 98 og 125.

³⁰ Skar I s. 72 ff. og 158, II s. 35 og 80, III s. 50, 112 og 149, IV s. 149 f., 160 ff. og 177 f. V s. 13 f. 16 og 17. Sjå elles Prof. Bulls utgreiding i dette verket s. 79 f.

³¹ I 1128 var „Jon Fot“ på vitjing i Valle. Han tok vegen ut dalen til Aust-Agder, han vilde drepa Salmund. Sjå P. A. Munch: Det norske Folks Historie, Kr.a 1855. B. II s. 691 f. Hollandske falkefangarar heldt seg òg i dalen, så Top. Journ., h. 26, s. 142 ff.

³² D. N. I. s. 416 d. Røyrgar i Øfjeld 26. — 8. — 1401. Bjørn Thorgerirsson m. fl. sel Brokke i Hylestad til Thorgils Roarsson.

D. N. I. s. 422, brev d. Hviteseid 1402. Tvo lagrettemenn i Setesdal vitnar, at Eivind Roarsson selde tvo vatn Drougan og Stoksvatn.

D. N. I. XI s. 105 d. Nes (Kvindherred) 25. — 5. — 1405. Svenke Aslaksson kjøper 9 månadsmatsbol i Straume i Hylestad og likso mykje i Røysland i Valle av Peder og Helge Gunnarsoner.

D. N. I. I s. 513, d. Bakke 142. Amund Eysteinson sel til Halvard Ulfsson 1½ Kyrland i Lofthus i Fardal og ein deil av midtre Lid i Moland.

D. N. I. X s. 203, d. Frodaland (Fyresdal) 2. 10. — 1479. Asbjørn Helgesson sel halvparten av Vatnedalen og halvparten av Haslemo i Bykle til Bjørn Jonsson.

³³ D. N. III s. 750, d. Sitje 1506, Olaf Avaldsson makeskifter til Arne Bjørnsson 2½ markebol i Bø i Setesdal mot 8 markebol i Thevit i Sangedal (Fyresdal).

D. N. XIII s. 153, d. Setesdalen 1515, Salve Thorkelsson makeskifter 5 markebol jord i Tveiten i Valle til Arne Bjørnsson mot 4 markebol i Klauvereid i Skafse og dertil 5 mark gull.

D. N. IV s. 801, d. Ramsum (i Tovdal?) 22.—5.—1529, seks menn sel til Thorleif Thorgerirsson to øydegardar Skjevraak og Mæla(?) i Byggland.

D. N. IX s. 685, d. Eik (Moland) 13. — 6. — 1531, Thjostolf Valthiofs-son hev selt 12 markebol i Dale (Valle) til Nerid Thorbjørnsson.

D. N. VII s. 825, d. Vinje 22. — 5. — 1552, Knut Lidvardsson og Michel Ormsson hev selt det gods, konone deira åtte til Folke Ketilsson, som hadde odelen.

R. A. Yngre dipl. 2, d. Ramse Topdal 21. — 5. — 1559. Oleif Thol-leifsson byter med Gunner og Gunsten Aslakssoner Momrak og Lille-momrak i Moland mot Lauvdal i Byggland.

D. N. XIII s. 807, d. Muggehus 16.—3.—1561, Mogens i Vik (Moland) og kona hans Ranveig Torgilsdotter vedkjennar seg at bestefar til Ranveig, Asger i Vik, hev fenge betaling for 4 markebol jord i Bø („Litlebø“) i Setersd. av Eivind Arnessons far.

R. A. Y. d. 2, d. 1563, tre lagrettemenn i Fyresdal vitnar at Asle Hel-liksson hev selt „juet“ i Valle til Gisle Klovered.

Gardsarkivet i Rike, R. A. I 3, d. „Venye“ (Vinje) St. Johan dag 1569, Halvor Smørklep og Alf Amundssen sel til Gunsten Haldvorsen 2 markebol jord i Kjørvestad i Valle til „evindelig odell og eie.“

R. A. Y. d. 3 d. Eidsberg 25.—11.—1584. M. a. stend at Ketil Thorgerirson hev bytt Brotteit og „Kvist“ (Kveste?) i Valle med Ulf Olafsson mot Rygnestad og 1 markebol i Vik i Fyresdal.

Gardsarkivet i Rike, R. A. I 12, d. 1598, „Sorenskriveren i Vest Folden og Thelemarken og 4 lagrettemænd bevidne at anno 1598 var de paa „Klefuen“ i Skafsaa sogn Fyrrisdal og hørte og saa at lensmand Vettilef Oluffsson paa Gunder Vigs vegne tog i skjellig vidne Kettil Vegem og Biergit „Huestad“ hvilke for paa bog svor med fuld ed, at Helga Torgersdatter kom i tjeneste hos Tallak Barskaar siden hun drog fra sin „Ædtemand“ Gunder Vig i Valla pr.gj. Og Tallak hadde hende nogen aar hos sig og laa i frillelevned med hende før han fik øvrighedens samtykke med brev og segl at han maatte have hende for sin „ædte hustru“.

³⁴ R. A. Y. d. 4, d. 1.—6.—1602. Roar Hakkesson i Laardal makeskifter med brorens arvingar Gjellhus og Flestvet mot Groven i Eidsberg, Homme i Valle og nordre luten av Grønli.

R. A. Y. d. 5, d. Homme i Valle 6.—11.—1604, Rear Groven frå Telemark og Ouend Joenssen i Svalestuen tiltalar Osmund Bø m. fl. for å få rett rekning i markebol og kyrlagt i Homme, Bø, Flateland og Kveste.

R. A. Y. d. 5, d. Bakke lagting, Raabygdalag 27.—6.—1607. Etter fullmakt av Rear Groven, Telemark, hev Halvor Homme stemnt Ouden Homme, Thor Bø og Gurun Kveste med deira medarvingar for arveluten til mor til Rear, som han meinte ikkje var fullt greidd.

Gardsarkivet i Rike, R. A. I 45, d. Tockedalen 21.—4.—1612, Kietil Viken i Skafsaa gjer kjent, at han og Thorgier Flateland, som hev havt ei „långsommelig“ trette med kvarandre, endeleg hev vorte forlikte.

Gardsarkivet i Rike, R. A. I 39, 30.—5.—1616, Knud „Vicke“ i Suldal gjer kjent, at bror til kona hans, Tollef Anondsson, er død hjå han sistlidne vinter. Arven etter han gjev han til Olaff Aakre i Setesdal og Stii Espeli i Telemark. Dei var utsende av faren Anond i Setesdal.

Gardsarkivet i Rike, R. A. I 52, d. „Haugis“ i Vissedal (Gjerstad) 12.—10.—1621, Niels Torbjørnsson „Haugis“ i Vissedal gjer kjent at kona hans, Asløff Gunstendotter, hev selt heile jordeparten sin i Laurdal i Byggland, som ho arva etter bror sin, Aslak Gunstendsson, til Torgier Gunstendsson.

Gardsarkivet i Rike, R. A. I 54 (56), d. 2.—12.—1622, gjeld ei rettssak millom Torgius Hovet og Torgius Straume. Under denne la den siste fram brev, dat. Moland 10.—5.—1598, som synte, at Egil Svendsson i Fyresdal hadde selt til han 1/4 av eit markebol og 1 kyrlag i Hovet, som kona til Egil fekk i arv etter mori. Like eins eitt, d. Vinje 6.—2.—1603, at Randveig Aslaksdotter hadde selt til Torgius Straume 1/2 løb skyld i Hovet.

Gardsarkivet i Rike, R. A. I 58, d. „Cuffenberg“ 27.—8.—1623, Olluf Thorsson på Austenaa i Lille Topdal gjer kjent, at Thorgie Kjørvestad i Valle hev løyst eit pant av han, som han hadde i ein åker, „Sex Sellen“, under Nordre Lauvdal.

Gardsarkivet i Rike, R. A. I 61, d. Valle pr. gard, 18.—3.—1624, Knud Biufsson Dalen („Tochedall“) sel til Torge Gunstendsson Kjørvestad i Valle 2 kyrlag og „todelen“ i det 3 i garden Tveiten i Bykle.

Gardsarkivet i Rike, R. A. I 62, d. 6.—12.—1624. Makeskifte millom Thore Ifuerssen paa „Nauf“ og Michel Hoffuersen paa Espedal på den eine sida og på den andre Salomon Giermundsen, Viken i Valle. Salomon fær Tveit i Valle og dei Vanle på Mosterøen. Det var odelsgods dei bytte på baa sidor.

Gardsarkivet i Rike, R. A. 16, d. Ryssestad 20.—9.—1625, Matt. Thueson „Raede“ (?) segjer frå til Torgie Viken m. fl. i Setesdal um at dei ikkje må betala skuldi si til Ambjørn Ramdall i Telemark, fyrr Ambjørn hev betalt skuldi si til Asbjørn Kjørvestad.

Gardsarkivet i Rike, R. A. I 68, d. Aakre 16.—11.—1626, Vette Anundsson vest på Espedal, sel foreldrearven sin, 3 1/2 Kyrslag i Aakre, til broren Olaf Anundsson på Aakre i Setesdal.

R. A. Y. d. 6, d. Norenberg 4.—4.—1630, Knud Thollefsson Bergie i Øyfjell og Folche, Knud, Gunder og Olluf Olssonar av Setesdal gjer kjent, at dei den 11.—3.—1625 hev gjort odelsbyte. Knud Bergie skal eiga 2 1/2 markebol i Bergie og Olssonene halvparten i Graamandshus i Homme.

Gardsarkivet i Rike, R. A. 18, d. 1630, Knud Ollofsson Hagen (?) („Hogen“) i Hylestad sel odelen sin, „et quarters skyld“ i „Asche“ i Stavanger len til frenden sin, Salomon Giermondsson Viken i Valle.

Gardsarkivet i Rike, R. A. 21, d. Aakre 16.—8.—1635. Ollaf Josefsen på Vallem i Aardal, Ryfylke hev vorte sameint med Olluf Aanonsson på Aakre um den odell og arv, som fall til kona hans.

Gardsarkivet i Rike, R. A. I 98, d. 8.—3.—1637, etter fullmakt av Torgrim Haatveit i Laardal sel Aanund Ofte i Høydalsmo 1 „tønde skyld“ i Rike i Setesdal. 1/3 til Aslak Klauvreid i Skafse, 1/3 til Haldur Spokkeli i Fyresdal og 1/3 til Asbjørn Rike og „hans medbrødre“, Torgius Flateland, Eivin Haftuft, Torgius Ollufsson og Gunnu Ose.

Gardsarkivet i Rike, R. A. 22, d. 1638, Villborg (?) Asmonsdotter og son hennar, Lidur Olafsson, på „Dallen“ i Skafse hev selt til Olluf Aakre, Villborgs bror, all deira arv og eigeidom i Aakre.

Gardsarkivet i Rike, R. A. 26, d. 1640. Niels (?) Hoftuft i Valle gjer kjent, at syster hans hev selt ein jordepart i garden „Ormeland i Geffuardal“ (Gjøvdal) til Kidel Oluffsson Rike.

Gardsarkivet i Rike, R. A. I 106, d. 4.—2.—1649, handlar um eit skifte på Brotteit i Valle. M. a. stend, at Gunhild tok „sit bytt“ i Grasstiørn i Skafse og 1 markebol i Viig i Fyresdal.

R. A. Y. d. 7, d. Vinje 30.—5.—1651, Knud Josefsen Klungvedt (?) i Vinje sel til Thorgilds Pedersen Graamandshus i Valle sin odelspart i Graamandshus.

R. A. Y. d. 7, d. (Triset i Laardal) 12.—6.—1651, Oluf Knudsson Li i Øyfjell er misnøgd med sin avlidne fars „bytte“ i Graamandshus i Valle.

Gardsarkivet i Rike, R. A. I 117, d. 4.—3.—1668. Odelskifte etter Salomon Viken og Turi kona hans. M. a. åtte han 1/2 tunne i „Asgier“ i Ryfylke og 1 t. i Haugen i Fyresdal.

Gardsarkivet i Rike, R. A. I 124, d. 16.—2.—1685, Olle Kjelleberg, Gunder Flateland, Folche Rike og Bjørguf Nomeland vert stemnde til tinget i Rike for skuld til presten i Suldal Jacob Anderssen.

Gardsarkivet i Rike, R. A. I 126, d. 1.—7.—1685, Gunni Halvorsson i Fyresdal hev selt til Osmund Kjørvestad 2 „notting skyld“ i Kjørvestad, som kona hans hadde arva.

Gardsarkivet i Rike, R. A. 53, d. Christiansand 14.—2.—1712, Joen Stenssen Helle klagar til kongen, at han ulovleg er gjort arvelaus. M. a. stend, at far hans makeskifte ei halv hud i Helle med ei halv hud i Østre Nape i Telemark.

Gardsarkivet i Rike, R. A. 55, d. Rike gård 18.—6.—1716, lista yver arvingar og jordegods etter for lenge sidan avlidne Kidel Olufsson Rike og Astri Olufsdotter. Av jordegods åtte dei m. a. 3 kalvskinn i Momerak og 2 i Lislestog i Fyresdal.

³⁵ Skar II, s. 21, 23 og 49.

³⁶ R. A. Y. d. 2, d. Valle 12.—1.—1571. „Torgier Nielsen og Jon Nielsen (truleg prestesøner) er „skickede“ paa sin rette Rese herfraa och til Opslo“.

Gardsarkivet i Rike, R. A. I 47, d. Valle 28.—3.—1611. Mickel Rygnestad og Ulf Lunden reiser til Bergen, „der noget nødtørftig Ærind at udrette“. Gardarkivet i Rike, 3, d. 29.—6. 1584, Jon Omlid dømt til å møte i Oslo.

Skar II, s. 71. Danil Jore i Valle var til kongen under Lofthusrørsla.

³⁷ Gardarkivet i Rike, R. A. 50, d. 1711, tri setesdøler som er utkommandera til ei festning 5 mil frå Fredrikshald sender helsing og bod heim. Den eine Knud Knudsen Myrum bed um å få seg tilsend ei skjorte, Anders Salvesen Søland bed kona si senda seg pengar. Den tredje er Poul Osmondssen Kvassaaker.

Sjå elles Skar II, s. 122 ff.

³⁸ Skar II, s. 15 ff.

³⁹ Kaamaar = *locum*.

⁴⁰ Skar IV, s. 147.

85. Rygnestad, Nordfjord, Valle

Fot. Gisle Midttun

GARDAR, HUS OG HUSBUNAD

AV GISLE MIDTTUN

Setesdal er ein trong dal. Nede i botnen er det for det meste berre rom til elvi. I Byggland vidar han seg ut; men dei store fjordane fyller opp, og strendene er bratte. I hovudbygdi i Valle er det òg romsamt med slette vollar og øyrar midt etter dalen; men her fløymer elvi yver sumar og haust. I det store og heile ligg difor gardane i Setesdal uppe i bakkane langs etter dalsidone. Husi ligg umlag midt etter den dyrka jordi, meir og minder høgt uppe etter som jordi hev vore dyrkande til med bøen eller sláttevollen ovanfor og åkrane nedanfor husi. Jordi til kvart bruk ligg oftast i ein lang teig, som gjeng heilt frå elvi eller fjorden til lengst opp i lidi, der bumarki tek til.

Fyrr var det ikkje slik. Her som andre stader, var eigedomane bytt sund i små lappar, og dei låg umeinannan i eit einaste rot. Gjellebøl skriv um dette: „— en Mand kan paa 20 Steder have 20 smaa forskjellige Engstykker; ja det hæn-

der tidt, at den ene Mand kan eje Ageren, men den anden den Reen, som støder til samme, hvoraf flyder den Ulejlighed, at den ene har godt af den Hævd, som flyder af den andens Ager.“ Og litt etter heiter det: „— jeg har aldrig nogensteds set Jorden uddelt i saa uregelmæssige Stykker, som her. At dette er sandt, kan sees deraf, at mangen Mand ikke eier sit eget Gaardsrum.“¹ Dette vart det slutt på i 1860 åri, då utskiftingi eller „Storbytet“, som det heiter, tok til. Kvart bruk fekk då jordi si i eit stykke, so sant råd var.

TUNSKIPNADEN

„Storbytet“ samla eigedomane, men det reiv sund dei gamle tuni; for etter kvart tok folket husi sine og flutte dei ut på eigedomane sine. Dette er so vel gjennomført no, at det på dei mangbølte gardane med fire eller fem bruk, ikkje finst eit einaste tun att, der husi stend som dei stod fyrr.

På mindre gardar med eit par bruk eller so er det alltid noko likare. Fleire av desse gardane hev alt frå gamalt vore einbølte; men jamvel her er oftast husi flutte på eller nedrivne og andre sett i staden, so noko vissa hev me ikkje.

Fyrst når ein tek fyre seg utskiftingskarti, er ein på nokolunde trygg grunn. Rett nok stend det ikkje på dei, kva kvart hus er for noko, men røkjer ein etter på staden, finn ein alltid ein eller annan, som veit at der og der stod det og det huset.

Millom utskiftingskarti finn me ikkje noko døme på, at tuni er skipa som landsbyar eller grender. Gardane ligg kvar for seg med fire eller fem bruk samla i eit tun, det meste. I Aaraksbø ser det ut til å vera fleire. Det liknar noko på ei vestlandsk grend; men her var det smelteverk ikring 1850, so det er lite sætande. Mange hus er det heller ikkje på kvart bruk. Det er gamle- og nyestog (fyrr berre gamlestog), loft, fjøs, løde, stall, talle (sauarhus) og basstoge. Kvern høyrer òg til, og ofte hev dei tvo loft eller eit stolpehus attåt det eine loftet.

På pl. 10 er etter utskiftingskarti gjort eit utval av Setesdalsgardar, som so nokolunde skulde svara til det som hev vore vanleg i dalen.² Me ser her, at på dei tvo Kvestegardane og på Rygnestad (fig. 85) ligg husi i tvo rekkjor med innhusi på den eine sida (øvt), og uthusi på nedsida. Denne tunskipnaden finn me att på ei heil mengd einbølte

86. Joro, Bykle

Etter teikning av Asor Hansen 1917

gardar. Soleis på Helle og Uppstad i Hylestad, på Brotveit (pl. 11 og fig. 92), Øvretveit og Berge (fig. 93) i Valle, på Mosstøl (fig. 95), Joro (fig. 86) og Haslemo i Bykle o. fl. a. st.

På Ose i Austad (fig. 96) og Tveiten (fig. 97) og Dale i Valle, som er einbølte gardar (kvart tun ligg for seg) ser me, at både innhusi og uthusi ligg i ei lang rekkje. Dette er vanleg mange stader i dalen. Millom anna på Helle i Hylestad og Kjelleberg (fig. 99) og Haugebirkje i Valle. Elles er dei lange husrekkjone sers tydelege på dei mangbølte gardane òg. Soleis i Viki, Sagneskar, Aamlid, Bø og Homme (fig. 91) i Valle. Rett nok ser desse gardane litt samanrota ut med innhusi og uthusi umeinannan; men ser ein nøgje etter, vil ein på fleire av dei finna att dei same tvo husrekkjone som på dei einbølte gardane. I Viki hev me A, B, C og D, på Sagneskar og Kjelleberg I, II, III og IV og 1 og 4 og på Hovtuft ligg mest husi på kvart einaste bruk slik. Um dette tyder, at det er den eldste tunskipnaden er ikkje godt å vita. Det er vel vissaste berre å segja, at husi på Setesdalsgardane fyrr oftast låg i rekkjor.

I Telemarki, på Voss og Island^{3a} finn me døme på ein liknande tunskipnad, og det er mogleg at me vil finna han andre stader òg; men for tidi er tilfanget so lite at det ikkje

87. Husmannsplass, Bykle

Etter teikning av Asor Hansen 1916

88. Joro, Bykle

Etter teikning av Asor Hansen 1916

er råd å segja noko visst um det. På gamalnorsk heiter slike husrekke *løn*, og denne tunskipnaden hev helst vore teken som typisk for millomalderen i dei bygdelagi, der det ikkje var mange hus på kvar gard.^{3b} Dette er i ein viss mun rett nok; men ser me på grunnplanane frå Setesdal, finn me ofte, at innhus og uthus ligg i vinkel med kvarandre. Best ser me det på det eine bruket i Aamlid; men elles er det tydeleg nok i Viki, på Dale og Kjelleberg, og me finn det på mange andre gardar i dalen. Soleis på Helle („der ne“) og Uppstad („der uppe“ og „der heime“) i Hylestad og på Kveste (Nordigard), Tveiten (Sygard), Brottveit („der nor“) og Kyrvestad (Mannspann) i Valle o. fl. a. st.

Um denne tunskipnaden er so gamal som dei me fyrr hev nemnt, er ikkje godt å segja; men me hev vissa for at han gjeng attende til 1600 åri. Husi på eit par av desse gardane er frå den tidi, og dei hev ikkje vore flutte eller stelte noko større på. Men i 1600 åri er det millomalderen endå i Setesdal, so ein hev grunn til å tru, at denne tunskipnaden òg skriv seg frå millomalderen.⁴

Det let seg soleis ikkje gjera å setja upp ein einaste fast

regel for tunskipnaden. Det var heller ikkje ventande, dertil er lendet, der gardane ligg for skiftande. Ikkje so mykje, at det ingi retting er — skikk og bruk hev nok havt sitt å segja — men alltid so pass, at dei praktiske umsyn kom til å vega mest.

I ein bakke fell det soleis av seg sjølv, at innhusi stend i ei rekkje ovanfor tunet og uthusi nedanfor. Ingen vilde t. d. falla på å setja fjaset sitt upp tett innmed stoga. Då fekk han mittingi midt i tunet. Slik som fjosi fyrr var i Setesdal, kunde ein heller ikkje godt setja dei upp og ned etter bakken i vinkel med innhusi. Fjaset måtte standa på nedsida, då fekk jordi nedanfor godt av hevdsgiget. Stend alle husi i ei rekkje, ligg dei oftast etter ein bakkekamb eller rymb med slett voll til framsida av husi og fall nedover frå baksida. Stend husi i vinkel, ligg gjerne stoga og loftet etter ei døl, slette eller ein rymb med fall nedover for enden av døli. Her hev dei då sett uthusi, so hevdsgiget kunde renna nedover bøen eller åkren. I det heile hev umsynet til hevdi havt mykje å segja i tunskipnaden.⁵

At husi låg i livd for vind og vør, ser det ut som dei hev brytt seg mindre um. Då var det heller um å gjera, at husi låg sjåleg til. Dei vilde gjerne standa i svali og sjå utover, helst til den kanten det oftast kom folk frå.⁶ På jamnen ligg difor setesdalsgardane høgt og fritt.⁷

På husmannsplassane er det ikkje stort greide på tunskipnaden. Det hev alltid vore smått stell der; men dei hev helst lagt husi i rekkje (fig. 87). Husi er ikkje so mange just, og det vert mest som når guten ropa: „i rekkje og rad“, han hadde berre ei ku. Det er stoge, løde og fjos i eitt og kann henda eit stolpehus. Husi er uvande og små, og sjeldan er det nokon alder på dei.

Den måten dei einskilde husi stod til kvarandre på, ser ut til å vera nokolunde eins yver heile dalen. Dei hev sjølvstøtt mykje retta seg etter det som fall lagleg og naturleg. Stoga og loftet stend soleis mest alle stader ved sida av kvarandre, og på dobbeltgardar der husi stend i rekkje, vert det då anten loft, stoge, loft, stoge, (sjå pl. 10, Sagneskar og Bø og fig. 88 og 98, Joro i Bykle) eller og stend det eit loft i kvar enden av rekkja med tvo stogor millom, (sjå pl. 10 Viki). På einbølte gardar, der dei hev tvo loft, stend her òg eit loft for kvar enden av stoga (sjå pl. 11 og 12 og fig. 96). Stolpehusi, um dei hev slike på garden, stend sjeldan inne i husrekke, og gjer dei det, hev dei oftast kome i staden for eit loft; for, som me seinare skal sjå, er stolpehusi ikkje so gamle i dalen. For det meste stend dei difor koss det fell seg. På gardar der innhusi og uthusi ligg i vinkel, ser ein mykje at dei ligg midt mot innhusi. (Pl. 10 Aamlid). Fjos og løde stend oftast ende i ende (fig. 100, pl. 43 og 44), medan stallen paa jamnen ligg fram i tunet

for seg sjølv. (Fig. 99 og pl. 10). For eldsfåren skuld stend alltid basstoga eit godt stykke frå dei andre husi, og like eins smidja, der det var ei slik. Til kvart bruk høyrde det alltid kvern. Det skilde mykje koss bekkjene var. Oftast var det flaumbekker, so dei berre fekk mala haust og vår; men her og kvar var det årmylt som i Homme i Valle og Aaraksbø i Sandnes, der vatnet aldri tryt. På gardar der det ikkje rann bekk på eigedomen, hadde dei etter gamalt kvernplass i bekkjen på grannegarden eller lenger burte, som høvet var til. Der det er godt fall, ligg kvernane tett i tett upp etter (sjå fig. 89 og 94 og pl. 10 Viki).

Stogehusi i Setesdal hadde fyrr so vidt me veit alltid svaler til framsida på langveggen,⁸ og der dei stod i rekkje, gjekk svalene då i eitt. Slik var det i Viki, Rike, Hovtuft og syndre Homme i Valle og i Brokke i Hylestad. Skar,⁹ som fortel dette, skriv um den i Brokke: „Der var tri Bruk i Brokke, og alle var i ei Svøl. Svalerne var drusteleg utferda. Svøli i Brokke var Gjetords; det var eit Mynstr for Dalen. Dei gjorde eit Stev um den Svøli daa Hæge or Aaraksbø stod Brud:

„Brokkesvøli, baa smøl aa løng,
rei 'u Hæge tverrandi Sprøng.
„Inkji syte, inkji graate Hæge“.“⁹

Det var lett å koma frå den eine stoga til den andre, når svalene var bygde i hop, og so slapp dei ganga under berr himmel. På gardar der lofti stod imillom stogone, hadde dei noko liknande. Ikkje so at dei bygde sval framfyre buret; men dei la som ei bru av tiljor eller borgi gjekk i eitt.⁶ Det same ser me på einbølte gardar òg. (Fig. 107).

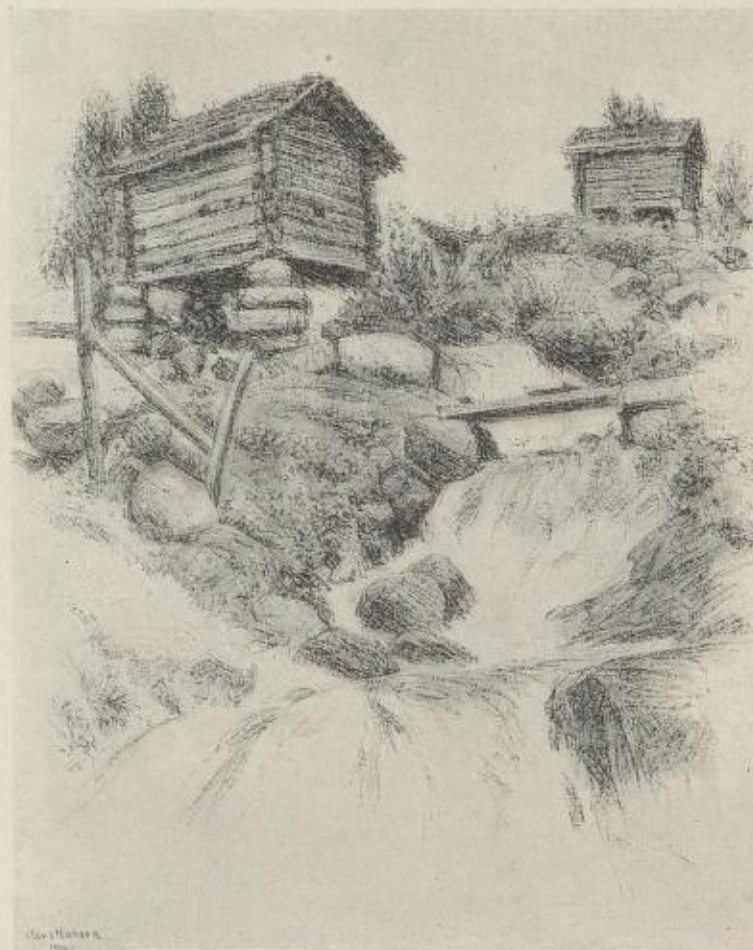
I Brokkun i Valle var det „drumbe“.¹⁰ Det gjekk ei sval eller bru frå stogesvali og burt i loftsvali (fig. 90). Dette lèt seg berre gjera, der stoga og loftet ligg upp ned i ein bakke med loftet nedst. Dette finn me ikkje so mange stader i dalen, so „drumbe“ hev visst vore sjeldsynt. Utan drumba i Brokkun er det berre segnene til at det hev vore ei på Aamlid i Valle¹¹ og ei på Nordigard Rygnestad. På den siste staden fortel Skar at det gjekk drumbe millom „Nyeloft“ og „Gamleloft“; „men Gamleloft stod luks innaat Enden av Vaaningen, paa same Svillerne som den. Det syner Meit i Veggen der Drumba var skjefte inn i Nyeloft“.¹² Dette er rett nok. I Nyeloft, det kjende Rygnestadloftet Vonde-Aasmund hev sett upp, er det stemt utor høl på utsida i eit par av svalstolpane (fig. 146); men um det nokon gong hev vore meir er tvilsamt. Det er so langt millom Gamleloft og Nyeloft at ein helst må tru at Vonde-Aasmund hev tenkt å flytja dei andre husi næmare Nyeloft eller byggja nye. Heller ikkje finn me eit einaste merke i Gamleloft etter drumbe.

Utum Setesdal hev det her i landet so vidt me veit, berre

vore drumbor i Fyresdal på gardane Lofthus og Borgi¹³; men kvar denne bygnadskikken elles er komen ifrå, er ikkje godt å vita. Sjølv ordet lærer oss ingen ting.¹⁴ I og for seg er det ikkje noko rart i at dei der det let seg gjera, bygde ei bru frå stogesvali og burt til loftsvali. Det var lett-vint og greidt so.¹⁵ Men at dei laga det som ein inneklædd gang, tykkjest tyda på fyrebilete frå andre kantar og eldre tider. Me finn òg døme på slik bygnadskikk ute i Europa frå sein vikingtid og tidleg millomalder, og nede i fjellbygdene i Rumania hev noko liknande vore i bruk heilt til no.¹⁶

I Setesdal som i Fyresdal er drumbone heilt burte. I Brokkun reiv dei drumba i 1860 åri. Nicolaysen meiner at stoga i Brokkun er bygd sist i 1600 åri, og han trur at drumba er frå same tidi.¹⁷ Sidan me berre hev att ei utmæling av arkitekt Christie og ei teikning av Aug. Schneider, er det ikkje so godt å døma um dette; men truleg er det rett. Sjølv-sagt var ikkje drumba i Brokkun den fyrste i dalen.¹⁸ Denne bygnadskikken hev visseleg kome inn lenge fyre den tidi; men det hev aldri vore mange av dei.

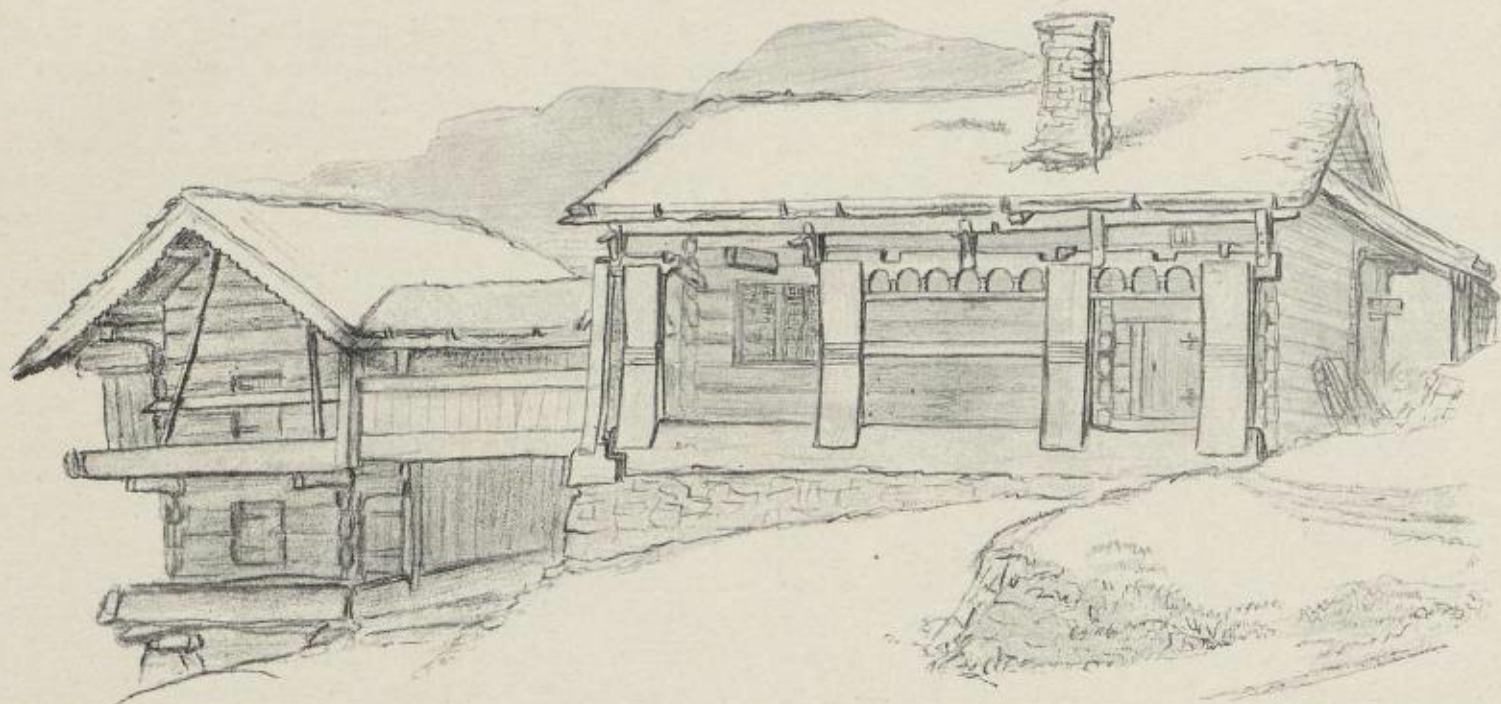
Setesdalstuni hev so vidt me kann skyna, aldri vore inn-gjerde. Heller ikkje hadde dei tuntre som i mange andre

89. Kvernhus, Bykle

Etter teikning av Asor Hansen 1916

90. Brokkun i Valle
„Drumbe“ millom loftet og stoga

Etter teikning av A. Schneider 1865
Kobberstiksamlingen, Kr.a

bygdelaag. Men vette- og tussetre var det nøgdi av.¹⁹ Eit slikt eller slike tre stod det fyrr mest på kvar einaste gard, eller dei hadde vetterøysar. Til trei eller røysane bar dei saup og kling når dei hadde kinna, og øl når dei hadde bryggja, og vetti eller tussane tok kvar granden.²⁰ Trøs og lauv som datt av desse trei, måtte dei aldri røyva. Dei raka det vel inn til leggen og lét det liggja der. Å styva eller hogga eit vette- eller tussetre var det aldri tale um. Dei som prøvde på det, gjekk det gale med.²¹ Dei måtte helst stella seg so snildt dei kunde med vetti og tussane. Nokon større skilnad på tussar og vette kann me ikkje skyna at det hev vore; det einaste er at vetti held seg i åren òg, og so er dei alltid hokyn. I røyndi er dei vel bae av same folket; men truleg er vetti eldst. Tussane hev fenge meir svip av huldrefolket i andre bygdelaag. Dei held seg ikkje berre til garden. Ein kann råka dei i skogen, på heii og støylen og elles mange andre stader.

Mest alle stader stod vette- og tussetrei på gravhaugar (fig. 44 b og 103) eller i nærleiken av slike. Det tykkjest difor vera tvillaust, at opphavet til dei er tru um dei gamle burtfarne. Ein gong hev dei trutt at dei døde på ein underleg måte levde vidare på eller i nærleiken av garden. Dei hadde enno ans for koss det gjekk med garden og folki der, ja, det var i grunnen dei som rådde for lukka. Difor laut ein stella vel med dei, ofra til dei ved visse høve og ikkje uroa dei i utrengsmål. Dei døde vart litt etter kvart gløynde, og tussar og vette kom i staden, eller rettare, dei døde fekk

desse namni. At det må vera slik, hev me døme på frå dalen. Det heiter soleis frå Hurverak i Aardal, der det var tussehaug med tussebjørk, at i „ellgaamo Ti va der ei Kaane som va so virk'e ti gjeve Tussan'; kver Gøng 'u bryggja, støytt' 'u Øl neaa Røtann': „Detti ska Fabroi have, for 'an va slik Kjempe“, sa 'u.“²² Andre stader sa dei, når ei ku hadde kalva og dei støytt ned noko av fyrste målet på røtene av vettetreet: „Eg unner di de eg gjev'e di, Syste mi.“²³ Kunde me fylgja desse ordi heilt attende til fyrste gongen dei vart sagde, vilde me truleg finna, at systeri under vettetreet var rett syster til ho som ofra, og at det verkeleg var „faibroi“, som fekk offeret sitt i haugen på Hurverak. Enno so seint som i fyrste luten av 1800 åri finn me rester att av same trui i dei tankane ein og annan hadde, fyrr han døydde. — „Eg kjem 'er nog att'e,“ sa Rike-Aanond Naanes. Same ord-tøket hadde Gudorm Bø, og som dei tenkte Rike-Mikkjel Skømedal. Han pynta upp garden so svært: „Her ska vere greidt fyst eg kjem' 'er att'e,“ sa han.²⁴

Vette- og tussetrei stod helst i nærleiken av husi. Det var ofiast bjørker og av og til furor, som på Sordal i Austad (fig. 44 b) og på Nese i Byggland (fig. 103). Det hende òg at det var raun,²⁵ og på Lande i Aardal (fig. 101) stend det ei utifrå gamal og stor eik, som dei nedigjenom tidene hev bore mykje kling og saup til.⁶ Det er ei av dei største og eldste eikene i landet.

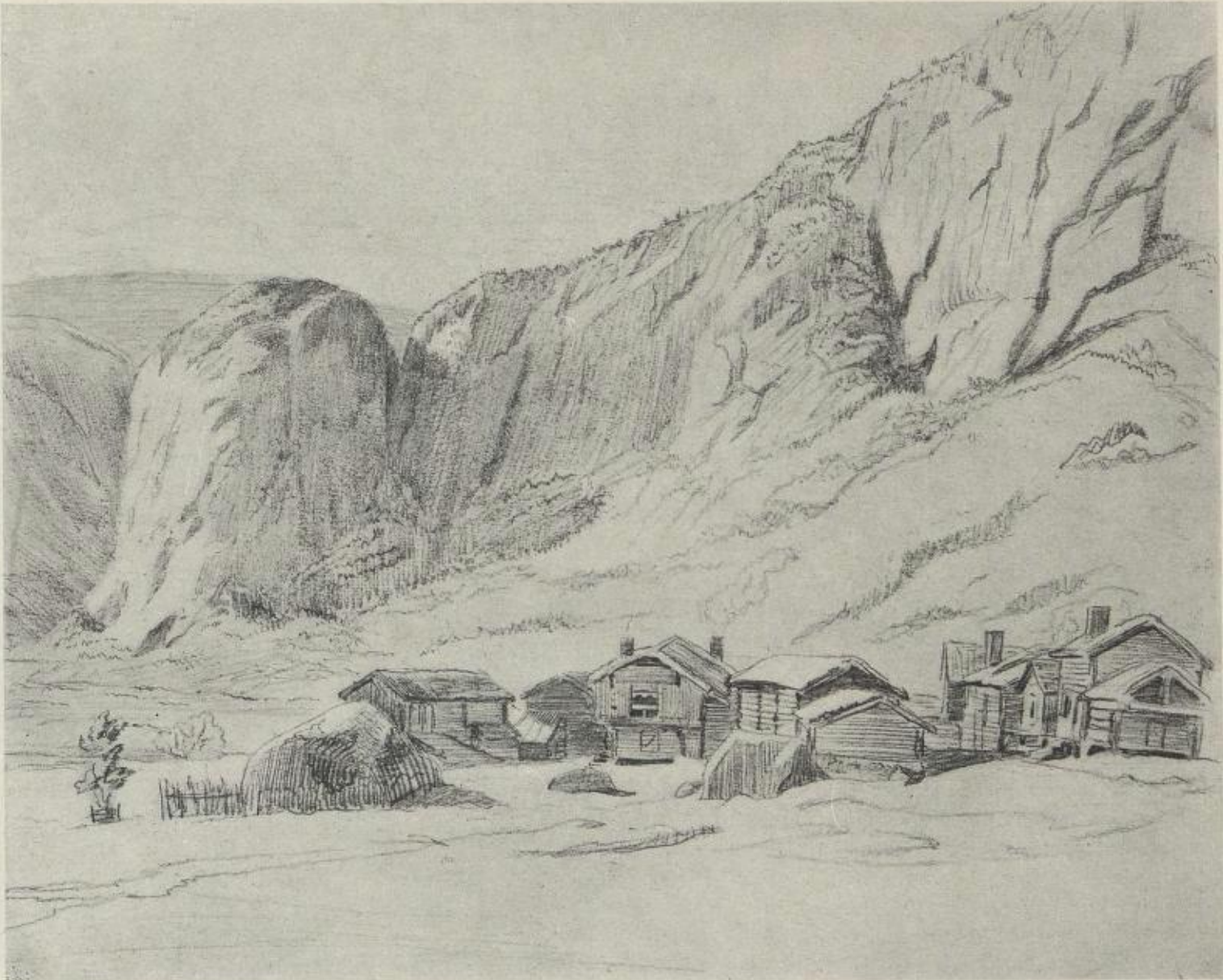
Utum vette- og tussetrei høvde det, at det i nærleiken av garden stod andre tre, som dei hegna um og totte gaman i.

Endaa um desse trei ikkje hadde noko med vette eller tussar å gjera, var det best å lata dei stå i fred. Ein mann, som for umlag ein mannsalder sidan vilde hogga nokre greiner av Bonneifura i Valle (fig. 102) — det er eit slikt tre — kom gale ifrå det. Han vart unyt i armen i lang tid etterpå.⁶

Skjorene høyrde òg liksom med i dei gamle tuni i Setesdal. Skar skriv um dette: „Til kvar gard var lagt ei Skjer eller tvo, og fleire til mangbølte Gardar. Dei totte so Mun i aa hava dei; der var Lukke med dei Skjerarne. Olav Verdal skaut Skjeri hans Olav Høgelid — han var i Rjupeskog, Olav Verdal. „Nei no skaut 'na Olaven Skjerè okkon!“ sa Olav; „han maatte hell'e gjengje ni Fjosi aa skote den beste

Kjyrè mi eig'e!“ sa han“.²⁶ Dei totte gildt um skjorene i Setesdal, sidan det fylgde lukke med dei, og so kunde ein skyna på dei um det vart verme laus. So lenge dei hadde same reiret, turvte ein aldri ræddast for husebrand; men flutte dei reir, då var branden på hendene.²⁷ Ja, i røyndi var det skjorene, som rådde for, anten det vart brand eller ikkje. Dette hev vel si rot i gamal tru og helst den at dei trudde ymse fuglar var sendebod for gudane og i visse høve rådde yver noko av gudemakti.²⁸

Frukthagar kring husi hadde dei ikkje. På Gjellebøl si tid (1770 åri), var det ikkje meir enn det stod nokre få kirsebærtre på eit par stader.²⁹ Eit nepestykke derimot var vanleg på kvar garden. Nepone sette dei alltid på ny jord,

91. Homme i Valle
Til høgre stend husi i rekkje

Etter teikning av A. Schneider 1869
Kobberstiksamlngen, Kr. a

92. Brottveit, Valle

Fot. Gisle Midttun

og fyrr dei sette, brende dei ris og einerkvister, so ikkje nepone skulde verta beiske.³⁰ Ein og annan staden hadde dei humlehagar³¹ eller humlerøysar;⁶ men det vart lite av det, so dei kjøpte for det meste den humlen dei trong.

Noko anna som sermerkte eit setesdalstun, hev me ikkje. Einaste skulde vera, at det på ymse gardar stod ein høg stein ute i tunet, på skap umlag som ein bautastein. Det var alltid eit høl gjennom steinen høgt uppe, og her var det fest ein jarnring. Desse steinane stod berre på gardar, der det hev butt lensmänner, og der det hev vore halde ting. Høvde det under tinget at einkvan var ustyren, batt dei han til steinen.⁶ Steinane kalla dei „tingsteinar“, og enno stend det att ein på Berge og ein på Tveiten i Valle (fig. 104).³²

Dei gamle setesdalsgardane hev set drustelege ut som dei var fyrr. Dei lange låge stogerekkjone med gavlbreide, tunge loft imillom, dei myrke svalene burtetter og i nærleiken gravhaugane med vette- eller tussetrei på, gav det heile ein dâm av millomalder og mystikk som me ikkje finn andre stader. Dei var bygde av god âlved og stod på trygge tufter.

GAMLESTOGA

Diverre stend det ikkje no ei einaste „gamlestoge“ att i dalen som er plent urøyvd. Der er nok av gamle stogor; men dei er alle meir og mindre vølte på. Likevel finn me so mykje att av det gamle at ein kann vera trygg på koss dei hev sét ut. Dessutan hev me på Kristianssands Folke-museum den kjende Kvestestoga,³³ umlag plent urøyvd, og like eins Aamlidstoga på Norsk Folkemuseum (pl. 23 og slutt-biletet).³⁴ Dertil kjem ei heil mengd med teikningar, studier og målarstykkje av stogor i dalen, som skriv seg frå tidi ikring 1850 til 1880. I dei âri vanka fleire av våre beste

kunstnarar der, og mykje av det dei hev gjort er sers forvitneleg.³⁵ I det store og heile lyt me difor segja, at tilfanget i dette høve er både større og betre, enn me hev det frå noko anna bygdela.

Gamlestogone i Setesdal hev tridelt grunnplan (sjå pl. 23, 3). Det var det vanlege heile landet yver i eldre tider, og mange stader heldt det seg heilt nedyver til sist i 1700 âri. Tvertvyver huset gjeng det ein vegg, og millom denne veggen og eine gavlveggen er det delt av, so ein fær tri rom: Forstoge, stoge og kôve eller klave. Utvendes på langsida fram mot tunet gjeng det ei sval heile vegen. Ho er av stavverk, medan stoga er timbra upp.³⁶ Sjeldan hadde dei noko vidare til grunnmur under stogone sine. Dei laga til ei tuft av kampesteinar og jord, „borgi“, dei kalla. Der stogone låg i ein bratt bakke, var borgi høg til framsida, og her var steinane lødde upp noko so nær i lodd og vinkel. Ei steintropp, „stetti“, førde då upp til svali; elles låg det berre ei steinhelle, „dyrehedda“, framanfyre svaldøri. Gjellebøl nemner, at dei bygde upp „et eller to Omvarve af Stokke rundt omkring uden om Bygningen, af 1/2 Alens Distance fra samme, hvilket Rum opfyldes med Sand og Steen saaledes, at det rækker indtil Halvdelen på det første Omvarv af Huset“.³⁷ Desse moldbenkjene eller „moldpadane“ som dei heiter, er det ikkje noko att av; men ein kjenner dei frå andre bygder.³⁸

Frå tunet kjem me fyrst inn i svali, der jordgolvet ligg noko lite lågare enn i stoga.³⁹ Difor ser me ingen stad merke etter at tversvillane under stoga hev gjenge heilt fram til svalsvilli. Hadde dei tversvillar for endane av svali, var dei berre stukne inn under lafteknutane av tversvillane i stoga. I det heile var svali og stoga svært laust ihopbundne. Svali var som nemnt, av stavverk med fire eller fem sval-

93. Berge, Valle

Fot. Gisle Midttun

stolpar, svill, „sydd“, under og „slind'r“ eller yverliggjær uppe. Millom svalstolpane gjekk det ofte „slindar“ midt etter svali òg.⁴⁰ Slik var det i Kveste og Brokkun. Andre stader som i Rike der tvo stogesvaler vart sett upp framfyre loda⁴¹ (fig. 140), gjekk det berre ei slinder tvert yver midbolken. Her òg var det svalfjølær millom stolpane; det hev det visst vore dei andre stadene med, sidan det er grøyppt utor for bordi i alle dei svalsvillar og slindrar me kjenner frå Setesdal. Svali hev visst aldri vore klædd for endane. I minsto hev me ikkje døme på det. I svali var det alltid gluggar, anten langs etter heile svali som i Brokkun⁴² og truleg Kveste, eller òg berre i midbolken som i Rike. Gluggane er oftast rundboga ovan til og hev utsveifa sulor. I so måte hev dei fylgt vanleg millomaldersk bygnadskikk i landet som me kjenner han frå stavkyrkjesvalene og ymse loftsvaler. Svalstolpane var oftast vent utskorne med den vanlege setesdalskurden, som me skal koma attende til seinare. Det høvde at det i svali langsetter stogeveggen gjekk ein låg pall (sjå pl. 23, 1 og 3). Han var fyllt med jord og svarar soleis til dei moldbenkjene Gjellebøl skriv um. Sjølv sagt hadde dei lagt desse benkjene der, so mykje stoga skulde verta varm, liksom dei hadde tilsvarande benkjer inne i stoga, som me seinare skal høyra, av same grunn.

Stogone er alltid timbra upp. Timbret er stort og svært. På jamnen held det 50 cm. i tvermål. Det er segni til at dei „sevla“⁴³ treet, fyrr dei hogg det til timber; då vart det støygare. I kvar einaste gamlestoge i dalen ser me at stokkane er vent hogne og tilferda. Dei er alltid „klavedregne“ og oftast „stroknø“.⁴⁴ På undersida av stokkane „hogg dei skør“ eller „grøyppte ut mosegrop“, der dei la mose⁴⁵ når dei timbra. Lafti er godt hogne⁴⁶ og so tett samansette at det er snaudt ein fær ein bordkniv imillom. Dei

94. Kvernhus, Langeid, Austad

Fot. Gisle Midttun

95. Mosstøl, Bykle

Fot. Gisle Midttun

„dovlinga“ (nagla) stokkane med dei timbra, og i raustet hadde dei „loku“.⁴⁷ I kvart einaste hus i dalen er det vanleg, at stuttsvillane ligg nedst. — Dei „stuttsydda“ som det heiter. „Langsydda“ dei, tok Oskorreii og reiste av med huset.⁴⁸ Under kvar langsvilli ser ein mange stader, det er lagt inn ein laus stokk, „røytesyddi“ dei kallar. Røytesvilli var lagt til vern for langsvilli, so ho ikkje so fort skulde rotne upp. Røytesvillane kunde ein lett skifta inn utan å „avlepta“ (taka ned) huset. Dei tvo øvste stokkane på langveggen, „stavlægjone“,⁴⁹ gjeng lenger ut enn stokkane nedanfor til stønad for ut-toka i endane. Millom stavlægjone er det hogge inn bjelkar eller bitar, som gjeng tvert yver stoga og tener til å halda langveggjene saman. Som me ser på pl. 23, 2, gjeng det berre ein tvert yver i Aamlidstoga. I Kvestestoga er det tri, med den eine på same staden som i Aamlidstoga og dei andre tvo heilt nede ved den midtre tverveggen. Desse bitane tener visst meir til hjell enn til band. Med „skørbiten“⁵⁰ tek raustet⁵¹ til. Det er aldri høgt. Takvinkelen er vanleg $\frac{4}{3}$ R (sekskantvinkel). Dei gamle stogone me kjenner i dalen, er alle sperrestogor.⁵² I so måte stend dei næmast vestlandsstogone. Sperrone, „raptan“⁵³, er felte ned i stavlægja, „skjeggja ne'å“, som det heiter (sjå pl. 38, 6).⁵³ Uppe i mønet er kvart sperrepar, „raptespenn“, „høyst“ i hop eller „okla“ i hop.⁵⁴ På sperrone ligg det bord, „tro“. Troet yver timbra, „nåmtroe“,⁵⁵ er laga som ein kløyvning og gjeng heilt ned på timbra, so det vert tett. I nåmtroet er det skore ut for sperrone og hogge mosegrop. På troet ligg det næver, fire, fem lag. Nævri ligg nedanfrå og oppyver som sponen på eit spontak.⁵⁶ Endeleg kjem det då jord eller torv uppå nævri. Nedst på taket ligg det „torvvolar“ (torvhald), so ikkje jordi fær skrida utyver. Dei heng i trekrokar, „kroknev“, som er nagla fast gjennom troet til sperrone. For

96. Ose, Austad

Fot. Axel Lindahl

endane av taket ser ein stundom at det er vindskier; men dei er alle frå seinare tid.⁵⁷ Gavlprydnader, husbrandar e. dl. finn me difor ikkje noko av i Setesdal.⁵⁸ Til å halda fast nævri for endane av taket so ikkje vinden fær tak i ho, ligg det ei rast med steinar, „ifsingesteina“, uppetter takendane. Mønesteinen hev namn av „skjeresteinen“, av di skjorene ofte set seg på han.⁶ Dei hev aldri bruka anna enn torvtak i Setesdal, og det er berre slike tak dei kallar „tak“.⁵⁹

Frå svali fører ei dør inn i forstoga. Døri er etter måten heller låg, og dørstokken høg. Dette hev sjølvstøtt hatt sine praktiske grunnar. Vind og vør slapp ikkje so lett inn, og veggene var sterkare di færre stokkar det var avhogne.⁶⁰ Yver dørene ser ein rett som det er merke etter tjørrekrossar, og av og til finn ein dei på sjølv hurdi. Tjørrekrossane nya dei upp att kvar jolekveld, so ikkje Oskorreii eller andre vonde vette skulde få tak til å gjera noko vondt.⁶¹ På dørene ser me ofte at det er utskore store ringar og anna krot⁶² som liknar hjul, eller òg høver det at dørringen hev form av eit hjul med fire eikor (fig. 105). I røyndi er det helst gamle solsymbol eller solsviv me finn att her, og dei hev vel opphavleg vore sett der av same grunn som tjørrekrossane i seinare tid. No er dei berre nytta til prydnad. Men elles er det vondt å vita der trui held upp og prydnaden tek til. I mange høve gjekk dette noko umeinannan. Me hev òg døme på at dørringen er laga som ei sers vidje, „Stefansbragd“, dei kallar (fig. 106). Dette namnet heng vel i hop med den Stefan Stalledreng, som folketrui kjenner og

som i røyndi er ein sein ættling av solgudane. Me skulde difor her òg ha eit minne um soldyrkingi eller ein gamal religion ætta frå denne trui.⁶³ På sume dører råkar det, at det er hengt ringlande blokkor burtetter hardjarni (fig. 105). Liknande blokkor finn me døme på frå den eldre jarnalderen, då dei var nytta som hektespenne i klædi,⁶⁴ og i 16 og 1700 åri finn me dei mykje på ku- og hesteklavar og på hyvre. Desse blokkone hev truleg ein gong vore nytta til å verna mot vonde makter. Elles hev dei vel òg tent til å varskua um, når folk lét upp døri og vilde inn. Då singla dei i blokkone.

97. Tveiten, Valle

Fot. Gisle Midttun

98. Joro, Bykle

Fot. Gisle Midttun

Beiteskiene eller „dyrekinni“ ved utedøri er uvande. Det er i minsto få att no som det er nokon stas eller skurd på.^{65a} Hurdi, som alltid sviv inn, er òg uvand gjord — eit par breie fjøler med tvo ókar eller labbankar bak; men oftast med svære hurdjarn (sjå fig. 105). Ho sviv på jarnkrokar som er fest i den eine beiteskii. På den andre er fest ei skote eller ein lås, „bjønnlås“, dei kallar, som dei tek upp med ein stor lykel eller krok gjennom eit hòl i veggjen like ved sida av beiteskii.^{65b} Fyrr bruka dei mykje å stengja med ein stokk, som seig nedpå, når dei let

att hurdi. Då var der „Stokk aa Hur“, skriv Skar. „So drog dei han av att med eit Reip som gjeck ut igjenom Veggjen i ei Løyndekro. Var det ikkje ko eit lite Bil Huset var øyde, daa sette dei barre ein Stav i Hurderingen, dyreskidmillom, til Merkje:

„Der stend 'n Stav i Hurderingjè
ruvlut aa inkji slett.
Han maa have kvøe Visa fyrr'e,
den som ska kve' æ rett.“⁶⁶

Inne i forstoga er det oftast jordgolv, som ein finn det i heile huset, og det var fyrst i seinare tid dei la inn tile av øksa plankar. Forstoga hev bjelketak, „skjeldtile“, og her er det eit rom uppyver, „forstogskjeldtile“, so gamlestogone vert i røyndi bytte i fire rom. Veggjen mellem forstoga er ikkje timbra.⁶⁷ Han er sett upp som ein bolck med ein stolpe med skør i på kvar side og liggjande fjøler sett kant i kant imillom — eit slag liggjande stavverk.⁶⁸

Frå forstoga fører ei dør inn i stoga. (Sjå fig. 108—111). Her òg er døri låg og dørstokken høg, truleg av same grunn som ved utedøri. Like ved sida stend det atter ei dør som gjeng inn til koven, berre med ei beiteski imillom, Beiteskiene er inne i stoga vent utskorne (sjå fig. 108 og 110 og pl. 18, 1) med den vanlege setesdalsskurden. Like eins hev dørene solhjul eller liknande symbolsk ornamentik.⁶⁹ Stoga hev ikkje glas. Ljoset fell ned frå ljoren, ei opning midt uppe i mønet.⁷⁰ Rett under ljoren ligg åren, umlag midt i stoga. Rundt åren er det mest alltid ei treråme, „åregrima“

99. Kjelleberg, Valle

Fot. Gisle Midttun

100. Uthusi, Rike (Rotun), Valle

Fot. Gisle Midttun

eller „åretretti“, og ho er fyllt med stein og jord med steinane sett kant i kant langs etter grima. Det høver, at dei hev lange steinar i staden for åregrime. Uppå grima, „norenatt“ (mot gavlveggen), ligg det ei fjøl, „årefjøli“⁷¹, og „framme“ (mot døri) stend det ein stein upp, på høgkant, „åresteinen“, mot „blekkji“ (vindgufsar, når dei let upp hurdi).⁷² Steinen er runda av uppe (sjå fig. 111 og 122). Frå den midtre gavlveggen sting „gøya“⁷³ seg fram yver åren. (Fig. 108). På veggen er ho fest med klampar, „gøyeklampann“, so ho kann sviva, og framme endar ho i eit utskore dyrehovud med høg, oppbøygde hals. Dette hovudet liknar mest på eit hestehovud, og etter som segni er til, skal det vera det. I gamlestoga på Sagneskard i Valle var hestehovudet greidt utskore med mån etter halsen.⁶ At gøyone endar i eit utskore hestehovud er ikkje noko sérs for Setesdal. Me finn døme på det frå Vest-Agder⁷⁴ og frå Tyskland på dei stader der dei hev det saksiske bondehuset, dei kallar. Her hev dei ikkje nett gøyor lenger, endå dei hadde det fyrr i tidi på skap umlag som dei i Vest-Agder, der gøyone er feste til ein stolpe som sviv; men yver åren hev dei som eit slag karm eller tak (*Das Herdrähm*) til å hindra, at gneistane fyk upp under taket og sèt eld. Sidebjelkane på denne karmen som sting seg fram frå veggen nett som gøya, endar ofte i eit utskore hestehovud.⁷⁵ Ved røykluka (*Das Uhlenluck*), der røyken i det saksiske huset gjeng ut og som stend øvst uppe i gavlen, endar sperrone i utskorne hestehovud, og hestehovudet er det eldgamle symbolet for den saksiske folkeætti.⁷⁶ Mange stader (Frankrike, Tyskland og Austerrike) hev dei havt brandjarn standande i åren til å leggja veden på som i formi liknar ein hest og heiter eldhest (*Feuerross*).⁷⁷ Me ser at det er eit ålmenneuropeisk drag dette at hesten og åren høyrer saman, og truleg hev

det difor sitt opphav i gamal tru. Åren er det gamle husaltaret⁷⁸ og som eit slag altar hev han i visse høve vore nytta i Setesdal langt ut i 1800-åri. T. d. når dei støytt ned saup i åren kvar laurdagskveld, når dei hadde kinna.⁷⁹ Eldbjørgsdagen hev dei vel òg samla seg kring åren som Wille melder um frå Seljord i Telemark,⁸⁰ og drukke eldbjørgsminne og ofra til elden, so han ikkje skulde gjera skade. Hesten er det òg noko sérs med i norsk folketru. Ei heil mengd segner, skikkar og truer knyter seg til han,⁸¹ og dei heldt store festar som skeid og Stefansreid, der han var midtpunktet. I dei gamle indiske Vedadikti vert ofte eldguden *agni* kalla ein hest,⁸² og i gamal tid i Norig var serleg hesten nytta til offerdyr.⁸³ Mest i all tru er det vanleg at guden sjølv eller symbolet hans vert ofra til guden, og det ligg difor næmast å tenkja seg hesten eller hestehovudet på gøya som eit gammalt gudesymbol. At det truleg er slik, stadfester òg den skikken at brudgomen når dei er komne att frå kyrkja, hogg tri hogg med øksi eller sverdet sitt i gøya. Dette tykkjest beintfram vera ei offergjerning som me skal høyra meir um seinare. Brudgomen drøp eller ofrar her guden eller gudesymbolet.

101. Tussetre, Lande, Aardal

Fot. Gisle Midttun

På mange av setesdalsgøyone er det utskore solhjul eller liknande teikn,⁸⁴ og desse teikni er truleg sette der til å verja huset mot eldsvåde. I minsto er det tilfelle i det saksiske huset, der røykkarmen er prydd på same måten.⁸⁵ Elles hev dei truleg lagt slik makt til hestehovudet òg.

I gøya heng „skora“ eller skjerdingen, som dei hengjer gryta i. Det er anten „vanleg skore“ (fig. 120) eller „lekkjeskore“ (fig. 121). Båe skorone kann dei gjera lenger og stuttare etter som det trengst. Skorone hev oftast ljospipe, som dei sèt ei tyrispik, „skunde“, i, til å lysa uppi gryta, når dei kokar og elles når dei treng ljøs i stoga. Skorone er mest alltid av jarn og vent smidde med blokkor og ringar til prydnad. På støylen, der dei hev store primkjelar, ser ein stundom at skorone er av tre. I formi er dei oftast lik dei vanlege jarnskorone.

I ljoren er det ein karm som er fest til troet. Yver ljoren la dei ei „ljoredytte“, når dei ikkje elda. Fyrr var ljoredytta vanleg ei treråme, som det var spennt ein skjå⁸⁶ yver.⁸⁷ Seinare, etter at dei fekk nyestoge og ikkje sat so mykje i gamlestoga, var det oftast berre ein trelem. Ljoredytta lyfte dei av og på med ei stong, „ljorestongi“. Uppe

102. „Bonneifura“, Valle

Fot. Gisle Midttun

103. Hanehaugen, Byggland

Fot. Gisle Midttun

i dytta var ho fest med klampar, so ho kunde sviva, og nede var det jarnkrokar til å festa i nördste biten, der det var lykkjor.⁶ Av ljoredyttor og ljorestenger er det ingi att i Setesdal no; men dei hev truleg sèt ut som dei me hev døme på i dei vestlandske røykstogone.⁸⁸

Veggjene i stoga er sandskura fire, fem kvørv uppetter. Dei vart skura tvo gonger um året — til jol og jonsok, då dei gjorde storreint.⁶ Resten av veggjene og raustet er svarte av røyk og söt. Rundt heile stoga, so nær som langs etter midtre tverveggen, gjeng det faste benkjer eller pallar. Dei er heilt inneklædde og var fyrr fyllte med jord for varmen skuld.⁶ Pallen uppe ved tverveggen heiter vanleg „päden nøre“ (nordre pallen).⁸⁹ Dei andre pallane hev dei ikkje noko sers namn på.⁹⁰ Pallane er sandskura dei òg tillike med den andre husbunaden. I eit skifte frå 1702^{91m} er nemnt „en gl. Benckedyene“, og i eit anna skifte frå same året^{91o} „it gl. Hiunde“, so putor eller høyende på pallane er ikkje heilt ukjende. Men dei hev visst ikkje vore vanlege; for dei er ikkje nemnde fleire gonger utan i skifte etter embetsmänner og andre folk, som me visst veit er av embetsmannsætt, og det er mogleg at det hev seg likeins med dei nemnde dømi òg, so me hev lite eller inkje å halda oss til i dette spursmålet. I minsto kann me vist trygt segja, at dei ikkje hev bruka høyende i kvar dagslaget.

Uppe ved tverveggen stend langbordet. Det gjeng mest tvert yver heile stoga, so det berre er att rom til å sitja ved bordsendane. Setesdalsbordi er av svært vyrke, med plate av ein einaste breid planke, for det meste. Understellet er so ymist. Anten er det tvo par bein som gjeng i kross med ei underplate til å binda krossane i hop (fig. 113), eller òg er det laga som ei kiste (fig. 117).⁹² Det ligg då ei mindre bordplate like under den store, og truleg hev dei til kvar-

104. Tingstein, Tveiten, Valle

Fot. Gisle Midttun

dags mest berre nytta den minste. Den store reiste dei upp etter veggjen.⁹³ I bordkistone hadde dei standande braud, smør, ost og annan mat, so dei slapp å gå i buret etter maten til kvart målet. Bordkistone er òg litt ymislege. I bordet fig. 117 er ho lang og låg, medan ho på mange andre bord er stuttare og gjeng heilt upp under plata. På framsida midt på kista er det då ei åpning med ein skuvelem fyre. (Sjå pl. 23, 1 og 2.)⁹⁴ Bordstolar med gotisk beinkonstruksjon⁹⁵ finn me ikkje i gamlestogone. Det er for det meste plankar som er sette saman og nagla i hop, plankekonstruksjon som det heiter. Det er so vidt me hev døme på at båe konstruksjonane er blanda i hop og nytta på same bordstolen,⁹⁶ og typologisk sét er setesdalsbordi vanleg av høg alder.

Framanfyre bordet stend forsæte eller „langekrakk“, som det vanleg heiter. Det er ein lang planke med fire innstukne føter. Oftast er sætet hogge slik på undersida, at det gjeng ein liten kant eller trjosk ned framme. (Sjå pl. 23, 2.)

Ved bordsenden på langveggen ut mot tunet er høgsætet (sjå fig. 111). Der måtte berre husbonden sjølv sitja, og høgsætet hadde ein gong namn av bondesessen. Det heiter i ei ordsamling frå Robyggjelaget frå slutten av 1600 åri, at „Høg-sesse eller Bonde-sæsse er for bordenden allerøfuerst i huset, der setter bonden sig først naar hand vill tractere og bede naagen fremmet med sig til boerds, og i huor fornemme Mend der maatte komme i hans huus, saa tager bonden

øfuerste bordende til sit sæde“.⁹⁷ Det fylgde vyrndnad med høgsætet, og det måtte standa vyrndnad av slike bønder som ikkje veik sæte, kor fin gjesten var.

På pallen like ved sida av høgsætet stend skåpet eller gamlestogskåpet som det no vanleg heiter. Det er alltid nokon skilnad på dei ymse skåpi; men det er ikkje meir, enn me greidt kann skilja ut tvo hovudformer, som eg vil kalla det mindre (fig. 112) og det større skåpet (fig. 116), av di det verkeleg er skilnad på storleiken òg. Det mindre skåpet hev oftast berre ei dør nede, medan det større hev tvo. Største skilnaden finn me likevel i yverstellet. Det mindre skåpet hev eit rom øvst uppe med ein skuvelem fyre, medan det større berre hev ein hjell. I dette stykket liknar det mindre skåpet meir på dei vanlege renæssanseskåpi ute i Europa, um me elles i båe finn drag frå husbunad i seingotisk tid. Eg tenkjer då mest på det høge yverstellet som spring fram uppe som ein baldakin, noko som var vanleg i dei siste hundradåri av millomalderen. Serleg finn me det i kyrkjone, der stolane, alteri og døypefontane hadde høge, utskorne trebaldakinar. På mange av dei større skåpi hev vangane uppe ved „baldakinen“ eit utskore dyrehovud som heng ned med gapande kjest. Desse hovudi hev truleg si rot i den romanske stilen og er tekne i bruk på skåpet, der det fall lagleg å setja dei. Elles er det ikkje godt å ha nokor viss meining um dette, for spursmålet er svært flokut og treng ei serleg utgreiding. I den gotiske ornamentikken hev dei rett nok òg nytta dyr; men so vidt eg veit aldri på same måten som her, medan det tykkjest høva godt i hop med romansk stilkjensle. Gotik hev heller aldri trengt so mykje

105. Forstogdør, Kveste, Valle

N. F. 612-17

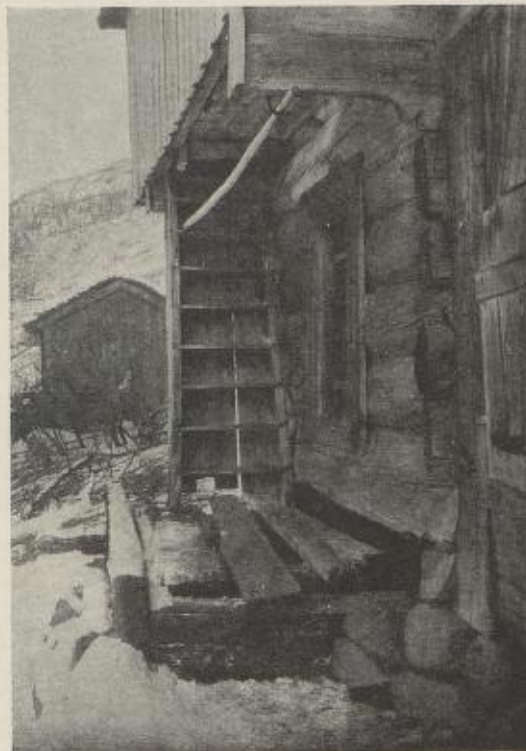
inn i norsk folkekunst, medan den romanske heng att mest heilt ned til våre dagar.

Det større skåpet stend alltid noko nede i pallen (fig. 111), meir og mindre langt nede etter som det er stort til. Er det svært store skåp, stend dei på golvet, og pallen er då heilt avskoren. Dei mindre skåpi hev stade uppå pallen, og difor er dei truleg eldst. Elles er ikkje skåpi i Setesdalsstogone svært gamle; for som me hev høyr, gjeng ikkje desse skåpformene lenger attende enn til slutten av millomalderen ute i Europa. Ja, burte i England hev me døme på at eit skåp som i formi er plent lik fig. 116, er laga so seint som i 1535, og det er ikkje noko bonde-skåp, det hev tvertum stade på eit høg-adeleg slott.⁹⁸ Truleg hev ikkje skåpet kome inn i Setesdal fyrr i 1600 åri. Rett nok hev alle Setesdalsskåpi tunge former og tykkjest liksom den andre husbunaden meir å vera timbra upp enn snikra i hop; men både listverk, fyllingar o. a. tyder på sterk renæssanspåverknad, og fyre 1600 åri kann det snaudt vera tale um det i Setesdal. Visst kann ein vel ikkje fastsetja noko næmare tid; for det er sjeldan det stend årstal på desse skåpi. Av dei få skåp eg hev set med årstal på, var det eldste frå 1713, og det såg so gamalt ut som råd var. I den fyrr nemnde ordsamlingi frå slutten av 1600 åri er ikkje skåp nemnt, endå det stend mykje um annan husbunad. Det er vel ikkje noko prov på, at dei ikkje hadde skåp fyre den tidi; men det tykkjest tyda, at skåpet er kome seint inni dalen og heller i siste helvti av 1600 åri enn i fyrste.

I skåpet er det vanleg tvo rom nede. I det nedste hadde dei grytor, holkar og slikt, og i det øvre ymse koppar, små trog, fat, skåler og anna som dei trong under matstellet

106. Hurdring, „Stefansbragd“, Brottveit, Valle

107. Burstroppi, Aakre, Valle

Fot. Gisle Midttun

og til måli. I hylla yver stod det òg nokre små koppar. Alle var av tre. Mat hadde dei aldri i skåpet.⁹

Dei same skåpformene som me hev i Setesdal, finn me att mest alle stader i landet. I minsto er dette tilfellet med det større skåpet, som hev vore svært umtykt. I sume bygdelag, som t. d. Aust-Telemarki, Hallingdal og Numedal, hev det halde seg langt ut i 1800 åri. Det mindre skåpet finn me òg att mange stader; men vanleg hev det då meir renæssansesvip, so likskapen spring ikkje so lett i augo. Einaste er på Voss, der me hev døme på plent likeins skåp.⁹⁹

Som nemnt er ikkje skåpet svært gamalt, og fyrr det vart kjent og teke i bruk, måtte dei greida seg utan. I staden hadde dei hyllor på veggen, som me finn det mange stader i gamlestogone. Oftast er hyllone berre nokre fjøler som kviler på nabbar, dei slo inn i veggen.

I slutten av 1400 åri veit me at dei fleire stader her i landet hadde eit møbel som dei kalla kannestol eller kannebenk,¹⁰⁰ og i skytningsstogone i Bergen og i ymse bygder på Vestlandet hev namnet halde seg heilt til det siste. På den fyrstnemnde staden hev eit lite drikkebord dette namnet,¹⁰¹ medan det på dei andre stadene er eit skåp som er kalla so.¹⁰² Det er difor mogleg at dei vanlege matskåpi våre hev vakse fram av ei eller onnor kannestol-form. Men dette spursmålet er på det uvisse enno; for det er ikkje fullt utgreidt. I Tyskland finn me i slutten av millomalderen ymis husbunad til å setja kannor og andre

108. Gamlestoga på Aakre, Valle Etter målarstykke av Eilif Peterssen, 1873. N. F.

drikkekar på. Me hev der stolpeskåpet (*Der Stollenschrank*), eit lite, lågt skåp på fire høge føter, og skjenkjebordet (*Die Kredenz*) som kann vera anten eit lite bord med ei troppehylle yver og baldakin eller berre eit bord, umlag som eit kistebord.¹⁰³ I Setesdal hev dei truleg òg havt eit slag kannestol eller kannebenk. I den fyrr nemnde ordsamlingi er det soleis tale um „Sckaale-padin, sckaale-padæ, een liden bænk som de setter smaa Kiørøl paa“.¹⁰⁴ Etter same ordsamlingi tyder skaal drikkekar, og då lyt me tru at det helst er slike kjerald som hev stade på skålepallen. Elles veit me ikkje no koss skålepallen heilt såg ut, av di namnet, so vidt eg veit, ikkje er nytta lenger; men um namnet er kome burt, so skulde det vera att døme på sjølv pallen, ikkje lenger det er sidan dei hadde han i stoga. Det trur eg òg me hev i eit lite, lågt bord som hev stade i gamlestoga. Liksom eit lite bord i nyestoga heiter det skiva, endå so ulike desse bordi er. Skiva i nyestoga er ei skive eller bordplate som ein kann slå upp etter veggen, medan skiva i gamlestoga er eit lite, lågt bord med fast plate. Det er oftast eit lite kistebord (fig. 114), men me hev òg døme på at det hev gotisk beinkonstruksjon (fig. 115). At eit slikt bord heiter skiva, er det liti meining i, og truleg hev det fenge dette namnet i seinare tid etterat nyestog-

skivone vart vanlege. Upphavleg hev det visst havt eit anna namn, og når me no veit at dei i slutten av 1600 åri hadde eit møbel som dei kalla skålepallen, og skiva høver plent til den bruk dei gjorde av han, kann me vel ganga ut ifrå som visst at gamlestogskiva no og skålepallen fyrr er eit og det same. At eit møbel slik kann skifta namn, er ikkje noko uvanleg,¹⁰⁵ og heller ikkje at eit lite bord vert kalla benk. Kannestolen på Tyskebryggja i Bergen var eit bord.

I formi liknar gamlestogskiva eller skålepallen som me visst kann segja, noko på det fyrr nemnde tyske skjenkjebordet. Elles er skålepallen, i minsto den som hev kisteform, mykje meir primitiv, og det kann difor godt henda at han beinveges er ætta frå eit lite skjenkjebord som under det greske namnet *trapiza*¹⁰⁶ stend nemnt i saga vår. Me veit ikkje koss det såg ut; men det stod for seg sjølv i stoga, og dei bruka å setja eit stort ølkar (*skapker*) på eller ved sida av det, og so auste dei upp i mindre bollar eller koppar.¹⁰⁷ Dette tykkjast høva godt med setesdalsk drikkeskikk, der dei, som me seinare skal høyra, auste ølet frå ein stor kopp upp i små. Truleg hev skålepallen vore nytta då.

Me veit ikkje no kor skålepallen stod i stoga. Eg hev berre sét ein einaste ein som enno stod att. Han stod nede ved sengi til bakveggen; men dette var ikkje sætande, av di dei flytte han etter som det hōvde.⁵ Eg skulde mest tru han hev stade ved åren på langsida mot veggen til tunet. Der stend det no oftast ein krakk. Han hev ikkje noko visst namn; men i eit stev heiter det:

„Møyann' sikkje i skaalepadè.“¹⁰⁸

Me finn her at skålepallen er ein benk til å sitja på. Det kann ikkje godt vera nokon annan enn den krakken, og namnet må han ha fenge av den rette skålepallen, bordet,

109. Gamlestoga i Viki, Valle

Fot. Gisle Midttun

dei sette skålene på. Då skåpet vart vanleg, gjekk skjenkjebordet litt um senn or bruk. Dei nytta skåpet i staden, og skålepallen vart til ein pall, berre til å sitja på.

Dei hev ein benk eller krakk til i gamlestoga; men det kann ikkje vera skålepallen som det stend um i stevet; for alt frå gamalt hev han vore kalla brugdestolen. Dette namnet er mest ikkje nytta no lenger, og ein høyrer sjeldan anna enn gamlestogstolen. Han hev vanleg plassen sin på den andre sida av åren, og som namnet segjer, hev han ryggstød; men elles kann det vera skilnad på dei ymse stolane, og her som ved bordet og skåpet finn me tvo hovudformer, ei, berre med fire innstukne føter i sætet (fig. 119), og ei onnør med gotisk beinkonstruksjon (fig. 123). Den siste formi hev alltid vangar, medan dette ikkje er so vanleg på den fyrste. Elles gjeng dette mykje um kvarandre. På dei stolane som ikkje hev vangar, er ryggen fest til sætet med duvlingar. Ryggen er mest alltid utskøren anten i vanleg setesdalsskurd eller òg hev han bilete, tekne frå bibelen (fig. 132) eller frå folkebøker um Holger Danske, Carolus Magnus o. a., noko me skal høyra meir um seinare.

Mest alle brugdestolane som er att, hev årstal; men ingen av dei er rett gamle. Dei fleste skriv seg frå fyrste helvti av 1700 åri. Frå 1600 åri hev me få. Med årstal hev eg berre sét ein einaste, og han var frå 1691; men etter skurden å døma hev me nokre til frå dette hundradåret.¹⁰⁹ Eldre brugdestolar frå Setesdal er heilt ukjende;¹¹⁰ men sjølv sagt kann dei ha havt slike lenge fyre den tidi. Serleg ser den einfelde stolen med berre fire føter svært gamalvoren ut, og han hev visseleg røter langt attende. Det er noko visst høgtidsamt yver brugdestolen med den svære, utskørne ryggen; men me hev ingi segner um at han hev vore nytta til anna enn vanleg sitjeplass. Heller ikkje frå

110. Gamlestoga på Brottveit, Valle

Fot. Gisle Midttun

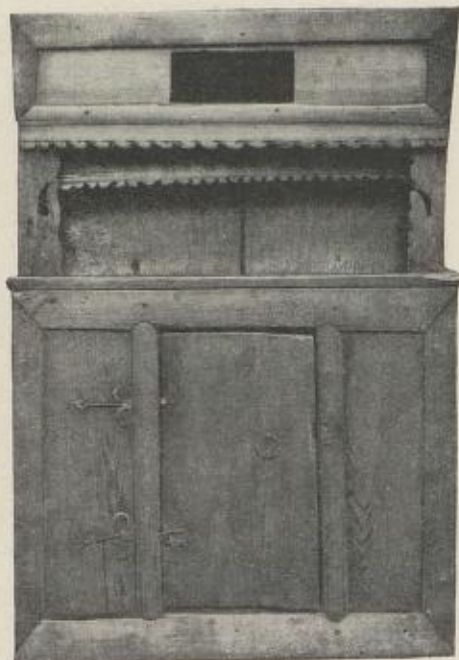
111. Frå Aamlidstoga, Valle

Fot. Jenny Arnesen

andre bygdelag som Telemarki og Vest-Agder, der brugdestolen hev halde seg lang tid utigjenom, finn me noko um dette, og truleg hev han difor fenge det frå eit eller anna fyrebilete, som me no ikkje kjenner til.

Andre stolar finn me lite av i gamlestogone; men det hende at dei hadde eit par eller so. Oftast var det krakkar; men dei hadde òg stolar på lag som brugdestolen, berre mykje mindre og meir primitive (fig. 135). Kubbestolar er kjende (fig. 133); men so vidt me kann skyna hev det aldri vore mange av dei. Kubbestolane i Setesdal er lik dei vanlege norske kubbestolane med sving i ryggen og eit utskore eller rettare uthogge band rundt midten.¹¹¹ Dei hadde vanleg plassen sin nede ved inngangsdøri.

Nede i krørne millom langveggjene og den midtre tverveggen (dørveggen) stend det sengjer, „kvilu“, (sjå fig. 108 og 110), ei i kvar krø. Sengi hev ei framside og eit endestykke som er sett saman av svære, tjukke plankar. Dei er nagla til veggjene som gjer ut for dei tvo andre sengsidone. I bakkanten stend endestykket oppå pallen, og han gjeng heilt inn under kvila. Til framsida er ei åpning, so ein kann koma innunder og sopa burt bøs; men elles bruka dei mykje å leggja ved eller anna rusk under kvilone. Yver

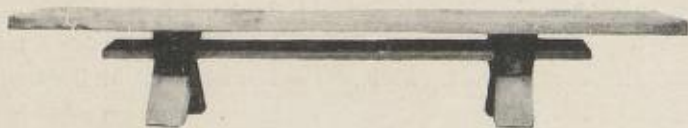

112. „Gamlestogskåp“

N. F. 59-09

öppningi er nagla fast eit steg, „foteskøri“, til å stiga på, når dei skal uppi eller utor kvila, av di ho oftast er høg. Sengjene er sjeldan noko vidare utskørne. For det meste hev dei berre ei „fiskebeinsborde“ etter kanten uppe. For endane gjeng dei på skrå oppyver, so dei er viare uppe enn nede, og i so måte minner dei noko um dei sengleivningane dei fann i Gokstad- og Osebergskipet.¹¹² Elles er konstruksjonen svært gamaldags, berre timbermannsarbeid, so typologisk sèt er dei av høg alder. Ei og onnor hev årstal; men eg hev ikkje funne eldre enn frå slutten av 1600 åri.

Sengjene tykkjest vera svært stutte, um ikkje fullt so mykje som det med ein gong ser ut, av di dei er so breide. Stutte, breide sengjer var det vanlege i millomaldere; men i den tidi låg dei so høgt med hovudet, at dei mest sat i sengi. I minsto ser det slik ut på bilete frå den tidi.¹¹³ Koss det hev vore i Setesdal fyrr i tidi er ikkje godt å vita. I seinare tid veit me at dei ikkje låg høgt med hovudet; for dei bruka ikkje hovudpute, og det høver at dei heller ikkje no gjer det. Dei knepper ihop eit „kvileklæe-plagg“, vanleg eit heimevove tjeld, og legg under hovudet,⁶ og so ligg dei mykje frå krò til krò i sengi.¹¹⁴ I skifte frå kring 1700 finn me av og til nemnt hovudputor. Soleis stend det „en

113. „Gamlestogbord“, Valle

N. F. 883-13

Hovetpude med lerritz Vaar^{91k} „en sribet Vadmels Hovetpude“^{91l} og en Hvid Bolster pude^{91m}. Det kann vera tvilsamt um denne siste puta er ei hovudpute; men truleg er det so. Som me ser var hovudputa kjend på den tidi; men stort meir er det ikkje. Difor må me mest tru at dei hev vore nytta berre når dei hadde gjester. Frå eldre tid hev me ikkje noko å halda oss til. Dei andre sengklædi er greide nok. I den fyrr nemnde ordsamlingi frå slutten av 1600 åri stend det at dei hadde tvo skinnfeldar eller òg berre vadmalskvitlar.¹¹⁵ I skifti stend rett som det er nemnt sengklæde. Soleis i eit skifte på Rydningen i Iveland frå 1698, der det stend „1 rudet Sengeklæde“, „1 ringere dito“, 2 graa Vadmelsquidler“, „1 hvid Vadmelsquidel“ og „2 nye Skindblejer“,^{91a} i skifte på Lien i Valle i same året „3 nye Thiell“ og „1 Skindblej“,^{91b} på Straume i Hylestad same året „1 Brotquidel“ og „4 quidler“,^{91c} Homme i Valle 1699 „1 gl. brott quidel“ og „10

quidler“,^{91e} Sandnes 1698 „it Sengeklæde“,^{91f} Dale i Valle 1700 „8 nye quidler“ og „2. Skindblejer“,^{91g} Skaare i Austad 1701 „1 Skindblej“ og „1 gl. graa Vadmelsdyne“,⁹¹ⁱ Berge i Valle 1702 „en Svensk Sengeteppen“

og „en par lærritz lagen“,⁹¹ⁿ Rysstad i Hylestad 1763 „en Rye“,^{91r} Dale i Valle 1795 „et svensk Sengeteppen“^{91u} og Skjevrak i Byggland 1820 „1 Overdyne“, „2 svenske Teppen“, „3 Sængklæder eller brodtquidler“, „1 Underdyne med Bolster“, „2 Lagen“, „2 Hovedpuder“ m. m.^{91v} Dette er berre eit lite utval som mest er gjort til å syna dei ymse slag sengklæde, dei hadde i tidi kring 1700 og utyver til fyrste luten av 1800 åri. Dei mest sjeldfengde av dei som ryor, dynor, svenske sengetæpe o. s. b. hev truleg berre vore nytta i gjestesengjene, og der dei hev lakan, underdynor o. dl., hev det vel butt lensmänner eller vore skysshald, so dei av og til måtte hysa „storkarar“. Brotkvitlar som dei hadde so mange av, hev helst vore bruka til yverbreidsle;¹¹⁶ men koss dei elles såg ut, veit me ikkje no, med di namnet ikkje er nytta lenger. Det same er tilfelle med dei svenske tæpi. Truleg hev dei kome frå Sverike eller dei var vovne som eit eller anna svensk tæpe, t. d. „rødlakan“; men dette er heilt på det uvisse. Ryor som er svært vanlege i Sverike, kann det vel snaudt vera, sidan det er nemnt slike i skifti, og dei elles ikkje berre er svenske.

Tek me alle skifti fyre oss, syner det seg snart at kvitlane og skinnfeldane er i fleirtal, so det hev vore dei vanlege

114. „Skive“ (skålepall?), Valle N. F. 1019-13

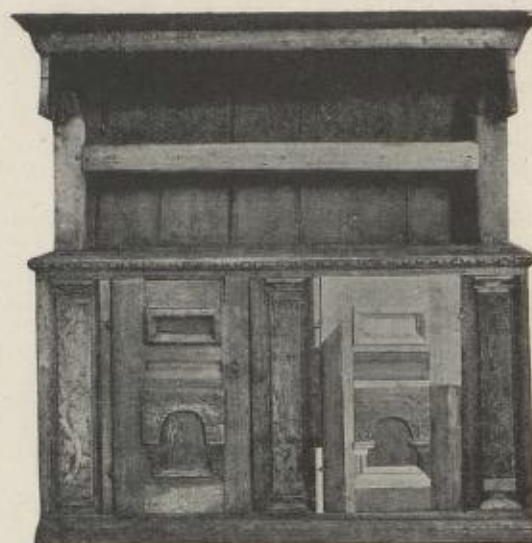
sengklædi. Dette svarar godt med slik det var i Valle for eit par mannsaldrar sidan. Då skipa dei sengjene slik der; Fyrst var det dugleg med halm i kvila og oppå halmen eit tjeld, stundom med ein skinnfeld („ei fydde“) under. Dette låg dei på. Yver seg hadde dei eit tjeld og so ein skinnfeld att.⁶ Slik var det på Gjellebøl si tid,¹¹⁷ og soleis hev det visst vore på jamnen frå langt attende.

Stort meir husbunad var det ikkje i gamlestogone i Setesdal. Krøskåp og hengjeskåp var ukjende der og like eins vanlege snikra mjølkehylor. Mjølki sette dei på ein hjell eller tvo på langveggen til baksida.¹¹⁸ Biten eller bitane nede ved dørveggen var òg nytta til hjell. Her la dei emningsved og sette 'upp mjølketrog til turkings, når dei hadde tvege dei.⁶ Det høvde at det var ein hjell uppe på gavlveggen òg. Yver bitane heitte det „'pi røndi“, og her hadde dei kvar haust kjøt hangande til turking og røykjing. Det hekk på

115. „Skive“ (skålepall?), Valle N. F. 1019—11

„venda“, stenger, som var feste til sperrone med vidjor.⁶ Etter den fyrr nemnde ordsamlingi frå slutten av 1600 åri å døma, hadde dei eit vasskjerald hangande i gamlestoga. Det stend soleis: „Vaskadd kaldis de gl. dags messingbæckener eller Kar som henger på veggen inden for studøren med vand udi.“¹¹⁹ Ordet vasskall er kjent frå Fyresdal;¹²⁰ men elles lyt me heilt til Tyskebryggja i Bergen, fyrr me finn døme på desse kjæraldi. I ytrestogone og skytningsstogone der, hekk det like innanfor døri eit kar av metal, helst messing, på lag som ein kjøl med vatn i, og rett under stod det eit tvåttefat på ein stol („Handfat unde Becken“).¹²¹ I ordsamlingi er ikkje tvåttefatet nemnt, so truleg hev kjæraldet eller kjølen i Setesdal alt i den tidi berre vore nytta til å ha rein-vatn i. Elles hev det gamle ordet *mundlaug*¹²² (tvåttefat av metal) halde seg heilt til no; men alt i slutten av 1600 åri tydde ei mundlaug i Setesdal helst eit sengkjell eller berre eit fat av messing, og hadde ikkje, so vidt me kann skyna, nett noko sers med tvåtting å gjera.^{123a} Frå seinare tid hev me likevel døme på at mundlaugi hekk på veggen innanfor stogedøri, der vasskallen òg hadde plassen sin, so det kann henda at vasskallen og mundlaugi ein gong hev høyrte saman; men me hev ikkje noko visst å halda oss til. Um so var skulde det tyda på, at den gamle skikken å taka handtvått fyre kvart målet^{123b} hev vore vanleg i Setesdal. No er det so ymist med det. Det skil elles kva arbeid dei hev.

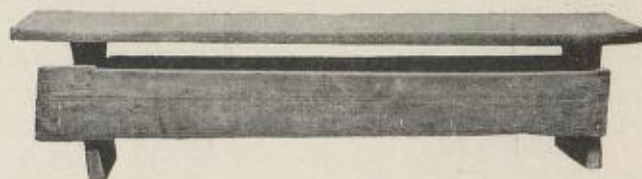
116. „Gamlestogskåp“, Valle

N. F. 917 11

Frå stoga kjem me inn i kleven. Der er det eit lite glugg til baksida. Det er berre sett der til å få ljøs inn og hev visst aldri havt noko med skjøteglugg eller forsvar å gjera.⁶ Kleven brukte dei mest berre til koppehus. Dei sette inn ymse trekoppar og kjærald der. So vidt me veit hev det aldri vore seng i kleven.⁶ Han er òpen heilt upp under raustet, og det er ikkje delt av millom kleven og forstogskjeldtilet. Ei tropp, „stett“, hoggi ut av ein einaste stakk, fører upp dit. Her låg det berre rusk, emningsved, ymse ambod o. a. Heller ikkje her hev det nokon gong stude seng, so skjeldtilet hev ikkje vore nytta til soverom.⁶

Me hev no havt fyre oss gamlestogone i Setesdal med alt laust og fast som er i dei. Det er uvande, gamaldagse hus som ber bod um ei tid, då folk hadde mindre krav til livet enn no. Folk no vil vel helst kalla desse stogone kalde, tronge og myrke, berre med eit rom å bu i som det var, og utan tile og vindaugo. Kalde var dei fulla vetrebil;¹²⁴ men tronge og myrke er ikkje rette ordi. Tvertum lyt me etter tid og tilhøve heller kalla dei romsame og ljose. Det var godt rom til å gjera ymse slag arbeid inne, og god plass til å sitja eller retta seg etter dei lange pallane, og dei var ljosare enn dei fyrste glasstogone i dalen, i minsto når ljoren stod uppe. Dei gamle stogone var unelege, og setesdølene treivst i dei. Difor hev dei halde seg heilt til våre dagar.

No er det berre um sumaren dei bur i dei. Elles er dei

117. „Gamlestogbord“ (kistebord), Valle

N. F. Kjellebergstoga

118. „Setabu“, Bø-Hyledalen, Valle

Fot. Gisle Midttun

nytta til eldhus, der dei bakar, bryggjar, slaktar og tvår klæde. Alle er dei påbygde og tilbygde i seinare tid, og den gamle stogeskipnaden er skipla. Mange stader ser dei ut som ruskehus; men der det er noko greide på det, finn me alltid at den eine kvila, den som stod i krøi ut til tunet, er flutt upp i øvre krøi til bakveggen. Den andre kvila stend på plassen sin. Skåpet er òg flutt og stend millom dei tvo kvilone (sjå fig. 109). Denne skipnaden hev kome frå nyestogone, der det alltid er slik. Dei hev lagt inn tile, tjukke, hogne plankar, mest alle stader; men åren er der framleis og like eins gøya, brugdestolen, langbordet og pallane. I langveggen til tunet er det vanleg sett inn eit par vindaugo, og stoga er bygd på, so ho mest er tvihåg. Likevel er ho òpi heilt upp i raustet, der det enno er ljore (sjå pl. 13).

Det er ikring halvtanna hundrad år sidan dei jamt yver slutta å bu i gamlestogone heile året.¹²⁵ Sjølv sagt gjekk ikkje dette skiftet frå gamle- til nyestogone fyre seg på nokre få år. Som me seinare skal høyra, tok det umlag eit hundrad

119. Brugdestol, Valle

N. F. Anmlidstoga

år frå den fyrste nyestoga vart sett upp, til det kom nyestogor på alle gardane i dalen. Ingi av dei gamlestogone, me hev att i dalen, er rett gamle. So mange det er, gjeng dei fleste ikkje lenger attende enn til sist i 1600 åri, og berre nokre få til midt i hundradåret. På den tidi hev det vore ei svær byggjerid i Setesdal. Det ser ut som dei då hev sett upp nye „gamlestogor“ på kvar einaste garden. Grunnen til dette veit me ikkje visst. Helst må me tru at det heng saman med ein sterk økonomisk framgang frå midt i hundradåret og utetter. Men nokor visse hev me ikkje.¹²⁶ På den andre sida veit me at fyrst i 1600 åri vart bøndene mest utarma. Dei måtte bota ut det halve av alt dei åtte, utum odelsgodset.¹²⁷ I den tidi kunde det ikkje vera tale um nokor bygging. Tvertum vart vel husi so vanstelte at bøndene burt imot slutten av hundradåret var nøydde til å byggja frå nytt. Men husi sjølve tyder på at dei hev havt god råd. Dei er store, drustelege og vent utferda.

Koss gamlestogone i Setesdal såg ut fyre 1600 åri, veit me ikkje noko visst um; men truleg var dei like eins som dei me hev frå seinare tider. Desse stogone er like den eldste stoga i landet, Raulandstoga frå Uppdal i Numedal, som no er på Norsk Folkemuseum. Ho skriv seg heilt frå siste luten av 1200 åri. Ei liknande stoge stod det på Uv i Rennebu i Orkedalen frå tidi 1300—1350.¹²⁸ Me må difor ha god grunn til å tru at gamlestogone i Setesdal og den stogeskipnaden me finn der i 1600 åri i det store og heile gjeng attende til millomalderen, eller m. a. o. det er enno millomalder i Setesdal i 1600 åri.

Me hev elles døme på ei enno eldre stogeform i Setesdal. På ein støyl, Bø-Hyledalen i Valle, stod det ei setabu,¹²⁹ som no er flutt til Norsk Folkemuseum. Etter segni skal denne bui ein gong ha vore ei stoge, og det hev vore gard der.⁶ Korkje i arkivi eller andre stader finn me nemnt denne garden; men difor kann det godt vera rett; for det vilde berre vera eit høv, um me fann noko. Det som mest styrkjer segni, er at me finn visse merke på at jordi der ein gong hev vore dyrka,¹³⁰ og so er det bui sjølv. Som me ser på pl. 23, er det eit rom med sval framfyre gavlen, der døri er. (Fig. 118.) Hustaket er lengd, so det gjeng fram yver svali. Ho er av stavverk med fire stolpar og svalfjølør på sidone. Framme er ho òpi so nær som uppe i raustet, der det hev vore fjølør. På sidone er svals villane stukne inn under langsvillane, medan stavlæggjone gjer ut for yverliggarar. Inne i bui er det åre midt på golvet med åregrime, blekkstein og årefjøl, plent som i ei stoge (fig. 122).

120. „Skore“, Valle
N. F. 970—11

Gøya finn me òg, men her er ho ein bjelke som gjeng frå gavl til gavl etter heile huset. Dette er vanleg i ymse gamlestogor, serleg nedst i dalen og i Aaserall.⁶ Skora er ein stolpe som stend på årefjøli, og er fest til gøya med ein klamp uppe, so ho kann sviva. På ein arm eller krok som er til å flytja, hengjer dei gryta. Denne skora minner ikkje so lite um skorone i Vest-Agder og i det eldre saksiske huset. Uppe i mønet er ljore med ljorekarm som i ei stoge.

På golvet ligg det tile, og langsetter veggjene, so nær som dørveggen, gjeng det moldpallar, som er hogne ihop i hyrni, og endå til er det lagt ein stokk (ei røytesvill) på innsida av kvar langveggen. Etter baa langveggjene gjeng det kvilor, tvo på kvar side med pallar framanfyre til å sitja på, og uppe ved gavlveggen hev me „päden nõre“. Ved nedre gavlveggen gjeng det ein bite tvert yver huset, og elles finn me nokre hjellar på veggjene. Like ved dõri stend årstalet 1600, og bui er minst so gamal.

Me kann ikkje vera visse um at all husbunaden er likso gamal som huset;¹³¹ men er noko av han frå seinare tid, må me tru at dei hev laga det etter det gamle. Elles ser det ut til å vera frå same tidi alt i hop. Det meste av det er meir fyre seg gjort enn vanleg i buene, og dei svære moldpallane tyder beintfram på at dette huset er innreidt til vetterbruk; men til bu hev det aldri vore nytta då.¹³² Difor er det mest truleg at saga er sann, og at me hev ei gamal stoge fyre oss. Um so er, stend denne stoga svært nær ymse av dei gamle skålebygningane, som er nemnde i sogone våre, og som Keyser til dessa har greidt best ut um,¹³³ so uklårt det enn er, og so mange som etter hans tid hev skrive um det. Sjølv sagt er det berre stormannshusi, det stend noko um, og me kann difor ikkje venta å finna likskap i eitt og alt; men tek me berre typologiske umsyn, tykkjest det vera klårt at det i røyndi er same huset. I hovuddragi er skålen eit avlangt, firkanta rom med dør i gavlveggen og ei forstoge framanfyre. Forstoga er oftast òpi framme. Er det ein eldskåle som folk bur i vetter og sumar, gjeng det sengjer langs etter baa langveggjene på kvar side av åren med pallar framanfyre til å sitja på. Dette svarar plent med bui eller stoga på Bø-Hyledalen. Diverre hev me ikkje liknande stogor å jamføra med her i landet. Det einaste som tykkjest peika i same leidi, er dei gamlestogone som berre hev ei dør i gavlen (sjå pl. 12 og 13). Dei hev aldri havt kleve, men i staden hev det gjenge eit rom, ei forstoge tvert yver heile huset.¹³⁴ Denne forstoga hev truleg vore ei sval, som i bui og skålen, og helst òpi framme. I Sverige

121. „Skore“,
Bykle
N. F. 751—97

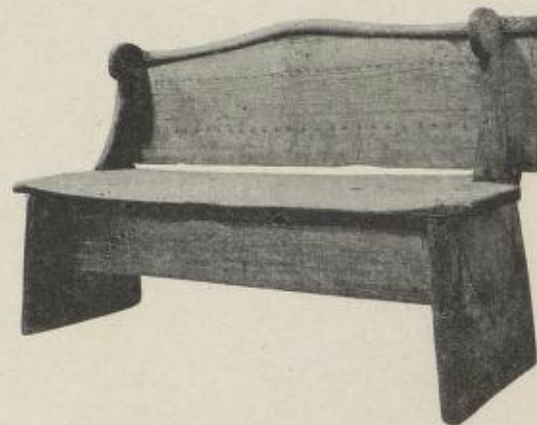

122. „Setabu“, Bø-Hyledalen, Valle

Fot. Gisle Midttun

hev me døme på stogor som er like bui i Bø-Hyledalen. Soleis i Wärend i Småland, der det heilt upp til våre dagar hev stade ei årestoge med sval i gavlen.¹³⁵ På støylyar i Dalarne finn me nok av buer som liknar vår. Dei er der tekne som gamle stogeformer som ein gong hev vore vanlege nede i byggi.¹³⁶

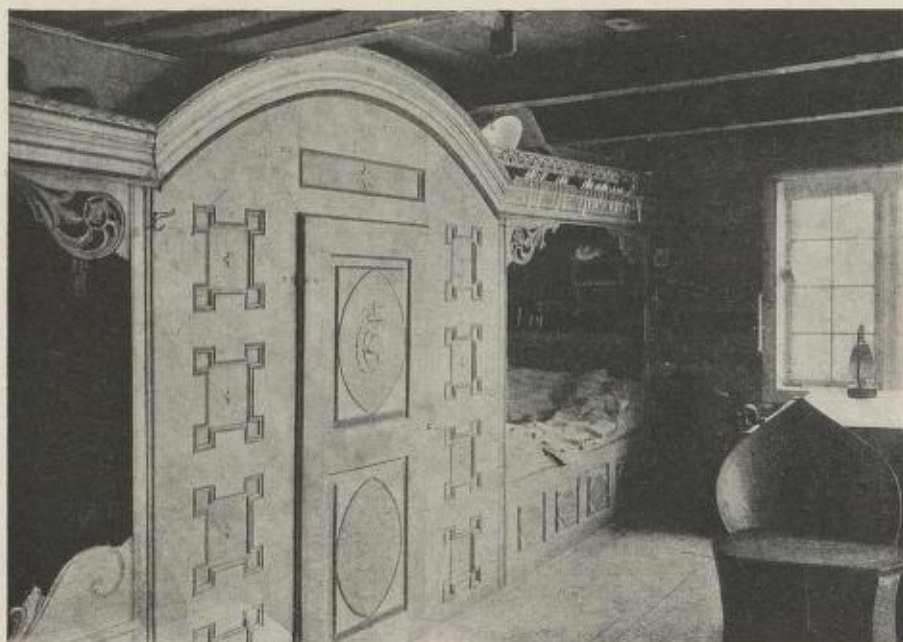
Typologisk sét gjeng bui i Bø-Hyledalen langt attende. Hus med liknande grunnplanar finn me døme på i Troja, andre byen, som det heiter, frå ikring 2000 år f. Kr. Dei er kjende under namnet *megara*.¹³⁷ I dei nordiske landi hev me tidlegast døme på denne husformi i kjempegraver på Gotland frå den eldre jernalderen.¹³⁸ Her i landet hev me nok av timberkojor, basstogor og stolpehus (fig. 141) med denne grunnplanen. Serleg tykkjest timberkojone¹³⁹ og basstogone å vera svært like setabui (sjå pl. 38, 3), og det må beintfram vera dei gamle stogone som gjeng att. Svali eller utskõtet er ikkje plent like eins. I bui var det av stavverk, medan det i basstogone og kojone oftast er timbra som skyt so langt fram at ho vert sideveggjer i svali. Truleg er dette ei eldre form enn blandingi stavverk og timber.

123. Brugdestol, Valle

N. F. 866—11

124. Nyestoga, Flateland, Valle

Fot. Gisle Midttun

Me kann vel mest vera visse um at stogone i Setesdal ein gong hev sét ut som bui i Bø-Hyledalen. Dei hev då stade med gavlane fram mot tunet, noko som høver godt ved sida av lofti som stod på denne måten. Me kann no skyna kvifor pallen inne i stoga ved gavlveggen alltid heiter „päden nøre“, endå um han stend mot aust eller vest. Dei gamle stogone stod umlag nord-sud, og då vart det nordre pallen. Dei vanlege stogesvalene i Setesdal vende alltid mot soli, mot sudaust, sud eller sudvest etter som det høvde med lendet, men aldri mot nord. Den gongen stogone hadde svali i gavlen, vende han sjølvst mot soli òg. Plent like eins var det i Wärend i Småland. Dei gamle røykstogone der med sval i gavlen stod alltid „solrett“.¹⁴⁰

NYESTOGA

Skar fortel so greidt um dei fyrste nyestogone eller glasstogone i dalen: „Der kom Glòs i Stoga, men barre eitt, det fyrste. Torjus Skaamedal var den fyrste som hadde „Glasstoge“ i Byggland. Glaset kom daa han vigde — han vigde med Ekkja etter Prosten Hans Kjeldsen Nors¹ og ho vilde plent hava Glas i Stoga.

I Valle kom der Glasstoge paa Kjeldeberg hjaa Jon. Aaslaug Kjeldeberg sette upp Stoga med Jon laag ute i Attanaarsufreden. Det var so fæl ein Kostnad.

„Du spinn' av Rökkjè,“ sa dei.

„Spinn eg av, legg' upt' aa,“ sa Aaslaug.

Timremennerne var ifraa Viki. Dei hadde tolv Mark tilgode daa dei hadde gjort av; men det var med Naudi ho

¹ H. K. Nors døydde i Byggland i 1693.

greidde det. Peningarne var dyre daa; Kyreverdet var fire Dalar.

Ho var sers vent utferda den Stoga. Der var Skjaldtile, og der var Omn. Veggjerne var høvla, og Bjalkarne høvla og strokne. Der var ein Løyndekleve som aldri hadde Make. Han var felt *til* so greidt at ingen gaadde Dyri, eller kom paa at der var Kleve eingong.“ —

— „Knut Kveste hadde Glasstoge. Han var Lensmann, Knut, og sat i Uppegard Kveste. I Røta i Rikje var Glasstoge likeins. Der heldt seg ein Kaptein i Røta; so var det for hans Skuld der kom Glas i Stoga. Kaptein Kingeling sette upp Glasstoge i Homm. Han var Rymling — det var or Holland han rymde. Han sat i Syndre Homm alle sine Dagar.“¹⁴¹

Av dette ser me at den fyrste nyestoga var sett upp litt fyre 1700. Den på Kjelleberg i Valle er frå fyrst i 1700 åri; for Attanaarsufreden er det same som Den store nordiske krigen. Dei andre

Skar nemner er vel umlag frå same tidi. Carolus Kinling levde ikring 1700 og var gift med Maren Bugge, dotter til presten Esajas Bugge.¹⁴² Nyestoga i Kveste er vel noko seinare. Nicolaysen set ho til litt fyre 1750.¹⁴³ Det var berre på gardar der det budde embetsmänner, lensmänner eller andre rike folk, det fyrst kom nyestogor. Einaste er den på Kjelleberg; men so ser me òg at dei hev set på ho som eit sersyn. Det vart ei heil soge um ho. Jamt yver kom nyestogone fyrst i slutten av 1700 åri. Endå medan Gjellebøl var prest i Valle var gamlestogone det vanlege. Berre dei „mest Formuende have i de sidste Aaringer begyndt at opbygge sig, foruden de ommeldte (d. e. gamlestogone) Stuer med Vinduer

125. Nyestoga, Rike (Røtun), Valle

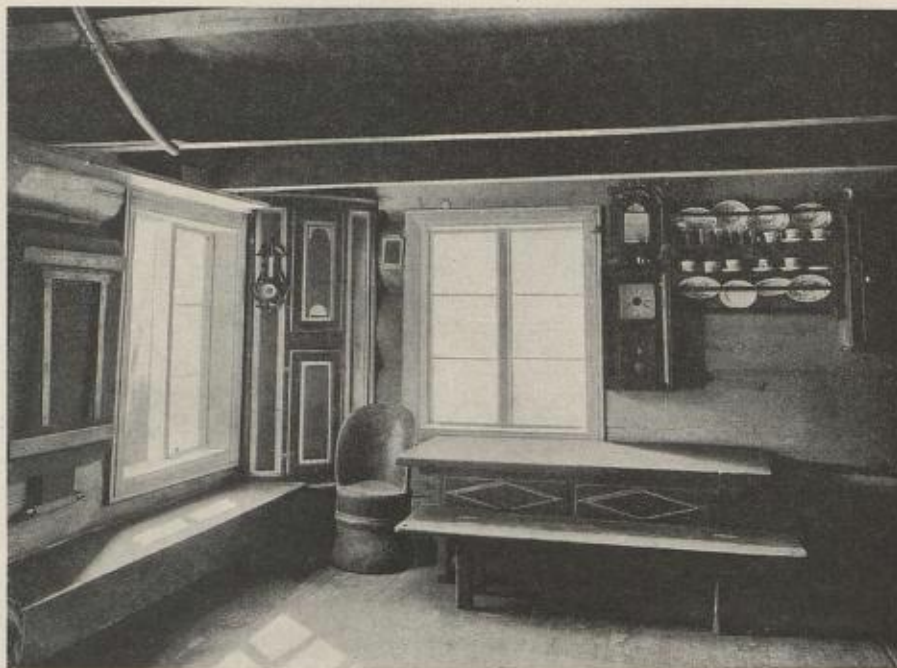
Fot. Gisle Midttun

i, samt med Loft ovenpaa, tillige med Skorstene i, som paa andre Steder ere brugelige; ja, nogen faa have og anskaffet sig Kakkellovne i samme¹⁴⁴. Nyestogone er enno det vanlege i dalen, og av snikkararbeidet o. a. kann me skyna at mange av dei fyrst er sette upp etter 1800. Det tok soleis umlag hundrad år, fyrr dei trengde heilt igjennom.

Det som mest skil nyestogone frå gamlestogone skynar me av det Skar og Gjellebøl skriv. Nyestogone hev vindaugo, omn (skorstein) og skjeldtile. Elles er det, som me skal sjå i det fylgjande, skilnad på dei eldste nyestogone og dei seinare og på nyestogor som er bygde inntil gamlestoga og dei som stend åleine.

Av dei eldste nyestogone er Kjellebergstoga (sjå pl. 24 og 25) den einaste som stend att nokolunde urøyvd. Ho er no flutt til Norsk Folkemuseum. På Kjelleberg stod ho saman med gamlestoga, og baa stogone hadde svaler som gjekk i eitt. Dei er lenge sidan burte; men hornsteinane viser enno, so det er rett nok. I Rike (Rõtun) var det svaler like eins framanfyre gamle- og nyestoga. Det siste var svalene sett upp etter lødeveggen, den eine yver den andre (sjå fig. 140). I Kveste var det òg svaler,¹⁴⁵ so me hev grunn til å tru at dei fleste nyestogone hadde det i den fyrste tidi.

På Kjelleberg var nyestoga bygd saman med gamlestoga på den måten at dei hadde skøre av gamlestoga tvert yver forstoga og kleven, teke burt gavlveggen og so sett nyestoga inntil. Nokor skøyting av stokkane var det ikkje tale um. Dei var sette butt i butt. Elles fall skøyten tvert yver forstogdøri, so ein gådde ikkje so mykje til han, og på bak-

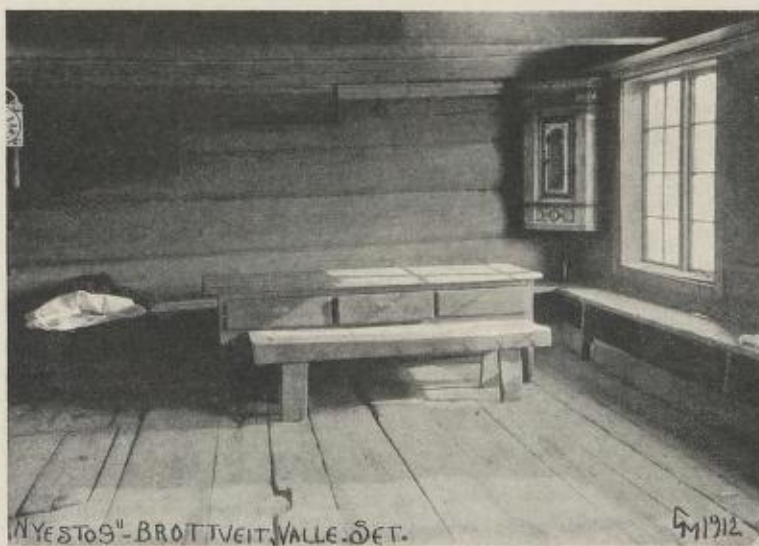

127. Nyestoga, Rike (Rõtun), Valle

Fot. Gisle Midttun.

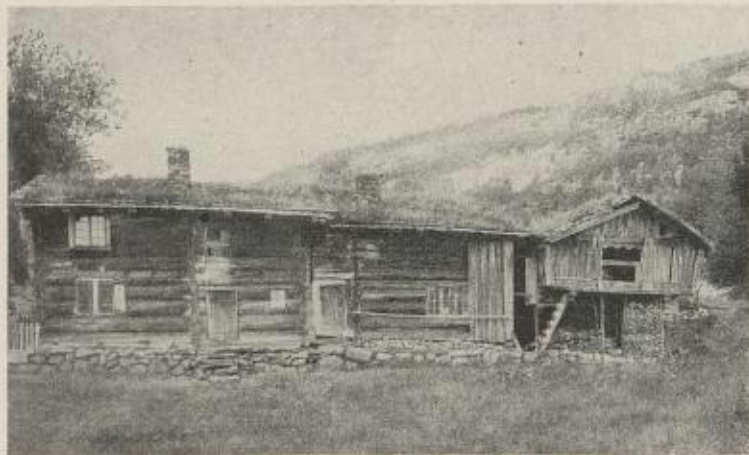
veggen var det jamna til med ein bordklædning. I Kveste var det på ein annan måte. Her let dei gamlestoga vera og sette nyestoga inntil vegg mot vegg, berre med eit lite smøg imillom. Nyestoga hadde tridelt grunnplan med forstoge, stoge og kleve. Like eins er det i Homme (fig. 128); men her er gamlestoga avskøri. Både i Kveste og Homme hadde gamle- og nyestoga kvar si utedør, medan det sjølvsagt berre var ei på Kjelleberg.

Her gjeng forstoga tvert yver heile huset; men ho hev ein gong vore delt; for det ligg tile berre halvveges innerter frå utedøri, so endå etter at nyestoga vart sett inntil, hev dei havt kleve der. Frå forstoga gjeng det ei dør inn i stoga. Døri er rett og slett, sett saman av fjøler med labbankar ut mot forstoga. I stoga er det tile av øksa plankar med ein liten kjellar under som ein slepp ned i gjennom ei luke i golvet. I gavlveggen er eit einaste lågt vindauga med små rutor og blysprossor, so stoga er heller myrk. Omnen eller peisen¹⁴⁶ som han heiter, stend i krøi millom dørveggen og bakveggen. Han er mura av gråstein og leir og baketter kvita med kalkvatn. Framanfyre gruva gjeng det ei grime av tre, „åre“ eller „gruetretti“, med ei fjøl uppå, „åre-“ eller „gruefjøli“. Kåpa er mura på ein mantel av tre, „omns-tretti“, og uppe i omnen, der pipa tek til, ligg „røykbaren“, ei stong av jarn til å hengja skora i (sjå pl. 26). Når det ikkje brann på gruva, stengde dei av med ei stor treluke, „spjølli“, dei kalla. Dei stakk ho inn like under „omns-tretti“ (sjå pl. 28, 1). Pipa gjeng upp på skjeldtile¹⁴⁷ og vidare upp igjennom taket. Yver taket er det mura inn steinhellor som spring fram so ikkje vatnet skal renna ned

126. Nyestoga, Brottveit, Valle

Fot. Gisle Midttun

128. Homme, Valle

Fot. Gisle Midttun

langs pipa. Bak ligg det eit „pipemøne“, so vatnet renn til kvar side.¹⁴⁸

Etter veggen fram mot tunet stend stogoinnreidingi, ei seng i kvar krøi med eit skåp imillom. Skåpet er høgt og smalt, sett saman av råmor og fyllingar med ei dør framme. Sengjene, som hev høge stolpar, „karniss“, uppe og fyllingar på framsida, skil seg ikkje mykje ut frå vanlege bysengjer fyrst i 1600 åri. Langs bakveggen og gavlveggen uppe ved vindauga gjeng det faste pallar. Pallen ved gavlveggen heiter „påden nøre“ i denne stoga òg. Pallane hev opphavleg vore moldbenkjer; for tilet gjeng ikkje heilt til veggen, men sluttar ved pallen. Millom døri og skorsteinen stend ein liten fast benk, „lislepad“, dei kallar. Han hev vange for enden ut mot døri (sjå pl. 26). Vanleg stend vassbytta på denne pallen og ei ause til å drikka av ligg ved sida. Dette skulde svara til vasskallen inne i gamlestoga. Uppe ved „påden nøre“ stend bordet. Det er likt dei vanlege renessansebordi med fire føter, trjosk under plata og fjøler ned ved golvet til å spennja på. Framanfyre bordet stend „langekrakk“. Høgsætet er for bordsenden til bakveggen. I krøi hev det ein gong vore eit lite krøskåp;¹⁴⁹ men det er kome burt i seinare tid. Det stod like på pallen. Under bitane er det spikra upp eit par hjellar til å setja koppar på e. a. småting. Dei bøkene dei hadde, låg her.

Som Skar skriv, er stoga vent utferda med høvla og strøkne (profilerte) bitar og skjeldtilfjøljer. Listverket rundt vindauga og døri er strøke og like eins omnstreet eller mantelen (sjå pl. 24, 4 og 5). Det hev svip av listverket i byhusi i 1600 åri.¹⁵⁰

Løyndekleiven Skar fortel um, er no burte; men tufti syner greidt at det ein gong hev vore ein tilbygnad eller kleven der. Han stod på baksida, men var so smal at han ikkje gjekk utum gamlestoga. Denne og nyestoga med kleven hev soleis vore like breie. Koss kleven elles såg ut, veit me

ikkje. I andre nyestogor hev dei ikkje havt slike, so det ligg utanfor vanleg bygnadskikk.

Inst i forstoga, der fyrr gamlestogkleven var, gjeng det ei trøpp upp på forstogskjeldtilet. Det er òpe heilt upp under raustet. Båe stogone er i seinare tid påbygde, og då la dei inn tak-åsar i gamlestoga som det var i nyestoga. Difor veit me ikkje visst, koss tøkone var skøyte i hop i den fyrste tidi. Men båe stogone hev opphavleg vore like breie og like høge, so me hev grunn til å tru at tøkone gjekk i eitt. Truleg la dei takbordi i nyestoga med endane mot dei i gamlestoga og tekte yver med næver og jord, som me hev døme på det frå seinare tid. Då veit me òg at dei la ei steinrast upp etter taket der skøyten var. Elles tok dei det ikkje so nøgje med tøkone i Setesdal, når dei sette husi saman. Dei vart herka i hop på lettaste måten, og ofte ser me at den eine tōka gjeng yver den andre.

Ei liti dør fører inn til nyestogskjeldtilet, som like eins

129. Omnen, Rike, Valle

Fot. Gisle Midttun

er òpe heilt upp under raustet. I gavlen er eit lite vindauga eller glugg. Langs dei låge sideveggjene hev det ein gong stade eit par sengjer, so skjeldtilet hev vore nytta til soverom.

Nyestogone frå seinare tid er alltid fulle tvo høgder. Då dei vart det, fall svali framfyre stogone burt. Dei fleste nyestogone er som på Kjelleberg bygde saman med gamlestoga. Dei hev skøre av kleven og forstoga, men late ho hava si gamle høgdi i lang tid frametter. Gamlestogtøka låg då mykje lågare enn tōka i nyestoga.¹⁵¹ Seinare hev dei bygt på gamlestogone, so no er dei alle stader like høge som nyestogone og stend under same tōka (sjå pl. 12 og 13). Lofti hev dei mykje snutt på, so dei òg gjeng i eitt med stogebynaden (sjå fig. 150), og dertil hev dei mange stader innreidt gamlestogone som nyestogor med vindaugo, skorstein, skjeldtile og nyestogbunad. I dei nedste bygdene og ikkje so sjeldan i dei øvste med, er stogone og loftet no bord-

130. Basstogomnen, Rike, Valle

Fot. Gisle Midttun

131. Kyrvestad, (Mannspann), Valle

Fot. Gisle Midttun

klædde og måla, i minsto til framsida, so setesdalshuset i dag er ein lang stor våning på tvo høgder med tvo stogor, forstoge, kleve eller kammers i fyrste høgdi og tvo skjeldtile (salar), forstogskjeldtile og kammers i andre høgdi. Dertil kjem loftet med bur (matbu) i fyrste og loft (klædebu) i andre høgdi. Denne utviklingi av setesdalshuset hev teke umlag halvtanna hundrad år.

På mange gardar stend nyestoga åleine (sjå pl. 26—28). D. v. s. ho er ikkje bygt saman med gamlestoga. Oftast er det denne som er påbygt ei høgdi og hev fenge nyestoginnreiding; men me hev døme på at ho er sett upp heilt frå nytt av. Nyestogor som stend åleine er ikkje gamle. E ter snikkararbeidet på innreidingi å døma gjeng dei ikkje lenger attende enn til ik ing 1800. På gardar der dei hev slike stogor, vantar det alltid gamlestogor. I staden hev dei sett upp eit e'dhus¹⁵² eller gjo t kleven um til kjøken og mura inn skorstein der (pl. 27). Loftet er alltid snutt, so stoge- og lofttōka gjeng i eitt (fig. 131 og pl. 27), og i smøget millom stōga og loftet hev dei vedskjol.

Me hev soleis tvo slag stogehus i Setesdal, det samanbygde og det som stend åleine. Det fyrste er eit godt døme på koss huset utviklar seg i lengdi og deretter i høgdi, i det andre hev me døme på ei utvikling av det gam'e huset berre i høgdi. Framleis augnar me endå ei vidare utvikling av dei bae — loftet som vert sett inntil. Fær denne utviklingi halda fram og ikkje andre, nye husformer kjem til, vil loftet snart vera heilt samanbygd med stoga.

Husbunaden i dei seinare nyestogor er umlag lik alle stader. Sjølv sagt er det nokon skilnad; men det kjem mest av at ikkje all bunaden er frå same tidi. Mest skilnad er det på dei store skåpi, som stend millom sengjene. Her kann me greidt skilja ut tvo hovudformer. I dei eldre stogone er skåpet delt i tvo, eit yver- og eit underskåp med tvo eller tri dører i kvart. Underskåpet gjeng mykje lenger fram enn yverskåpet (fig. 142). I dei nedste romi

132. Brugdestol frå 1765, Valle
Domedag utskoren

N. F. 423-11

hev dei grytor, holkar og større koppar, i dei øvre ymse mindre koppar og bordstell. Liknande skåp hev me her i landet døme på frå Telemarki, Aust-Agder og Vest-Agder; men berre på den siste s'aden er dei som i Setesdal bygde saman med sengjene. I formi minner dei noko um det mindre skåpet i gamlestoga (fig. 112) og vilde vera plent like um øvste skåpromet her nådde heilt ned til plata. Likevæl er dei snaudt utvikla av dette skåpet, i minsto ikkje i Setesdal. Dei hev visseleg kome fullt ferdige inn i dalen saman med nyestoga.

I d i yngre stogone gjeng skåpet i eit med sengjene (fig. 124 og pl. 19, 1 og 29, 11), og ein kann heller kalla det eit rom enn eit skåp. Millom skåpet og sengjene er det panelt av, so det er heilt tett. Inne i skåpet er det lagt lause hyllor på labbankar upp etter veggjene, og det er so stort at ein oftast lyt heilt inni det, når ein skal ta ut noko. Dei hev

133. Kubbestol, Valle
N. F. Aamlidstoga134. Stol frå 1761, Valle
N. F. 849-11

mjølki si i det, og nede på golvet stend grytor, ymse koppar o. a. Denne skåpformi finn me her i landet utum Setesdal berre i Vest-Agder.¹⁵³

I formi er sengjene plent like i dei eldre og yngre nyestogone. Rennsansen heng enno att. Det som skil er berre småting; utskurd, fyllingar og listverk kann vera påverka av ymse stilformer.

Pallane rundt veggjene er i alle nyestogone åpne framantil, men sume stader gjeng det eit bord heilt nede ved golvet, og millom bordet og veggjen er det fyllt med jord. Det heng soleis enno noko att frå moldbenkjene i gamlestoga.

Nyestogbordet er oftast annarleis, enn me hev det i Kjellebergstoga. Trjoskane hev vorte mykje breiare, og det hev fenge ei rad med skuffor under plata (fig. 126 og 127), og spennbretti nede ved golvet

er burte. Av og til finn me i nyestogone eit bord, som er ei blanding av bord og benk. Understellet er ein benk i stolpekonstruksjon med spilar i ryggen og vangane (fig. 137). Uppå benken la dei ei laus bordplate, so hadde dei bordet. Benken hev òg vore nytta til å liggja på. Då snudde dei han med framsida inn mot veggjen og reidde upp i han.⁶ Slike bordbenkjer kjenner eg ikkje

135. Stol, Valle
N. F. 01-11

frå andre kantar. Det er eit „kombinasjonsmøbel“ som det heiter. Av desse er bordstolen den mest vanlege, og truleg gjeng han heilt attende til millomalderen. Kistebenk og kisteseng var kjende då.¹⁵⁴ At det er ein samanheng millom desse møbli og bordbenken tykkjest vera v'sst. Dei må alle ha si rot i den same rørsle: å gjera eit par eller fleire møbel um til eitt. Dei bordbenkjene me kjenner i Setesdal, er alle frå seinare tid. Dei hev truleg kome inn saman med dei eldste nyestogone; for me finn dei berre der det er eller hev vore slike. I gamlestoga hev dei aldri vore.

I dei seinare nyestogone hev dei alltid ei skive, eit lite bord til å slå uppetter veggjen, og eit hengjeskåp eller bokskåp, som det heiter. Skiva hev plassen sin på veggjen ut mot tunet i nærleiken av skorsteinen (fig. 125) og skåpet på gavlveggen millom eine sengi og vindauga (fig. 127). I seinare tid er hengjeskåpet byt. med ei utskøri hylle som dei set tallerkar og koppar i (fig. 145). Stolar er det fleire av. Kubbestolen hev fylgt med inn frå gamlestoga (fig. 124 og 127) og like eins ymse krakkar; men nyare former er òg komne til med påverknad frå bystolane i renessanse- og

baroktidi (fig. 134, 136 og 138). I kistestolen, fig. 139, hev me eit kombinasjonsmøbel att. Liknande stolar er kjende frå Nordmøre og Voss.¹⁵⁵ Ingi av dei er rett gamle; men dei torer ha sine fyrebilete i eldre tid. I Setesdal er desse stolane vanleg kalla skomakarstolar, av di folk hev skomakarambødi sine i dei. Krakkør med tri bein og bøygd brugde uppe¹⁵⁶ er svært vanlege i nyestogone. Desse krakkane gjeng heilt attende til millomalderen; men i Setesdal er dei snaudt so gamle. Dei lagar dei enno.

Vangane i skorsteinen er på framsida ofte klædde med bord og midt på kåpa er eit hjarta utskore i leiret (fig. 129 og pl. 28, 1). Nokor tru hev dei ikkje no med dette hjarta. Det skal berre vera sett der til stas. Truleg hev det fylgt med, då omnen kom inn i dalen, endå eg ikkje kjenner

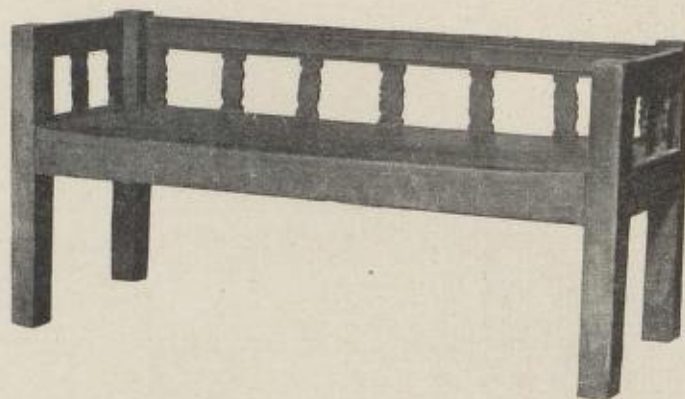
136. Stol, Valle N. F. 645-11

til at dei hev denne skikken andre stader. Det høver elles godt med eit hjarta på omnen. Det er symbolet paa ljøs og varme. I Tyskland er det ymse stader nytta til prydnad på husgavlane, og dei hev der havt den trui at det verna huset mot torebråe.¹⁵⁷ Mest alle stader stend det no ein kakelomn ved sida av skorsteinen (fig. 125, 129 og pl. 26). Som me hev høyrte, hadde dei byrja med dette alt medan Gjellebøl var i Valle, og i dei seinare nyestogone hev dei truleg

sett inn kakelomn med same dei vart bygde. Dei fleste kakelomnane i Setesdal er frå Nes og Froland og ein og annan frå Holla og Ulefoss. Dei siste finn me i Bykle.¹⁵⁸

Skjeldtilet er mange stader innreidt plent som stoga; men dei hev aldri skorstein der. I staden stend det ofte ein kakelomn. I dei samanbygde husi med tvo nyestogor og tvo skjeldtile er alltid berre det eine skjeldtilet innreidt. På det andre stend det nok sengjer; men dei er berre uvande. Her ligg dei eldste borni og tenarane, um dei hev; det andre er for gjester. I den eine stoga ligg mann og kone og dei yngste borni, i den andre kårfolki. Hev dei berre ei nyestoge, bur kårfolki paa skjeldtilet.⁶

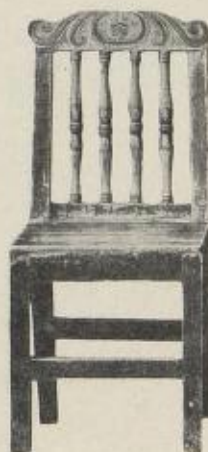
Med nyestogone kjem renessansen til dalen. Den svære, tunge husbunaden av plankar som me hev i gamlestoga, finn me ikkje i nyestoga. Skåpi og sengjene er sett saman av listverk og fyllingar, bordi og stolane vert lettare. Her som andre stader er det no snikkaren som reider inn stoga og ikkje timbermannen. Likevel finn me alltid ein svip av noko tungt som sermerkjer Setesdal. Husbunaden er enno stor og drusteleg, og støygt laga.

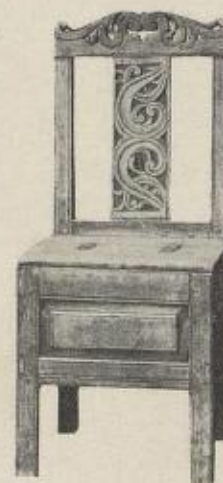
137. „Bordbenk“, Valle, bordplata er ikkje med N. F. 952-13

Nyestogbunaden i Setesdal vitnar um godt snikkararbeid. Serleg gjeld dette dei lange stogeinneidingane. Av og til er dei utskørne, men aldri i den vanlege setesdalsskurden. Oftast er det renessansmotiv som er nytta (fig. 142); men stundom finn me att leivningar av gotisk bladverk. Dette er berre i dei eldre stogone. I dei hev listverket og fyllingane på skåp, sengjer og dører sterk svip av renessanse og barok. I dei seinare stogone finn me dei same formene att; men i dei fleste detaljar stikk empiren fram (sjå pl. 19, 20 og 29). Denne stilformi hev kome tidleg til dalen; for me finn drag av ho i stogeinneidingar som er laga like etter 1800. Fyrr var alltid stogebunaden sandskura og hadde den vakre tonen som berre gamal god fjellfura fær, når ho er skura i lange tider. I Valle hev dette enno halde seg ein og annan staden; men mest alle andre stader hev dei ut i 1800 åri teke til å måla stogone sine. I Bykle, Oveinang i Valle og i Byggland er fleire av stogeinneidingane rosemåla; men målingi er sjeldan eldre enn frå tidi ikring 1850.

Samanliknar me den einaste av dei eldste nyestogone som no stend att nokolunde urøyvd, Kjellebergstoga, med dei frå seinare tid, vil me snart sjå at det er stor skilnad

138. Stol, Valle N. F. 419-11

139. Kistestol, Valle N. F. 486-11

140. Uthusi, Rike (Røtun), Valle

Fot. Gisle Midttun

141. Stolpehus, Kjelleberg, Valle

Fot. Gisle Midttun

på dei. Kjellebergstoga hev berre eit einaste vindauga. Det er i gavlen. Skorsteinen stend i krøi til bakveggen og stogoinnreidingi etter veggen fram mot tunet. Dei andre stogone hev vindaugo både i gavlen og ut mot tunet, og skorsteinen og innreidingi stend plent motsett. Grunnen til at husbunaden slik hev bytt plass, er klår. Det kom av seg sjølv den gongen dei sette vindaugo ut mot tunet. Då måtte dei flytta stogoinnreidingi yver til bakveggen og skorsteinen til krøi ved framveggen. At skorsteinen stend i denne krøi, finn me berre i Setesdal og Vest-Agder, „og denne Ovnens Plads bliver mig et af den mandalske Stueforms Kjendings-Mærker“, skriv Eilert Sundt.¹⁵⁹ Alle andre stader der dei hev skorsteiner, stend dei til bakveggen.

Dei lange stogoinnreidingane hev me òg berre i desse bygdene, i minsto her i landet. I bygnadsvegen høyrer difor Setesdal og Vest-Agder saman; men med di nyestogone er eldst i Vest-Agder, hev dei kome derifrå og upp dalen. Stogone i seg sjølv liknar dei vanlege glasstogone her i landet som kom i bruk frå 1600 åri og utetter; men innreidingi i dei, skåpet og sengjene som gøymer heile den eine veggen, er noko sers som me berre finn liknande døme på i Tyskland, serleg i Oldenburg, Friesland og Schleswig-Holstein.¹⁶⁰ Derifrå må dei ein gong i 1600 åri ha kome upp til Vest-Agder og so vidare til Setesdal.

142. „Nyestogskåp“, Valle

N. F. 705—11

LOFTET

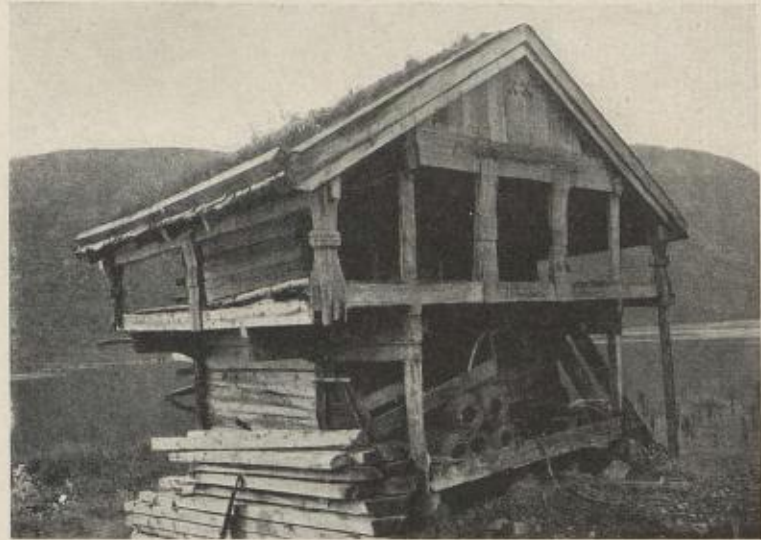
Det stend enno att mange gamle loft i Setesdal.¹⁶¹ I dei øvre bygdene er det minst eitt på kvar einaste gard; men ned igjennom dalen minkar det etter kvart, so i Byggland og Aardal er det berre få. Her hev det sjølv sagt ein gong vore likso mange; men dei hev forfarest, og i staden hev dei sett upp stolpehus. Utvendes er det litt skilnad på lofti i dei ymse bygdene. I Valle er dei høgreste med full høgde under tōka uppe i svalene (sjå fig. 156). I Hylestad og bygdene nedanfor er dei tunge med låge og breie svaler (sjå fig. 150 og 152). I Bykle hev dei fleire stader telemarkssvip. Dei stend på stolpar og hev sval framfyre bursdøri (sjå fig. 144 og 177).

Rette setesdalsloft stend med gavlen fram mot tunet like paa jordi.¹⁶² Svillane ligg på hornsteinar som er gravne ned i „borgi“. Lofti er alltid timbra upp av svære, breie stokkar, som me hev døme på kann halda burt imot meteren i tvermål. På svillane nær er dei alltid „magetelgde“¹⁶³ og klavedregne. Stokkane i dei tvo øvste kvørvi i buret hev namn av „skakstokkar“. Dei gjeng heilt ut under svali og bær henne. I dei øvste bygdene, der svalene er smale, er stokkane i buret skørne av for endane, so dei gjeng i ein bøge upp under svali (sjå pl. 32). I dei nedre der svalene er breiare, gjeng skakstokkane oftast rett ut, og sume stader er det då i kroken inne

143. Loft, Haugen, Aaraksbø, Sandnes

Fot. Gisle Midttun

144. Loft, Breive, Bykle

Fot. Gisle Midttun

under nedste skakstokken skøre ut eit blad e. dl. (sjå pl. 30, 7 og 36, 1—5).

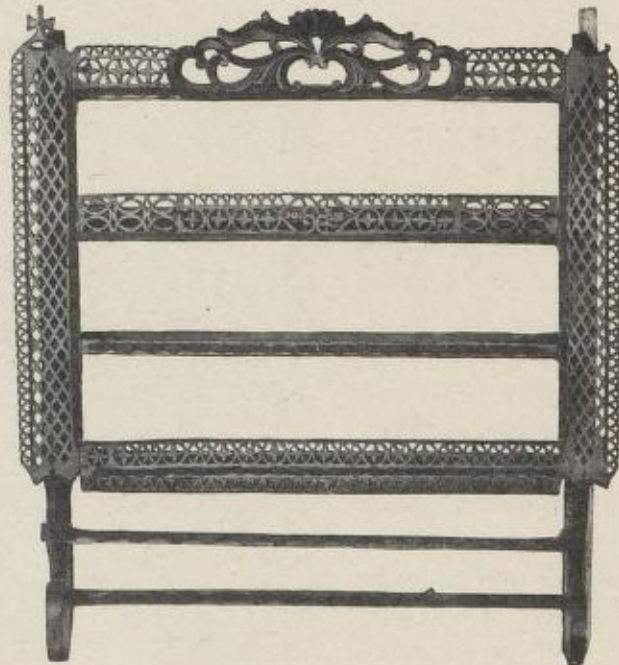
Frå jordi fører ei tropp upp til svali. Troppi stod alltid fyrr utvendes på veggjen. No ser me av og til at ho er inne i buret; men det er noko dei hev stelt til i seinare tid.⁶ Sume stader veit me at troppi giekk upp frå enden av stog-svali (sjå fig. 166); men det vanlege er at ho gjeng upp, anten frå sida, i smøget millom stoga og loftet, eller i gavlen (sjå fig. 143 og 163 og pl. 12, 27, 32 og 30, 3). I svali der troppi kom upp, hadde dei ei luke, og var det ikkje det, stod det ei grind nede i troppi (pl. 34, 1). Det var for at geitene ikkje skulde sleppa upp i svali.

Svalene gjeng heilt rundt. Svalstolpane i hyrni er rundhogne som var dei svarva. Dei andre er alltid flathogne. I framsvali er det glugg, og her er ofte svalstolpane og slindrane utskorne med den vanlege setesdalsskurden (sjå pl. 35, 9 og 36, 6—9). I baksvali er det glugg like eins; men berre nokre få loft hev glugg i sidesvalene. Desse lofti hev stade for seg sjølve og ikkje inne i ei husrekkje. Utum dei vanlege gluggi som er rundboga uppe med sveifa sulor, finn me av og til nokre andre små glugg (sjå pl. 30, 5, 33, 7 og 35, 1). Dei stend her og kvar i svalveggjene, men oftast so lågt at dei snau t er sett

der for ljoset skuld. I formi minner dei noko um skjoteglugg som me kjenner dei frå millomalderslott, serleg i Tyskland,¹⁶⁴ og det er difor truleg at desse gluggi og er tenkte til skjote-glugg, eller det er noko som heng att frå eldre fyrebilete. Elles fór det mykje tjuvepakk etter dalen fyrr som dei måtte verja seg mot, og me hev segner um at dei stod uppe i loftsvali og skaut.¹⁶⁵ Ein ståd bõra ein mann hõl i lofts-hurdi, so han kunde „kaga og skjota“.¹⁶⁶

Tõka er lagd plent som i stoga; men oftast ligg det eit par åsar under sperrone, og me hev døme på at det gjeng tvo simsar millom gavlane (pl. 34). Då er dei høge og breie og vantar „loku“. Sperror, åsar, slindrar, svalfjølør o. a. er høvla og strøkne. Veggjene er for det meste strøkne i suene og uppetter lafti i stökkendane. Strykane som berre er små, gjeng visseleg heilt attende til millomalderen (sjå pl. 20, 8 og 9, 21, 4 og 5, 33 og 37). Mange av dei ser ut som dei er dregne med ein skavl.

Bursdøri og loftsdøri stend i gavlveggen fram mot tunet. Berre i Rygnestadloftet og eit på Espe-tveit i Valle er bursdøri på lang-veggen. Beitskior og dører er mest alltid utskørne, dørene med ringar, solsviv, og anna krõt og beitskione med „setesdalsskurd“ (sjå pl. 18, 22, 1—3, 33, 11 og 35, 6 og 8). Yver dørene finn me mange tjøre-

145. Vegghylle, Valle

N. F. 618—17

146. Rygnestadloftet, Valle

Fot. Gisle Midttun

krossar. I Bykle ein stad hev eg talt 43 krossar yver ei einaste dør, so orkorreii må ha vore hardt etter dei der. For dørene hadde dei bjørnlåsar eller dei bruka „stokk å hurd“ (sjå s. 151).

I buret (sjå fig. 147, pl. 14, 3 og 4, 28, 3 og 32) hev dei matvaror. Braudet legg dei i store kjør eller i braudbingen som er musefri. Mjøl og korn stend i kjør og byrdor og kjøtet i koppar som dei sèt ned i ei sér kiste. Elles legg dei mykje det turre kjøtet i kornbingen. Dei grev det ned i kornet. Det hender at dei hev osten i buret. Han ligg i ein holk eller eit skrin, „ostekista“; men oftast legg dei han i kjellaren under nyestoga. I buret heng det selar og reip, vidjor o. a. som dei ikkje nett brukar. Slikt skal dei ha flust av, so dei ikkje vert standande i beit. Sume stader stend det ei seng i buret som dei ligg i um sumaren, med di det er svalare der enn inne i stoga; men sjeldan hev desse sengjene upphavleg stade der. Vanlegg er dei flutte ned fra loftet, eller dei hev sett inn ei gamlestogseng.¹⁶⁷

I loftet stend det kistor, kistillar, bommor, nyst-øskjor, ølbollar o. a. På vender (stenger) heng det nye gang- og sengklæde. Stundom hev dei klæde i kistone òg. Sylvet sitt hev dei i små øskjor, som stend i ei læst kiste. Plagg, tjeld, barnehuvor o. a. mindre klædeplagg ligg i øskjor. I ein liten kistill, „brevkistillen“, gøymer dei gamle brev og dokument. (Sjå fig. 148, pl. 14, 2 og 3 og 28, 3 og 4.) Kistor er det serleg mange av i setesdalslofti. Gamle og nye stend um kvarandre. Me finn dei so gamle og primitive at dei er hola ut av ein einaste stor stokk (fig. 158), og so nye at det er so vidt rosemålingi på dei er turka (sjå pl. 5, 4). Gamle svartmåla kistor med karveskurd ned i det kvite treet (fig. 159) stend ved sida av andre der karveskurden er måla i

ymse liter (fig. 161). Dertil kjem alle dei rosemåla, der me kann fylgja dei ymse brigde i rosemålingi frå ikring 1800 og utetter (sjå fig. 160 og pl. 5 og 7, 5). Sume av kistone hev flatt lok, andre hev kuve, sume stend på føter, andre hev ikkje. Me kann finna dei mest ulike kistone standande på same loftet.

I dei gamle lofti var det mest alltid sengjer, helst eit par som stod i ei lengde etter eine sideveggen. Ein og annan staden stend dei enno att; men for det meste er dei rivne ut, og det syner berre merke der dei stod. Stundom hev dei som nemnt flutt dei ned i buret; men me hev døme på at dei hev sett dei burt i løda, der det høver at dei ligg um sumaren. Mange av loftsengjene liknar dei i gamlestoga; men me hev og sengjer, der dei tvo sideplankane på framsida gjeng høgt upp og sluttar i ei stor sirkelrund plate med eit øyra på kvar side uppe.¹⁶⁸ Dei er utskørne med karveskurd og minner i formi noko um stolvangane i ymse gamle kyrkjor,¹⁶⁹ utan at eg dermed vil ha sagt at dei er komme derifrå. Truleg gjeng dei lenger attende. Like eins minner dei noko um omnskallane i dei vestlandske røykstogone;¹⁷⁰ men heller ikkje her kann det vera tale um anna enn ein reint ytre likskap. Liknande sengjer er vanlege i Telemarki og Numedal og i nokre få bygder i Skåne;¹⁷¹ men kvar dei elles er komne ifrå, er på det uvisse.

Som me kann skyna hev dei i Setesdal fyrr i tidi nytta lofti til soverom. Ikkje so at dei låg der um vetteren, det hev me ikkje segner um; men mannen i huset låg der ofte um sumaren eller einkvan annan av vakse folk. Alt dei åtte av verd, hadde dei i loftet, og sumarsbil rak det ymist slag folk etter dalen, med dei var på støylen, so låg mannen der for å passa på. I loftet la dei gjestene sine òg. Som skikken enno er „skjala“^{172a} dei seg berre i håballen, og då

147. Inne i buret, Kveste, Valle

Fot. Gisle Midttun

gjekk det an å liggja i loftet. Dei ugifte kvendi på garden, gjentone, veit me aldri av hev halde seg i loftet;⁶ men det kann vel henda, dei ein gong hev gjort det. Av og til sit dei sumarsdag uppe i loftet og saumar, og då er det som det stend i folkevisa um Hillebjør og Ramnen:^{172b}

„Hillebjør sit i Buri
aa saumar Stakka ti Bruri.
Hillebrand klappa paa Huri me Fingane smaa:
Hillebjør e du inni, skrei Lokunn' ifraa.“

Lofti i Setesdal er i det store og heile betre haldne enn stogone. Dei var bygde av grovare vyrke, var mindre enn stogone og var difor lettare å halda ved lag med tøke o. a. Svalene er det no ymist med, ofte er dei heilt burte; men enno hev me loft som er i fullt stand. Dei fleste lofti er umlag frå same tidi som gamlestogone, frå sist i 1600 åri; men det finst loft som er umlag eit hundradår eldre. Frå fyrst i 1600 åri er det berre få og like eins frå 1700 åri. Elles er det liten skilnad på dei, anten dei er frå 16 eller 1700 aari. Ja, eit loft på Uppstad i Hylestad som er sett opp like etter 1800 (fig. 150) ser likso gamaldags ut som eit frå 1600 åri. I dette som i so mykje anna hev setesdølene vore konservative.

Det eldste loftet i dalen er truleg eit som stend på Haugen i Aaraksbø i Sandnes (sjå pl. 30, 31 og 33, 6—10 og fig. 143 og 157). Etter byggjemåten og ymse detaljar å døma, må det vera frå millomalderen.¹⁷³ Diverre er det ikkje so godt medfare som vore skulde. Baksvali og eine sidesvali er heilt burte og halve tōka er ny, både sperror og tro. Det kjem truleg av at loftet so langt folk veit um, hev høyr

148. Inne i loftet, Ose, Austad

Etter målarstykkje av Olaf Isaachsen, Nationalgalleriet Kr.a. Fot. O. Væring

149. Brottveitloftet, Valle

Fot. Ludvig Gulbrandsen

til tvo bruk. Dei aatte ein halvpart kvar, og dei hev vel ikkje alltid vore samde um vølingi. Svalene er breie og svære, serleg framsvali. Der er det glugg etter det heile, og det er nokre glugg i sidesvali med (pl. 31, 3). Like eins hev det vore i dei andre svalene, so dette loftet alltid hev stade åleine. Me finn eit par av dei fyr nemnde skjotegluggi i sidesvali. Det eine av desse, det minste (pl. 33, 7), kann me mest vera visse um er meint til skjoteglugg. Det er for lite til å gjeva ljøs, det ein heller ikkje treng um like ved den òpne framsvali som det stend, og det er for langt nede til å glåpa igjennom. Det høver plent til å liggja på svaltiljone og skjota i og er som laga til å setja ein låsboge burti. Det andre (pl. 30, 5) som stend heilt nede ved baksvali, er vel meir til å få ljøs inn. Det er mogleg at det ein gong hev vore delt av i denne enden av svali. Truleg hev dei havt ein „kåmår“ her. Loftet er stort og svært, det største i heile dalen, og det segjer ikkje so lite. Det er segnene til at dei hev bruka å dānsa upp i loftet, når det var gjestebod på garden,⁶ og når ein ser koss loftet er utferda med pallar i l å sitja på, so det ikkje var rom til kistor, klæde o. a. som dei vanleg hev i lofti, kjem ein reint uviljande til å tenkja på eit gamalt gjeste- eller gildehus. Men det er uråd å få vita noko visst um dette. Oskorreii hev tumla svært i dette loftet. „Der var Avsøyle av gaamaalt med Buri aa Haugjen,“ skriv Skar.¹⁷⁴

Det mest namngjetne loftet i Setesdal er Rygnestadloftet (sjå fig. 146).¹⁷⁵ Det er sett opp av Vonde-Aasmund Rygnestad. Um dette loftet skriv Skar: „Aasmund sette upp so svært eit Loft paa Rygnestad — „Nyeloft“ dei kalla. Der var ikkje ko bladde Stokkar. Svillerne var halvonnor Alen

150. Loft, Upstad, Hylestad

Fot. Gisle Midttun

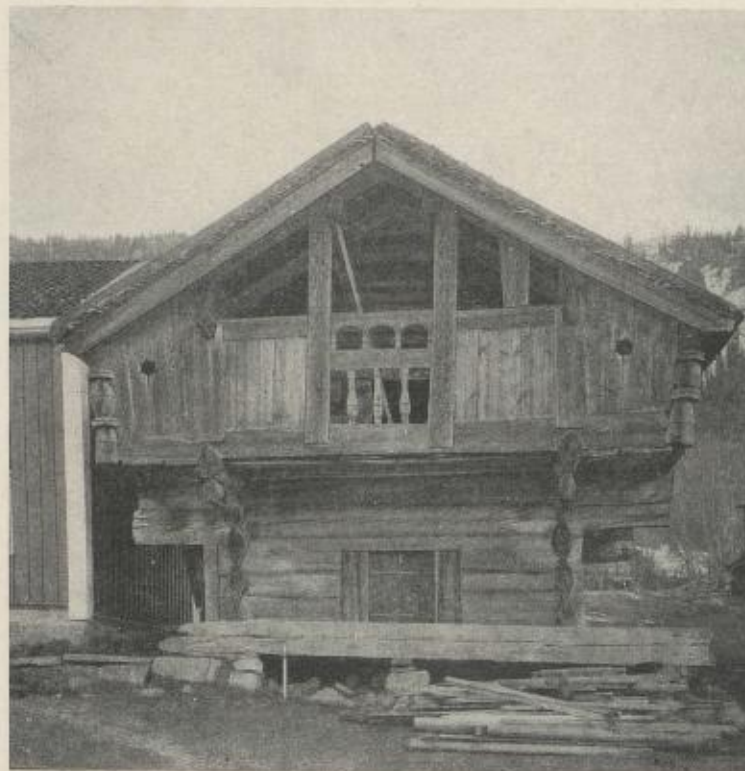
151. Stolpehus, Kvaale, Bygglund

Fot. Gisle Midttun

tykke; barre ein stokk var av i Dyri. Aasmund hogde Timret ned paa „Rø“; han køyrde det heim med en Annærings Fole. Han hadde Timremenner fraa Holland til aa setja upp Loftet. Det var so overs vel virkta. Stokkanc var magetelgde, høvla og strokne; det var must med grønt Klæde — Vadmaal var det jamne. Den eine Veggen upp i Loftet var klædd med Skildr fraa framande Lond. Gaadde Aasmund raudklædde, daa heldt han seg i Nyeloft — der var so laglegt i Nyeloft med Kvile og Kamar og alt.¹⁷⁶

Rygnestadloftet er ikkje plent som dei andre lofti i Setesdal. Døri inn til buret er på langveggen. Inne i buret er det tvo sengjer, den eine yver den andre, og dei er baa opphavlege. Frå ein timbra braudbinge som stend i eine krøi, kann ein koma upp på loftet gjenom ei luke i loftsgolvet. Denne braudbingen hev vore teken som eit løynderom,¹⁷⁷ men det er han ikkje; for han er sjåleg for alle, og det er dør i han ut til buret. Luka i loftsgolvet er helst gjord, so ein kunde sleppa ned i buret etter mat, um ein var nøydd til å halda seg i loftet ei tid og vilde vera usedd. Troppi upp til svali er på sideveggen, utvendes. Ei sterk luke ligg yver åpningi. Det er glugg etter det heile i tri av svalene. Den fjerde, baksvale, som her er på sida er heilt klædd. Midt på svali hev me kāmåren. Han gjeng eit stykke utanfor svalveggen og minner i so måte ikkje so lite um dei lokumi me hev på ymse steinborger frå millomalderen, t. d. i tårnet på Bergenhus.¹⁷⁷ Døri inn til loftet er i gavlen. I loftet heng enno dei „Skildr fraa framande Lond“, som Skar skriv um. Etter segni hadde Vonde-Aasmund dei med seg heim frå krigen. Dei er hollandske, men utan noko større verd. Det beste av herfanget hans er ein spansk dolk. Det hev ein gong stade sengjer i loftet. Ei stor tvolengd sengjeside stend der enno upp etter eine veggen.

Etter det Skar skriv skal loftet vera sett upp av timbrenner frå Holland; men det er lite truleg. Endå loftet ikkje er plent som andre setesdalsloft, skil det seg ikkje ut frå dei i byggjemåte og detaljar. Lafti er dei vanlege, like eins strykane og mangt anna. Skilnaden ligg meir i, at det hev slik sterk karakter av å vera sett upp til vern. Me tykkjest å finna att fleire drag frå borgtårni i dette loftet enn i dei andre. Som t. d. den utbygde kāmåren og at ein kann sleppa usédd frå loftet ned i braudbingen. Dette hev

152. Oselloftet Austad

Fot. Gisle Midttun

153. Stolpehus, Kjelleberg Valle

Fot. Gisle Midttun

155. Basstoge, Rike, Valle

Fot. Gisle Midttun

snaudt timbremennene funne på. Det er heller Aasmund som hev nytta nokre av røynslone sine frå utlandet og krigen.

Elles hev Rygnestadloftet ikkje so liten likskap med Rolstadloftet frå Gudbrandsdalen,¹⁷⁸ no på Norsk Folkemuseum. I dette er døri inn til buret på sideveggen, og troppi stend på same måten. I svali er det kâmår like eins; men her stend han nede i eine enden og gjeng ikkje utum svalveg-

154. Nomelandsloftet, Valle, K. F.

Fot. Gisle Midttun

gen. Staveloftet frå Aal i Hallingdal,¹⁷⁹ no på Hallingdals Folkemuseum i Nes, hev havt kâmår, og truleg hadde fleire loft det i millomalderen. Kâmåren er soleis ikkje noko sêrs for Rygnestadloftet; det er meir det at han gjeng utum svali, og loftet i seg sjølv er ikkje stort annarleis enn vanlege millomalderloft. Men Rygnestadloftet er ikkje frå millomalderen. Hev Vonde-Aasmund sett det upp — det me ikkje hev grunn til å tvila på — er det frå sist i 1500 åri. I 1591 er Vonde-Aasmund nemnt lensmann i Valle (sjå s. 99), og truleg er loftet sett upp nokre år fyre den tidi. Men um me ikkje visste dette, vilde me likevel sett byggetidi til burt imot 1600. Ymse detaljar i loftet, t. d. dei granne svalsulone, peikar i den leidi.

Det som mest hev gjort loftet so namnspurt, er soga um Vonde-Aasmund. Ho hev samla seg kring dette loftet som det faste, synlege midpunkt. Her låg det mange minne etter han, og her, uppe i loftsvali, var det han stod, då han radde mælestongi med piler, den gongen futen kom og skulde taka han.¹⁷⁶ Um eit og anna av det som er fortalt um han, berre er segner, drag frå andre kjempor i eldre tider, so stend loftet der og vitnar, at det meste er sant. Og ser ein loftet, vil ein skyna at Aasmund Rygnestad var framum anna folk i dalen.

Eit av dei beste setesdalslofti er Oseloftet (fig. 152 og pl. 34–37), no på Norsk Folkemuseum. Det er stort og drusteleg, etter loftet i Aaraksbø det største. Svalene er breie, serleg framsvali og sidesvalene; men det er heller lågt under tōka i sidesvalene. Det er eit typisk loft frå dei nedre bygdene. Det som gjer det betre enn andre loft, er dei gode former loftet hev, og so all utskurden. Dører og beitskior og stolpar og slindrar i framsvali er sêrs vent skørne med karveskurd og „setesdalsskurd“ (sjå pl. 35 og 36). Skak-

156. Loft, Dale, Valle

Fot. Gisle Midttun

stokkar og stavlægjor hev utskørne blad, og den eine stavlægja ein fugl. Det siste finn me ikkje andre stader, so vidt eg veit. Dørene hev vakre, smidde hurdjarn og lykle-skrå og støypte hurdringar av bronse eller messing (pl. 35 og 37). Kvar stokken er høvla, klavedregen og stròken og like eins sperror, bjelkar, simsar og skjeldtilfjoler (sjå pl. 37).

Loftet er ikkje av dei eldste. Dei svarva sulone i gluggi i framsvali segjer oss at det snaudt kann vera eldre enn 1700. Etter segni er det Knut Torjusson Helle frå Hylestad som hev timbra loftet.¹⁸⁰ Um so er, hev me her namnet på ein av dei beste timbremennene i dalen for ikkje å segja heile landet. Oseloftet er so godt uppsett, hev so vel virkta stokkar og so tett samanhogne laft at me snaudt finn det andre stader.

På Dale i Valle stend eit godt loft (fig. 156 og pl. 32 og 33). Det er typisk for setesdalslofti i dei øvre bygdene. Det ser ut som var det heilt samanbygt med gamlestoga, med di svillar og stavlægjor gjeng like burt i gamlestogveggjene.

Men stoga ligg noko lågare enn loftet, so loftsvillar og stogsvillar aldri hev gjenge i eitt. Millom loftet og stoga hev det alle dagar vore ein skåle. Døri inn til denne skålen hev plent like eins beitskior som dei i buret, og hev stade der frå fyrste stund. Loftet er godt halde og hev heile svaler. Framsvali er utskøri; men det meste av utskurden hev musknast av ned igjenom tidi. Loftet er sett upp i 1630 åri.

I Bykle stend „Mugsloft“ enno. Det skal vera sett upp av rudkallen Mugg'e Byklum. „Mugg'e muste me raudt og grønt Klæi; de va so de lysti i Suó,“ skriv Skar.¹⁸¹ Det er ikkje so mykje att av loftet hans no. Svalene er nye, og det hev vore „avlept“. Då vart stokkane avskørne ei alen i kvar enden.⁶ Det er stort timber i loftet. På Hólen og Stavenes i Bykle stend eit par svære loft; men dei er ille medfarne. Det i Stavenes svipar på Telemarkslofti (fig. 177). På Rysstad i Hylestad hev me eit loft der bursdøri er rundboga ovanntil. Det ser ut til å vera frå 1500 åri. På Helle i Hylestad er fleire gode loft som minner ikkje so lite um Oseloftet; men dei er mindre og ikkje so mykje for seg gjorde. Truleg hev Knut Torjusson sett dei upp. På Austad stend eit som, utum dei vanlege gluggi, hev fleire små trikanta glugg i svalveggjene. For ljøset skuld er dei ikkje sette der, so truleg er dei meinte til skjoteglugg. Loftet ser gamalvore ut og tykkjest vera frå sist i 1500 åri. Elles hev me nok av gamle loft i dalen som det kvar for seg er noko å læra av.

I dei gamle sogone våre stend rett som det er nemnt *búr*. I desse buri hadde dei matvaror, klæde o. a, plent som dei hev det i lofti i Setesdal o. a. st. Dei gamle buri stod oftast sert, men nær våningen, og det hende at dei var bygde i hop med han. Utum *búr* er ofte nemnt *skemma*,¹⁸² *svefnskemma* og *svefnbúr*, hus som låg sert og som var nytta til soverom anten for husfaren eller visse andre av husfolki og for gjester som kom. Eit hus, der det budde fornæme, ugifte kvende i — eit „jomfrubur“ — er kalla *skemma* like eins. *Búr* og *skemma* er bruka um kvarandre og blanda i hop, so på mindre gardar hev det truleg vore eitt og same huset. Alt frå gammalt hadde skemmone ofte tvo høgder, *undirskemma* og *skemmu-loft* eller berre *loft*, og svaler uppe i loftet på ei eller fleire sidor, *svalir*, *loftsvilir*. Ei tropp, *rið*, *stigi*, førde frå jordi upp til svali. Herifrå var døri inn til loftet.¹⁸³

Som me ser svarar skemmone i sogetidi plent til dei lofti me hev i Setesdal, um me ikkje skal segja at det er nett same husi. Liknande loft som i Setesdal o. a. st. her i landet hev me elles døme på frå Sveits;¹⁸⁴ men nokon beintfram samanheng millom dei sveitsiske lofti og dei norske kann det ikkje vera tale um. Det må heller koma av at dei hev same opphavet. Truleg finn me det i dei gamle borgtårni

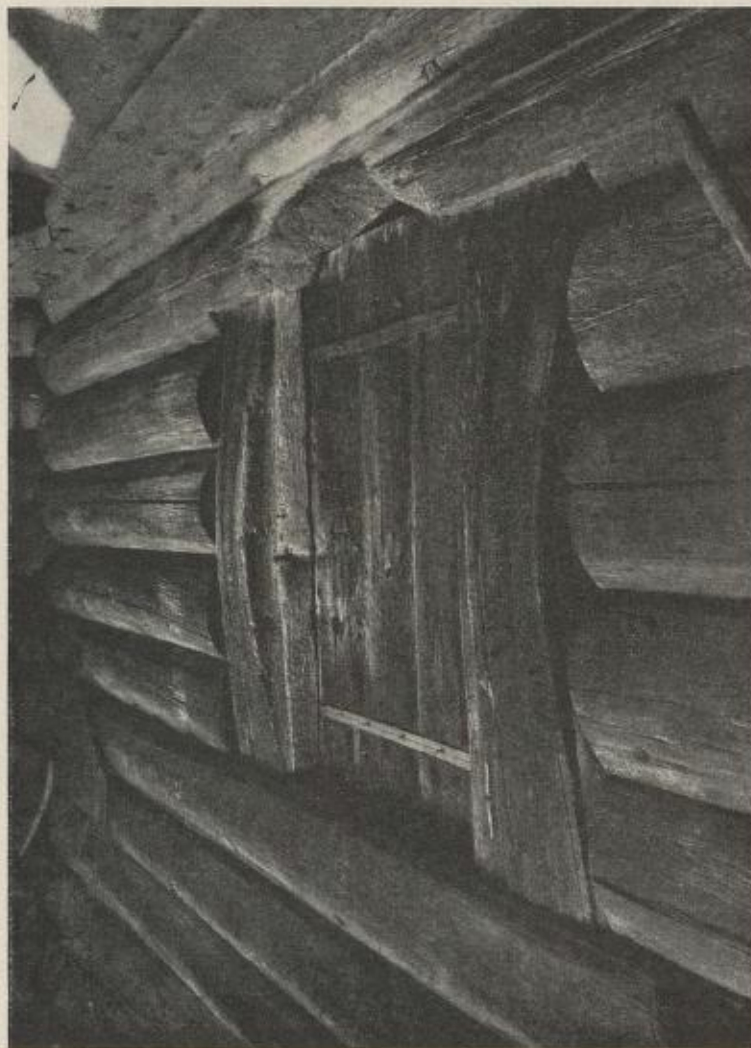
som endå til i Tyskland kunde vera av tre so seint som i 1067.¹⁸⁵ Men ingen av dei stend att, so me hev lite å halda os til. Likevel er det, som me hev sét, eit og anna som tyder på at dei i lofti i minsto hev tenkt på forsvar. Me må difor kunna segja at lofti er påverka av borgtårni. Elles liknar lofti ikkje so lite på eit tårn. Dei stend høgt yver dei andre husi, og frå svali som minner um ein vektargang med skjoteglugg i, hev ein utsyn vide ikring. Endå større vert denne likskapen, når lofti gjeng upp i tri høgder, eller er „trihøgde“ loft som det heiter.

Av slike trihøgde loft kjenner me nokre få i Setesdal. So vidt me kann skyna hev det aldri vore mange av dei. No stend det berre eit att i dalen, „Gamleloft“ på Nordigard Rygnestad (fig. 166); men me hev eit på Norsk Folkemuseum, Brottveitloftet (fig. 149 og pl. 12, 21 og 22), og eit på Kristianssands Folkemuseum, Nomelandsloftet (fig. 154). Dei me kjenner er alle frå Valle. „Gamleloft“ på Rygnestad er litt annarleis enn dei tvo andre lofti. Desse er plent like eit vanleg loft, berre at dei, som namnet segjer, hev tri høgder. I andre og tredje høgdi gjeng det svaler heilt rundt. Alle dører er i gavlveggen fram mot tunet. På Brottveit hev troppi upp til svali i andre høgdi gjenge upp frå enden av stogesvali. Frå andre høgdi til tredje er ho inne i sjølv loftet. I Nomelandsloftet gjeng bae troppene inne, og i so måte er dette loftet eit undantak frå dei vanlege setesdalslofti. Gamleloftet på Rygnestad er som sagt annarleis. Det er bygt saman med gamlestoga. Loftet og stoga stend på same svillane, og dei gamle stavlæggjone i stoga gjeng inn i gavlveggen i „Midloft“, som andre høgdi heiter. No er gamlestoga påbygd; men fyrr ho vart det, stod „Hågelopt“, tredje høgdi, fritt yver stogetaket. I so måte minner Rygnestadhusi ikkje so lite um ramloftstogone, dei me kjenner frå Gudbrandsdalen og Heidmark.¹⁸⁶ Um det ikkje nett er råd å finna nokon beintfram samanheng imillom dei, torer dei vera av same rot med eit sams fyrebilete ein gong i millomaldere. Truleg stend Rygnestadhusi dette fyrebilete næmast. Gamlestoga på Rygnestad hev havt sval, og stogesvali og loftsvali hev gjenge i eitt. Loftet hev svaler i gavlen i alle tri høgdeno og på sida i andre og tredje høgdi. Svalstolpane i hyrni framme gjeng i eitt heilt frå jordi og upp under tōka. I sidesvalene gjeng dei like eins i eitt frå andre høgdi og upp. Troppi upp til andre høgdi hev gjenge upp frå stogesvali.

Det hev vore eit trihøgde loft til i Valle. Det stod på Nordigard Hovtuft. Um dette loftet skriv Skar:¹⁸⁷ „Der va so Gaste stort a Loft i Noriga. De va trihaagt; der va baa Bur aa Midtloft, aa Evvreloft ell Haageloft. Haageloft ha Svøl me baae Lea, men inkji frammi aa inkji att-i. Svøli kadda dei „Veng’e“. I dei eine Vengjē va a liti Kōt me

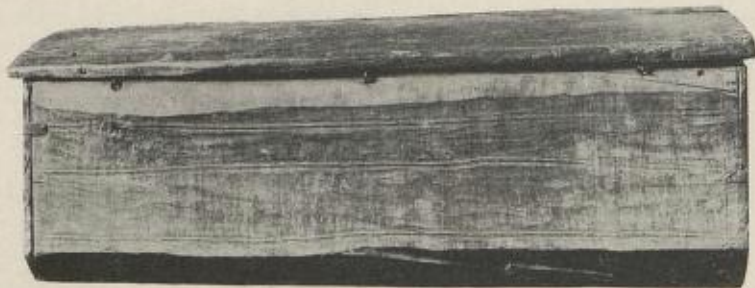
Dynn aa. Der va myrkt.“ Dei hadde ein utskøren ramn av tre i kōte. Han var svart. „Dei gaav’ o Kjøt aa ha Gjestebo ’pi Haageloft. Kjøte la dei ni Kōti ti o —.“ „Haddvaar Hoptu tok Haageloft burt, daa ’an fekk Garen; de va kringum 1814. Ti dei Tiinn’ ha ’an vore aa Osi si ’an va ti, av di Fair ’ass ha baa Osi aa Hoptu. Daa ’an so kaam ti Hoptu va ’an fræmind’e liksom, aa laag inkji i noko sereigji Tru paa Ramnen; so sytt’ ’an inkji me aa rupl’ o. Daa Haddvaar fór i 1834, varte Garen bytt i tvau aa Haageloft sett upp att’e ti Stopphus aa dei nye Brukjē. Der stend’e de enno.“ Dette er alt me veit um loftet på Hovtuft. Av det som er att, er serleg eit par beitskior merkelege. Dei er so svært utskørne med ein skurd som minner noko um den me hev på pl. 54, 4. Dei er no snudde, so skurden vender inn til loftet.

Alderen på dei trihøgde lofti i Setesdal er so ymisleg. Brottveitloftet er yngst. So vidt ein kann skyna, skriv det seg frå siste helvti av 1600 åri. I 1664 budde Bjørn og sonen

157. Loftsdøri, Haugen, Aaraksbø, Sandnes

Fot. Gisle Midttun

158. Kiste, Valle

N. F. 1131—11

Dreng Bjørnsson på Brottveit. Dreng var då 31 år.¹⁸⁸ Um Dreng veit me, at han var ein rik mann som hadde mykje pengar på rente rundt i bygdi.¹⁸⁹ Truleg er det han som hev kosta upp loftet. Nomelandsloftet er eldre. Etter Skar er det umlag frå same tidi som „Nyelopt“ på Rygnestad. Vonde-Aasmund let mannen på Nomeland, som etter segni var gift med Sissel, systeri, hogga timbret til det på Rygnestad; „men byggjer du 'kji so at der alli va Makji, so brenner eg de upp,“ sa Aasmund då han gav han timbret.¹⁹⁰ I ymse detaljar er det ikkje so liten likskap millom Nomelandsloftet og „Nyelopt“, so truleg hev det vore same timbremennene. I 1598 er Sigurd Nomeland nemnt lensmann i Setesdal,¹⁹¹ og det er helst han som hev sett upp loftet. „Gamleloft“ på Rygnestad er det eldste. Me veit at det er eldre enn „Nyelopt“, og det er mykje som talar for at det gjeng heilt attende til sist i millomalderen.

Som fyrr nemnt er dei trihøgde lofti truleg i ætt med dei gamle borgtårni; men at dei meir enn andre loft hev vore sett upp til forsvar, er lite truleg. Kva dei elles hev vore nytta til, veit me ikkje visst. På dei gardane der dei hev dei, er det alltid eit loft til, so dei hadde ikkje nett bruk for dei til å hava mat og klæde i. I buret veit me at dei likevel av og til hev havt matvaror som i buret i eit vanleg loft. Like eins hev dei ein gong vore nytta til soverom, truleg for gjester. I loftet på Rygnestad stend det soleis eit par sengjerekkjor, og i Brottveitloftet hev det vore sengjer nede i buret. Eg hev høyrte ei segn um, at dei nytta andre høgdi til å dansa i, når det var gjestebod, og i den tredje sa dei gamle og drakk. Dette samstavar med den segni me hev um Hovtuftloftet, og her møter me endå til drag som tyder på eldre religiøst bruk. Etter dette skulde dei trihøgde lofti vera eit slag gilde- eller gjestebodshus; men um det verkeleg er so, er uråd å få vita. Dei er helst sett upp av folk som vilde vera framum andre, som hadde god råd og totte det var staseleg å hava eit slikt loft standande på garden, og det er so rimeleg at dei då nytta det til gjestehus.

Her i landet er det berre i Setesdal, me finn trihøgde loft no; men me hev segner um at det hev vore i Numedal og i Hallingdal.⁶ På Gryting i S. Fron i Gudbrandsdalen

stod i eldre tid eit svært loft som var trihøgde og hadde tolv veggfaste sengjer. Det vart rive nokre år fyre 1781.¹⁹² Som me skynar hev det vore eit soveloft. I utlandet hev me døme på trihøgde loft i Sveits og Tyskland. I Sveits, der dei kann vera upp til fire fem høgder,¹⁹³ liknar dei mest på dei norske. Dei tyske som me hev i Sachsen-Altenburg,¹⁹⁴ er meir tydeleg ætta frå dei gamle „Barfred“.

Dei trihøgde setesdalslofti vitnar um storfolk og rikdom, um andre tankar og andre hugmål, enn dei me no er vane med. Me skimtar attende til millomalderen med sine eventyr, sogor og visor. Dei livde den gongen på tunga hjå dei høgste standi i landet. No finn me dei att langt uppe i fjell-dalane hjå ein og annan gamal kallen som hev høyrte og gøymt dei. Slik er det med dei høge lofti òg. Dei hev ein gong stade på storgardane i landet og høyrte heime i det miljø folkvisone skildrar:

„Sigur rei den allan Dagjen
aa ingjen Garen saag,
alt ti 'an kaam aat den grøne Lunden,
der Greive-garen laag.

Aa Greiven sat i Haagan-loft
aa ser seg ut so vie:
No tikj' eg, eg høyrer de inna Borgo,
at ottaf'er Borgjinn' dei rie.

Aa Greiven gjekk i Haagan-loft Svalli,
saag gjenom Hjelmen trøng:
No ser eg Grani aa Sigur Svein,
som leikar slik Kjætesprong.“¹⁹⁵

STOLPEHUSET

Som namnet segjer, stend stolpehuset på stolpar. D kann det koma frisk luft inn under golvet, so matvarone held seg betre, og mus og andre skadedyr hev ikkje so lett for å sleppa inn. Serleg vrangt vert det, når ein som det vanleg er gjort, lèt svillane vera breie og flate på undersida og hogg stolpane slik at ein brei krans stend att uppe.

159. Kiste fra 1756, Valle

N. F. 1131—11

Dei vanlege stolpehusi i Setesdal hev sval av stavverk framfyre gavlen, og svali heilt klædd både framme og på sidone (fig. 141). Døri inn til svali er i gavlen og like eins sjølve stolpehusdøri. Desse stolpehusi hev me flest av i dei øvre bygdene, endå det ikkje er mange av dei. Dei me finn der, er ikkje gamle. Dei skriv seg frå tidi ikring 1700 og utetter. Liknande stolpehus hev me døme på frå Vest-Telemarki der dei ser ut til å vera eldre, og truleg er det derifrå dei hev kome inn i dalen.

I dei nedre bygdene vantar stolpehusi oftast sval. Dei er sette upp av vanleg „magetelgt“ timber, og gjenom ei dør i gavlveggen kjem ein like inn i buret. Stolpehusi stend mest på gardar der dei ikkje hev loft. Dei hev m. a. o. kome i staden for lofti og må difor vera yngre i dalen enn dei. Det eldste eg hev sét, var frå 1660; men der kann sjølv sagt vera eldre. Oftast hev dei tvo stolpehus på garden, og mest alle stader ser ein at dei stend ved sida av kvar andre (fig. 151). Fleire av dei er delt av på langs med ein vegg midt etter; men denne veggjen gjeng ikkje lenger upp enn til skorbitten.

Det største stolpehuset me hev i dalen, stend på Ose, „Oseburet“ som det heiter.¹⁸⁰ Det er delt i tvo. Stolpane under det er so høge, at det er full høgde under golvet. Dei stend på svillar, og millom dei og hussvillane er det sett fjøler som i vanleg stavverk. Døri inn til underrommet er i gavlveggen. I staden for fjøler er denne veggjen av timber som ligg tvertvver, millom stolpane. Sjølve stolpehuset hev sval i gavlen. Ho er òpi framme. På sidone gjeng veggjene heilt ut. Millom stavlægjone gjeng det ei slinder tvertvver framme, og millom denne slindri og sperrone „pi ramlee“, som det heiter, hev det truleg ein gong vore klædt med fjøler. Frå svali gjeng ei dør inn til kvart

160. Kiste, Viki, Valle

Måla av Hallvor Asbjørnsson

161. Kiste, Kveste, Valle

av dei tvo romi i stolpehuset. Beitskione er vent utskørne med „setesdalsskurd“ og like eins slindri i gavlen. I mangt og mykje er Oseburet noko for seg sjølv som me ikkje finn maken til andre stader. Det skal vera sett upp på same tid som Oseloftet og av same timbermannen, Knut Torjusson, Helle.¹⁸⁰

Nokre få stolpehus som eg berre kjenner frå Valle, fell òg utum dei vanlege. Dei er ørende små og hev ikkje sval framfyre gavlen. Dei er timbra upp av kløyvde stokkar med den slette sida inn (fig. 153). Liknande timber hev eg funne i eit og anna kvernhuset og i nokre få buer; men i buene er det ikkje sætande, av di dei helst nyttar gamalt timber frå andre hus til dei. Det er lettare å frakta innyver heiane. Truleg er timbret i desse buene frå slike stolpehus. Men i kvernhusi er det upphavleg, og det er berre i dei eldste kvernhusi me finn det. Eit av dei hev årstalet 1563 som tvillaust er reit, og desse små stolpehusi torer vera umlag frå same tidi. Kvifor dei hev kløyvt stokkane er ikkje godt å vita. Det kann ikkje vera til å spara timber. Det hadde dei nok av, og husi er små. Det kann vera berre ein skikk, mote, som hev kome inn; men då måtte me ha funne slikt timber i andre hus òg. Kvernhusi hadde det. Det er det einaste visse. Der mól dei mjølet sitt, og fyrr måtte dei mykje sælda det, rista det gjenom eit mészåld, av di kvernsteinane ikkje mól det fint nok. „Sådene låg som geiteragg“.⁶ Når dei mól, og mest når dei sælde, fór mykje av mjølet upp i lufti som dust og la seg i veggjerivor og sprungor, um det var slike. Var veggjene slette, slapp dei det. Då fall det berre ned på tiler, der dei kunde sopa det upp og nytta det til krøtermjøl eller til seg sjølve, um det var reint nok. Det er mogleg at dei hev stade på desse stolpehusi og sældt mjøl like eins; men elles veit me at dei hadde kvernar heime på garden òg, innekvernar, som dei heiter. Dei er fleire gonger nemnde i skifti,⁹¹ so dei hev vore svært vanlege og mykje nytta. Det var handkvernar som mange gonger kunde vera mest likso store som bekkjekvernane eller utekvernane, og det er ikkje umogleg at dei hev havt

162. Kverndammen, Viki, Valle

Fot. Gisle Midttun

plassen sin i dei slettveggja stolpehusi. Um so er, vert dei òg eit slag kvernhaus. Dertil hev dei vel havt noko mjøl standande i dei.

Elles er stolpehusi nytta på same måten som buri. Dei hev korn, mjøl, braud og kjøt standande der i kjer, bingar og koppar, og på veggjene heng selar, reip, vidjor og anna dei treng um. Er stolpehusi delt i tvo, svarar då den eine helviti til buret og den andre til loftet der dei hev kistor og klæde. Hev dei tvo stolpehus, er det sjølvsagt det same som loft og bur.

I sogone våre er nemnt *stokkabúr* og med det er truleg meint eit bur som stend på stolpar.¹⁹⁷ Stolpehusi skulde soleis ganga attende til millomalderen. Berre dei små, slettveggja, som truleg hev havt eit sérs bruk, kann vera so gamle i Setesdal. Dei andre, vanlege, tykkjest fyrst å ha kome inn frå 1600 åri av, etter kvart som dei gamle lofti rotna ned. Som det enno er det mest vanlege, hadde dei fyrr matvarone sine i buret i musefri bingar og kjær. Difor var ikkje stolpehusi plent naudsynlege til matbuer. Dei fekk hava maten i fred likevel. I sogone er òg nemnt *útibúr*, og hermed er vel meint eit bur som stend for seg sjølv, ut frå dei andre husi.¹⁹⁷ Det høver på stolpehusi like eins. Dei stend helst for seg sjølv. I minsto hev dei eldste slettveggja gjort det.

BASSTOGA

Basstoga er eit lite timberhus som stend langt frå dei andre husi. Det er for eldsfåren skuld. I dei fleste basstogone spring tōka i den gavlen døri er, noko lenger ut enn plent naudsynleg for huset skuld (sjå pl. 39, 3). Det er av umsyn til veden som vanleg ligg i eit lad oppetter veggjen ved sida av døri (fig. 155). Av same grunn ser ein stundom at sideveggjene gjeng so langt fram at det vert som ei liti òpi sval

framfyre døri (sjå pl. 38, 2 og 3). I den bakre gavlveggjen er eit lite glugg, so det vert trekk, når dei eldar. Dei teppar det att med „basstogdytta“, når basstoga er varm nok. Timbra er must, og taket er som andre tak med sperror (ingi åsar), tro, nåmtro, næver og jord (sjå pl. 38, 4).

I basstoga møter me ei ny omnsform. I gamlestoga hadde me åren. I nye stoga skorsteinen. Her hev me røykammen.¹⁹⁸ Dertil kjem kakelomnane og dei elektriske omnane som no er tekne i bruk på ymse gardar i dei nedste bygdene. På same stad og til same tid hev me soleis umlag alle dei omnsformer, me kjenner, og alle er nytta på ein gong kvar til siit bruk. Det er berre i Setesdal ein kann finna slikt.

Basstogomnen (sjå fig. 130 og pl. 39, 4 og 5) er mura upp av gråstein utan kalk og leir. I botnen legg dei store, flate hellor, til sideveggjer finn dei seg ut nokre høvelege steinar, og i taket legg dei steinane mot kvarandre, so det gjeng upp i eit møne. Opningi som vender fram mot basstogdøri, er alltid noko trøngare enn sjøve omnen. Rundt den mura omnen og oppå han legg dei so mykje stein der gjeng, so han til slutt ser ut som ei steinrøys. Di større røysi er, di lenger held han varmen. Innvendes liknar han ein bakaromn; men han hev ikkje mura røykgangar som denne. Det er heller ikkje naudsynleg. Røyken gjeng ut millom steinane. Frå basstoga slepp han ut gjennom døri, „basstogglugget“ og ymse rivor, det treffer til å vera i timbra.

I basstogone er det breie pallar. I dei eldste er det berre

163. „Lofstetti“, Oseloftet, Austad Fot. Jenny Arnesen

two, ein på kvar side etter langveggjene. I dei seinare er det kome ein pall til. Han stend tvertvyver ved gavlveggen, og i dei aller nyaste kann det vera tvo rader med pallar, den eine radi yver den andre (sjå pl. 38, 1 og 2). På pallane turkar dei korn. Når basstoga er uppelda, so kvar einaste stein i omnen er varm som ei glod, noko som kann taka upp til eit par dagars elding, lèt dei det brenna ut i omnen. So legg dei kornet i eit måteleg tjukt lag utyver pallane, set „basstogdytta“ i glugget og lèt hurdi godt att. Er basstoga fyrst varm, kann dei turka fleire gonger med ei elding. Når kornet er turt, sopar dei det burt gjenom lukor som er sette der til dette bruk (sjå pl. 38, 5 og 6). Dei stend alltid i pallendane nede ved døri.

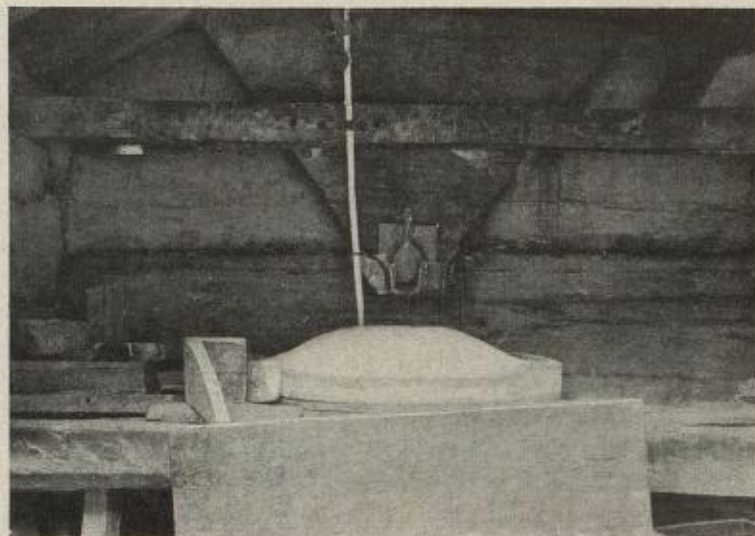
Utum kornturking nyttar dei basstogone til å „døyva klæde“ i,¹⁹⁹ og av og til steikjer dei enno formstump eller maltstump i basstogomnen. Fyrr gjorde dei alltid det til joli, og når det skulde vera gjestebod.²⁰⁰ Basstogomnen er soleis bakaromn òg.

I eldre tid tok dei eimbad i basstogone. I slutten av 1600 åri veit me at dei bada seg kvar laurdag. I ordsamlingi frå Robyggjelaget heiter det: „Imidlertid gaar de udi badstue : efterdi ogsaa ved huer gaardsplads endten liden eller stor, v-feilbar findis een Badstue :| Mands og Quindis personer, drenger og piger uden naagen undseelse, tilsammen, og bader sig, kiemmer, toer, vasker og stifuer etc.“²⁰¹ Skar veit å fortelja um koss dei fór, når dei bada seg, og

164. Låvedøri, Brottveit, Valle

Fot. Gisle Midttun

165. Inne i kvernhuset, Viki, Valle

Fot. Gisle Midttun

um dei siste i dalen som bruka „basstoglaug“, som det heiter: „Dei bada seg stundom i Badstoga. Daa hita dei Badstog-omnen og skvette Vatn paa, og laag paa Pallen og sveitta. So tok dei paa Dyri og svala seg, og turka Sveitten med eit Strigeplagg. Di strengare Kyld der var, di mætare heldt dei det. Dei var so lette i seg naar dei bada seg; dei vilde mest fjuka sa dei.

Torjus Dale var so viss aat Badstoga næst fyre Jol. Papa og Mamme heldt seg paa Dale daa; so sprang eg med han og saag koss han fór. Han tok med seg ei Bytte Vatn og noko Bjørkerisor, mest som ein ørliten Lime. So laag han paa Badstogpallen og stakk Limen i Vatnet og svirpa seg. Me log so aat han for dette. Det var ikkje ko Torjus eg saag, koss han bar seg; men dei fortalde um andre gamle i Aardal, at dei bada seg plent som Torjus gjorde. Var dei aat Aai, sa dei at dei „lauga seg“.

I Austad hadde dei halde upp aa bada seg. Men Gunnstein Breiland hadde eit Ordtak dei hermd: „Eg vi have mi a Bass-stoglaug,“ sa han fyrst han hadde Knip i Ryggen og inkje var Mann til aat Smidja — han var so sers god ein Smed, Gunnstein.

I Bykle bada dei seg, heilt til her kom Postveg i Dalen. Det var helst Joleftasdagen. Daa anna dei seg til, med same dei hadde døydt Klædi, og Badstoga var maateleg varm.

Her er Segner til, at Utmennerne bada seg likeins i eldgamall Tid. Fantarne tok ei Gjente i Mykland Joleftasdagen — det var paa Risdal, i Vestegarden. „Dei tok henne i Badstoga med ho tvo seg,“ sa dei Gamle.“²⁰²

Etter det Skar skriv å døma, var det i 1840 åri dei reint slutta å taka basstoglaug i Setesdal. Postvegen t. d. kom i dei åri. Men då var det berre nokre få att som heldt på den gamle skikken. Jamt yver hev dei vel slutta fyre

166. Stoga og Gamleloft, Rygnestad, Valle

Fot. Gisle Midttun

den tidi, ein mannsalder pålag, so me kann rekna med at basstoglaugi heldt opp ikring 1810–30. Nett i dei aari sluttar dei med mange andre gamle skikkar. Skeidet, dei lange gjestebodi på fleire dagar og „Tolvteruset“ i Joli heldt opp då.²⁰³ Det gjekk ei svær vekkjing yver dalen. „Lærarane“, som dei vakte vart kalla, fordømde dei fleste gamle skikkane. Sjølv sagt hev dei ikkje lika basstoglaugi heller, og so hev folk slutta med dei. Det kann vera mange andre grunnar;²⁰⁴ men eg trur me hev den viktugaste her.

Basstoghusi vert aldri gamle. Dei er sjeldan yver hundrad år og plar helst brenna opp lenge fyre den tidi. Men truleg hev dei sét like eins ut fyrr i tidi òg. I minsto veit ikkje folk anna enn at dei hev vore slik alle dagar. Liknande basstogor som i Setesdal hev me andre stader i landet, og ein gong i tidi hev dei truleg vore yver det heile.²⁰⁵ I sogone våre er nemnt *badstofa*, og det kann snaudt vera tvil um, at basstogone i sogetidi hev sét ut som dei basstogone me hev i Setesdal.²⁰⁶

SMIDJA

Smidjor hev dei ikkje på alle gardane no; men dei hev havt det fyrr,⁶ og dei er so vidt vanlege at dei høyrer med til ein rett setesdalsgard. Det er små uvande timberhus med døri i eine gavlvegzen og eit glugg eller vindauga i langveggen (fig. 174). Glugget hev ikkje glasrutor, og når dei ikkje brukar smidja, set dei ein trelem fyre. Inne i smidja stend avlen mura i krøi næmast dørveggen og belgen nedetter langveggen til baksida. So er det ein kølbinge der, eit smidjested, ein filebenk med skruvested og noko ambod.

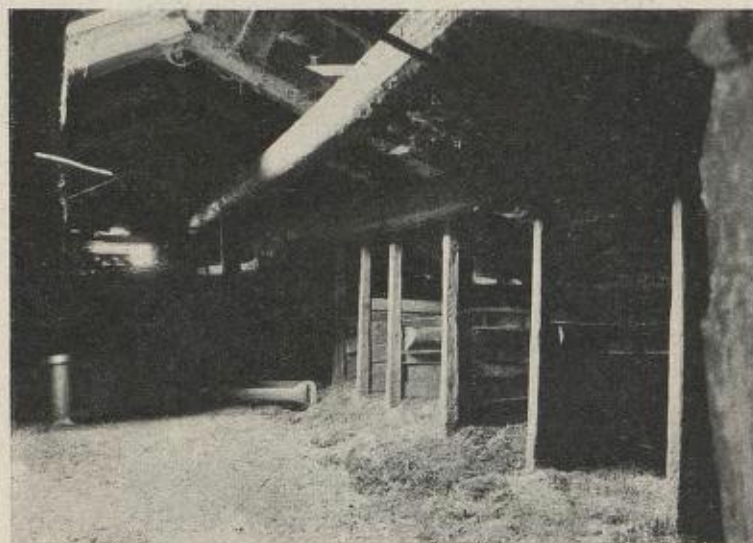
Kvar mann var mykje sin eigen smed fyrr. D. v. s. dei kunde gjera alt uvandt smidjearbeid, dei trong: Smida ein hestesko, kvessa eit grev, sko hestar, laga ein køyrehake o. dl.; men var det vandare arbeid som lås, fine hurdjarn,

lykleskrå o. a. gjekk dei til folk som kunde smida, til bygdesmedane. So vidt me veit hadde ikkje dei heller likare smidjor; men ambodi var vel betre.

KVERNHUSET

Eit kvernhus frå Setesdal som no er på Norsk Folkemuseum, hev årstalet 1563, og det er minst so gamalt. Ein av stokkane hev til og med årstallet 1463; men det kann sjølv sagt ikkje vera rett. Tali ser ut til å vera frå 1500 åri og er truleg skørne av den same som skar 1563. Kann henda hev han då havt ei segn um at kverni var hundrad år gamal, eller òg hev det berre vore eit hugsviv. Koss det er med dette eller ikkje, so er kverni frå 1500 åri, so vidt det er råd å døma um tal. Dette kvernhuset er timbra opp av kløyvde, halve, stokkar med den slette sida inn. Me hev nokre til som er sette opp av halve stokkar (sjå fig. 173 og pl. 40), og truleg er dei umlag frå same tidi. Dei fleste kvernhusi i dalen hev elles „møgetelgt“ timber. Dei skriv seg frå 16 og 1700 åri. Nokre få med flathogge timber er frå seinare tid. Men med undantak av dette, at timbret kann vera noko ymisleg, er det ingen skilnad på dei. Dei er like alle i hop.

Det er små hus med høge mura pilarar under. I minsto stend den enden som vender ut mot bekken på pilarar. I den andre enden kann timbra standa på ein mur, som er sett langs etter bekken. Taket er oftast med mønsås og utan sperror. Troet er då tjukt og ligg opp ned. Inne i kvernhuset (sjå fig. 165) er dei òg alle like. Kvernsteinane ligg på „luen“. Understeinen ligg fast, medan yversteinen kann sviva. Var han gamal og sliten, so han vart for lett, la dei ei „åløge“, oftast ein liten gamal, sliten kvernstein, oppå.

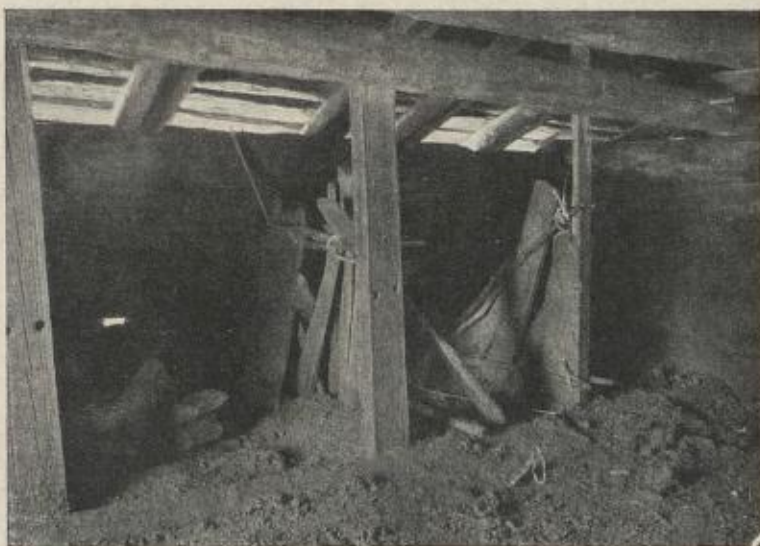
167. Fjøsset, Ríce, Valle

Fot. Gisle Midttun

Rundt steinane stend „Garetretti“ med ei åpning framme, so mjølet berre kann sleppa ut her og falla ned i mjølkista. „Via“ som dei slær kornet i, heng yver „kvernauga“. Ho heng på tvo naglar som gjeng frå slindri og inn i veggen bak. Under via hev me „matsvinet“, på lag som eit lite trøg med ei renne i eine enden. Her renn kornet ut og dett ned i „auga“. I renna er ei luke, ein kann lyfta upp og ned, etter som ein vil ha åpningi stor eller liti til. Det gjer ein med ei stillegreie, som dei kallar „kråka“. Frå matsvinet gjeng det ut ein liten arm med eit høl i enden. Via hev òg ein liknande arm, eller det er ei lykkje uppe i slindri. I hòli stend „skakvonden“ upp ned på kvernsteinen. Når kverni gjeng, hoppar og rister skakvonden, so det rister i matsvinet med, og kornet renn jamt og stødt ned i auga. (Sjå pl. 41, 1).

Kvernkallen (sjå pl. 41, 2) stend på grunnstokken. „Grunnpikjen“ gjeng gjennom „klauvi“ og ned i grunnstokken, der han stend på eit stykke jarn som er fellet nedi. „Grunnpikjen“ og „klauvi“ er av jarn like eins. „Fjøyrrinn“ stend litt på skeive i ein krans rundt kallen nede, so tett som råd er. I den øvste enden gjeng „spenólen“ gjennom „trebussan“ i understeinen og upp i auga på yversteinen. I enden av spenólen stend „sigle“ ivertyver. Det gjeng inn i yversteinen i ei skòr på kvar sida av auga, so når kallen sviv, lyt yversteinen sviva med. Spenólen og siglet er sjølv-sagt av jarn. Frå eine enden av grunnstokken stend ein stokk loddrett upp gjennom „luen“ (sjå pl. 40, 3). I øvste enden gjeng det ein bløyg på tverke, so stokken heng på „luen“. Driv dei no andre bløygar inn under tverbløygen, kann dei lyfta upp yversteinen. Denne greia hev namn av „lettekløvi“.

Lengda på sløki rettar seg sjølv-sagt etter fallet. Etter

168. Båsar, vårfjoset, Aakre, Valle

Fot. Gisle Midttun

169. Vårfjoset, Aakre, Valle

Fot. Gisle Midttun

gamalt skal det vera tri sløk. Næmast kallen hev me „kaddeslòke“, so kjem „langeslòke“ og „rindeslòke“. Dertil hev me øvst uppe „hólsglipen“, ein kort, i øvste enden brei sløkstubb, som gjeng inn i kverndammen. Rindeslòke er òg stutt. I øvre enden ligg det på ein stokk, so dei kann skreida det til og frå „hólsglipen“. Det er her ein slepper vatnet på kverni eller slær det av (fig. 162). Hev dei ikkje rindeslòk, brukar dei andre stemmegreior, t. d. ei luke som dei set ned i slòket. Oftast er luka fest til ei vippe.

Liknande kvernhus som i Setesdal hev me i Telemarki, Vest-Agder, Vestlandet, Gudbrandsdalen o. fl. a. stader, og sjølv-sagt hev dei ein gong i tidi vore vanlege yver heile landet. I erkebisp Jóns Kristenrett, i rettarbøter og i eit par gamle brev er nemnt *mylna* og *mylnuhús*.²⁰⁷ Truleg hev desse mylnone sèt umlag like eins ut som dei kvernhusi me hev i Setesdal.

FJOSSET

Fjosbygningane vert aldri gamle. Det er alltid so rått i eit fjos, at dei rotnar fort ned, og det er snaudt me hev eit einaste fjos som gjeng attende til 1700 åri. I minsto er det ikkje noko att av innreidingi frå den tidi. Likevel veit me noko so nær, koss dei gamle fjosi såg ut. Når dei sette upp nye, retta dei seg mykje etter det gamle, og elles hev me vårfjosi å halda oss til. I mangt og mykje er dei like fjosi heime på garden som dei var i eldre tid.⁶

Dei gamle fjosi stod so vidt me veit i sér, men oftast inne i uthusrekkja (sjå pl. 10 og 11). No er dei mest alltid bygde i hop med løda (sjå fig. 100). D. v. s. fjoset stend oftast på den gamle staden; men som det er millom loft og stoge i den seinare tid, hev dei stelt til ein skåle her òg, fjoskålen. Fjostøka er lengd, so ho gjeng like mot lodeveggen; men elles er skålen berre herka upp av noko reisverk og sagbord (sjå pl. 43). Fjoset er timbra upp av „mage-

170. Høybu, Aakre, Valle

Fot. Gisle Midttun

171. Tallen, Brottveit, Valle

Fot. Gisle Midttun

telgt" timber, og det er must millom stokkane. Det er eit lite glugg yver gavlen i fjostrevet. Elles er veggjene heile. Taket hev både åsar og sperror, og i høgd med skørbiten gjeng det ei sims på kvar side langs etter heile fjuset (sjå pl. 45, 1 og 2). Er fjosi låge, vantar dei simsar. Då ligg det eit par takåsar i staden i same høgdi (sjå pl. 43 og 44, 2). Tvertvyver huset gjeng det ein vegg, „taddebriki“, som deler huset i tvo, det eigenlege fjuset og tallen. Tallbriki gjeng berre upp i høgd med skørbitane (sjå pl. 43 og 45, 2 og 3).

Døri inn til fjuset er i gavlveggen næmast loda. Fjosdøri måtte aldri horva imot nord, av di finnane då skaut inn døri.²⁰⁸ I fjuset er ljore med ljoredytte som i ei gamlestoge. Gjennom ljoren fær fjuset ljøs. Elles hadde dei åre i fjosi fyrr. I det siste fjuset der det var åre, vart han riven ut for umlag 30 år sidan. Han stod midt på golvet rett under ljoren og likna åren inne i gamlestoga, berre at åregrima var noko høgare.⁶ I staden for åren hev dei no mura upp eit slag skorstein eller „eise“, som det heiter, i krøi ved tallbriki (sjå pl. 43 og 44, 2). På eisa stend „tøysegryta“ til å varma vatn i når dei „tøyser“ agner og arve til å gjeva krøteri. Fyrr hekk tøysegryta yver åren. Truleg hengde dei skora i ein stokk som låg tvertvyver simsane. På golvet ligg det tiljor av øksa plankar

172. Vårffjos, Viki, Valle

Fot. Gisle Midttun

eller kløyvningar. Båsan som stend i rad etter dei tvo langveggjene, ligg litt høgare enn golvet. Framfyre kvar båsrekkje gjeng det ein lang stokk, og innanfor i båsane er det fyllt med jord. Dei eldste båsane såg ut som dei me hev i vårffjosi (sjå fig. 168 og pl. 45, 5 og 46, 3 og 4). „Styro“, stolpane framme i bæssidone, er her nagla fast til takåsen; men der dei hev simsar, vart dei nagla til desse. Båsfjølene stend upp ned millom tvo par stavar som er bundne i hop med vidjor, anten „vanleg spenile“ eller „vidjeknute“ (sjå pl. 22, 7). Kubandet er fest til veggen med ein nagle. Kvar del av det hev namn. Det er „nautstokken“, „nåli“ eller „leikjende“ og „ørveldi“. Leikendet kann sviva rundt. Nokor

gjødselrenne er det ikkje i setesdalsfjosi. Golvtilja næmast båsrekkja heiter „møkstretilja“ og her møkar dei. Myki ber dei ut gjennom fjosdøri og fjosskålen der det er ei liti dør på ned-sida. Utanfor denne ligg „mykdyngja“. Fyrr, då dei ingen fjosskåle hadde, låg ho her like eins.

Midt i tallbriki er ei liti låg dør som fører inn til tallen der sauene og geitene er. Det er alltid jordgolv i tallen, og han ligg lågare enn i fjuset. Yver tallen hev me fjostrèvet (sjå pl. 43 og 44, 2). Fyrr låg det tiljor yver takåsane eller simsane, so det var som eit skjeldtile, og det stod sengjekarmar heilt nede

173. Kvern, Viki, Valle

Fot. Gisle Midttun

174. Smidje, Rike, Valle

Fot. Gisle Midttun

på tiljone eller trêvet.⁶ Ungdomen hadde soveromet sitt her. Skar skriv um dette: „Det var ikkje ko Mannen og Kona og gamalt Folk som laag i Stoga. Dei hine laag paa Fjostrevet, av di der var ikkje andre Vermdehus daa enn Stoga og Fjoset. Men paa eitt Vis var Trevet so ulikleg ein Legestad: Kvileklædi var so saggne og vaate av Fjosvermden. Og fyrst der var Trevgøng og Strøk, daa var det spelegt dei ramla utyver.

„Totte du 'kji mi dumpa snodigt;
mi datt av Fjostrêvi av ni Fjosi.
Totte du 'kji mi dumpa fælt;
Sauinn' aa Gjeitann' dei laut ti læ.“²⁰⁹

Um vetteren heldt folk seg nrykje i fjoset heile dagane. Inne i gamlestoga elda dei berre tvo gonger um dagen. „Naar det kolna, sat dei paa Fjostrevet — paa „Lemen“ som dei stundom sa. Der spann dei, der sat dei med Saum og anna Kvennmannarbeid; der las dei um Sundagarne, og der lærde dei seg upp til aa fela — tok dei Ljorefjøli av, var det ljosare der enn i Stoga. Og so var det so unelegt i Sauffjoset med alt Kræturet, med Geiter og Sauer og Lømb.“²¹⁰

Me kann segja at dei på ein måte hev butt i fjoset i Setesdal. Dei heldt seg der um

dagane, og dei låg der um natti. Det einaste er: me veit ikkje um dei hev koka mat der, endå heller ikkje det er so utruleg. Er dette eit minne um at fjoset er det eldste innhuset på garden? At setesdølene eller dei folk dei er ætta frå, ein gong i tidi hev butt saman med fêet i eitt hus? Me veit det ikkje; men det er elles verdt å leggja merke til at den skikken å liggja på fjostrevet so vidt eg veit, berre er vanleg i dei bygdelag der me hev den rygske folkeætti.

I seinare tid hev fjosi vorte annarleis. Det vanlege er at dei set dei innunder loda, og oftast er då veggen inn mot bakken mura (sjå pl. 15). Det er eise i dei; men røyken gjeng ikkje upp gjennom ei skorsteinspipe og ut på taket.

Frå eisa gieng det ein røykgang gjennom muren og upp i bakken ovanfor. Yver bakken stend det alltid ei pipe av tre (sjå pl. 16, 4 og 17, 2). Båsaner er òg litt annarleis. Båsfjølene stend ikkje upp ned, men ligg på tvert (fig. 167). Vindaugo hev dei ikkje mange av i fjosi enno. Oftast stend det berre eit i gavlveggen ved sida av døri.

Det hender at hesten stend i fjoset; men oftast hev dei han i ein stall som stend for seg sjølv fram i tunet. Stallane er alltid små. Det er sjeldan rom til meir enn tvo hestar. Døri er i gavlveggen. Inne er det hestebåsar med ei „ete“ (høyhekk) og ei vastro i kvar båsen

175. Høybu ved St. Bjernevatn, Valle

Fot. Gisle Midttun

176. Setabu, Tveitbø-Findalen, Valle

Fot. Gisle Midttun

(sjå pl. 27 og 29, 12). Jolekvelden sette dei alltid ei „Simunsvipe“²¹¹ yver døri og hogg inn ei øks. Det var for at ikkje Oskorreii skulde taka hesten.²¹²

Me hev teke vårfjosi til jamføring med heimfjosi, av di dei er noko so nær like. Vårfjosi stend ved bøgarden der bumarki tek til. Dei er nytta haust og vår når krøteri gjeng i buskogen. Me hev tvo slag vårfjos. Dei som er delt av i fjos og talle, og dei som hev tallen under i eine enden (sjå fig. 169 og 172 og pl. 45 og 46). Vårfjos med talle under hev eg høyrte skal vera det eldste;⁶ men det er lite truleg. Det er heller vårfjos utan talle som er eldst; men det hev me ikkje døme på i vårfjosi. Derimot veit me at det hev vore slik på ein av gardane i Valle. På Brottveit stod tallen og fjaset i sér ved sida av kvar andre inne i uthusrekkja (sjå pl. 11). Både fjaset og tallen stend enno; men fjaset er sett inn under løda (pl. 15), og tallen er flutt nedanfor (sjå fig. 171 og pl. 17).

LØDA

Me hev mange gamle lødor i dalen; men alle er dei meir og minder vølte på. Likevel hev me nokre få som ikkje er meir umskipa, enn me greidt kann skyna koss dei opphavleg hev sét ut. Dei hev berre bygt på dei fire, fem kvørv og skøre hol på veggen til ei ny dør eller tvo. Dei er timbra upp av runde stokkar. Det er ikkje grøyppt ut mosegrop i dei, og timbra er difor ikkje must. Tvert yver løda gjeng det tvo veggjer, so ho er delt i tri rom, „konn-góve“, låven og løda. Korkje desse veggjene eller gavlveggjene gjeng heilt upp under raustet. Dei gjeng berre so høgt som det trengst for takåsane skuld. Uppe i raustet er lødone soleis åpne (sjå pl. 42, 1—3). Det er sett „loku“ uppe i raustet so det ikkje skal skjekkjast (sjå pl. 20, 13).

Midt på løda er laavedøri. Hurdi er alltid delt i tvo

tvertyver. Det hender at me finn liknande ringar og hjul (solsviv) på henne som dei me hev på stoge- og loftsdørene. Like eins hev me døme på at beitskione er utskørne (fig. 164 og pl. 18). Gjennom låvedøri kjem me inn på låven. Her er det golv av sletthogne plankar so tett og godt som det er råd å få det. Sideveggjene er sletthogne like eins eit stykke upp etter. Dette er for korntreskjingi skuld. I kvar sideveggen er ei lang åpning med beitskior innfelt på sidone. Det hender at dei er strøkne (sjå pl. 20, 11). Dei kastar kornbandet og høyet inn gjennom desse åpningane, kornet i „konn-góve“ og høyet i løda. Veggen under åpningi hev namn av låvebriki. På låvebrikane stend det alltid ei mengd med årstal. På dei lødone eg hev sét, hev eg ikkje funne dei eldre enn frå ikring midten av 1600 åri. Me finn av og til ein marekross (pentagram) innskøren på dei. Kvifor dei hev sett han der, veit ikkje folk noko um no. Andre stader er han sett til vern mot mara; men på låven skulde ikkje det vera naudsynleg, av di ingen ligg der um nettene, og dei heller ikkje nyttar låven til stall. Dei må vera sette der til

177. Loft, Stavenes, Bykle

Fot. Gisle Midttun

å verna mot oskorreii. Folk trudde fyrr at ho tappa øl or kornstaden. Til å berga seg mot dette, veit me at dei la inn stål i kornstaden,²¹³ og eit pentagram på låvebriki kunde vel heller ikkje skada.

I enden av låven er det eit lite glugg i veggen, „låveglugget“. I „konngóve“ og loda er det ikkje tile. Kornstaden og høyet ligg like på tufti. I loda er det ei dør i veggen, oftast ved sida av låvedøri. Her henta dei høyet, når dei gav krøteri.

Lødne frå seinare tid er køyrelødor som det heiter (sjå pl. 15—17 og 44). Dei hev bygt på dei so mykje at dei gjeng upp i tvo høgder. Er lødne svært store og høge, er dei nøydde til å leggja inn „løkastokkar“. Det er bjelkar som gjeng tvertverr uppe. Dei er skørne inn millom stavlægjone og gjeng noko utanfor timbra på kvar sida. I endane er det hòl med svære bløygar igjenom. Som ein kann skyna tener løkastokkane til å halda huset saman.

Køyrelødne hev sjølvstøtt låvebru, lødetropp, so dei kann køyra inn på „trandann“ som det heiter her uppe i andre høgdi. „Trandann“ er eigenleg golvstokkane. Dei ligg tvertverr huset på lange bjelkar eller rettast simsar, av di dei gjeng langsetter. Romet yver låven heiter låvetrèvet. I veggen på kvar sida av trèvet hev me ei stor òpning. På sidone stend det beitskior; men likevel lyt dei ofte setja inn „bjønningar“ til å halda timbra i si rette lege (sjå pl. 20, 13).

Forutan loda heime hev dei på ymse gardar ei løde eller høytu standande i utkanten av gjordet. Dei er berre små med ei dør i gavlen. Grunnplanen er mest alltid firkanta (sjå fig. 170 og pl. 42, 4—6). Umlag like eins ser dei lødne ut som dei hev i heieslåttonne sine (sjå fig. 175). Elles brukar dei òg mykje å setja høyet i stakkar her.

SETABUI

Me hev høyrte um setabui i Bø-Hyledalen (s. 160 f); men ho var noko for seg sjølv. Dei vanlege setabuene me hev i dalen, ser noko annarleis ut. For det fyrste er dei mykje mindre, og so hev dei ikkje sval i gavlen. Like eins vantar dei moldpallar, og det er vist ikkje mange buer det stend ei sengjerad etter kvar langveggen. Dei fleste hev heller ikkje åre no lenger. I staden er det sett upp ein skorstein eller ei eise i eine krøi (sjå pl. 25, 1—3 og fig. 176). Langsetter eine sideveggen eller i gavlveggen midt mot døri gjeng det ein sengjebriks. Me hev òg døme på at sengi er heilt nede i tufti. Det er då berre ein stokk som er lagd på tvert frå vegg til vegg. Innanfor stokken la dei noko sengjebòs, det var alt.²¹⁴ Når ein ikkje plent skal liggja på jordi, kann ei seng ikkje godt vera meir primitiv. Ein krakk eller tvo hev dei òg i bui og hjellar på veggjene. I mange buer hev dei i seinare tid sett inn eit lite vindauga i gavlveggen ved sida av døri med eit lite bord innanfor.

I setabuene heldt dei seg um sumaren med dei låg på støylen. Dei hadde oftast tvo, tri støyler dei sat på. So flutte dei frå støyl til støyl. I Vallebø t. d. sat dei fyrst i Stavdalen, so i Findalen og deretter i Stavdalen att, og dei hadde støyler på Midtjødd med. „Jamt yver var det langt millom Støylane; Folk var det eit Hende aa sjaa,“ skriv Skar, „og dauvlegt var det:

„I Dy aa Dikji aa Myrann' blaute,
der gjeng dei gjæter dei Gjentunn' staute;
der gjeng dei gjæter me stor Uro,
dei tikje ein Dag e lang som tvo.“

Men Slaatten kom, og alt var som umskapt. Der var folkesamt i kvar ei Bud. Ingen unte i Dalen; alt som kunde krjupa og ganga tok paa Heidi, gamle og unge.“²¹⁵

MERKNADER

¹ Top. Journ., H. 26, s. 146 f.

² Frå dei nedre bygdene, Byggland og Aardal, er ingen planar med. Dette hev sin grunn i at her var gardane mykje endra lenge fyrr utskiftingi kom, so det ikkje er stort å læra av dei. Einaste er i Jördalsbø; men her stend husi, på same måten som lenger uppe i dalen, og slik hev det vel vore i dei nedste bygdene òg.

^{3a} Sjå Harry Fett: Gamle norske hjem, Kr.a 1906, fig. 6 og 7, Valtýr Guðmundsson: Privatboligen paa Island i Sagatiden samt delvis i det øvrige Norden, Kbh. 1889, s. 69 ff., og Daniel Bruun: Gammel bygningskik paa de islandske gaarde i Fortidsforeningens aarsberetning for 1907, Kr.a 1908, s. 37 ff.

^{3b} I tydingi husrekkje kjenner Aasen ordet lån frå Nordhordland, Sunnhordland og Gudbrandsdalen, og truleg hev dei havt slike husrekkjor der. I tyding lang bygning, helst låvebygning, brukar dei ordet på Jæren, i Ryfylke, Sunnhordland, Fosen og Valdres. I Sunnhordland tyder det òg svalgang. I Nordre Berg, Trondh. og Nordl. brukar dei det um ein tvihøg hovudbygning med mange rom. På alle desse stadene hev kann henda òg husi ein gong stade i rekkjor.

⁴ Kristofer Visted: Vor gamle bondekultur, s. 21, Harry Fetts I. c., s. 3.

⁵ Andre stader i landet hev òg umsynet til hevdsgiget havt innverknad på tunskipnaden. Soleis på Sunnmøre. I „Beskrivelse over Søndermør“, b. 1, s. 369 (Sorøe 1762) skriv Strøm millom anna: „— en Gaard med 2, 3 indtil 10 eller flere Opsiddere, hvis Huuse paa et eller flere (oftest de højeste) Stæder findes samlede, at Fedmen av Møddingen og andre udkastede Ting kan flyde til de nedenfor liggende Agre —“.

⁶ Arkivet åt Folkemuseet.

⁷ På gardar der husi ligg i tvo rekkjor, ser ein sjeldan at husi ligg plent midt for kvarandre, og heller ikkje er husrekkjone parallelle. Husi måtte ikkje stengja for utsynet. Tun er òg oftast svært opne og vide.

⁸ Som me seinare skal sjå, er det mogeleg, at stogone i eldgamalt tid hev havt svali i gavlen, som då snudde fram mot tunet.

Grunnen til at husi ligg i rekkjor — serleg at stogehusi ligg ende i ende — meiner dei vanleg i Setesdal er, at det var trygd i det, når fantane kom, og so var det uråd setja eld i huset til grannen då, utan han brende upp sit eige (sjå Skar IV, s. 102). Den siste grunnen er det visst ikkje mykje um. Etter vanleg meining vert brandfåren heller større, når husi stend klint upp til kvarandre. Den fyrste er det litt meir i, når ein berre stryk fantane og set røvarar eller flendsmenner i staden; for fantane vanka vel knapt i dalen den gongen dei fyrst sette husi i rekkjor. At folk flutte tett saman for å verja seg mot flendsmenner er greiddt. Det er berre det, at dei hadde funne på det lenge fyrr dei rudde den fyrste

garden i Setesdal, og her hev dei vel meir fylgt ein skikk, enn det låg noko verkeleg til grunn.

⁹ Skar IV, s. 102.

¹⁰ Sjå N. Nicolaysen: Kunst og Haandverk I, pl. XIX. Eilert Sundt: Bygningsskikk paa Bygderne i Norge. Samlet Udgave ved Herm. M. Schirmer, Kr.a 1900, s. 367 f. P. Blom: Beskrivelse over Valle Præstegjæld, Gjøvik 1896, s. 27, og Skar IV, s. 103.

¹¹ Skar II, s. 28.

¹² Skar II, s. 16.

¹³ B. Taraldlien: Fyresdal, Kr.a 1910, s. 23 f. og 58, og Eilert Sundts I. c., s. 369.

¹⁴ Etter Aasen tyder Drumb „Vraa, lidet Rum i et Hjørne, f. eks. ved en Trappe. Loftdrumb. Tel. (Mo fl.)“. Drumbe hev han ikkje. Hjä Ross tyder Drumba „Mørk Svalgang (Sæt.)“.

¹⁵ På Tyskebryggja i Bergen var det nok av bruer tvertver dei smale gangane millom husrekjone (sjå Christian Koren-Wiberg: Det tyske Kontor i Bergen, Bergen 1899, s. 97, 111, 131, 163, 209 og 245), og mogleg hev det vore slike i andre byar òg. Um ein ikkje nett kann segja, at drumbone i Setesdal og dei nemnde bruene i Bergen beintfram hev noko med kvarandre å gjera, so er dei då utslag av same tankegangen: Å gjera det letvint å koma frå eit hus til eit anna.

¹⁶ Frå ymse gamle, tyske slott hev me døme på, at det gjekk bruer (yverbygde òg) frå slottsvåningen og til tårnet (Barfreden). (Sjå Otto Piper: Burgenkunde, München 1912, s. 199 og fig. 417). I klosteret St. Gallen i Sveits, frå 800 åri, gjekk det bruer frå dei ymse husi, sovesalane o. a., yver til *locum*. Kvart hus hadde sitt *locum* bak. (Sjå m. a. K. G. Stephani: Der älteste deutsche Wohnbau und seine Einrichtung, b. 2, Leipzig 1903, s. 23 ff. og 102 f.). Dei tyske ordensriddarane tok etter denne skikken og nytta han på borgene sine. Lokumi bygde dei upp som høge tårn, dei stod oftast yver elvar, og frå borgi gjekk det høgt uppe lange, innebygde gangar yver til tårni. Etter byen Danzig vart dei kalla *Dantzker*, *Danzk* eller *Dansker*. Dei beste dømi hev me i Thorn, Marienburg, Marienwerder i Westpreussen (sjå Otto Pipers I. c., s. 491 f.). Med ordensriddarane kom skikken til Siebenbürgen og derifrå til Rumenia. (Sjå Wilhelm Jänecke: Das rumänische Bauern- und Bojarenhaus, Bukarest 1918, s. 43 f. og 55 f.).

Her i landet hev me døme på at det er lokum uppe i svali i millom-alderlofti, og dette tyder på ein viss samanheng.

¹⁷ Kunst og Haandverk I, s. 11.

¹⁸ Som me hev sèt var Vonde-Aasmund meint på å setja upp drumbe. Han levde i tidi like fyre 1600.

¹⁹ Skar III, s. 27 ff.

²⁰ Skar III, s. 28.

²¹ Skar III, s. 52 f. og Yngvar Nielsen: Reisebrev og Folkelivs-studier, Kr.a 1880, s. 86.

²² Skar III, s. 87.

²³ Skar III, s. 28.

²⁴ Skar IV, s. 96 f.

²⁵ Skar III, s. 28.

²⁶ Skar IV, s. 116.

²⁷ Skar IV, s. 117.

²⁸ Sjå um dette N. E. Hammarstedt: Fågeln med segerstenen, sprängörten och lifsämnet i meddelanden från Nordiska Museet 1901, Stockh. 1903, s. 166 ff.

I Setesdal er det St. Olav som eig skjorene. Dei kom St. Olavsdagen, og då vog St. Olav dei. (Skar IV, s. 116.) Millom heilagmenni svarar St. Olav til guden Tor i den gamle trui, og hev fenge dei fleste eigenskapane hans i arv. Difor hev truleg ein gong skjorene vore guden Tor sine fuglar, eller i Setesdal ein annan gud, som tilsvarar Tor.

²⁹ Top. Journ., H. 26, s. 161.

³⁰ » » H. 26, s. 162.

³¹ » » H. 26, s. 160.

³² På Uppigard Kveste stod det òg ein. Han er no på Norsk Folkemuseum.

³³ Kunst og Haandverk, Pl. IX og X, Eilert Sundts I. c., s. 361 f. Kristofer Vistedts I. c., s. 22, fig. 8, og Harry Fetts I. c., s. 3.

³⁴ Norsk Folkemuseum, Illustreret fører, Kr.a 1914, s. 104 f.

³⁵ Tidemand var der i 1848 og Schneider i 1860 åri. Han budde der i fleire år. Olaf Isaachsen var òg der uppe mange sumrar, år etter år. Seinare kom Jahn Ekenes og Eilif Peterssen. Schneider er vel den, som hev gjort mest. Han hev havt augo opne for mange sidor av setesdalskulturen som ein ikkje skulde venta den gongen. Det meste av det han hev gjort, er samla i Kobberstiksamlingen og i Norsk Folkeminnesamling i Kristiania. Isaachsen hev òg gjort mykje; men arbeidi hans er mindre tilgjengde, for det meste er dei i privateige.

³⁶ Me møter her tvo heilt ulike byggjemåtar i same huset. Av desse tvo er stavkonstruksjonen typologisk sèt den eldste. Me hev døme på, at denne byggjemåten var i bruk i Egypten umlag 3000 år fyre vår tidrekning (sjå Oscar Montelius: Boning, grav och tempel i Antikvarisk tidskrift, Stockh. 1915, b. 21, s. 51 ff.). Her i landet kjenner me han i vikingetidi frå gravromet på Gokstadskipet (sjå N. Nicolaysen: Langskipet fra Gokstad ved Sandefjord, Kr.a 1882, s. 64 og pl. III); men truleg er han mykje eldre. Laftekonstruksjonen er òg gamal. Det fyrste kjende dømet hev me frå 1500 f. Kr. i Castione i Nord-Italia (sjå Montelius, I. c., s. 84 f.). I Sverige er denne byggjemåten kjend alt frå den eldre jernalderen og er i profane hus det vanlege i fyrsten av historisk tid (sjå Sigurd Erixon: Några bidrag till det nordiska husets historia i Fataburen, Stockh. 1917, s. 146 f.). Lafteverk er her i landet kjent i gravrom frå vikingetidi (Haakon Schetelig: Graven, Osebergfundet, b. I, s. 220, Kr.a 1917). I røyndi er vel her i landet den utvikla stavkonstruksjonen og laftekonstruksjonen umlag like gamle. Eldste stavhuset me kjenner, er Urnes kyrkja i Sogn, der dei eldste lutene skal vera frå Olav Kyrrer si tid. Av laftehusi er Raulandstoga eldst, frå tidi millom 12 og 1300. Men då er båe byggjemåtane fullt og heilt utvikla. Her i landet gjeng dei båe ved sida av kvarandre, noko som er sers for Norig, og skil norsk bygnadskikk t. d. frå svensk, der det elles på mange måtar er mykje likskap.

³⁷ Top. Journ., H. 26, s. 103 f.

³⁸ Kunst og Haandverk, pl. XXII, Gulsvik, Hallingdal. Eg hev sjølv sèt dei i Numedal.

³⁹ Rett nok er det ingi svaler att i dalen no; men steinane som svalsvillane låg på, ligg endå på plass mange stader (sjå pl. 24, 2), og dei ligg alltid lågare enn stogemuren. Ein kann òg skyna det av at alle svalstolpane, som det ikkje er so få att av, er so lange, at dei ikkje vilde fenge plass under ut-tøka, um ikkje golvet i svali låg lågare enn i stoga. So låge som husi var, er det òg eit spursmål um ein kunde stade oppreist i svalene, um golvi hadde lege i same plan. Tett inn ved svalveggen hadde det i alle høve vore umogleg. På eldre mælingar av stogor i dalen (sjå Kunst og Haandverk, Pl. IX og XIX) ser det ut som stoga og svali ligg i same planet; men dette er gale. Både i slikt og i mykje anna tok dei det ikkje so nøgje dei som fyrr mælte upp, ei røynsle visst fleire enn eg hev gjort.

⁴⁰ Aug. Schneider kallar både desse og den øvste slindri for „simsa“ (Norsk Folkeminnesamling). Eg hev aldri høyrte anna enn „slinda“ um dei. Simsar finn ein i fjos, lødor, nyestogor og loft, og mogleg andre hus. Det er lange bjelkar som gjeng langs etter huset uppe i raustet under åsane. Dei stivar av og bind rausti i hop (sjå pl. 34, 45, 1 og 2). Ivar Aasen hev ikkje sims i ordboki si. Ross hev det i tyding „øverste Bjælke i en indre Tværvæg som ikke gaar høiere end Sidevæggene, især i Ladebygning („Løesims“)“. Agder. V. Tel. Dal. (Hæsk). Ogsaa, synes det, om en enkelt Tværbjælke fra Væg til Væg. Ma. Rbg.“ Han er her inne på det ein meiner med ein sims i Setesdal. Den fyrste tydingi hans torer eg ikkje ha nokor meining um. Det vanlege namnet på ein slik tvervegg som han skriv um er „brik“. At øvste stokken hev noko namn, hev eg aldri høyrte. Det er rart at han heiter sims i Vest-Telemarki, når det tyder noko anna i Setesdal. Dei hev elles mest same namni i desse bygdelagi.

⁴¹ Det er dei einaste heile stogesvalene me hev att frå Setesdal. Dei stod framfyre gamle- og nyestoga i Rike (Rötun'). Dei er no på Norsk

Folkemuseum og der sett upp framfyre gamle- og nyestoga frå Kjelleberg i Valle. Liknande svaler hadde det vore der, og dei frå Rike høvde plent.

⁴² Arkitekt Christies mæling av svali i Brokkun' (Kunst og Haandverk, Pl. XIX) er noko misvisande. Det hev visst ikkje opphavleg vore glugg yver svaldøri. Av Schneider si teikning (fig. 90) kann me skyna koss mistaket hev kome. Då dei „avlepte“ stoga (det vart gjort fleire år fyre 1862), hev øvre slindri vore av (som me ser ho er på teikningi), so hev dei drege ho til høgre og ikkje lagt ho nedatt der ho opphavleg låg.

⁴³ Dei toppa treet og flådde borken av i lange remsor nedetter nokre år fyrr dei hogg det. (Arkivet åt Folkemuseet.) Av Gjellebøls „Beskrivelse“ (Top. Journ., H. 26, s. 103, merknad under) ser me at i „Udtoget av de Kgl. S. V. Acad. Avhandling, p. Ao. 1741“ er skrivne um og tilrådt ein slik måte å gjera treet varigt på.

I Setesdal hogg dei timbret i fastetidi („i Føstunn"). „Hausthoggie timb'r e' 'kji ko dampi og raatt.“ (Arkivet åt Folkemuseet.)

⁴⁴ Dei drog ein klave av jarn eller tre langs etter stokken, etterkvart som dei hogg, so han vart jamn og fin og like tjukk alle stader. Stokkane høvla dei òg, og strauk dei med ein „stryke“ (profilert høvl) etter mēdraget, i „suin“. Klaven var oval som ei konveks linse, og skurden tvert yver stokken hev alltid denne formi. Dei er „magetelgde“, som det heiter i motsetnad til flathogne eller „flattelgde“.

⁴⁵ Det vèrt ofte fortalt, at husi fyrr i tidi vart muste med raudt eller grønt klæde i staden for mose (sjå m. a. Skar II, s. 9 og 16); men til dessar hev eg ikkje set det i Setesdal i noko hus, og ikkje andre stader for den sak skuld.

⁴⁶ Dei brukte aldri anna enn bindøksi, når dei hogg lafti.

⁴⁷ „Loku“ er breie naglar, som gjeng gjennom tri stokkar. (Sjå pl. 20, 13.)

⁴⁸ Skar III, s. 6. Å „stuttsydda“ er elles vanleg helle landet yver. Um dei andre stader trudde, at Oskorreii vilde fara av med huset eller um noko anna gale vilde henda, um dei ikkje gjorde det, kjenner eg ikkje til. Heller ikkje torer eg segja noko visst um opphavet til denne trui i Setesdal. Å „langsydda“ heiter òg å „byggje på mei“i“. Dei likna då huset i hop med ein slede, som det var lett å fara av garde med; men det hjelper oss ikkje stort. Helst ligg det vel noko gamalt, religiøst til grunn. Å „stuttsydda“ hev elles sine praktiske fyremuner. Svillane skulde vera av svært vyrke, med di dei hadde lett for å rotne. Di stuttare ein stokk skal vera, di tjukkare kann ein taka han. Stutsvillane vart difor etter måten tjukkare enn langsvillane, og då er det naturleg at dei la dei næmast jordi.

⁴⁹ Den nedre stavlægia kalla dei fyrr „garlægja“. (Schneider, Norsk Folkeminnesamling.)

⁵⁰ „Skörbiten“ er den fyrste stokken på tverveggen som dei legg ned på øvste stavlægia. Han heiter so, med di skörane (lafti) i stokkane held upp no (Schneider, N. Folkem.sml.)

⁵¹ Nedste og breiaste luten av raustet heiter „væraustet“ som kjem av væ, i dette høvet lik stor, veldug. I ordboki si hev Ross at det tyder „nederste og længste Bjælke, „Raust“, i Gavlvæggen = Raustemor“; men det må vera gale, ein stokk kann aldri ha namn av raust. Øvste stokken i raustet heiter „Gaukjen“ eller òg „Raustgubben“.

⁵² Dei andre husi i dalen hev alle åsar med sperror yver. Berre småhus, som kvernar o. dl. er heilt utan sperror; men her er troet grovt og svært og ligg upp ned. Nicolaysen meiner at åstaket er eldst (sjå Norsk Tidsskr. for Vid. og Litt. III, s. 303 ff.), og det same meiner Valtýr Guðmundsson (sjå Privatboligen paa Island, s. 116 f.).

⁵³ Skori ein hogg i sperra heiter „skjeggingjé“. (Schneider.) Ross hev dette ordet i tyding „den del av Tagbjælkerne som springer frem (ud) over Væggen“.

⁵⁴ „Høyse ihop“ eller „okle ihop“ tyder at sperrone uppe i mønet er skorne saman på halv ved og ein nagle driven igjenom.

Vinkelen uppe i hyrnet millom sperrone heiter „Høyse“ — „pi høyse“, (Schneider.)

⁵⁵ Oftast segjer folk no „nåmtroe“. I Kunst og Haandverk I, s. 6, stend det um „nåmtro“.

⁵⁶ Nævri turvte ikkje vera so stor. Ho var brukleg var ho som flate

handi. Men det skilde mykje, kven som var god til å leggja tak. Eit godt tak kunde halda seg upp imot 50—60 år.

⁵⁷ Gjellebøl skriv soleis, at dei ikkje hadde vindskior, som elles var vanleg andre stader. (Top. Journ., H. 26, s. 104).

⁵⁸ Eg hev berre sèt det ein einaste stad, på Lunden i Bykle. Det var ei utskori fjøl som var spikra upp for enden av mønet; men ho var nyleg sett upp, og ingen visste um at det hadde vore skikk å ha slike.

⁵⁹ No høyrer ein av og til dei segjer „rett tak“ eller „taktøke“. Dei hev alt — serleg i dei nedste bygdene — teke til med skifertak og spontak.

⁶⁰ Ein høyrer vanleg av folk uppe i dalen at dei gamle gjorde dørene låge, for di det då var so lett å kabba hovudet av fiendsmenn og andre som uløyves vilde trengja seg inn, med same dei lutte hovudet fram og steig yver dørstokken. Det er mogleg at dei låge dørene ein gong i tidi kann ha vore til nytte på denne måten.

⁶¹ Skar IV, s. 41.

⁶² Sjå Kunst og Haandverk I, pl. X 4 og s. 7.

⁶³ Sjå um dette i „Syn og Segn“ for 1915, s. 241 ff., der eg hev skrivne eit lite stykke: „Nokre seine minne um soldyrking her i landet“. Heilt samd i alt som eg hev skrivne der, er eg ikkje no.

⁶⁴ Gabriel Gustafson: Norges Oldtid, Kr.a 1906, s. 76 og fig. 297.

^{65a} Det er litt stas på beitskione i Kvestestoga. (Sjå Kunst og Haandverk, I, pl. X 4.)

^{65b} Sjå um desse låsi i N. Nicolaysen: Noget om Skaalebygningen, Hist. Tidsskr., B. 1, Kr.a 1871, s. 161 f.

⁶⁶ Skar IV, s. 99.

⁶⁷ Å timbra upp denne veggen let seg ikkje gjera, med di det på den midtre tverveggen er to dører med berre ei beitskie imillom.

⁶⁸ Me hev få dome på liggjande stavverk her i landet. So vidt eg veit, finst det mest berre i veggen millom forstoga og kleven. Her kann dei ikkje godt ha anna, av di huset elles er timbra. Eit timbra hus sig alltid noko, og då er vanleg stavverk ikkje brukeleg. Liggjande stavverk er vanleg i ymse trakter i Sverige. Her kallar dei det for „skiftesverk“. (Sjå Axel Nilsson: Skansens kulturhistoriska afdeling, kort vägledning för besökande, Stockholm 1905, s. 29).

⁶⁹ Sjå m. a. Kunst og Haandverk, pl. X 2.

⁷⁰ Ljore, g.n. *ljóri*, tyder opning og kann koma av same roti som ljøs.

⁷¹ Fyrr kalla dei årefjøli for „årepäden“.

⁷² „Han tok burt blekkji, fyrst hurdi sveiv upp og atte.“ Åresteinen heiter difor ofte „blekkhedda“ (Arkivet åt Folkemuseet).

⁷³ „Gjøye“ kjem truleg av galge. Isl. *Gelja*. I Hylestad heiter det „gjægje“ og i Evje „gjelja“.

⁷⁴ Eilert Sundts I. c., s. 223, fig. 67.

⁷⁵ Heinrich Bergners I. c., s. 149. Sjå òg Das Bauernhaus im deutschen Reiche und in seinen Grenzgebieten, utgjeve av Verbands deutschen Architekten- und Ingenieur-Vereine, Dresden, Atlas, Schleswig-Holstein, nr. 3, fig. 1, og Bremen fig. 10, tekst s. 82, 88 og 89, og B. Hanftmann: Hessische Holzbauten, Marburg in Hessen 1907, s. 164.

⁷⁶ Heinrich Bergners I. c., s. 148.

⁷⁷ Henry Havard: Dictionnaire de L'ameublement et de la Décoration, Paris, sjå under Chenet. Dr. Alvin Schulz: Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger, Leipzig 1889, b. 1, s. 55. Moriz Heyne: Das deutsche Wohnungswesen, Leipzig 1899, b. 1, s. 243, og Das Bauernhaus in Österreich-Ungarn und in seinen Grenzgebieten, utgjeve av Østerr. Ingenieur- und Architekten-Verein, tekst s. 124.

⁷⁸ Åre, gn. *arinn*, er same ordet som det latinske *ara*, som tyder altar.

⁷⁹ Skar III, s. 28.

⁸⁰ Hans Jacob Wille: Beskrivelse over Sillejords Præstegield, Kbhvn. 1786, s. 242.

⁸¹ Sjå Joh. Th. Storaker: Om de overtroiske Forestillinger, som knytte sig til Hesten, i Hist. Tidsskr., b. 1, s. 457 ff. Kr.a 1871.

⁸² Rig-Veda, umsett av Hermann Grassmann, b. 1, Leipzig 1876, s. 121, b. 2, Leipzig 1877, s. 27, 61, 130 o. fl. a. st.

⁸³ Heimskringla (Unger si utg.). Saga Hákonar goða, kap. 16.

⁸⁴ Sjø m. a. Kunst og Haandverk I, pl. X 1.

⁸⁵ B. Hanftmanns I c., s. 164 f.

⁸⁶ Skjá = ei tunn, gjenomsynleg hinne or kumagen.

⁸⁷ Torleiv Hannaas: Ordsamling fraa Robyggelaget fraa slutten av 1600-talet, Kr. a 1911. (Sjå under *Liuri-skiaa*.)

⁸⁸ Sjø Kunst og Haandverk I, pl. XVI.

⁸⁹ Det heiter slik anten stoga stend nord-sud eller ikkje. „Set deg nøre,“ segjer dei, når ein skal upp til bordet og få seg mat. Det er mogleg at dette er eit minne um, at stogone ein gong hev stude nord-sud; men då hev dei truleg sét noko annarleis ut. (Sjå s. 162).

⁹⁰ I den fyrr nemnde ordsamlingi frå Robyggelaget (sjå merknad 87) stend det nemnt „*anveiggia, anveigspada, anveigspala, anveiggien*, den bænk som staar langs med Veggen i stuen til at sette sig paa. Modvegs-Bænk. den bænk som staar imod veggen. og hafuer gierne i gamle dage, for stærcke Ryg-stød schyld, besonderlig været Kiempe-sæde —“; men det er so uklårt at det er ikkje godt å vita, kva benk han meiner. Etter Aasen tyder Andveg „Bænk ved Bagveggen i en Stue, inderste Plads. Nhf. Voss, Hall o. fl.“. Denne benken skulde då svara til „pden nøre“ i Setesdal. Qndvegi i gn. tyder helst høgsæte.

⁹¹ St. A. Utskrift av skifteprotokollane for Vestre Robyggelaget. I det fylgjande er for det meste berre teke med det som høyrer inn under husbunad og annan bunad. Av dei eldste skifti, frå ikring 1700, er dei fleste tekne med. Seinare er det umlag 30 år millom kvart.

a. „Skifte efter Olluf Pedersøn Rydningen i Ivelands sogn, samt hans quinde Siri Endresdaatter“, 27/9 1698. (Sk. pr. I, s. 41.)

„Løsøre. Solf. Befandtes: 1 Snøre lenche Verdig 3 1/2 ort 1 par forgyldt Trøyspender 2 rd. Hvilchet Enchen Siri Endresd. brugte udi sine Klæder og vil beholde saa lenge hun lever.

Mæssing och Jernfang. rd. ort sk. 1 liden messing lysestage > 1 > 1 anden ditto — > 1 > 1 gl. lappet blargryde.... 1 1 > 1 mindre ditto..... > 2 12 1 liden — > 2 > 1 liden — > 1 > 2 smaa Høichegryder å 1 ort..... > 2 > 1 bindøxe..... > 3 > 1 boløxe..... > 1 16 1 liden ditto..... > 1 > 1 langskafed øxe..... > 20 6 ljaer tilsammen..... > 3 12 1 Hammer..... > 16 1 Thang..... > 12 1 Pande..... > 20 1 fladbrød Helde..... 1 1 > 1 Seele..... > 1 12 1 Thresadel med jern Stibøyler og alt sit Redskab 1 > > 1 læder bidsel med jern Ringer..... > 16

rd. ort sk. 5 Spaer..... > 20 3 Sigder å 4 sk..... > 12 1 Stabens Naver..... > 20 1 Vidungs Naver..... > 16 1 grindesaug..... > 1 12 13 Adskillig slags Snedker Hæfter tilsammen for. 1 2 12 3 Hæftejern uden træ... > 12 1 lang Hæfvl..... > 1 12 1 Hugiern..... > 16 3 andre dito tilsammen. > 16 1 jern til 1 Hæfvl bænk > 4 1 Thengsel..... > 1 > 1 Baand Knif..... > 16 1 Hæste bielde..... > 8 1 gjede bielde..... > 8 1 indeqvern med set behørig Redskab..... 1 2 > 1 Silbesteen..... > 1 > 1 gl. Sax..... > 12 1 Steenfad..... > 3 1 Bielche lenche..... > 1 8 1 baadshage..... > 12

Træ vahre. 1 nye furukiste uden laass > 2 12 1 nyt brøgerkar..... > 1 > 1 gl. dito..... > 16 1 liden gl. dito..... > 12 2 Saaer å 12 sk..... > 1 > 1 øltønde..... > 16 1 half ancher..... > 8 1 Kløfsadel..... > 12 2 gl. Kister å 12 sk..... > 1 > 3 Standtønder å 6 sk. > > 18 3 fleringer øl å 3 sk. > > 9 1 Haand kurf..... > 20

rd. ort sk. 1 Brød kurf..... > 12 2 Krafve skaaller å 4 sk. > > 8 1 nye Thudeskaal..... > 6 1 fiske fad..... > 3 2 nye Skaaller..... > 6 3 nye fader..... > 10 4 gl. fader..... > 12 7 Thræ tallerchen å 1 sk. > > 7 5 ringere dito tilsammen > > 3 1 Krogskab med Hænge-laas..... > 3 > 4 Amborer å 6 sk. .... > 1 > 2 smaa dito å 4 sk. .... > 8 4 Smørbøtter å 4 sk..... > 16 2 Strøcher å 8 sk..... > 16 5 Melchebøtter å 3 sk... > 15 1 Ring Kulle..... > 6 3 tylder Paallebielcher huggen och ved Stuen beligg. å 4 sk. .... > 1 >

rd. ort sk. 1 Stabens Naver..... > 16 1 Rifve Naver..... > 6 1 Hammer..... > 1 > 1 Seele..... > 2 > 1 Træsadel med jern Stibøyler..... > 3 > 3 Aalreb å 1 1/2 ort .... 1 > 12 1 Hesteklave og Bielde... > 2 > 1 Koebielde..... > 8 3 liaarr å 8 sk..... > 1 > 1 Børse..... > 2 > 1 Ildskiere..... > 12

Trævahre. 3 Kister å 1 ort..... > 3 > 2 Kornkar å 12 sk. .... > 1 > 1 øltønde..... > 1 > 1 Brøgerkar..... > 16 Alle de smaa Trækjørlers saasom Vandsaarer, bøtter, Melchetrug, Ambor, Ringkoller, Thallerchen, Kierne, Kurve o. desl. tilsammen..... 1 > >

Klæder. 1 Rudet Sengeklæde.... > 3 > 1 stribet Sengeklæde.... > 3 1 ringere dito..... > 2 12 1 Theppen..... > 2 > 2 graa Vadmelsqvidler å 2 1/2 ort..... 1 1 > 1 hvid Vadmelsqvidel... > 2 > 2 nye Skindblejer å 3 ort 1 2 > 1 brun Klædes vampe.. 1 > > 1 gl. rød Uldenskiorte.. > 1 12 1 gl. blaa Trøye..... > 16 1 Dug..... > 1 > 1 Haandklæde..... > 8

Klæder. 3 nye Thiell å 2 ort 16 sk. 2 > > 1 Skindblej..... > 3 > 1 Stridug..... > 2 >

c. „Skifte Efter Knud Toersen Straume udi Hyllestad Sogn“, 30 novbr. 1698. (Sk. pr. 1 s. 46.)

„Løsøre. Solf. it par Mallier med løv for 5 > > it Solf belte for..... 14 > > 1 liden Solf lenche.... 1 2 > 2 Søllier for..... 1 2 > 1 Horn Ring..... 1 > >

rd. ort sk. 1 forgyldt Sølfbelte med 20 Spanger og desforuden Spraaen..... 6 > > 1 forgyldt Bælde Søllie 1 > > 1 Thinder Søllie..... 1 > > 1 Hals lenche med en forgyldt Penge..... > 3 > 1 par flade Trøyspender > 2 > 2 par løvspender tilsam. 3 > >

Kaaber og Mæhsing. 1 Kaaber Kiedel..... 3 > > 1 Messing lysestage.... > 3 >

Jernfang. 1 Blar gryde..... 1 > > 1 mindre ditto..... > 2 > 1 Skaare..... > 3 > 1 Halfparten udi en thache > 2 > 1 Boløxe..... > 2 16 1 Dito..... > 1 1 bindøxe..... > 2 16

Klæder. 1 Brott qvidel for..... 1 2 > 4 qvidler å 2 ort..... 2 > > 1 rød thrøye..... 4 > > 1 ditto hos Olluf Aanonsen Heistein for..... 1 2 >

Gardar, hus og husbunad

d. „Skifte Efter Olluf Toersen Straume“, 30 novbr. 1698. (Sk. pr. 1 s. 47.)

„Løsøre.
Kaaber.

rd. ort sk.
Halfparten udi En gammel Kaaber Kiedel for > 3 >

Jernfang.

1 stor gryde..... > 3 >
1 gl. lappet dito..... > 1 >
1 gl. thache..... 1 >
1 Bougsaug..... > 6
1 Skaare..... > 2 >
1 Bolløxe..... > 2 >

Thræ Vahre.

1 Korn byre..... > 2 >
2 gl. Korn Kar..... > 2 >
1 gl. øltønde..... > 1 >
1 Seele med Ringer.... > 2 >
1 aalreb..... > 1 >
6 Melchetrug à 4 sk.... > 1 >
1 Brødkurv..... > 6
1 Kierne..... > 8

Klæder.

1 Rød Klædes Vampe med Messing Knapper .... 2 >

e. „Skifte Efter Augen Joensen Homme“, Valle 2 mai 1699. (Sk. pr. 1 s. 61.)

„Løsøre.
Sølf.

rd. ort sk.
it forgyldt Sølfbelte med 15 Spanger, samt Søllien til for ..... 12 >
Noch it Sølfbelte med 20 Spanger, samt Søllie til for..... 12 >
1 Bollie Søllie ..... 2 2 >
4 par Mallier med løv .. 3 >
it par Trøyspender med løv og et lidet lenche ved 1 1 >
2 par dito à 3 1/2 ort.... 1 3 >
1 Sølflenche med Naal.. 1 2 >
1 Skiorte Ring ..... > 2 12

Kaaber och Mæhsing

1 Kaaber Kiedel for.... 12 >
1 gl. dito..... 2 >
1 gl. Mesing lysestage .. > 12

Jernfang.

1 Blargryde..... > 2 >
1 stroche gryde..... > 1 >
1 Børse..... 1 2 >
1 Sadel og Bidsel..... 1 >
1 liden øxe..... > 1 >
1 fladbrødstache..... 1 1 >
1 liden Naver..... > 6
1 Seele..... > 2 >
1 Skaare..... > 2 >

Thræ Vahre.

rd. ort sk.
1 gl. Cornbyrre..... > 1 >
4 Korn kar à 12 sk..... > 2 >
it størt Korn kar ..... > 2 >
1 gl. Kiste med jernbaand og laas..... 1 >
1 Mallet Skaal ..... > 12

Sengeklæder.

1 gl. brott qvidel..... > 2 >
10 qvidler à 2 ort 16 sk. 6 2 16

f. „Skifte Efter Thomas Osmundsen Sandnes Hustru Margitte Torbjørns daatter“, Sandnes 8 septbr. 1698. (Sk. pr. 1 s. 67.)

„Løsøre.
Sølf.

rd. ort sk.
19 forgyldte Sølfspanger og 1 Spraade til it Belte som Thomas Osmundsen angaf at have kostet ham ..... 19 2 >

1 forgyldt Sølfkiede med Skuepenge, som han foregaf at have sig tilløst for..... 15 >

1 Hofuet laug af forgyldt Sølf med 12 flade Spanger og løv udi hver Spang samt 5 thorer og 3 runde Kubber for .... 18 >

1 forgyldt rundt Kaaber-spende for ..... 2 >

it forgyldt Thrøyspende med løv for..... 1 2 >

1 forgyldt Søllie for..... > 3 >
1 Halskiede med en Skuepenge og 3 Vedhengende Korsløv for..... 13 >

1 forgyldt rund Thrøyspende med løv for .. 2 1 >

1 Skiorte Ring ..... > 2 8

it lidet par forgyldt Thrøyspender for..... 1 2 >

it par forgyldt Trøyspender Pantsat af Christi Lauvdal for ..... 2 >

Noch 1 Skiorte Ring.... > 2 8

1 thinder Søllie for .... 1 >

1 anden forgyldt thinder Søllie ..... 1 1 >

1 finger Ring med 5 Vedhengende Ringer .... 1 1 >

it Snøre lenche ..... 2 >

82 > 16

Herfor uden foregaf Thomas Osmundsen at have laant sin Svoger Olluf Knudsen Nor-

rd. ort sk.

denaa; it Sølf belte kaastad ..... 24 >
Sølf Mallier for ..... 8 >
2 Sølfencher à 2 1/2 rd. .. 5 >
1 Søllie for..... 1 3 >
1 ditto for ..... 1 2 >
3 par Spender for ..... 2 1 >
1 Skiorte Ring for..... > 2 >

Beløber til 43 rd.

Noch ansagde bemelte Thomas Osmundsen at have laant sin Svoger Orm Ollufsen Ose;

it Sølfbelte for ..... 12 >
1 thinder Søllie for..... 2 >
1 giug søllie for..... 1 >
2 par Spender for ..... 2 1 >
it Hals kiede for ..... 10 >
it Snørelenche for..... 2 >
1 Mallie stachs bonne for 8 >

Beløber sig til 37 rd. 1 ort

Hernest Blef frem viist hvad anden løsøre som udi Boen befandtes;

Kaaber og Mæhsing.

rd. ort sk.

1 Kaaber Kiedel for.... 6 >
1 Mæhsing lysestage med 2 Piber ..... 2 2 >
1 gl. liusestage med 1 Pibe > 3 >
1 Mæhsing Skee ..... > 4

Jernfang.

1 Blargryde for ..... 2 >
1 dito for ..... 1 1 >
1 liden dito for ..... > 2 >
1 stuchen dito for..... > 2 >
1 lencheskaare for..... 1 2 >
1 Hageskaare for ..... 1 >
1 fladbrødy thache for .. 1 2 >
1 dito udi 2 støcher for > 3 >
1 boløxe for ..... > 2 >
1 dito for..... > 1 >
1 bindøxe ..... > 1 12
1 dito ..... > 2 >
1 Bielche Naver ..... > 16
1 Bielche lenche ..... > 16
1 Seele ..... > 1 >
it par Seele Ringer .... > 16
1 Sadel med Bidsel .... 1 >
4 Aalreb à 2 ort ..... 2 >
2 Heste klaver à 2 ort.. 1 >

Thræ Vahre.

2 Kornkar i Stolphuuset à 2 ort..... 1 >
2 dito sammestedy à 1 1/2 ort..... > 3 >
it Kar i Buret for..... 1 >
it dito sammesteds for .. > 2 >
2 smaa Kar à 16 sk.... 1 8
it nyt Kar i forstuen.... > 2 16

rd. ort sk.

it Meelkar i Lofven .... > 2 16
it gangkar for..... > 1 >
Alle de andre smaa Thræ Vahrer tilsammen ansatt Verdig ..... 1 > 12

Sengeklæder.

it Sengklede for..... > 3 >
it nyt Thiell for..... 1 >
it gammelt dito for .... 2 >

g. „Skifte efter Povel Targisen Dale“, Valle 1 april 1700. (Sk. pr. 1 s. 98.)

„Løsøre.
Sølf.

Først som Enchen angaf at Vere hindes festends gave;

rd. ort sk.

1 Bolle Søllie..... 2 >
1 Sølfenche og Smøche 3 >
2 par Spender..... 2 >
desforuden;
it Sølfenche med it fir-kantet Smøche ..... 2 >
6 par Mallier ..... 2 2 >
4 par Spender..... 2 >

Kaaber, Malm og Jernfang.

rd. ort sk.

1 nye Kaaber Kiedel .. 3 >
1 liden gl. Malmgryde .. > 1 >
1 jern gryde ..... > 2 >
1 øxe ..... > 2 >
1 dito ..... > 1 8
1 Stabens Naver ..... > 16
1 Rive Naver..... > 14
1 dengsel hammer..... > 1 >
8 gamle liaaer à 4 sk .. > 1 8
1 Sadel ..... > 2 >
it Bidsel ..... > 16
2 gl. Aalreb for..... > 1 8
it dito ..... > 1 >
1 Seele for ..... > 3 >
1 Koeklave og Bielde .. > 1 8

Thræ Vahre.

it stoer Korn Kar ..... > 1 8
it dito ..... > 16
it mindre dito ..... > 12
2 smaa dito..... > 16
1 liden Kierne ..... > 6
1 Ring Kolle ..... > 4
1 Ambor ..... > 4
1 fure Kiste uden laag.. > 8
1 Maallet skaal ..... > 6
1 Spruchen dito..... > 2
8 Melchetrug à 3 sk. ... > 1 >

Klæder.

8 nye qvidler à 2 ort 16 sk. 5 1 8
2 Skind blejer à 2 ort 16 sk. 1 1 8

h. „Skifte Efter Aanon Knudsen Aamli,“ Valle 4 april 1700. (Sk. pr. 1 s. 102).

„Løsøre. Jernfang.		rd. ort sk.
1 Blargryde	1	8
1 brusten dito	1	8
1 braaden fladbrødy tache	1	8
1 Boløxe	2	8
1 Haandøxe	1	8
1 Seele med sit behørig Redskab	3	8
1 Sadel	3	8
it Aalreeb	20	8
1 Hammer	6	8
en gl. qvern	1	8
1 ildskiere	4	8
2 liaar à 2 sk.	4	8
2 Spaer à 2 sk.	4	8

Træ Vahre.		rd. ort sk.
2 Kister à 2 ort.	1	8
3 Kar	3	8
it dito	8	8
en Kierne	6	8
2 Ambor à 3 sk.	6	8
2 smaa Holcher	8	8
1 Ring Kolle	6	8
12 trug à 3 sk.	1	12
2 Thræfæde 3 sk.	6	8

Klæder
var icke nogen verdi.

i. „Skifte For Retning efter Thollef Ericksson Skaare og hans Hustrue Anne Grundesdaatter,“ Austad, 11 april 1701. (Sk. pr. 1 s. 102.)

„Løsøre. Sølf.		rd. ort sk.
It Pahr forgyldt Løvspen-	1	3
der	3	8
1 Snøre lenke	2	2
1 Hofnit bonne	2	8
1 Bolle Søllie	6	8

Kaaber og Mehding.		rd. ort sk.
It Maabelte	1	8
1 gl. Messing Lysestage	2	8
1 ny Kaaber Kiedel	8	8
1 Brugt kaaber kiedel	5	8

Jernfang.		rd. ort sk.
1 Holcke gryde	1	12
1 Blar gryde	2	8
1 mindre ditto	16	8
1 fladbrødstacke	2	8
1 Skaare	2	12
1 Huus Nafver	1	8
1 Stabbens Nafver	16	8
1 Boll Øxe	2	8
1 ditto	1	12
3 Aal Reeb à 1 ort 16 sk.	1	1

rd. ort sk.	
1 Broden bind Øxe	1 12
1 Jernstøfver	1 8
1 gammel stangbidsel med Hofuit laug og Haand tøyel	1 8
1 grimme bidsel	2 8
1 Thræ Sadel med 1 jern stibøye	3 8
1 Vriste lencke	1 3
1 Seele med Redskab	3 8
1 Jern Koe klave uden bielde	1 8
1 Koe bielde	1 8
1 Smidestad	1 8
1 dengsel hammer	16

Thræ Vahre.		rd. ort sk.
1 stoer furre Kiste uden Laas	1	2
1 mindre ditto	2	8
1 Kiste med Laas	1	8
1 ditto	8	8
1 ditto	16	8
1 Klærne	1	8
1 Stoert Korn Kar	2	8
1 mindre ditto	1	12
1 Korn Kar	1	8
1 Hylcke	1	8
1 lidet Kar	1	8
1 Ruste Kar	2	12
1 Øltønde	1	8
1 drøftetrug	12	8
1 Korn Kar paa Sordal	3	8
1 Korn Kiste Sammestedy	3	8
2 Smaa Kar	2	8
1 Stoert Skab	3	8
6 Thræ tallerken à 2 sk.	12	8

Klæder.		rd. ort sk.
1 Skindblej for	1	8
1 gl. graa Vadmelsdynne	1	8

De andre Senge Klæder som hafuer verit af nogen værdi foregaf Enken Anne Grundesdaatter, at hafve udgifuet Sinne Børn i hiemfølge.

j. „Skifte Efter Aanon Asbjørn- sen Nerhus og hans tvende afdøde Hustruer,“ Byggland 13 april 1701. (Sk. pr. 1 s. 132.)

„Sølf.		rd. ort sk.
6 par forgyldt Mallier med løv	3	8
it Sølvlenche med Smyche	1	3
1 Hovet bonne	1	2
1 Thinder Søllie	3	8
1 anden Søllie	2	8

Hos Knud Aanonsen Frøirak;		rd. ort sk.
2 par Spender	2	8

rd. ort sk.	
1 Søllie	1 1
1 lenche	1 3
1 finger Ring	3

Hos Halvor Aanonsen.
2 par Spender

Mehsing och Jernfang.		rd. ort sk.
1 Messing liusestage	1	1
1 fladbrødz tache	1	8
1 Blargryde	1	1
1 mindre ditto	2	8
1 Skaare	2	8
1 gl. Bindøxe	1	8
1 Seele	2	8
1 Koeklave og bielde	1	12
1 dito med Bielde	1	8
1 gl. Vaxtne (?)	8	8
2 gl. Spaer og en Sigd	4	8

Thræ Vahre:		rd. ort sk.
1 Skab	1	3
1 Korn Kar med laag	1	8
1 linde Kiste med laas for	1	2
1 stoer Korn Kar	2	8
1 øltønde	2	8
2 Smøræsker	1	8
1 Korn kar med laag	1	12
1 lidet kar	1	8
1 gl. Saae	8	8
1 liden øltønde	12	8
1 Thappe kar	1	8
1 Kiste hos Knud Frøirak med laas for	3	8
1 dito hos Halvor Aanonsen	1	8
1 trug	1	8
1 stoer mallet Skaal	3	8
1 tylt Bielcher i Skoven beliggende	2	8

Klæder.		rd. ort sk.
1 Broget Seng klede	3	8

k. „Skifte Efter Ellin Pedersdaat- ter Løland,“ Iveland, 2 septbr. 1701. (Sk. pr. 1 s. 151.)

„Løsøre. Sølf.		rd. ort sk.
6 par Mallier	2	8
en par Spender	1	8

Mehsing.		rd. ort sk.
2 Messing liuse stager à 1 1/2 ort	3	8

Jernfang.		rd. ort sk.
en Gryde	4	8
en Skaare	1	16
en udeqvern	1	8
en indeqvern	1	8
en Bielche lenche	16	8

rd. ort sk.	
en Thræsadel	2 16
en Haandøxe	1 8

Thræ Vahre.		rd. ort sk.
en Kiste med laas	2	16
en dito	1	12
en gl. dito	1	8
8 standtønder à 8 sk.	2	16
5 fieringer à 4 sk.	20	8
it Brøgerkar	1	8
it Vef Redskab	1	12
4 Vef skeeder	1	8
9 Melchebøtter à 3 sk.	1	3
en Saae	6	8
en Skaalle	3	8
en dito	1	8
it fad	2	8
it dito	1	8
it Melcheskab	1	2
2 Skiver à 2 1/2 ort	1	1
en ambor	6	8
en dito	8	8
en dito	4	8

Klæder.		rd. ort sk.
en Skindblej	2	8
it Theppen	3	8
en qviddel	1	8
it blaaf Kierseyes Skiørt	1	2
en sort Klædes Thrøye	1	1
it blaaf Klædes Skiørt	1	1
en rød Thrøye	1	8
en lerity overdeel	1	8
it forklede	1	8
it Brunt Klædes Skiørt	1	8
en Vadmels dyene	1	2
en Hovetpute med lerrity Vaar	1	12
it stoel Hiunde	8	8
it Sadel hiunde	8	8

l. „Skifte Efter Osmund Knud- sen Haugen,“ Sandnes, 9 janr. 1702. (Sk. pr. 1 s. 168.)

„Løsøre. Sølf.		rd. ort sk.
it forgyldt Belte med 21 Spanger og Søllier for	12	8
en Halslenche med it Kaas Smøche	9	8
it par løvspender for	1	3
2 par Mindre dito à 1 1/2 rd.	3	8
en Bolle Søllie	3	8
en anden Søllie	2	8
it par Spender med Kors- løv	2	8
it Sølvlenche med it Penge Smøche	2	8
6 par forgyldt Mallier af Knud Eldhuset pantsat for	4	2
(Hvilchet Knud Eldhu- setselv vedstod og kunde		

	rd. ort sk.		rd. ort sk.		rd. ort sk.		rd. ort sk.
6 par Mallier iche ansees at vere mere verdig.		it Thrøyespender	1 2	en Rød Baysqvinde Thrøye	1 16	Upstad skal vere udlovet og betalt, formedelst den ulychelig Hændelse at Hand Hindes Fader tog af dage,	
6 par Mallier og 4 par løvspender pantsatt af Michel Nielsen deign for 6 aar siden for laante Reede Penge	8	it Snørelenche	1 1	it blommet firskafftes Snørliv med Mesing Mallier	1 12	Reede Penge	31
og kunde samme Mallier og løvspender nu iche høyere ansees eller Taxeris end for bemelte 8 rd. hvorfor dend opløbende 6 aars Rente som er 2 rd. 2 ort 16 sk. skal anførís ved dend tilstaaende Gield.		Jernvahre.		it par blaa Klædes Vanter	12	Ydermere tilkommer Anne Kidelsdaatter som Hindes Stiffader Nicholaus Knudsen indehaft, som Hinde videre her af Boen skal gjøres udleg. Nembl.:	
Kaaber och Mehding.		en Spruchen Blargryde . . .	3	en Hampe lærity Overdeel	16	4 par Mallier med løv . . .	5
en Kaaber Kiedel for . . .	2	en mindre dito	1	en Sort Spaehatt	16	it lidet par Spender med it Thrøylenche for	1
en liden Mesing Kiedel	1	en Holche gryde	3	n. „Skifte Efter Nicolaus Knudson Berge,“ Valle 10 janr. 1702. (Sk. pr. 2. s. 1.)			
Jernfang.		en fladbrødy tache	2	„For det første er forud af Boen tagen Anne Kidelsdaatters Hiemgift og festeøls bekostning efter for. ne Skiftebrefs anledning;			
en Blargryde	1	en Skaare	3	rd. ort sk.			
en Spruchen gryde med gior om	3	en dito	1 12	1 forgylt Hovet baane for	4	20 Skaal pd. for	5
en fladbrødyhelde	1 1	en Boløxe	2 16	it Thiell for	3	en Koe	3
en Skaare	2	en gl. Bindøxe	1	en Skindblej	3	3 quidler à 2 ort 16 sk. 2	2
en Boløxe	2	Halfparten udi en Naver	4	en Koe for	4	it lidet Kar for	4
en gl. Bindøxe	1	3 gl. liaar	1	en qvie 2 aar gammel . . .	1 2	Er saa Udleg til 16 rd. 4 sk.	
en Stabens Naver	12	4 gl. Sigder	6	3 Vogsen Søver	1 2	Følger nu videre Registering og Vurdering over de øfrige denne Boes Middel, efter Enchens og hindes laug verges anvisning og beretning som efterskrevet staar,	
en Seele	1 12	4 Spader	8	it lamb og it Kid	1 8	Løsøre.	
it Bielde Bidsel	2	en gl. Thræsadel	2	rd. ort sk.			
it Gref	6	en gl. Seele	1	Er 12 rd. 3 ort 8 sk.		Sølf.	
it Smedested gammel	1	Halfparten udi en gl. Udeqvern med sit behørig Redskab	2	Dernest er aftagen efterfølgende Anne Kidelsdaatters Arvelaad saavidt Skifte brefuet forklarar og her udi Boen, bestaaende var;			
2 Aalreeb à 1½ ort	3	Halfparten udi en indeqvern	1	en nye Kaaber Kiedel . . .	5	en forgylt Sølfkiede med Smyche	2 2
en ildskiære	6	Thræ Vahre.		en liden Mesing Kiedel	2	it par forgylt Spender . . .	1
Klæder.		en Kiste med Laas	1 12	en Malmgryde	1	it par løvspender	1
18 quidler à 2 ort 16 sk. . . .	12	en gl. dito	12	Rede Penge	5	en glug søllie	2
en Brot quidel	1	2 Korn Kar	1 12	en Børse	3	Disse fire Sorter ansagde Enchen at være hindes festens gave; Desforuden it Sølf belte med 24 Spanger og Sproden for	8
en nye Skindblej	2	en gl. dito	12	it Bielle Bidsel	1 1	2 Bolle Søllier à 3 rd. . . .	6
en sribet Vadmel's Hovetpude	2	en Standtønde og en Saae	16	en øxe	3	en Sølv lenche med Smøche	1
Thræ Vahrenre		en Brødkurv	16	en Brott quidel	3 2	en Hovit bonne	2
Tilsammen ansatt af Værdi for	4	2 Brøger Kar paa Lauvaas	3	en dito	2 2	2 par løvspender à 1 rd. 2	2
m. „Skifte Efter afgangne Thoere Ulfdaatter Espetveit“ Hornnes 10 janr. 1702. (Sk. pr. 1. s. 171.)		en Kierne	12	en dito	1 2	it mindre par dito med it lidet Thrøylenche	1
„Løsøre.		2 Melche Amboer	8	13 Thiell à 3 ort	9 3	Kaaber Mehding och Malm.	
Sølf.		en Smør æske	4	20 Marshar Uld	1 1	1 gl. bødt Kiedel med jern greb	2
Som dend Sahl-qvinde paa Skiftet efter sin første Mand med bevilgning udi fæstens gave har aftaget og nu udi Pandt staar hos Gundbiørn Hodne for 3 rd. Nembl.		2 dito	4	4de parten udi en Udeqvern	1 2	Vog 12 B	
6 par Mallier som skal vere verdig	3 2	3 Skaaller à 3 sk.	9	2 Kioler	7 2	en gl. lappet dito	2
		en liden ditto	2	en qvie	2 2	en Messing fad	2
		en Bolle	3	en Stud paa Upstad	2 2	en liden gl. Stage	8
		en fad	3	en Kalv	1 12	en lyesestage med en Løve	1
		en mindre dito	2	10 Søver à 2 ort	5	en dito med 2 Piber	2
		2 Ring Koller à 4 sk. . . .	8	4 gieder à 2 ort	2	en gl. Malm gryde for . . .	2
		10 Melchebøtter à 4 sk. . .	1 16	4 Bordisker	4	en Vasskande	1
		6 Thræ tallerchen	12	en Kiste for	3		
		it Væfue Redskab	12	Beløber til 57 rd. ort 16 sk.			
		2 Væfskeeder	12	Videre fandtes her udi Boen som for Anne Kidelsdaatter tilkommer, og iche udi Hindes faders Skiftebref inddragen Er, Men af Olluf Thollefsen			
		2 Vandbøtter à 4 sk.	8				
		it Melcheskab	3				
		2 tylter Paalebielcher beliggende ved Ere Kihlen à tylten 3 ort	1 2				
		2½ tylt udi skoven à 2 ort 12 sk.	1 2 6				
		Senge och Gangkleder.					
		it Skindblej	2				
		en gl. dito	12				
		en Hvid Bolsterpude	1				
		en gl. Benchedyene	12				
		en gl. Riehynde	8				
		en Sort Klædes Skiørt	1 2				
		en sort Klædes qvinde Thrøye	1 12				

Gardar, hus og husbunad

Sølv.		rd. ort sk.	rd. ort sk.		rd. ort sk.		rd. ort sk.				
1 Sølv lænke	4	2	1 horn Ring	2	1 buløxe	1	16	2 Mandfolks Belter med Slire og Baand	1	1	
1 Spende	1	2	1 Söllie	2	1 dito	1	2	Kobber.			
1 horn Ring	2	16	1 finger Ring med 4 smaa	1	1 Stabesnaver	8		1 stoer branket Kiedel paa			
Mæsing.			Kobber.			2 smaa hamre	8	9 Nottings Rom			
1 lyse Stage	3	3	1 Kiedel	8	1 Sehle	1	8	1 mindre Ditto paa 1 1/2			
Jernfang.			1 dito			1 Klave med bielde	1	1 Nottings Rom			
1 gryde	1	8	1 gl. dito	1	1 dito	3		Jernfang.			
1 Skoere	1	16	Messing.			Sengklæder.			1 stoer Gryde paa 1/2 Tøn-		
1 Skarv øx	16		1 Lysestage	2	2 qvidler à 1 rd., 1 brot-			des Rom			
1 Hand øx	1	8	Jern Vahre.			1 qvidel 1 rd.	3	1 Ditto paa 9 nottings Rom			
Halvparten udi Een Ude-			1 Gryde	2	1 Skindbleje 3 ort 1 1/2 2	1	16	1 Ditto som kan tage 3			
qvern	1	2	1 Hænge lænke	3	1 ort 16 sk.	1	16	1 Notting			
1 gl. Seehle	2	2	1/2 part i en Udeqvern med		Trævahre.			1 Ditto Ditto			
1 voxne og lænke til	1	12	behør	8	1 bord Pram med jern			1 Nye Fladbrød Helle eller			
6 Ljaaer à 4 sk.	1	1	1 bielke lænke	1	1 lenke	2	1	Take			
3 Spader à 4 sk.	12		1 ditto	16	1 gl. dito med 2 jernlenker	1	1	1 Gryde Skaare			
2 Reeb à 1 ort	2	2	4 læder Reeb à 2 ort	2	1 Kiste med laas 2 rd, dito			1 Jern Stove (?)			
Klæder.			1 ditto à 1 ort	1	1 mindre 5 ort	3	1	1 Bag Sehle 1 rd 1 ort 1			
2 Tiæll à 2 ort	1	1	Noch haver Boet endeel jern Vahre som Enken har arvet efter sin første sal. Mand Torgie Torsen, hvilke paa gaarden Helde er beroende:			1 ditto 1 ort, liden ditto	16	1 Huus Naver 1 ort 16 sk.			
1 Skindbleje	3	3	1 Fladbrødhelde	1	1 Kar 1 ort 16 sk., 1 dito			1 Stabends Naver 1 ort			
Trævahre.			1/2 part i en udeqvern	5	1 ort 8 sk.	3	3	1 Vidions Naver 16 sk.			
1 Kar	12		1 Bidsel	3	1 ditto à 1 ort	3	3	1 Boll Øxe 3 ort 1 Ditto			
1 gl. dito	8		1 Ploug	2	1 Rostekar 1 ort 12 sk.			2 ort 1 Ditto 1 ort 12 sk.			
3 Trov à 4 sk.	12		1 læder Sadel	2	1 dito 20 sk.	2	8	1 Bil Øxe 2 ort 12 sk.			
„Sølv.			1 Reeb	2	1 dito 12 sk.	2	12	1 Bind Øxe 1 rd.			
1 forgylt Sølv Belte som var af værdi 14 rd. hvilket blev forklaret at være af den Sal. Mand før end han døde, foræret sine 2 Sønner og derfor nu af Formynderne paastaet at blive uregistreret.			Sengklæder.			1 Kerne, 1 brødkurf og 1 amboer	2	16	1 Lenke med 2 Hager		
1 Sølv lænke med en forgylt F. 4ti sletdaler og 3 løv udi	8	2	1 Ryel	3	2 mindre dito, 1 dito, 1 dito	1	14	1 Bielle Lenke med Hage			
1 Dito med en forgylt Rixort og 3 løv udi	7	2	10 Qvidler à 3 ort.	7	1 Holk, 1 Silebøtte — 1 mindre ditto	20		1 Rife Børse med Laas			
1 mindre Ditto med Penge og løv	5	2	3 dito à 3 ort.	2	1 Silebøtte, 1 Amboer, 1 dito	1	2	1 Hov Taug 16 sk. 1 Hand			
1 Snøre lænke	1	2	3 Skindbl. à 2 1/2 ort.	1	1 traug, 1 Range, 1 hiul Rade	3	14	1 Saug 1 ort			
1 forg. Horn Ring	6	2	1 Tæppe	6	Bøger.			1 Boug Sehle			
1 Finger Ring med 7 smaa (?)	1	1	Træ Vahre.			Deraf fandtes ei flere end Kingoes Siunge Coor.			3		
1 løv Söllie med 6 løv	1	1	1 Kiste uden laag	1	t. „Opgivelse Skiftebrevet efter Tarald Svendsen Brokke og Hustrue Jerand Targiesdatter af Hylestad Sogn, begyndt 1—2 1793 sluttet 18de juli s. aa. (Sk. pr. 11 S. 6.)			1 Læder Bagesehle 3 ort			
1 Dito	1	1	1 dito	1	Sølv. rd. ort sk.			1 Boug Sehle 2 ort			
1 Beger	7	2	1 dito	3	1 Forgylt Fruentimmer Beldte paa gult læder med 19 Kister, Ringer Spende og Spenger	14	2	1 gammel mandfolksadel med Tilbehør			
1 udpuklet Bolle	2	2	2 kar à 1 ort — 12 sk.	3	1 stoer forgyldt Boll Sølje	6	2	6 gamle Sigder à 4 sk.			
1 horn Ring	1	2	1 malet skaal af Façon som en fugl	1	1 liden forgyldt Løvsølje med 8 Løv	1	3	1/6 part i en Udeqvern			
1 løv Söllie	3	2	s. „Skifte Efter Torbjørn Knudsen Haslebacken“ (husmannsplass), Ose 7 oktbr. 1753. (Sk. pr. 7 s. 295.)			1 Stadsbuna paa rødt klæde med 5 par sølv forgyldte Spender og Løv	3	3	1 Slibesten		
1 Söllie	2	16	„Sølv.			Sølv. rd. ort sk.			1 Smide Hammer		
2 p. forgylt Mallier	2	16	1 par Trøie Spender	2	1 Stoer forgyldt Løvsølje med 8 Løv	1	3	1 Densle Hammer			
1 Skee	3	2	1 løv Sölje	1	1 Stoer forgyldt Løvsølje med 8 Løv	1	3	1 Smide Tang			
Jernfang.			1 Snøre lænke	2	1 Stoer forgyldt Løvsølje med 8 Løv	1	3	1 Vennehage			
1 gryde	1	8	1 Horn Ring	3	1 Stoer forgyldt Løvsølje med 8 Løv	1	3	1 gl. Ploug med Jern og Ristel			
1 brusten ditto	1	8	1 Finger Ring	1	1 Stoer forgyldt Løvsølje med 8 Løv	1	3	1 Næbe Græv 8 sk. — 1 tre Bids Jern Vægt			
Messing.			Jernfang.			Messing.			1 Hæste Klave og Bielde		
1 Lysestage	1	1	1 gryde	1	1 Messing Lysestage			1 Lædder Reeb			

Gardar, hus og husbunad

rd. ort sk.	rd. ort sk.	rd. ort sk.	rd. ort sk.
1 lidet støb forgyldt indi 2 *	1 Hengelænke med 2 Haager 60 *	4 graae Vadmels Vester 1 36	1 Rifle bøsse med 7 Sølvkra 5 *
1 Bæger med ? 2 *	1 Lysesax 12 *	1 graae Kavay 4 *	1 stor Børne Rifle 3 *
1 Snusdaase med laag 1 48	1 do. 4 *	Bøger.	
1 Søllie med 8 løv 1 *	1 Grydeskerre 96 *	Martin Luthers Huspostil 1 72	1 Hagel Gevær eller Bøsse 1 60
1 Kiede med 3 Penge og udi hver af samme 3 Løv 2 *	1 do. 60 *	Junger Gaagrop i 7 Bind 5 *	1 do. do. 1 *
1 Messing Lysestage 36 *	5 Bøge Naver 78 *	Det nye Livs beskrivelse 1 *	1 Pistol med Laas 1 48
1 Do. 48 *	Noget Skrabjern 4 *	Johan Arntz: Christendom 1 48	1 do. 24 *
1 Speil i Storstuen 36 *	1 mindre Skruetop 72 *	Datteren Gunild Olsdatter: Af Løsøre:	
4 og 2 Skillingsmynter 7 *	1 Smidestop noget istykker 1 *	1 Kiæde med Penge og 3 forgylte Løv udi 5 *	1 Garde pistol 36 *
Enken Groe Gundersdatter tilkommer af Løsøre:			
1 Sølvbælte med 14 forgyldte firkantede Spanger, fire runde flade Do. samt Hægte og Spende 30 *	2 Smidelænker 32 *	1 do. do. med do. 5 *	2 Stegepander 72 *
Lommeuhr med Sølvvåhrkasse 9 *	Redskab.		
1 Kikkert af Mahognie Træ samt Messing 4 *	1 mahlet Sehle med for-tinnet Siljer 3 *	1 do. med Penge og 3 Løv 2 *	1 do. 12 *
1 Kompas med Futeral 48 *	1 Arbeids Sehle 1 *	1 do. med do. 3 *	1 Hestebielle og Klave 16 *
2 Lysestage à 48 sk. 96 *	1 Bagesehle 24 *	1 Søjle med 9 Løv 2 *	1 Stegespid 1 *
1 Oxespies med messing besl. 64 *	1 Arbeids Sehle 1 *	1 do. med 10 do. 2 *	1 Husnaver 24 *
1 Koge Kjedel uden Hedde paa 1 *	1 Smidebelg 1 40	1 Par Spender med Løv 2 *	1 Stabens do. 16 *
2 Natting Rum 1 *	Trævahre.		
1 Thee Kiedel 1 *	1 mahlet Kiste med Laas og beslag samt Navne Bogstaver O. G. L. L. à 2 1/2 Td. 3 60	1 do. med 10 do. 2 *	1 Vid enngs do. 16 *
1 Tinfad 96 *	1 hvid Kiste uden Laas og beslag 72 *	1 Par Spender med Løv 2 *	1 Jernvægt 1 *
1 Speil i Dagligstuen 12 *	Nogle Høvle m. m. 2 48	udi samt 1 mallie med Løv 3 *	
1 Terin med Laag og Fod 1 *	1 liden hvid Kiste med Laas 24 *	8 stk. Sølvskær à 1 Sp. 8 *	
17 Tallerkener à 4 sk. 68 *	1 do. do. 48 *	Mesing.	
9 Par Thekopper af 4 sk. 36 *	1 do. do. 24 *	1 Stueuhr eller Husklokke med 1 Klokkehus og tilbehør 8 *	
1 Thee Kande 8 *	1 do. do. 24 *	Kobber.	
Jernfang.			
1 ekk. Kakkelovn i Stor-stuen med Jernrør 6 *	1 Slædeskrin med Laas og besl. 12 *	1 Brændevins Kiedel med Hat og Laag uden Piber 8 *	
1 Gryde paa 1 1/2 Td. 5 *	1 Øllskoll 2 1/2 Notting 72 *	1 mindre The kiedel 30 *	
1 Jernstør 1 *	1 mahlet Øllskoll paa 2 N. 60	1 Pande med Fødder og Skaft 1 48	
1 Gryde paa 3/4 Td. 4 *	1 Haandskaal 1749 24 *	1 Vandsprøite 48 *	
1 do. 4 N. 1 *	1 do. 1772 24 *	Tin.	
1 do. 2 1/2 do. 80 *	1 do. 1784 16 *	1 Tintap 48 *	
1 do. 2 1/2 do. 72 *	1 do. 1719 12 *	7 Tallerkener à 17 s. 84 *	
1 Gryde 12 *	1 do. 1749 8 *	Støntøi.	
2 Græv à 8 sk. ?	3 Kornkase à 4 1/2 Td. 48 *	3 Spølkammer 12 *	
1 Brødhelle 1 48	1 do. 3 48 *	8 smaa Tallerkener à 4 s. 32 *	
1 do. 60 *	Sængeklæder.		
1 Slibesteen med jernaax og Sviv 1 *	1 Overdyne 5 *	1 Theekande 8 *	
1 do. 48 *	2 Svenske Teppen 2 24	Jernfang.	
3 Stykker til 76 *	3 Sængeklæder eller brodt quittler à ? 3 30	1 Kakkelovn uden Jernrør i dagligstuen 5 *	
1 Bindøxe 36 *	1 Barnebleje 1 *	1 halvpant i en med jern-tresse og Tilbehør 10 *	
1 Boløxe 36 *	12 Qvidler à 96 9 72	1 Jernstør 96 *	
1 do. 48 *	2 graarannede Qvidler 1 24	1 Udeqvern Steen med behør 6 *	
1 do. 24 *	4 Skindbleier à 1 sp. d. 4 *	1 Gryde 10 Notting 2 *	
1 Kaffequærn 60 *	Gangklæder.		
2 dragsager 24 *	9 Linskiorter à 84 sk. 6 36	1 Do. 1/4 1 60	
10 Par Knive og gafler à 16 sk. 1 40	8 graa Kopter 6 48	1 Jernjuret Gryde 2 Not. 48 *	
1 Vriste Lænke 24 *	2 Undertroyer à 1 sp. 2 *	1 do. 36 *	
1 Plovjern 36 *	1 blaa Vest 36 *	1 do. 2 Not. 48 *	
	4 gl. Undertroyer à 48 sk. 1 72	1 do. Steekegryde 30 *	
	1 Skind Undertroye og Buxe 1 72	2 Bindøxer 1 72	
		1 do. 16 *	
		1 Haandbile 36 *	
		1 do. 24 *	
		1 do. 12 *	
		1 Ploug med behør 72 *	

	rd.	ort	sk.		rd.	ort	sk.		rd.	ort	sk.		rd.	ort	sk.
15 Qvittler à 96 s.	12			1 stor Kobber Kjedel ...	12			1 umahlet Sehle.	1	1		1 liden Øilbolle.			20
3 Skindblejer.	3			1 do. brusten.	1	2	12	1 Bageshle.	1	2	12	1 mahlet Bageshle.	4		
Gangklæder.				1 Tre kasse.	1			1 sortsidet Koe.	10			1 mahlet do.	3		
1 Hat 96 s. 2 par Vanter				1 Lyststage.	3	8		2 Kalver à 2 Sp.d.	4			2 Senge Tepper.	5		
48 s.	1	24		1 brusten do.		1		Sønnen Tollack Folkesen:				2 rødrandede Tjeld.	6		
1 stk. rødt skarlagens				1 Messing Bolle.		1	16	1 Sølje.	3			2 mindre Koller.			12
klæde.	6			1 Smidested.	3			1 Slange Sølje.	5			1 liden Kolle.			8
1 stk. blaåt do.	4			halvdelen i et Skruested	2			1 liden Løv Sølje.	1	1		1 blaaedroblet Koe.	9		
4 par Støvler à 96 s.	3	24		1 Smidehammer og Tang	3	18		1 mindre Halv Kjede.	2	2	12	3 Gjeder.	3		
10 Linskiorter à 48 s.	4			1 do.		1	16	1 Støt.	3			3 Kid.			4 12
Bøger.				1 Dengsle Hammer.		1	16	2 Reeb à 1 Sp.d.	2			Sønnen Knud Folkesen:			
Snurre Sturlesens Krøn-				1 Jernstør.	1	1		1 do.		2	12	1 Halskjede med Spange			
nikke.		48		1 do.		1		1 Koe Klave med Bielde	2			og Løv.	12		
Norsk Lovbog.	1			1 Skoehammer og Tang			20	1 do. do.	1	2	12	1 do. uden Spange.	4		
Geistlig verdslig Beskri-				1 Jernvægt.	2			1 do.		1		1 Hals Knappepar.	1		
velse.		36		1 mindre Gryde.	3	8		1 Heste Klave med do.	2	2		1 liden Melkebalg.			12
til Regne Kunsten.		32		1 Stabendings Naver.	1	8		1 Ildtang.	2	12		1 do.			12
Maniem bolliographie.		24		1 Revesax.	3			1 Jernlenke.	1			2 nye Melkekoller.	2		
Landapothèque.		14		1 mindre Øilbolle.			10	1 Plovjern og Lenke.	2	12		1 do.			12
Gutmons Rejsebeskri-				og et blak Føl 2 à 3 Aar.			20	1 Slibesten.	1	16		1 Brændemærket Ringe.			16
velse.		24		Sønnen Ole Folkesen:				1 Brandjern.	1			1 do. Øsekolle.	1		
Fruentimmers Husbog.		48		1 Sølv Belte med 22				1 Slibesten.	2	12		1 brændemrk. Æske.	1		
Evangelium.		16		Spenge.	14			1 mahlet Kiste med Laas	4	2	12	1 do.			3
5 Psalmebøger.		60		1 Fillegrams Bolle Sølje.	10			3 hvide Kister à 2 Sp.d	6			1 do. mindre.			8
Almuens Sange af C. Fri-				1 do. Løv Sølje.	12			1 sort do. uden laas.	1	1		1 liden do. Øsekolle.			12
man.		16		1 Boløxe.	1			1 Kornbyre paa 3 Td.	4			1 lidet Fad.			6
Kong Carl Krønnik.		16		1 do.		1	16	1 do.	1			1 liden Øse.			4
Holger Danskes.		16		1 Bindøxe.	1	1	16	1 Korn Kasse.	1			1 stor Holk.			2
Havebog for Bonden.		24		1 Billeøxe.	2	12		1 Mell do.	1			1 stor Smør Ambor.			12
Min Siels Beroligelse.		12		1 do.	2	2		1 do.	1			1 Fladjuret Smør Ambor			20
Veiledning til at dyrke				1 do.	1			1 Melkekop.	1			1 do.			8
Gud.		6		1 do.	1	8		1 do.	2	12		1 liden Nøste Æske.			1
Christendoms Øvelse.		24		1 Husenaver.	1	8		1 gang Kasse.	1			2 Koller à 16 s.			8
Biskop Boller Bibellæsning		16		1 Vidiungs do.		16		1 Meel do.	2	12		2 smaa Holker.			1
1 Bog uden Tittel.		8		1 Grindesaug.	1	16		2 smaa Korn Kasser.	1			1 Ask.			6
Verdens Historie.		8		1 ? do.		16		1 sort Kiste uden laas.	2	12		1 Oste Kolle.			6
Nyt Norske Bondespeil		24		1 Rife Børse med krul.	3			1 Roste Kasse.	1	1		1 stor melke Ambor.			16
Visebogen eller ?.		36		1 Slet do. uden laas.	1	1		1 Meel Kasse.	2	22		1 do.			1
				1 Bøsepipe.	1			2 smaae do.	3			1 stor Tine.			12
				1 Udeqvern med Redskab	4			1 Meel Hyke.	2	12		1 Melke Ambor.			16
				1 Brødhelle.	3			1 mahlet Skrin med laas	1	2	12	1 do. Ringe.			16
				1 enkelt Kakkelovn.	10			1 stor mahlet Øilbolle.	1	2	12	1 Ejner Kolle.			16
				2 Spader à 1 ort.	2			2 mindre do.	1			1 stor Melke Ambor.			8
				6 Liaaer à 8 sk.	2			4 smaae do.	1			1 Ejner Kolle.			16
				2 Løv Sigder.	1	16		1 glasseret Bolle.	2	12		2 Kiørner.			2
				3 smaae Skjærer.	1	12		1 stor mahlet Øilskaal.		16		1 do.			16
				1 Soue do.	1			4 brustne Skaaler.	1			1 brændemrk. Bomme.			2 12
				1 do. do.		16		9 mahlede Øilkopper.	4	12		1 Nottings Holk.			10
				1 Høvel Plov.	2	12		3 hvide smaa do.		18		1 mindre Olle.			1
				1 Plov.	2			4 do. à 6 sk.	1			1 Trug.			2 18
				1 lang Høvl.	1	16		1 stor Ølause.	1	8		1 Melketrug.			1
				1 lidet Treslaug.		12		1 Ousse.		20		1 rødrandet Tjeld.	2	2	12
				1 større do.		16		1 stor Slev.		20		2 do.			5
				1 do.		16		3 mindre do.		18		1 Løje Tjeld.	3		
				1 blar Gryde à 3 Not.	1	1		1 stor ny mahlet Øilbolle	3			2 do.			4
				1 mindre do.		4		3 mindre do.	1	2	12	1 do.			2
				1 Stokke Gryde.	1			2 nye Fad.	2			2 do.			3
				1 mindre blar Gryde.	1	16		7 do.	1	20		2 do.			2 4
				1 liden Skafted Gryde.	1	16		2 smaa hvide Skaale.		20		1 do.			1 4
				1 mindre do.		16		1 lidet Fad.		6		2 Skindblejer.	2	3	8
				1 Stege Pande.	1			1 hvid Øilbolle.	1			1 do.			1 2 12
				1 Ridesadel.	2	2	12	1 mahlet Øilbolle.	1	12		2 do.			2

	rd. ort. sk.		rd. ort. sk.
3 rødrandede Tjeld	3 » »	2 smaa Søljer	» 1 »
8 Alen Sortrandet Vadmel	1 3 »	1 liden Ring	» » 8
1 Bomulds Plag	1 2 »	1 Fillegrans Belte Hegte	3 2 12
1/8 del i en rød Skarlagen		1 do. Fillegrans	1 2 12
Klædes Stak	2 » »	1 do.	» 2 12
2 hvide spraglede Tørklæder	1 » »	3 Par runde Maljer	3 2 12
4 lærreds Skjorter	4 » »	1 Belte Hægte	» 2 »
1 do.	» 2 12	1 Fingerring	» 3 8
1 rødt Silketørklæde	1 2 12	1 Par 2 gjorde Spender	1 2 12
1 blegrødt do.	1 2	1 Grøt Ambor	» » 21
1 mørkerødt do.	2 » »	1 Melketrug	» » 10
1 sort do.	1 4 »	1 stor Melke Ringe	» 1 »
1 Bomuldstørklæde	» 4 »	2 do. à 12 sk.	» 1 »
1 do.	1 2 12	3 smaa Melketrug	» 1 12
11 v. Sauer	8 4 »	1 stor olle	» 2 »
1 Bibel	1 2 12	4 Melketrug	» 2 »
Møllers Huspostil	1 1 »	1 Holk 2 à 3 Notting	» 1 »
Bibelske Kjerne	» 2 12	1 stor Kjerne	» » 10
		1 Tin Tallerken	» 1 8
Datteren Tone Folkesdatter:		2 Steen Tallerkener	» » 16
1 stort Fillegrams Halsring	1 4 »	1 Kobber Tap	» 1 12
1 do. Forgyldt	1 2 12	1 blaa klædes Stak med	
1 Fingerring med Løv	1 1 »	2 Sølvborder	5 » »
1 do.	2 12	1 sort Stak med rød Oplei	
1 do. med Ringer	» 4 »	og do.	2 2 12
1 do.	» 2 »	1 sort Stak med blaa do.	1 4 »
1 do.	» 2 12	1 sort Trøye med Sølvbord	1 » »
1 do.	» 1 »	1 blaa Kofte	» 1 » »
1 Semidore Ring	» » 20	1 liden Melkebolle	» » »
1 liden Glug Sølje	» » 12	1 Tintallerken	» » »
		1 Kalve klave og Bjelde	» » »

⁹² På biletet ser me baksida av bordkista. På framsida er ei lang, smal åpning øvst i kista.

⁹³ Sjå Kunst og Haandverk I, s. 5. På Sagneskar stod det i 1840 åri ei stoge, der det på gavlveggen hekk eit bord etter jarnringar. Det vart kalla „reisebord“; dei reiste det opp, når dei skulde bruka det. (Arkivet åt Folkemuseet.) I det heile er ikkje dei faste bordi, som stødt stod i stoga, gamle. Dei gjeng ikkje stort lenger attende enn til dei siste hundrad åri av millomaldere. Bordi vart i eldre tid sette opp til kvart målet framfyre pallane. (Sjå Valtýr Guðmundssons l. c., s. 186 f., og R. Keyser: Nordmændenes private Liv i Oldtiden (Efterladte Skrifter, Kr.a 1867, b. 2), s. 83.) I Setesdal hev dei heller ikkje gjort det til dagleg. Då sat dei etter pallen med dei åt, som det høver dei enno gjer. Berre um jolekvelden og når det var gjestebod sat dei ved bordet.

⁹⁴ I Kunst og Haandverk I, pl. X, 8, er det ei teikning av ein brugdestol. Understellet til denne er ei slik bordkiste.

⁹⁵ Døme på bord med typisk gotisk beinkonstruksjon finn me m. a. i Harry Fetts l. c., s. 59, fig. 163.

⁹⁶ Kunst og Haandverk I, pl. X, 11.

⁹⁷ Torleiv Hannaas' l. c., s. 25.

⁹⁸ Percy Macquoid: A history of english furniture, The age of oak, London 1904, Pl. III.

⁹⁹ Haakon Schetelig: Oversigt over den kulturhist. saml. tilvækst i 1910 i Bergens museums aarbok, Bergen 1911. Avh. nr. 14, fig. 12, og K. Vistedes l. c., s. 105, fig. 93.

¹⁰⁰ Sjå Kunst og Haandverk I, s. 7 og Kristofer Vistedes l. c., s. 52.

¹⁰¹ Chr. Koren-Wibergs l. c., s. 88.

¹⁰² I ordboki si hev Ross at Kannestol er eit „Skab med en Bordplade midtpaa og derunder Hylder til Kopper og Kander; Buffet; nogle Steder blot om den nedre fremspringende Del af slikt Skab. Nhl. Sogn. Konnestol. Hard.“

¹⁰³ Ferdinand Luthmer: Deutsche Möbel der Vergangenheit, Leipzig, s. 52 ff. og Fr. Poulsen: Møbelkunstens Historie, Kbh. 1918, s. 37 ff.

¹⁰⁴ Torleiv Hannaas' l. c., s. 51.

¹⁰⁵ T. d. heiter no brugdestolen sjaldan anna enn gamlestogstolen.

¹⁰⁶ Trapiza tyder m. a. firefot, skjenkjebord („anretningsbord“).

¹⁰⁷ R. Keyzers l. c., s. 84 og Valtýr Guðmundssons l. c., s. 189.

¹⁰⁸ Skar VIII, s. 37.

¹⁰⁹ Sjå K. Vistedes l. c., s. 116, fig. 105 og under Arbeid og handverk seinare i denne boki.

¹¹⁰ På Oldsaksamlingi i Kristiania stend ein som hev årstalet 1543 (sjå K. Vistedes l. c., s. 115, fig. 103); men det er falsk.

¹¹¹ Kubbestolane er gamle her i landet. I Telemark hev dei soleis funne ein som etter dyreornamentikken å døma skriv seg frå den eldste millomaldere. Han er no på Nordiska museet i Stockholm. I Sverige er kubbestolane òg vanlege, og dei hev vore i bruk der på 800, 900 og 1000 talet. Nede i Pyreneane i Spania hev dei funne døme på dei, og dei er kjende i Italia i forhistorisk tid. Dei italienske kubbestolane liknar mykje på dei norske; men um det elles er nokon beinveges samanheng millom dei, er heilt på det uvisse. (Bernhard Salin: En arkeologisk bagatell, Fornvannen 1916, s. 63 ff.)

¹¹² A. W. Brøgger: Osebergfundets historie, Osebergfundet b. I, Kr.a 1917, s. 71, fig. 52. N. Nicolaysen: Langskibet fra Gokstad ved Sandefjord, Kr.a 1882. Pl. VI, 1 og 2.

¹¹³ Sjå m. a. Moriz Heyne: Das deutsche Wohnungswesen b. I, Leipzig 1899, fig. 64 og 66 og Alwin Schultz' l. c., fig. 25 og 26.

¹¹⁴ Eg spurde ein gong ein yver tri alner lang setesdøl koss han og kona hans kunde liggja i so kort ei seng. „Å me krulla okke i hop, best me kann,“ sa han. Dei ligg mykje krokute i sengjene. Det er elles vanleg at folk som hev utarbeid og gjeng uppreiste, kviler best, når dei „krullar seg i hop“, i motsetnad til folk som hev kontorarbeid og sit mykje. Dei ligg helst strake i sengi.

¹¹⁵ Torleiv Hannaas' l. c., s. 54.

¹¹⁶ Ivar Aasen hev i ordboki si Brotkvitel i tyding „Overklæde, Sengetæppe av grovere Tøi (motsat Mjukkvitel) „Brokkvitil“ (ò), Tel. „Braakvitel“, Nhl. G. N. brothvittil“.

¹¹⁷ Top. Journ. H. 26, s. 61.

¹¹⁸ Det var berre um vetteren dei hadde mjølki inne i stoga. Um sumaren var krøteri på støyane. Vår og haust, då krøteri gjekk i buskogen eller heime på bøen, sette dei truleg mjølki i køven eller kleven.

¹¹⁹ Torleiv Hannaas', l. c., s. 64.

¹²⁰ Sjå ordboki til Ross. Ein vatskall tyder vatskjerald G. N. Vatzkarl.

¹²¹ Chr. Koren-Wibergs l. c., s. 30 f., s. 62, 65, 67, 88 og 112.

¹²² Gn. Mundlaug tyder vel eigenleg handvask, men er nytta til namn på eit tvåttefat av metal, helst messing. Dei mundlaugi me kjenner frå Setesdal, er plent som mundlaugi i byane i renessanse- og baroktid.

¹²³ Torleiv Hannaas' l. c., s. 36: „Mund-Løuggie, sænge-bæckenn, og ellers gjerne alle messing fade etc.: Siunger ellers et Kappesteve om saadant Redskab;

Ægg drிக்க mer Mumguod, mæ Miøirin ti

o gied kie blonde slogie.

Qvorium qvendd-man qvedde-Rusar,

turvar munde-Løugie.

Hannaas skriv i ein merknad at fyrste helvti av stevet er tolleg greid: „Eg drikk meg mungaad med mjøden til (ell. *uti*) og gjet kie blanda slag.“ „Men andre helvti er verre, og det spyrst um inkje eitkvart er mistydt og gale skrive. — *qvedde-Rusar* er ukjennelegt,“ segjer han. Um det no var „kvæ de' rusar“, so kom slutten til å lyda slik på vanleg mål: „kvart det kvende som det rusar, trengje mund-laugi.“ Mundlaugi hev dei då truleg kasta upp i eller òg nytta til *matula*, noko som høver med at det ein gong kann ha vore nytta til tvåttefat.

^{123b} R. Keyzers l. c., s. 83.

¹²⁴ Skar IV, s. 100 f. og Top. Journ. H. 26, s. 107.

¹²⁵ Top. Journ. H. 26, s. 103.

- ¹²⁶ Sjå professor Bulls utgreiding i denne boki s. 59.
- ¹²⁷ Sjå professor Bulls utgreiding i denne boki s. 55.
- ¹²⁸ Kunst og Haandverk I, s. 4 og 5.
- ¹²⁹ Setabu = bu ein sit i. Seta av sitja, sat. Aasen hev Setubud i tyding „en beboelig Hytte“.
- ¹³⁰ Av mindre vekt er det kann henda at Hyledalen ligg lågare enn mange andre gardar i dalen, at det berre er ein kort stubb til næmaste garden, Uppstad i Hylestad, og at ålmannvegen ein gong gjekk gjennom Hyledalen; men det dreg då i den leid at det kann ha vore gard der.
- ¹³¹ I ein av stokkane i bui finf me nokre merke som tyder på at det ein gong kann ha vore båsar der, og bui soleis hev vore fjøs. Um so er, må det vera lenge sidan og helst fyre dei hev bruka ho til stoge. Elles hev bui ein gong vore „avlept“ (teki ned og sett upp att), og då kann dei ha lagt inn ein stokk som dei t. d. tok av gamalt fjøstimmer.
- ¹³² Ho ligg for nær bygd i til det, og endå um ho låg lenger burte, er der korkje fiskevatn, rjupeeskogar eller timberskog i nærleiken. Ingen hev noko der å gjera um vetteren.
- ¹³³ R. Keyzers l. c., s. 41 ff.
- ¹³⁴ At det hev vore eit rom eller ei forstoge utanfor stoga, kann me skyna av det at stogedøri slær ut. Hadde me kome ut under berr himmel med ein gong, vilde døri som vanleg i liknande høve, slege inn. Stogor frå eldre tid med berre ei dør i gavlen er kjende frå ymse bygdelag, og her hev det vore eit rom framfyre som t. d. på Landsvik i Herdla, Huse i Kinsarvik og Finne på Voss. (Sjå Kunst og Haandverk I, Pl. XI og s. 5, Pl. XVIII og s. 11 og Pl. LXVII og s. 27.) So vidt me kann skyna, hev romet framfyre stoga vore av stavverk, reisverk; men um det som i skålen og setabui hev vore øpe, veit me ikkje noko um, og anten inngangen til svali var framme i gavlen eller på sida, er òg noko på det uvisse. På Landsvik meiner Nicolaysen å ha vissa for at inngangen til forstoga var på sida med ei sval, skut, etter eine langveggen. Slik trur han det hev vore på Huse òg. Desse stogone skulde me kunna rekna som ei yvergangsform frå skålebyggnaden med sval i gavlen til det tridelte huset med sval etter heile langveggen. Utviklingi hev helst gjenge fyre seg på den måten: Svali i gavlen hev vorte heilt inneklædd framme og fenge dør på sida. Utanfor døri hev dei bygt ei sval att. Til slutt hev dei timbra upp den gamle gavlsvali saman med stoga og delt ho av, so det vart tvo rom, forstoge og kove. I ymse bygdelag som t. d. Numedal, hev dei dertil att sett ei sval i gavlen. Råulandsstoga hev havt ei slik sval og like eins stoga på Kravik (sjå Kunst og Haandverk II, Pl. IV og s. 2). Denne stoga hev ikkje sval etter langveggen. Det var heller ikkje naudsynleg; for døri inn til forstoga er i gavlen og ikkje på sida. Frå seinare tid, 1700 åri, hev me mange stogor med sval i gavlen og langsetter sida, serleg i Aust-Telemarki og Numedal. På den siste staden kjem ein oltast frå sidesvali like inn i stoga. Forstoga og koven hev vorte til tvo kammers eller berre til eitt med dør inn frå stoga.
- ¹³⁵ Gunnar Olof Hyltén-Cavallius: Wärend og Wirdarne, Stockh. 1868, s. 169.
- ¹³⁶ Sigurd Erixons l. c., 160 ff.
- ¹³⁷ Montelius' l. c., s. 159 ff. Det er tvo slag *megara*, med eller utan kolonnor, sulor, millom veggjene i forstoga. I dette høvet er det den utan sulor som svarar til bui vår. Grunnplanane svarar so heilt til kvarandre at dei baa hev eit lite utskøt i den attarste gavlen. I setabui er det svillane som er noko lengre enn dei andre timberstokkane. Taket gjeng òg litt lenger ut enn plent naudsynleg. Dei hev havt høy innunder her.
- ¹³⁸ Sigurd Erixons l. c., s. 151.
- ¹³⁹ Harry Fetts l. c., fig. 3.
- ¹⁴⁰ Hyltén-Cavallius' l. c., s. 169.
- ¹⁴¹ Skar IV, s. 101 f.
- ¹⁴² Nemnt i skiftet etter Esajas Bugge. Sk.pr. I, s. 99, Sta.
- ¹⁴³ Kunst og Haandverk I, s. 7.
- ¹⁴⁴ Top. Journ. H. 26, s. 108.
- ¹⁴⁵ Sjå Harry Fetts l. c. fig. 5.
- ¹⁴⁶ Speis er same ordet som peis, *poisle* (omn) på gl. fransk og i mid. latinsk form *pisele* el. *pensile* frå lat. *balneum pensile*, basstoge som kvilde

på kvelv. I Sverige er det *spis* eller *spisel*, og i Nedre-Tyskland *pisel* som hev gjenge yver til å tyda eit rom med omn i.

¹⁴⁷ På skjeldtilet heiter pipa „skorsteinen“ og fyrst uppe på taket „omns-pipa“ eller „skorsteinspipa“ (Ark. åt Folkemuseet.)

¹⁴⁸ Pipemønet er ein plankestubb, tilhoggen som ein kile med rygg. Dei la han like paa takbordi med næver og jord yver. Taket fekk som ein liten rygg bak pipa.

¹⁴⁹ Krokskåp kjenner me ikkje her i landet fyrr i renessansetidi. I utlandet, t. d. Sud-Tyskland og Tirol, hadde dei alt i 1400 åri eit skåp til å setja vaskestellet i, *der Waschkasten*, som krøskåpi våre og fleire av matskåpi er ætta frå. (Sjå Luthmers l. c., s. 56 f. og fig. 69 og 70.)

¹⁵⁰ Liknande nyestogor hev det vore mange stader i Valle. Soleis på Haugen, Rike, Aamlid, Brottveit, Rygnestad o. fl. st. Dei er alle gjorde um i seinare tid. (Ark. åt Folkemuseet.)

¹⁵¹ Eilert Sundts l. c., fig. 101.

¹⁵² På alle gardar der gamlestoga er gjord um til nyestoge, hev dei eldhus. Dei er berre uvandé. Oftast hev dei flutt eit stolpehus eller eit anna gamalt hus og gjort det um til eldhus. Dei hev åre, ljøre og oftast eit par sengjer. Folk ligg i dei um sumaren. Elles brukar dei eldhusi, når dei slaktar, bakar, bryggjar og vaskar. Dei er ikkje gamle og hev lite og inkje med setesdalsk bygnadsskikk å gjera.

¹⁵³ Eilert Sundts l. c., fig. 80.

I Vest-Agder hev desse skåpi namn av „kjellarskåp“, av di nedgangen til kjellaren er gjennom ei luke i golvet inne i dei. I dei nedste bygdene i Setesdal er òg kjellarnedgangen her. Husi i Vest-Agder var fyrr jamt-yver som det samanbygde huset i Setesdal, der gamlestoga er innreidd til nyestoge. I den eine stoga hadde dei eit kjellarskåp og i den andre det eldre skåpet. Slik er det oftast i Setesdal òg, der dei hev tvo nyestogor.

¹⁵⁴ Harry Fett: Bænk og stol i Norge I, Kr.a 1907, s. 28.

¹⁵⁵ N. F. 1805—11, 784—12 og 815—15.

¹⁵⁶ Dei liknar plent fig. 94 i Bænk og stol II.

¹⁵⁷ B. Hanftmanns l. c., s. 174.

¹⁵⁸ Eg hev set nokre få heilt ukjende omnar frå tidi ikring 1800. Det er mogleg at desse kann vera frå Vigelands verk. Frå dette verket kjenner me til dessar ikkje ein einaste omn. Um dei nokon gong hev gjort omnar der, hev dei snaudt merkt dei.

¹⁵⁹ Eilert Sundts l. c., s. 274.

I Vest-Agder er det ingi skorsteinar att i stogone no; men det hev vore (sjå l. c., s. 281). Kakeolonnane stend på same staden.

¹⁶⁰ Dietrich Schäfers l. c., s. 75 ff. og 121 ff.

¹⁶¹ Fyrste høgdi heiter „bur“ (gn. *búr*) og andre „lopt“ (gn. *lopt*); men heile huset hev namn av lopt i dei øvste og bur i dei nedste bygdene.

¹⁶² Stend dei annarleis, er dei oftast flutte eller òg er andre høgdi snudd i seinare tid, so lofttøka og stogetøka gieng i eitt.

¹⁶³ „Magetelgde“ = hogne med mage, motsett flathogne. Skurden tvert-yver ein „magetelgt“ stokk er som skurden gjennom ei konveks linse.

¹⁶⁴ Otto Pipers l. c., fig. 290.

¹⁶⁵ Skar II, s. 19.

¹⁶⁶ Skar V, s. 98.

¹⁶⁷ Eit undantak ifrå dette hev me i det kjende loftet på Rygnestad. Her hev det alt frå fyrste stund stade eit par sengjer i buret, den eine uppå den andre (sjå Kunst og Haandverk I, s. 24 og Pl. LI). Like eins hev det vore i Oseloftet. Her hev det nedé i buret stade tvo sengjer etter kvar andre i ei lengd; men dette loftet er ikkje eldre enn ifrå ikring 1700, og på den tidi byrja dei truleg med sengjer i buret. I den nemnde ordsamlingi frå Robyggjelaget stend det, s. 8, at buret „brugis iche gierne till Sofue huus for skriuonir | spøgelse | skyld“. Anten dette er grunnen eller ikkje, so ser me at dei ikkje hev nytta buret til soverom på den tidi (sluttet av 1600 åri).

¹⁶⁸ Sjå Eilert Sundts l. c., fig. 117.

¹⁶⁹ Sjå Harry Fett: Norges kirker i middelalderen, fig. 345, 347 og 348 og Bænk og stol II, fig. 82.

¹⁷⁰ Sjå Kunst og Haandverk II, Pl. III.

¹⁷¹ Sjø fig. 38 i Gl. norske hus og hjem, Pl. XLVIII, 5 og LXXX, 2 i Kunst og Haandverk I og Pl. VIII, 5 i K. og H. II. Um sengiene i Skåne sjå Nordiska Museet, Svenska almogefdelingen, vägledning (2 opl.) av P. G. Wistrand, s. 3 og fig. 11 i den engelske föraren för N. M.

^{172a} „Skjala seg“ = vitja ein. Kjem truleg frå gn. *skjala*, røda, tala.

^{172b} Skar VIII, s. 66.

¹⁷³ Svalveggen gjeng loddrett opp, og stolpane i hyrni liknar dei i Finneloftet på Voss og like eins beitskione (sjå K. og H. I, Pl. XLIII og LXV). Strykane på svalbord, sperror o. a. er som på sperrone i Løveloftet, Voss (sjå K. og H. I, Pl. LXIII, 13). Ymse detaljar finn me att i Kravikstoga i Numedal, serleg er glugget, pl. 30, 5 likt eit glugg i Kravikstoga (sjå K. og H. II, Pl. IV, 9). Sulone i svalgluggi, pl. 31, 4 og 5, hev sterk romansk stilkarakter, og me hev sidestykke til dei i Eidsborg stavkyrkje i Telemarki (sjå K. og H. II, Pl. XXXVI). Lafti, pl. 34, 5 III er hogne på same måten som dei i eit loft på Vindlaus i Laardal (sjå K. og H. I, Pl. XXXVIII 4). Alle desse bygningane me hev samanlikna med, er frå millomalderen.

¹⁷⁴ Skar III, s. 15.

¹⁷⁵ K. og H. I, Pl. LI og s. 23 f.

¹⁷⁶ Skar II, s. 16.

¹⁷⁷ K. og H. I, s. 24.

¹⁷⁸ Sjø K. og H. I, Pl. XL og XLI.

¹⁷⁹ Sjø K. og H. I, s. 19.

¹⁸⁰ Skar IV, s. 98.

¹⁸¹ Skar II, s. 9.

¹⁸² *Skemma* kjem truleg av *skammr* = kort. Det tyder på at skemmone var hus som var stuttare enn skålebygningen og hadde firkanta grunnplan.

¹⁸³ Sjø um dette i R. Keyzers I. c., s. 47 ff.

¹⁸⁴ Das Bauernhaus in der Schweiz, utgi av Schweiz. Ingenieur- und Architekten-Vereine, s. 28 f.

¹⁸⁵ Moriz Heynes I. c., s. 134.

¹⁸⁶ Sjø K. og H. I, Pl. XXVII og XXVIII.

¹⁸⁷ Skar III, s. 133 f.

¹⁸⁸ R. A. Manntalet i 1664.

¹⁸⁹ Gardsarkivet i Rike, R. A. I, brev nr. 133.

¹⁹⁰ Skar II, s. 17.

¹⁹¹ R. A. Y. d. 4, Setesdal 159.8

¹⁹² Sjø K. og H. I, s. 20.

¹⁹³ Dr. J. Hunziker: Das Schweizerhaus, Arau 1900, b. I, fig. 76, 88, 182, 186 a og 195 c og b. V, fig. 225 og 275.

¹⁹⁴ Dietrich Schäfers I. c., s. 200 f.

I Westfalen hev me trihøgde loft mura opp av stein. Dei er plent som eit borgtårn (sjå I. c. s. 66 f.).

¹⁹⁵ Etter folkevise um Sigurd Svein, frå Setesdal. Skar VIII, s. 52.

¹⁹⁶ Sjø K. og H., Pl. LIII.

¹⁹⁷ Sjø R. Keyzers I. c., s. 50.

¹⁹⁸ På Vestlandet, frå og med Ryfylke og til og med Nordmøre hev dei havt røykomnar inne i stogone. Dei ser sjølvsgatt noko annarleis ut

enn dei røykomnane me hev i basstogone; dei er mura opp i eine krøi av stoga med leir og kalk, men prinsippet er det same. Dei hev kome i staden for åren. I desse bygdene, med undantak av Sogn (sjå K. Vistedes I. c., s. 41), hev ikkje skorsteinen trengt inn. Det er skrivi ei heil mengd um dei vestlandske røykomnane og mest um, anten det var den omnen Olav Kyrre førde inn i landet eller ikkje; men til dessar er me tett på like kloke. Her er ikkje staden til å taka opp spørsmålet um den vestlandske røykomnen; men ein lyt sjå det i samheng med basstogomnen og bakaromnen. Av desse er basstogomnen den mest primitive og difor den eldste.

¹⁹⁹ Når basstoga er so varm, som det er råd å få ho, hengjer dei klæde inn der som dei vil gjera reine for loppor og lus. Serleg lyt skinnfeldane i basstoga, av di ein ikkje kann vaska dei.

²⁰⁰ Top. Journ. H. 27, s. 15.

Deigen set dei med malt eller vørter. Dei hev han i utskørne former. Når dei skal steikja stumpen, slær dei han ut or formene og set han inn i basstogomnen, der dei hev sopa ut køl og ønske. Dei set ei steinhelle eller i seinare tid ei jarnplate fyre omnsøpningi. (Arkivet åt Folkemuseet.)

²⁰¹ Torleiv Hannaas I. c., s. 24, under *Heilat*. Sjø òg s. 37 f. under *Mun-Kiugo*.

²⁰² Skar IV, s. 104 f.

²⁰³ Skar I, s. 31 og IV, s. 47 f. og 207.

²⁰⁴ I ei utgreiding: Om Badstuer (i Norden, Et Maanedsskrift, b. 3, Kr. a 1867), s. 418 f., nemner Eilert Sundt fleire grunnar til at dei slutta med basstoglaugi. Han trur det mest kjem av, at sidan byfolk og embetsmänner ikkje bruka dei, fylgde bøndene etter. M. a. o. det kom or mote. Han er òg inne på at dei litt etter kvart kom til å sjå litt annarleis på det at karar og kvende klædde av seg nær kvarandre. Fyrr i tidi var det ikkje noko rart i det. Han nemner ikkje noko um religiøse grunnar; men dei tykkjer eg det er uråd å sjå burt frå. Prestane hev visseleg òg havt ein finger med i spelet.

²⁰⁵ Dette er påvist av Eilert Sundt i den ovanneemde utgreidingi.

²⁰⁶ R. Keyzers I. c., s. 48. Når Keyser skriv om basstogone, tenkjer han berre på karbad, *laug*; men Eilert Sundt hev slege fast, i den ovanneemde utgreidingi, at basstogone i sogetidi helst var innreidde til eimbad. Sjø òg Valtýr Guðmundssons I. c., s. 240 f. Truleg hev dei difor sét ut som dei basstogone me no hev.

²⁰⁷ N. G. L. 2, s. 354, 474 og 480 og DN I, s. 188 og 219.

²⁰⁸ Skar IV, s. 168.

²⁰⁹ Skar IV, s. 100.

²¹⁰ Skar IV, s. 99.

²¹¹ Ei Simunsvepe er ein bjørkekvist (eller av anna tre) med mange tett ihopvaksne og samanflokte greiner. Han ser ut som eit fuglereir.

²¹² Skar IV, s. 41.

²¹³ Skar III, s. 6 f.

²¹⁴ Skar II, s. 84. Sjølv hev eg sét liknande sengjer både i Setesdal og i Tovdal.

²¹⁵ Skar IV, s. 199.

N. F. tyder at Norsk Folkemuseum er eigar og K. F. at Kristianssands Folkemuseum er det.

178. Vallejentor, 1918

Fot. Gisle Midttun

SETESDALSBUNADEN

AV GISLE MIDTTUN

I „Fragmenter af en ældgammel Beskrivelse over Sættedalen“¹ stend det um bunaden: „Langt som man kan høre Sagn om har Indbyggerne i denne Dal allene brugt hvidt eller graaet Wadmél, eftersom Faaret var leedet — d. e. af Farve — til — baade Mænd og Qvinder til Haand og Fod. Sorte Klæder have de ikke i den Tid vildet brugt; thi De, som vilde begynde at bruge Sorte Klæder dem lastede og straffede De, og sagde: at De skabelunede sig efter den sorte Mand. Mængden brugte derfor medst graae eller hviide Wadmels Trøyer, med brede og siide Ærmer, uden Fold eller Rynker, og med store og lange heele Flasker ned midt paa Laaret — ogsaa uden Folder, og som jngen Kraver havde, uden en liden rund rød Krave; og vare de saaledes mønstrede og stafferede oventil om Halsen, som Qvindfolkenes nu ere. For Brystet havde de lange Snippe, som vare paa hver Side forede med røde Klude, som flæbede ud paa begge Sider. Ærmene vare og fremme paa forede med røde Borde-lister, noget saa nær, som Ærme-stykkerne nu ere paa Qvindfolket. Deres Buxe vare alle af hvidt Wadmél, lange og smale uden Rynker, og naaede ligned til Anklerne, og var der tilsyet et Stykke Wadmél fremme paa, som en Pose, den de svøbte om sig.

Deres Skoe vare medst Huus-skoe. De brugte og en-saaledede Skoe med loddent Overlæder og lange Spidser, hvori Træe var indsyet. De havde og Hoser og Buxer til sammen, som de snørede til ved Skoene, som andre Snøe-

sokker, som de kaldte Hugesokker. De brugte og i gammel Tid flade graa Hatter, med lange Spidser hen i Weyret fremme og bag paa, jtem hvide eller graae Wadmels Huer, som trængte langt ned over Axlerne. Mændene havde og et Slags Stakker, d. e. Skiørter — til hellig Dags Klæder, som ikke fast længe siden brugtes af rødt, blaaet eller brunt Klæde, dog allermedst af rødt, noget saa nær skaaret som de forrige, uden at Flaskerne vare paa en Part rundt omkring med snævre, og paa den anden Part med Wiide Folder, ligesom og bag paa hver Side med jndsyet Træe udj; paa det at de Folder desto bedre kunde staae. Fiældmændene havde ikke som de andre, Klæder skaarne af Wadmél, men af Bukke-Skind, Gede-Skind eller Faare-Skind, som de kaldte Souar og Bukkar.“ — „Siden den Tid er der adskillige Forandringer kommet paa Deres Klæder, baade paa Farven og Mønsteret; og kan altsammen være taaleligt, uden Deres Buxer, som nu ere i Brug; thi udj et Parr Buxer skjæres nu 12 eller 14^{en} norske Alen.“

Denne skildringi av den gamle bunaden er truleg gjord av ein embetsmann, prest i Valle ikring 1700. Etter det me kann skynå av slutningi, hev mannfolki i Setesdal nett skift klæde då. Dei hev alt teke til med dei store, vide, fellte buksone, som det gjekk 12 til 14 alner ty i. Fyrr den tidi nemner han i det heile tri ymislege bunader. Av desse er vel skinnklædi fjellmennene bruka eldst. Med fjellmennene må han meina dei som bur uppe i fjellgardane.² Dei

fylgde vel ikkje so fort med moten der, so den eldste bunaden vart hangande att. Koss han i røyndi såg ut, er uråd å vita no; men ein kann tenkja seg, at han hev likna noko på finnebunaden.

Etter skinnklædi er truleg dei kvite vadmålstrøyone med „sokkebuksone“ eldst. I 1700 åri var liknande bunader i bruk i ymse bygder på Vestlandet. Kristofer Visted, som hev skrive um dei, meiner at det er millomalderbunader,³ noko han visseleg hev rett i.

Den tredje klædningen, stakken, den dei berre brukte til stas, skulde etter vanleg bunadskikk vera eldre enn den fyrenemnde; men han hev „Wide Folder“ med trestykke i, og dette tykkjast tyda på litt seinare påverknad. Diverre er det mest uråd å skyna av ei slik skildring, koss stakken verkeleg såg ut, og biletmateriale til jamføring vantar; men truleg er det eit millomalderplagg det òg. I ei segn um svartedauden⁴ er nemnt, at dei den tidi gjekk med stakk. På Frøyraksledi, på Tveitå og Skjemmingtveit sat det tvo brør att. So ein gong kom Tveitåmannen av dagetalet. „Daa glaapte han hit til Skjemmingtveit: „No e'er Iole-dagjen; Bro'i gjeng'e med Storstakk,“ sa han — av di Karmennerne gjekk med Stakk i Joli; det var raude Kjolar som var fotside.“

At dei var fotside høver ikkje rett godt med det embetsmannen skriv; men stakken kann ha vore lengre fyrr. Gjeng me ut frå som visst, at embetsmannen si skildring skriv seg frå ikring 1700, må stakkane ha vore i bruk ikring 1650; for han nemner, at dei var i bruk „ikke fast længe siden“.

I skifti som diverre ikkje gjeng lenger attende enn til 1698, finn me ikkje mykje um klæde. I eit av dei stend nemnt ein raud „klædesvampe“ og i eit anna ein brun. (Sjå note 91 a og d, s. 188 f.) Det er ikkje umogeleg, at vampe og stakk er det same; men nokor visse hev me ikkje. I skifti stend òg nemnt raude trøyor ender og då; men det er helst kvendeklæde.

Skoföti dei bruka, var vel vanlege hudsko som enno er i bruk um vinteren uppe i fjellbygdene. Dei einsola skorne med lange snutar må vera snabelsko. Dei var i bruk ute i Europa i 1300 åri. Dei flate grå hattane torer ha likna den me finn på Tidemands bilete av setesdalsbrudgomen (sjå

pl. 1,1). Elles er det ingen hatt. Det er heller ei huve eller hette med klaffor på sidone til å slå ned. Slike huvor eller hettor kalla dei „Kapuse“⁵ i Setesdal, og det tyder ei hette. I manuskriptavskrifti stend tydeleg „hatter“; men det kann vera ei misskriving for „hætter“. Dei lange vadmålshuvone hev dei truleg kalla „sluntehuvor“. Gamle folk brukar slike framleis; men no er dei spöta.

Noko meir veit me ikkje um millomalderbunaden i Setesdal. Eit og anna plagget som t. d. „Kolluva“, ryggskinnnet og skinnbulen gjeng truleg òg heilt attende til millomalderen; men me hev berre visse um at dei er brukte i seinare tid, so dei vert tekne med der.

Den næste som skriv um bunaden i Setesdal er Gjellebøl. Um mansbunaden heiter det:⁶ „Hvad Mandfolkets Dragt angaaer, da gjøres dem Buxer af hvidt Vadmel gandske smale og uden nogen Slags Façon. De naae alene til Hofterne og have en Linning en Finger bred, som heftes sammen alene med en Hægte, ligesom ved Knæerne, hvor det skeer indenbeens. De holdes op om Livet med en Læder-Rem eller uldent Baand, som gaaer over Skuldrene og ere heftede til Buxerne for og bag med et Par Hekter. Hvor ubequemme disse ere til at arbeide med, kan man let indsee, da de føre den Ulejlighed med sig, nemlig: at saa snart de bukke sig ned, krybe de ned bag over. Næst den bare Krop have de en meget grov Strie-

Skjorte saa kort, at den knap naaer til Buxerne. Paa denne bruge de en saa kaldet *Flange*, gjort som en bundet Nat-trøje aaben foran, og saa lang, at den kan puttes ned i Buxerne. Dernæst have de en Brystdug, som er kortere end den forrige, og altsaa ej gaaer ned i Buxerne. Endelig yderst betjene de sig af en Trøje, som er endnu kortere end den næst forrige og bliver kaldet *en Kufte*. Denne er heelskaaren i Ryggen, har Forstykker lige nedskaarne, naaer ikkun til Knebet i Livet, og heftes alene sammen med et Par Hegter foran; thi de gaae baade Vinter og Sommer med bart Bryst. De gaae ogsaa med blottet Hals, og bruge hverken Halsklud eller Tørklæde om Halsen; men have alene en saa kaldet Sylje eller Ring, gjort som et Spænde, med hvilken de sammenhefte Skjorten neden under Halsen. Paa Benene bruge de de saa kaldte *Lægge-Sokker*, som ikke er bundne eller knyttede, men

179. Bunad frå Valle i 1860 åri, lite brukt. Klaffebuksor og telemarkstrøye

syede ligefrem af Vadmél. De gaae alene ned over Hælene, og have ingen Fødder; thi i Skoene bruge de ikkun noget Halm, samt om Vinteren tillige nogle uldne Klude, som de svøbe om Fødderne. Deres Skoe gjøres af tykt Læder, som de selv garve og berede. De syes med Remmer skaarne af tyndt Kalveskind, samt gjøres over 2de Læster, nemlig en til hver Fod, og det med saa mange Saaler, at Saalernes Tykkelse kan udgjøre 1 Tommes Brede. Desforuden beslaaes de rundt omkring nedenunder, baade paa Saalerne og Hælene med masivt Jern af Façon som en Hestesko, saa at saadant et Par Skoe, naar de ere udfærdigede, kan veje 10 til 12 Pund. Fremdeles blive disse Skoe bundne med en Rem, over hvilken ligger en lang Pløse, som næsten rækker til Tæerne, og til Stads er udhuggen med mange smaa Huller med et Jern. Dog i disse sidste Tider have nogle af de unge Mennesker begyndt at bruge lidt tyndere Skoe med Spænder* i. Paa Hovedet bruger de en liden saa kaldet *Pikkel-Hue*, som er gjort af Vadmél eller Klæde, og bestaaer af 6 Stykker, spisset til den ene Ende, saa at de blive af Façon som en Spylkum eller Overparten af en Sukkertop. Til Stads og Zirat paa Sømmene af samme, som og omkring paa Kanterne sættes smale uldne eller Silkesnorer af alle Slags Farver, undtagen rødt eller grønt. Hatte have de ikke brugt, uden nu paa en kort Tid, da nogle af de unge have begyndt at betjene sig af samme, og bære dem nedslagene, med et couleuret uldent Baand omkring Pullen, hvis Ender hænge ud over samme.“

„Dette er deres almindelige eller daglige Klædedragt, og det alles, uden Forskjel i Henseende til Façon, omendskjønt den ene kan have den lidet finere, end den anden, nemlig alt efter deres Lejlighed og Formue. Men til Gjestebuder og til Stads gives den Forandring, at de drage uden paa før bemeldte et Par sorte og rummeligere Vadmels Buxer lagt i fine og tætte Folder, af samme Façon som de andre, samt istedenfor den forrige Kufte, en sort Vadmels-Kufte med et Læderbelte om Livet, som er forsynet med en Mængde Messing-Spænder, tilligemed en derved hængende Slire, hvorudi sidde 2de Knive.“

* „Støvler bruge de aldrig, ikke heller Lommer paa deres Klæder; men hvad de have til at gjemme hos sig, forvare de enten i Ærmerne af deres Klæder, eller og i en liden Pøse, som de sye fast under Foret af deres Kufte.“

„Den tredie Forandring, som Mandkjønnet bruger paa deres Klædedragt, er den, som bruges, naar nogen er Brudgom. Denne Forandring bestaar derudi, at saadan en Brudgom, istedenfor den omtalte sorte Kufte, er iført en blaa af samme Slags, belagt paa Sømmene med sorte Baand, tilligemed en rød Klædes Trøje med Knapper i. Fremdeles haver Brudgommen et stort Halskjæde af Sølv om Halsen, et utsyret hvidt Tørklæde med 3 store Dusker hængende i Hatten, samt en Kaarde i Haanden, i hvilken og hænger et hvidt Tørklæde med 3 store uldne Dusker af adskillige Slags Farver.“

Av den siste bunaden Gjellebøl skriv um, er det ein etter på Norsk Folke-museum, og det er den same som Tidemand måla i 1848 (sjå pl. 1, 1). Kjetil Kyrvestad (1761—1847), ein namngieten mann i Setesdal, hev ått han,⁷ so me veit, kor gamal han er. Kjetil stod truleg brudgom i desse klædi, og um so er, skriv dei seg frå 1780 åri.

Upphavleg hev denne bunaden vore nytta til dagleg. Det er den same som embetsmannen nemner som ny, den tidi han skreiv. Me kjenner att dei store, vide buksone som det gjekk 12 til 14 alner ty i. På Gjellebøl si tid (1772—1782) brukte dei denne bunaden berre til „Gjestebuder og til Stads“, og noko meir for seg gjord til brudgoms-klæde. Dette er gamal bunadsskikk. Når dei fyrr i tidi skifte bunad, tok dei den eldre til fest og høgtid.

På pl. 47,¹⁻³ hev me ei teikning av trøya og buksone. Upphavet til trøya er tvillaust den spansk-franske trøya, flasketrøya,⁸ som høyrde til den vanlege hofbunaden i Danmark ikring 1600. Buksone hev truleg høyrte saman med flasketrøya. Dei hev sitt opphavsmønster i dei eldste buksone,⁹ som kom til Danmark under Frederik II. I den fyrste tidi gjekk dei berre so vidt ned til skrevet og sat som svære ballongar kring hoftone. Dei var stoppa ut med nautehår. Med tidi vaks dei nedyver, fyrst til midt på låret og so ned til kneet.

I Telemarki, Hallingdalen, Gudbrandsdalen og Romsdalen hev dei havt umlag same bunaden som i Setesdal,¹⁰ so me hev grunn til å tru, at det hev vore vanleg bunad i Nørig. Me veit ikkje visst, når han kom inn i landet. Sjølv sagt var det i 1600 aari; men det skilde vel mykje i tid, ettersom bygdene låg avgøymde og avstengde til. Folkelyndet i de

180. I Vinterbunad, Valle ikring 1870

einskilde bygdene hev òg havt noko å segja. I Gudbrandsdalen og Romsdalen var han i bruk ikring 1640.¹¹ I Hallingdalen og Telemarki kom han truleg inn nokre år fyre 1700, og me kann vel gå ut ifrå som visst, at slik var det i Setesdal òg. Heller noko seinare um so skulde vera. Her heldt han seg lengst. På presten Lund si tid (1794—1803) gjekk enno brudgom og brudgomsmenner i denne bunaden,¹² og skikken heldt seg vel ei stund etter den tidi. Skar skriv soleis, at brudgomsmennene eller „Fygjismennarne“ hadde fellte buksor, plent som brudgomen, og var klædde som han i alt, på hattekluten (sjå pl. 4, 10) og sverdet nær.¹³ Den tradisjonen Skar byggjer på, gjeng vel attende til ikring 1820.

Den fyrste bunaden Gjellebøl skriv um, den med dei smale, kvite buksone, hev truleg vore i bruk frå midt i 1700 åri; men det finst ikkje eit einaste eksemplar att av han, so me er mest like kloke. So vidt det er råd å skyna, skil han seg ut frå bunader i andre bygder lag. Trøya gjeng berre ned til „Knebet i Livet“, og buksone „naae alene til Hofterne“. Ein skulde mest tru, at dei hev skore flaskone av den gam e trøya og under påverknad av motar i 1700 åri teke burt alle rukkone i den fellte bukse, so hø vart trong og smal.

Me veit ikkje visst, kva tid dei slutta med denne bunaden. Etter ein sogemann som var fødd i 1805, hev Skar ei skildring av setesdalsbunaden, slik han var det lengste sogemannen kunde minnast,¹⁴ og det skulde vel svara til tidi ikring 1820. Då gjekk dei med sid, kvit kuft. Ho var rundsneidd nedantil og kanta med svarte, heimevovne band. I bæe bringekantane sat det tett med stålknappar. Bukse er enno den same. „Buksonne hekk på Mjødmebeini. Det var „Hektebuksu“ me kalla. Der var Hekte i Lina, og Sprette med Kneet.“ „Kufta og Buksonne var so drivende kvite; til „Gångvårklæ'i“ kunde dei inkji hava dei so; dei drog dei noko i Tilet fyrst, so dei inkje skulde vera so kvite.“ Av setesdalssidtrøyone er det ingi att no; men dei hev truleg set ut som trøyor i andre bygdelag på den tidi, og mest hev dei vel likna på dei i Telemarki.

Brystduken¹⁵ hev dei slutta med no og fenge vest i staden. Han var brun eller blå og so sid, at han gjekk ned på bukselina. Han var knept med tettsette kvite stålknappar. „Kufta var noko lite sidare enn Vesten; ho hekk sovidt innpaa Herdarne barre, so Frambløkorne paa Vesten synt.“ Flangen

hadde dei enno; „han var skoren plent som „Grautekufta“ no“. (Sjå pl. 49, 1-2). Dei stappa han ned i bukse som ei onnor skjorte.

Sokkane er dei same som på Gjellebøl si tid. Dei var av grått vadmål. „Det var Leggjesokkar; dei rakk fram um Risti og Hælen. So hadde dei „Spjørri“ (d. e. fotklutar) dei veivla kringum Fotebladet. Um Sumaren gjekk dei berrfotte.“ Dei tunge skorner hev dei bytt med lettare. Dei kalla

dei „sundeskorner“ eller „luteskorner“ sko. Dei var sett saman av fleire luter og sydde med reim. „Dei var so snipne og lette dei Skorne.“ Skar skriv ikkje noko um, at dei brukte skospenne i dei; men det hev dei visseleg gjort. Alt på den tidi Gjellebøl skreiv, hadde nokre få unge „begyndt at bruge lidt tyndere Skoe med Spænder i“, og det må vera dei „sundeskorner“. Enno er det nok att av gamle skospenne i dalen som skriv seg frå fyrst i 1800 åri. I seinare tid hev dei oftast gjort dei um til beltespenne.

„Hattarne var kaldleg haage. Dei var smale, men dei tok ein Nottung — so haage var dei. Tovdølarne kalla den hatteslagen „Sjaupothatta“. Der var slik Vins med Hatten naar dei svaia og gjekk. Det var so drustelig med haag Hatt:

„Haage Hatta paa lause Kara —
de hell eg bet'e, hell dei ha Gara.
Haage Hatta aa store Or' —
de hell eg bet'e hell dei ha Jor.“

„Til Kvardags gjekk dei med Huve. Der var ymist Mot paa Huvorne. Her var Huvor av graatt Vadmaal; dei var sauma av seks Stykkje og kveste til som ein Kolvauke. Her var Pikhuvor og Sluntehuvor, men dei var spita, Sluntehuvorne var spita av raudt og svart Garn, var herleg lange, og avfelte som ein Hæl. Pikhuva var endaa lenger; ho smalka av til ein Pik, og var med ein lang Dusk i Toppen; ned med Hovudet var ein smal Tveng, so ho seig til Leds og hekk ned paa Herdi.“

„Dei hadde Hornring av Sylv i Bringa — den Ringen var det einaste Sylv dei hadde daa. Mjaabeltet var av Bant-lêr dei kaupte i Byen; det var tettsett med smaa Massingnaglar, fire Rader fraa Ende til Ende. I Beltet hekk Tvisliri, med Kniven i den eine og Brynet i den andre Sliri.“

„Der var Bregd paa Klædningen av og til. Sume hadde raud Vest.“ „I Valle gjekk dei med ljosgraa Kuftor. I Byggland la dei til med svarte Buksor, av di det skulde vera

181. Frå Hylestad, 1880 åri

grummare.“ Den kvite sidtrøya heldt seg til ut i 1830 åri. I 1836 var det berre gamalt folk som gjekk med ho.¹⁶

I 1830—40 åri var bunaden skiftande. Då kom „Aussmannkufta“, „dei haage Stuttbuksunn“ og „Riebuksunn“, Um desse fortel Skar:¹⁷ „Dei haage Stuttbuksorne var av svart Vadmaal og gjekk uppunder Armarne. Der var Løk til aa kneppa, og i Lina Knappar til Bukseselen — store Metalknappar, som ein Femøyring mestom. Utanbeins var ei grøn List, og med Kneet Sprette av Sylv. I Valle kalla dei desse Buksorne „Svinbillbuksu“. Der var noko Austmenner dei kalla „Svinbillann“. Svinbillarne fór her paa Handel i Dalen, og dei gjekk med sovorne Buksor; so fekk Buksorne Namnet av dei.“

„Aussmannkufta“ gjekk ned paa Buksorne noko lite, og hekk sovidt innpaa Herdarne barre, plent som den gamle kvite Kufta. Her i Dalen skar dei av graatt Vadmaal; men Austmennerne hadde kvite Kufkor. Kragen var haag og svart. I Ryggen, nedst paa, var tri „Skjeli“ — „Blokku“, „Bauga“, „Spruns“, „Vralsa“, „Frunta“ eller kva han vil kalla det — ei Skjel var midt att-i, og ei med kvar Led. Dei var eit Kvørtel lange, og kupne, og breidare nede so dei saag ut mest som ei Lumme.“

„Riebuksunn“ var Langbuksor. Dei gjekk uppunder Armarne dei likeins, og var skorne av svart Vadmaal som hine. Paa baa Leder utanbeins var Knepping med tettsette blanke Metalknappar, heilt fraa Lina og luks nedigjenom, og ei grøn List, tri Finger breid, som Gatorne var i.“

Det var ikkje mange som brukte „riebuksu“; „det var ikkje ko dei som var druste og rike og narrvorne,“ skriv Skar, so me helst må rekna med „Aussmannkufta“ og „dei haage Stuttbuksunn“ som vanleg setesdalsbunad i denne tidi.

Det hørde kvite spøtesokkar til. Dei var spøta med „Krunu“ og „Krøt“. (Sjå pl. 47, 6). „Krunu“ og „Sne'reita“ og „Sne'brøt“ var på alle sokkar; men Krøtet var elles so mangeleis. Dei hadde namn på det. Det var „Kurplereit“ og „Smøygekrok“, „Slettebøkji“ og „Fantevré“, „Hølekrok“ og „Haavekrok“ og „Flette“ og „Fiskebein“. Liten og stor hølekrok brukte dei mykje. Det er det same som tvobands- og tribandsfletting. Sokkane måtte vera drivande kvite. „Kom der Flekk paa, krita dei.“ Den fyrste i Byggland som gjekk med slike sokkar, var Knut Norenaa, skriv Skar. Det var ikring 1820. „Sokkebøndi var slengde av

raudt og grønt Løye og var med Løyeduskar i Endarne — plent som det lyder i Stevet:

„Sokkebøndi baa ven' aa greie,
aa dei e slengde av pure Løye.
Sokkebøndi me Brugdo ni,
aa store Duska sku hang' uti.“

Dei gjekk paa lutskorne Skor som der fyre. Mange gjekk paa Pløseskor paa Austmannvis. Pløsa var Knipla og utgjord. Ho var fest med ei Reim øvst upp paa Uverhamen og nept

fram yver Skoen.“ Hattane som hørde til denne bunaden, var låge; men truleg hev det vore eit slag floshattar som dei me kjenner frå seinare tid. Dei heldt seg til ikring 1870. (Sjå fig. 180.) Då fekk dei store runde hattar med vid bard. Dei bruker dei enno. (Sjå fig. 181.)

Som me ser, skifte dei ofte bunad i denne tidi, 1820 og 30 åri. Den eine moten kom etter den andre. Same uroi viste seg på hårskurden med. Etter Skar gjekk dei i eldre tid med langt kringkøre hår. Det hekk ned på herdane. „Dei kløyvde det, so der var ein Beink midt etter, og kjemde det til baa Leder.“¹⁸ Men det kom ein ny skurd på håret. „Dei snauklypte seg, ko barre det at der i Blesa stod etter ei Spire som dei slengde attum Øyra. Det var so vent med Spire fyrst han bar henne greidt:

„Dei Krullann' kring Øyrunn'
forgløymer eg alli.“

Dei fyrste som snauklypte seg var Pær Nilsson og Olav Torbjørnsson Ljostog paa Skaamedal. Dei var snauklypte daa dei kom heimatt fraa Ufreden i 1814. Konorne gret; dei totte dei var so syndlege.

Sume klypte seg Maan — sette etter eit smalt Skeid attigjenom fraa Blesa liksom Maani paa ein Hest. Papa gjekk med Maan jamt. Det var so grumt hava ven Maan. Men det var ikkje alle som totte so: Knut Steinsson klypte Bjørguv Uppstad Maan; men Bjørguv heldt han med same Tak. Det var nog det, at Maani var so uhøg hava fyrst han slost. Med Spira derimot var det uvandt: ingen greip i den ho stod for laust — Skulemeistarane ruste henne av stundom, og det nauva ikkje Borni eit Grand.¹⁹

Tvillauust hev sogemannen til Skar rett, når han nemner, at spira ikkje var til noko hjelp i eit slåssbad. Ho hev visst aldri vore brukt, når dei spønte ut augo på kvarandre, som det so ofte både er sagt og skrive. Det å ha spire var berre ei motesak. Eit anna spursmål er, um sogemannen hev rett,

182. Konebunad, ikring 1860

når han sett tidi til 1814, då denne moten kom. Spire kann snautt vera anna enn „marelokken“ frå Kristian IV si tid, og ho skulde soleis høyra saman med flasketroya og dei fellte buksone; men difor kann denne hårmoten ha kome seinare upp til Setesdal, um ikkje fullt so seint som i 1814. Enno er det nokre få gamle som gjeng med spire i Setesdal. Måni hev dei slutta med for lenge sidan. Kvar denne moten kom frå veit me ikkje; men helst var det vel frå Telemarki, der bunaden i denne tidi òg kom frå.

Skjegget raka dei av seg, so dei berre hadde etter noko upp med kinni, „Kjakepustar“, dei kalla.²⁰ Det var vel fyrst i 1800 åri, dei byrja med raking. Fyrr den tidi gjekk dei truleg med heilskjegg der som andre stader i landet. I millomaldere var det eit lyte å vera skjegglaus, og slikt heng lenge att. Nokre få gamle setesdøler ser ein enno med heilskjegg, elles bruker dei fleste kjakepustar eller er heilt snauraka.

Austmannkufta og dei høge stuttbuksone hadde dei ikkje lenge, berre ti, tjuge år. Då kom den bunaden, dei enno bruker. Han er komen frå Telemarki denne med; men hev sjølv sagt fenge si serlege utforming i dalen. Etter Skar var det Nils Herbjørnsson frå Tinn eller Tinndølen som kom med han, og han var det som kom med den fyrre òg. Nils var skreddar og sydde i dalen. Han lærde upp Olav Knutsson Ose som vart svært glup og sydde i lang tid.²¹ Umskiftet gjekk fyre seg i 1840 åri.²²

Slik som mannsbunaden i Setesdal no ser ut (sjå pl. 2 og 48) med skinn bak, uppslag på ermar og buksor og render i buksone, minner han ikkje so lite um ei kavalleriuniform; men det er uråd å finna noko beintf am samband med ei slik. Skinnen t. d. var ikkje vanleg i den fyrste tidi. Det er kome til i seinare tid av reint praktiske grunnar, m. a. for slitet skuld.

I den fyrste tidi såg bunaden litt onnorleis ut. Buksone gjekk berre upp under armane, og so vidt det er råd å skyna, var det klaffebuksor som dei me hev på fig. 179.²³ Dei hev vore vanlege på mange kantar av landet i 1830 til 50 åri, og på Sørlandet ser ein av og til at eldre menn gjeng med dei enno. I Setesdal voks smikken eller klaffen oppetter og like eins bakstykket. No når dei mest i hop oppå aksli. „No e 'kji Buksesilen ko tri Finga,“ sa Jon Heddi; „no turge dei snart 'kji ko Krok og Lykkje,“ sa han.²⁴ Det

meste av saumen er òg komen til etter at klaffen vart so høg. Det fyrste var det mindre med saum og stas.

Det same er tilfelle med den bunaden eldre folk gjeng i no. Buksone er grå eller nærast brune med myrkeblå render og uppslag. Fargane på saumen er òg noko myrkle. Dei unge hev svarte buksor med grøne uppslag og render, og saum med sterke fargar. Vesten er svart han lik eins; men både unge og gamle bruker grå kuftor. I Valle hev dei slutta med kufta. I staden bruker dei spøtetroye eller „lusekufta“ som det heiter — ho er spøta med mange små, kvite prikkar. Ho liknar ei islandsk ulltrøye; men hev grøne uppslag på ermane (sjå pl. 2, 2). Um sumaren bruker dei sjeldan spøtetroya, då gjeng dei skjorterma (sjå pl. 2, 1). I Hylestad og bygdene nedanfor er kufta enno i bruk. Her er buksone òg litt onnorleis. På sidone gjeng dei heilt upp under armane (sjå fig. 181), det dei ikkje gjer i Valle og Bykle.

Til kvardags brukte dei for nokre år sidan mykje eit plagg, dei kalla „Grautekufta“. Grautekufta (sjå pl. 49, 1 og 2) er av svart vadmål og kanta med grønt klæde framme på ermane og i bringa. Etter Skar skulde ein tru, at Grautekufta var ætta frå den gamle flangen;²⁵ men det er vel snautt so, endå um det er likskap i skurden. Grautekufta er helst ei etterlikning av „busserullen“.

Um vinteren brukte dei snøsokkar (sjå fig. 180) og „kjole“ eller „kavaje“

når dei køyrde. Kjolen var av grått vadmål og skilde seg ikkje stort ut frå frakkar av noko gamalvoren skurd. Til heiekøyring brukte dei skinnkjolar av geite- eller saueskinn med ragget og ulli på. I regnvêr, når dei slo høy, hadde dei ryggskinn av bukk eller geit. Dei skylte herdane og ryggen. Skinnbul hadde dei òg. Han var utan ermar og likna mest ein stor, vid vest.⁷ Desse plaggi gjeng truleg heilt attende til millomaldere.

Gamle skjortor er det ingi att av. Me veit berre, at dei var av strie, kortare enn no og utan saum, berre med nokre små takkar etter kanten av halslina.⁷ Skjortone no hev svært høge halsliningar som dei bretter ned (sjå pl. 49, 3 og 4). Fyrr brukte dei halsklut eller halsbind av silke. Kluten knytte dei bak i nakken (sjå fig. 180 og 181).

Det høyrer mykje sylv til denne bunaden, og i den fyrste tidi, dei brukte han, hadde dei meir enn no. „Dei sylv seg

183. Brurepar 1905, Valle.

184. Pløsesko, Valle

N. F. 915-97

so det druste. I Bløkorne paa Kufta og Vesten var Knappar av Sylv, seks i kvar Bløke. Eit langt Lekkje heldt Vesten ihop i Bringa; det var smøygt gjennom Gatorne att og fram mange Vendor. I Kufta var Lekkje eller Laas. Eller der var Hekte: der var *slette* Hekte; men sume hadde gylte Filegranshekte — det var det venaste du kunde for Augo sjaa. Dei gjekk med Halsringar og Fingringar, med Halsknappar og Ermeknappar — alt av Sylv, og so ramlegt og støygt som det kunde faa vore.²⁶ Kring hatten hadde dei eit langt sylvband med lås (sjå pl. 2, 3 og fig. 180). Som nemnt bruker dei ikkje so mykje sylv no. Sjeldan ser ein sylvknappar i kufta og vesten, og ermeknappar er det aldri tale um. Lekkja i vester er òg burte, og i staden hev dei fenge eit spenne (sjå pl. 2, 2). I den vide hatten, dei no bruker, ser ein av og til ei sylgje.

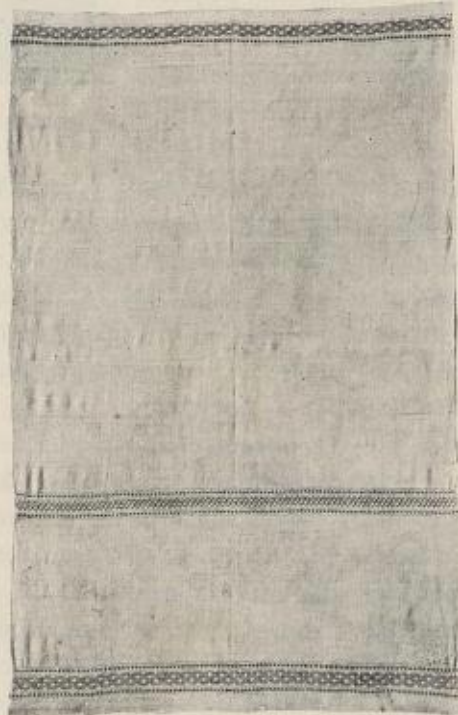
Nokon sers brudgomsbunad bruker dei ikkje no i Setesdal. Det hev dei ikkje havt, sidan dei heilt slutta med flaske-trøya og dei fellte buksone. Sidan den tid hev dei gjenge med vanlege kyrkjeklæde; men sjølvsgt er dei alltid flunkande nye. Det einaste som ei tid frametter skilde brudgomen ut frå dei andre, var ein stor sylvkross, han bar på bringa. Krossen hekk i eit sylvband kring halsen.²⁷ På Kveste i Valle hadde dei so gild ein kross, og han gjekk mykje på lån. Det var ei gamal relikviegøyme.⁷ Brudgoms-krossen er gamal i Setesdal. Han er soleis nemnt i ei ordsamling frå Robyggjelaget frå slutten av 1600 talet.²⁸ No bruker dei ikkje kross lenger.

Eit stutt samandrag av alt det som her fyreåt er skrive um mannsbunadene i Setesdal, gjev oss, at dei nedigjenom tidene hev brukt minst åtte ulike bunader. Frå millomalderen kjenner me eit par, skinnklædi og den kvite vadmåls-trøya med „sokkebuksoner“. Stakken er vel òg truleg eit millomalderplagg. Med renessansen, som i Setesdal byrja ikring 1700, kom flaske-trøya og dei fellte buksone. Ikring 1750 fekk dei kvite smale stuttbuksor med flange og stutt, kvit kufte. Umlag 1800 gjekk dei med sid, kvit kufte oð no kom vesten inn. Buksoner er dei same smale, stutte som hekk på mjødmebeini. Denne bunaden heldt seg til ikring 1830, då kom austmannkufta og dei høge stuttbuksone. Det varde ikkje lenge, berre 10–20 år, og so kom den bunaden, dei enno bruker. Ein må segja, at setesdølene hev fylgt tolleg godt med i dei skiftande motane.

Kvendi hev vore meir konservative. Skar skriv: „Kvende skifte aldri Klædning. I heile Taket var Skurden og Laget det same i all den Tid eg kann minnst. Dei gjekk med tvo Stakkar like fraa Fyndeheimen av, ein svart, og ein under som var kvit. Dei var noko lite sidare Stakkarne daa; men dei gjekk oppunder Armarne daa som no, og var med Line og Ermestaup. Stas var der inkje paa dei — aldri eit Grand. Den kvite Stakken var slett. Paa den svarte var smaa Skjeler upp og ned; der var eit heilt Tjug av dei kringum Stakken. Um Vetteren hadde dei kvite Jakkor. Dei hadde Belte av Lær med Metalhekte. Dei sylva seg lite; dei gjekk med Halsring — meir Sylv hadde dei inkje.

Men daa Karmennerne skifte, fór Kvendi til bregda paa Klædi dei lik eins. Dei heldt same Skurden, men bregda noko lite paa Laget. Dei stytte paa Stakkarne, og dei fellte den svarte Stakken, felte „Foddi“. „Fångji“ var slett — i det var barre tvo Breidder. Men heile „Foddi“ var felt. Og i det var tri Breidder det minste. Der var fire store Skjeler paa „Foddi“, so Stakken sprikte. Skjelerne kalla dei „Sprikji“.

Der kom mykjen Stas paa den svarte Stakken. Nede var ei raud breid List av Klæde og tvo „Missøym“, det øvste grønt, men hitt raudt liksom Listi. Millom Midsaumarne var ein svart smal Kant, smal som ei Snor mest, og lik eins millom den raude Midsaumen og Listi. Listi og Midsaumarne under eit het „Skjøyt“ eller „Skauti“. Skauten var tri-fire Tumar breid um Lag. Lina og Ermestaupi var lagde med Sylvbordor. Uppluten var baade løyesauma og borda. Paa den kvite Stakken var ikkje ko barre svarte Midsaumar og List.

185. Belteklut. Bykle

N. F. 874-97

Kufta var plent som Karmannkufta no, ko barre det, at Ermerne var vide, og der var ikkje Krage. Der var ikkje anten Laas eller Hekte; eit langt Sylvband heldt Kufta ihop. Dei sylva og braasa seg og gjekk med drustelege Sylgjor i Bringa. Hovdeplagget var svart, med Silkerosor som var sauma i Byen.

Dei gjekk paa lutskorne Skor eller Pløseskor plent som Karmennerne gjorde. Me totte so svært fyrst Pløsa var hard, so det klapra og small med me gjekk. Der var Skospenne av Sylv. — „Det fluste paa Penningarne aa skoföta seg greidt: „No kostar eg sjau Dale ti Kness!“ sa Hæge „der heimi“, og daa var det ikkje ko uvande Skoföt.

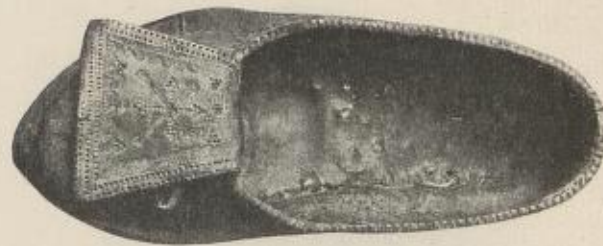
Den som var godt tilsett, hadde tri Klædningar, Karar som Kvende: „Hu e godt klæd'e“, sa dei daa; hu hev baa Kvendagsklæ'i aa Hægedagsklæ'i aa Kjyrkeklæ'i“, sa dei.“²⁹

Denne skildringi av kvendebunaden høver plent på den dei bruker no, og eg skal berre leggja litt til. Den kvite stakken (sjå pl. 3,₃ og pl. 51,₁ og 2) bruker dei berre inne i huset. Skal dei gå ut, um berre burt til næraste garden, tek dei alltid den svarte stakken (sjå pl. 50,₁ og 2) utanpå den kvite og hev ei grå kufte eller trøye på seg. Gjeng dei til kyrkje, tek dei ei blå kufte på seg; men det er ikkje sylvbordor på ho (sjå pl. 52,₅ og 6). Ho er berre kanta med grønt klæde, men sjølv sagt utsauma (sjå pl. 3,₁). Til den kvite stakken bruker dei no alltid eit lærbelte; men fyrst hadde dei „jure“, eit kort, vove belte med sylvhekte framme (sjå pl. 3,₁, vevnaden ser me på pl. 4,₁₁). Til kyrkje og elles, når dei skal vera „staute“ som det heiter, bruker dei eit langt vove belte. Dei hektar det saman på sida med eit sylvspanne, slik at endane heng ned i ein dusk. Desse belti vev dei alltid på „bandvevrei“ i ymse mønster (sjå pl. 4,₆₋₉ og 18-21). Til kyrkjebunaden høyrer eit „tjeld“ òg. Det er eit „pled“, vove av

186. Brureleist, Valle

N. F. 667—11

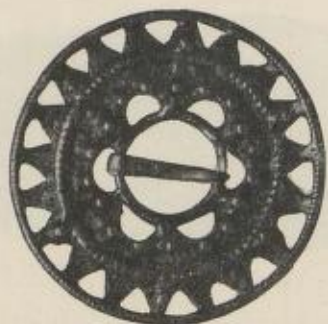

187. Pløsesko, Valle

N. F. 915—97

ull med kvite og raude stripor. No er dei kveite stripone svært smale so tjeldet ser mest raudt ut. Fyrr var det umvendt. Um sumaren brukte dei fyrst „spole“ i staden for tjeld. Spolen er plent som tjeldet, berre halvparten so breid. Pløseskorne (fig. 184 og 187) hev dei slutta med for lenge sidan, og gjeng i staden med „dalesko“, dei kallar. Dei kvesser til framme og gjeng upp mest som ein lauparsko. Håret flettar dei med „Tyleband“, og flettone bind dei i ein ring rundt, eller nærast uppå hovudet. Tylebandi er vovne dei med (sjå pl. 4,₁₆ og 17). Skjortone, dei gjeng med, er av kvitt lereft. Dei liknar mannsskjortone, men hev tett med små rukkor like under kragen både framme i bringa og bak i nakken, og so er dei mykje kortare. Det er lite med saum og stas på dei (sjå pl. 50,₃ og 4). Halsknappar og ermeknappar av sylv høyrer til. Som mennene brukte dei fyrst halsklut av silke. Dei knytte han bak og brette kragen nedover (sjå pl. 3).

Umlag slik gjekk dei klædde på Gjellebøl si tid òg; men nokon skilnad er der, so eg tek det med. Det heiter hjå Gjellebøl: „Næst Kroppen bruge de ikke det mindste linnede Tøj, men en saa kaldet ulden *Stak* af hvidt Vadmel, gjort som et Skjørt, med et meget kort Livstykke, som er syet tilsammen, og er uden Ærmer. Derovenpaa bruge de en liden trang Skjorte med smale Ærmer, som er saa kort, at den ikkun gaaer ned over Brysterne og Skulderbladene. Til daglig Brug gjøres den af Strie, men til Helligdagene og til Stads af Lærret. Udenpaa denne iføre de sig en sort Vadmels *Stak*, af Façon som den første, undtagen at den er presset i smale Folder, samt kortere. Den er ligeledes uden Ærmer; thi de bruge ikke uldne Ærmer, undtagen om Vinteren, da de tage paa sig en kort Vadmels Trøje, af samme Skikkelse som før bemeldte trange Skjorte, hvilken kaldes *Kufte*. Paa Fødderne og Benene klæde de sig ligesom Mandkjønnet. Istedendfor Kaabe bruge de et saa kaldet *Plagg*, enten af Vadmel for Varme, eller af Lærret for Stads Skyld, af een Brede, 4 til 5 Alen langt. Dette kastes som et Skjærf fra venstre til højre Side over den venstre Skulder, samt tages under den højre Arm, og svøbes sammen foran om Hænderne. Forklæde bruge de ingensinde dagligdags; og om Halsen og Brystet bruge de heller intet; men Skjorten

188. Tindesylgje, Valle N. F. 60-02.

sammenheftes alene med nogle Sølvspænder eller Messingspænder. Om Livet bruge de altid et Belte; dette er til daglig Brug enten et uldent Baand eller en Læderrem, besat med mange Messingringe og Plader, og heftes tilsammen foran med et Spænde; men til Stads bruge de et af samme Façon udaf Sølv, som skatteres fra 10 til 30 Rd., men ere gemenlig meget gamle, ja undertiden 100 til 200 Aar, og gaae bestandig i Arv og Skifte, til Søn efter Fader, og til Datter efter Moder.³⁰

I den eldste „beskrivelsen“, me hev frå Setesdal,¹ stend det ikkje stort um kvendebunaden. Her finn me berre fylgjande: „Qvindfolkenes Kiortler vare skaarne medste parten, som deres ere, som nu er i Brug; uden allenest at de vare hviide — graae eller noget røde, som Faaret var lydt — farvet — til. De havde og et slags røde Huer, som havde en sort Liste nedenumkring indtil midt paa, toe eller tre Finger breed, og 3 Spidser hen i Weyret, med 2 eller 3 slags Leet — d. e. Farve — en fremme paa og en ved hvert Øre.“

So lite dette er, kann det likevel snautt vera tvil um, at det er ein millomalderbunad me her hev fyre oss. „Beskrivelsen“ er truleg som nemnt frå tidi ikring 1700, og enno hev dei same skurden på sine „kiortler“ som dei hadde havt fyrr, det er berre, som me kann skyna, fargen som er brigda. I ordsamlingi frå slutten av 1600 talet stend nemnt: „Rucke-stackien, de valmels skiørter som de bruger med mange folder og Rønker paa.“³¹ Dette kann ikkje vera anna enn den fellte stakken, dei enno bruker i Setesdal. „Beskrivelsen“ og ordsamlingi som bae er umlag frå same tidi, tykkjest ikkje å samstava; for „kiortelen“ og „rucke-stackien“ kann vanskeleg vera same plagget. Um so var, vilde visseleg forfatternen til „Beskrivelsen“ ha skrive um alle rukkone, på same måten som han gjer det um dei fellte buksone, dei han totte det gjekk for mykje ty i. Skilnaden kjem truleg av, at „Beskrivelsen“ er frå Valle eller øvst i dalen og ordsamlingi frå nedre og austre Robyggjelaget, helst Vekusdal.³² Rukkestacken eller den fellte stakken var ikkje komen so langt upp som til øvst i dalen enno; men han var på veg

og kom der vel snart. Me fær soleis ei tidfesting på, når kvendi i Setesdal fekk den bunaden, dei enno gjeng med. Det var ikring 1700 eller på same tid som mennene skifte og fekk flasketrøya og dei fellte buksone.

Som me kunde vita, skriv kvendebunaden seg frå renessansetidi, han med. Han tykkjest å vera ei sambinding av den italienske og spanske renessansebunaden, der livet eller uppluten er komen frå den fyrste bunaden og den stive, klokkeforma stakken frå den andre. Samanblandingi av desse tvo bunadene hev truleg gjenge fyre seg i Tyskland, der det var strid um kva bunad skulde vinna. Resultatet vart på fleire stader eit slikt kompromis. Korleis denne bunaden frå Tyskland hev nått upp til Setesdal, veit me ikkje; men som mannsbunaden på denne tidi hev han vel gjenge vegen um Danmark. Her i landet finn me han no berre i Setesdal; men han hev truleg vore vanleg fleire stader. På Sørlandet hev dei havt liknande fellte stakkar som i Setesdal⁷ og lik eins i Seljord i Telemarki;³³ men noko sidare som dei òg var i Setesdal i eldre tid. Bunader med liknande stakk og nokolunde same uppluten finn me i Pommern, Altenburg og Bayern i Tyskland og på Øsel utanfor Rigabukti.³⁴

Kvendi i Setesdal hev vore konservative i bunadsvegen, og sogemannen til Skar hev ikkje so lite rett, når han segjer: „Kvende skifte aldri Klædning.“ Dei hev visstnok ikkje havt same bunaden heilt frå fyndeheimen av; men tvo hundrad år er likevel ei lang tid, helst når det gjeld noko som skifter so ofte som bunaden. Brigda på klædningen hev dei sjølv sagt gjort nedigjenom tidene; men kor mykje eller lite, veit me ikkje. Berre når det gjeld hovud-bunaden, hev me noko å halda oss til.

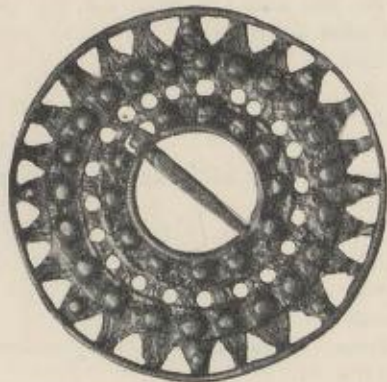
I tidi fyre 1700 gjekk dei med den fyrr nemnde raude luva med „3 Spidser hen i Weyret“. På Gjellebøl si tid brukte gjentone å fletta håret sitt med eit band som no, og det er truleg ein gamal skikk. Men dei rikaste brukte „en Strimmel rødt Klæde, ongefær 2 Finger bred, som paasættes med 2 smaa tynde og fiirkantede forgyldte Sølvplader af en Otteskillings Størrelse, og bliver Kaldet *Bune*“. „Bune“ eller bunad kjenner me frå skifti, der han er kalla „Hofuit bonne“, „Hovet bonne“ og ein einaste gong i eit skifte frå 1793 „Stadsbuna“. Det eldste skiftet bunaden er nemnt i, er frå 1701 (sjå s. 190 merknad 91 i).

189. Sporesylgje, Valle N. F. 701-11

Konone og ekkjone fletta òg håret sitt, men so sette dei det upp i ein stor Knute bak på hovudet. „Derom sætte de en Top af Skikkelse som en Pegel eller et Halvpottemaal, med Navn en *Vrinsk*, som er gjort af Lærret eller Strie, fyldt med Stry eller Uld, for at gjøres stiv, af et Spands Højde og sættes fast til Hovedet med 2 Hegter. Til Stads bliver herom svøbt et hvidt Linklæde, som et litet Tørklæde, lagt i en spids Trekant, som staaer lige op i Vejret, og fæstes til Vrinsken med et Par Knappenaale. Dette bliver kaldet et *Skovt*, og bruges finere eller grovere, nemlig alt eftersom enhvers Lejlighed findes. Højden af samme er almindelig $\frac{1}{4}$ Alen, ja undertiden $\frac{1}{2}$ Alen, nemlig naar de vil gjøre stor Parade.“³⁵ Kor lenge dei brukte dette skautet, veit me ikkje plent. På presten Lund si tid (1794—1803) var det enno i full bruk;³⁶ men i 1830 åri hadde dei ein silkeklut rundt hovudet, knytt framme i ein knute og so eit plagg yver som dekte hovudet.³⁷ Tidemand hev måla ei „andags-brur“ i 1848. Ho hev skaut, so me skynar, det hev halde seg lengst som høgtidsplagg (sjå pl. 1, 2).

Etter det Skar skriv, sylva dei seg ikkje so mykje i gamal tid. Dette høver ikkje heilt med det ein kann finna ut av skifti. I kvart einaste skifte er det nemnt ei mengd med sylv. Det er sylvbelte med „Spanger“ og „Spraaden“ eller med „Kister, Ringer, Spende og Spenger“, det er snørelekkjor, med nål og utan, og halsband med ein eller tri forgyllte myntar i — det dei no vanleg kallar flatlekkje (*Agnus Dei*). Ein stad finn me eit „Hofuet laug af forgylt Sølf med 12 flade Spanger og Løv udi hver Spang samt 5 thornar og 3 runde Kubber“. Det er visseleg eit brurelad. So er det alle spennor og maljor både med og utan lauv. Noko som er kalla „Mallie stachs bonne“, er truleg maljor, dei feste i stakklina på kvar side uppe ved brystet. Hornringar og skjorteringar er det ei mengd av og sist men ikkje minst sylgjor og atter sylgjor. Det er bolesylgjor, tindesylgjor (fig. 188) og gluggsylgjor (fig. 190). „Trandeimsylgjor (fig. 191) og sporesylgjor (fig. 189)³⁸ som òg er svært gamle, er ikkje nemnde, og difor hev dei vel berre gjenge under namn av

190. Gluggsylgjor, Valle

N. F. 55-97

191. Trandheimsylgjor, Valle

N. F. 878-11

sylgjor. I skifti frå slutten av 1700 åri møter me filigransylgjone og fyrst i 1800 åri lauvsylgjone. I denne tidi er ogso slangesylgjor nemnde.

Som me ser, hadde dei både mykje og mange slag sylv, og um dei so gøymde på mykje av det berre for verdet skuld, vart det likevel nøgdi att til bruk. Sjølv sagt gjekk dei ikkje med so mykje sylv til kvardags; men dei tok sin mun att til høgtids. Serleg høyrde det mykje sylv til brurebunaden.

Denne var noko for seg sjølv. Bruri hadde tri stakkar på seg, den eine stuttare enn den andre, so alle tri var synlege. Fyrst hadde ho ein vanleg kvit stakk undst, so ein blå (sjå pl. 51, 3 og 4) med raude listor og sylvbordor og endeleg ein raud med grøn list og sylvbordor (sjå pl. 52, 1 og 2). Kufta eller trøya var blå med „traiesylv“ på kvar side framme og tvo digre sylvhekte på akslene (sjå pl. 52, 3 og 4). Ho hadde oftast tvo sylvbelte kring livet, „flatlekkje“ rundt halsen med ein stor og tvo mindre forgyllte sylvmyntar i og tri store sylgjor hangande på rad nedyver. På hovudet hadde ho eit raudt silkeplagg. Det gjekk rundt nakken og var knytt framme. Dertil hadde ho „lae“. Det er ein rund vrins klædd med raudt ty og tett sett med sylvstøler med lauv eller ringar i. Dei sette håret upp i ein topp midt oppå krana og feste ein „unde'vrins“ rundt toppen. „Lae“ som er holt, sette dei so nedyver undervrinsen. Til brurebunaden (sjå pl. 3, 2) høyrde òg eit kvitt forklæde og tvo raude silkeplagg som hekk ned frå beltet framme, eit på kvar side. Brurkonone gjekk òg klædde som bruri, berre at dei ikkje hadde „lae“. Inngangskonor³⁹ gjekk klædde som brurkonone eller „fygjiskønunn“. I minsto hadde dei raud stakk og sylvbelte.

Skildringi av denne brurebunaden gjeng berre attende til ikring 1860 åri;⁷ men ei forteljing hjå Skar⁴⁰ som vel skriv seg frå 1820 åri, viser ikkje stor skilnaden. „La'vrinsen“ batt dei fast „med ei Fløyelsborde dei knytte under Høka.

Paa Halsen hadde ho „Glugg“; det var eit langt glugga Band av kvitt Linan, tri-fire Finger breidt. Glugget var knytt framme paa Halsen, med Endarne slengde attyver Herdarne so dei hekk nedigjenom heile Ryggen. Til dess ho vart brudeklædd gjekk ho med „Gjenteskaut“; det var av kvitt Lereft og reitutt og ørende lite, mest som ein Snyteklut. Dei brukte tvo blå stakkar, so dei i det heile gjekk med fire. Dette kjenner me ikkje frå andre kantar av landet; men i Skåne hev dei brukt endå fleire, og alle skulde ein sjå. Der var det eit merke på rikdom å ha mange stakkar.⁴¹

På Gjellebøl si tid såg brurebunaden noko onnorleis ut. Brurekonor og inngangskonor hadde „røde Klædes Skjørter paa, belagte med sorte Baand, samt sorte Trøjer med sorte Fløjels Baand paa Sømmene. Under det omtalte røde Skjørt betjene de sig af et hvidt Lærrets Skjørt, som hænger $\frac{1}{4}$ Alen nedenfor det første. Foran paa Brystet have de en saa kaldet *Brystklud* eller *Smække*, besat med uægte Guldtresser og uægte Guldperler. De have tillige et hvidt Forklæde udsyet omkring i Kanterne som Kniplinger, hvilket de selv forarbeide. For Resten have de paa Skulderne og foran paa Brystet paa den sorte Trøje adskillige Løv av Sølv hængende. Iligemaade have de 3 à 4 Sølvkjæder hængende ned fra Halsen, og nogle store runde Sølvspænder i Skjorten paa Brystet, tilligemed et Sølv-Belte, i hvilket hænger en Klud udsyet med adskillige Farver af Uldgarn, istedenfor et Tørklæde. Og endelig sættes ovenpaa den før anførte Vrinsk paa Hovedet en Rundeel, gjort af Klude, om hvilken bindes et langt Linklæde, hvis ene Ende hænger $\frac{1}{2}$ Alen ned over Ryggen. Dette bliver kaldet *Overkast*. Bruri gjeng klædd lik eins, berre at ho ikkje hev yverkast eller „ivikast“ som det heiter, men „lae“. Ho hev meir sylv, og utanpå sokkane gjeng ho med „et Par hvide uldne Strømper, som naae ikke længer end til Halvdelen paa Benene, og ere udsyede med rødt uldent Garn, og blive kaldet *Lejster*“.⁴² (Fig. 186.)

Denne bunaden liknar på dei, me kjenner frå andre kantar av landet. Dei hev bringestas som brystkluten eller rettare bringesmikken vanleg heiter, og berre tvo stakkar. Dei tri-fire stakkane skriv seg soleis frå ei seinare tid, helst frå 1820—30 åri, då det kom so mange umskifte i bunadsvegen. Yverkastet er truleg eit eldre plagg enn skautet. Me ser, at på Gjellebøl si tid var det høgtidsplagg, det var berre brurkonor og inngangskonor som brukte det, medan skautet hørde til den vanlege konebunaden. Yverkastet er kjent frå ein akvarell av Tidemand frå 1848 (sjå pl. 1, 3); men då var det snautt i bruk.

Brurebunaden, dei bruker no i Setesdal, er som den frå 1860 åri, når rett skal vera; men oftast gjeng dei berre med blå stakk. Lae er òg onnorleis. Dei hev teke til med „ut-

mannlae“, dei kallar. Det er ein høg valk eller rull som er tett sett med lauvsygljor (sjå fig. 183).

MERKNADER

¹ Kildeskiftkommissionen, Kr.a. M. s. Nr. 197. Avskrift etter ei avskrift i Det antikvarisk topografiske Archiv i Kbh. Sogneprest P. L. Lund hev gjort den fyrste avskrifti. Han var prest i Valle 1794—1803 og fekk lånt originalmanuskriptet som no er kome burt, av justitsråd Schytte. Han hadde fenge det i Setesdal. Forfattere er ukjend, for titelbladet er burte; men det er ikkje tvil um, at det er gjort av ein embetsmann i Valle. Av embetsmenn budde det i Valle, utanum ein og annan kapteinen som det i dette høve ikkje kann vera tale um, berre prestar, so me er visse på, at det er ein prest som hev skrive det. Tidi det er skrive, tykkjest vera i slutten av 1600 åri eller ikring 1700, og millom dei prestane som var der i denne tidi, må ein helst gissa på Erik Leganger som forfattar. Han var i Valle frå 1709 til 1715.

² I ein merknad i ovannemnde manuskript trur presten Lund òg, at det er slik.

³ Kristofer Visted: Vor ældste bondebragt, Tidskr. for Norsk Bondekultur, Bergen 1906, s. 87 fr.

⁴ Skar IV s. 17 f.

⁵ Kjem av det franske *Capuce*.

⁶ Top. Journ. h. 26 s. 64 ff.

⁷ Arkivet åt Norsk Folkemuseum.

⁸ Namnet kjem av *flasque* = mjukt hangande ned. Det er vel alle lappane eller flaki etter trøya nede som er skuld i namnet.

⁹ Fyrr den tidi hadde dei ikkje noko plagg dei kalla bukse. Dei hadde lange hosor. Namnet bukse kjem vel helst av *posche* = lumme.

¹⁰ Litografi av Prael, sjå Bendik Taraldlien: Fyresdal, Kr.a. 1910, tittelbilette.

Eit bilete frå Gols kyrkje i Hallingdal, no på Norsk Folkemuseum, sjå Kristofer Visted: Vor gamle Bondekultur, Kr.a, fig. 60. Bilette ber årstalet 1699. Gerhard Schønings Reise igjennem det nordlige Gudbrandsdalen i Aaret 1755, Budstikken II, Kr.a 1820, 1821, s. 640.

¹¹ H. F. Hiorthøy: Fysisk og Ekonomisk Beskrivelse over Gulbrandsdalens Provstie, b. II, Kbh. 1786, s. 12 f.

¹² Kildeskiftkommissionen, Kr.a, M. s. Nr. 197, presten Lunds merknad nr. 13.

¹³ Skar IV s. 74 f.

¹⁴ Skar IV s. 55 ff.

¹⁵ Brudgomen på Tidemands akvarell (sjå pl. 1, 4) hev raud brystduk. Han gjeng so vidt tvert yver bringa og er sydd fast til trøya på bae sidone. Under brystduken ser me flangen. Han er grøn og radd med knappar etter bringeøpningi.

¹⁶ P. M. Søggaard: I Fjeldbyggerne, Kr.a, 1868, s. 37.

¹⁷ Skar IV s. 61 ff.

¹⁸ Skar IV s. 58. Den siste i Hylestad som bar håret slik, døydde i 1864, sjå l. c. s. 64, merknad under.

¹⁹ Skar IV s. 63 f.

²⁰ Skar IV s. 58.

²¹ Skar IV s. 68 f.

²² Skar IV s. 65 f.

²³ Ei teikning av Schneider frå ikring 1860 tyder på det same. Sjå Kristofer Visted's l. c. fig. 66.

²⁴ Skar IV s. 64.

²⁵ Skar IV s. 56.

²⁶ Skar IV s. 65.

²⁷ P. M. Søggaards l. c. s. 58 f.

²⁸ Torleiv Hannaas: Ordsamling fraa Robyggjelaget fraa slutten av 1600-talet, Kr.a 1911, s. 31.

²⁹ Skar IV s. 69 ff.

Setesdalsbunaden

³⁰ Top. Journ. h. 26, s. 69 f.

³¹ Torleiv Hannaas' l. c. s. 46.

³² Torleiv Hannaas' l. c. fyreordet s. III.

³³ Hans Jacob Wille: Beskrivelse over Sillejords Præstegield, Kbh. 1786, s. 223.

³⁴ Albert Kretschmer: Deutsche Volkstrachten, 2. utg. Leipzig, pl. 10, 21, 22 og 61.

Axel O. Heikel: Die Volkstrachten in den Ostseeprovinzen und in Setukesien, Helsingfors 1909, s. 47 og pl. IV, 24.

³⁵ Top. Journ. h. 26, s. 68 f.

³⁶ Kildeskiftkommissionen Kr.a, M. s. nr. 197, presten Lunds merknad nr. 15.

³⁷ P. M. Søegaards l. c. s. 38.

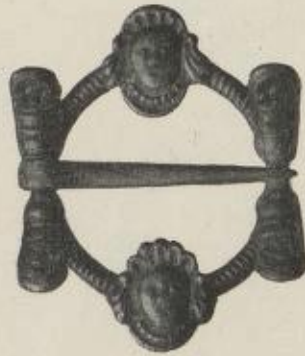
³⁸ Kva dette namnet kjem av, hev eg ikkje fenge greie på. Det er mogeleg, at desse sylgjone er komne frå Trandheim = Trondheim.

³⁹ Konor som neit hev havt barn og er til kyrkje fyrste gongen etter sengeferdi kallar dei inngangskonor. Presten leider dei inn.

⁴⁰ Skar IV s. 74.

⁴¹ P. G. Wistrand: Svenska Folkdräkter, s. 5.

⁴² Top. Journ. h. 26 s. 71 f.

192. Hornring, Valle N. F. 62-02

193. Barnelikferd, Valle

Etter målarstykkje av fru Helga Ring Reusch 1905. N. F.

LIV OG LEVEMÅTE

AV GISLE MIDTTUN

Heime på garden var det husbonden som rådde, „gardmannen“ eller „mannen sjave“. „Herre i huset er mannen sjave,“ heiter det.¹ Mannen stod for alt utvendes arbeid, styrde og stelte med jordi, åker og eng, ved og høykøyring. Inne i huset og i fjøset rådde kona; men stallen hadde ho ikkje noko med. Mannen studdra hesten. Mann og kone åtte i hop; men mannen styrde med alt dei skulde venda, var so han verkeleg var mann i huset, og det hende at han rådde med det kona hadde havt med seg den tid dei vart gifte òg. Hadde dei ikkje born, var det som oftast onnorleis. Då grov kvar til seg. Men born hadde dei vanleg, og det mange òg.

Borni arbeidde på garden heime, so fort dei var gamle nok til det. Um sumaren var dei hjuringar, og um vetteren pusla dei og hogg ved noko lite, um dei ikkje alt var

so store, at dei kunde vera med i høyskog. Vaksne born fekk stundom løn, når dei arbeidde heime; men det hende visst ikkje ofte, og løni var ikkje stor. For det meste arbeidde alle „i ei gryte“. Borni fekk klædi og kosten — det var vanlegaste løni. Elles hev dei vore og er snilde med borni sine i Setesdal, snildare enn dei fleste andre stader. Det hender visst sjeldan, at borni fær ris i Setesdal, og det gjeng best so, læt dei eldre um. „Tita“ og „boa“ og „mame“ og „papa“ kjem alltid godt utav det med kvarandre.

Var det gamle folk i eit hus, godfar og godmor, so hadde dei follog, so og so mykje til året. Det hadde ikkje so mykje på seg. Som oftast gjekk dei i hop. „Dei skjulde seg med retten, men gjekk ihop likevel.“¹ Dei gamle streva på garden og gjorde det dei kunde. Verre var det, når borni dei hadde gjeve seg i follog til, døydde, eller vart nøydde til å

selja garden til framande. Då kunde det verta hardt nok for dei gamle. Follogi var jamnast små, so det var med naudi dei greidde seg.

Dei heldt so sterkt på ætti i eldre tid. „Og Skyldska var so lang daa; um dei var ikkje ko „Frenda“, var det kjærlegare. Trimeningar var som næraste Skyldfolk, — dei var meir skyld enn Syskenborn er no.“²

Tenestfolk brukte dei lite. Det var berre ei ti vikors tid um sumaren, i slåtten. Dei stelte vel med tenarane sine og gjorde ingen skilnad på seg sjølv og deim. Same maten fekk dei, og sengeboset var like hardt for alle. Um vetrane leigde tenarane seg inn rundt i stovone. Dei fekk husrom og seng fritt, karane mot å hogga upp veden og gjentone mot å två tilet um laurdagane.³ Dei som på denne måten leigde seg inn hjå folk, kalla dei „busetar“, og enno sleng det slike i Setesdal

Sjeldan og aldri selde dei gardane sine i Setesdel. „Gardarne gjekk aldri or Ætti, til Uskyld. Ætt og Gard var uskiljande som Tonni og Hausen. Ikkje Gravi eingong kunde skilja for allstødt: „Me kome her nog att'e,“ sa dei; — Dalen yver var dette so viss ei Tru. So sat dei paa sin Odel. Mann etter Mann, alt fraa Fyndeheimen av. Mange heldt seg Ættline av sjølve Rudkallen. Og gamall Liverett og Tru og Sed ervdest ned og vart aldri rupla: „Den gamle Se'en 'an maa ti'ligge“, sa dei.“⁴

Setesdølene levde som no av jordbruk. Dei dyrka korn og sette seg til med stor buskap. Dei dreiv litt med jakt og fiske òg, men mest uppi Bykle, der kornet sjeldan slær til. I Valle og dalen utyver var gardane det visse, og livet gjekk sin jamne gang og arbeidet med, vår og haust, vetter og sumar.

Um våren tok dei til med vårvinna, „verki“, so fort tid var til det. Åkrane var dei same mann etter mann. „Det som var Aaker, var Aaker, og det som var Voll, var Voll, ifraa ævorleg Tid.“⁵ Jordfaste steinar lea dei aldri. Dei hadde lege for betre menner fyrr, gjekk ordtøket, og so hevda det av steinane. Småsteinen pila dei aldri av. Dei berre pløgde eller spadde han ned. Han vermde upp åkeren. Sågauken, vendehalsen, sa til, når dei skulde så. „Så-ti, så-ti!“ sa han og heldt det og gol utan ende. Dei hadde andre merke òg som t. d. storleiken på ymse snøfenner, eller når bjørkelauvet spratt. Når dei hadde sått åkeren, slo dei ein kross i moldi med hörveriva, og so sette dei seg og „kvilde åkeren“. Då grodde det betre.⁶ Det var bygg og havre, dei sådde; men dei avla aldri nok til eige bruk utan i Valle, når det var gode år. Jordepli tok dei til med i slutten av 1700 åri.¹ For Bykle vart epli til so god ei hjelp. „Dei var upp i Under for Epli i Bykle: „De va a velsiggnu Frukt; de e Merg altsame!“ sa dei.“ „Næpe-reitar hadde kvar Mann av

gamalt — andre sa „Næpetrø'u.“ Det var Samloge mestom; kvar måtte rysja og eta so mykje han vilde.“⁷

Dei hadde merkedagar, koss året skulde verta. Skirtorsdagen og Langfredagen var so sørs. Var det solskinsdagar utan ei sky på himlen, fekk dei skinår. Såg dei den minste skyfloken, var dei glade og lova Gud. Dei tok merke av isen um våren. Dreiv han inntil landet med gardane og vart liggjande still til han bråna, då var godt år so visst. Men rak isen utigjenom, reiste kornet or dalen. Syftesok, 2. juli, var òg merkedag av gamalt. Regnde det den dagen, vart det ikkje noko godt kornår.⁸

I „Håbbalen“, tidi millom våronni og slåttonni, tok dei seg ei kvild. Frå dei la verkegreidone ned, gjorde dei ikkje anna enn å kvila, heile håbbalen til endes. „Dei gjekk Stogegøng, plent som det var heilag. Dei samlast i Tuni og laag ned Graset — Tuni var i ei Lege. Av og til tok dei Fiske-raata og daska paa Heidi og fiska.“⁹ Dei „skjala“¹⁰ seg òg so mykje i håbbalen og heldt bryllaup, um so høvde. Dei hadde beste tidi til slikt då.

Men dei fekk det att. Slåtten kom, og då gjekk det i eitt heilt til svartaste hausten. „Dei hadde meste Slaatten paa Heidi; jamtyver hadde dei fire Gonger so mykje Høy der som heime. Dei snjovanna¹¹ aldri; so var der ikkje Gras paa Vollen fyrr langt ut paa Sumaren. Di slo dei paa Heidi fyrst. Dei la til Tri-Vikur etter Jonsok og heldt det i eit Renne til Mikjaalsmess Bil, seks-aatte Vikor det minste. Naar dei so kom heim, laag den gode Vollen i Legd og rotna; Skrap-engi hadde skjærna; der fanst ikkje Fræ; Fræet hadde drust or longe sidan.“¹² No snjovannar dei, so krøteri slepp ikkje på bøen um våren; men likevel er dei i Valle i minsto ein tur på heii fyrst. So kjem dei heimatt og slær bøen og skjer åkeren, og so tek dei på heii att.¹

Dei hadde so mykje med kapping fyrr, når dei slo;

194. Skeidvollen, Valle

Fot. Gisle Midttun

195. „Brautægje“, Valle

N. F. 847—13

„Dei la upp Øykteslaattor og Dagslaattor, Vikeslaattor og Fjortandagsslaattor. Daa vilde ikkje andre vera tælnare; dei slo so dei drap seg mest.“¹³ Dei slo so snautt dei kunde; men det var ikkje alltid, dei fekk meir høy for det, heller mindre. Mange heldt det best å slå so slarve som mogeleg, slå som um dei aldri vilde ha høy, då fekk dei mest.¹⁴ I skurdonni tok dei det òg skarpt; men fullt so ille som i slåtten var det ikkje. Når dei hadde skore av, la dei ein grasbendel etter i åkeren. Var siste bandet dei skar, stort, vart kornet drygt, og dei fekk godt år andre året. So passa dei det oftast ut slik, at siste kornbandet vart stort. Det høvde stundom, når dei skar, at vinstre handleden trutna upp. „Du hev gripe gjygri,“ sa dei då. Av kornstråi dei pila på åkeren, når kornet var kome i hus, gjorde dei „øksebukka“, og dei gav dei bukkekjei i jøli. Oksebukkane kom aldri i hop med anna korn; men dei hengde dei på loftet eller i stova til turkings. Når dei hadde fenge kornet i hus, åt dei skurdgrauten. Den som skar seg i skurden, skar skurdgrauten frå seg; men skar ein seg i tri fingrar, skar ein han til seg att. Kornet eller maten, dei kalla det, hadde dei slik age for. Dei måtte aldri kasta korn på elden, og dei pila upp kvart akset på åkeren um hausten. Når dei sådde og det spratt korn ut på åkerreini, jamna dei det innatt på åkeren, so det fekk grott, og når dei treskte, måtte dei aldri spenna maten ifrå seg, „dei skulde skuva Bandet snildt innaat med Høndi“.¹⁵

Buskapen slepte dei ut so tidleg dei kunde um våren. Som andre stader i landet i eldre tid, brukte dei svelteföring. Dei hadde ikkje anna enn buskap og skinn å berga seg med, når skattar og slikt skulde ut. So sette dei på seg so mykje, dei kunde, um hausten. Men når det leid noko på vetteren, var dei förlause plent, og so måtte dei slita seg fram med skogerusk og skav.¹⁶ Dei stunda svært på våren då, og det var ikkje fyrr tåe, so slepte dei buskapen ut på bøen. Fyrr dei slepte, gjekk dei til fjøset med ein eldsnart og las fadervår. „Her var slik Tuml naar dei slepte. Var det mangbølt, heldt kvar Mann sin Buskap paa sitt, til dess dei hadde freda seg, og det var visst kven var „Bukungji“ for Flokken. Men so blanda dei Buskapen — det var det sværaste. Daa stodst det av, kven skulde vera „Bukungji“ for heile Garden — „Garsjagari“ sa dei i Valle.“ Her var so kaldlege Otor; dei ala

paa Bukungarne, kvar paa sin, so dei var mastige og fæle.“ — „Dei gav dei Ormehovud — daa vart dei so vonde.“¹⁷ Krøteri gjekk på bøen ei stund utyver våren, so vart dei drivne upp i buskogen. Dei hadde hjuringar; for udyri var so fæle:

„Heim kaam Hjuringen, burti va Fe'i,
uti va Auga, sund'e va Kne'i,
Armen va av i Obogle'i.
Stakkars liten Hjuringji!“

„Då hadde dei Gamle so ven ei Bøn:

„Love, love Line,
gjøy Solè maatte skjine
yve Dogg, yve Dé,
yve Topp, yve Tré,
yve Fokk, yve Fé,
yve Jomfru Marias kvite Kné.
Hu sit i Stette
byster aa flette.
Hu be'e ti Gud
at de maatte lette,
Dagjen maatte lie,
aa Solè maatte skrie
yve dei smaa Hjuringann'
som gjæter i grøne Li'a.“¹⁸

Det var serleg bjørn og skrubb som jaga etter buskapen; men bjørnen var verst, totte dei: „Det armast etter bjønnetonn; men gror etter skrubbetonn,“ sa dei.¹⁹ Hjuringane var so ille farne, når udyri kom. Dei hauka og hausta, mest dei vann. Stundom hjelpte det å godtala med bjørnen:

„Lo'ne Goffa,
gakk ifraa!
mi e smaa,“

sa dei, og då gjekk han, eller dei sa:

„Aa goe Goffa,
gakk at Bakkjen
aa set seg!“

Då rugga han hit i ein bakke og sette seg. Han vart skamfull, når hjuringjentone lyfte på stakken og synte han berre kroppen:

„Bjønn Bessi,
koss e ditt av dessi,“

sa dei. Då rann han.

196. Stumpeformer, Valle

N. F. 591—97, 684—97
og 1173—11

Skrubben kunde dei klumsa. Fekk dei berre set han, fyrr han såg dei, var han klumsa med ein gong.²⁰ Elles hadde dei i gamal tid ei våbøn eller klumsing mot alle udyri i skogen. Dei las ho med same dei slepte um våren.²¹

„Skrubben var so næpen paa det, kva Namn dei gav han.

„Kaddar du meg graar'e,
reiser eg ifraa di.
Kaddar du meg Skrubb'e,
et' eg meg fudd'e.“

sa han. Og der var eit Ordtøkje: „Der 'an vare nemnd, e 'an stemnd,“ sa dei. So kalla dei han aldri med rette Namnet; dei kalla han „Graabein“ og endaa tidare „Troddi“: „So kòme Troddi aa draape ne“ — det lyddeest annan Gongen. Men det var ein or Aaraksbø som nemnde han med Skrubbe-namnet. Daa vart han i Skrubbe og gjekk med Skrubbarne sidan“.

Mot ørn og hauk hadde dei våbøner. Ei av dei lyder slik:

„Svaalug Ørni,
fjuk i Søri.
Ellen undi,
Øksi paa.
Adde di Unga
sku brenn' upp daa.“

Når noko av buskapen kom burt, „dei gjætte burte,“ som dei sa, turvte hjuringen „barre „hengj' upp Juten“, der Kræturet var set siste Gøngen; so var det paa Staden att andre Dagen. Men „Juten“, det var det same som Rysarne no“.²² Hjuringane hadde oftast øks, kniv og navar med seg i buskogen, og so arbeidde dei kistillar og anna og fletta store korger av bjørketæger.¹ Rart nok skal alle dei største kornkjeri i Setesdal vera hjuringarbeid, både „Gla'Aakri“, „Vikepik“, „Klavegrisen i Rikjè“, „Aamsveipen“ på Ose og kornkjeri til Mugg Byklum.²³ Dei tek frå sju til tolv tunnor korn.

Krøteri gjekk i buskogen til jonsok bil. Då flytte dei på stølen; men dei måtte ikkje flytta sjølve jonsokdagen. Det kom eitkvart på krøteri då.²⁴ Bufardagen heldt hjuringane gjestebod i buskogen. Dei fekk ei potte søt mjølk i kvar stove den dagen, og so åt dei løyping, dravle, når dei kvilte til middag. I øvre dalen var det ikkje sjeldan, at kona sat på

197. Smørstaupe og smørambar, Valle N. F. 867—13 og 910—11

198. „Brautægje“, Set.

N. F. 666—98

stølen. Oftast hadde ho sogbarn, so ho gjætte aldri, berre stelte i bui. Lenger ute i dalen var hjuringane eismale dei fyrste vikone; men so kom slåtten, og då vart det folkesamt på stølone. Ingen vilde vera i dalen. Alle, både gamle og unge, tok på heii. „Heidetidi var den gladaste Tid ein Hjuring hadde,“ fortel ein sogemann til Skar. „Sundagarne var det sers; me var fri, og andre gjætte i Staden. Der kom Skjalefolk — dei skjalast vidt utyver Støylarne; kor han kom, vart han teken det beste dei kunde. Gjætte me, var der Folk aa sjaa alle vide Vegner utyver. Gamle-Olav hadde gjætt so mang ein ærefull Dag; han kom paa slikt Lag allstødt, fyrst han var til rødde um Heidi — „de e so eg mest'e lyt kve'e,“ sa han.“²⁵ Øvst i dalen heldt dei seg på stølone med buskapen upp til tolv, fjortan vikor, lenger ute var dei der berre seks, åtte vikor. Bufardagen hadde dei det gildt. Dei fekk „bufartembe“: „Ostegrisar“, eit stykke fersk ost, mylja i hop med rjome, og dei fekk „bufargrauten“. Det var anten rjomegraut, eller òg var han kokt av søt mjølk med smørauga i. Maten dei fekk bufardagen, kalla dei „bufartrykken“. Um kvelden gjorde dei upp „bufareld“, og so stroka dei til langt ut på natti.²⁶

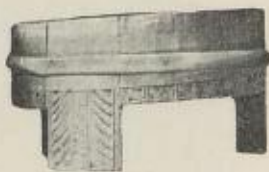
Tussane hadde dei so mykkje stell med på stølone. Når dei flytte til og frå eller millom stølone, stappa dei ein grasdott i bjøllone. so dei ikkje skulde uroa dei. Med same dei kom til stølen, la husbonden seg på kne med dørstokken og bad „støylsmannen“ um lov til å sitja ei viss tid. Han bad „det snildaste han kunde:

„Hus aa Sæti,
Maanas Lætri,
kjære Katte-raasbondi!“

sa han — fyrst det var paa Katteraasstøylen han flutte“, fortel Skar.²⁷ P. M. Søegaard skriv, at alle var med og bad. Skikken var på det nærmaste slutt i hans tid.²⁸ Han var i Valle 1836. Paa stølen Ljaaraasen under garden Tveiten i Bykle var der ei berghøle, fortel Blom,²⁹ og der mjølka dei ei kvit geit på ein viss stein og bad so mannen som fyre sat, um fred. Når dei flytte frå stølone um hausten, slo dei siste kinnerøra ned på dørstokken. Den skulde tussekøna ha, med same ho kom. Tussane flytte inn på stølone, so

199. Ostekollar og ostestaupe

N. F. 536—12, 582—08, 725—11 og 1798—11

fort folk hadde fare derifrå.³⁰ Det var so mykje med tussar fyrr i tidi, og tussebuskap såg dei so tidt i heiane:

„Tussann' fór yve Gjyann-hei
med Buskap aa Bruri ti Feggji;
med Simunsvipa da dengde dei,
so Bloi skvott um Leggji.“³¹

Når alt haustarbeidet var enda, åt dei „skjeisungraute“. Dei reidde av fyrste målet, dei mjølka, etter at buskapen var komen heim frå stølen, og av mjøl som nett var male av det nye kornet. Dei tykka sauemjolk og hadde attåt.³² Grauten åt dei „skjeisundagen“, sundagen etter skeidet, og av det kjem namnet.

Um vetteren tok folk det med ro i Setesdal, serleg då mannfolki. Det hadde ikkje sin grunn i latskap, det var berre den gamle måten å leva på. Som det var skikk hjå våre forfedrar og er det enno millom primitive folk, levde dei um vetteren av det dei hadde samla i hus um sumaren. Dei tok aldri ut på noko arbeid og dreiv ikkje med småarbeid av gogner og slikt til sal. Kvar mann var sin eigen snikkar, smed, skomakar og timbermann, og gjorde det som trongst so til husbruk.³³ Var det noko sérs arbeid, dei skulde ha gjort i bygnads- eller bunadsvegen, leigde dei kunnige folk til slikt. Då bytte dei ofte arbeid, kørde heim høyt og ved eller gjorde noko anna i staden.¹

Hustekking var eit arbeid for seg sjølv. Dei kunde ikkje fara smått med det, og so gjorde dei dugnad. Dei som var med i tekkjelaget, hadde plikt på seg til å møta, oftast tvo or kvar stove. Dei som gjorde dugnaden, stelte seg til med mat og øl, so det var flusande. Det var løni dei fekk. Tøkedugnad heldt dei helst um våren eller i håbbalen.¹

200. Smørambar frå 1675, Valle
N. F. 562—11

Ut anum dette gjorde dei det arbeidet som fyre barst på garden, kvart arbeid til si tid. Dei slakta, treskte, hogg ved og kørde heim høyet av heii. Det siste var sværaste arbeidet. Dei byrja like etter jol og heldt det til langt ut i mars månad. Mange drog høyet heim. For fødingi skuld sette dei seg ikkje til med hest frå hausten av. Dei selde han, og so måtte

dei draga. Dei drog, so dei drap seg mest. Det er sett til mang ei helse på høyskogvegen. Dei leigde mykje folk til å draga og gav åtte skilling dagen.³⁴ Kørde dei høyet, var det tolleg greidt arbeid. Når vêret var godt, og det leid fram mot våren, kunde dei ikkje ha det likare. Dei gjorde berre ei vending um dagen. Ein og annan, helst busetar og ungdom, dreiv snørefangst. Stundom nista dei seg ut og låg heile vikone på heii. Dei budde i stølsbuene.

Når karmennene ikkje hadde noko støre å gjera — det var stygt vêt eller so, sat dei rundt i stovone og rødde med kvarandre. Eit bil var det mange slike „stogelauparar“, dei kallar dei; men no er det berre nokre få som held på den gamle skikken.¹

Kvendi hadde mykje meir å gjera, um det ikkje var fullt so annsamt som um sumaren, då dei gikk jamsides med karane i slått og skurd og hadde alt husstellet attåt. Dei slapp utearbeidet no. Dei skipa i huset, stelte krøteri, og so spann dei og vov og sydde og sauma alt dei trøng.

Fjøsstellet var største arbeidet. Dei gav krøteri tri gonger um dagen, morgon, middag og kveld. Ein gong um dagen fekk kyrne „Agne“. Det var helst, når dei var utatø og brynnte etter morgonmålet dei fekk det. Agnene „tøysa“ dei. Dei hadde dei up i „sæa“, eit trekjær, og slo varmt vatn yver. Dei hadde åre i fjøset, so det var lett vint å verma vatn. Elles brynnte dei med kaldt vatn; men ei ku som nett hadde børe, vermdede dei vatn til, og gav ho mjøl dei fyrste åtte dagane. Dei mjølka tvo gonger um dagen. Fenaden (sauer og geiter) gav dei på same tid som kyrne. Dei fekk litt korn, når dei hadde lembe. „Dei mokka Fenaren, dei Gamle, jamt yver — det var den sprækaste Molk du kunde faa. Var det daa Fatigsfolk som ikkje var Mann til aa føda ei Kyr, so hadde dei Fenar, ein Sau eller ei Gjeit. Daa turvte dei inkje syta.“³⁵

Det fylgde so mange gamle truer og skikkar med buskapstellet. Når dei møka i fjøset, måtte dei ikkje gjera det for vel. Det skulde alltid liggja noko etter. Heller ikkje måtte dei

201. Smørambar N. F. 859—97

202. Stettefat, Valle

N. F. 690-11, 958-13, 688-11 og 899-97

sopa godt or båsane eller mjølka vel eller brynna til botnen i bytta. Det som var etter, slo dei ned og tok nytt vatn.³⁶ Dei måtte aldri slå buskapen med ei vidje eller vridi stong. Då kom det utriv på han.³⁷ Helst var det vel svive-sjuken, dei fekk, dei vreid seg og sveiv rundt. Vidja er vridi, veit me. Stundom vart krøteri slegne av draugar, daude folk. Då var det best å draga eit likklæde tri gonger yver krøteret,³⁸ eller dei slo det med eit tjeld som hade lege yver ei likkiste.³⁹ Kvigor som bar, trutna ofte upp i juret. Då strauk dei tri gonger andsøles kring juret med ein stakk av ei kone som hadde fenge gut fyrste barnet.⁴⁰ Det hōvde stundom, når eit kvikjend hadde foster, at fosteret ikkje rokk fram. Det skrumpa inn og vart til stein. Det vart bustein av, som dei sa. Då brukte dei bustein til å løysa upp med. Men rette busteinen tok dei av ormane. Blåsmessedagen legg sju ormar seg i ring og blæs bustein. Dei blæs mot kvarandre, og den som er veikaste til å blåsa, lyt inn i ringen. So hōgg dei andre han og sputtar på han, og til slutt vert han bustein. Den av ormane som då fyrst kjem til vatn, fær busteinen og vert drake. Medan ormane er av og drikk, lyt ein passa på å snitta steinen til seg. Busteinen var so nytteleg å ha. Det fylgde slik lukke med han. Den som hadde bustein vart aldri fatig.⁴¹

Ymse krøtersjukdomar var finnar og trollkjeringar skuld i. Finnane skaut etter krøteri, so dei datt på staden. Det var so speleg, når fjøsdøri vende mot nord, då kunde dei skjota like inn i fjøset, og stod fjøsreka utanfor døri, skaut dei til måls. Slakta dei eit gjøldslenaut, la dei ein stein i båsen i tri dagar. Elles miste dei det nautet, dei sette på båsen att.⁴² Fekk ei ku finnskot, holor i kroppen innunder hudi i vombi og ved frambøgene, skov dei bly av ei kule, det var skote rein med, og gav kui i noko deig eller graut.⁴³ Trollkjeringane kunde drepa eit krøter på staden, dei, like eins som finnane. „Ko Furu e detti! sa Trydalskaana; Granne-

kaana grev i Mittingje me 'n Kjæss-lem, so Blo'i ryk'e," sa ho — det var tidleg Joledags Morgonen. „Ditt Nautehovu du e!" sa Mannen; „at du ha daa 'kji lært so mykje, at du kunna døyve de," sa han. „Koss ha eg daa silt fari," sa ho. „Alli ko taalt

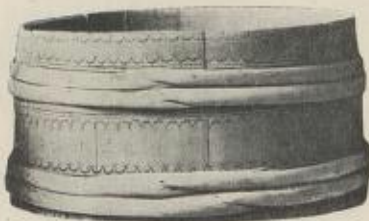
Dagann' i Vikunn òvigt," sa han. Um Kvelden laag beste Kjyri dau i Baasen." Dei kunde varna seg på onnor vis òg. Dei sette seg i åren og krossa i oska og tok so ut og gjekk tri gonger kring huset.⁴⁴ Trollkjeringane mjølka kyrne, so det var på livet. Hengde ein snjosokkane slik, at reimane hekk ned, mjølka dei i reimane, eller dei sette ein kniv i ei bjørk og mjølka i skaftet.⁴⁵ Dei kasta vondt på kyrne, so mjølki vart urein, då måtte dei mjølka gjennom det gamlaste sylvet dei åtte.⁴⁶

Når ei ku skulde kalva og fōr til å dra oppunder seg, krossa dei oppyver henne og sette ein kniv i simsi. Når ho hadde bōre, kasta dei aldri etterburden ut. Kom han ut, og det var kaldt, so han klaka, vart kui sjuk. Fyrste mjøldrikkane, dei gav, vigsla dei. Dei sveivde ein eldsnart, brand, tri gonger andsøles kring bytta, eller dei kasta ei glo nedi. Andre målet dei mjølka, gav dei til eit fatigmenneske. Då fekk dei godt av kui. Var det ei frums, kvige, som kalva, då var det endå fleire sveivar. Dei kasta ein kniv i brynna, fyrste gongen dei brynnte. Fyrste målet dei mjølka, hadde dei slikt strev med. Dei laga seg som det var so stort og tungt. Frumsi vart truleg ei svær mjølkeku då. Ein gut og ei gjente streta og bar og heldt bytta tvihendes. Dei kvilde seg med kvar dørstokken og krossa seg. Alle let som dei var forstøkte og spurde, kva furdor dei bar på. „No bere me Frumsemaak, stor aa go, o' Fjosè", svara dei. Ved eit slikt høve vart sjølvsagt ikkje vetti gløymde. Dei bar til vettetreet og slo ned ein skvett, og so sa dei eit vers, der tvo linor lyder slik:

„Et søtt aa godt
av go Frumsemjaakk!"

Dei baka frumsekake, og alle skulde ha eit stykke av den. I Bykle sende dei til og med ei kake til kvar kyrkjesokn.⁴⁷

Dei stelte godt med buskapen sin i Setesdal, so godt at ein mest lyt undra seg. Sjølvsagt var sveltefōringi fæl; men det hadde tidi og tilhøvi meste skuldi i, og det var ikkje betre andre stader, heller verre. I grunnen var ikkje krøteri dyr i Setesdal, dei var noko nær som folk. Dei tala til dei: „Kaami no adde mi smaa!" sa ho som stelte dei, og dei kom alle både store og små. Ei frums skauta dei, når dei hadde mjølka fyrste målet. Ho hadde

203. [Mjølkekolle frå 1832, Valle
N. F. 881-11

204. Ostestaup, Austad
N. F. 442-97

205. Mjølkebolle, Valle
N. F. 557—11

206. Vengebolle, Bykle
N. F. 592—97

vorte køne då, skynar me, og det var plent som eit køne-skaut, dei sette på ho. Dei hadde ein vrins under, so det stod ende upp i ein pik som dei gamle setesdalsskauti. Det var av lin, drivande kvitt med kniplingkantar. Glugget var eit langt, kvitt, glugga linband, dei knytte kring halsen. Endane låg langt burtetter ryggen.⁴⁸ Kjeungar og lømb skirde dei. Det var Skirtorsdag dei gjorde det. Dei auste vatn på hovudet og gav dei namn og lyste gode ynske yver dei:

„Blaamann ska du heite,
vi' Gud deg kveikje.
Ete grønt Gras,
drikke kaldt Vatn,
fygje vel Buslone
ti Sumaarè.“⁴⁹

Som me ser, hev dei ikkje gjort so stor skilnaden på krøter og folk, dei både døypte og skauta dei.

Matstellet var tolleg lettvtint. Kosten var uvand, so det tok ikkje lang tidi å få han i stand. Dei åt fire gonger um dagen, og måli var „bitål“, „dugurd“, „non“ og „øyktebite“. Til bitåls var det skyr, smør og brød og oftast sur ost, til dugurds graut og skyr eller kabrette, prim; til nons det same som til bitåls og stundom med noko kjøtt attåt, og til øyktebite var det graut att. Kosten var den same vetter som sumar; men sjeldan hadde dei kjøtt um sumaren. Det varde ikkje so lenge. I heietidi brukte dei mykje haglette til å spara på brødet.¹

Brødet dei brukte, var flatbrød av byggmjøl. Dei baka haust og vår. Noko av brødet var „nept brau“, dei kalla, Det var som det andre, men berre knept i hop i ein fir-kanta pakke, so dei kunde føra det, utan at det gjekk sund. Dei brukte det på heii, og når dei elles nista seg ut. Stump baka dei berre til dei store helgane, jøl og påske. Dei låga han av malt og rugmjøl og sette kveik i deigen med ølgjær. Dei steikte han i basstoveomnen; men fyrst forma dei han i utskørne treformer (fig. 196).

Smøret kinna dei kvar laurdag. Ofte var det vondt å få smør, og då var det sjølvsagt trollkjeringane som var ute att. Då hadde dei so mange råder. Dei kasta ned i kinna ei sylgje som hadde gjenge i tri arvar. Dei sette kinna på årehyrna og kinna eit bil på kvart hyrna. Dei skura mjølketroggi med mold frå kyrkjegarden.⁵⁰ Stal trollkjeringane rjomen av trøgi, noko som ofte hende, måtte dei kasta eit

trøg på elden med rjomen på.⁵¹ Ei trollkjerring på Homme i Valle var so uheppi ein gong. Ho hadde nett kinna og samla smøret, so bad ho tenestdrenge sin kinna vidare på saupet, og ho sa han fyre, at han skulde segja: „Simle og samle or kver manns kinne“; men han sa: „Simle og samle or kver manns kāmra“, og so veit me, kva der kom i kinna.⁵²

Grauten koka dei av byggmjøl og vatn; men stundom brukte dei mjøl til mauk, og då kalla dei det tukkje. Kjøtet salta dei og turka eller røykte det. Dei slakta ein sau um hausten til kvar av husens folk. Av blodet og innmaten laga dei „kurvepylsor“ som dei salta og røykte. Stundom slakta dei ein kalv òg. Kjøtt brukte dei lite og inkje til kvar dags, og um so var, skar dei oftast berre noko av sidekjøtet og steikte på glørne. Kokte dei kjøtet, gjorde dei spa, supan, på det. Dei hadde på ei jamning av byggmjøl. Elles var kokt kjøtt og spa, soden mat dei kalla, gjestebodskost; men då kokte dei helst spaet på ertar og nepor. Annan gjestebodskost var kling, kvit, søt ost og gumbe. Fisk brukte dei lite av, og aldri fersk. Dei fiska det meste på bekken um hausten. So salta dei ned og hadde til jolefisk.¹ Til likferds brukte dei òg fisk.⁵³

I gjestebodi brukte dei alltid øl til drikke. Dei bryggja tvo gonger um året, til jøl og til slåtten, og elles når dei heldt festarøl, bryllaup og likferd. Det var helst so, at dei bryggja mykje øl, og Gjellebøl klagar yver at det gjekk for mykje korn med til ølbryggjingi. Han rekna ut, at dei brukte minst tusund tunnor korn til året i Valle og Byggland.⁵⁴ Når dei bryggja, stakk dei inn jarn på sida av kjéret, og av vørteret bar dei til vettehaugen, der dei mulla og las noko. Dette hev me døme på frå slutten av 1600 åri.⁵⁵ I seinare tid la dei ei salmebok på gongkjéret og sette tvo knivar i gjordi, og dei gav vetti øl.⁵⁶ Både gongkjéret og øltunnone krossa dei.¹

Denne skildringi av kosthaldet i Setesdal gjeng attende til 1820—30 åri. På Gjellebøl si tid, 1770 åri, var det umlag like eins,⁵⁷ og me kann vel gå ut ifrå som visst, at slik hev dei levt heilt frå millomalderen av. Kosten no er heller ikkje stort onnorleis. Dei hev fenge eit femte mål, kveldsmaten. Då et dei graut og skyr eller jordeple og skyr. Jordeple brukar dei mykje no. Til nons kokar dei oftast eple, og dei reier graut av dei. Kaffien er sjølvsagt komen. Han er mest viss til fyrste målet, og til nons tek dei seg gjerne ein kopp. Sume stader tykkjast kaffikjellen hanga yver elden heile dagen: „Han kann drikke Øl, aa 'an kann drikke Brennevin,“ sa Byklaren; „men ti vare so timeleg og lageleg i Kroppè som av Kaffi — de

207. Ostestaup, Bykle N. F. 574—97

e umogelegt," sa han. Kaffien kom til dalen, då dei la postvegen.⁵⁸ Det var i 1840 åri.

Dei sat ikkje ved bordet, når dei åt. Det gjorde dei berre um jolekvelden og i gjestebodi. I kvardagslaget sat dei her og kvar burtetter pallane. Grauten åt dei av gryta, då heldt han seg passeleg varm. Dei sette gryta på pallen og åt tvo og tvo i senn. Dei slepte ikkje kven som helst til burt i gryta. Det var som ei vyrding, at ein framand mann fekk eta av gryta: „De e so gjill 'n Mann'e, han må nog et' o Grytunn'," sa mannen i Berdalen til kona si, ho vilde ausa upp grauten i eit fat til lastehandlar Stray frå Kristianssand.⁵⁹ Smøret sette dei fram i øskjor eller ambrar. Dei var oftast vakkert svidde (fig. 197-201). Brød tok dei seg sjølv i bordkista eller frå „braudtægja" som mange stader stod på bordet allstødt. Brødtægjone var anten fletta av bjørketæger eller laga av trebøygje. Då var dei for det meste utskørne (fig. 198). Mjølki hadde dei i trog og kollor eller uvande trebollar (fig. 203, 205 og 209), kjøt og supan i trøg eller store trefat, og osten stod på ostekollor eller ostestaup, fint skørne eller svidde (fig. 199 og 207). Karmennene åt med tollekniven. Kvendi hadde ikkje knivar. Dei hjelpte seg med fingrane eller grov med ein brødmøle i smørøskja. Treskeier brukte dei alle dagar.

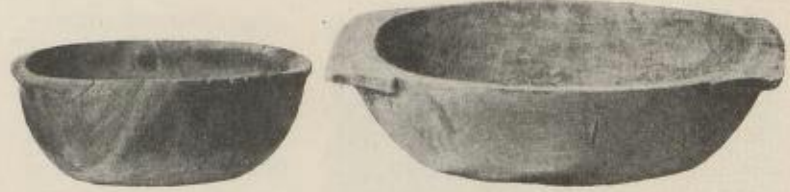
Dei las fyre og etter maten, og dei tok hatten av, når dei las; men elles sat han på hovudet. Dei hadde slik age for maten. Dei vanvyrde ikkje den minste brødmølen. Datt ein brødmøle på golvet, tok dei han upp, kysste på han og åt han.¹ Dei måtte ikkje slengja skeii uvyrdsleg frå seg: „Kastar du Sponen, kastar du ifraa deg a Maalti' Mat'e," sa dei.⁶⁰ Av all ting dei hadde i koppår og hus, skulde allstødt noko vera etter, graut i gryta, korn i kjeri, mjøl i bingen og brød i byrda. Skrapa dei snautt, vart dei nøydde til fyre enden å skrapa. Dei måtte aldri eta på berr botn heller.⁶¹

Framandt folk som dei gav mat, sette dei ved bordet. „Det var ei Vyrding fyrst dei fagna med Mat, at Bordet var vel skipa. So sette dei fram heile Stavøskja med Smør og Haugar med Braud, og Ostestaupet innmed. Og Mjøl — heile Kolla med Rjomen paa stod paa Bordet. „Ha du no vilt set deg 'naar fengje deg noko Maté." sa dei. „Kvæ veit

208. Ølstaup, Bykle N. F. 503—17

um du ha vilt sett deg innat." Dei felte det *til* paa so mange Maatar; men det vart rekna til Fisl aa segja: „Ha du vilt vore so snill aa sett deg inn-at." — „Aa de varte vel liti av me di," sa dei, fyrst han takka for Maten. Aa eta snautd Bord var uvisklegt: „De e bet'e ete mannlegt ell

209. Mjølketrog, Bykle N.F. 606—97

210. Mattrog, Valle N.F. 981—11

leive skamlegt," sa dei." — „Ein Granne fekk barre Skjenk. Med Mat måtte dei inkje fagna han — plent som han hadde teke ut solten ifraa Heimen." Når dei skjenkte, fór dei etter det gamle ordet: „Det e 'kji fullt, fyr de ivi renn'e." Dei unnte ein vel. „Dei totte ugodsklegt, fyrst Drykken inkje „tok aa": „Han e forgjord'e; de ri'e 'kji Guss Gaavu aa 'an!" sa Gamle-Berte Haugå.⁶²

Til gjestebodi stelte dei til so mykje mat og skipa bordet på beste måten. Klingen la dei på store trefat med kvitostskivor uppå. Ved øvste bordsenden stod høgsæfatet. Oftast var det på skap som ein vengballe (fig. 206). Gumben la dei paa gumbefat, dei kalla. Det var små stettefat eller borddiskar (fig. 202). Kjøtet stod i trøg og trefat, fleire stykke nedetter bordet, og skeier la dei fram, men ikkje knivar.¹

Huset skipa kvendi som skikken var. I kvardagslaget gjorde dei ikkje so mykje av det. Dei reidde upp sengene, sette koppar og kjerald til rettes og sopa golvet. Men dei sopa ikkje vel. Noko lite bos måtte vera etter. „Der var Tru med det. „Sopar du vel, sopar du Lykka ifraa deg," sa dei. „Sopar du vaakje, vare du rik'e; sopar du vel, vare du fatig'e," sa Gunne Norenaa, og mange sa som ho.⁶³ Stova vaska dei tvo gonger um året, jol og jonsok. Dei sandskura veggene tri, fire kvørv uppetter. Ovanfor var det svart av røyk og sot. Sjølv bada dei seg kvar laurdag. Dei tok basstøvebad både gamle og unge. Ikring 1830 slutta dei med det (sjå s. 179), og etter den tidi hev det vore so ymist med laugingi. Men dei laugar seg då i fjøskjéret stundom,¹ og stend i so måte yver folk i mange andre bygdelag, der dei ikkje hev lauga seg på år og dag. Skinnfeldane døyvde dei i basstova, og klædi tvo dei i fjøset. Skjortone vaska dei so drivende kvite. Dei saud lut av oske og tvo dei med.⁶⁴

Dei hadde ikkje klokkor i dalen i eldre tid, so såg dei på soli, kor langt dagen var liden. Morgon og kveld retta dei seg etter stjernone. Um morgonen såg dei på „Dagsjønna" og um kvelden på „Fiskji" eller „Jakops Stav" som ho òg var kalla. Var det ikkje stjerneljost, kjende dei det på seg, kva bil det var.⁶⁵ Dei stod upp med soli og la seg med soli både sumar og vinter, skriv Gjellebøl.⁶⁶ Dette er vel litt stridt, helst når det gjeld vetteren; men tidleg la dei seg nok um vetterkveldane; for det var smått stell med ljøset, dei brukte. Det var berre tyrespikar eller „skunda" som dei kalla dei. Det brukte dei langt ut i 1800 åri. Då la dei

211. „Nystøskje“, Valle

N. F. 726—11

So la dei Ljorefjøli paa. Var so Glodskjøra stor, var det varmt eit heilt Bil utetter Dagen.“ Naar det kolna i stova, sat dei på fjøstrevet med arbeidet sitt (sjå s. 183). „Andre Gøngen dei elde var mot Kvelden. So skara⁶⁷ dei Elden fyrst dei notta seg. Det var traat dei skara ned ei Kjuke eller ein Bork til aa „halle Ellsmoiri“. Var der ikke Eldsmor etter um Morgonen, so laante dei Eld. Jamnaste la dei av med Eldskøra.“ — „Dei skara Elden so virkeleg allstødt og krossa seg; daa rymde den Vonde,“ sa dei. „Vi ’an have Fre i Husi, maa ’an skare Ellen vel,“ sa Signe Bendiksdotter.“⁶⁸

Mannen og kona låg inne i stova. Dei andre låg på fjøstrevet. Dei krossa seg kvar morgon, med same dei slo upp augo. Gjorde dei ikkje det, „flaug dei å“, som dei kalla det, når den vonde hugen herska utyver og tok på alt dei trådte etter. Dei song „Dagvisunn“, då hende ikkje noko vondt den dagen. Dei hadde tvo dagvisor — „Den signede dag som vi nu ser“, den song dei helst um sundagane, og „O Gud ske lov til evig tid“ um kvardagane.⁶⁹

Folk som bad um hus, vart aldri nekta. Det hemnde seg å nekta hus. Fatigfolk og fantar som gjekk og bad seg, fekk alltid noko. Sume fanteflokkar som dei likte sers godt, gjorde dei plent gjestebod for. Dei klinte og bryggja, når dei venta dei.⁷⁰ Kom folk inn, helsa dei „Guss Fre Denn“, og dei i huset svara „Gu signe“. Var det framandt folk

212. Grautambar, Valle

N. F. 913—11

Merkt GKD P NS 1090

som kom, snudde husbonden talen til dei, og der var stilt i stova. Kom ei fatigkone inn og bad seg, og ho var med barn, sa dei: „Gu signe deg aa de du ber’e me deg“, når ho takka for det ho hadde fenge. Møtte dei nokon på vegen, helsa dei „Gu Moti“, og svaret var „Gusigne“.⁷¹ Dei sa *du* til alle menneske både høge og låge og tok aldri hatten av for nokon. Han sat på hovudet, når dei kom inn i stova til

folk òg. Dei nevehelsa når dei møttest ved kyrkja, på tinget og i gjestebod og elles, når dei råka folk frå ei ònnor bygd, og dei kjende dei.¹

Um kveldane samla dei seg mykje i ei eller onnor stove og sat og rødde, men mest vilde dei høyra „Gamalt“. „Sogemennene reikna upp gamalt i Kapp; dei heldt det Næter og Dagar, til *ein* var kvitt. Det skilde kven som var greidare i Ordlaget: „Aa sei’ a grei Mening me faa Or“ — det var Hegdi.“⁷² Ungdomen samla seg i stovone og dansa, og dei gamle var med. Torkjell Bjørnsson dansa og tok blindetjuv til han var 70 år gamal.⁷³ Um sumaren heldt dei seg på dansefløti. Dei samla seg visse dagar, helst sundags- og laurdagskveldane, og gjorde upp eld og dansa. Småborni leika seg og hadde gaman dei like eins um sundags- og laurdagskveldane. Dei hadde so mange leikar — „Hindeleiken“, „Gøyma belte“, „Kasta Kakl“, „Mass og Kristi“, „slengja Revsrova“, „føda Sauen“, „smjuga gjennom Luen og Gruen“, „vera Bjørn“, „bomma og løyna“, „bera Stabben“, „gjare um Næpa“, „køyra Beit“ o. fl. a.⁷⁴

213. Brurebolle, Valle

Dei gamle var so glade i felespel og dreiv so mykje med det. Dei hadde langleik òg. Bøker var dei so øre etter å lesa. Dei sat på fjøstrevet og las. Det var helst sogebøkene dei totte um — Snorre og so krønikekene um Karl Magnus og Holger Danske. „Tvo hundreviseboki“ var òg mæt, og so hadde dei „Prestepina“, „Fandens fire Døttre“, „Fattigmands Husven“ o. fl. a. I skifti stend ikkje nemnt so få bøker, men mest i dei frå slutten av 1700 åri og fyrst i 1800 åri. Lesehugen hev vore størst då. Men so kom den store vekkjingi i 1820 åri. Sogebøkene brende dei upp og like eins felone, og dei slutta med leiken og dansen i stovone. Dei hadde berre gudsordbøkene att, og dei maatte vera av eldste slaget.⁷⁵

Heilagdagane var det so strengt med. Dei måtte aldri gjera noko då, berre det som var plent naudsynleg. Ikkje måtte dei raka seg, og ikkje smyrja skorne sine ein gong. Handi visna på ei gjente som hadde pila ørte-knappar (ville vikkor) ein sundag, og ei gjente som hadde skøre neglene sine og vendt seg mot nord, då ho vaska håret sitt, gjekk heimatt, og då kvad ho:

„Du synduge Saal!
Me sundagsskorne Negla
Aa nortvegji Haar!“

Skulde dei leva plent rett, måtte dei i grunnen berre eta og so lesa teksti for dagen.⁷⁶ Slik lærde dei i minsto; men um setesdølene meir enn andre levde etter det dei lærde, er eit anna spursmål. Det var vel helst berre gamalt folk og dei som var av „læraro“, som var so stempla. Ung-

domen dansa og strøka både um sundagen og andre heilag-dagar, det veit me.

Av helgane var joli so sèrs. Dei hadde so mange skikkar og vedtak dei fór etter då. Som fyrr er nemnt, bryggja dei til jol. Vanleg bryggja dei ei tunne. Ei halvtunne var det minste. Det hadde kongen sagt, og det er rett nok. Det er påbod både av Haakon den Gode, Olav den Heilage og Magnus Erlingsson.⁷⁷ Dei spådde av gongkjeret, koss det gjekk i joli. Dunå og saud det for mykje, vart det slagsmål i huset. Fekk dei ikkje ølet til å gå, slo dei ein skvett på åren til vetti. Elles passa dei alltid på å gjeva vetti og tussane øl jolekvelden. Dei bar til vette- eller tussetreet, og i gamal tid sette dei ei skål med øl og ei med vatn på årepallen for vetti, og so brende dei med svovel. Eller dei skvette med øl og vatn rundt åren og heilt ut til fjøsdøri.⁷⁸ Når dei tappa upp ølet, skok upp, dei kalla, drakk dei skòkedrykken alle i huset. So bar dei til grannane, so

214. Skrin til festgåvor, Valle N. F. 1134-11

mange som hørde til skòkdrykkjelaget, ein nottung til kvar. På Langeid bar dei til kvarandre alle fire mennene i Heimigard og på Øyrak der det var seks menn, bar tri og tri til kvarandre. Dei vigsla skòkedrykken — kasta ei glo eller ein brødmole ned i ambaren.

Dei slakta ein vèr til jol eller ein bukk, „Jolebukken“ dei kalla. Hadde dei ikkje ein bukk, tok dei ei geit, „Jolegeiti“. Dei var umfram anna krøter, dei batt dei i fjøset og gjødde dei. Som fyrr nemnt fekk jolebukken „òksebukkan“, dei batt, når dei pila aks på åkeren um hausten. Då dei byrja med griser, slakta dei ein gris. Underleg nok stakk dei ikkje grisene det fyrste, dei sette ei rennesnare kring halsen, heiste dei upp og kverka dei. Fyrst når dei hadde skòlda grisen, skar dei ut barken og tappa blodet av han.⁷⁹ Dei baka lefse og stump og ei kake som dei la på bordet jolekvelden. Uppå kaka var det baka ei høne med egg rundt (fig. 247). Kaka låg på bordet heile jolehelgi.¹

Jolaftansdagen heldt dei jolaftansotte, dei kalla. Dei var uppe tidleg i otta, og dei hadde slik moro, då dei stod upp. Den som vakna fyrst, gav dei andre ris, „Joleskjerka“, som dei sa. Kvendi vaska, kinna og klinte, og karmennene hogg tyre og ved. Dei bar inn mat, vatn og ved, so dei hadde flusande joledagen ut det minste. Dei rudde og sopa i tunet for oskereii. Henne var dei so redde. Dei sette tjørkrossar yver dørene og på tunnor, kistor og kjer. Yver stalldøri sett dei ei Simunsvipe og hogg inn ei øks, og dei la stål i kornstaden, so ho ikkje kom til der og tappa øl.⁸⁰

Reii kalla dei stundom for „Staalifæri“. „Lusifæri“ sa dei òg; ho var ute notti fyre solhøv. Staalifæri hadde namn etter StaaliSkavhedderè, den mætaste i ferdi. Når dei baka stump til jol i Homme i Valle, gav dei Staali ein stump. Dei la han på basstovomnen eller basstovpallen. Stundom la dei han på kvilesteinen ved døri.⁸¹

215. „Nystebomme“, Valle N. F. 549-11

I skymingi fór dei rundt og skaut inn joli. Dei som skaut, vart bedne inn og fekk øl.

Jolaftanskvelden sat alle i hop kringum bordet, når dei åt. Dei sat der berre denne eine gongen i året. Då var det so sakneleg, um ein var fallen burt sidan sist dei sat der. Dei hadde ljøs på bordet, og det måtte dei ikkje sløkkja. Det skulde brenna til endes. Då spådde dei av det. Halla veiken, var det feigt folk i huset. Dei „toppa fyre seg“. Det gjorde dei, når dei hadde ete av, og bordverset var sunge. Då sa dei:

„Toppe, toppe Taari!
maa eg liv' at Aari.
Toppe, toppe Ljos!
maa eg liv a ònno Jol —
toppe haagt!“

sa dei og heldt handi oppyver logen. Toppa det, logen vart høgare, skulde dei leva. Stod det stilt, var det på voni. Men lægna det, då var dei feige.

Dei kunde få vita, kven dei skulde verta gift med, jolekvelden. Dei tok ei skål øl or kjeret og hòpa seg ut og burt til låvedøri. Der drakk dei ut skáli og slengde ho attyver seg inn døri. Då kom han krabbande yver låvebriki den dei skulde ha. Dei kunde hòpa seg ut tri dører òg, med vatnet dei hadde vaska seg i. Då sat han på tòka. Eller dei hòpa seg tri gonger andsøles rundt basstova jolaftansdagen, når dei døyvde kvardagsklædi. Glåpte dei då mot veggen tridje gongen, såg dei den dei skulde ha. Stundom sat dei „Glumsnotti“ — det var jolenatti dei kalla so. Då måtte han ikkje høyra på, når dei las um kvelden, men røma ut, den som vilde sitja. Han sette seg ved bordet med ein bolle brennevin, ein bolle øl, ein bolle mjølk og ein bolle vatn framfyre seg og sa:

„Her set eg meg i Fa'ns Namn;
skaff meg so min Kjærast fram,
um 'an ska kaame o' Helviti.“

216. Grautambar frá Valle Festegåve N. F. 1110-11
Merkt: V T S 1698 DET AR GIFET SIGRID NOMELAND

1721

1751

1754

1811

217. „And og hønør“, Bygland

N. F. 1197—11, 336—97, 238—12 og 588—95

Då kom den dei skulde ha og drakk av ein bolle. Drakk han brennevin, vart dei rike, øl, vart dei stendige, mjølk, vart det trøngt for dei; men drakk han vatn, vart dei blåfatige. Skulde han ikkje verta gift, kom det ein med hakke og spade, plent som der var likferd. Dei „klædde Jolestolen“. Då klædde dei ein stol med dei klædi dei skulde ha til kyrkje joledagen. Men elles fór dei plent som når dei sat Glumsnotti.⁸²

Joledagsmorgonen gjorde dei eld på av ni vedslag. Låg der stikkor og strå i kross på tilet, var det feigt folk i huset. Hestar og buskap fekk god mat. Dei gav kyrne vallhøy: „Idag e de Joledagjen,“ sa dei og la høyet i båsen. „Hesten fekk Deig og Malt; dei tok eit Kvørtel Korn og gjorde Malt av. Um Morgonen stod han sveitt som Sil so tidt, av dñ Hestarne var ikkje vande med Mannemat.“

Dei byrja alt å drikka frå morgonen, av:

„No vi me drikke i Jolo,
Som Bonden hev okko lova.
Fyst'e me kom' at svorte Mollinn',
Daa have me Roi ti sova.“⁸³

Dei var ofte på godt lag, når dei kom til kyrkje, og dei kappkøyrdde heimatt frå kyrkja. Resten av dagen held dei seg i ro heime; for dei heldt han so ut ifrå heilag, fyrste joledagen. Dei måtte ikkje so mykje som vaska ei skei eller sopa tilet. Dei lea ikkje maten av bordet, ikkje møka dei fjøset og ikkje tok dei inn eit klædeplagg frå loftet, um dei aldri so mykje trong det.

Men so tok dei sin mun att andre joledagen. Dei var ute tidleg og møka for kvarandre i fjøset. Det var slik gissing, når studraren kom, kven som hadde møka. So vart dei henta heim og fekk øl — „Mokstretus“, dei kalla. Ei tid på dagen væpna dei seg alle, både store og små, med staurar og stenger og slo inn under krakkar og senger og skåp og skreik:

„Ut Dverg om Dynn,
inn Kaarn aa Kyr!“⁸⁴

„Dei „rei um Hus“ — svarma utyver fraa Gard til Gard og reid kringum Husi. Dei reid fyrst kringum Stall og Løde og

Fjos. So var det Vaanningen; daa stødva dei med Hella og fekk Øl. Dei reid i Kross og i Krans i Tunet — der var so kaldleg ein Tuml.“ Sume reid like inn i stova. „Dei brynnte Hestarne i „Frobrunnann“ — daa drakk dei „Stefansvatn“. Der kom slikt Triv paa Hesten daa, av di det var „vigt Vatn“. Den som drakk fyrst, drakk Vin. Frobrunnann' var tri Aatehøl med „Vrøngevje“. Dei søkte til or heile Austad og Sandnes Sokn; jamvel or Bygglands Sokn kom der Folk. Dei tok ut i Otta, den eine tidlegare enn den andre, og køyrdde som dei var hamgalne. Rakk mange fram i same Stundi, daa slost dei paa Livet. Ein laut i og druknast i Brunnen“. — „Frobrunnann' stod like tidne allstødt, heile Vetren igjenom. Vatnet ida seg og klædde seg jamt med Fraud.“

„Um Kvelden var der „Anndagsgjestebo“. Dei bar ihop Øl, ein Nottung fraa kvar Støge. So dansa dei og drakk, og stundom lykta Leiken med Slagsmaal.

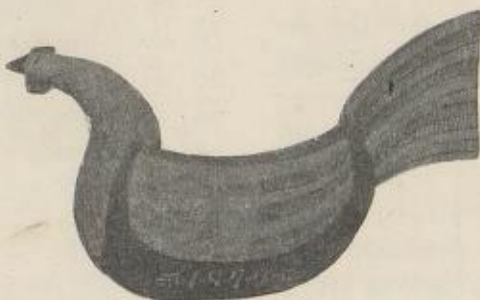
Det skilde mykje kva Fugl han saag fyrst, den Dagen. Var det ein gul, daa vart du tett, og turfte barre lite; var det ei Skjer, daa vart du hol, og turfte mykje heile Aaret.“

„Sjaundi Dagjen i Jolo“, Nyaarsdagjen, reidde dei „Bassegrauten“ og „ropa Bassen“, av di daa snudde Bjørnen seg i Hiet og glaapte seg kringum, og tok „Heiebiti“.⁸⁵ Med same der var reidit, la Borni hit til Fjoset med Graute-tvøra og ropa: „Bassi, Bassi! kaam aa sleik av Graufforunn' sjaundi Dagjen i Jolo!“ sa dei. Daa var der ein som hadde løynt seg attan-aat Fjoset og tok Tvøra av dei; han hadde veivla ei Fylle⁸⁶ kringum seg og var Bjørn.“

Tolvtedagen heldt dei so heilag. Dei måtte ikkje gjera noko då heller, i minsto ikkje um kvelden. Det var den gamle joledagen.⁸⁷ Sume stader hadde dei eit trigreina ljøs på bordet, „Heilag tri-kongar ljøs,“ dei kalla. Mest kjend er dagen av „Tovtirusi“. „Dei la til Tolvtedags Kvelden og heldt dei i eit Renne Trettande til Endes:

„Den gamle Vanen 'an maa ti'liggie:
fystund' i Joline maa mi drikke.
Trettandi Dagjen halle mi Rus;
Tjugande jage mi Joli ut.“

Tolvteruset var det sværaste Rus her var i Joli. Det var Samlògrus:⁸⁸ dei bar ihop og bryggja, Drengjer og Gjentor.

218. „Høne“ frå 1756, Valle
Målt i 1874

N. M. 8185

219. „Høne“ og „And“

N. M. 16456 og N. F. 893—13

Gjentorne ein Nottung Malt til kvar, og Drengjerne tvo Nottung. Og so la dei for dei som dei vilde beda.“ Siste tolvteruset i Valle stod i Viki i 1816. Då bar dei seg so fælt, at dei vart forstøkte og heldt upp. Dei slost so heile tunet var i blod. „Dei saag der den Vonde ljusbærlege,“ og „svarte Fuglar skeinte oppyver Hovudi.“⁸⁹

„Jolebassann“ var ute og gjekk alt som tidaste. Dei klædde seg ut, „basseklædde seg,“ og fór utyver bygdi og fekk øl. Det var plent som dei hadde øl til gode i stovone, difor vart dei ofte kalla „Drykkjebassann“. „Fælaste Bassen kalla dei „Guddurs-bassen“; han var Styrevolten for Bassarne. Trettande kom „Smaabassann“ kvirrande.“

„Tjugande kom Sante-Knut og jaga Joli ut. Han fór med ein Stav hit i alle Krør og jaga:

„Ut Verg um Vegg,
innte Gjeita aa graa Sau!“

sa han — visst daa i Bykle, i Heidegardane sa han so. Var der Øl etter daa, var han vond; so sat Halvor Fokkison med ein Kveikkopp allstødt og syntte han.“⁹⁰

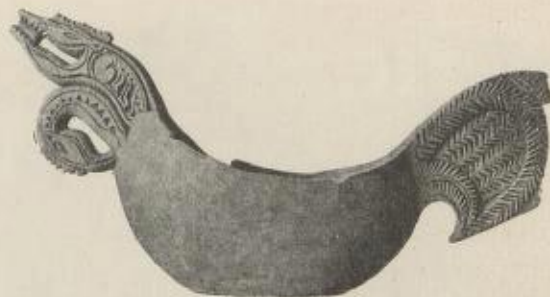
Påskehelgi var på langt nær so mæt som jolehelgi; men dei hadde nokre gamle skikkar og truer då med. Som fyrr nemnt skirde dei kjeungar og lamb Skirtorsdagen, og Langfredagen pinte dei seg og heldt faste (sjå s. 89). Påskemorgonen var dei upp på høge nutar og fjell og „saag ti Sole“. Med same ho stod upp or havet, leika ho. „Dei gjorde Eld paa av nie Vedsløg. Veden truste dei det Bil Soli spratt paa Fjell. Daa spaadde dei av Røyken: slo han mot Kyrkja, daa var ein feig det Aaret; fyrst han tok ei onnor Leid, daa var dei so fjaage. Dei sytte so med aa gjera Eld paa fyrst, den Dagen, av di alle glaapte hit til den fyrste rjukande Pipe.“

Dei ti heilagdagane som Struense tok burt i 1770, heldt dei fast ved lenge. Dei las teksti og let alt arbeid kvila.

„Presten maka med dei, at det var ikkje heilagt,“ og so slutta dei å lesa; men det var lenge, fyrr dei torde gjera noko dei „haavheilage“ dagane som dei kalla dei.⁹¹ Jonsokdagen var ein slik dag. Noko sérs tru som skilde han ut frå dei andre og minnte um eldre religiøse skikkar, finn me lite av. Dei brende bål og dansa jonsokkvelden; men det gjorde dei andre

220. „Høne“, Valle
Brukt ved einskjøling

221. „Høne“

N. F. 585—97

kveldar med.¹ Den tjøra dei brukte, når dei sette krossa yver dørene mot oskereii, skulde dei helst brenna ved jonsoktider.⁹²

I gamal tid heldt dei laurdagen heilag frå middag av,⁹³ og torsdagen var det og noko sérs med. Dei måtte korkje hogga eller spinna torsdagskvelden,⁹⁴ og dei som vilde verta òvspelemenn på fele, gjekk tri torsdagskveldar på rad til nykken eller fossegrimen, og dei måtte ha ein kvit bukk med seg til gåve. Tulla dei i hop sokkane dei hadde gjenge med tri torsdagskveldar, og la dei under hovudet, drøymde dei um den dei skulde verta gift med, og like eins når dei knøda i hop ei kake tri torsdagskveldar næst fyre jol av salt, mjøl og vatn, ei skei av kvart, og åt ho jolekvelden. Dei kunde òg ganga med ei skjorte dei same tri torsdagskveldane, og når dei so la ho i hovudlauget og sette det framanfyre sengi jolenatti, kom han, den dei skulde ha, og vreid skjorta.⁹⁵ Truleg er dette minne um at dagen hev vore heilag, og um so er, helga til guden Tor.⁹⁶

Um hausten, når dei hadde flutt heim frå heii, og det meste av avlingi var komi i hus, hadde dei so stor ein festdag. Dei samla seg fyrste laurdagen etter dei var flutte og heldt skeid, og dagen hadde namn av „Skeisunlaurdagien“. I Valle der største skeidet var, trefte det inn på siste laurdagen i august. Skeidfløti var i tunet på Sagneskar (fig. 194). „Der var ein fast Skipnad med Ota. Paa Skeidfløti var ei liti Dokk — dei kalla den Dokki „Frikshol“; men Frikshol hadde Namnet etter eit som het Frikk, sa dei Gamle. Der heldt dei „Skjei-merri“. Ein av dei beste Karar der var, laut halda henne; til Handyvle hadde han ei Lurke Skeidstong. Merri heldt han so, at ho stod med Fudi innaat Frikshol.

So etja dei Hestarne. Dei leidde dei inn paa Floti, tvo og tvo, fraa kvar si Led og sleit Beitslet av. Men dei rann til og snugga innpaa Merri og illvaala. Og baee vilde vanna henne. Dei lynnde og spente og sveiv paa Huken; dei beist so det small i Kjeftarne: det lyddest utyver heile Garden. Fyrst so ein fór til slengja seg og vilde ryma, daa la han seg paa

N. F. 699—97

222. Utskøren ølbolle, Valle, måla i 1745

N. M. 13755

Merri so traatt og beit og spente og vilde elta henne av. Men daa la han paa han med Stongi, den som heldt Merri. Og inkje fekk han rynt, av di dei stod med Skeidstenger rundt kringum Floti og gjegnde han innpaa att. Var so ein Hest kvitt, sette ein annan sin Hest upp imot den som hadde vunne — um der var daa nokon som trudde seg til. Sossi heldt dei det og sette Hestarne upp, til dess ein „fekk Skeidfolen“ og Leiken lykta.“

I gamal tid var skeidfolen ofte ein huldrehest, og av desse var Graafolen til Leiv Røysland og „Aakrisrauen“ namngjetne.⁹⁷ Den vonde synt seg og på skeidet. „Der kom ein Fole som ingen Hest torde til med; det fylgde han ein Biv; dei rann med same dei saag han. So sprang han og gasta seg eisemall; han sprang so Eldspruten stod under Hovarne. Daa skyna dei kven det var, og la til Sprangs heimigjenom. Han kom att i tri Aar i Rad. Det fjerde Aaret var aldri eit Menneskje paa Skeidet.“ I dei siste åri dei heldt skeid, var ein liten tusk av ein hest, „Boteblakkjen“, skeidfole. Han var berre tvo alner høg.⁹⁸

„Fyrst Hesteota var avstadi, la dei hit paa „Leikvodden“ og kappreid, alle som hadde raske Hestar.“ Dei reid etter ei døl som heldt sørigenom og frametter med dei gamle prestehusi. Det var ikkje stort etter av dagen, når ridingi var ende. „Daa var der so mykje med Hestehandel; det var plent som der var Marknad. Dei drakk. Dei ørtest og trugast og prøvast.“ Alle som kunde, var på skeidet, både store og små, gamle og unge. Tenestgutar og tenestgjentor skilde seg alltid fri den dagen. Fyresdøler og nordmenn søkte dit, og alle som heldt seg gode karar. Bjørgulf Uppstad, „kjempa for dalen“, gleddest åt skeidet, so han aldri fekk sova. Det var som bygdi stod på ende.

223. Ølbolle frå 1765

B. M. 5588

Det siste året dei hadde skeid, vart gamle Torgrim Kjelleberg yverriden og skamførd, so han ikkje hadde ein helse-dag sidan. Då la presten seg inn i det, og skeidet vart avlyst. Musæus var prest i Valle då. Han var der frå 1815 til 1821.

I Bykle heldt dei skeid ved „Kaupmannbu'i“ inne på heii, ei halv eller heil mil frå kyrkja. Dei kappreid på „Troddeskei'i“ ein fjordungs veg der ifrå. Med kaupmannbui hev truleg vore marknad.⁹⁹ I Hylestad stod skeidet av seg på Rysstad, åtte dagar fyre Valleskeidet.⁹⁸ Skeidet i Austad stod på sjølve Austad. „Skjeivodden“ var med „Skjei-evje“, på ein odde der „Kvennaane“ renn ut i Ottre. Dei kappreid på „Skjei'i“ nordetter frå kyrkja. Presten Münster (1828—41) fekk Austadskeidet avlyst. „I Sandnes Sogn var der Skeid i Aaraksbø, paa Haugemoen. Midt i Skeidet stod „Brurè 'ass Olav Taaralsson“ — det var ei gaste stor og greinutt Bjørk. Riset var so langt; det hekk so det lavde. Kvar Vaar la Olav eit Kjærrelass Myk paa Røterne.“ I Bygglands sogn stod skeidet på Kvaalsmoen. Dei kappreid, tvo og tvo, frå „Smedalen“ og austigjenom moen til „Skjeibrokke“. Skeidet slutta der i 1830 åri. I Aardal var der skeid like eins. Ein mann som var fødd i 1812, kunde minnst det. „Dei gav Hestarne Ormehovud eller Brennevin, fortalde han; daa vart dei so vonde.“¹⁰⁰

Me hev truleg havt skeid i dei fleste bygdene i landet, noko alle stadnamni på „skeid“ og „leik“ tykkjest tyda på. Frå Fyresdal i Telemarki fortel bispen i Oslo frå visitasreisa si i 1618, at dei heldt skeid der Bartholomeusdag (24. aug.).¹⁰¹ Skeidi er gamle. Frå Sverige hev me eit døme heilt frå den eldre jernalderen. På ein stein frå Engeby kyrkje i Uppland er ein hestekamp avskildra.¹⁰² I sogone er skeid nemnt fleire gonger.¹⁰³ I Setesdal heldt skeidi seg lengst — som me hev høyr, heilt til 1820—30

224. Som fig. 221

226. Ølbolle, Valle
Skåret av Ola Olason i 1692

N. F. 2163-06

åri. Då fekk prestane dei avlyst, heiter det. Det kann vera vel nok; men den røynelege grunnen til at dei slutta, hev me helst i vekkjingi som nett i dei åri tok setesdølene med slik storm. Dei fekk eit anna livssyn og heldt opp med so mykje av det gamle då.

Me hev no fare året igjennom og havt fyre oss dei festar me kjenner til og dei restar av skikkar og truer som fylgde med. No stend berre etter å gjeva eit stutt yversyn yver dei meir personlege festdagane og hendingane som fylgde med, når ein vart fødd, gifte seg og døydde. I eldre tid tok dei ein breid plass i folkelivet. Folk levde meir i hop då. Det som hende den eine, hende i grunnen alle; for alle var med, når noko stod på. Det me no tykkjer er reint personlege hendingar, var den gongen bygdesaker, samfundssaker um ein vil, og var difor underlagt fast skipnad og gamal skikk og tru som ingen torde rupla. Serleg var dette tilfelle i Setesdal der det gamle hekk seigare att enn i andre bygder.

Når dei venta eit barn til verdi, måtte mori ha umsut for det, lenge fyrr det var født. Ho måtte akta seg for kvart steget ho tok; for det var so mangt som kunde skada fosteret. Ymse dyr måtte ho vara seg for, soleis ormen, haren, reven og bjørnen. Såg ho ein orm, vart barnet ormøygt, ein hare vart det haremynt og ein rev vart det raudt. Bjørnen var det noko anna med. Han var so sli etter fremmelege konor. Han vilde riva dei sund og ta fosteret og føda det upp, og dei hadde fleire segner um slike born som var fostra upp av bjørnar. Ho måtte vara seg for det ho åt, so ikkje barnet vart flekkut og ureint i leten. „Skogerusk“, bær, var dei so redde å eta. Det var so lett å få ein flekk i andletet då, og han kom att

på barnet. Heller ikkje måtte dei sjå på, når dei slakta for blodflekkene. Hadde dei hogge på ein dørstokk, og ho var den fyrste som steig yver han, fekk barnet „dýrehogg“, eit mindre skard i lippa. Det var so tidt dei hogg på dørstokkane, lauvkjerv på fjøsstokken og kjøt på bursstokken. Men so steig den som hogg yver fyrst, so naua det ikkje. Ei fremmeleg kone måtte aldri ta den minste ting av det som andre åtte — ikkje so mykje som ei flis or tunet ein gong. Barnet kunde so lett verta ein tjuv. Ein måtte aldri kasta noko på ei fremmeleg kone. Barnet fekk synemerke der ein høvde henne: „Gud flytkje det!“ måtte ein då segja, når det var i andletet eller på hendene ein høvde. Var det likferd, måtte fremmelege konor alltid gå ut fyre kista, når liket vart utbore. Gjekk dei etter, vart det „ham-sjåara“, borni dei gjekk med.

Dei stelte seg til med barneklæde i god tid, um dei ikkje hadde frå fyrr. Dei sauma barnehuvor (pl. 4, 5 og 13) og kinnplagg eller „bleiu“ (pl. 4, 1, 2, 14 og 15). Dei stelte til skjortor av lereft og reivar av kvitt og raudrandut vadmål. Dei vov lange lindar (pl. 4, 20 og 21) til å veivla rundt barnet, når dei reiva det.¹⁰⁴ Mannen måtte bryggja øl — det hørde alltid med til ei sengeferd — og han måtte få heim brennevin frå byen, um han ikkje brende sjølv — det var mest endå meir naudsynleg.

Til nærkone tok dei det kvendet dei trudde best til, og der var alltid ei eller onnor kone som var god i eit slikt høve. Vatnet dei vaska barnet i, „bånelaugji“, slo dei innunder svilli. Navlestrengen brende dei upp, elles kom ikkje barnet til å halda vatnet. Dei vog aldri borni: „Veg 'an Baani, so døyr de.“ Dei sprete sylv i linden

225. Ølbolle
Merkt: IHS TSSEH 1734

N. F. 939-06

227. Ølbolle, Valle
M. a. merkt: O M S E H 1756

N. M. 8201

med same dei reiva det, og sylvet måtte vera i linden, heilt til barnet vart kristna, elles tok tussane det, og dei fekk ein byting i staden. Når dei la det i vogga eller trøget, um dei ikkje hadde vogge, stakk dei ei saks og ei salmebok inn under høvendet.

Dei fyrste tri vikone måtte ei nedfallskone eller barselskone berre ha graut til mat, øl og graut og smør og graut. Der måtte mykje graut til: „De ska 'n Nottaang'e Graut'e ti fydde Baansromi“ — det var eit gamalt ord. „Brennevin drakk dei herleg; ein Buttell til Dagen, det var det jamne.“

Nokre dagar etter at barnet var født, kom grannekonone med senggrauten. Dei bar til fatig som rik; heile garden bar, skylde og uskyld. Alle kom på same dagen — slik var det både på Brokke og Straume i Hylestad og på Rygnestad og i Hømm i Valle. Senggrauten som sume gamle kalla „noene-graut“, var god gryngraut. Dei bar han i ein nottingsambar, og denne var alltid vent utferda og sviden (fig. 212 og 216). „Der fylgde med eit Smørstykkje, tvo-tri Merker, etter som Skyldska var. Naar so Sendingskona kom fram imot Huset, la ho Smøret midt i Grauten, so der braana noko av, til ho kom inn. Daa la dei det paa ein Talerk og hadde det til aa bræda i Grauten, kvar Gøng dei aat.“ Når sendingskonone kom, vart det heilt gjestebod. Dei fekk mat og drikke, so det fløste, og var det konor som lika det sterke, kom dei ikkje so sjeldan heimatt med eit godt rus på. Senggrautskikken er gamal og truleg av heidensk, religiøst opphav.¹⁰⁵

„Nedfallskona maatte liggja i si eigi Seng eisemo, og inkje maatte ho koma inn Kyrkjedyri fyrr ho hadde „gjengje att'e til Kyrkje“,“ d. v. s. hadde vore inngangskone.¹⁰⁶ Det måtte ho venta med til seks vikor etter sengeferti. Då kristna dei oftast barnet òg.

Til faddrar bad dei alltid skyldfolk, tri karar og tvo konor. Gjentar vart aldri bedne. Den som skulde bera barnet, kom heim og henta det. Dei

228. Ølbolle frå 1677, Valle N. F. 1089—15

andre faddrane møtte berre upp med kyrkja; men dei fylgde heim etterpå og fekk nonsmat. Faddrane gav stundom gåvor til barnet — ty til klæde, ein reiv, ei huve eller dilikt; men det var ingen fast regel.

Dei hadde so fast ein namneskikk. „Dei „reiste uppte“ sine Fyremenner, og andre av Ætti etter som dei var nærskylde! Far og Mor til Mannen fyrst, so Far og Mor til Kona. So var det Farbrøder og Morbrøder og Farsyster og Morsyster til Mannen, og so likeins til Kona. So var det Systkini deira, visst daa um dei hadde Systkin som var avlidne. Dei totte so gildt, dei Gamle, at Namnet kom til liva. Dei gav Namnen store Gaavor, skar han nye Klæde fraa Hønd til Fot, eller gav han andre Ting som var Mun i. Dei tok han til seg stundom og fødte han upp og gav han alt dei aatte og hadde.

Barnet fekk same Liv som den dei hadde reist upp att, og den kom han til likjast. „Sjaa der hev Gamle-Gunnaar stae uppte — sjaa de, ko like dei e“, det var so tidt aa høyra; „han vare plent som den 'an heit' etti,“ sa dei. Dei som hadde havt eit vondt Liv, dei sytte dei med aa reisa upp att — dei vilde ikkje „Namni“ skulde lida vondt ein Gøng til.“ — „Sume hadde so mykje imot det, at han reiste dei upp att: „De trivst 'kji tvau Nømn i Husi,“ sa dei.“ — „Fór eit Barn, og dei reiste det upp att naar det næste kom, daa fekk det inkje liva, det Barnet — der maatte koma eit Namn imillom. Sume Nømn vilde slett inkje liva.“¹⁰⁷

Etterkvart som borni vart vaksne, kom dei med i ungdomsflokken. Kvar gut valde seg ein ven — skikken var so — og tvo vener var som eitt. Dei trudde seg til kvarandre og tok kvarandre i forsvar. Me hev døme på, at dei nekta å vitna mot kvarandre i retten; for dei var „venir“,¹⁰⁸ og skal me tru presten Lund, kunde dei gå so langt som til å giera eit dråp for venen sin.¹⁰⁹ Dette minner ikkje so lite um gamal fostbrøderskikk, me kjenner frå dei islandske ættesogone.

Gutane byrja tidleg å „fara ute“, d. v. s. gå på nattefriing eller nattelauping, „trevgøng“ kalla dei det òg ofte — ungdomen låg på fjøstrevet, veit me. Trevgongen hørde med til uppsedingi: „Di mōge fare uti aa lære se'e dikko,“ sa dei til dei unge. Men dei måtte fara i flokkar. Det var skamleg å fara eismal.¹¹⁰ Prestane, serleg Gjellebøl,¹¹¹ ivra so sterkt mot trevgongen; men dei kom ingen veg med det. Trevgongen heldt dei på med, so lenge dei låg på fjøstrevet, og gutane fann vegen inn til gjentone, etter at dei hadde flutt upp på skjeldtilet yver nyestova med.

229. Einskildskopp, Hylestad
N. F. 52—97

Merkt: G O S E H · T A A X 1757 X

Som rimeleg kann vera hekk denne skikken lenge att. Folk såg ikkje noko rart eller stygt i det som der heller ikkje var. Laurdagskvelden venta gjentone gutane, og dei låg fullt klædde i sundagsstasen sin. Gut og gjente hadde ingen annan måte å verta kjende med kvarandre på; for korkje i leik eller lag, langt minder „i dagsens fulle ljøs“ som skal vera so gildt, måtte ein gut tala eismal med ei gjente. „Daa var dei paa Allemanns Munnar med same,“ og det vilde dei sjølv sagt ikkje våga. Trevgongen var ein gamal naudsynleg skikk som — når dei tok dei umsyn god bygdetone kravde — korkje var verre eller betre enn andre friarskikkar. Sjølv sagt var det ikkje berre ein friarskikk, slik som han mange gonger vart driven. Mange tok det som ein rein sport å fara bygdi rundt til gjentone, og gjentone på si side totte det var gildt, når dei hadde mykje renn på dørene — di grummare var dei sjølv sagt. Men enden på det vart likevel, at ein gut og ei gjente kom so langt, at dei skyna meiningi, som ein segier. Då måtte guten til å fri for ålvor. Etter Gjellebøl¹¹² gjekk det for seg på den måten, at han kom

230. Einskildskopp N. M. 63766

heim til gjenta um natti, kalla henne ut og spurde henne. Fekk han ja, kom han att natti etter, vekte foreldri upp og spurde, kva dei meinte. Det var sjeldan han fekk svar med same; men då heldt han det og kom att natt etter natt, til svaret vart gjeve. Foreldri hadde so mykje å segja fyrr. Då som no vilde foreldri gjerne, at borni skulde få seg „eit godt gipte“; men den tidi var eit godt gifte mykje meir enn no eit rikt gifte. Det var heller ikkje so underleg, at dei totte so. Dei unge sat heime og tok aldri ut paa noko arbeid, og andre vegar var oftast stengde. Det var skam å senda borni sine ut — plent som ein mann ikkje kunde føda sine. So tente dei unge ingen ting, og arven var ikkje noko som drog. Då var det um å gjera å verta godt gift, so dei fekk noko under hendene og hadde god utkome. Det stila alle mot; men det var lettare sagt enn gjort å få det slik til. „Det var uvandt for den som var Gardskar; det var Drelt med Gardegutane. Men der var Skil paa Gardar — um det var Hude-bruk, eller det var Skinn-bruk barre. Gamle-Gyro Harstad var forstøkt daa Lisle-Gyro gifte seg til Sandnes: „Du e a grom Garsgjente, aa tek 'n Gjeis-skjinnmann!“ sa ho — der var ikkje ko eit Gjeite-skinn i Skyld paa det Bruket.“ Men „dei lause Karann“, dei var det verre for, og um dei var det krøkt i hop eit stev:

„Det e nog av dei lause som have 'kji Gar,
dei laupe kring Bygdann' som Hunda,
paa Oddann' aa glør
aa rope paa Mor.
De drys' inkji Pening o' Lumma.“¹¹³

231. Einskildskopp

B. M. 5594

Ætti hadde mykje å segja òg: „Han ska sjaa ette Fokkeslagjè som ette Gjeiteslagjè,“ sa dei. — „Han kann 'kji stele Mannen o' Ættinn.“ Alderen tok dei umsyn til, at ikkje skilnaden var for stor:

„Snjoren fedd'e paa Haagheian',
i Dalann' fedd' 'an tung.
De kann so iddi isame kaame
'n gaamaal aa so 'n ung.“

Helst skulde guten vera nokre år eldre. „E 'u ven'e,“ det lyddest so traatt. Men daa viga det meir, sa dei Gamle, at ho var av rikt Folk so dei kunde sitja paa Garden, og at ho var god til aa arbeida og skipa i Huset: „Sko alli Slaatta i Solegla', og alli Gjenta i Kyrkjelag,“ sa dei. Var ho so god i seg der til att, daa var ho ven, sa dei.¹¹⁴

Men ikkje berre foreldri måtte vera einige og tykkja um giftarmålet. Ætti måtte og vera med på det, og oftast hadde dei meste strevet med å „telja til og ifrå“, som dei kalla det. Ingen kunde som dei vega ørfint på vekti.¹¹⁵ Eit giftarmål fyrr var mykje meir enn no eit ætte-spursmål.

Men framum alt stod lagnaden. „Dei som var lagji til havast, laut havast,“ elles var det rådlaust å koma i hop. „De va lyst for Olav og mi,“ sa Gunnhild Aamlid; „men de va 'kje lagji ti,“ sa ho, so fekk ho ein annan.¹¹⁶ Dei hadde so mange råder til å få vita, kven dei skulde verta gift med. Me hev høyrte, at dei åt saltkake, og at dei gjekk med ymse klædeplagg tri torsdagskveldar etter kvarandre og so drøymde um den dei skulde få, og me hev høyrte at dei høpa seg jolekvelden og klædde jolestolen. Det same kunde dei gjera nyårskvelden med; men dei hadde andre råder òg. I dei fleste høvi drøymde dei um den dei skulde få. Som når dei la seg på kornstaden med eit korn under tunga fyrste notti etter at kornet var kome i hus og sa:

„Her legg eg meg i Fa'ns
Namn,
skaff meg so min kjærast
fram.“

232. Ølbolle, Valle

N. M. 8182

233. Velfarskopp, Valle N. F. 1089—15

Eller dei låg på eit høgt fjell, eller på ei øy, der det rann like mykje vatn på baa sidor, eller i eit nytt hus, og dei talde sperrone til dei sovna, eller dei la sokkebandi under hovudet, fyrste gongen dei låg på ein stad eller dei la ein ormeham under hovudet eller dei åt oskestump. Stumpen var so liten, at han låg på ein knivsodd, og han måtte ikkje vera steikt. Vilde dei vita, um dei fekk den dei tenkte på, då børa dei tvo hol i „spåbeinet“, eit lite flatt bein under kyreskrøvet, og kasta beinet på elden. Sprakk då holi i kvarandre, måtte dei havast.¹¹⁷ Mange av desse rådene var sjølvsgagt lite sætande, og vart mest brukte berre for moro; medan andre, dei styggaste, som å høpa seg, klæda jolestolen eller liggja på kornstaden, var visse. I minsto hev me fleire døme på det.¹¹⁸ Men det var berre få som torde bruka dei rådene.

Når toredri og skyldfolket endelig hadde fenge tid til å samrå seg og tenkja yver tilbodet, fekk guten svar. Sette dei seg imot, at dei fekk kvarandre, so vart det med det:

„Vis aa Se'i so ljote mi fygie;
Forello ljote mi helst'e lye,“

og den som gifte seg mot foreldri, vart aldri langliva. Sjølvsgagt var der sume som fylgde sin eigen hug og ikkje lydte foreldri — me hev døme på det;¹¹⁹ men det var berre undantak. Dei fleste var vituge og tok seg vel i røyndi ikkje so nær av det. Lika foreldri og ætti tilbodet og svara ja, måtte guten so koma med den „formelle“ friingi. „Daa hadde han med seg ein „Belegut“ til aa bera Ærendi fram og leggja godt fyre han. Fyrst dei rødde um kor rik han var og koss Garden var, daa skrepte Beleguten og gjorde Allting dubbelt. Til Belegut tok dei helst ein eldre Mann som var Vyrndad med.“¹²⁰

So kom trulovingi eller festarølet som dei kalla det. Koss det gjekk fyre seg skildrar Gjellebøl¹²¹ slik: „Paa Fæstemandens Gaard, eller hos en af hans nærmeste Slægtninge, samles nogle Mandspersoner af hans bedste Venner, som kaldes hans *Bejlere* eller *Følgingsmænd*. Disse æde, drikke og holde sig nogen Tid lystige, hvilket bliver kaldet at *qvæke sig*. Naar det lakker imod Aftenen, begiver hele Følgeskabet sig til Fæstemøens Gaard, hvor enten hendes

Forældre eller en af hendes Paarørende boer, med Skrigen og Allarm, ridende paa bare Heste uden nogen Sadel, og havende alene en Bjelde paa hver Hest, som giver en Hoben Skrammel og Lyd fra sig. De blive aldeles ikke indbudne, naar de komme til Fæstegaarden; thi det ansees for en Skam; men efterat de have opholdet sig nogen Tid udenfor, gaae de selv ind, hilse og tage i Haand Præsten, og Fæstemøens nærmeste Slægtninge, som sidde omkring Bordet sammesteds. De spørge dernæst, om det er den rette Stævnetid, og begjære Fæstemøen. Naar dette er skeet, gaae 2 af Fæstemandens Følgeskab ud, og opsøge i et andet Værelse Fæstemøen, som er forsamlet med en Hoben andre Qvinder. De bringe hende herpaa ligesom med Magt ind, og Fæstevielsen skeer. Ved Enden af denne Forretning sætter

Præsten en Sølvring, som bliver ham af Fæstemanden overleveret, paa Fæstemøens Finger; og Fæstemøen efter gammel Sædvane giver Præsten et Hosebaand, som de selv meget artigen virke. Naar dette har Ende, give de nærmeste Omstaaende Fæstemøen nogle Slag paa Ryggen med disse Ord: *Slaae Fæst*. Hun gaar derpaa ud af Døren, og lader sig ikke mere see den Aften.“ So heldt dei gjestebod, der dei etter gamal skikk drakk presten si skål, og kvar mann gav han frå 1 mark til 1 mark og 8 skilling, ettersom rådi var

I slutten av 1600 åri veit me, at dei heldt festarøl utan prest. Det var berre nokre få vener til stades, og gjenta vart burtfest med handslag. Det kalla dei „Haander-bondd“ (handaband),¹²² Trulovingi som presten stelte med, stod vel då av seg i kyrkja ein sundag etter gudstenesta. På Gjellebøl si tid ser me at trulovingi og festarølet var slegne i hop. Truleg byrja dei med det ikring midten av 1700 åri. Etter 1799, då presteleg truloving vart avlyst, heldt likevel festarølet seg. Festarmannen tok med seg tri, fire „belar“ av dei lølegaste menner der var og feste gjenta. „Han gav henne „Festargaavunn“ — „Fyste-gaavunn“ me kallar no; det var Sylgjor og Belte og Lekkje og Halsringar og anna av Sylv — noko kostelege Muner som ho gjøymde til sin døyande Dag.“¹²⁰ Han kom

234. Øltrøys

Merk: Olaf Kittelsen. Truleg måla av Elef Nielsson Odde

B. M. 5577

235. Stavkanne N. M. 14164
M. a. merkt: THS 1717

gjerne med sylvet i eit lite skrin som han truleg hadde skøre ut sjølv (fig. 214). Dei gav anna enn sylv òg. Ein grautambar (fig. 216) t. d. kann me skyna hev vore fyrstegåve.¹

I eldre tid bruka uei å gjeva fyrstegåvor like etter den „formelle“ friingi, då dei hadde fenge jaordet. Torer me tru ei skildring frå slutten av 1600 åri, skulde so guten og gjenta liggja saman på eit hardt golv, „at fornemme sig imellom om alting vel bequemer“. Ved festarølet måtte han atter gjeva ei gåve, benkjegåva eller festegåva, og den gav han henne på benken. Truleg var det som ei betaling for, at ho sette seg ved sida av han på benken. Kvart slikt viktugt steg festarmøyi tok i eldre tid, kosta festarmannen ei gåve, og han hadde enno eit par gåvor att å gjeva. Det var sengegåva og motegåva eller motegjevjet. Sengegåva måtte han ut med, fyrr han slapp upp i sengi til festarmøyi eller bruri si. Brurkonone sat framanfyre og vanna. Det var brudlaupskvelden dei hadde denne skikken, og bruri og brudgomen var ikkje vigde endå; men folk såg ikkje noko gale i det, at dei søkte seng i lag då. Etter vanleg meining i den tidi var dei i grunnen gifte på den dagen dei heldt festarøl, slik det var i gamal tid. Motegåva måtte han gjeva brudlaupsdagen, like fyrr dei fór til kyrkje. Bruri vilde vel ikkje vera med elles. Det var største gåva, og ho vart gjevi i reide pengar frå 4 til 20 dalar, ettersom rådi var.¹²³

Motegåva hev som me seinare skal høyra, halde seg mest heilt upp til våre dagar; men i den siste tidi berre som ei brudlaupsmoro — „å løyse bruri av padi“ som dei kalla det. Festarmøyi på si side gav sjølv sagt festarmannen gåvor òg; men frå Setesdal kjenner me lite til dette. Me veit berre, at ho gav han sokkeband, og dei måtte han gå med, når han var brudgom.¹

So lenge truloving med prest var vanleg og elles festarøl i gamal tyding, var festarmøyi og festarmannen bundne i hop for livet ved festarølet. Onnorleis vart det frå fyrst i 1800 åri og utetter. Då var dei aldri „innanfyre“ eller visse på

kvarandre, fyrr dei var vigde. Det var slikt karsstykke å ta gjenta frå ein gut like fyrr brudlaupet skulde stå, og dei hadde stelt til brudlaupskosten. Lysingi hjelpte aldri det slag. Det var gjentor

det var lyst ni gonger for, fyrr det endeleg vart ålvor. Gjentone totte det var gildt slik, di mætare var dei.¹

Brudlaupi heldt dei vanleg i håballen eller nærare tidfest, Bolsokbil.¹²⁴ Det skilde dagane, då det var godt å vigja. Tysdagen og fredagen var gode; men onsdagen var ein

vond dag. „Møkedags Møe“, braut ho i, gamle Tore Harstad, ei brureferd reid gjennom tunet, og det var midvikedag.¹²⁵ Som vanleg til gjestebodi bryggja og baka dei, koka gumbe og klinte lefsor. Øl og brennevin brukte dei mykje av. Dei rekna at det gjekk med ei tunne øl og eit anker brennevin til dagen, og brudlaupi kunde vara frå tvo til sju dagar etter som det var rikt folk til. I huset der brudlaupi skulde stå, pussa dei upp på beste måten, og i gamal tid veit me, at dei drog eller klødde veggene med store vovne tæpe eller husbunader som dei kalla dei.¹²⁶

Til brudlaups bad dei folket på garden og skyldfolket på baa kantar. Dei hadde ikkje be'mann. Brur og brudgom bad kvar på sin kant. Brudlaupi stod mest alltid heime hjå brudgomen. Dei som var bedne, kom kvelden fyreåt og hadde med seg nystor eller sending. Det var den beste fysemat dei åtte: kling og gumbe, smør og ost og stump. Dei kom med sendingi i store bommor eller nystøskjor som var vent skorne eller svidde (fig. 211 og 215).

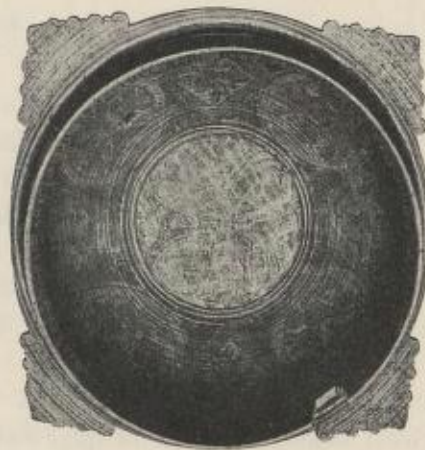
Brudlaupskvelden henta belane bruri. Dei hadde spelemann med seg. Ho vart henta med hesten til brudgomen. Bruri heldt eit gjestebod for grannane då, „heimareisla“ dei kalla, og når heimanreidsla var drukki, tok ho ut. Tapparen hadde so vent eit stev, då ho takka for seg:

„Fari no vel
baa Veni og Frenda!
no hev 'u kaame
i goss Manns Henda,
aa Liljunn' sku skjer' 'enni Klæi,“

sa han. „Ho hadde heimanfylgje med seg: Kiste og Buskap, og alt som var laust daa med same. Det var so vent, fyrst

238. Ølbolle. N. M. 13726
Merkt (skören): OKSEH 1709

237. Vengebolle N. M. 16465
Måla i 1716, truleg av Tore Nappe

236. Ause, Valle N. M. 8849
Sköri av Torgus Halvorsen 1714

239. Ølskål, Valle
Måla av Tore Nappe i 1716

N. F. 272-03

241. Ølskål, Valle
Måla i 1745, truleg av Elef Nielsson Odde

N. M. 8090

Rekkja var lang itt ho kom heim i Brudlaupsgården. Daa leid det med Dagen jamt.“

Henta dei bruri utanfjells ifrå, då „la dei brulé“ på heii. Dei la det just på høgste heieristi med same det byrja å halla heimetter til dalen. Bruri og brudgomen sette upp tvo vardar. Dei borni som var med, la kvar sin stein i vardane; men dei hine la steinar i rad, so mange steinar som det var folk i ferdi.

„Det var so greid ein Skipnad med Brudlaupet daa, baade heime, og fyrst dei var til Kyrkja. Brudi hadde ei „Bru'kaane“ og ein „Fygjesmann“, og likeins Brudgomen. So var der ein „Bruresvein“ til aa leida Brudi. Fylgjesmannen til Brudgomen var „Fyregøngsmann“. Brud og Brudkonor under eitt kalla dei „Bru'rinn“. Fylgjet til Brudgom og Brud under eit var „Bru'færi“. Heile Brudlidet, baade Brudeferd og Brudlaupsfolk, kalla dei „Færi“. Brur og brudgom måtte dei aldri nemna ved namn brudlaupsdagen.

Fyrr dei reid til kyrkje, hadde dei slik moro. Med same dei hadde ete, måtte brudgomen „løyse bruri av padi“ (pallen), elles fekk han henne ikkje av staden. Hennar fylgjesmann sette på, og fyregøngsmannen baud. So heldt dei det

og pranga og tretta fram og attende som var det ein krøterhandel det galdt, og folk lo, so dei mest var klære; for ordi kunde falla rett dryge stundom, og alle hadde eit lite mot på. Til slutt vart dei samde, og det enda gjerne slik, at brudgomen skulde ut med „hest å sal å hundre dale“. Men det hadde ikkje større på seg; for det var berre som ei moro.¹ Onnorleis var det fyrr. Um det bar so til, at mannen fór fyre kona, og buet vart skift, so fekk ho desse pengane eller motegåva umframt. Då var motegåva heller ikkje so stor, frå fire til tjuge dalar som me fyrr hev høyr. På Gjellebøl si tid

gav dei upp til tretti dalar, og pengane vart talde upp til brurekonone.¹²⁷ Skar nemner, at ei støytrik brur fekk fem, seks hundrad dalar.¹²⁸ Um so er, hev det vel berre hendt ein einaste gong.

Dei reid alltid til kyrkje, og på vegen både frå heimen og til att, skulde bruri rida so, at ho var nærare kyrkja enn brudgomen. Reid ho fyre heim i tunet, då fór han fyrst, og ho vart sitjande etter eismal. Gjekk det eitkvart gale, buk-gjordi sprang eller so, var det so vondt eit merke. Vêret gav dei og mark åt:

„Sol for sæle Brur,
aa Regn for rike Brur,
aa Vind for Vesaalè —“

so var det gamle ordtøket.

240. Stor ølskål, Valle
M. a. merkt: V DARBEIDET | AF | MIG | EIVIND |
HALVOR | SEN | OMLI | AAR 1846

N. M. 13757

242. Ølbolle, Valle
Måla av Tor E. Lande 1839

N. F. 43—97

244. Ølbolle, Aardal
Innskrifti frá 1798. Rosone frá ikr. 1850 av Jørund Tallaksson Tjorehom

N. F. 420—97

Dei tok inn på ein gard nær kyrkja. So gjekk brudgomen og fylgjesmennene heim til presten og sa han *til*, og „Brurinn“ raudstakka seg og sette ladet på bruri. Ho kunde ikkje ha det på når ho reid. So spela og dansa dei til presten kom. I Valle dansa dei på dørhella til presten, „Stigandhella“, dei kalla. Fem par um gongen kunde dansa på den hella.

„Fyregøngsmannen“ gjekk fyre inn i Kyrkja; so Brudgomen og den andre Fylgjesmannen. Atti dei kom Brudkona til Brudgomen, so Brudi og hennar Brudkone; so kom Brudesveinen. Presten sette Fingrung på Brudi framfyre Altaren — det var den fyrste Ring ho bar, av di Gjentorne gjekk aldri med Fingrung fyrr dei vigde. Daa kravde Presten Brudgomen etter Ringen, og han tok han upp or Lumma.“ Medan bruri stod framfyre altaret, la dei so merke til sylvet ho bar. Bivra og skolv det i sylgjelauvi, var det eit godt merke, då skulde ho leva lenge; men hekk lauvi stille, då døydde ho snart.

På heimvegen frå kyrkja reid dei mest som dei var galne, og dei „huva i Himmels Hægd — det var ikkje karslegt helles. Og so kunde Folk tenkja dei var rædde fyre seg og hadde lite Drikke.“ „Med same dei kom heim, la dei seg paa Kne i Tunet og las; daa vart der skote yver dei med dei laag, tri-fire Skot. So fekk dei Skjenk — dei møtte dei ute med Brennevin og Øl. Vermori

skjenkte Brudi med ho sat paa Hesten; ho gav henne ein Ølkopp av Durhella. Daa ho hadde drukke ut, steig ho av og vatt Koppen *til* attyver seg yver Tøka. Kom han ned standande, daa fór ho fyre Brudgomen; men kveldest han, var det han som fór fyrst. Ho maatte kasta tri Gonger. Vann ho han ikkje yver, var det so vondt eit Merkje. Daa maatte Brudesveinen hjelpe.“ Koppen bruri drakk av og kasta yver tōka, brurebollen dei kalla, var berre liten, men oftast vent utskoren (fig. 213).

Dei gjekk inn med same skipnad som med kyrkja. Spelemannen gjekk fyre og spela brureslaget. Fyrr bruri var komi gjenom dōri, smelte bruresveinen hurdi att tri fire slag av dragande makt. Han „slo huro for bruro“ som dei kalla det. Brudgomen hogg eit hogg i gøya. „Spelemannen spela kvar Bordgøng til Bords, og likeins ifraa att. „Brufæri“ sat med øvste Enden. Brudi sat i Haagsætet, og paa kvar Led av henne ei Brudekone. Næraste dei i Pallen med Veggen, sat Brudgomen og Fylgjesmennerne. Framfyre Bordet, midt fyre dei att, sat Brudesveinen. So sat dei gamle utetter fraa Brudferdi, og av dei hine gjekk so mange innaat som lodde. „Brurebøysti“ stod framfyre Brudgomen og Brudi: det var anten eit Fleskelær, eller det beste Stykkje Kjøt dei hadde. Brudesveinen skar upp.“

Dei drakk heile dagen. Vanleg „skåla“ dei — alle drakk av same

243. Ølbolle, Valle
Måla i 1799. Truleg av O. A. Reiordal

N. F. 2163—06

245. Ølbolle

N. F. 319-06

skåli som gjekk rundt. Men eitt bil på dagen „ei'skjælte“ dei. Då sette dei ein stor ølbolle som kunde ta upp til fire nottungar midt på bordet. Uppi bollen flaut det ei „and“, ein „hane“ eller ei „høne“ (fig. 217, 219 og 221) som dei auste med uppi mindre bollar, „ei'skjælskoppa“ dei kalla (fig. 229—231), og kvar fekk ein sovoren kopp å drikka av. Når dei einskilde, fekk alle like mykje. Var det nokon som vilde svika undan, sa dei andre til. Dei berre ropte på namnet. Hadde dei so einskilt ut, tappa tapparen i att — det var han som stod for tunna. Dei gamle sat kringum bordet, når dei drakk, og dei kvad visor og ølstev. Løglege roglor hadde dei òg so mange av. Kvendi sat i pallane, og røda gjekk so ustoppelig. Ungdomen dansa anten i ei onnor stove eller òg ute på tunet. Det kom fullt av „utlaupara“. Sume var inne og dansa og drakk, medan andre stod utanfor og lurde. Var der ein som var mann til å kasta brudlaupet ut, so måtte han.

Kvar morgon spela spelemannen „brurine“ ned av loftet. Andre morgonen var dei svartstakka, og bruri gjekk med skaut. Til dugurds tok dei på seg brureklædi att, og spelemannen spela dei inn i stova.

Andre brudlaupsdagen fekk dei bruregrauten, og leivningane åt dei upp dagen etter. Då blanda dei grauten med

246. Øbolle, Valle
Måla i 1771

N. F. 807-11

brennevin og „åt brurebeten“. Dei hadde brurebeten i eit trøg som gjekk rundt, og alle pinte i seg litt.

„Fyrst dei hadde ete siste Maalet, tømde dei Tunnorne, og drakk att-i Skaali“. Dei einskjælte daa, og itt dei hadde drukkje ut, la dei Penningarne i Koppen. For full Kar var det ein Dalar; men sume gav meir, heilt upp til fem Dalar. Mange drakk Korn og Sauder og Kjyr att i Skaali. Var der ein som var god til aa tala, skilde han for Skaali og snudde Talen til Brudeparet: han skrepte fælt, for rauste og greide dei var, og for snildt eit Brydlaup dei hadde drukke, og reikna upp alt det beste han ynskte dei:

„Mange Bonn
aa mykje Konn,
store Stuta
me lange Honn“.

Til slutt kom spelemannen med „Reiseslaget“, og då laut alle fara. Dei hadde so mange reieslag, og det var sett ord til dei. Eit av dei lyder slik:

„Fari no vel, aa havi meg
kjær,
aa leggji de Ori ti Minni!“

247. Jolekake

Valle

Folket til brudgomen fekk gåvor av bruri, fyrr dei fór. Det var helst noko ho hadde laga sjølv: belte, vottar, sokkeband og tyleband. Når det var brudlaup, skulde ein laga *til* mykje og øyda det *vel* upp. Var ein redd for seg, reiste lukka. Brudlaupi varde so lenge der var noko att av mat og drikke. Ofte var det mykje drikk og slagsmål i brudlaupi, men seden var so. „Kom han or Brudlaup, daa var det dei same Spursmaal han fekk allstødt: „Va de noko ti Bryddaup — va der mykji Drikke. Slogust dei herleg; kvæ var beste Karen“ — so lyddest det allfort.“

Denne skildringi av setesdalsbrudlaupi som for det meste er teki frå Skar,¹²⁹ skriv seg vel frå tidi fyrst i 1800 åri med eit og anna drag frå eldre tider. Frå 1770 åri hev me ei skildring av Gjellebøl,¹³⁰ og i mangt og mykje samstavar ho med Skars; men litt skilnad er det som me skal sjå. Gjellebøl skriv soleis, at dei fyrst heldt „Stævne“ på „Stævningsgaarden“ som helst ein av dei næraste slektningane åtte. Hit kom bruri med sine tvo brurkonor. Dei gjekk ikkje inn i stova der stemna skulde vera, men inn i eit rom ved sida og venta der i lag med andre kvende. So kom brudgomen med sine fylgjesmänner. Dei gjekk like inn i stova, og bruri vart henta. Då „slo dei huro for bruro“. Når dei so hadde ete, løyste dei henne av pallen, og dei drog til kyrkje. Med same brudgomen gjekk ut or stova, hogg han tri hogg i bjelkane, og det same gjorde fylgjesmennene. Di

større flisar dei hogg av, di lukkelegare skulde brur og brudgom verta. Frå kyrkja fór dei til den rette brudlaupsgarden som det heiter, og her gjekk det fyre seg umlag slik som Skar hev skildra det, berre med den skilnaden, at dei klædde bruri med koneskaut denne dagen, at dei då „drakk att i skåli“, og baketter kasta brudgomen sverdet sitt tri gonger upp i vêret yver nokre bjelkar, truleg dei tvo bjelkane nede ved døri i gamlestova (sjå s. 149). Vart sverdet liggjande på bjelkane, var det eit godt merke.

Skilnaden millom Skar og Gjellebøl kjem truleg av, at Skar skildrar eit brudlaup der dei hentar bruri frå ei onnor bygd eller frå ein gard noko langt burte. Ho kjem soleis til brudlaupsgarden kvelden fyre brudlaupet, medan ho hjå Gjellebøl fyrst kom dit, etter dei hadde vore i kyrkja. Det siste var truleg det mest vanlege i den tidi, når bruri var frå same garden eller frå ein gard i nærleiken. Brudlaupi fell soleis i tvo bolkar: brurestemna og det eigenlege brudlaupet. Bruræstemna heldt dei i bruri sin heim eller hjå ein slektning, fyre vigsla, og brudlaupet etter vigsla i brudgomen sin heim. Kostnaden fall då på bae partar, og me ser òg, at kvar bad sine.

248. Smørøskje, Tveiten, Bykle N. F. 513-17

Same brudlaupsskipnaden veit me dei hadde i slutten av 1600 åri; men då kom brudgomen med sine folk alt brudlaupskvelden som den tidi var um laurdagen, til bruri sin heim og var der til sundagen, då dei fór til kyrkje. Med same dei kom upp til velfarsgarden, som dei sa, fekk dei velfarsskåli, og so heldt dei velfarsgilde; men „huad skick og aberi der nu holdis, kunde icke paa een baag papir opteignis“, legg forfattaren til. Det var skade, han ikkje gjorde det, so hadde me visst litt meir um dei gamle brudlaupsskikkane. Ein av dei fær me likevel høyra um. Det er gøye-hoggi, og det skildrar han slik: „*Hevie me han te bonde, so hevie me han te buonde*, siger Brudgomsmendene tre gange, naar de lige saa ofte løffter hannem op imellom sig, at hand, nemblig Brudgommen, skall med een sponsebiil eller værre hugge tre hug, for huer gang de løffter hannem op, udi *Gieyin*, v-anseet hand kunde vell naa till at hugge foruden deris Løffting mens god maade og *sæe* | gammel vaane og skick;| skall *hand* endelig hafue til sin Dan-nemands intredelse, Derfor kaldis disse hug ogsaa *Buondehugg*. *Da-mands-hugg*, eller *Gieye-hug*, huilke, naar gjorde ere, skall hand kaste veriet i *Rondæ*, paa nogle bielcker under taget, der blifuer det i Lang tid liggende etc.“¹³¹

30 — Norske Bygder.

249. Ølskål, måla i 1779
Sign. O A R (?). Truleg O. A. Reiordal

N. M. 83386

Denne skikken fær me vita litt meir um i ein gamal „beretning“ frå Setesdal¹³² som truleg er skriven ikring 1700, men fortel um tidi lengst der fyre. Me fær vita noko meir um brudlaupi òg so eg tek det heile med: „En Mand skulde ikke brygge mere end 3-Korn. som var et eller 2de Mæler til Brøllups, og skulde Brølluppet ikke staae længere end i 2de Dage, og skulde Faderen, med noget medhavende Selskab føre Bruden til Brudgommen. Naar Brølluppet skulde staae, saa skulde De drikke Brøllup alle tilhobe, Faderen til Bruden med sine Mænd, Faderen til Brudgommen med sine Mænd, med begge Deres Hustruer og Forvandte. Der maatte ey fleere komme til Brøllups end de, som budne vare. Drængene maatte ey sidde til Bords med Mændene, men staae paa Gulvet, hvis Embede var at passe paa hvad Høflighed og Tugt da var. Fremdeles havde man den Skik udj Brøllupperne, at di om Mandagen satte en frisk Ost eller toe paa det Stæd, som var strax over Ildstæded. Disse Oste skulde Brudgommen med et slags Sværd, som han gik med saalænge han var Brudgom, hugge et eller toe Hugg udj, siden skulde Bruden udskivte den med Smør paa, med denne

250. Ølbolle, Byggland
Måla i 1870

N. F. 437-97

251. Bursdør frå 1727

Haugen, Aaraksbø

Betydning: at joe mandigere Hun skar deraf joe rundere skulde Hun blive, og disse Oste kaldte de Brude-Oste. Item — naar Hun havde udskivtet og drukket sin Herres og Bondes Skaal, som de kaldte det, da blev Nød-siden indbragt og lagt paa foreskrevne Bord. Saa skulle nogle af Brudgommens Følge-mænd løvte ham op i Weyret, holdende ham om begge Beenene og raabe: her er Bonden; og i det samme skulle Brudgommen hugge med sit Sværd i Randen og ned paa den Nødside, partere den i smaae Parter; hvilke Bruden iligemaade siden uddeelede, og dermed betægnede gavmildhed i Fremtiden; og den kaldte de Brudestuden.“

„Det Stæd, som var strax over Ildstæded“ som dei la brureostane og brurestuten på, må vera årebordet, eit bord eller ei skive som dei la yver åren, når dei heldt gjestebod, at ikkje eld og oske skulde fyka kring øyro. Når dei heldt brudlaup brukte dei å hogga i årebordet med sverdi eller øksane sine, både når dei fór til kyrkje, og når dei kom att.¹³³

Brudlaupi i seinare tid er det ikkje stort å segja um. Dei folki bruri hev bede, møter upp brudlaupsmorgonen i hennar heim, og brudgomen sine folk hjå han. Båe lagi tek ut til kyrkje kvar for seg og møtest fyrst på vegen eller ved kyrkja. Etter vigsla fer alle til brudgomen sin heim eller brudlaupsgarden. Dei skyt yver brur og brudgom, like fyrr dei kjem fram i tunet, og han som skyt, skal helst liggja løynd. Foreldri til brudgomen som ikkje er med til kyrkje — bruri sine foreldre er heller ikkje med — stend ute på tunet og byd velkomen og tek mot bruri med ein bolle øl. Medan dette stend på, gjeng nokre folk inn i stova og set seg kring bordet. Ei stund etter kjem brudgomen med sine

fylgjesmänner. Spelemannen spelar dei inn med „brureslaget“. Dei som sit inne ynskjer brudgomen velkomen og bed han setja seg „nåre“, innar. Han set seg øvst ved bordet, innar ved tverrveggen, og fylgjesmennene hans ved sida nedanfor. So kjem bruri med sine folk, spela inn med brureslaget, dei like eins. Bruresveinen smeller med hurdi eit slag for kvar av „brurin“. Brudgomen ynskjer dei velkomne og bed dei setja seg upp i høgsæte. Bruri set seg der med ei brurekone på kvar side. Bruresveinen og den andre fylgjesmannen til bruri set seg øvst på krakken frammanfyre. Når dei hev ete, løyser dei bruri av pallen og drikk kaupskåli. Spelemannen stryk upp ein gangar, og kven som vil kann no dansa med bruri. Brudgomen plar gjerne dansa fyrst. Etterpå spelar spelemannen brureslaget att, og brudgomen og „brurin“ gjeng på loftet der bruri tek av seg brurestasen sin. Når dei då kjem att, hev dei brennevin med seg og skjenkjer rundt. Sidan er det lite ordning i brudlaupet. Folk drikk og dansar og held moro best dei kann. Den andre dagen hev bruri og hennar folk heile matstellet, og brudgomen og hans folk er gjester. Matstellet er ikkje so stort just; for dei fær ikkje „soen mat,“ og ikkje bryr folk seg so mykje um mat heller denne dagen, det er meir, at dei kann få friska seg med noko drikke. So held dei det og dansar og drikk til det lid mot kvelden. Då takkar kvar for seg og gjeng heim.

Slik var brudlaupsskikken i Valle ikring 1860.¹ Som me

252. „Skjeng“

Valle

ser er dei fleste gamle skikkane gløynde eller so utvatna, at dei er lite atkjennande, og endå verre hev det vorte i dei siste åri. No reiser dei for det meste ned til Kristianssand og „vigjer“. Dei „stel seg av garde“, berre den næraste slekti veit um det.

Det er mogeleg, det hev vore litt skilnad på skikkane i dei ymse bygdene; men det veit me lite og inkje um. Um so er, hev det vel vore lite; for i alt anna er der likskap dalen til endes. Einaste er i Bykle. Der hadde dei ein skikk me ikkje hev døme på frå dei andre bygdene; men det hindrar sjølv sagt ikkje, at han ein gong kann ha vore i bruk heile dalen yver. Ein soge-mann til Skar¹³⁴ fortel, at andre brudlaupsdagen hadde dei ei moro han aldri hadde set fyrr. „Brudi kom burt. Der var slik Umloge. Brudgomen gret og bad at me maatte hjelpa han aa leita. Me fann henne fyre Enden i ei Urd; ho hadde løynt seg der med ein Dreng ho laup av med.“

I eldre tid la dei burt brure- og brudgomsklædi heilt til dei døydde. Dei skulde „liggje“ med desse klædi i kista. Um ikkje anna so hadde dei skjorta etter og låg i.

Me skynar, at dei alt tidleg tenkte på dauden. Det var best å vera budd på alt; for kor lenge dei skulde leva, visste dei ikkje. Det rådde lagnaden for. Kvar hadde si visse levetid, fastsett frå æva av. I Setesdal som andre stader i landet var dette so viss ei tru. „Timen e kaamen, men Mannen inkje,“ ropte det frå Bygglandsfjorden. Presten sette vakt,

253. Frå koret i Bykle kyrkje

254. Bursdør

Oseloftet, N. F.

og um eit lite bil kom ein mann springande. Dei fekk stogga han; men um kvelden vart han sjuk. Han bad um vatn frå fjorden. Med same han hadde drukke, fór han.¹³⁵ Me ser, måten han skulde døy på var òg fastsett. Vatnet skulde vera hans bane. Fór dei fyre tidi, hadde dei sin eigen uvyrdeskap å takka for det, og då laut dei venta i so mange år dei skulde lev, fyrr dei kom på den fullgode staden.¹³⁶

Sjeldan kom dauden uventa. Dei fekk mest alltid „fyrribod“ for feigdi. Det „skreik for lik“. I Bykle høyrde dei det so tidt. Det var ei gjente som skreik. Ho var drepi, og so sveiv ho fredlaus ikring. Skramla det i bord dei treffe til å ha liggjande på forstog-skjeldtilet eller so, kom dei snart til å gjera likkiste. Det lever mange folk som hev høyrte det. So seint som i 1897 høyrde dei fyrebod i ei stove der ein vart drepen. Det gav som ein „skufs i paden“, smell i benken, og åtte dagar etter vart ein spent i hel nett der. Ymse dyr og fuglar varsla feigt folk. Soleis reva, når ho gøydde mot eit hus, og haren, når han kom like inn til husveggen. Kraup ein orm yver kyrkjevegen, kom det snart lik, og høyrde dei likormen — buorm som held seg ved husi — sjoga, var det feigt folk i huset. Like eins når dei høyrde veggemeden yver døri. Høyrde ein lómen for fyrste gong um våren og hadde ikkje ete, var ein feig. Sette kattula seg på stovetaket og skreik, var det feigt folk i huset. Gól hanen utanfor den vanlege tidi, og føtene hans var kalde når dei kjende etter, skulde einkvan i huset drukna. Var dei varme, vart det brand. Hanen brukte dei òg, når dei vilde finna att drukna folk. Dei tok ein hane med seg ut på vatnet, so gól han yver staden der den drukna låg.

Dei hadde mange andre merke på feigdi. Me hev fyrr

255. Kistelok

Valle

257. Benkerygg

Valle

høyr, at dei „toppa fyre seg“ i joli, og at dei såg etter um stikkor og strå låg i kross. Hadde nokon døytt i huset, og dei la liket i kista, kom det snart eitt til, um halsbeinet var mjukt på den avlidne. Siste skjorta ein saumar for feig mann, vert ikkje kvit, og såg ein folk kvitklædde, var dei feige. Song det for øyro, spurde ein snart feigdar ord, og drøymde ein, at ein grov i svart mold, kom ein snart i likferd.¹³⁷

Mange var framsynte og kunde sjå, um einkvan snart fór, medan andre visste, når dei sjølve skulde døy. Døydde einkvan av deira næraste langt frå heimen, såg dei hám av han.¹³⁸

Som me ser, hadde dei nok av fyrebod, og dauden kunde aldri koma uventa, berre dei la merke til dei. Elles var folk då som no oftast sjuke, fyrr dei døydde, og var sjukdomen svært hard, var dei mest visse: „Det er berre dø'en,“ sa dei. Då nytta det lite, kva dei gjorde. Dokter hadde dei ikkje i eldre tid, og seinare, etter at dei hadde fenge, vart han lite nytta. Henta dei han, var det mest alltid for seint. Dei hadde ikkje større trui til han heller, og når dei henta han, var det mest berre for at det òg skulde vera gjort. Dei vilde roa samvitet.

Sjolv hadde dei nokre råder. Årelating og kopping var det mest vanlege, og det brukte mange gamle, endå um dei ikkje var sjuke. Dei koppa seg ein eller tvo gonger um året. Altvinn var

nytta, og like eins rust eller metall dei skrapa av kyrkje-klokkone.¹ Mot „troddi“ (svull i halsen) drakk dei vatn frå bekker som rann mot nord,¹³⁹ mot gulsot åt dei gulspettkjøt, og sår som ikkje vilde gro att, heila dei med oska av ein gram (raud makk ein finn i gamle bjørke- og orestuvar).¹⁴⁰ Hadde dei hogge av ei blodår, las dei naudstemmen, eller fekk einkvan som kunde, til å gjera det. Mange var so duglege, at dei berre turfte vita namnet på den som hadde hogge seg, so stod blodet. Mot vré og verker, las dei vréordi.

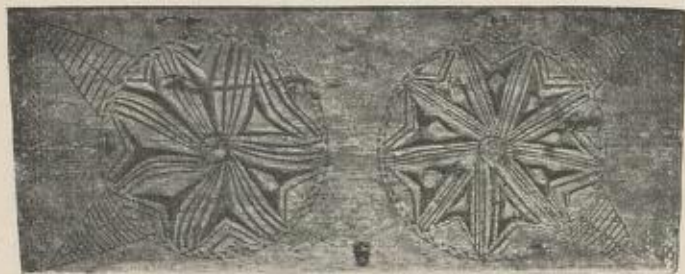
Dei hadde so mange vréord; men det er dei vanlege som er kjende mest frå alle bygder.¹⁴¹

Men var det dauden den sjuke drogst med, so nytta det lite med råder. Då hadde han berre å bu seg på å fara her ifrå. Skipeleg folk tok det tolleg. Dei skipa sitt hus som alt skulde vera, etter at dei var burtfarne. Sa koss dei vilde ha likferdi, og kva klæde dei vilde liggja i. Sume skilde seg kyrkjegard dei vilde liggja på òg. Helst vilde dei vera gravne i den sokni dei var fødde; men elles var det godt å liggja med Sandnes kyrkja. Det var lovekyrkje. Hadde dei små born, sette dei inn umbodsmenner for dei. Dei la vinn på å døy vent, og mange slokna med eit gudsord eller salmevers på lippa. Sume let seg bera ut, so dei kunde få glåpa kring seg for siste gong. Dei som var „burtgjevne“ — hadde skrive seg djevelen i vald — fekk ikkje døy, fyrr ein reiv

256. Loftsdør

Bø, Valle

258. Kistelok, 1684

Jördalsbo

260. Kiste

Valle

høl på tōka eller klypte dei i lippa.¹⁴² — Når einkvan døydde, la dei liket fram på eit bord eller ein breid krakk og tvo det og klædde det. I eldre tid vart dei lagde med full klædning, og helst brureklædningen som me hev høyrte. Seinare slutta dei mykje med det og la dei i kyrkjeklædi deira. Enno ligg dei mest fullt klædde, kvendi i kvit vadmålsstakk, skjorte, sokkar og plagg på hovudet karane i bukse, skjorte og sokkar. Når liket var klædt, la dei ei salmebok på bringa.¹

Grannane på garden gjorde kista. Det var ei plikt dei hadde paa seg. Fyrr i tidi brukte dei aldri spikar i kista.

Ho var alltid laga med naglar. Kista var einfeld, mest som ein lang kasse og aldri måla. Uppå loket skar dei ein kross. I eldre tid gjekk dei til skogen og laga kiste. Det var eit dagsverk for ein vaksen kar.¹⁴³ Me hev dōme på, at sume laga seg kiste med dei levde og hadde ho standande; men det var snautt vanleg skikk.¹

Dei som arbeidde kista, la liket i. Dei la høvelflis i kista og elles berre ei liti hovudpute. Liket fekk ein duk av lereft under hovudet, og duken sveipte dei yver andletet og ned yver hendene. Når liket var lagt i kista song dei ein salme. So bar dei kista ut i buret eller stolpehuset. Dei la eit tæpe yver og ei salmebok uppå; men var det ei gamal kone som var død, fekk ho kyrkjetjeldet sitt yver kista.¹

Etter som årstidi var til, heldt dei likferd åtte til fjortan dagar der etter, men aldri under åtte dagar. Dei hadde so mykje å stella i stand fyrst. Dei bryggja,

baka, steikte stump og tvo heile huset, vegger og alt som inne var. Dagen fyre likferdi klinte dei lefsor og kokte gumbe. Folk or grendi bar söt mjølk til, so dei hadde å koka av. Til likferds bad dei heile grendi og slekti. Grendi måtte dei be, når det var likferd. Dei hadde ein fast grendskipnad soleis; men ein gard kunde høyra til fleire grender. I hovudbygdi i Valle t. d. var grendskipnaden slik: Kyrvestad bad Viki, Viki bad Kyrvestad og Rike, Rike bad Viki og Aakre, og Aakre bad Rike. Av slekti bad dei ned til syskenborn at den avlidne. Dei hadde ingen fast bemann, ein av dei

næraste slektningane til den avlidne bad. Under sjølve likferdi hadde dei ein mann til „å tala um“ som dei sa. Han bad folk til bords og styrde med songen og skipnaden i likferdi. Den av likferdsfolket som best kunde, vart beden til dette.¹

Fyrr i tidi bar dei sending eller nystor plent som til eit brudlaup;¹⁴⁴ men det hev dei slutta med. Berre dei som ikkje høyrer heime i grendi, kjem med ein söt, ny-ysta ost i ein ystekopp. Dei fær alltid ein smakebit med seg attende i koppen.¹

Likferdi stod av seg på ein dag. Dei skipa bordet, fyrr likferdsfolket kom. Det stod klingfat ned etter heile bordet og ved øvste bordsenden høgsetfatet. Uppå klingen låg det oste- og stumpeskivor i krans, og der uppå att stod eit lite gumbefat. Ølet hadde dei i store ølskåler som stod på bordet med ein-skildsskåler ved sida. Dei skiftet til og drakk av desse.¹

259. Bursdør på Sordal
Jarni skal vera smidde på ein Langfredag

Austad

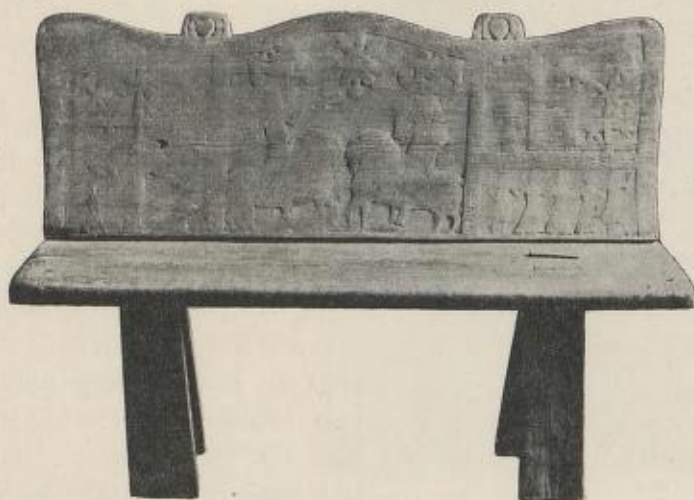
261. Gamlestogstol

Valle

Når likferdsfolket kom, vart dei som ikkje høyrde grendi til, bedne inn fyrst og fekk mat. Dei hadde gjenge eit stykke veg og var kann henda svoltne. Seinare fekk dei mat att i lag med dei andre. Då sat presten i høgsætet, um han var med; men var han ikkje det, skulde ein av dei mest vyrde gamle menner eller konor sitja der. Dei eldste på garden sat øvst ved bordet, etter dei, tvo, tri av dei eldste konone i grendi og so dei næraste frå garden. Var det ei stor likferd, hadde dei mange bordgongar.¹

Med same dei sette seg til bords, bar dei inn kista. Rundt denne sette dei næraste slektningane seg. Yver kista låg eit tæpe, og tri ljøs brann på loket.¹⁴⁵ No brukar dei berre eit ljøs. Det stend midt yver bringa på den avlidne. Yver hovudet ligg ei uppslegi salmebok.¹ På Gjellebøl si tid stod kista inne i stova, når folk kom. Ho stod på ein benk ved veggjen med eit tendt ljøs uppå loket. Alle som kom inn, måtte fyrst burt til kista der dei la seg på kné og bad Fadervár.¹⁴⁶ Det eldste er truleg, at kista vert bori inn, når dei set seg til bords.

Det bil dei las bordbøni, la dei ljorefjøli yver. Det skulde

262. Gamlestogstol, Valle

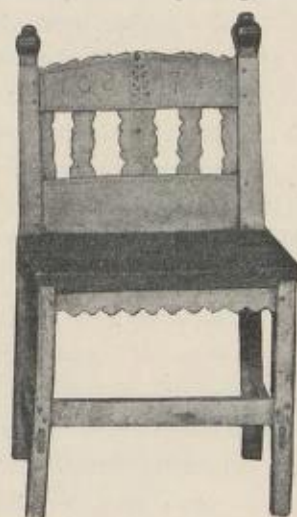
N. F. 893—98

vera myrkt i stova då.¹⁴⁴ Dei song og las både fyre og etter maten; men ljorefjøli la dei yver berre fyrste gongen. Når alle hadde ete, og maten var teken ut, sette dei seg rundt bordet att. Ei stor ølskål vart bori inn og sett på kista med ein liten bolle, velfarskoppen (fig. 235) ved sida. Den drakk dei av, fyrst dei næraste slektningane og so alle dei andre etter tur. Det var velfarskåli. Ein av dei eldste, den som best kunde, heldt ein lovtale yver den avlidne. Han takka for samlivet og skrepte av han, kor gild ein mann han hadde vore. Etterpå song dei ein liksalme og bar kista ut. Ved døri stogga dei litt med kista, og ein av dei som bar, vende seg og sa: „Farvel, og mange takk sku de have for kver dagen.“ Han takka for den avlidne.¹ På Gjellebøl si tid bar tvo karar kista ut på ei stong; men fyrst gjekk dei tri gonger rundt åren med kista.

Når dei var komne ut og hadde sett ho på sleden, fekk dei øl att. Dei sette ølskåli på kista.¹⁴⁶ Det var siste skåli. Var det ein sjølvmodar dei heldt likferd yver, førde dei kista ut under svilli.¹⁴⁷ Gjekk kyrkjevegen yver heii, måtte dei bera kista, og då „la dei likkvile“ der dei sette ho ned og kvilde. Dei la steinar kring kista, stein i stein. Møtte dei eit brurefylgje, kasta dei upp verp. Kvar mann la ein stein på haugen.¹⁴⁸ Elles køyrde dei oftast, men alltid på slede, både sumar og vinter. Ein av dei næraste slektningane sat på kista og stundom fleire òg.

Koss skikkane var i eldre tid, når dei kom til kyrkjegarden, veit me lite um. Gjellebøl fortel,¹⁴⁸ at dei bar kista inn på kyrkjegarden med den same stongi dei hadde bore ho ut av stova med. Dei bar kista rundt kyrkja. Stongi slo dei i so mange stykke som råd var på ein stein inne på kyrkjegarden. Fyrr i tidi leigde dei ikkje til å grava. Då grov dei som var med i fylgjet. Dei grov aldri djupt, berre so vidt kista var under. Gjellebøl klagar yver dette. Alle vilde liggja på sundre og austre sida av kyrkja mot morgonsoli,¹⁴⁵ so grov dei uppatt der so tidt. Då kom det upp restar av bein, kistor og likklæde som vart liggjande burt yver kyrkjegarden.

Når dei no kjem til kyrkjegarden med eit lik, gjeng ein fyre og syng heile kyrkjegarden innyver (fig. 193), og klok-kone ringjer, til liket er firt ned i gravi. Er ikkje presten med, kastar dei gravi att med same, og klokkone ringjer heile tidi medan dei skuffar mold på. Baketter syng dei ein salme, og so fer dei heimatt til likferdsgarden der dei fær nonsmat.

263. Stol N. F. 729—97
Merkt: T G S 1764

Dei drakk mykje fyrr i likferdene. Dei kunde vera so galne, at dei slost rundt kista, og verre vart dei seinare på dag, når dei kom heimatt og fekk meir øl. Konone hadde likskjorta med til mannen, fortel Skar.¹⁴⁹

No brukar dei sjeldan øl eller annan sterk drykk. Det er mest kaffi. Litt av dei gamle skikkane heng att. Soleis drikk dei velfarsskåli. Dei fær ein kopp kaffi kvar like fyrr dei ber kista ut. Summe stader hev dei heilt til no sett kaffibollen på kisteloket. So søkkte dei nedi med ein kaffikopp og drakk.¹

Me hev no gjenge igjennom alle dei skikkar og truer me kjenner frå Setesdal, som hørde til det daglege arbeidet, til helgane og til dei store hendingane i livet. Mange av dei kjenner me frå andre bygdelag og andre land, so Setesdal i

den leid ikkje er noko for seg sjølv. Men å samanlikna kvar skikken i Setesdal med skikkane andre stader vilde føra for vidt, og eg lyt difor nøgja meg med å ta det heile meir i store drag. Ei utgreiding um det opphavet skikkane kann ha lyt vera på same måten.

Me skal fyrst ta for oss haustskikkane. Dei gjeng truleg so langt attende som jord

264. Stol, Valle N. F. 856-11

hev vore dyrka. Både her i landet og ute i Europa er det knytt mange skikkar til det siste kornbandet. I Setesdal hev me ikkje berre eitt siste kornband men tettpå tri. Me hev soleis høyrte at det siste kornbandet dei skar, gjorde dei stort. Då vart kornet drygare og dei fekk mykje korn andre året. So pila dei alle aksi av åkeren og gjorde „oksebukka“. Til slutt la dei ein grasbendel etter på åkeren. Ein grasbendel er rett nok ikkje noko kornband; men me hev grunn til å tru, at det hev vore eller var tenkt som eit kornband. Fleire andre stader la dei siste kornbandet etter på åkeren. Soleis i Skåne der dei gav det til „Oens“ eller „Noens“ hest, og på Møn til „Jon Opsals hest“. På Lolland la dei siste kornstråi att på åkeren til Goen, og på Falster la dei eit kornband av den siste „hob“ att på marki til „Godens (Goins) hest“. I Meklenburg fekk „Woden“ (Oden) det siste kornbandet.¹⁵⁰ I Setesdal let dei ikkje det minste kornet vera etter på åkeren, dei totte vel „maten“ var for dyr og heilag til dess. I staden la dei ein grasbendel som dei vel tenkte kunde gjera same nytten. At det hev vore brukt andre stader, kjenner eg ikkje til. Derimot hev me døme på, at dei i Jarlsberg, Hadeland, Buskerud o. a. st. la ein høydott etter på slåttevollen.¹⁵¹ Mange stader i Tyskland la dei ein halmbendel etter på åkeren.¹⁵²

265. Gamlestogstol N. F. 600-95

Desse skikkane hev si rot i gamal vegetasjonsmagi. Når dei gjorde siste kornbandet stort og la ein grasbendel etter på åkeren, vona dei å få mykje korn til komande år. Det var på same måten dei tenkte, når dei alltid let noko vera etter i koppar, kjer og byrdor. Likeins hev det seg med oksebukkane; men her er det kome ein snev av sakramental seremoni til: Dei hadde ikkje oksebukkane i lag med det andre kornet, men hengde dei inn i stova eller på buret, og so fekk bukkekjéi eller jolebukken dei i joli.

Etter utgamal religiøs meining drog vokstermakti, livsmakti i åkeren seg attende etter kvart som dei skar, heilt til dei siste kornstråi eller det siste kornbandet. Let dei det liggja att på åkeren, vart livsmakti verande der og kom att til neste år; men gav dei det til jolebukken, gjekk makti yver til han og dermed vidare til alt levande på garden.

Namnet oksebukk skulde tyda på, at dei hev tenkt seg den makti som var i åkeren i skapnad av ein bukk. Det hev me døme på frå mange andre kantar både her i landet og i Nord-Europa.¹⁵³ I Setesdal hev dei soleis gjeve eller ofra kornbukken til jolebukken, og denne siste slakta dei og åt upp i joli. Ein nærare utgreiding av dette kunde vera sérs forvitneleg, men vilde her føra for vidt. Frå andre kantar hev me høyrte, at dei ofra det siste kornbandet til Oden. I Setesdal fekk jolebukken det, og då ligg det nær å tru, at det var Tor dei tenkte på med kornofferet sitt, endå deter noko på det uvisse. For kornofferet er eldre enn både Tor og alle dei andre personlege gudane.

Det ser ut til at dei hev tenkt seg livsmakti i åkeren eller korndemonen som det vanleg heiter, i skapnad av ei gyger òg. Når dei skar og

266. Stol, Valle N. F. 920-11

267. Skrin, Valle

N. F. 893-97

Den kjende granskaren Mannhardt ser endå til den kvinnelege korndemonen som opphavet til den greske gudinna Demeter.¹⁵⁵

Når me i Setesdal finn endå fleire skikkar knytt til det siste kornbandet, kjem dette truleg av påverknad frå mange kantar og til ymislege tider. „Nye skikkar hev kome inn; men dei eldre hev levt jamsides med dei nye. Dette torer vera grunnen til at dei i Setesdal hev tri siste kornband, når me tek grasbendelen med. Eit fyremål er det med alle skikkane: Dei skal gjera jordi grøderik til komande år.

Skeidi lyt me sjå i samband med haustskikkane. Dei heldt dei so snart krøteri var komne heimatt or heii og dei meste av haustarbeidet var gjort. Den opphavlege grunnen til at dei heldt skeidi, er truleg den same som ved det siste kornbandet: Dei meinte å gjera jordi og alt levande grøderikt og fruktsamt. Diverre er det uråd å finna noko fullgodt prov før, at dette er slik med skeidi. Me kann soleis ikkje samanlikna med skikkar i andre land der skeidi so vidt eg veit er ukjende; men det tykkjest skina igjenom av sjølve skikken. Hestane slost um ei merr, og leiken lykta med, at skeidfolen fekk skeidmerri, m. a. o. ei avleakt. Folk såg på dette med andre augo i gamal tid. Dei tykte ikkje det var noko usømeleg. Det var grøderiskap dei vilde vinna, og i naturi var alt som heitte grøderiskap eitt og det same, anten det so galdt folk eller fé, åker eller eng. Som barnet skaut upp or morslivet, slik skaut grøda upp or jordi, og ei åtferd som gjorde fruktsam i eitt høve, verka det same i andre høve òg. Frå Fyresdal hev me eit døme på samanheng millom skeidi og grøderiskapen. Når hestane slost og beistst godt, vart det eit godt år, meinte dei.¹⁵⁶

I Valle kalla dei det „Frikshøl“ der skeidmerri stod. Um dette kjem av frek—frisk, eller av namnet Frigg, kona til Oden, torer eg ikkje ha noko viss meining um; men eg

handleden trutna upp, hadde dei gripe gygri, sa dei. Frå andre kantar hev me døme på, at korndemonen ertenkt både som gyger, heks, kjerring og kall, for ikkje å tala um alle dyreskapnadene.¹⁵⁴

trur det siste er det rettaste. På gamaltysk heiter Frigg Fria eller Frea, den same som romarane kalla Venus. Namnet kjem av ei gamal rot å elska (got. frijôn). Det er i ætt med det svenske tilnamnet til Frey — Fricco og det greske Priapos — elskhugsguden.¹⁵⁷ At Frikshøl kjem av Frik, Frigg, tykkjest soleis høva best med skikken.

Me tykkjest òg skyna, at det løyner seg noko bak segnene um huldrehesten eller den hesten dei trudde var den vonde, som alltid var skeidfolen. Upphavet torer liggja i ei myte der Oden eller ein annan hestegud kjem ned på jordi til Frigg og fullfører frævingi til gagn og gror for alt som skulde veksa.

Til haustarbeidet og heimflyttingi frå stølen var det som me hev høyr, knytt nokre sers måltid. Dei fekk skurdgrauten, når dei hadde skøre av, „Bufartemben“ og „Bufartgrauten“ nett fyre dei flytte frå stølen, og „Skjeisungrauten“ like etter heimkoma. Skurdgrauten er vanleg heile landet yver, og likeins er det mange stader skikk, at siste målet dei ét på stølen, skal vera sers godt; men „Skjeisungrauten“ er so vidt eg veit, ukjend andre stader.

Truleg hev desse måli opphavleg vore eit slag sakramentale måltid. Serleg tykkjest det vera tilfelle med „Skjeisungrauten“ som dei koka av det fyrste målet dei mjølka heime um hausten, og av mjøl, male av det fyrste nye kornet. Liksovel som dei meinte det låg ei sers livsmakt i det siste kornbandet, i det siste av mat eller korn som låg etter i koppar og kjer, slik var det ei livsmakt eller same

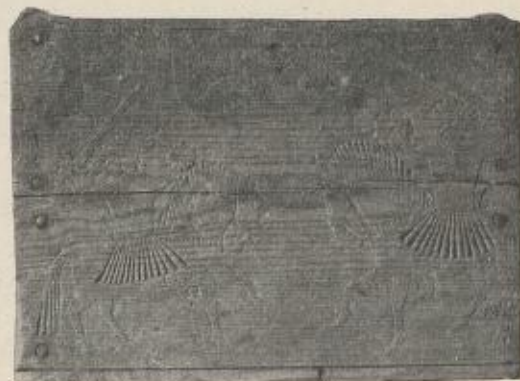
makti i det fyrste av alle slag — i det fyrste kornbandet, den fyrste mjølki og i mjølet av det fyrste nye kornet. Frå andre land hev me døme på, at dette hev vore vanleg tru.¹⁵⁸ Når dei åt grauten, gjekk livsmakti, vokstermakti som var i det fyrste kornet eller i årsgrøya, og livsmakti i det fyrste mjølkemålet eller all budrätten, yver ti dei som åt.

„Skjeisungrauten“ minner noko um eit mål, som hørde med til ymse gamal-greske haustfestar. Dei blanda i hop alle moglege korn- og erteslag og kokte og åt,

268. Skrin, Valle

N. F. 893-97

269. Skrin, Valle

N. F. 893-97

Panspermi, dei kallar det. Nokolunde same skikken finn me att i Tyskland og Litauen i seinare tid. Mannhardt som hev skrive um dette, meiner, at det er sakramentale måltid.¹⁵⁹

Elles er det truleg, at graut i gamal tid i visse høve hev vore nytta til kult-rett. Bruken av jolegraut, barsels- og bruregraut tyder på det, og i „Brurebiten“ hev me visseleg eit sakramentalt måltid. Brurebeten var leivningar av bruregrauten blanda med brennevin. Fyrr brennevinet kom i bruk, var det vel øl og endå lenger attende mjød, dei blanda i grauten. Sjølv sagt var leivningane av bruregrauten i seg sjølv eit framifrå maktemne til å vekkja liv og gror; men blanda dei so mjød eller øl i, måtte det verka so mykje sterkare; for mjød eller øl var frå gamal tid ein heilag drykk som dei tillagde fleire guddomlege eigenskapar.¹⁶⁰ Fyrst og fremst hev dei vel meint, at brurebeten skulde gjera bruri fruktsam, so ho fekk mange born; men med di alle i laget måtte smaka på han, er det vel samstundes meint som ei kveikjing av alt liv, av alt som skulde gro. M. a. o. brurebeten skulde fremja grøderikskapen i vidare tydnad.

Nokre andre brureskikkar som „Brurebollen“, „Brureosten“ og „Brurestuten“ tykkjest å ha umlag same innhaldet som „Brurebiten“, og det høver difor best å ta dei i denne samanheng. Skikken med brurebollen kjenner me m. a. frå Telemarki der bruri fekk mjølk.¹⁶¹ Likeins var det i Vermland i Sverige, og der heiter det, at bruri fekk mjølk, so ho kunde verta ei god mjølkeku.¹⁶² I Setesdal hev me høyr, at det var øl i bollen, stundom blanda med brennevin — m. a. o. rett ein „makt-drykk“; men i slutten av 1600 åri brukte dei rjome,¹⁶³ mogleg av same grunn som i Vermland. Elles er dette, at ho skulde verta ei god mjølkeku, berre ei umskrivning for, at ho måtte verta fruktsam og få mange born. I Setesdal og likeins i Telemarki, Båhuslen i Sverige og ymse stader i Tyskland¹⁶⁴ høyrde det med til skikken, at bruri kasta bol-

270. Sylvøskje, Valle
Merkt: O N S 1788

N. F. 313—13

271. Tine, Bykle

272. Bomme, Valle

N. F. 482—11

ner me frå Telemarki og Båhuslen, når dei drakk „Eldbjørg-minne“.¹⁶⁵ Då drakk dei øl og åt lefsekling, og elden fekk sitt, at ikkje huset skulde brenna upp i det komande året. So kasta dei bollen bak seg yver hovudet, og fekk då vita, um dei skulde leva eit år til. Ølet og klingendei kasta på elden, lyt me sjå som eit offer til årevetti eller årevettet¹⁶⁶ — elddemonen. Når han fekk det, vart han truleg blid og skipa lagnaden deretter. Tankegangen i brurebolleskikken er vel umlag den same. Dei ofra rjome eller øl ute på tunet, og kven som upphavleg skulde ha offeret, kann det vandt vera tvil um. Det må vera sjølv tunkallen, rudkallen, ættefaren, som dei på denne måten gjer blid til å vinna eit langt liv og god lagnad for brur og brudgom. Som me ser, tykkjest skikken ha si rot både i vegetasjons- og ættekultus.

I dei tvo andre brudlaupsskikkane ofra bruri ost og brudgomen ei nauteside eller upphavleg ein stut, som ein kann skyna av namnet på skikken. Um bruri heiter det, „at joe mandigere hun skar deraf, joe rundere skulle Hun blive“. Mange stader, og serleg på Sørlandet, brukar dei enno ordet „rund“, når dei vil segja, at ei kone er fremmeleg. Her tyder det visseleg det same, og då vert det skynleg, at brudgomen hogg eit par hogg i ostane han òg. Likeins er bruri med, når brudgomen ofrar nautesida eller brurestuten. Både desse ofri lyt me tru var til gagn og god lagnad for brur og brudgom.

Men skikkane rekk vidare, hev eit større innhald, um ein vil. Brudlaupsfolki lyfte brudgomen upp i vêret og ropte: „Her er bonden!“ eller: „Hevie me han te bonde!“ Det er truleg, dei hev lyft bruri upp i vêret likeins, fyrr ho skifte ut osten. Frå Sverige kjenner me ein skikk som minner noko um våre. Under ymse seremoniar lyfte ungarane brudgomen tri gonger upp i vêret, og han drakk farvel-skåli med dei. So kom dei gamle, og på same måten vart han

273. Kistill, Valle

N. F. 1024—13

275. Som 273

N. F. 1034—13

uppteken millom dei gifte. Bruri lyfte dei likeins upp i vêret, ho vart uppteki i konelaget.¹⁶⁷ Det er mogleg, at noko liknande kann vera opphavet til skikkane i Setesdal, i minsto vert brudgomen uppteken i bondestandet ved „Brurestut-seremonien“. Elles er det eit og anna som tyder på, at me i desse skikkane hev restar av eit eldgamalt vigselritual.

Årseldane ved jonsok og påske og bufareldane lyt me tru hadde noko med grøderikskapen å gjera. I minsto er dette tilfelle med dei tvo fyrste eldane. Skulde jordi verta fruktsam, måtte det solskin og varme til. Elden var det beste biletet dei hadde på soli, og når dei tende upp desse eldane, var det med den tanken, at soli skulde skina, og det måtte verta varmt vêr. Frå Setesdal veit me ikkje so mykje um dette; men frå andre kantar hev me nok av døme som tyder på, at det er solmagi som ligg til grunn.¹⁶⁸

Bufareldane er truleg i ætt med påske- og jonsokeldane. Heller ikkje desse eldane veit me so mykje um frå Setesdal. I Hardanger brukte dei berre for nokre få år sidan å brenna bufareld eller „daureld“, dei kallar det;¹⁶⁹ men dei brende um våren, med same dei slepte krøteri ut. Dei meinte å berga dei for udyr og anna vondt då.¹ Me hev døme på, at dei her i landet ikring 1600 brukte å tenda upp tri, fire eldar, når galne ulvar hadde vore framme og bite i krøterflokk. Dei dreiv flokken millom eldane, so røyken slo yver han, og på den måten meinte dei å hindra, at galskapen kom vidare. Eldane tende dei upp med „naudeld“, so me kann skyna, at skikken er gamal.¹⁷⁰ Naudeld hev vore brukt heile Europa yver som ei råd mot ymse sjukdomar og til å driva burt trollkjerringar og vonde makter som vilde skada buskapen og grøda.¹⁷¹ Årseldane meinte dei hadde same verknaden, dei med, so mykje meir som dei i gamal tid brukte naudeld, når dei tende dei. Det er soleis ikkje godt å gjera større skilnad på dei. Fleire døme tyder på, at dei opphavleg hev vore brukt som purifikatoriske (reinsande) og profylaktiske (avbægjande) råder. Men i og med dette fremja dei sjølvsgagt samstundes grøderikskapen.

274. Kistill, Valle

N. F. 735—11

Til joli er knytt nokre skikkar som vel gjeng ut på det same. Fyrst og fremst hev me „Joleskjerka“. Her tykkjest samanhenger vera den, at dei trudde det i ymse tre, serleg dei som spratt fyrst um våren, var ei guddomleg makt som vann yver den kalde og harde vetteren, m. a. o. sjølv livsmakti. Denne makti kunde ein få lut i, når ein tok burt i treet, eller når dei vart dengde med ein kvist eller ei grein av det. Skikken er vanleg yver heile Europa og i India.¹⁷² Til ymislege tider, men helst ved dei store årshøgtidene, i fasta og fyrst i mai, slo dei folk, fé og vokstrar, so dei

kunde verta friske og sterke, trivlege og fruktsame. Av folk var det helst kvendi som vart dengde av „livsgreini“, sjølvsgagt med den meining, at dei skulde få mange born. Til dengjingi er det ofte knytt andre rituelle skikkar som gåvor eller offer av egg og brød.

Ein annan skikk var å hava jolekake. Frå Setesdal veit me lite um ho, berre formi kjenner me — ei høne som ligg på egg — og so det, at ho låg på bordet heile joli. Sjølvsgagt hev dei ete ho upp; men kva tid, og um dei hadde noko sérs ritual, når dei åt ho, veit me ikkje. I Telemarki hadde dei ei jolekake dei kalla „Folebonden“ eller „Hælhesten“, og ho gøymde dei til Kyndelsmess, fyrr dei åt ho upp.¹⁷³ Men det er alt. Vil me vita meir um desse kakone, lyt me til Sverike. Der hev dei nok av dei. I Sverike nytta dei oftast jolekaka til sákake. Dei gøymde ho i kornbingen til plogønne byrja, og fyrst då åt dei ho upp med visse seremoniar. Sume stader fekk alt levande på garden både folk og fé ein bit av kaka, andre stader skulde „plogen skjera henne“, og so åt dei ho på åkeren med plogåsen til bord. I Leksand i Dalarne hadde dei ei kake, som dei åt tjugande

276. Ause, merkt B A S F 1839

N. F. 1016—13

277. Kistill, Valle

N. F. 687—97

280. Kistelok, Valle, frå 1730

N. F. 808—13

dag jol ute i sauefjose, og sauene fekk noko av kaka dei med. Den kjende granskaren Hammarstedt som hev skrive um dei,¹⁷⁴ meiner at dei m. a. hev vore nytta til eit maktemne til å styrkja liv og gror og serleg til å fremja grøda på åkeren, men dessutan til å fremja grøderikskapen i det heile. Vidare sluttar han av dei ymse formene såkakone hev, hjul, kross, høne, galte, bukk o. s. b.¹⁷⁵ at fleire av dei hev si rot i utgamle religionsformer eller religiøse fyrestellingar.

Lite og inkje tyder på, at jolekakone våre hev vore nytta til såkakor; men so kjenner me heller ikkje stort til dei. Skikken hev kvorve burt tidleg. Eitt kann me likevel mest vera visse um, og det er, at dei meinte det låg ei sers makt i jolekaka, og at ho difor hev vore eit rituelt brød som dei truleg hev nøte til å fremja grøderikskapen. Den formi kaka hev i Setesdal, tykkjest tyda på det. Eit betre bilete på utvikling av liv, vokster og gror enn høna som ligg og klekkjer ut kjuklingar, kann me vel snautt finna. Her som i Sverike hev visseleg både folk og fé fenge av kaka.¹⁷⁶

Eit liknande innhald hev truleg skikken å gjeva krøteri god mat jolemorgonen eller rettast jolenotti. Hesten fekk soleis malt, og at malt var eit sers maktemne, kann det berre vera ei meining um. Elles var det i Setesdal som andre stader andre joledagen som var heste- og krøterdag. Då møka dei i fjøset for kvarandre og drakk møkstrerus. Etterpå „reid dei um Hus“ og kappreid eller kappkøyrd

279. Bomme, Valle

N. F. 902—11

278. Bomme, Setesdalen

N. F. 833—96

til „Frobrunnann“. Umlag same skikkane finn me att i dei fleste nord-europeiske landi.¹⁷⁷ Vanleggjekk kappridingi under namn av „Stefansridt“, Stefansreid. I Setesdal er so vidt me veit, dette namnet ikkje nytta;

men vatnet hestane drakk denne dagen, kalla dei „Stefansvatn“, og ei vidje dei sette kring eine foten på hestane, når dei batt dei, hadde namn av „Stefansbragd“ (fig. 106).¹⁷⁸ Stefanus hev elles ikkje noko med desse skikkane å gjera. Når hans namn er nytta, kjem det berre av, at andre joledagen i kalendaren er hans dag.

Stefansreidet heng ikkje i hop med dei andre joleskikkane, anten dei so er kristne eller ikkje. So mykje vissare tykkjest det vera, at skikken hev sitt opphav i tidi fyre kristendomen. Eit slag parallell til Stefansreidet hev me i den kappridingi skeidet slutta med; men det hjelper oss ikkje stort. Trass i det, at dei kalla heile hestefesten skeid,¹⁷⁹ var kappridingi det minst viktuge, og me hev ikkje døme på at det til sjølv ridingi var knytt skikkar som peikar i leid av grøderikskapskultus. Stefansreidet lyt me difor tyda ut frå

sitt eige innhald. I Setesdal heiter det beintfram, at det kom slikt triv på hesten, når han drakk Stefansvatn. Det var „vigt vatn“. Vatnet i „Frobrunnann“ renn nordetter, og truleg er dette ein grunn til, at vatnet i dei var framum vatn i andre brunnar eller rettast elvar. I folketrui er alltid nordrennande vatn tillagt ei sers makt, m. a. til lækjeråd. Dei hev truleg fyrst og fremst meint, at hestane ikkje vart sjuke i det komande året, når dei drakk vatnet. Framleis heitte det, at den som fyrst kom til „Frobrunnann“, drakk vin. I dette høvet kann vin ikkje tyda anna enn eit maktemne som i likskap med dei andre maktemni me fyrr hev nemnt, tente til trivnad og vokster og fremjing av grøderikskapen, her for hesten og gjenom han for dei andre krøteri på garden.

Elles tykkjest skikken peika i tvo leider. Fyrr dei fór til „Frobrunnann“, reid dei rundt i tunet med skrik og tummel, ja stundom reid dei like inn i stova. Dette tyder på, at det var eitkvart dei vilde jaga burt, truleg draugane, som dei trudde søkte heimatt til tuni og inn i husi i joli.

Joli var soleis ikkje berre ein fest til å fremja grøderikskapen som dei fleste skikkane me til dessar hev havt fyre oss tykkjest å tyda på. Det var samstundes ein fest for dei

døde. Dei døde gjeng under mange namn — oskoreii, vetti, tussane, draugane (jfr. s. 103 og 146). Draugane som eigenleg er upphavet til dei andre, var lite og inkje å vange i joli. I segnene um dei er det mest alltid brotsmenn som vert til draugar, og dei heldt seg på den staden der brotsverket var gjort.¹⁸⁰ Eg kjenner berre ei einaste segn frå Setesdal der me hev dømme på, at draugen kom heim i joli.¹⁸¹ Men so var dei andre so mykje vissare.

Etter skikkane å døma tok dei i mot dei på tvo måtar. Anten ofra dei til dei og heldt seg godvener med dei, eller dei freista å skræma dei burt. Truleg skriv skikkane seg frå ymislege tider.

Ofri var oftast mat og drikke. Inne i stova stod maten på bordet heile jolenotti og joledagen til endes. Til oskoreii eller „Staalisfæri“ la dei ein stump på basstovomnen eller basstovpallen. Til årevetti sette dei ei ølskål på årepallen, og dei bar ut øl og kling til vette- og tusse-trei eller vette- og tussehaugane.

Elles var det ikkje berre i joli, dei ofra til vetti og tussane. Dei bar ut øl og vorter, når dei hadde bryggja, og saup og kling, når dei hadde kinna, og kvar gong dei flutte frå stølane um hausten, slo dei siste kinnerøra på dørstokken. I Viki i Valle slakta dei ein hane på haugen; men kva tid det var, melder ikkje segni noko um.¹⁸²

Me hev nokre få dømme på, at dei ofra til steinar og små holor i bergi òg. Ein slik stein er „Skjeng“ (fig. 252). Han ligg like ved stølsvegen frå Løyland til Haavestøyl i Valle. Alle som fór framum, gav til Skjeng, „la paa han Blomar og Ber, og Gras itt der var ikkje anna“. Enno ofrar dei til Skjeng. Eg var der for fire år sidan, og då låg det eit grytebrøt og nokre blomar på han. Sjølv sagt ofrar dei no berre for moro. Gløymde dei å gjeva Skjeng noko, eller dei vanæra han på eikor vis, hende det alltid eitkvart gale på vegen. Dei snåva og datt hovudstup e. dl. „I Garo“ i Hylestad „gav dei i Rysefar“. Det var eit merke eller far i berget etter foten av risen. Når dei var i bærskog og fór framum, la dei bær i faret. Dei fann meir då.¹⁸³ I Homme i Valle er det ei liti hule i ein stein, „Santolavs Hol“, dei kallar. I dette holet la dei like eins bær. Her hørde det song med til „offerritualet“. Dei song fleire gonger det sterkaste dei kunde:

„Gjev o, gjev o
Santolav Ber.“¹⁸⁴

Desse steinane og holone er truleg av nokolunde same slag som alvekvennane, dei me hev so mange dømme på frå Sverike. Her var holone oftast gjorde av menneskehand; men me hev steinar med naturlaga holor òg. I holone la dei ofret, for det meste usalta feitt som dei smurde i; men knappenåler, myntar og små steinar med liknande holor i, hev vore nytta, og like eins dokkor. Dei var laga av klutar av klæde til sjuke folk.¹⁸⁵

I Sverike var det alvane dei ofra til; men dei er av same upphav som vetti og tussane i Setesdal. Dei er alle same folket, ætta frå draugane, og bak „Skjeng“, „Rysefar“ og „Santolav“ løyner seg truleg draugar like eins.¹⁸⁶ Både ofri til steinane og ofri til vette- og tussehaugane heng soleis i hop.

I den gamle „Beretningen“ frå ikring 1700 stend noko um ofringi på haugane, og av dette fær me litt greide på ritualet, slik det truleg ei tid hev vore; men um det er det upphavlege, er uråd å vita. Det heiter: „Her findes mange Stæder i Gjældet smaae runde Houger, omkring lagte med Steene og udenfor Jord og som det synes — med Huller ovenudj. Item findes Stene omkring, og en Wey rundt omkring all Hougen. Udj disse Houger siges foreskrevne „Rødkadder“ saavel som den gemeene Mand, efter dennem, at have nedgravet Deres Afguder — hvilke De paa Deres hellig Dage, i Besynderlighed gamle Folk — have tient med Bønner og andre Ceremonier, og med at kaste paa

Deres Baand, som De havde om Halsen; og i saa Maade have De gaet omkring disse Houger og, som De sige, sonat sig.“¹⁸⁷

Dansen kring haugane kjenner me frå andre kantar, t. d. Numedal og Telemarki. I Telemarki låg det ein „Dansarhaug“ like ved Hegland kyrkje i Fyresdal. Rundt haugen dansa alle dei sjuke som var ved kyrkja jonsoknatti. Etterpå lauga dei seg i elvi som rann like ved.¹⁸⁸

Noko heilt og fullt bilete av offerskikkane og dermed ritualet fær me ikkje av desse få minni; men so mykje skynar me, at ritualet hev vore sett saman av ei rekkje kultiske og magiske handlingar som bønner, dans og mogleg song, offer av ymist slag og lauging. Laugingi hev truleg berre vore knytt til visse høvelege stader og nytta til å heila sjukdomar. Bønene og det andre seremoniellet er

281. Gamlestogskåp

B. M. 5637

gløymde for lenge sidan; men ofringi — serleg av mat og drikke — lever enno i friskt minne, og det kann snautt vera meir enn ikring 60 år sidan dei siste slutta. Som alle vil skyna, er ofri og dei andre skikkane rester av døds- og ættekultus, og det ser ut til, at denne religionsformi hev havt djupe røter i dalen. — Jamsides med at dei ofra til draugane og dyrka dei, gjekk som fyrr nemnt, dei profylaktiske skikkane og at dei bruka profylaktiske råder. I dei høvi tenkte dei seg draugane, kva namn dei so hadde, som vonde, skadande makter. Det er soleis redsla som ligg til grunn for bruken. Ho torer nok vera det fyrste opphavet til ofringi òg; men det er på ein annan måte. Me skimtar her attende til ein utvikla kultus, der i ein viss mun vyrndad, kjærleik og ættekjensle hev havt mykje å segja, medan bruken av dei profylaktiske rådene berre hev redsla til understraum. Dei er plukka upp her og kvar og skriv seg frå ymislege tider. Råder og skikkar med rot i utgamle magiske fyrestellingar brukte dei soleis samstundes med skikkar av kristeleg opphav. Dei tykkjest spenna yver ein lang tidbolk, og truleg er dette grunnen til, at me hev so mange. Som rimeleg kann vera, hadde dei mest bruk for dei profylaktiske rådene i joli, då draugane flest var ute; men dei kom vèl med til andre tider òg, både ved dei viktuge hendingane i livet og elles ved eit og anna arbeidet. Det vilde vera uråd å ta med alle her, so mykje meir som dei fleste er nemnde der dei i samhøve med skikk og bruk høyrer heime, og eg nøgjer meg med berre å draga fram nokre døme.

I joli var det serleg oskoreii dei var redde, og dei hadde mange råder til å fri seg frå henne. Dei mest vanlege var krossar, stål og Simonsvepe. Krossingi er vel helst av kristeleg opphav, men kann vera eldre; for sjølve kross-teiknet er utgamalt. Elles veit me, at hamarteiknet var so likt ein kross, at bøndene let seg narra av Haakon den Gode ved blotet på Lade.¹⁸⁹ Det kann difor godt henda, at hamarteiknet i eldre tid hev vore nytta på same måten som krossen seinare; men um dette veit me lite og inkje. Utum krossane finn me på mange dører utskorne og smidde hjul, ringar og blokkor, som sjølvsgagt hev tent til pryd (sjå fig. 105, 251, 254, 256 og 259 og pl. 18, 22,³ og 33,¹¹); men dei

tykkjest alle vera ætta frå gamle solsymbol og er truleg opphavleg sett der av profylaktiske grunnar (jfr. s. 150). På fleire koppar, skrin og kistor finn me dei same teikni eller rosone (fig. 214, 248, 255, 257 og 260). Ofte stend dei under botnen, og der kann dei snautt vera sett av dekorative umsyn. Me lyt difor helst tru, at dei i desse høvi beintfram er meint til „trollteikn“.

Bruken av stålet heng helst i hop med ei utgamal tru på, at det låg ei sérs makt i metalli. Dette er vel like eins den opphavlege grunnen til, at sylv i mange høve vart nytta som ei råd mot dei vonde maktene; med di det helst måtte vera ervesylv, skynar me at andre synsmåtar hev kome til. M. a. hev dei truleg meint, at sylv som forfedrane hadde bore, av den grunn inneheldt ei sérs makt. Når mjølki var urein, hev me høyrte at dei mjølka gjennom ein ring eller ei sylgje. Her tykkjest ikkje bruken av sylv å vera det opphavlege; men at mjølki rann igjennom eit kvart. Det ureine vart då beint fram sila burt.

Kvifor dei brukte Simonsvepe, torer eg ikkje segja noko visst um. Simonsvepe er ei grein, oftast av bjørk eller fure, med tett samanfløkte kvister. Ho liknar mest på eit fuglereir. Det er berre i Setesdal, Vest-Agder¹ og Telemarki, at dei kallar desse greinene Simonsvepor. Andre stader her i landet heiter dei marekvist, marekvost, murukvist, marklunger o. s. b.¹⁹⁰ Etter namni å døma var det mot mara dei nytta desse kvistene, og truleg hev det ein gong vore slik i Setesdal med. Frå Tyskland hev me nok av døme på, at dei tenkte seg mara i mange underlege

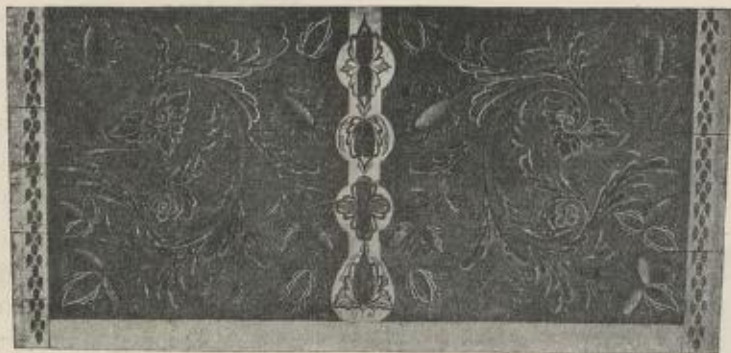
skapnader, m. a. som ymislege dyr og fuglar.¹⁹¹ Dei fleste stadene her i landet hev dei mogleg tenkt seg henne som ein fugl, og då høver det godt å hengja upp ein marekvist til henne. Han liknar som nemnt eit reir, og truleg hev dei meint, at mara heller sette seg i dette enn på hesten. Namnet Simonsvepe gjeng vel attende på Simon Magus, den store trollmannen frå Samaria og fyrste kristne vranglæraren som stend nemnt i Apostelgjern. VIII 5—24.

Av andre profylaktiske skikkar og råder skal eg nemna bruken av joleljoset som stod og brann heile jolenatti til endes. Til jol fekk borni nokre små ljos, „Pissdøsar“ dei kalla, som dei brukte, når dei måtte ut for døri um kvelden,

282. Krøhyllje

Jördalsbø, Byggland

283. Framsida av ei kiste
Måla av Olav Torgeirson Sinnes

Byggland

at ikkje oskoreii skulde ta dei.¹ Det er berre so rimeleg, at dei tenkte draugane som hørde myrkret til, ikkje kunde gjera noko vondt, når det var ljost. Ljoset på kisteloket i likferdene hev mogleg upphavleg vore meint til profylaktiske råder. I Aaseral i Vest-Agder som fyrr hørde til Setesdal, bar dei ljosi etter kista heilt ut på tunet,¹ og det same hev vel vore skikk i Setesdal med. I katolsk tid var det djevelen dei meinte å skræma burt med ljosi;¹⁹² men truleg er skikken eldre enn kristendomen, og då var det sjølsagt andre vonde makter dei vilde jaga eller gjera uskadelege.

Skot og smelling, skrik og tummel meinte dei like eins jaga draugane burt. Difor skaut dei inn joli og reid som fyrr er nemnt rundt i tunet og stundom like inn i stova andre joledagen. Dvergen jaga dei ut med ein stav. Dei slo inn under skåp og senger og skreik: „Ut Dverg um Dynn“, o. s. b. Dette gjorde dei andre joledagen i Valle. I Bykle venta dei heilt til tjugande dag. Både i Valle og Bykle hev dei vel upphavleg jaga ut dvergen baa desse dagane. Av segnene kann me skyna, at draugane kom heim jolekvelden og var der til andre joledagen. Men dei kom att nyårkvelden; for då hev me dei same skikkane att som jolekvelden, og dei var difor nøydde til endå ein gong å jaga dvergen, draugen, ut. Tussane stekte dei ved å huva tri gonger, og tussane kunde ikkje gjera dei noko då.¹⁹³ I brudlaupi finn me liknande skikkar og råder att som fleire av dei ovannemnde. Dei smellte med hurdi og skaut yver brur og brudgom. På vegen til og frå kyrkja ropte dei og skreik, og dei hadde ringlande bjøllor og blokkor i ridestellet, so det skramla dugeleg.

Utum desse tri hovudgruppone av profylaktiske skikkar hev me ei mengd andre som fell meir spreidde. Gyro Ryserova som ved sida av Sigurd Svein var den høgste i oskoreii, kunde dei soleis jaga ut berre ved å tala til henne, um ho kom inn i stova: „Stytt paa Rova di, Gyro!“ sa dei, eller dei flidde henne ei salmebok. Då rann ho. Like eins når dei kasta ein brødmole på elden. Det same gjorde dei,

um reii hadde teke ein-kvan med seg. Då kom han att med ein gong. Underleg nok kunde han sleppa fri, um han la til og banna òg.¹⁹⁴ Av likferdsskikkane tykkjest fleire å gå ut på å hindra, at den døde gjekk heimatt. Soleis når dei bar liket tri gonger rundt åren og rundt kyrkja. Dei meinte vel den døde vart døgervill då. Elles er det ikkje umogleg, at denne kringgangen er av nokolunde same slag som kringgangen rundt gravhaugane, me fyrr hev høyrte um. Var det ein sjølvmordar, han som låg i kista, tok dei ho ut under svilli. Her mura dei til att, og då kunde ikkje den døde sleppa inn. Som me kann skyna, meinte dei, han måtte gå same vegen inn som han var faren ut. Truleg var det av profylaktiske grunnar dei slo sund stauren dei bar kista på òg. Her torer samanhengen vera den, at dei trudde den døde kunde rida heim att på stauren eller på ei eller onnor vis nytta han til å gjera skade med.

I mange skikkar som tykkjest vera profylaktiske dei med, finn me som eit hovuddrag, at det alltid er eit eller anna dei ikkje må gjera. Fyrste joledagen måtte dei t. d. ikkje so mykje som gå upp i loftet ein gong og henta kyrkjehatten, um dei hadde gløymt å ta han ned dagen fyrr. Då fekk dei heller vera heime frå kyrkja. Ikkje måtte dei møka i fjøs og stall og ikkje leda maten på bordet. Ikkje måtte dei gå til grannen, so det vart lag og gjestebod. Det skulde vera stillt og roleg. Grunnen til dette kann snautt vera nokon annan, enn at dei meinte draugane heldt seg rundt i husi då, og dei torde dei ikkje uroa i utrengsmål. Dei måtte berre gjera det mest naudsynlege. So strengt var det ikkje dei andre dagane i joli; men kva dei so gjorde eller ikkje, for alt i verdi måtte dei ikkje spinna eller bruka ambod som sveiv rundt. Både rokken og navaren var *tabu* i joli. Torsdagskveldane var det like eins. Eg torer ikkje ha nokor viss meining um grunnen til dette; men det heng vel i hop med trui på draugane. Skikken er knytt til den tid og dei dagar, då draugane var å vange. Frå fleire kantar hev me døme på, at det hende noko gale når dei spann torsdagskvelden — eine handi vart t. d. blodug eller òg vart spunen ubrukleg.¹⁹⁵ I Hardanger rømde gardvorden (tunkallen, rudkallen) og då fór lukka frå garden.¹⁹⁶ I Båhuslen i Sverike o. a. st. trudde dei det same.¹⁹⁷ I alle høve hender noko vondt,

284. Kistelok, Valle
Merkt: ASS TKS SKD 1789

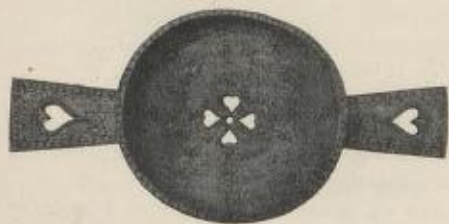
N. F. 822-11

og det tykkjast vera draugane som veld det. At folk til visse tider og dagar brukte ambod som sveiv rundt, var vel ei magisk handling som uroa draugane. Elles torer det henda, at dei tenkte seg svivingi som eit slag „Kringgang“. Som fyrr er nemnt høyrde truleg kringgangen med til ritualet, når dei ofra på haugane. Då var det sjølvsgagt ei magisk handling like eins, men på same tid ei heilag handling, og det er ikkje utruleg, at dei gjorde eit slag heilagbrot, når dei i joli eller um torsdagskveldane spann eller brukte navaren.¹⁹⁸

Mot trolling og forgjering brukte dei umlag same rådene som mot draugane, og det er berre so rimeleg; for i folketru er trollkjerringane og trollmennene tillagde dei same vonde eigenskapane som draugane hadde, og i so måte hev dei teke arven etter draugane.¹⁹⁹

Finnane kunde like eins gjera vondt. Dei brukte finnskot. I Setesdal ser det ut til, at dei tenkte, finnane beint fram skaut ut ei kule som råka krøteret. Det vart djupe holor i skrøvet innunder hudi. Som me hev høyrte brukte dei å skava bly av ei kule det var skote reint med, og dette gav dei krøteret. Det er ikkje godt å segja, kva som ligg til grunn for denne rådi. Truleg heng ho i hop med, at dei meinte sjukdomen kom av eit skot. Etter det gamle prinsippet „similia similibus curantur“ (liknande råder heilar liknande sjukdomar) måtte difor ei kule eller noko av ei kule det var drepe med, sjølvsgagt hjelpe.²⁰⁰ Finnane kunde setja uro på folk òg. Dei sende ein kvervelvind av garde. Mot dette ser det ut til, at dei hev nytta stål. Dei kasta kniven midt inn i kvervelvinden. Men det var ikkje alltid, det hjelpte. I dei dømi, me hev, råkar dei finnen eller rettast finska i eine auga, og då fær dei ikkje fred på seg. Dei lyt fara til dei møter finska og fær tala med henne. Oftast er det elskhug med i spelet frå finska si side.²⁰¹ Dei kunstene finnane kunde, gjorde trollkjerringane òg. I setesdalsk folketru er dei baa av same slaget — skilnaden ligg berre i namni — og som trollkjerringane hev sitt opphav i trui på draugane, hev truleg finnane som vonde makter det like eins.

Me hev no havt fyre oss dei mest vanlege profylaktiske skikkane. Liknande skikkar kjenner me frå mange andre land.²⁰² Alle stader var dei mest nytta i joli, myrkaste tidi på året, då alt som draugar heitte, var ute og ferdast. Men hermed er ikkje sagt, at dei hev sitt fyrste opphav i trui på draugane. Mangt og mykje tyder på, at fleire av skikkane er eldre. Som englar og djevlar i kristen tid hev teke arven etter draugane, hev vel dei ein gong arva ymse

285. Mjølkesil

Valle

naturmakter og naturdemonar, og ender og då skimtar me attende til „makter“ som er endå eldre. Koss dei tenkte seg desse maktene, veit me lite og inkje um; men dei med tykkjast ha vore mest fârlege i myrketidi. Sume av skikkane, og serleg dei som attåt er purifikatoriske som t. d. laugget og bruken av eld og ljøs, hev visseleg ein gong vore nytta til å avbægja fârar og skadar dei meinte skreiv

286. Ause, Valle

N. F. 681—11

seg frå desse maktene. Som me kann skyna er bruken av profylaktiske råder utgamal.

Ved sida av dei profylaktiske skikkane gjeng alltid dei prognostiske. Når draugane eller „maktene“ er å vange, kann ein få vita noko um lagnaden. Det folk fyrr vilde vita var oftast, um dei skulde døy i det komande aaret, kven dei skulde verta gift med, og ender og då um året vart godt eller ikkje. At mange av desse skikkane gjeng langt attende, er det vel snautt naudsynleg å nemna, og like eins at me hev nok av døme på liknande skikkar frå andre land.²⁰³ Der som i Setesdal tok dei merke av visse fuglar og dyr, av røyken frå eldar dei tende upp på høgtidsdagane, av koss sko e. dl. dei kasta upp i veret, fall ned (rhabdomanti), eller dei gjekk attetter rundt huset o. s. b.²⁰⁴ Å „klæda jolestolen“ tykkjast vera ein serleg norsk skikk. Sume stader heiter det „å fasta på kjærasten“, og truleg høyrde faste med til fyrebuingi.

Det kunde vera mykje meir å skriva um setesdalsskikkane, og mange fleire kunde vore tekne med; men i dei fleste høve vilde det krevja serlege etterrøkjingar som det ikkje er rom til her. I det som er skrive hev eg difor nøgt meg med å berre draga fram dei mest vanlege skikkane og prøvt på å ordna dei i grupper etter sams innhald. Det er berre få skikkar som t. d. „Brurestuten“ og „Brureostane“ me ikkje hev døme på frå andre kantar; men jamvel dei er me mest visse um hev vore nytta i Telemark, der „Gøyehoggi“ og umlag alle skikkane, me kjenner frå Setesdal, hev vore i bruk langt ut i 1700 åri.²⁰⁵ Som det ofte er nemnt, er soleis ikkje Setesdal noko for seg sjølv. Dalen hev aldri vore avstengd og avgøymd. Skikkane der er dei same som andre stader. Dei hev si rot i heimskulturen.

MERKNADER

- ¹ Arkivet åt Norsk Folkemuseum.
² Skar I, s. 10.
³ Eilert Sundt: Om husfliden i Norge, Kr.a 1867, s. 118 ff.
⁴ Skar I, s. 5.
⁵ Skar IV, s. 132.
⁶ Skar IV, s. 135.
⁷ Skar IV, s. 138.
⁸ Skar IV, s. 137. Torleiv Hannaas: Ordsamling fraa Robyggjelaget fraa slutten av 1600-talet, Kr.a 1911, s. 57.
⁹ Skar IV, s. 138 f.
¹⁰ Skjala kjem av gln. *skjala* = røda, tala med kvarandre.
¹¹ Snjovanna = freda. I Setesdal let dei krøteri ganga på bøen ei stund um våren.
¹² Skar IV, s. 141.
¹³ Skar IV, s. 139.
¹⁴ Skar IV, s. 141.
¹⁵ Skar IV, s. 108 f. og 135 f.
¹⁶ Skar IV, s. 174 ff.
¹⁷ Skar IV, 169.
¹⁸ Skar IV, s. 192.
¹⁹ Skar IV, s. 187.
²⁰ Skar IV, s. 184 f.
²¹ Torleiv Hannaas' l. c., s. 34. På vanleg mål lyder klumsingi slik:
 „I namnet Jesu slepp eg mitt fê og „bui“ (buskap).
 Eg driv det yver bekkjer og yver bru,
 der stend jomfru Maria fru
 hev sine nyklar i hond
 og vil læsa (binda) ulvetonn.
 Klumsa vere ulvetonn,
 og klumsa vere bjønnelabb,
 klumsa vere alle dyr i skogen,
 utan kjetteklo
 og raketonn
 få Guds ord.
 Amen.“
 Umlag liknande klumsingar og våbøner som dei i Setesdal hev me dømme på frå mange andre kantar av landet. Sjå A. Chr. Bang: Norske Hexeformularer og magiske Opskrifter, Kr.a 1901—1902, s. 150—178.
²² Skar IV, s. 185 ff.
²³ Skar IV, s. 182 f. og II s. 13.
²⁴ Skar IV, s. 182 f. og II, s. 13.
²⁵ Skar IV, s. 199 f.
²⁶ Skar IV s. 201 f.
²⁷ Skar IV, s. 198.
²⁸ P. M. Sægaard: I Fjeldbygderne, Kr.a 1868, s. 48.
²⁹ P. Blom: Beskrivelse over Valle Præstegjæld, Gjøvik 1896, s. 12.
³⁰ Skar IV, s. 202.
³¹ Skar V, s. 81.
³² Skar IV, s. 136. Tykka mjølk er mjølk blanda med rjome og litt surt uppi. Dei hev ein grand mjøl på og kokar det so lenge, at ei skei mest kann stå i det.
³³ Top. journ., h. 26, s. 29.
³⁴ Skar IV, s. 158 f.
³⁵ Skar IV, s. 171.
³⁶ Skar IV, s. 107.
³⁷ Skar IV, s. 169.
³⁸ Torleiv Hannaas' l. c., s. 10.
³⁹ Skar VIII, s. 123.
⁴⁰ Skar IV, s. 168.
⁴¹ Skar III, s. 145 ff. Trui på, at ymse steinar kunde fri ein frå vondt og elles lækja sjukdomar, gieng langt attende; ho var serleg sterkt spreidd i millomalderen, då dei hadde korpesteinar, ørnesteinar,

svalesteinar, ormesteinar o. s. b. Her i landet hev me havt fleire steinar av liknande slag som busteinen, soleis „Lausestein“, „Ganstein“ og „Finnkula“. Sjå um desse steinane Fr. Grøn: Træk av norsk folkemedicin i Tidskr. for norsk bondekultur, Bergen 1906, s. 97 ff.

⁴² Skar IV, s. 168 f.

⁴³ Top. journ., h. 26, s. 118 f. Finnskot kunde dei lesa burt òg. Det heiter frå Valle:

„Møte Finkjerring ve ein Bek
 med ein Tjyrkop.
 Lat o Bekskoer bite,
 lat o Bloe længstom drite,
 te at o derme Kyre boter.“

Sjå A. Chr. Bangs l. c., s. 61.

⁴⁴ Skar VIII, s. 127.

⁴⁵ Skar IV, s. 168.

⁴⁶ Skar III, s. 120.

⁴⁷ Skar IV, s. 166 f.

⁴⁸ Skar IV, s. 168.

⁴⁹ Skar IV, s. 50. Ein liknande skikk kjenner me frå Telemark. Sjå H. J. Wille: Utrykte optegnelser om Thelemarken i Hist. Tidsskr. Kr.a 1882, s. 187.

⁵⁰ Skar IV, s. 169.

⁵¹ Skar III, s. 124 f.

⁵² Etter A. Schneider, Norsk Folkeminnnesamling, Kr.a

⁵³ Skar IV, s. 139.

⁵⁴ Top. journ., h. 27, s. 11.

⁵⁵ Torleiv Hannaas' l. c., s. 31.

⁵⁶ Skar III, s. 28 og IV, s. 225.

⁵⁷ Top. journ., h. 26, s. 58 ff.

⁵⁸ Skar IV, s. 110 f.

⁵⁹ Skar IV, s. 109.

⁶⁰ Skar IV, s. 109.

⁶¹ Skar IV, s. 106.

⁶² Skar IV, s. 111 f.

⁶³ Skar IV, s. 105 f.

⁶⁴ Reinferdsla i Setesdal hev folk tala og skrive so mykje um. Ingen stader var det so svart og fælt som i Setesdal. Der var det ikkje ko lort og filleskap. Det var helst turistar som lyste slike ord, dei fór so svint gjennom dalen sumarstider. Det var just verste tidi. Då hadde ikkje kvendi tid til å stella so mykje i huset. Dei var med på utarbeidet både seint og tidleg. Elles var det ikkje so ille som folk skreik upp um. Professor Yngvar Nielsen som reiste der i 1870 åri, skreiv soleis, at reinferdsla i minsto i Valle var større enn i dei andre fjelldalane våre. (Reisebrev og Folkelivsstudier, Kr.a 1880, s. 81). I eldre tid stod det vel ikkje so rart til; men då var det ikkje stort likare andre stader heller, og so var det det, at dei ikkje måtte gjera for vel reint. Det var tru. Denne trui hev hange noko lenger att i Setesdal enn andre stader.

⁶⁵ Skar IV, s. 107.

⁶⁶ Top. journ., h. 26, s. 30.

⁶⁷ Skara elden = grava glørne ned i øska.

⁶⁸ Skar IV, s. 99 f.

⁶⁹ Skar IV, s. 27 f. og 34.

⁷⁰ Skar I, s. 83 ff.

⁷¹ Skar IV, s. 111.

⁷² Skar I, s. 6.

⁷³ Skar I, s. 103.

⁷⁴ Skar IV, s. 113 f. og VIII, s. 104 ff.

⁷⁵ Skar I, s. 18, 20, 29, 35 f. og 108 og IV, s. 25.

⁷⁶ Skar III, s. 100 og IV, 30 ff.

⁷⁷ Kap. 15 i Haakon den Gode si saga og kap. 6 og 7 i Gulatingslovi d. e.

⁷⁸ Etter Schneider i Norsk Folkeminnnesamling, Kr.a

⁷⁹ Um denne slaktemåten hev sin grunn berre i fåkunna eller det er restar av ein gamal rituell skikk, torer eg ikkje ha nokor meining um. Frå andre kantar kjenner eg ikkje dømme på ein slik slaktemåte.

- ⁸⁰ Skar III, s. 6 f.
- ⁸¹ Skar III, s. 21 ff. og 26.
- ⁸² Skar VIII, s. 117 f.
- ⁸³ Skar I, s. 202.
- ⁸⁴ A. Chr. Bangs l. c., s. 22.
- ⁸⁵ „Dei saag „Heiebit“ i Skogarne stundom. Det var kaldlegt som der var rive i Borken. Gunnstein Skaamedal saag Heiebit i Skaamedalen: „Di maa alli gjæte paa Røyslandshómen; Bjønne ha legje der,“ sa han; „han ha tekje Heiebit som der var rispa me'n Vendehekji,“ sa Gunnstein.“ (Skar IV, s. 46).
- ⁸⁶ Fylle = skinnfell.
- ⁸⁷ Då den gregorianske tidrekningi år 1700 vart innførd, måtte dei flytta joledagen 12 dagar attende.
- ⁸⁸ Samlògrusi er gamle. Me finn påbod um dei i den eldste Gulatingslovi, kap. 6 og 7. I Norges Land og Folk, b. X 1, s. 452 ff. stend ei utgreiding um samlògrusi.
- ⁸⁹ Skar I, s. 21 ff.
- ⁹⁰ Alt um joli, utan det som er merknad ved, er teke frå Skar IV, s. 38 ff.
- ⁹¹ Skar IV, s. 50 ff. Dei ti dagane er: Tridjedag Jol, Påske og Pinse, Trettandedagen, Jonsok, Mikkelsmess, Helgemess, Marimess, „Sviptunsok“ og „Marie Renselse“.
- ⁹² Norske Univ. og Skoleanaler r. 2. 5, s. 309.
- ⁹³ Torleiv Hannaas' l. c., s. 6 f. og 24. At dei heldt laurdagen heilag kann snauvt vera anna enn ein rest av den katolske læra. Johan Fritzner hev ei utgreiding um dette i Hist. Tidsskr., I b., Kr.a 1871, s. 187 ff. Om „Lørdagshelg“ i Norge før og efter Reformationen.
- ⁹⁴ Skar II, s. 62, Torleiv Hannaas' l. c., s. 60.
- ⁹⁵ P. Hansen: Archiv for Skolevæsenets og Oplysnings Udbredelse i Christiansands Stift, 2 b., Kbh. 1803, s. 36. Skar VIII, s. 119 f.
- ⁹⁶ I Festskrift til H. F. Feilberg, Maal og Minne, Kr.a 1911, s. 183 ff. stend ei utgreiding um torsdagshelgi av Reidar Th. Christiansen: Litt om torsdagen i nordisk folketro.
- ⁹⁷ I ein gamal „beretning“ frå Setesdal, truleg frå ikr. 1700, (m. s. nr. 197, Kildeskriftkommissionen, Kr.a) stend soleis: „En miil fra Bykle staaer en gammel Boe kaldet Koup-mands Bua, der synes Nordmændene og Sæterbyggerne at have mødt hvert Aar med sine Warer at sælge. Nordmændene med Salt, Heste, Klæder, Lærret, Fisk og andet saadant, Sæterbyggerne med Buskap, Huder og Skind.“
- ⁹⁸ Me hev fleire skildringar av skeidi, serleg av det i Valle, soleis av Gjellebøl, Top. journ. h. 26, s. 55 ff., av presten Frantzen i brev til Jørgen Moe, prenta i Norges Land og Folk, IX 1, s. 544 f. og av Schneider i Norsk Folkeminnesamling, Kr.a. I Skar IV, s. 204 ff. stend den beste skildringi, og den er nytta her.
- ⁹⁹ L. Daae: Norske Bygdesagn, Kr.a 1870, s. 51.
- ¹⁰⁰ O. A. Øverland: Illustreret Norges Historie, I b., Kr.a 1885, s. 385.
- ¹⁰¹ R. Keyser: Nordmændenes private Liv i Oldtiden, Kr.a 1867, s. 118. (Efterladte skrifter, 2. b.).
- ¹⁰² Barnet klær dei slik: Fyrst hev dei skjorte på, so eit par reivar, ein kring magen og ein rundt føtene, eit kinnplagg legg dei under nakken og sveiper det fram yver bringa og hendene. Til slutt lindar dei. Dei byrjar nede ved føtene og veivlar linden rundt. Yver bringa gjeng han i kross.
- ¹⁰³ Johan Fritzner: Lappernes Hedenskab og Trolddomskunst i Hist. Tidsskr., b. IV, Kr.a 1877, s. 155 f.
- ¹⁰⁴ Skar IV, s. 120 f.
- ¹⁰⁵ Det meste um barsøl og sengeferd er teke frå Skar IV, s. 117 ff. Resten er frå arkivet åt Norsk Folkemuseum.
- ¹⁰⁶ P. M. Sægaards l. c., s. 53.
- ¹⁰⁷ P. L. Lunds Beskrivelse av Valle, m. s. nr. 417 b, Univ.bibl. Kr.a.
- ¹⁰⁸ Skar IV, s. 75.
- ¹⁰⁹ Top. journ., h. 26, s. 33 f.
- ¹¹⁰ Top. journ.. l. c. merknad under.
- ¹¹¹ Skar IV, s. 78 f.
- ¹¹² Skar IV, s. 75 f.
- ¹¹³ Skar I, s. 67 og arkivet åt N. F.
- ¹¹⁴ Skar IV, s. 22.
- ¹¹⁵ Skar VIII, s. 118 ff.
- ¹¹⁶ Skar IV, s. 42 og V, s. 153.
- ¹¹⁷ Skar IV, s. 77 f.
- ¹¹⁸ Skar IV, s. 76.
- ¹¹⁹ Top. journ. h. 26, 41 ff.
- ¹²⁰ Torleiv Hannaas' l. c., s. 26.
- ¹²¹ Torleiv Hannaas' l. c., s. 18 f.
- ¹²² Torleiv Hannaas' l. c., s. 4. Botolvsvaka er 17. juni.
- ¹²³ Skar IV, s. 85 f. Frå Tyskland hev me døme på, at det berre var fallne kvende som gifte seg onsdagane. Adolf Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart, Berlin 1900, s. 368.
- ¹²⁴ Torleiv Hannaas' l. c., s. 21.
- ¹²⁵ Top. journ. h. 26, s. 44.
- ¹²⁶ Skar IV, s. 87.
- ¹²⁷ Skar IV, s. 81 ff. Der det ikkje er sers merknad er resten etter egne uppskrifter i arkivet åt N. F.
- ¹²⁸ Top. journ. h. 26, s. 43 ff.
- ¹²⁹ Torleiv Hannaas' l. c., s. 23 og 65.
- ¹³⁰ Kildeskriftkommissionen, Kr.a, m. skr. nr. 197.
- ¹³¹ Torleiv Hannaas' l. c., s. 3 og Skar V, s. 116 f.
- ¹³² Skar IV, s. 95.
- ¹³³ Skar II, s. 161.
- ¹³⁴ Skar IV, s. 22.
- ¹³⁵ Alt um fyrebodi er teke frå Skar IV, s. 127 f. og VIII, s. 120 f., frå P. Hansens l. c., s. 361 f. og 365 f. og frå egne uppskrifter i arkivet åt N. F.
- ¹³⁶ Skar I, s. 57, II s. 65, 79 og 115 og V, s. 62 og 64 f.
- ¹³⁷ Skar I, s. 151.
- ¹³⁸ Skar VIII, s. 124.
- ¹³⁹ Skar VIII, s. 125 f.
- ¹⁴⁰ Skar I, s. 42, 124, 134, 173, 182 og 190, II, s. 66 og 76 og III, s. 124.
- ¹⁴¹ Skar IV, s. 128 f.
- ¹⁴² Skar IV, s. 129.
- ¹⁴³ Skar IV, s. 130.
- ¹⁴⁴ Top. journ. h. 26, s. 46 f.
- ¹⁴⁵ Skar II, s. 156.
- ¹⁴⁶ Top. journ. h. 26, s. 48.
- ¹⁴⁷ Skar IV, s. 131.
- ¹⁴⁸ Danske studier 1904, s. 35 f. og Fr. L. Grundtvig: Livet i Klockergaarden, Kbh. 1909, s. 255. W. Golther: Handbuch der germanischen Mythologie, Leipzig 1895, s. 290 f.
- ¹⁴⁹ Kristian Bugge: Norske Høstskikke, Festskrift til H. F. Feilberg, Maal og Minne, Kr.a 1911, s. 161 f.
- ¹⁵⁰ Paul Sartori: Sitte und Brauch, b. 2, Leipzig 1911, s. 82.
- ¹⁵¹ W. Mannhardt: Wald und Feldkulte, b. 2, Berlin 1905, s. 155—168.
- ¹⁵² Sjø Kristian Bugges l. c., s. 166—170.
- ¹⁵³ W. Mannhardt: Mythologische Forschungen, Strassburg 1884, kap. V.
- ¹⁵⁴ L. Daae: Norske Bygdesagn, Kr.a 1870, s. 51.
- ¹⁵⁵ Gudmund Schütte: Hjemligt Hedenskab, Kbh. og Kr.a 1919, s. 172.
- ¹⁵⁶ Paul Sartoris l. c., s. 55, 79 og 144 f.
- ¹⁵⁷ W. Mannhardt W. F. K. II, s. 227 f. og 248—253.
- ¹⁵⁸ N. E. Hammarstedt: Säkaka och såöl, Medd. från Nord. Museet 1903, s. 252 ff.
- ¹⁵⁹ H. J. Willes l. c., s. 198.
- ¹⁶⁰ J. Grimm: Deutsche Mythologi, b. III, Berlin 1878, s. 478.
- ¹⁶¹ Torleiv Hannaas' l. c., s. 47.
- ¹⁶² Grimms l. c., s. 481 og Sartoris l. c. b. 1, s. 90 f.
- ¹⁶³ H. J. Willes l. c., s. 186 og d. s. Beskrivelse over Sillejords Præstegjeld, Kbh. 1786, s. 242. Grimms l. c., s. 482.
- ¹⁶⁴ I Setesdal er vetti hokynn (femininum). Det heiter alltid „ei vett“.
- ¹⁶⁵ Sigurd Erixon: Ynglingalaget. En gengångare i samhället, Fataburen 1921, s. 116 ff.

¹⁶⁸ Sjø m. a. J. Grimm: D. M. b. I, Berlin 1875, s. 513—521, W. Mannhardt: W. F. K. I, s. 507 og 510 ff. og N. E. Hammarstedts l. c., s. 235 ff.

¹⁶⁹ Å brenna slik eld kallar dei „å daura“. Det er mogleg, at dette ordet er det same som taura, tauvra = trolla.

¹⁷⁰ Peder Claussøn Friis: Samlede Skrifter, utg. av Gustav Storm, Kr.a 1881, s. 28.

¹⁷¹ Sjø m. a. W. Mannhardt: W. F. K. I, s. 518—521.

¹⁷² W. Mannhardt: W. F. K. I, s. 251—303.

¹⁷³ H. J. Wille: Beskrivelse over Sillejords Pgd., s. 245.

¹⁷⁴ N. E. Hammarstedts l. c., s. 235—278. Dessutan tvo andre av avhandlingane hans: Søkaka och Gullhøna, Medd. från Nord. Museet 1899 och 1900, s. 22—40, og Brødets helgd hos Svenskarne, Samfundet för Nord. Museets främjande 1893 och 1894, s. 16—38.

¹⁷⁵ Fleire av desse formene finn me att i brødi i Bergen. Sjø G. Stoltz: Litt om bergensk brød, Maal og Minne 1916, s. 90—106.

¹⁷⁶ Granskaren Høfler ser i dei germanske jolekakone eit offer til draugane som serleg var ute i joli (sjå Max Høfler: Weihnachtsgebäcke Eine vergleichende Studie der germanischen Gebäckebrote zur Weihnachtszeit, Zeitschr. f. österreich. Volkskunde, Supplement, Heft III, Wien 1905, s. 76 f.). At dei ein gong kann ha havt denne meiningi med jolekakone er ikkje umogleg. Eit namn som „Hælhesten“ kann tyda på noko av kvart i den leid; men det hindrar vel ikkje at kaka kann ha vore eti til å fremja grøderikskap og. Det tykkjest mange gonger vera ein viss samanheng millom døds- og ættekultus og vegetasjonskultus.

¹⁷⁷ Mannhardt: W. F. K. I, s. 402—406 og Sartoris l. c. III, s. 51.

¹⁷⁸ Andre stader, t. d. Gudbrandsdalen heiter denne vidja „Olavsbragd“.

¹⁷⁹ Etter Aasen tyder skeid bane, veg, køyreveg millom åkrane på ein gard. I Setesdal må skeid ha havt ei vidare tyding, t. d. tevling. Skeidvollen heitte det der hestane slost, leikvollen der dei kappreid. I folke-målet hev ofte skeid (eit skeid) obsøn tydnad. Denne svarar heilt til innhaldet av skikken.

¹⁸⁰ Skar III, s. 97—107.

¹⁸¹ Skar III, s. 100.

¹⁸² P. Blom: Beskrivelse over Valle Præstegjæld, Gjøvik 1896, s. 137 f.

¹⁸³ Skar IV, s. 200 f.

¹⁸⁴ Skar II, s. 6.

¹⁸⁵ N. E. Hammarstedt: Svensk folketro och folksed, h. 1, Stocholm 1920, s. 5—12.

¹⁸⁶ At risen sitt namn er knytt til ein slik kultus er berre rimeleg. Han er av same ætt som vetti, tussane og alvane. Litt onorleis er det med St. Olav; men i folketrui hev han teke so mykje i arv frå våre gamle gudar, vette, tussar og troll, at han godt kann ta mot eit drageoffer med. Sjøng er det underlegaste namnet. Det tyder ei breid stripe eller ein lang flekk. Det kann tyda ein stripute, skyfarga hest og. Det er mogleg, namnet kjem av, at dei hev tykt steinen likna ein stripute hest.

¹⁸⁷ Kildeskriftkommissionen, Kr.a, m.skr. nr. 197. Forfattern hev

visseleg rett i, at dei hadde grave sine avgudar ned i haugane; men det er berre ikkje rudkallane som hev gjort det. Tvertum lyt me tru, at det var dei som låg i haugane og var sjølv avgudane. Ymse saker dei grov upp or haugane, og som dei ikkje skyna meiningi med, hev dei teke som avgudar. Ein slii „avgud“ er truleg t. d. „Hernosi i Rike“ (sjå s. 90).

¹⁸⁸ I. M. Lund: Forsøg til Beskrivelse over Øvre Tellemarken, Kbh. 1785, s. 222 f. og N. Nicolaysen: Norske Fornlevninger, s. 172, 217 f. og 236. Vegen som gjeng rundt slike haugar, meiner Nicolaysen berre er ei greft til å leida vatnet burt frå haugen. Han tek vel i mist her.

¹⁸⁹ Kap. 18 i Haakon den gode si saga.

¹⁹⁰ Ivar Aasen: Norsk Ordbog, Kr.a 1873, s. 480.

¹⁹¹ Adolf Wuttkes l. c., s. 272 ff. Johannes Hoops: Reallexikon der germanischen Altertumskunde b. I, Straszburg 1911—13, s. 66 f.

¹⁹² Troels Lund: Dagligt Liv i Norden (ill. utg.) b. XIV, s. 215.

¹⁹³ Skar III, s. 59.

¹⁹⁴ Skar III, s. 5—20.

¹⁹⁵ Reidar Th. Christiansens l. c. 187 f.

¹⁹⁶ Th. S. Haukenes: Natur, Folkeliv og Folketro i Søndhordland (Hardanger) VI, Bergen 1888, s. 209—233.

¹⁹⁷ Grimm D. M. III, s. 481, Troels Lund: Dagligt Liv i Norden VII, s. 97 og Adolf Wuttkes l. c., s. 69.

¹⁹⁸ Karl Simrock hev sett fram ein teori um grunnen til, at dei ikkje måtte spinna i joli. Han meiner, det kjem av, at soli, når ho er på det lågaste — frå jolekvelden og tolv netter utetter tykkjest å kvila, fyrr ho vender attende, og i den tidi måtte korkje rokk eller kjerrehjul sviva rundt. Sjø Karl Simrock: Handbuch der deutschen Mythologie mit Einschluss der nordischen, Bonn 1878, s. 566 og H. F. Feilberg: Jul II, Kbh. 1904, s. 82—88.

¹⁹⁹ Paul Hermann: Nordische Mythologie, Leipzig 1903, s. 72.

²⁰⁰ Sjø Fr. Grøn: Træk av norsk Folkemedicin, Tidsskr. for norsk bondekultur, Bergen 1906, s. 107—111.

²⁰¹ Skar III, s. 121 f. og 126 f.

²⁰² Troels Lund: Dagligt Liv i Norden VII, s. 28, 33, 44 ff., 50 ff., 61, 183 f. og XIV, s. 215. H. F. Feilberg: Jul I, Kbh. 1904, s. 184 og 199 og II, s. 64, 66 og 303 og d. s. Dansk Bondeliv II, Kbh. 1913, s. 25. Adolf Wuttkes l. c., s. 60 ff., 94 og 73. Sartoris l. c. I, s. 41 ff.

²⁰³ Sjø m. a. O. Schrader: Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde, Strassburg 1918—19, s. 606 ff. Johannes Hoops' l. c., b. IV, s. 505 ff. Paul Hermanns l. c., s. 58, 61, 238, 344, 373 og 530—538.

²⁰⁴ Sjø m. a. Troels Lund: Dagligt Liv i Norden VII, s. 45—50 og XIV, s. 25 f. H. F. Feilberg: Jul II, s. 73 ff. og Dansk Bondeliv I, s. 285 f. Adolf Wuttkes l. c., s. 189—206, 226 ff., 230—238 og 249 ff. Robert Wuttke: Sächsische Volkskunde, Leipzig 1903, s. 332 f. Grimm: D. M. III, s. 482 ff.

²⁰⁵ H. J. Wille: Utrykte optegnelser om Thelemarken, Hist. Tidsskr. Kr.a 1882, s. 182—205 og d. s. Beskr. over Sillejords Pgd., s. 250—264. Chr. Glükstad: Hitterdals Beskrivelse, Kr.a 1878, s. 62—72.

287. Ljosestake, Bykle N. M. 8061
Skören av Olav Skölaas ikring 1830

288. Frå koret i Bykle kyrkje

Måla av A. A. S. Wasshuus 1826

KUNSTARBEID OG HANDVERK

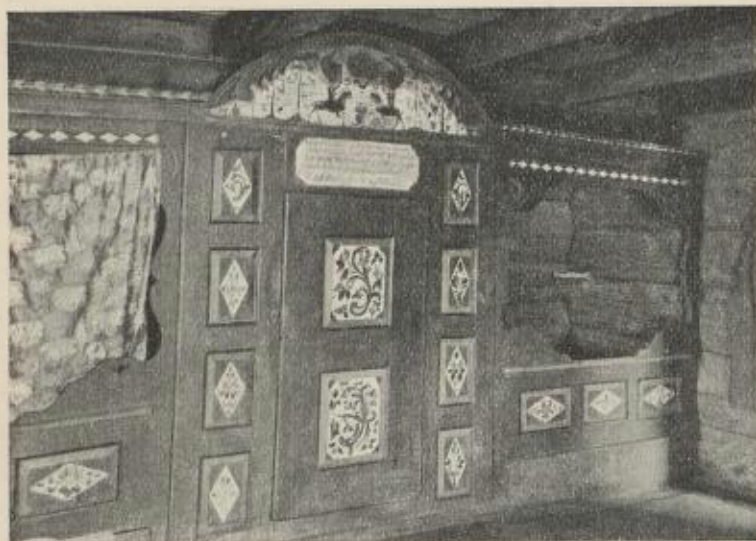
AV GISLE MIDTTUN

Um ein ikkje plent kann segja, at husbunad og gogner i Setesdal er noko for seg sjølv som me ikkje hev døme på frå andre bygdelag, so skil dei seg likevel ut, og i ei samling der det er saker frå ymse kantar av landet, kann ein lett finna fram dei frå Setesdal. Det som skil dei frå andre, er ikkje so mykje formi og heller ikkje det dekorative utstyret — um det kann vera sérsvipa nok det med — det er meir vyrket og sjøve arbeidsmåten. Bord, benker, senger og annan husbunad er laga av tumetjukke plankar, og jamvel kistillar, ølbollar, ostestaup og andre smågogner verkar store og tunge. I alt som er laga av tre, tykkjest me sjå øksehoggi, og hamarslagi syner greidt på hurdjarn, låsar og annan smidd heimil. Det er noko sterkt, støygt og

storfelt yver alt som er laga i Setesdal. Serleg gjeld dette alt mannsarbeidet eller handverket.

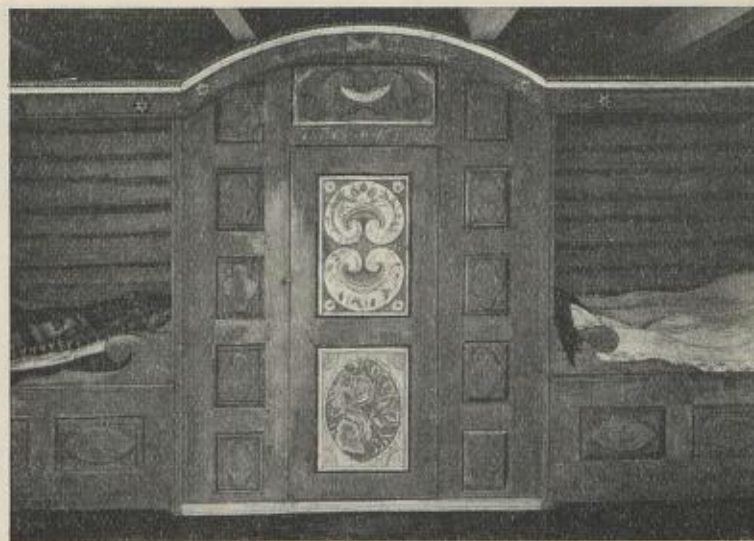
Kvendarbeidet er mindre sérmerkt. Det gjer liksom so lite av seg, og samanliknar me det med arbeidet i andre bygdelag som t. d. Telemarki eller Gudbrandsdalen, fell det igjenom. Det kann vel gjera sitt, at me hev so lite etter av gamal setesdalsk vevnad og saum; men so pass er det då, at i minsto litt av det sérmerkte skulde synt seg i tilfanget vårt, um det hadde vore noko større av det.

Me hev minst av vevnad, serleg åklæ og tæpe, og dei me hev, er ikkje gamle. Dei gjeng snauvt lenger attende enn til ikring 1800. Koss det var fyrr den tidi, veit me lite um. I ei ordsamling frå Robyggjelaget frå slutten av 1600

289. „Skåp og kvilu“, Mosdøl, Bykle

Mål av Knut K. Vatnedalen i 1857

291. „Skåp og kvilu“, Lauvdal, Bygland

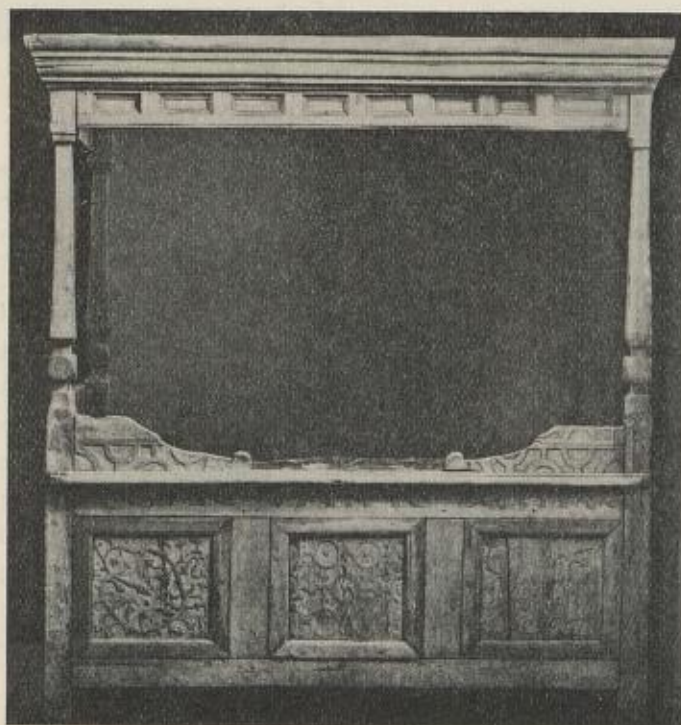
Snikkra av Eirik Østerhus ikring 1822
og måla av Jorund Tjørehom i 1850

åri er nemnt „*Huus-bonur*, de stoere væfuede Klæder, som tilforne vare brügelige at omdrage vegene med udi Bryllupper og Giestebudd¹. Disse husbunadene hev vel helst vore bilet-tæpe, so me skynar, dei hev havt slike i Setesdal med; men det er visst lenge sidan, dei var i bruk. Alt i slutten av 1600 åri ser me, at dei høyrde forntidi til, og i skifti som gjeng attende til 1698, er ikkje nemnt eit einaste tæpe som me hev grunn til å tru var vove med bilete. Elles finn me i det heile lite med tæpe i skifti, og dei hev difor visseleg ikkje havt so mange av dei. Sengklædi var mest kvitlar og skinnfeldar, og berre ender og då finn me noko slikt som „it Theppen, 1 Rudet Sengeklæde, 1 sribet Sengeklæde, 1 Broget Seng-Klede“ o. s. b. (sjå s. 188—190). Svenske tæpe er derimot nemnt fleire gonger (sjå s. 192 f. og 194 f.). Koss svenske tæpet såg ut, veit me ikkje visst. Truleg er det eit tunt tæpe med varp av lin og veft av lin like eins, men ilag med ullgarn som mønstret er vove med. Ullgarnet er farga i leter som for det meste skifter frå brunsvart til ljost gult, og tæpi ser ut som var dei sauma. Mønstri er so ymislege — rutor, krossar, bordar o. s. b., men mest alle desse tæpi hev ei stor firkanta rute midt på. Ho skil seg ut i fargen. I Sverike gjeng ho sume

stader under namn av „presteruta“.² Her hev eg ikkje høyrte noko namn på ho. Mangt tyder på, at desse tæpi er innførde frå Sverike, og um so er, hev dei vore vanleg marknadsvare; men elles kann det godt henda, at det berre er mønstret og arbeidsmåten som er hermt, og at det er grunnen til, at desse tæpi i Setesdal i 1700 åri gjekk under namn av svenske tæpe.

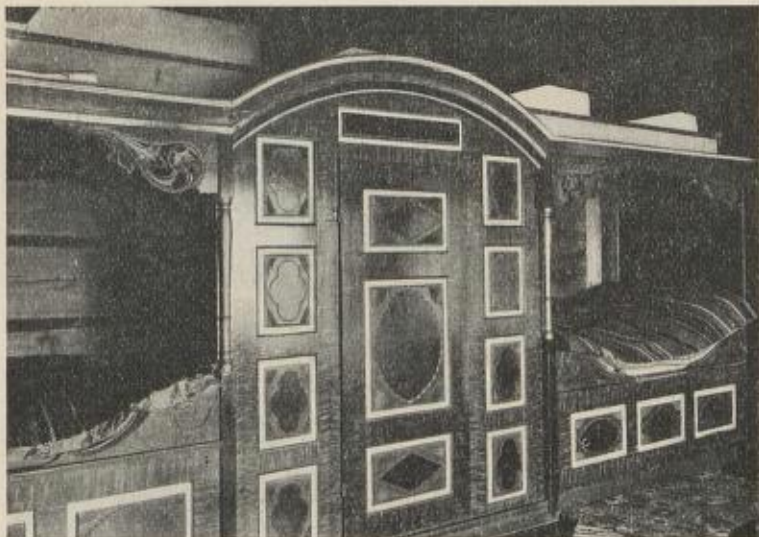
Dei vanlege åklædi me kjenner frå Setesdal, er vovne i rutor med saksebordar kring kantane; men me hev åklæde med stjernor og ymislege mønster i rutor utan saksebordar og. Ender og då er åttebladrosa nytta til mønster, og stundom finn me, at stjernor med ei liti åttebladrose innanfor er brukt. Endeleg hev me eit motiv som er sett i hop av valknutar med fire vinlauv. Liknande åklæde kjenner me frå Vest-Agder, og same vevnaden finn me att på Vestlandet; men åklædi i Vest-Agder og Setesdal skil seg likevel ut i ei skarpt avgrensa gruppe. Dei er større enn vestlandsåklædi og alltid sydde i hop av tvo smale stykke som er vovne kvar for seg.³ Men som nemnt hev me ikkje mange åklæde frå Setesdal, og dei er heller ikkje gamle. Me hev difor lite og inkje å byggja på.

Småvevnad som „lindar“, belte, „gjurdor“ og band hev dei meir

290. Seng, Valle

N. F. 803—13

292. „Skåp og kvilu“, Lauvdal, Byggland

Snikkra og måla av Torgeir O. Solberg i 1881—82

294. Stolpehus, Jördalsbo

Sett upp av Mikkel Aanonsson Kross-stog i 1731

av, og her finn me mange gode mønster og vent arbeid. Mønstri som er sett saman av rette og skrå strek, krossar, rutor o. a., gjeng langt attende. Heilt til det siste hev dei brukt so utgamle vevgognar som „spjollvev“ (brikkevev) og grindvev i Setesdal, og dette hev sjølvsagt gjort sitt til, at dei gamle mønstri hev halde seg. No brukar dei ei sers „bandvevrei“ som eg ikkje kjenner frå andre kantar av landet. Ho liknar ei uppstadgogn; men ho er mykje mindre, og veften slær ein nedover og ikkje oppover som på uppstadgogni. Elles kann ein veva dei same mønstri både på „bandvevrei“ og på grindvevgogn. Vev ein „med spjoll“, vert det onnorleis. Dei hev namn på mønstri. Me hev soleis band, belte og lindar med „krokar“, ein krok i „tylebandi“ (flettebandi) (pl. 4, 17) og tri og fire krokar i belte og lindar (pl. 4, 19). So hev me med „skjekkju“ (pl. 4, 18), med „kross og kringle“ (pl. 4, 21), med „hølo“ (pl. 4, 16), „kambrennt“ (pl. 4, 7) og „Slettevoddvevna“ (pl. 4, 11). Det siste namnet er frå Valle, og det skal koma av, at ei gjente på Slettevollen vov slike band eller „gjurdor“. Sokkeband vev dei like eins, og mønstret er „skjeregang“ (saksebord). Elles er sokkebandi oftast „slengde med hondo“ — brigda som det heiter på Vestlandet.

293. Seng, Tveiten, Valle

Truleg arbeid av Torgeir E. Uppstad

Liknande bandvevna som i Setesdal hev me truleg havt i mange andre bygdelag. I minsto finn me dei same vevgognene mest alle stader i landet.

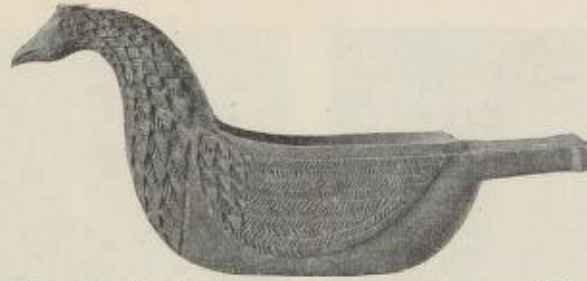
Saumen i Setesdal, både den eldre og den nyare, heng i hop med telemarkssaumen. Den eldre saumen finn me på kinnplagg (pl. 4, 1 og 14), bundingsvottar (pl. 4, 12) og hatteklutar (pl. 4, 10). Kinnplaggi der åttebladrosa er hovudmønstret, hev me plent maken til i Telemarki, og hatteklutane liknar mykje på lik-krossane derifrå. Mønstret — bladgreiner og stiliserte blomar — er det same; men fargevalet er onnorleis. Dei hev brukt meir raudt i Setesdal.

Frå ikring 1840 og utyver hev me „bleiesaugen“. Han er mest nytta på barnehuvor og kinnplagg eller „bleiu“ som kinnplaggi oftast er kalla, og av det kjem vel namnet. Det kann godt henda, at denne saumen er eldre i dalen enn 1840 åri; men eg hev til dessar ikkje funne noko døme på det. Bleiesaugen er tett som var han voven, og mønstri minner um vevna like eins. Det er rutor og sikk-sakk band (pl. 4, 3, 5 og 13) eller hakekrossar og eit slag dobbeltkrossar som tykkjest ha kome frå valknuten (pl. 4, 2 og 15). I bordar o. dl. er sikk-sakk mønster og oppløyste rankemotiv nytta (pl.

295.

N. F. 636—11

296. „Høne“

Mærkt: O: O: VIGEN MDCCCLXXXVIII

B. M.

297. Tine, Jördalsbø

Laga av Jø-
rund Mele

4, 2, 13 og 15). Dei same mønstri finn me m. a. att på skjortekragar og handlingar i Telemarki. Der er saumen tvillaust eldre, so i dette høvet lyt me tru, at setesdølane hev hermt etter telemarkingane. Det same er tilfellet med „krullesau-
men“ som me hev på bunader og på vottar (pl. 4, 4). På bunadene brukar dei elles mykje „rutesaum“. Som namnet segjer er mønstret rutor. Korkje denne saumen eller krullesau-
men er gamal i dalen.

Dei hev mykje vent spøt i Setesdal — sokkar og vottar; men spøtet er snautt eldre enn 1830—40 åri. I minsto byrja dei fyrst då å spøta sokkar.⁴ Mønstri derimot er gamle. På sokkane (pl. 47, 4—6) finn me både tvo- og tribandsflettingar, strekornamentikk og rutor. Sokkar o. a. spøt er alltid einleta — svart eller kvitt — og dei hev ikkje som mange andre stader laga mønstri ved å ymsa på fargane. Fyrr brukte dei mykje å binda; men so vidt eg veit, var det berre vottar og leistar dei batt og so sileklutar („silhår“) av nautehår. Desse siste bind dei enno. Sokkar hev dei visst aldri bunde. Dei sydde dei av vadmål. Å binda er ei gamal kunst, me hev døme på bundne leistar frå Egypt frå 4—6 hundradåret.⁵ Det er alltid saum på dei bundne vottane og leistane i Setesdal (pl. 4, 12).

Når kvendearbeidet i Setesdal som fyrr er nemnt, gjer so lite av seg, kjem det av, at kvendi hev havt so mangt anna å gjera. I alt vinnearbeidet gjekk dei til liks med karmennene, og attåt det hadde dei heile husstellet. So lyt me hugsa på, at dei spann, vov og sauma alt dei trong av klæde til huslyden. I alt slikt gagns- og nyttearbeide hev setesdalskvendi vore likso flinke som kvendi andre stader.

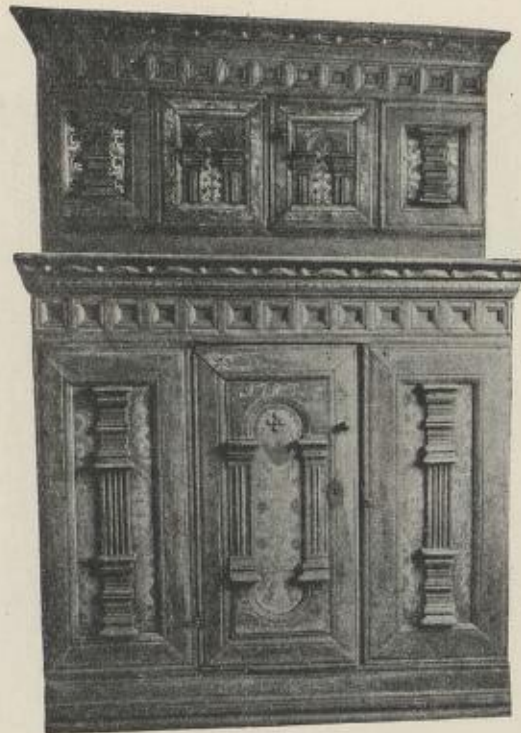
Mennene hadde betre stunder og kunde difor gjera seg meir fyre med arbeidet sitt; men elles er vel dette snautt grunnen til, at hus, husbunad, gogner o. a. — m. a. o. det mennene

hev laga — stend so mykje høgare enn kvendearbeidet. Grunnen er helst den, at i dei fleste høve er det fagfolk som stend bak. Sjølv sagt kunde nokon og kvar timbra, snikkra, smida og gjera anna arbeid so til husbruk; men skulde det vera på beste måten, måtte dei til som kunde. Me kann vel snautt kalla dei handverkarar i vanleg tyding — dei fleste var gardbrukarar og hadde ikkje handverket til hovudleveveg;⁶ men tek me omsyn til det dei hev gjort, kjem dette namnet nærast sanningi. Og det dei hev gjort, vitnar um, at dei hev vore duglege. På mange umkverve held dei fullt mål med handverkarane i andre bygdelag.

For å taka timbermannsarbeidet fyrst, so er det snautt, me finn slikt arbeid andre stader. Husi er store med fint verka timber og med godt hogne laft. Det mest vanlege laftet i dalen ser me på pl. 34, 5 IV. Me hev vissa for, at det hev vore brukt heilt frå slutten av 1500 åri og ned til våre dagar.⁷ Liknande laft hev eg set i Vest-Agder og Telemarki. I høybuer og andre uvande hus, finn me det mest primitive laftet. Her er stokkane hogne i hop på halv ved (pl. 34, 5 I a-d). I nokre stolpehus og kvernhus som er bygde upp av kløyvde stokkar, hev me „sinkelaftet“ (pl. 34, 5 II). Eit av kvernhusi ber årstalet 1563, so sinkelaftet er minst so gamalt. På pl. 34, 5 III hev me eit uvanleg fint hogge laft der det er lagt serleg vinn på at novene skal vera tette. Det skriv seg frå millomalderen (sjå s. 171). Andre slag laft enn dei som no er nemnde, hev eg ikkje funne i dalen.

So vidt me kann skyna, var dei fleste timbermennene snikkarar òg. Bygde dei eit hus, gjorde dei det fullt ferdigt med all den husbunad som til høyrde. Dei laga bord, benker, senger og skåp, og det hende, at dei til og med laga dei få stolane som skulde til.

Den husbunaden dei hadde i eldre tid, då dei sat i gamlestovone, kann me

298. Skåp, Jördalsbø

Snikkra av Mikkel Aa-
nonsson Kross-stog i 1757

299. Tine, Jördalsbø
Merkt: A K S D E H A R 1798

300. „Høne“
Merkt: G G S E H 1751

301. Tine, Byggland
N. F. 436—97

mest segja er timbra i hop, laga som han er av tjukke, breide plankar og sett saman med naglar og bløygar. Fyrst i 1700 åri, då nyestovone kom, byrja snikkararbeidet. Då laga dei husbunaden med råmeverk, listor og fyllingar; men jamvel då var det vel i dei fleste høve timbermennene som gjorde snikkararbeidet.

So lenge dei budde i gamlestovone, heldt dei primitive formene seg. Det einaste er i skåpi. I listverk, fyllingar o. a utstyr hev dei sterk renessansesvip (sjå m. a. fig. 116 og 281). Dette er so rimeleg; for av dei gamlestoveskåpi me kjenner, er ingen eldre enn slutten av 1600 åri, og det er eit spursmål, um dei hev havt skåp i stovone sine fyre den tidi (sjå s. 155). Elles var det fyrst i 1700 åri, at renessansen sette sine merke på husbunaden; men so hev han halde seg heilt til det siste. I seinare tid, frå 1830 åri og utetter, ser me rett nok av listverk og fyllingar, at empiren ikkje er heilt framand for setesdalssnikkarane (sjå m. a. pl 19), og i den tidi kjem inn nokre nye møbel-former (sjå fig. 145 og 282); men i hovuddragi er det renessansen som rår. Med stolane er det litt onnorleis. Sjølv sagt hev me mange stolar som hev si rot i renessansen (sjå fig. 134, 136, 138, 139 og 263); men dei eldre formene (sjå fig. 135) gjeng trutt ved sida. Serleg er ein stol med tri føter og bøygd brugde (rygg) vanleg (sjå fig. 264 og 266). Desse stolane lagar dei enno.

Ved sida av timbermanns- og snikkararbeidet dreiv dei med treskjering. Sjølv sagt var det ikkje alle timbermenn som kunde skjera ut, og heller ikkje alle treskjerarar kunde timbra og snikkra; men i det store og heile trur eg det hørde med til timbermannsfaget, at dei kunde alt dette, i minsto i eldre tid. I dei fleste høve

er det visseleg timbermannen sjølv som hev skore svalstolpane og beiteskiene i loft og stovor. Dei mange små skrin, øskjor, drikkekjerald o. a. småbidne derimot lyt me helst tru er laga av det ein kallar hendige folk, som kunde bruka teksla, kniven og skjersaksi framifrå godt. At det ikkje var kvar manns arbeid skynar me m. a. av det, at mange av desse småbidni er laga av same mannen. Dei same fyrebokstavane med E H (eigi hand) etter stend innskorne i botnane.

Skurden i Setesdal er på mange måtar noko for seg sjølv, og med undantak av Vest-Telemarki hev me ikkje noko liknande i andre bygdelag. Han trong difor ei både mykje større og betre utgreiding, enn eg kann gjeva her.

Den eldste skurden me kjenner frå Setesdal hev me på dørstolpane frå Hylestad og Austad kyrkjor. Dei er frå det 12. og 13. hundradåret (sjå Dr. Wallems avhandling, s. 122—133). Vidare hev me eit par beiteskier som like eins skriv seg frå millomalderen (fig. 256). No stend dei i eit loft på Bø i Valle; men dit hev dei vel kome frå kyrkja i Valle eller òg Nomeland. Etter den tidi kjenner me ikkje treskurd i Setesdal, fyrr me kjem ut i 1600 talet. Millom dei skorne sakene me då hev, er vel nokre brugdebenker eldst (den eine sjå fig. 261). Dei hev degenerert, samanfløkt romansk ranke- og bladornamentikk med bilete av Roland og Holger Danske eller Soldan. Me tykkjest finna att litt av den same karakteren me hev i skurden på kyrkje-stolpane; men elles hev me lite og inkje som tyder på, at skurden frå den tidi hev havt nokon innverknad på ornamentikken i dalen. Den vanlege skurden er onnorleis.

Eit motiv som alltid gjeng att, ser me på pl. 35, 9 og 36, 6. Upphavet til

302. Skåp
Merkt: ANSTEN EIRIC SØNI AFVER GIORT 1715

B. M. 5636

303. Kiste, Hegland, Austad
Merkt: J S E H ANO MDCCLXVIII

N. F. 223—10

305. Kiste, Byggland

Måla av Hallvor Ashjornsson

dette ornamentmotivet som er grunnlaget for det meste av setesdalsskurden, hev me i den romanske ornamentikken som atter hev sine røter i klasiken. Denne palmettranka, um me kann kalla ho so, tykkjest ha kome av, at tvo romanske rankor er lagde ved sida av kvarandre. Alle yvergagnsformene er det uråd å finna her i landet; men innanfor den motivkrinsen som frå Bysans spreidde seg utyver Europa, hev me døme på ei sovori utvikling, og dit må me søkja, vil me vita noko um opphavet til motivet. Dette orientalsk-bysantinske element kann ha kome upp til oss på tvo vegar, ein i aust yver Russland og Sverige og ein i vest yver Tyskland; men på austvegen vert ornamentet so degenerert,⁸ at det snautt kann ha vore fyrebiletet for dei norske treskjerarane, so det er helst truleg, at me hev det frå Tyskland⁹ der me på seinromanske kyrkior og bindingsverkshus finn eit ornament som er i slekt med vårt.¹⁰ Me finn det att i ei kyrkje i Västergötland i Sverige og i sydengelske katedralar; men i Sverige er det meir degenerert¹¹ og i England gotisert.¹² I Noreg kjenner me motivet frå tvo stavkyrkjeportalar, frå Aardal og Gransherad kyrkior,¹³ medan det heilt vantar på setesdalsportalane.

Den setesdalsornamentikken det i dette høve er tale um, skriv seg som fyrr nemnt frå ei langt seinare tid. Det er difor uråd å vita, når han hev kome inn. Men han hev fenge ein sersvip som truleg kjem av påverknad frå den gotiske karveskurden. Dei romanske bladformene er laga um, so dei hev vorte kvassare

(sjå pl. 36, 2-5), og me lyt difor helst tru, at leivningar av den ovannemnde motivkrinsen hev halde seg i dalen gjenom heile millomaldere, og at det er den me ser dei siste restar av i 16 og 1700 åri.

Som nemnt er ornamentet svært vanleg, og det er variert på ymse måtar (fig. 251 og pl. 18). Det tykkjest ofte ha mennt seg med ringkjeda¹⁴ som me like eins finn i dalen (fig. 311). Desse tvo ornamenta må ha vore ihopmengde tidlegare ein gong, fyrr dei nådde upp til oss, og denne dobbeltpåverknaden hev gjort, at det ofte ikkje er so godt å skyna, kva som i kvart høve ligg til grunn for ornamentet (fig. 254, 275 og 277).

Ender og då møter me eit ornament, t. d. fig. 297 og 301, som minner sterkt um den gamle palmettranka; men det er lite truleg, at eit ornament som var fullt utforma i den klassiske forntidi og endå lenger attende,¹⁵ hev halde seg ubrote so lenge, og likskapen må ha ein annan grunn. Me veit at i renessansetidi dukkar alle dei ovannemnde ornamentmotivi uppatt yver heile Europa. Her i dei nordiske landi hev me dei òg.¹⁶ Dei kann ha nått upp til Setesdal; men mest truleg er det, at det er den romanske stilen som ligg til grunn no òg.

Det kjende bollemotivet (sjå m. a. pl. 54, 1) som Dietrichson¹⁷ og Visted¹⁸ hev skrive um, og som Dietrichson meinte skulde vera Kristus på krossen, er like eins gjenge ut frå den romanske motivkrinsen. Utgreidingi til Visted er visseleg i det

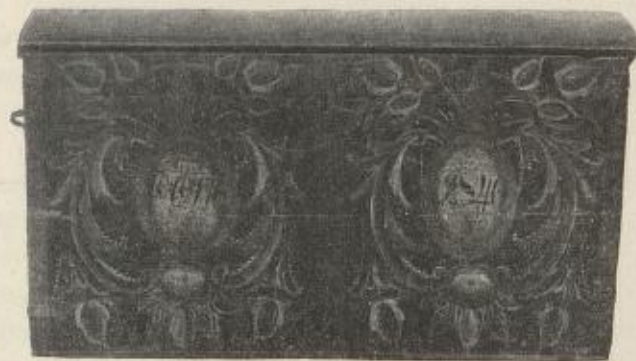
304. Kiste, Jördalsbo

Måla av far og son, Eivind Lande og Tor E. Lande

306. Kiste, Bø, Valle

Truleg måla av O. A. Reierdal

308. Kiste, Byggland

Truleg måla av Torgeir E. Uppstad

N. F. 941-18

store og heile rett. Upphavleg er motivet eit romansk blad-ornament som hev vorte meir og meir oppløyst. Litt etter kvart hev det, under påverknad av den flata det skulde høva til, gjenge yver til eit fast avgrensa ornament. Seinare hev dei ikkje skyna det upphavlege, og so hev dei laga det um etter eige godtykke (pl. 54, 1 og 3, fig. 225, 227, 229 og 238). Jamvel på ein bolle som den me ser på pl. 54, 4 og fig. 245 der den gotiske karveskurden mest rår grunnen åleine, er det den romanske stilen, som gjev ornamentet karakter.

På dei fleste av dei utskorne kistone er det same motivet nytta. Det hev like eins teke form etter den flata det skulde høva til, og ute i kvart hyrna hev me fenge eit ornament som liknar ei dobbeltøks (fig. 159 og 274). På kistillar er det ofte berre ei einskild øks; men so er det midt på kome noko bladverk til som vel er ætta frå gotikken (fig. 295). På ei og onnor kista er øksane heilt burte, og det er kome bladverk i staden (fig. 303).

Etter Visted si meining hev mannsliket (menneskebiletet) kome til ved at ornamentet ned igjenom tidene hev vorte brigda og mistydt, og dette er vel helst det rette; men eg vil peika på, at det kann ha kome inn etter påverknad frå eit anna bollemotiv, det me ser på fig. 228 og 231. Her er det utskore fire mannslik, kvende. Føtene av dei rekk nedum bollebotnen, og bollen stend på dei. Me kann tenkja oss, at desse mannsliki er flutt høgare upp, og at dei so hev gjenge inn i det fyrr nemnde romanske ornamentet.

Me hev no havt fyre oss det mest sérmerkte av setes-

dalsskurden. Som me hev set, hev han si rot i den romanske ornamentikken. Denne hev, ser det ut til, liksom for alle tider sett sitt stempel på skurden i dalen. Dei skiftande stilformene ned igjenom dei seinare tidene hev aldri slege so djupe røter, endå um me finn ikkje so lite av dei heller.

Serleg gjeld dette den gotiske karveskurden. Som me hev høyrte, hev han i dei fleste høve mengt seg med den romanske stilen; men ender og då er han nytta åleine (fig. 198, 258, 260 og 299). Solsvivismotivet tykkjest vera svært vanleg og er variert på ymse måtar (fig. 258 og 260). Elles hev me lite av gotikk i dalen, og den som er, ser stiv og livlaus ut, som på kista fig. 280 og skåpet 281. Det same lyt me segja um ornamentikken på sengl, fig. 290, der kasettemotiv frå renessansetidi er mengde med degeneret gotisk bladverk, men slik, at dei ymslege motivi er skilde frå kvarandre og nytta kvar i sitt felt. Kasetteornamentikken kom truleg tidleg inn i dalen. I den gamle Valle kyrkja som vart nedrivi i 1840 åri, var det mykje av denne skurden, serleg på pulpituret.

Etter nokre restar å døma var det skore i 1620 åri. I eit skåp som er laga i 1715, gjeng denne skurden att (fig. 302). Elles hev me lite renessanseornamentikk i dalen og endå mindre frå dei seinare stilperiodane. På tina, fig. 271, hev me ein liten snev av rokokko, og den same stilformi tykkjest å ha påverka bladverket på stolane fig. 138, 139 og 264; men ingen av dei er eldre enn 1840 åri.

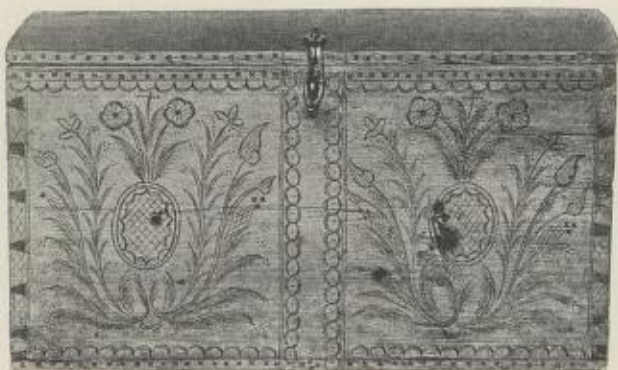
Den einaste stilen som i nokon større mun tykkjest vera nytta og ført vidare, er dei einfelde flettemotivi som me best kjenner frå messinggrytor

307. Kistelok, inni, Neset, Byggland

Måla av Jørand Tjørehom

309. Kistill, Valle
Svidd av «Halte-Torgjei Aakre».

N. F. 849-11

og mundlaug frå midt i 1600 åri.¹⁹ Av deim var det mange i Setesdal. Ornamentikken på bomma, fig. 278, der det romanske bladverket ligg til grunn, tykkjest vera sterkt påverka av flettemotivi. Det endelausa samanflokte bandet som i denne tidi er so vanleg i smiekunsti, serleg i Tyskland,²⁰ hev truleg gjort sitt; men det meste hev vel kome frå den rike symbolske ornamentikken me finn so mykje av i dalen (fig. 279 og 310). Etter kvart fløkjer dei romanske bladi og bladfletningane seg meir og meir i hop til ein uløyseleg knute der det heile er so degeneret, at det er mest umogleg å skyna, kva ornamentet eigenleg gjeng ut på (fig. 223).

Ikkje so sjeldan er biletmotiv nytta, serleg bibelske. Benkeryggen me ser på pl. 7, 4, er skoren etter nokre av tresnitti i Kristian III sin bibel.²¹ Like eins er det truleg, at motivi til skurden på benken, fig. 132, er tekne frå biletbiblane. Elles tykkjest skurden her å vera sterkt påverka av skurden på kruthorni som det var mange av i dalen. Dei motivi me ser på skrinet, fig. 267—269, og bollen, fig. 222 og 224, der me m. a. hev bilete av David og Goliat, Olger Danske og Soldan, Aksel og Valborg o. s. b. er henta frå kruthorni like eins. I det store og heile er det eit intimt samband millom biletskurden i Setesdal og skurden på kruthorni. Bollen, pl. 55, 2 og fig. 226, er truleg beint fram skoren av ein kruthornskjerar, Ola Olason, i 1692. Det er vel ein setesdøl; men elles trur eg ikkje, at mange av kruthorni er skorne i dalen. Dei fleste av dei er signerte; men av dei namni eg hev set, er det berre få som er setesdalske. Namni tykkjest heller å peika burtetter til Åmlid ovanfor Arendal, og det er ikkje so umogleg, at me her hev havt eit sentrum for „kruthornfabrikasjonen“ på Sørlandet.

Me veit lite og inkje um, kven som ned igjenom tidene hev vore timbermenn, snikkarar og treskjerarar i dalen. Like eins er det med dei andre handverkarane. Det er berre få slike namn som lever på folketunga, og i dei litterære kjeldone finn me sjølvsagt endå færre. Dei hev havt for mange kjempor og andre gilde folk å minnast til det.

Ender og då stend det innskorne namn og årstal på hus og gogner; men det er mest alltid berre fyrebokstavane i namnet, so me vert like kloke, og ofte er det vel namnet til eigaren som stend der og ikkje til meisteren. Utum den ovannemnde Ola Olason som er den eldste treskjeraren me kjenner til, veit me namnet på ein timbermann og truleg treskjerar attåt. Det er Knut Torjusson Helle. Etter segni er det han som hev bygt Oselofti,²² og truleg hev han sett upp nokre fine loft på Helle i Hylestad òg; men noko meir veit me ikkje um han. Mikkjel Aanonsson Krossstog hev bygt fleire av stolpehusi i Byggland. Eit som stend på Attistog i Jørdalsbø (fig. 294) ber årstalet 1731, og eit på Neset er merkt: „M A S E H : A C T V M : N E S : D E N : 31 APRIL : A N O 1732“. Mikkjel Aanonsson var samstundes ein flink snikkar. M. a. hev han laga det gilde skåpet, fig. 298.²³ Anstein Eriksson hev laga skåpet, fig. 302, i 1715. Eiter arbeidet å døma hev han vore dugande både snikkar og treskjerar.

Frå seinare tid hev me Torgeir Knutsson og Torgeir Eivindsson, båe frå Uppstad i Hylestad. Dei arbeidde i fyrste hølva av 1800 åri.²⁴ Torgeir Eivindsson hev snikkra skåpet og sengene me ser på fig. 124. Han hev truleg laga sengi, fig. 293, like eins. Ikring 1814 var Olav Jonsson Vaa frå Raulandsstrondi i Telemarki og snikkra i Bykle kyrkje. Pulpituret og ymist anna som hev kome til då, er truleg hans arbeid. Olav Skörlås frå Bykle var god til å skjera ut ljosestakar. Han brukte for det meste den gamle akvamanileformi (fig. 287). Ljosestakane selde han aust i Telemarki og heile dalen utetter. Dei eldste stakane hans gjeng attende til 1830 åri. Jon Torgeirsson Flateland var snikkar og treskjerar. Han var litt „rar“ av seg og laga mest berre stolar, tolv nye til kvart år. Stolen, fig. 139, er hans arbeid. Eirik Øysterhus frå Evje hev ikring 1822 snikkra og skore ut skåpet og sengene me ser på fig. 291, og Anders Syrteit, like eins frå Evje, bygde kyrkja i Valle i 1844. So seint som frå 1860 åri og utetter veit me namni på fleire snikkarar og treskjerarar, og eg nemner i fleng: Aasmund Nikolausson Flateland, Sigurd Eivindsson Berge, Augund Taraldsson Bø, alle tri frå Valle, Olav Knutsson Vatnedalen, Bykle, Aanon Andresson Øynæ, Byggland, og Torgeir Olavsson Solberg frå Sirdal, men ætta frå Setesdal. Han arbeidde so seint som i 1880 åri i Byggland (fig. 292).²⁵

Ved sida av skurden var den svidde ornamentikken svært vanleg; men det var berre på mindre gogner som skrin, øskjor, bommor, ambarar, tinor o. dl. dei brukte å svida eller brennemerke som det heiter i dalen. Dei eldste svidde ornament (sjå fig. 199, 200, 207 og 208) ser geometriske ut og er truleg påverka av karveskurden. Seinare, etter at rosemålingi hadde teke til, byrja dei med rankor, blommar og

bladverk (fig. 211 og 309). Flettemotiv og symbolsk ornamentikk som „endelaus kross“ (fig. 310) og valknutar (fig. 248) er ofte nytta. Elles fell det liksom av seg sjølv, når me tek umsyn til den flata ornamentet skal høva til, at einfelde bordar og band vert det mest vanlege (fig. 201, 203, 212, 215 og 216).

Det er berre få „brennemerklarar“ me veit namnet på. „Halte Targjei Aakre“ frå Valle som levde i 1820 åri, skulde vera sørs god. Han hev svidt det vene skrinet, fig. 309. Like eins var Tarald Sveinsson Haamaaren som arbeidde umlag på same tidi, av dei beste. Nystøskja, fig. 310, skal vera hans arbeid. Hallvor Bjørnsson Uppstad hev svidt mange nystøskjor i si tid. Han døydde so seint som i 1904; men då var han rett nok 84 år gamal.²⁵

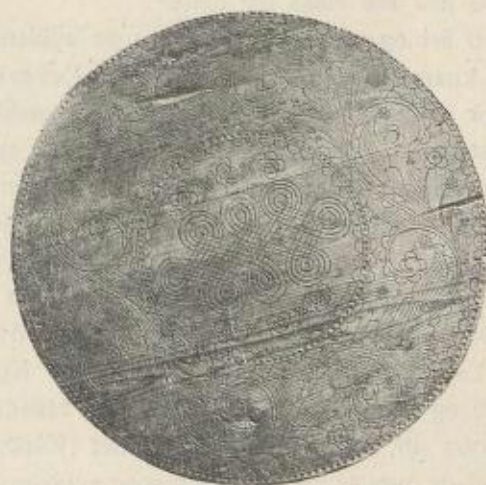
Rosemålingi i dalen hev på langt nær havt so mykje å segja som treskurden og ho er heller ikkje gamal. Både Valle²⁶ og Austad²⁷ kyrkjor veit me var rosemåla; men dei er nedrivne, Valle i 1843 og Austad i 1868, og nye er bygde upp att, so kor gamal målingi var, veit me ikkje noko um. I Bykle kyrkje hev me enno rosemåling (fig. 253 og 288); men ho er ikkje eldre enn frå 1826. Fyrst ikring 1850 byrjar dei å rosemåla stogeinneidningane („skåp og kvilu“). Stogeveggene hev vore umåla heilt til det siste; men då er det sjølv sagt ikkje rosemåling lenger. Berre ender og då hev dei måla bilete på veggene. På Uppigard Kveste, Valle, stod dei fem kloke og fem dårlege jomfruone og dessutan eit par hermenn til hest (Roland og Soldan?). På Sygard Tveiten, Valle, hev me det same, og dei stend vel enno, um ikkje stoga er nedrivi. Denne målingi skriv seg frå tidi ikring 1800. Dei einaste gogner eg veit um at dei rosemåla fyrr den tidi, var ølbollane og ei og onnor kista.

Dei fleste rosemåla ølbollane i Setesdal skriv seg frå 1700 åri. Rett nok hev me der som andre stader i landet ikkje so få bollar med den fine, tunne målingi frå ikring 1600; men dei hev visseleg kome fullt ferdige heim frå byen eller marknaden, so me skal ikkje hefta oss med dei. Fyrst i 1700 åri finn me bollar som er måla av bygdemålarar. Den målingi me då hev (sjå pl. 7, 3 og 53, 3 og fig. 239 og 241), stend svært nær den ovannemnde tunne renessansmålingi. Ender og då tykkjest kasettemotivet som me kjenner best frå skurd på kyrkjeinventar frå 1620 åri, å vera lagt til grunn (fig. 234). Alt dette gjeld målingi litt fyre og ikring midten av 1700 åri. På bollane frå tidi 1760–90 er akantusrankor og tulipanar det mest vanlege motivet (pl. 7, 1 og 53, 1 og 2 og fig. 246). Til dessar er setesdalsmålingi plent lik målingi i Vest-Telemarki, og truleg er det telemarkingar som hev vore i dalen og måla. I minsto veit me, at den eldste målaren me kjenner, var telemarking. Det er Tore Napper, som visseleg var frå garden Naper i Fyresdal. Arbeidi hans

er lett kjennelege (fig. 239) og ofte er dei signerte. Han brukar mest alltid latinske innskrifter, og rett som det er hev han bilete av kongane som var med i Den store nordiske krigen og av slotti deira.²⁸

Ikring 1800 vert målingi i Setesdal sterkt påverka frå Vest-Agder. På denne tidi hadde dei der, serleg i Fjotland, fleire duglege målarar som for vide rundt ikring bygdene. Det var Ole Toresson Kvinlaug, Gutorm Eftestøl, Torgrim Olsson Knaben, Aslak Kolbeinsson Haaland o. m. fl. Um nokon av desse var i Setesdal, hev eg ikkje fenge spurt; men i minsto var fleire av dei i Aaseral som den gongen hørde til Setesdal, og der ifrå hev truleg Vest-Agder-målingi kome. Motivi er mest dei same som på telemarksmålingi, rankor, tulipanar o. a. blommar; men dei er måla med breidare pensel og er etter mi meining mykje meir dekorative (sjå pl. 5, 2, 7, 5 og 8, 1). Bilete, serleg med motiv frå brurelidi, er mykje nytta (fig. 243 og 249 og pl. 55, 1).

I 1840–50 åri kjem eit par telemarkingar yver til dei øvre bygdene og set skot i målingi. Det er Halvor Asbjørnsson frå Vinje og Kjetil Saaheim frå Tinn eller „Fille-Kjetil“ som han helst vert nemnd. Kjetil heldt seg i Bykle og i Oveinang i Valle, medan Hallvor var nede i hovudbygdi i Valle. På fig. 160 ser me litt av målingi hans. I Byggland arbeidde umlag samstundes Jørund Tallaksson Tjørehom. Han var frå Sirdal, men setesdøl av ætt. På Lauvdal hev han m. a. måla ein stogeinneidnad (fig. 291) og på Neset ei gild kiste. Inne i loket hev han sett namnet sitt (fig. 307). Truleg er bollane me ser på pl. 6, 7 og fig. 244 hans arbeid like eins. Etter han kom i Byggland Andres Sørensson Brattland. Han er liksom den siste rettelege rosemålararen i Setesdal (pl. 5, 4). Han tykkjest å vera sterkt påverka av Kjetil Saaheim. Bjørgulf Jonsson Mannspann eller Heggebakkje frå Valle er litt eldre. Han hev måla hengjeskåpet, pl. 8, 2,

310. „Nystøskje“, Valle
Svidt av Tarald Sveinsson Haamaaren

N. F. 802—13

i 1862. Målingi hans er mykje herming etter Hallvor Asbjørnsson; men han er på angnt nær so god.

U... dei eg her hev nemnt, veit me namni på nokre få til. Den eldste er Ellef Nielsøn Odde, truleg frå Evje. Ølskåli, pl. 7, 2 hev han måla og signert i 1738. Bollen, fig. 241, er truleg hans arbeid like eins. A. A. Washuus frå Raulandsstrondi hev måla i Bykle kyrkje i 1826 (fig. 253 og 288). Ei liti tine, pl. 6, 6, hev visseleg han havt handi si på. I Bykle hev Olav Knutsson Vatnedalen eller Buseten som han oftast vart kalla, ikkje måla so lite (fig. 289). I Valle kjenner me Olav Grosson Kjelleberg frå 1830 åri og utetter; men „han va' 'kji ko ein klattmåleri“. Hallvor Olsson Haugen i Valle, som måla i 1860 åri, „va' mykje bet' hell Olav Grosson“, Elles hev me Olav Bakken frå Bjørgum i Hylestad og Olav Gautsson frå Valle i Audnedal, Vest-Agder. Den siste arbeidde i Byggland so seint som i 1880 åri.²⁵

I det store og heile er ikkje rosemålingi i dalen so særmerkt som treskurden. So vidt me kann skyna, var det fyrst seint, at setesdølane sjølv byrja å måla, og i målingi si hev dei mest levt på lån, som me hev høyrte både frå aust og vest. Fargane derimot er gode, sterke og friske, og her syner seg det setesdalske huglyndet.

Sylvsmedar, smedar og andre handverkarar hev det ikkje vore so få av i dalen, og etter arbeidet å døma hev dei vore hage; men me kjenner lite til dei. Eit av dei få namni eg hev høyrte, er Salmon Haugebirkje frå Valle. Han var sylvsmed og laga mest sylgjor, „Salmonsygjor“ dei kalla dei, og hornringar (fig. 192). I 1838 fekk han seg ei bot. Han hadde ikkje lovleg løyve til å driva som sylvsmed.²⁹ Sjølv sagt hev dei havt sylvsmedar i dalen fyrr Salmon Haugebirkje, so mykje sylv som der hev vore; men elles er det gamle sylvet, „stutesylvet“, dei kallar det, plent likt det gamle sylvet i andre bygdelag, so me lyt helst tru, at det er byarbeid. I mange høve hev me vissa for dette.³⁰

Frå 1850 åri og utetter hev me mange sylvsmedar. Dei lagar mest knappar, sylgjor og hornringar. Det tykkjest ikkje vera so stor skilnaden på dei. Dei arbeider umlag etter dei same mønstri alle i hop. Ein av dei mest kjende sylvsmedane i Valle frå seinare tid var Aanond Torgrimsson Flateland. Han arbeidde i siste hølva av 1800 åri. I Hylestad var Eivind Heggland, bror av Bjørgulf Uppstad, sers dugande. Elles veit me namni på nokre austmenn som arbeidde i dalen i 1840—50 åri. Det er „Kjara Vaddi“ frå Mo eller Vinje og Lars og Olav Blekum frå Skafse. Kjara heldt seg i Bykle og Lars og Olav i Valle. Lars blanda so mykje kopar i sylvet sitt, at han fekk vednamnet „Kåpårhaugen“. Frå 1870 åri og utetter hev me so mange sylvsmedar i dalen, at det for romet si skuld er uråd å nemna dei, og dei er so nye, at det er lite lønt òg.

Um dei gamle setesdalsmedane veit me svært lite. Her hev me berre det gamle smedarbeidet å halda oss til, og det vitnar um, at dei hev vore sers dugande. Som me ser av fig. 105, 251, 254, 259 og pl. 22, 2 og 37, 1-3 er det milloalderformene som rår, og dei hev halde seg heilt upp til våre dagar. I so måte gjeng smedarbeidet og treskurden ved sida av kvarandre.

Ein av dei eldste smedane me kjenner namnet på, er Tor Bjørgum frå Hylestad. Han levde ikring 1800.³¹ Torgeir Jonsson Rysstad og Gjermund Torgeirsson Rysstadmoen, bae frå Hylestad, arbeidde fyrst i 1800 åri. Torgeir gjorde dirkefrie låsar, rakeknivar o. a. finare arbeid.²⁴ Olav Drengsson Hovtuft frå Valle var ein flink smed. Han hev m. a. laga låsen på hovuddøri i Valle kyrkje i 1844. Eivind Halvorsson Berge gjorde like eins låsar og endå til byrsepipor. Han arbeidde fra 1850 til 1880 åri.

På Rysstadmoen i Hylestad hev det alltid vore mange smedar. Dei smidde ljå og svarva rokkar. Som det heiter i eit stev:

„På Rysstadmonen e' husmenna nie,
sume svorve og sume smie,
ha dei 'kje vore so nyttugt fokk,
so ha dei 'kje kunna livt på den kjurre mo.“

Rysstadljårne er kjende vide vegnene ikring. I Valle hev det vore mange ljåsmedar like eins. Eg hev høyrte namnet på eit par av dei mest kjende. Det er Olav Aanonsson Flateland og Svenkje Knutsson Dale. Dei arbeidde i 1840—50 åri.²⁵

Fleire handverk enn dei me no hev havt fyre oss, hev ikkje vore drivne i dalen, i minsto ikkje i nokon større mun. Sjølv sagt var der både hatte-, kambe-, vevskei- og klokkemakarar, knappestøparar og folk som støypte messingsylgjor og tobaksdåsar; men det var mest farande, utanbygdes folk, ofte fantar, som gjorde sine visse turar gjennom dalen. Soleis hev me „Dilgeran“ som selde og vølte klokkor,³² Svein Gylaugsson frå Aaseral og Torbjørn frå Nissedal, bae hattemakarar,³³ „Johannis Frærrikson“ laga vevskeier og kambar,³⁴ Ole Olsen Stuverud som fór frå sokn til sokn og støypte knappar og sylgjor,³⁵ og endeleg Tor Olsson Berge som var god til å laga messingdåsar til skråtobak.²⁴ Dei fleste av dei her nemnde levde fyrst i 1800 åri.

Desse namni lærer oss ikkje stort; men dei gjev oss likevel eit lite bilete av, kor heilt onnorleis livet var fyrr. Den eine vandrane „handverkaren“ etter den andre drog gjennom bygdene. Rosemålarar og snikkarar hev like eins fare rundt, endå dei var av eit støare slag. Av dette skynar me, kvifor me i Setesdal, som i alle våre andre bygdelag, møter so sterk påverknad frå mange kantar. Dei ymislege stilartar og former kann dei mange vandrane handverkarar ha kome med. I Setesdal er denne påverknaden etter måten

minst. Det hev me det tunge, sterke og konservative huglyndet hjå folket i dalen å takka for, og det hev gjort, at setesdalskulturen er ein av dei mest sérmerkte i landet.

MERKNADER

- ¹ Torleiv Hannaas: Ordsamling fraa Robyggjelaget fraa slutten av 1600-talet, Kr.a 1911, s. 21.
- ² Professor dr. Nils Lithberg hev fortalt meg dette.
- ³ Einar Lexow: Gammel vestlandsk kunstvæv, Bergens Museums Aarbok 1914, avh. nr. 2, s. 17.
- ⁴ Arkivet åt Norsk Folkemuseum.
- ⁵ Maria Collin: Sydda vantar, Fataburen 1917, s. 76 f.
- ⁶ Dette skynar me m. a. av, at det i folketeljingslistone ikkje stend nemnt ein einaste mann som er handverkar, og når presten Aamodt i 1811 nemner nokre menn som er „duelige i alslags Haandværk“, er dei alle bønder. (Valle prestearkiv, protokollen for Sogneselskabet for Norges Vel i Valle).
- ⁷ Dette laftet hev me i Rygnestadloftet som er sett upp i slutten av 1500 åri (sjå s. 173), og timbermennene i dalen høgg det enno.
- ⁸ Arne: Fornvænnen 1911, fig. 24, 26, 30, 31, 111 og 112.
- ⁹ Hampel: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn, b. 3 Taf. 75, 80, 101, 111, 114, 134 o. s. b.
- ¹⁰ Schäfer: Holzarchitektur Deutschlands.
- ¹¹ Roosval: Sveriges kyrkor, fig. 252.
- ¹² Rupricht-Robert: L'Architecture Normande, pl. CLXVIII.
- ¹³ Dietrichson: Den norske Træskjærerkunst, s. 34. Norske bygninger fra fortiden, h. 1, 1880, pl. XXII.

- ¹⁴ Einar Lexow: Ringkjeden, Bergens Museums aarbok, 1917—18, Hist.—antikv. række, nr. 1.
- ¹⁵ Riegel: Stilfragen, fig. 20, 27, 67, 168.
- ¹⁶ Gregor Paulson: Skånes dek. konst, fig. 22. Billedbog fra Frilandsmuseet i Lyngby, fig. 22 og 24.
- ¹⁷ Dietrichsons l. c., s. 82 ff.
- ¹⁸ Kristofer Visted: Tidskr. for norsk bondekultur, Bergen 1906, s. 130—144.
- ¹⁹ Sjø Fett: Norges kirker i det 16. og 17. aarh., fig. 331 og 334.
- ²⁰ Ortwein: Deutsche Renaissance, b. 1 I, pl. 95 og b. 1 II, pl. 18.
- ²¹ Thor B. Kielland: Christian III's og Frederik II's billedbibler som mønsterforlag 1550—1750, Norsk bokkunst, årg. 1, s. 51 f.
- ²² Skar IV, s. 98.
- ²³ Etter segni var han ei tid aust i Telemarki, og der såg han slike. Då han kom heim att laga han maken. Truleg er segni sann; for skåpet hev telemarkssvip.
- ²⁴ Valle prestearkiv, protokollen for Sogneselskabet for Norges Vel i Valle.
- ²⁵ Der det ikkje er nokon sers merknad, er opplysningane um setesdalshandverkarane etter eigne uppskrifter i arkivet åt Folkemuseet.
- ²⁶ P. M. Søgaard: I Fjeldbygderne, Kr.a 1868, s. 35.
- ²⁷ Skar II, s. 31 f.
- ²⁸ Kristofer Visted: Vor gamle bondekultur, s. 200 f.
- ²⁹ St. a. Ekstra retsprotokol 2, s. 26.
- ³⁰ Me hev soleis brurekrunor, sylvbelte o. a. „bondesylv“ som er stempla av bygullsmedar.
- ³¹ Skar II, s. 92.
- ³² Skar IV, s. 108.
- ³³ Skar IV, s. 60.
- ³⁴ Skar I, s. 83.
- ³⁵ St. a. Forhørsprotokol 2 (25/11 1808.)

311. Ljåhus, Valel

N. F. 896—97

REGISTER

- Aaklæder** (husbunader) 229, 251 fg.
Aakre (Valle) 31, 77, 91, 107*, 156*, 181*, 182*, 237. Pl. 26, 42, 43, 44, 45, 46, 56
Aakre, Bjug 13
Aakre, Gyro 91
Aakre, „Halte“-Targjei, kunsthåndverker 258, 259
Aakre, Jon 92
Aakri, Hadvaar Knutsson „Sogemannen“ 10, 15, 26, 97*
Aamli 12, 49, 75*, 122* (fund), 133, 134, 135, 143, 144. Pl. 10, 23, 39
Aamlidstoga 148 fg., 157*. Pl. 23
Aamodt, Christen Thorn, prest 63 fg., 67, 69, 70 fg., 137, 261
Aaneland (Evje) 43
Aaraksbø, Sandnes 11, 39 (fund), 69, 80, 135, 143, 215, 224
Aaraks-fjorden 10, 11
Aardal (sogn) 10*, 19, 22 fg., 28 (målprøve), 43, 58, 60, 80
Aardals kirke 10, 48, 49, 119 (runefund), 122, 207
Aare (ildsted), 151 ff., 163, 182
Aaseral 9, 10, 14, 20, 49, 82, 135, 246
Aasgaardreien, „Oskorreii“ 149, 170, 184, 244, 245, 246
Aasmundsson, Talleiv, til Rygnestad, 99
Abel, provst (Bygland) 136
Andersson, Kristoffer, foged 82
Ansigtstyper 18*, 20
Antropologi 16—21
Arbo, C. O. E., brigadelæge 18, 20, 21
Arbo, prest 88, 93
Arkæologi 30—44
Asbjørnsson, Halvor, rose-maler (fra Vinje) 256, 259 fg.
Austad (sogn) 11, 14*, 19, 22, 27 (målprøve), 41, 43, 48, 58, 60, 74, 82, 135, 224, 256
Austa, Grunde Olavsson 77
Austad kirke 97, 122, 123, 125*, 130, 255, 259
Austad, Knut 26, 94, 108
Austad, Olav Eivindsson 27, 96
Avaldsson, Olav 50
Avgudsdyrkelse, 89—91
Aviser og tidsskrifter 77
Baardsson, Mons (Rosensværd), Lagmand 83
Badstuer, badstueovne, 145 ff., 173*, 178 ff., 199, 218. Pl. 38, 39
Bagge, Stig Skafsten 51, 77, 82
Bakke (Aardal), tingsted 10, 49, 52, 55, 69, 83
Bakken, Olav, rose-maler 260
Bankvæsen 75
Barkebrød 78
Barnefødsel, barnestel, 225 fg., 249
Barnedåb 226
Barnedødeligheten 20
Barselskikke, 225 fg., 249
Barns arbeide 65, 212
Bebyggelse, bosætning 31 fg., 35, 43, 142 ff.
Befolkningsforhold 57 fg., 60
Begravelsesskikke 70, 212*, 235 ff.
Beneficeret gods 67
Berg (i Hylestad) 11, 135
Berg, Hans, prest 61
Berge (Valle) 49, 134, 135, 143, 148*
Berge, Eivind Halvorsson, smed, 260
Berge, Sigurd Eivindson, træskjærer 258
Berge, Thor Olsen, kunsthåndverker 260
Berge, Tollef Nielsen, Skoleholder 69
Bergverksdrift, se: Grubedrift
„Beskrivelse over Setesdalen“ 200 ff., 208, 244, 249
Besteland 11, 134
Betalingsmåter 50, 62, 68, 69, 72, 78, 79, 80, 82, 83
Bibelen som læsebok 69
Bibelske billedmotiver, 258
Bibliotek, se læseselskap
Birkeland 11, 32 fg., 35, 43
„Bispevegen“ 135
Bjaae 134
Bjerkrem, Ole 73 fg.
Bjoraa, Eirik 29,
Bjønnaraa 12
Bjønnaraa, Loddvar, 90, 102
Bjørgum (Valle) 11, 67
Bjørgum, Tor, smed (Hylestad), 260
Bjørguvson, Tor (Homme) 91, 92
Bjørnsson, Arne 50
Bjørnsson, Dreng 176
Blekum, Lars og Olav, sølvsmede 260
Blom, P., sogneprest 26, 69, 72, 75, 77, 84, 85, 90, 93, 99, 111, 217, 248, 250
Boel, Styring, lensherre 55
Bolt, Aslak 82
Bommer, se: Tiner osv.
Bondestyre, se Kommunalt Selvstyre
Bonnevie, amtmand 77
Boplass 31
„Bordbenker“ 166
Bord, „bordstolar“, 153 ff., 197, 251
„Bordkiste“, se „Kistebord“
Bordskikke 219
Bratteli 13
Brattetveit, Orm Halvorsen, Skoleholder 69
Brattland, Andres Sørensson, rose-maler 259. Pl. 5
Breiland, Gunnstein 179
Breive (Breivik) i Bykle 13, 15*, 134, 169
Brevi, Salmund 26
Brøkke (Brokkun) i Valle 11, 12, 50, 90, 145, 146*, 226
Bro- og -reguleringsarbeider 76, 77, 81, 136
Broncealderen 31, 35
Brottveit, Valle 12, 143, 144, 148*, 157*, 163*, 171*, 175, 176, 179, 182*, 184. Pl. 11—22
Brudemarsj 114
Brude-drakt 205*, 209 fg. Pl. 1—3
„Brugdestol“, „Gamlestogstol“ 157, 166*. Pl. 7
Bruun, Simon Peder Ancher (prest) 66, 88
Bryllupsskikke, 70, 71, 209, 229—247, 252
Brøndevinshandel 74
Brødbakning 218, 232*, 250
Bugge, Esaias, prest i Valle 87, 100, 101*, 162
Bunad, se drakt
„Bur“ 139, 155, 165, 170*, 174
Buseten, se Vatnedalen, O. K.
Buskap, se: Fæavl
„Bustein“ 217
Bygdekultur og -skikke 15, 81, 94, 157 ff., 201, 204 ff., 212 ff., 216 fg., 220 fg., 222 ff. 251 ff.
Byggemåte 144 fg., 254
Bygland (prestegjæld) 9, 10*, 18, 19, 22, 28 (målprøve) 38, 43, 44, 48, 49, 54, 58, 60, 61, 66, 68, 74, 80, 81, 95, 118, 135, 142, 162, 256 fg. Pl. 6
Bygland, Gunnar fra 53
Byglandsfjord 9*, 14, 81, 134, 136
Bygland kirke 31, 48, 67, 74, 86, 122
Byglands prestegård 34 (fund) 67
Byglands Sparebank 75
Bygningsskikke 143 fg., 160*, 161*, 184*, 185, 198 Pl. 23, 25
Bykle (sogn) 9*, 12, 13*, 14, 22 fg., 26 (målprøve), 43, 50, 54, 58, 60, 74, 80, 82, 85, 134, 235, 246. Pl. 2, 6
Byklebø 50, 69
Bykle kirke 48, 54, 74, 86, 122, 235*, 251*, 258, 259
Byklestigen 13, 73, 76*, 77*, 84, 85, 134, 136
Bykleveien 76, 77*
Byklum (i Bykle) 77, 97
Byklum, Mugg'e 83, 174
Byklum, Osmund, bonde 56
Bænker, se „paller“
Bø (Valle) (se også nordre Bø) 9, 12, 49 fg., 80, 133, 143, 236, 255, 257. Pl. 10
Bø, Augund og Knut 91, 258
Bøker (se også salmebøker) 84, 220, 193—197 (i skifter)
Bønder contra embedsmænd 51 fg., 54 fg., 62, 74, 77, 86—88
Daglig liv, 218 fg.
Dahl, sogneprest 74
Dale (Bygland) 10, 12, 32 (gravfund) 83, 134,
Dale (Valle) 143 fg., 174*, Pl. 32 fg.
Dale, Bjørn på 53
Dale, Svenkje Knutsson, Håsmed 260
Dale, Torjus 179,
Dampbåter 75, 81
Dans 112*, 115, 220 fg.
„Deildegast“ (gjenfærd) 91, 93
Dovland, Vegusdal 43

Register

- Drakt 115, 200* fg., 252 ff. (beivt, småvævning) Pl. 1—3, 47—52
 „Drauger“ (gjenfærd), 217, 244 ff.
 Driftkareer, se Fæhandlere
 Drifkældighet, se: Ædruelighedsforhold
 Drikkekar, 156, 219*—232*, 251, 254* ff. Pl. 6, 7, 53—55
 „Drumbe“ 145, 146*, 186
 „Dugnad“ 216
 Dyskje (Bykle) 13
 Dører, dørlåser, 150 ff., 154* fg., 169 fg., 174* fg. 179*, 184, 234—237, 251. Pl. 19—21, 24, 31, 33, 35
- Einang** 12, 14*
 Eindridesson, Erlend 49,
 „Ericson, Anstein“ (1715) 255, 258
 Eriksson, Jørgen, biskop 54,
 Espetveit (Valle) 32 (gravfund)
 Eventyr, se: „Sagn og E.“
 Eventyrfortællere, „sogemenn“ 94 ff., 104 fg., 111, 220
 Evje 9, 18, 22 fg. (sproget), 29 (målpøve) 43 fg., 49, 119 (runefund), 135
 Evje kirke 48, 122
 Evje Nikkelverk 33, 119
- Faanekleven** 10, 76*, 137
 Fattigvæsen 70, 72 fg., 83—85
 „Fakser“, (gudebilleder) 90
 Faremo, Olav, Spillemand 113 fg.
 Felens indpas i bygderne 114 fg.
 „Festarøl“, (trolovelse) 228
 Findalen 14, 135, 185
 Finner og troldkjærringer 217, 247, 248
 Fjøs 144ff., 180*, 181* ff. Pl. 17, 43, 44, 45, 46
 Fjøsstel 216
 Flaarenden 11, 77
 Flastrand 11
 Flateland, (Valle) 12, 32 (gravfund), 50, 135, 162*
 Flateland, Dreng Olsen, Landhandler 81
 Flateland, Aanond Torgrimsson, sølvsmed 260
 Flateland Aasmund N., træskjærer, 258
 Flateland, Jon Torgeirsson, træskjærer 258
 Flateland, Olav Aanonsson, ljåsmed 260
 Flintverksted, gmlt. 31
 Flintøkser 31*
 Fløtningsforhold 81
 Folkedigtning 94 fg.
 Folketælling 56, 83
 Folkemusik, se musik eller de forskj. dans-arter
 Folkeviser 106 fg., 176
- Folkemængde 60
 Forestillinger om døden 235
 Forhistorie, se Arkæologi
 Formueskonfiskation 56
 Fortidslevninger, se Ruiner eller Oldfund
 Fosvik, Evje 119, 120*
 Frantzen, J. N., prest i Valle 74, 93, 249
 „Fremsynthet“ 236
 Frieri og forlovelsesskikke 226 fg. 228 fg.
 „Frøestev“ 108
 Frugtavl 147
 Frøirak (Bygland) 10, 49
 Frøisaa (Iveland) 39 (fund) 42
 Frøysnes (Bygland) 11, 39 (fund), 42, 49, 134
 Fyresdal 135
 Fæavl 14, 15, 57 fg., 65, 67, 71, 78, 79, 83, 213, 214, 215
 Fæhandlere 79, 80
 Fæstegaver 221, 228 fg.
 Færdsoptælling 81
 Føderåd 212
- Gårdhandel** 50, 57
 Gårdnavn 32, 43 fg.
 Gårdsarkiver 57, 83, 100, 140
 Gårdsstatistik 58 fg., 60 fg., 142 ff.
 Gakkestad, Ole Olsen, Skoleholder 68
 Galle, Nikolas 49
 Galteland (i Evje) 32 (gravfund), 33, 35* (fund), 36, 37, 42 (fund), 43
 Gamlestev 107, 115
 „Gamlestogor“ 29*, 148, 152, 254 fg., Pl. 23, 56
 Gangar 112, 113 (eksempel), 114, 115
 Garden, Aasmund 92
 Gautsson, Olav, rosemalar 260
 Geistlig inndeling 48
 Giftermål 227 fg.
 Gjellebøl, Reier, prest 60 fg. 62, 76, 78 fg., 83, 85, 87, 90, 93, 94, 98, 107, 134, 136, 137, 142, 147, 149, 159, 162, 187, 201 fg., 203, 207, 219, 226, 227, 228, 230, 232, 233, 238, 249
 Gjenfærd 91—93, 217, 244 ff.
 Gjestgiverier 137
 Gjestebud, 218 ff.
 Gjestfrihet 219 fg.
 Gjevedal 135
 „Gjøya“ („gøya“) 152 ff.
 Gylaugsson, Svein, hattemaker 260
 „Gøye-hogge“ 231, 232, 233, 247
 „Gorrlause“ slaatter 114, 115 (eksempel)
 Granheim 11
 Gravfund, gravhauger 10, 11, 30*, 32* ff., 120, 146
 Gregoriusson, Torleiv 49
 Greibrokk (Bygland) 10
 Gravskikke, se: Likbrænding, (også: Begravelsesskikke)
- Grubedrift 37, 57, 71, 74, 78, 80
 Grøt 216, 218, 226, 232, 240, 241
 Gudehov 42
 Gudsdomme 86 fg.
 Guldfund, se Smykkefund
 Guldsmedmoen (Hornnes) 18, 75, 134
 Gundersen, Halvor, Degn 68
 Gunnarsson, Aske 50
- Håbbalen** 213, 216, 229
 Håhelleren 135
 Håhellerstuen 77
 Haaland (Evje) 43
 Haamaaren Tarald Svensson, kunsthåndverker, 259
 Håndverk 71, 84, 251 ff., Pl. 4
 Håndverk, fagmæssig drevet, 254 ff.
 Hårek av Setesdal 46, 47, 81
 Håvestøyl (Valle) 244
 Hallandsfossen 12, 77, 78*
 Halling 112, 114, 116
 Halvorson, Olav 92 fg.
 Handels-evne 15, 85, 138
 Handelsforbindelse, 32 72, 75, 78, 79, 138
 Handelsreisende 81, 138
 Handelsskikke 80
 Hahehaugen 10, 153
 Hr. Hans, (prest i Bygland) 87
 Hansen, Peder, biskop 89
 Hansson, Laurits, prest 54, 87
 Harde-Aslak på Austad 97, 99
 Harstad i Valle 82, 134
 Hastad, Tore 90
 Hauge, Hans Nilsen 91, 92
 Haugebirke (Valle) 42, 143
 Haugebirkje, Salmon, sølvsmed (Valle) 260
 Haugebirke, Samuel Larsen, landhandler 81
 Haugum, Bing Aanensen 69
 Haugen, (Aaraksbø i Sandnes) 38 (oldfund) 135, 169*, 171, 175*, 234, Pl. 30, 31, 33
 Haugen, (Valle) 29*
 Haugen, Halvor Olsson, rosemalar 260
 Haugjanske vækkelse, den 74, 91, fg. 94, 115
 Haugvaldstad, Jon, 92
 Hedensk gudsyndkelse 42, 89, 90, 150
 Heddí, Jon 202
 Heddí, Knut Jonson, spillemand, 26, 113, 114, 116
 Hegland, (Bygland) 11, 256
 Hegland, Alf på 53
 Heggland, Eivind, sølvsmed 260
 Heista(d) i Austad 11, 33* (haug)
 Heistein, Knud Haaversen skoleholder 68
 Heistein, Knud Svenkesen skoleholder 68
 Helle (i Hylestad) 11, 31, 37* (oldfund) 98, 134, 143, 144, 174, 258
- Helle, Knut Torjusson, 174, 177, 258
 Hellig kors i Bykle 82
 Hellige træer 42, 45, 146, fg., 152*, 153*, 244
 Hernos (gudebillede) i Rike 90, 250
 Herslebs bibelhistorie 69
 Hestedrift 79, 138
 Hesten i gml. folketro 152, 187, 224
 Hilsningsformer 220
 Historiske sagn, 96 fg.
 Hode-beklædning, se: Drakt
 Holen (Bykle) 174
 Homme, (Valle) 12, 14*, 134, 143, 147, 162, 163, 164*, 226, 244
 Homme, Tor Bjørgvuson 91, 92
 Homme, Ole Gjermundsen, landhandler 81
 Horverak, (Bygland) 9, 44, 91, 146,
 Horne (Iveland og Hornnes) 23, 119 fg.
 Horne, Aanond på 119, 120
 Hornnes (gård) i Hornnes sogn 30, 80
 Hornnes kirke 48
 Hornnes „lærerlærlingsskole“ 75
 Hornnes sogn 18, 19, 22, fg., 28, 43, 49, 80, 135
 „Hornnes ting“ (marked) 80
 Hoslemo (i Bykle) 50, 143
 Hovet (Hovsgaro) i Hylestad 11, 34, (oldfund) 42, 135
 Hovden (Bykle) 13, 15*, 134
 Hove, Eivind N. 77
 Hovtuft („Hoptu“) (Valle) 143, 175, 176, Pl. 10
 Hovtuft, Olav Dregsson (smed). 260
 Huler 9
 Humledyrkning 67, 71, 148
 „Hune-togtet“ 51, 77
 Husflid (søm, vævning, strikn.) 225, 251, fg., Pl. 4
 Husgeraad, Løsøre 155 ff., 170, 188, ff., 242*, 245*, 247*, 250*, 251, ff.
 Husgeråd i skifter 188, ff.
 Husmandspladse 144
 Husmandsvæsen 56, 59
 Husstel 218, ff.
 Hyledalen 134
 Hylestad 9, 11, 19, 22, fg. 43, 58, 60, 74, 80, 82, 134, 135, 144, 244, Pl. 7
 Hylestad kirke („Hylestad-portalen“) 41, 46, 47* fg., 81, 86, 122, 123 fg., 128* ff. 255
 Høgetveit, Gjur 29
 Høånn, se slått
 Høisætet („høg-sesse“, bonde-sæsse“) 154, fg., 157*,
 „Høna på Hønehei“ 137, 139*, 140
 Høstarbeide 214
 Høstskikke (overtro) 216, 239, 240
 Høvdinger 47
 Høyer, Raadmand 78
- Ilden som symbol 242
 Ildsted, (se ogsaa: Ovne.) 183, 185

- Indgifte 20
 Industriel bedrift 37, 57, 71, 74, 78
 fg., 80, 90
 Indvandring 33
 Inventar, se: Bohave
 Isachsen, Olaf, maleren 90, 93, 94, 186
 Iveland 43
- Jernalderen 31 fg.
 Jernbane 75, 76, 81
 Jettestuetiden 30
 Johanssen, Peder, fogd 55
 Jonsok 223
 Jonsson, Bjørn 50
 Jonsson, Haakon 49
 Jonsson, Leidulv 49
 Jordalsbø 10, 11*, 69, 135, 185, 245,
 253, ff., 258
 Jordebok 52
 Jordbruk 66, 67, 71, 78, 213
 Jordmors ansættelse 73
 Jore, Valle 42
 Joro (Bykle) 143, 144*, 151
 Joro, Bjørguv Sveinsson 90
 Jortveit, Bjørn 53
 Julekake 221, 232, 242, fg.
 Julelys' 245, fg.
 Juleskikke 221, ff., 242, fg., 245, 249
 Juleslagtning 221, 248
 Jæger, Efr., prest i Bygland 87, 98,
 102, 111,
 Jættegryter 12
- Kaffe 218, fg., 239
 Kalland (i Hornnes) 31* (fund)
 „Kannestol“ („Kannebenk“) 155,
 Karakter og folkelyne 14, 15, 20, 21,
 62, 63, 67, 81, 139, 226, fg.
 Kart Pl. 9
 Katolske tid, den 49, 87, 88, 89
 Kile (Bygland) 135
 Kirkegods 49, 70, 84,
 Kirkelig interesse 74
 Kinling, Carolus kaptein 162
 Kirkeinventar 133
 Kirkevergeinstitutionen 70
 Kister, „kistebord“ 153, ff., 159,*
 170, 176,* 177*, 236, 237, 243*,
 246, 256, ff., Pl. 5, 7
 „Kistestol“ 167*
 „Kjaran Vaddi“, (sølvsmid) 260
 Kjelleberg (Valle) 143, 144, 151*, 162,
 163, 168*, 173, 187, Pl. 10, 24,
 25, 42
 Kjelleberg, Aanen Halvorsen, degn 68
 Kjelleberg, Olav Grosson, rose-maler
 260
 Kjæmper 99, 100
 Kjæmpestev se Stevdigtning eller
 Stevtoner
 Kjørvestad, (Valle) 74, 144, 165*, 237
 Kjørvestad, Ole Halvorsen, skole-
 holder 69
- Kjørvestad, Torgeir 83
 Klepp (Bygland) 9
 Kleveland (Evje) 43
 Klim, David Gørrisson 22, 25, 26, 94,
 Klædedragt, se: Drakt
 Kobberverk, se grubedrift samt Indu-
 striel bedrift
 Kolshus 44
 Kollshus, Gunnar 101
 Kommunalt selvstyre 69, 72, 75 fg.
 Kommunelån 75
 Kommunelokale 77, 79*
 Kommunevalg 78
 Kommunikationsforhold 72, 73, 75, 76
 Konfirmation 61, 70
 Konservatisme 62, 87, 95, 171, 203,
 213
 Kong Hani 10, 96
 Kortsjaker, se Antropologi
 Kornbånd 214, 239
 Korntørring 179, 214
 von Koss, Christian, oberst 90, 136
 Kosthold, se: Matstel
 Kramkarer 80
 Kreaturhold, se: Fæavl
 Kristendommens indførelse 42, 46, 54
 Kross-Ekre 82
 Krosstog, Mikkel A., maler og tømmer-
 mand, 253, 254, 258
 Krummedike, Henrik 49
 Kruse, Envold, Statholder 55
 Kubbestoler 157, 162*, 163*, 166*,
 197
 Kuldrift 74
 Kultur, se: Bygdekultur
 Kunst, kunstsans, (se også Træskjæ-
 ring,) 15, 251 ff.,
 Kunststev 108
 Kvaale (i Bygland) 10, 99*, 172*
 Kvaale, Aanond Knutsson, (eventyr-
 fortæller) 94
 Kvaale, Jørund, i Bygland 100 ff. 103
 Kvassåker, Halvor, (Valle) 83
 Kvern, kvernhus 50, 145*, 149*, 177,
 178*, 179*, 180 ff. Pl. 40, 41
 Kveste, Valle 38*, 143, 144, 162, 163,
 170, 186, 206, 259, Pl. 10
 „Kvestestoga“ 148 fg.
 Kveste, Ole Tiodjesen, skoleholder
 69
 Kvinde-arbeide, se: Husflid, Matstel
 Kvinde-drakter, se: Drakt, samt: Bru-
 dedrakt
 Kvindetyper 20
 Kvæding 26, 27, 92, 94 fg. 106 fg.
 Kvægskat 57
 Kyrvestad, se også Kjørvestad
 Kyrvestad, Ketil 103, 202
 Kyrvestad, Olav Halvorsson 74, 91
 Kyrvestad, Olav Niklusson 85
- Låve, høybu, se „Løde“
 Lagrettesmænd 49
 Landaas, Iveland 39 (fund)
- Landbruksskole 80, 81
 Lande, (Bygland) 10, 146
 Lande, Eivind, rose-maler og Eids-
 vollsmand 256, Pl. 5, 6, 53
 Lande, Thor E., rose-maler 256, Pl. 6
 Langeid, Austad 134, 135, 149*
 Langerak (Bygland) 10, 88
 Landgjei 11
 Landgjei, Tarjei 11, 106, 107
 Landhandel 73, 81
 Langskaller, se Antropologi
 Lauper 52 fg.
 Lauvdal (Lauvdal), Bygland 10*, 32
 (gravfund), 39* (do.) 49, 82, 252 fg.
 Lauvdal, Orm på 53
 Lauvland (Evje) 43,
 Ledingshær 55
 „Ledingsstift“ 52, 53, 83
 Leganger, Erik, prest i Valle 61, 87,
 90
 Legemshøide 17, 20, 21
 Lek 111, 220
 Lervaser, se Oldfund
 Liestøl, Lars K., statsråd 78, 85, 119
 Likbrænding 33, fg.
 Likkister 237
 Linavl 67, 71
 Liv og levemåte 212 ff., 218, 231
 Ljøre 151, 153, 182
 Ljosaadalen (Valle) 12, 13, 14
 Locum („kaamaar“), 172, 173, Pl. 16
 Loft 139, 144 ff. 168, 169*, 170*,
 171*, 172, 174*, 175, 176, 180*,
 184*, Pl. 14, 29, 30, 31, 32, 33
 Lund, lensmand i Valle 81
 Lund, Peder Ludvig, prest 61, 78 fg.,
 85, 94, 134, 137, 138, 226
 Lyseholdspenge 66, 67
 Lysforhold 219
 Lærebøger ved undervisningen 57, 69
 Lunden 12
 Lægebehandling, se: Sundhetsvæsen
 Lærerlønninger 57, 61, 62, 64, 72
 Læse- og skrivekyndighed 56, 57, 61,
 69, 83 fg.
 Læseselskap 63, 66, 67, 75, 84
 Løde- (laave) bygning 144 ff. 182*,
 183*, 184, Pl. 16, 17, 42, 44
 Lønninger (se også lærerlønninger)
 65, 68, 75, 85, 216
 Løvland, J. 29, 90, 91, 94
 Løyland (Valle) 12, 97, 244
 Løyndekleve 164
 „Løyndekvile“ 139
 Løyning 134
 „Løyningsbrui“, Bykle 136*
- Målbevægelsen 77 fg.
 Maalet, se Sproget
 Månedsmatsbol 50, 82
 Makesifte 50
 Mandsdrakter, se: Drakt
 „Mannadauden“ 50
 Manspann, Valle Pl. 27, 28, 29
- Manspand, Bjørgulf Johnsson, rose-
 maler 259, Pl. 8
 Marked 80, 224
 Matbu (se Bur)
 Matrikulering 52, 56
 Matstel 218 fg., 231, 234
 Meieridrift 80
 Mele, Jørund 254
 Mellemskaller, se Antropologi
 Melkebøller, traug o. l., se „ølstaup“,
 eller „tiner“
 Merkedage 213
 Middelalderen 46, 48, 49, 122, 142 ff.
 171, 201, 254 fg.
 Mikkelsøn, Jakob, prest 54, 87, 98,
 Moi (Bygland) 11
 Mollerup, Niels, prest 60, 61, 84
 Moralitet 47, 66, 67, 79, 81, 93, 226
 fg., 240
 Mosstøl (Bykle) 83, 143, 149, 252
 „Motegåva“, 229, 230
 „Mundlaug“, se Vandkar.
 Munk, Erik 51, fig. 55, 82, 83
 Münster, sogneprest 72, 84, 224
 Musik 92, 112 fg., 220, 229, 231
 Myntfund, se Fund
 Myromsfindalen 15*
 Mytiske sagn 103 fg.
 Møbler (i skifter) 188 ff.
 Mørch, Peder, Consul (Kristiansand),
 78, 80, 85
 Mørkholt, Mats, foged 57
- Naanes 10
 Natur 9 fg.
 Navneskik 226
 Neset (Bygland) 10, 32, 34, 36, 37, 146
 Neset (i Aardal) 31 (fund), 257
 Nesland (Bykle) 13
 „Hr. Niels den Sterke“, (prest) 54, 87
 Nielsson, Peder, prest 54
 Nomeland kirke 48, 49, 54, 86, 97, 122
 Nomeland, Valle 11, 12, 30*, 32, 34,
 37, 40*, 41, 42, 43, 67, 97, 134,
 173*, 175
 Nomeland, Tarje Olsen, smed osv. 84
 „Nomelandsloftet“, 173*, 175, 176
 „Nordmannvegen“ 135
 Nordre Bø (Valle) 49
 Noribø 12
 Nors, Hans Kjeldsen, provst i Byg-
 land 162,
 „Nyestogor“ 162 ff., Pl. 14, 24, 25
 Nystev 108, 115
- Odde, Ellef Nielson, rose-maler 260,
 Pl. 7
 Offergaver 31, 42, 45, 89, 90, 146, 152,
 214, 217 fg. 221, 244, 245
 Oftringssted 10, 42, 45, 234*, 244
 Olason, Ola, krutthornskjærer 258,
 Pl. 54 fg.
 Olav (Håreks søn) 81
 Olav, prest på Valle 82

- Olav Tjørebrennar 89
 Oldfund 30, 31*, 32*, 34*, 39*, 40 ff.
 Olsen, Bendix, lagmand 55
 Oprør mot embedsmændene, se „Bønder contra embedsmænd“.
 Opstad (Hylestad) 11, 134, 143 fg., 172*
 Opvarmning, 219 fg.
 Ordtak, gåter og rim (se også kvæding). 110 fg.
 Ornamentik, se „Træskjæring“ og „Håndverk“
 Ose (Austad) 11, 134, 143 150*, 171, 172*, 173, 175, 177, 178*
 Ose, Knud Olsen, skoleholder 68
 Ose, Olav Knudsen, 205
 „Oseloftet“, 172*, 173, 175, 177, 178* 235, 258, Pl. 34—37
 „Oskorreii“, se: Aasgaardreien
 Oterdal provsti 48, 49
 Otra 10, 13, 81, 134
 Otre-dalføret 9, 10, 30, 49, 69
 Overbefolkning 60
 Ov' Einang 12, 14, 134 fg.,
 Overtro 21, 42 87, 89, 90 fg., 94, 118, 120, 146, 149, 150, 152, 170, 184, 187, 213 fg., 215, 217, 218, 221, 222, 225, 226, 227, 229, 235 239, 240, 244, 245 ff., 248
 Overtro vedr. barselkoner 225
 Overtro vedrørende brudevielse 229 fg.
 Overtro vedrørende kreaturstellet og husstellet, 216 ff., 218, 219, 242,
 Ovne, 162, 163, 164*, 165*, 167, 178, Pl. 26, 28, 39

 Påvirkning utenfra 32 fg., 35, 37, 40, 41, 46, 47, 78, 80, 81, 82, 124, 139 fg., 168, 173, 175, 208, 257, 260
 „Paller“, (bænker) 148, 153 ff., 166, 178 fg., 185, 236*, 238*, 239*, 251
 Panspermi, 241
 Pederssøn, Niels, prest 54, 83
 Pietetsfølelse 25, 95
 Pietisme, 92, 109
 Pladsen, Bjørne, (Hylestad), kunst-håndverker, 259
 Politisk interesse 77 fg.
 Pontoppidans forklaring 69, 75
 Postvæsen 64, 65, 84, 85, 134
 Potetavl, potetspising, 71, 213, 218
 Prestearkiver 61, 84
 Preste-enker 65
 Protokolførsel på landsmål 78
 Præmier for jorddyrking 71
 Profylaktiske og prognostiske skikke, 217—247

 Raabyggelagen 22, 48, 49, 51, 52, 55, 58, 59, 251
 „Radesyken“ 60, 65, 67, 70
 „Ramme“ slaatter, 114, 115
 Redskaper 31 (fund) 32* (fund) 34 214*, 215*, 216*, 217* ff., 261*,
 Redskaper (i skifter) 188 ff.
 Reformationens indførelse 51, 87
 Regnekunsten 69
 Rejordal, Olav Aanonsen, rose-maler, 257, Pl. 5, 6, 7, 55,
 Religiøse skikke, se „Bygdekultur og skikke“.
 Religiositet 42, 47, 54, 74, 86 (176), 180, 219 220, 225, 238
 Renaissance, 201 (drakt) 255 (håndverk)
 Rensdyravl 13, 14, 81
 Renslighetssans 179, 219, 244, 248
 Retspleie 48, 49, 53, 56, 65
 Rike (Valle), 38, 47, 83, 90, 118* (skjold) 122*, 123, 133, 141, 162*, 163*, 164*, 165*, 168*, 173*, 180*, 183*, 186 fg., 199, 237, Pl. 38
 Roaldsson, Gunnar 50
 Roarsson, Torgils 50
 Romerske tid, Den 32, 33
 Rosemaling, 167, 170, 251* 259 fg., Pl. 5—8, 53, 55
 Rossaasen (Iveland) 31
 Rosseland (Evje) 43
 „Rudkallar“ 83, 97, 174, 213, 241, 244, 250
 Ruiner 10, 11
 Runeskrift 10, 41, 47, 117 fg.
 Rydning 30
 Rygh, Oluf 35, 42
 Rygnestad, Valle, 12, 39 (oldfund) 90, 135, 142, 143, 170,* 171, 175, 180*, 226, Pl. 10
 Rygnestad, Aasmund, se „Vonde-Aasmund“
 Rygnestad, Gunnar Johnsen, 77
 „Rygnestadolftet“, 171, 175, 176, 261,
 Ryssestad (Hylestad, Valle) 11, 134, 174, 224
 Rysstad, Gunnar 26
 Ryssestad, Gunder Johnsen skoleholder, 69
 Rysstad, Jon Bjørgulvsson 26, 27
 Ryssta, Knut H, 77
 Ryssta, Saave A. 77
 Ryssta, Tarjer G. 77
 Rysstad, Tarje Jonssen finsmed 84, 260
 Rysstadmoen, (Hylestad) 260
 Rysstadmoen, Gjermund Tarjesen smed, 84, 260
 Røysland, (Valle), 12, 50, 135
 Saaheim, Kjetill, rose-maler (fra Tinn). 259
 Sagbruk 79
 Sagn og eventyr 9, 10, 26, 27 fg., (målprover) 46, 47, 86, 94, 95, 96 fg., 103 fg., 106 fg., 120, 124, 125 ff., 160, 176, 179
 Sagneskar (Valle) 80, 143, 152, 197, 213, Pl. 10
 Sagneskar, Daniel Bjugsson, landhandler, 80
 Salmebøker 57, 66, 67, 237
 Salmetoner 113, 116
 Samfærdsel 65, 72, 75, 137 ff.
 Sandnes 11, 14, 19, 22, (sproget), 27 (målprøve); 39 (fund); 43, 48, 58, 60, 74
 Sandnesfjorden 81, 136
 Sandnes kirke 48, 122, 236,
 Saedrift, 14
 Schneider, Aug., maler 26, 73, 90, 93, 94, 95,* 145, 186, 187, 249
 Seippel, Alexander, 26, 94
 Selskabet for Norges Vel 70, 71
 Senger, sengklær 156* 157 ff., 162*, 165 ff., 170, 185, 197*, 251 fg., Pl. 19, 29, 31
 Sennum (Hornnes) 134
 Setesdalsbanen, 75, 76, 81
 Sêtr (Valle [prestegård]) 12, 49
 „Setr“ (Sæter, Setrum, Sætrum Settre, osv. (av Hordalandil) 47, 48, 49, 69
 Sigurd Favnesbane 46 (træskjæring), 103, 123, 124 fg., 126*, 127*
 Simonsvepe, 245
 Sirdal 14, 135
 „Skålepall“ 156 ff.
 Skåle (ml. bygninger) 180
 Skaamedal i Sandnes 11*, 134, 135, 162, 249
 Skaamedal, Knud Nielsen 68
 Skaare, Liød Haaversen, skoleholder 68
 Skafsten, Stig, (Bagge) 51, 77, 82
 Skap 154 ff., 158*, 159*, 165 ff., 168*, 244*, 252* ff., Pl. 8, 19, 29,
 Skar, Johannes 26 ff., 47, 61, 73, 80, 84, 86, 88, 90 fg. 93, 94, 95*, 103—107, 110, 111, 113, 114, 115, 120, 135 137, fg., 147, 151, 162, 164, 171, 172, 174, 175, 179, 185, 186, 187, 197, 198, 199, 203 ff., 206, 208, 209, 215, 230, 232, 233, 235, 248 ff., 261
 Skat 48, 51, 52 fg., 55, 56, 57, 62, 64, 83
 Skaume 123
 „Skeid“ 213, 223 fg., 240, 243, 245, 249
 Skeidvoll (Sagneskar, Valle) 213*
 Skifte, [exempler fra 17 årh.] 188 ff.
 „Skinnevegen“ 135, 136
 „Skiva“ (bord) 156 fg., 158*, 159*
 „Skjeng“ 234* 244, 250
 Skjervrak (Bygland) 10, 44
 Skjæren som lykkefugl 147
 Skogdrift 57, 59, 66, 67, 78 fg., 80 85
 Skolås, Olav, fra Bykle 258
 Skoledistrikter 71, 83, 84
 Skolevæsen 57, 61 fg., 64, 65, 67, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 83, 84
 „Skora“ eller „skjeringen“ 153 ff., 160, 161
 Skotøi, se: Drakt
 Skrapere av flint 30, 31*, 44
 Skreeros (Vegusdal) 34* (oldfund) 36
 Skurd se: Træskjæring
 Skyds 65, 137
 Skyteglugger 159, 169, 171. Pl. 30, 33
 Slått, (høann) 185, 213, 216
 Slåtter (musik) 112, 113, 114
 Slagting 221, 248
 Slegtsfølelse, samhold 213, 225, 226, 227, 228
 Smed, Jakob, prest i Bygland 81
 Smedje 145 ff., 180
 Smykker, smykkefund, 36, 38 ff., 188 ff., 202 fg., 205 fg., 208*, 209*, 210, 211*, 230
 Smykker (i skifter) 188 ff.,
 Social standsforskjel 20
 „Sogemenn“ se Eventyrfortellere
 „Sogneselskapet for Valle prestegjælds vel“ 70
 Solberg, Torgeir O., snekker og rosemaler 253, 258
 Solli, Sundri 90, 102
 Solve, lensmand i Råbyggelagen. 49, 82
 Sordal (i Austad, Bygland) 11, 31, 32 (gr.fund) 42, 45, 146, 237
 „Sort magi“ 92, 94
 Spangereid (S. Undal) 35 gravfund)
 Spidberg, biskop 90
 Spillemanden (i bryllupper) 229, 231., 232, 234
 „Spir“ (hårlokk) 201
 Springdans 112, 113 (exempel), 114
 Sproget 22—29, 111, 118
 Staale (Slettinn) 100 102
 Staldbygning 144 ff., 183 fg. Pl. 16, 29
 Statens varetagelse av off. gjøremål 69, 70
 Statistikk 71, 83
 Stavadalen (Valle) 14, 185
 Stavenes (Bykle) 13, 174, 184*
 Stavkirker 41, 46, 47*, 48, 49, 122 fg.
 „Stefansbragd“ 150, 155*, 243
 „Stefan Stalledreng“ 150
 Stev (se også Stevtoner) 94, 95, 103, 106 fg., 115, 120, 229, 230
 Stevdigtere 95 fg.
 Stevtoner 112, 113, 115, 116 (exempler)
 Stenaldren 30, 31
 Stoler, 157 ff., 160*, 161*, 166*, 167*, 238*, 239*
 Stolpehus 144 ff., 172*, 176 fg., 253*
 Storch, Edvard, prest 61

Register

- St. Olav 10, 96, 186, 244, 250
 Stoplestog 44
 Straume, Hylestad, 11, 50, 135, 226
 Straume, Daniil 74
 Straumen 10, 134, 135
 Straumsheien (Hylestad), 57 (kobbergrube), 80 (do.)
 Sundhetsvæsen (sykebehandling) 70, 73, 159, 179, 236
 Sval (på bygninger) 139, 145 ff., 169, 171, 174, 175, 177, 185, 186, 198. Pl. 35, 36 m. fl. (detaljer)
 Svalglugger 159, 169, 171. Pl. 30, 31, 35
 „Svartedauden“ 98, 201
 Svelteforing 214, 217
 Syrtveit, Anders, bygmester, 258
 Sæder, se Moralitet
 Sæterbuer, 160*, 161, 184*, 185, 198. Pl. 23, 25
 Sæterdrift (sæterliv) 14, 15, 65, 66, 185, 215
 Søgarden, Olav 88
 Søndagsskole 74
 Sørensen, biskop 137, 140

 Tak, taktækking 169 fg., 178, 180, 182, 216
 Takst 50, 55, 63, 83
 Talle 182* fg. Pl. 17
 Thøgersen, Peder, prest i Bygland 87, 100
 Tid (klokkeslet) 219
 Tiende 48, 54, 63
 Tiner, bommer, skrin o. l. 214*, 215* 216* ff., 229, 240*, 241*, 242*, 243*, 254 fg., 259. Pl. 6
 Tingalmuens betydning 70
 Tingsteder, Tingvæsen 10, 48, 49, 52, 69, 70, 82
 „Tingsteinar“ 148, 154*
 „Tinndølen“ (Nils Herbjørnsson) 202
 Tjenestefolk 81, 85, 213, 216

 Tjovehedderen 9
 Tjyvisnesi 9
 Tjøreholm, Jørund, maler 252, 257, 259. Pl. 6
 Tobak 85
 Tobaksdyrkning 71
 Torgrimsson, Olav („Lisle-Torgrim“) 95
 Torkelsson, Salve 50
 Torrisdal (provsti) 9, 49
 Torvslid 135
 Tovsli (ødegårder) 83
 Tovdal 14
 Trapper 155*, 169, 174, 175
 „Trollnysta“ (Eventyr) 104 fg.
 Trydal, Bykle 13, 31
 Trælast 72, 73, 81
 Træbrænding (ornamentik) 258 ff.
 Træskjæring 42, 46, 47*, 81, 103, 122 ff., 126*—133, 151, 157, 167, 169, 173, 175, 177, 184, 222* ff., 255 ff.
 „Tunskipnad“ 142 ff.
 Turisttrafik 137
 „Tusser“ og „vetter“ 42, 45, 146, 215, 221, 226, 241, 244, 246, 249
 „Tussetre“, „vettetre“, se „Overtro“ og „Hellige trær“
 Tveide (Birkenes) 35 (oldfund)
 Tveit (Bygland) 11
 Tveit kirke, Austad 86*
 Tveitaa (Bygland) 9
 Tveitbø-Findalen 184*
 Tveitebø 12, 69, 134, 135
 Tveiten, [Tveiti], (Valle) 12, 13, 50, 51, 143, 144, 148, 150*, 253, 259
 Tveiten, Ole Knudsen, lensmand 72
 Tveiti, Aanond 85
 Tænkesæt 20
 Tøgersson, Christiern, foged 52
 Uår 70, 72, 78
 Udyr 214 fg.

 Undeland (Evje) 43
 Undervisning, se Skolevæsen
 Ungdomslag 15
 Uppstad, Bjørgulf 91, 138, 224, 260
 Uppstad, Halvor Bjørnson, kunsthåndverker, 259
 Uppstad, Torgeir E., maler, træskjærer 84, 257. Pl. 5, 6
 Uppstad, Torgeir Knutsson, snekker, træskjærer 84, 258. Pl. 6
 Utskiftning 15, 80, 85, 142. Pl. 10, 11
 Utvandring 15, 80

 Vaa, Olav Jonsson, snekker 258
 Våben, våbenfund 36 fg., 44, 47, 118*, 188 ff.
 Vånne (Evje) 23
 Värvinna 213
 Vaccination 66, 67
 Valle (prestegjeld) 9, 11, 12*, 14, 15*, 18, 19, 22 fg., 27 (målrøve), 42, 43, 44, 48, 49, 54, 58, 60, 61, 67, 68, 74, 80, 81, 82, 134, 142, 143, 144, 162, 177, 230, 244, 246. Pl. 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8
 Valle kirke [og prestegård] 48, 67, 74, 84, 86, 122, 257, 258, 259
 Valle Sparebank 75
 Vallebø 12, 14, 24 (sproget), 69, 134, 185
 Vandkar („mundlaug“, „vasskadd“) 159, 197, 258
 Varder, bauner 9, 11, 71
 Varsler 235
 Vassend, Bygland 9, 52
 Vatnedalen 13, 50, 134
 Vatnedalen, Knut K., maler 252
 Vatnedalen, Olav Knutsson, træskjærer 258, 260
 Vegusdal 22, 41 (fund), 42, 135
 Vegusdals stavkirke 123 fg., 129*, 130 fg.
 „Veidefolk“ 32

 Veier, veivæsen 72, 73, 75, 76 fg., 84, 134 ff., Pl. 9
 „Veiviserstammer“ 71, 136
 Venkapsforbindelse 226
 Venstrebevægelsen 77 fg.
 Vetter se: Tusser og vetter
 „Vexelboki“ 74
 „Vikemændene“ (slegten på Viki) 95
 Viken („Viki“) Valle 45, 135, 143, 144, 156, 179, 182*, 183*, 223, 237, 244, Pl. 10, 24, 40, 41, 45, 46
 Vikingetiden se Oldfund
 Vinduer 159, 160, 162, 168, 183
 Viser se Stev eller Kvæding
 Vollarne, Liv 103
 „Vonde“-Aasmund på Berge 54, 87, 98
 „Vonde“-Aasmund Rygnestad 90, 98, 99, 139, 145, 171, 172 fg. 176, 186
 „Vonde- Knut Myrom“, 101 fg.
 Votivfund se Offergaver
 Vækkelser, se: Religiositet
 Washuus, A. A. S. rosemalarer 251*. 260, Pl. 6
 Wolff, Jens Lauritzson: „Norrgia Illustrata“ 110
 Yngre Jernalder 38
 Yngre Stenalder 30
 Ædruelighetsforhold 67, 70, 79, 81, 226, 229, 232, 239
 Ældre Jernalder 32
 Ældre Stenalder 30
 Økonomisk historie 46, 71 fg., 78 fg., 80, 83, 138, 160, 213
 Økser 30 fg., 31*, 32*, 37, 38, 39, 40, 44
 Ølbrygging 218, 225
 Ølstaup, ølkar, boller osv., se: Drikkekar
 „Ølstev“ se Stevdigtning
 Øynæ, Aanon Andresson, træskjærer 258
 Øysterhus, Eirik, træskjærer* og snekker 252, 258
 Øvretveit 12, 143

MISSTAK

- I eit so vidt stort verk vil det sjølvsagt verta fleire misstak. Dei fylgjande er dei verste, og dei lyt lesarane vera so gode å rette.
- S. 10, 1, på l. 7 og 8 o. f. stend, at Aardal kyrkje er „aa *vestlene* aa dalè. Det skal vera *austlene*.
- „ 10, 1, på l. 6 n. f. stend: *Austlene* — Dali, Frøyraak. Det skal vera *Vestlene*.
- „ 12, 1, på l. 4 o. f. stend: Bø-Aamli aa *austlene*. Det skal vera *vestlene*.
- „ 12, 1, på l. 10 n. f. stend: Hömm' aa Tveitebø. Det skal vera Tveitebø aa Hömm'.
- „ 12, 2, på l. 10 og 11 o. f. stend: Austlene Røysland-Løyland. Det skal vera: Vestlene Løyland-Røysland.

- S. 13, 1, på l. 1 n. f. stend: Ørnefjødd, Høvdén aa Breivi. Det skal vera Ørnefjødd, Høvdén, Breivi aa Bjaai.
- „ 162, 1, på l. 1-13 o. f. er det skrive um, at stogone i gamal tid truleg stod nord-sud og som eit døme på dette er nemnt, at pallen inne ved gavlveggen heiter „paden nøre“. Nøre kjem sjølvsagt av innar og hev ikkje noko med nord å gjera.
- „ 175. Billetet fig. 157 stend på hovudet.
- „ 183, 2, på l. 6-8 er det nemnt, at det truleg berre er i dei bygdelagi der me hev den rygske folkeætti, dei hev lege på fjostrevet. Dette er gale. Fjostrevet hev vore nytta som sengerom heile landet yver.

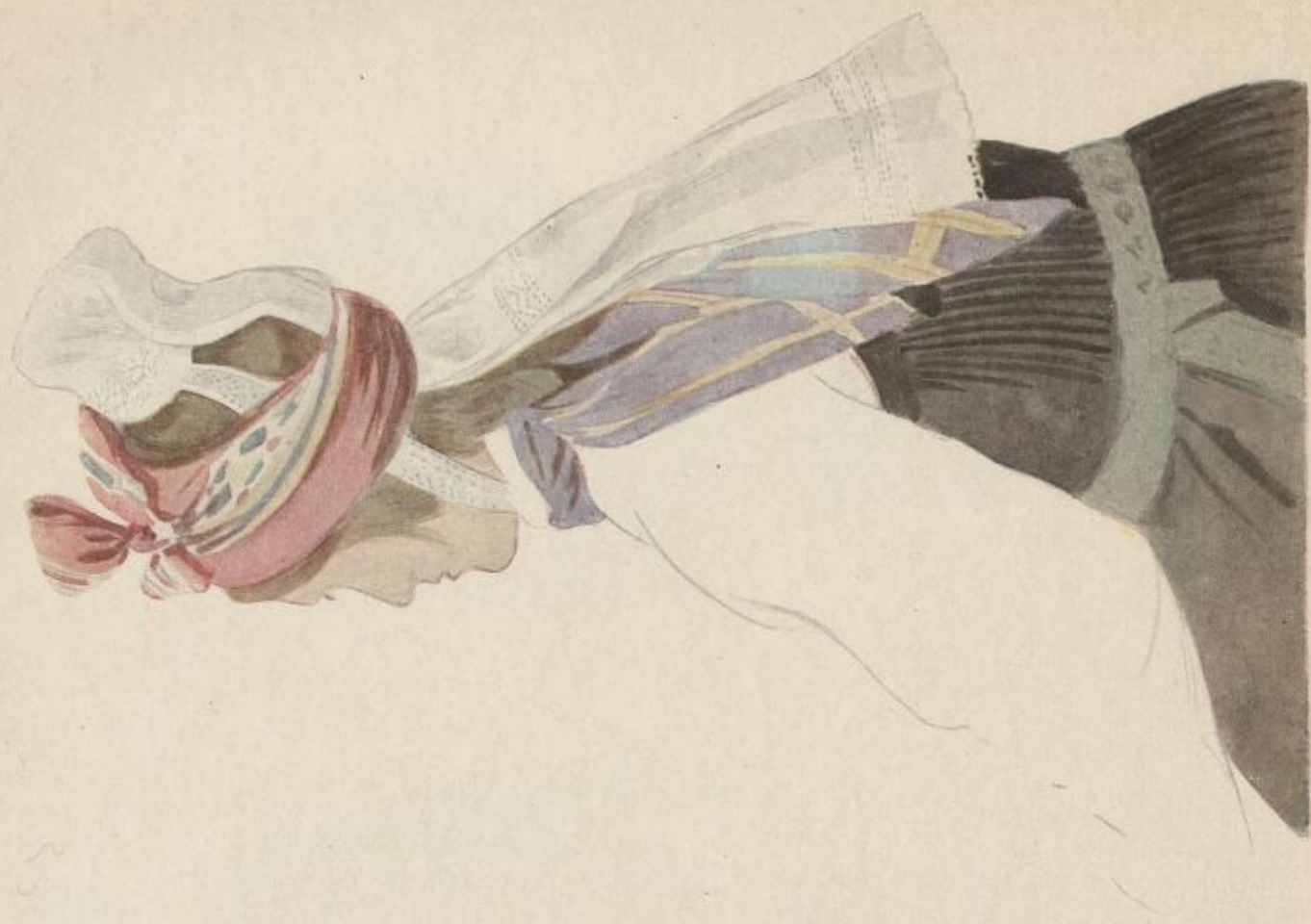

1

2

3

Drakter frå Valle: 1. Brudgom i eldre tid. 2. An'ndagsbrur. 3. Brurkone med „Ivikast“. (Eiter A. Tidemand, 1848. Kunstmuseet, Kristiania.)

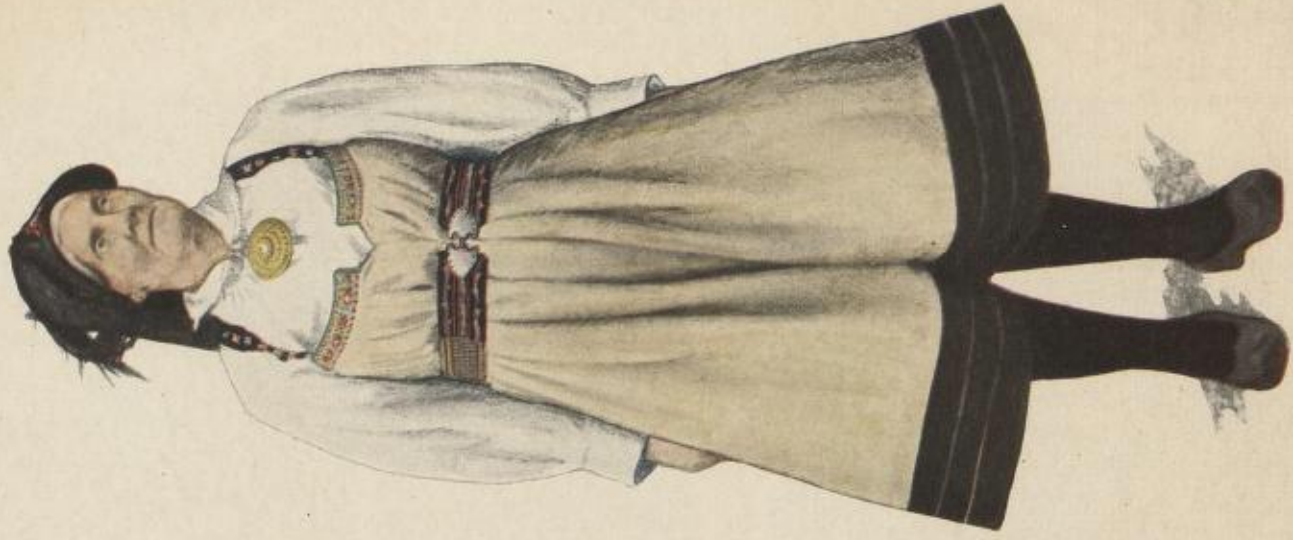
3

2

1

1. Valle og Bykle, som klæddi er no. 2. Valle, som klæddi er no. 3. Valle. (Ikring 1870.)

3

2

1

1. Sundagsbunad, Valle. (Ikring 1860.) 2. Brurebunad, Valle. (Ikring 1860.) 3. Kvardagsbunad, Valle. (Ikring 1880.)

Saum og båndvev, Valle.

1

2

3

4

1. Kiste frá Valle. (Truleg mála av Torgeir E. Uppstad.) 2. Kiste frá Valle. (Truleg mála av O. A. Reirdal.) 3. Kiste frá Valle. (Truleg mála av Eivind Lande.)
 4. Kiste frá Treungen, Telemarki. (Mála av Anders Bratland, Bygland.)

1

2

3

4

5

6

1. Ølbolle frá Bygland. (Mála av Eivind Lande.) 2. Ølbolle. (Truleg mála av O. A. Rejordal.) 3. Ølbolle frá Bygland. (Mála av Thor E. Lande.) 4. Skrin. (Truleg mála av Torgeir Uppstad.) 5. Ølbolle frá Valle. (Mála i 1791.) 6. Tine frá Bykle. (Truleg mála av A. A. Washuus.) 7. Ølbolle frá Bygland. (Truleg mála av Jørund Tjørehomn).

1. Ølbolle frå Hylestad. („Tulipanmålaren“.) 2. Ølskål frå Hylestad. (Elef Nielson Odde.) 3. Ølskål frå Valle. („Tulipanmålaren“.)
4. Stolbrugde. (Ryggen av ein benk) Merkt: T O S 1741. 5. Kiste frå Valle. (Truleg måla av O. A. Reiordal.)

1

2

1. Kroskáp. (Mála i 1799). 2. Hengjeskáp frá Valle. (Mála av Björguv Johnsen Manspand 1861.)

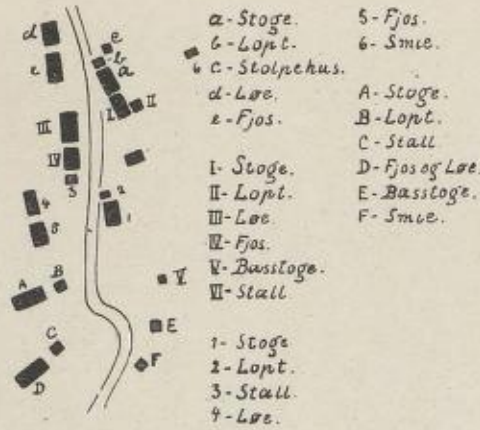
Gamle vegar i Setesdal

Etter kart-over det sydlige Norge, Alb. Cammermeyers forlag.

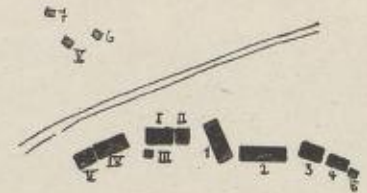
- A- Stolpehus
- B- Nyestog
- C- Gamlestog
- D- Lopt.
- E- Fjos
- F- Stall.
- G- Lœ
- H- Talle, (Sauchus)
- J- Stolpehus.
- K- Basstoge
- I- Nyestog
- II- Gamlestog.
- III- Lopt
- IV- Stolpehus
- V- Fjos
- VI- Stall
- VII- Lœ

AAMLI, VALLE.

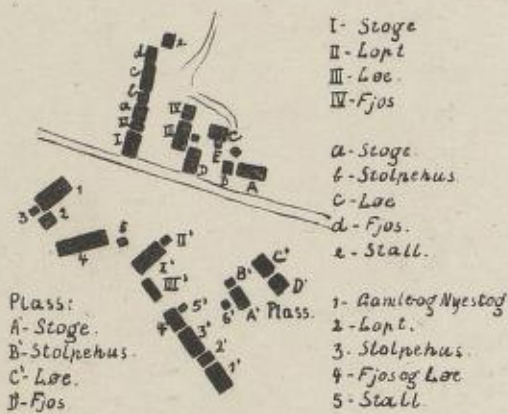
- a- Stoge.
- b- Lopt.
- c- Stolpehus.
- d- Lœ.
- e- Fjos.
- I- Stoge.
- II- Lopt.
- III- Lœ.
- IV- Fjos.
- V- Basstoge.
- VI- Stall
- 1- Stoge
- 2- Lopt.
- 3- Stall.
- 4- Lœ.
- 5- Fjos.
- 6- Smie.
- A- Stoge.
- B- Lopt.
- C- Stall
- D- Fjos og Lœ.
- E- Basstoge.
- F- Smie.

HOVTFUFT, VALLE.

- 1- Stoge.
- II- Lopt.
- III- Stall.
- IV- Lœ.
- V- Fjos.
- VI- Basstoge.
- 1- Stoge og Lopt.
- 2- Lœ
- 3- Fjos
- 4- Stall.
- 5- Kaamaar
- 6- Basstoge.
- 7- Kvemnhus.

BØ, VALLE.

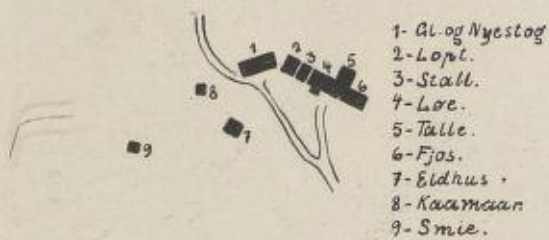
- I- Stoge
- II- Lopt
- III- Lœ
- IV- Fjos
- a- Stoge
- b- Stolpehus
- c- Lœ
- d- Fjos.
- e- Stall.
- 1- Gamlog Nyestog
- 2- Lopt.
- 3- Stolpehus.
- 4- Fjos og Lœ
- 5- Stall.
- Plass:
- A- Stoge.
- B- Stolpehus.
- C- Lœ.
- D- Fjos

SAGNESKAR OG KJELLEBERG, VALLE.

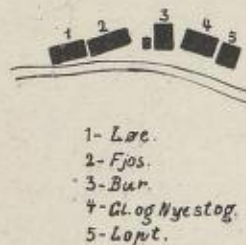
- 1- Lopt.
- 2- Gamlog Nyestog.
- 3- Lœ og Stall.
- 4- Fjos og Talle.
- 5- Kvemnhus.
- A- Gamlog Nyestog.
- B- Lopt.
- C- Lœ.
- D- Fjos.
- E- Stall.
- F- Kvemnhus.
- I- Stoge
- II- Lopt.
- III- Fjos
- IV- Lœ.
- f- Kvemnhus.
- g- Smie.
- h- Basstoge.
- xx- Kyvestad Kvemnhus.

VIKEN, VALLE.

- 1- Ol. og Nyestog
- 2- Lopt.
- 3- Stall.
- 4- Lœ.
- 5- Talle.
- 6- Fjos.
- 7- Eldhus.
- 8- Kaamaar
- 9- Smie.

TVEITEN, VALLE.

- 1- Lœ.
- 2- Fjos.
- 3- Bur.
- 4- Ol. og Nyestog.
- 5- Lopt.

OSE, AUSTAD.

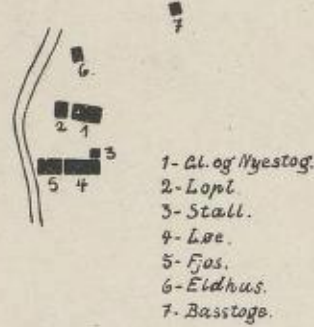
- 1- Nyestog.
- 2- Gamlestog.
- 3- Lopt.
- 4- Vedskjøl.
- 5- Stall.
- 6- Høyskaale.
- 7- Lœ.
- 8- Fjosskaale
- 9- Fjos
- 10- Basstoge.

DALE, VALLE.

- 1- Lopt.
- 2- Gamlestog.
- 3- Nyestog.
- 4- Stolpehus.
- 5- Lœ.
- 6- Fjos.
- 7- Stall.
- 8- Basstoge.
- 9- Smie.

KVESTE, UPPIGARD, VALLE.

- 1- Ol. og Nyestog.
- 2- Lopt.
- 3- Stall.
- 4- Lœ.
- 5- Fjos.
- 6- Eldhus.
- 7- Basstoge.

KVESTE, SYGARD, VALLE.

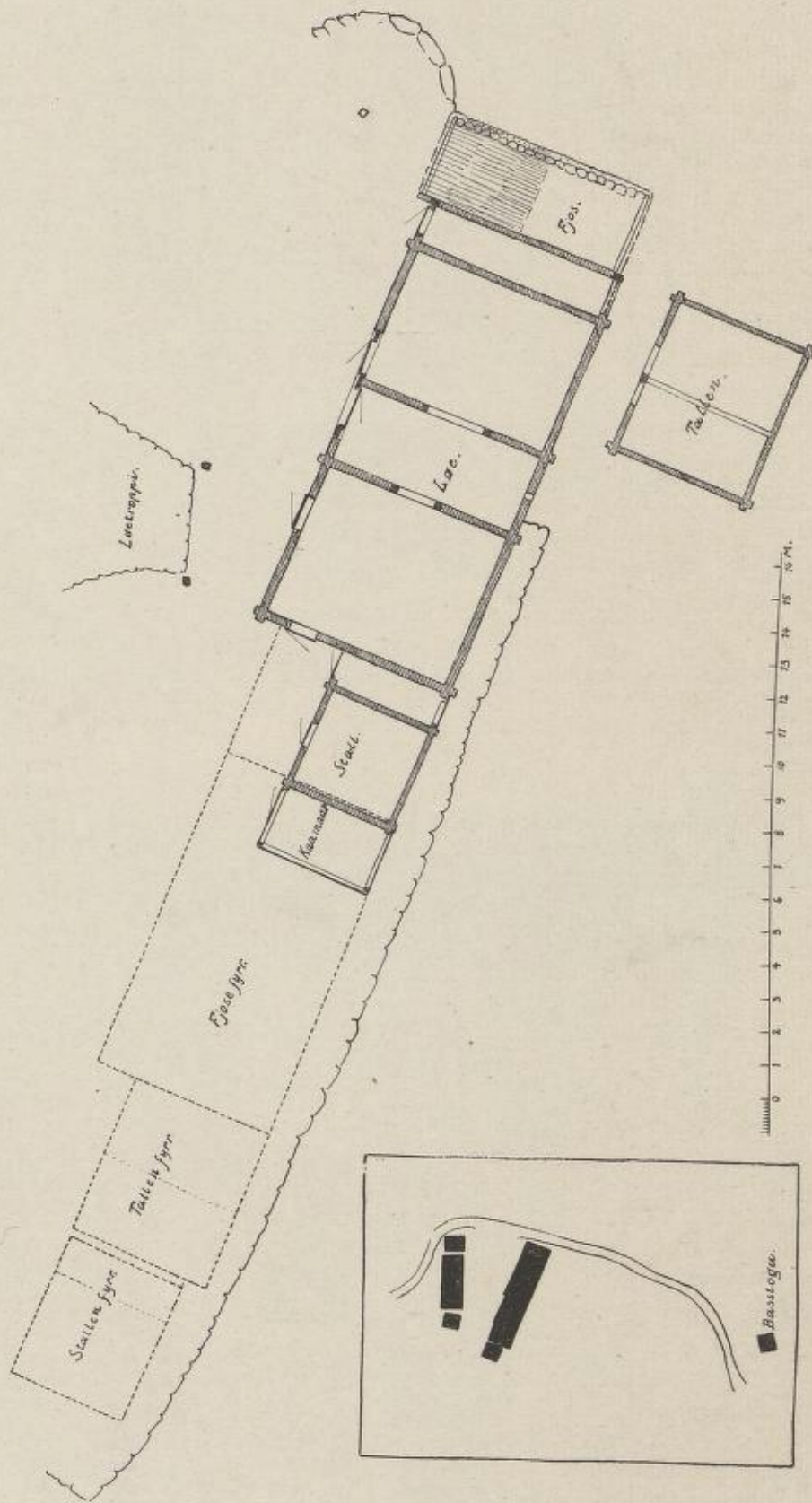
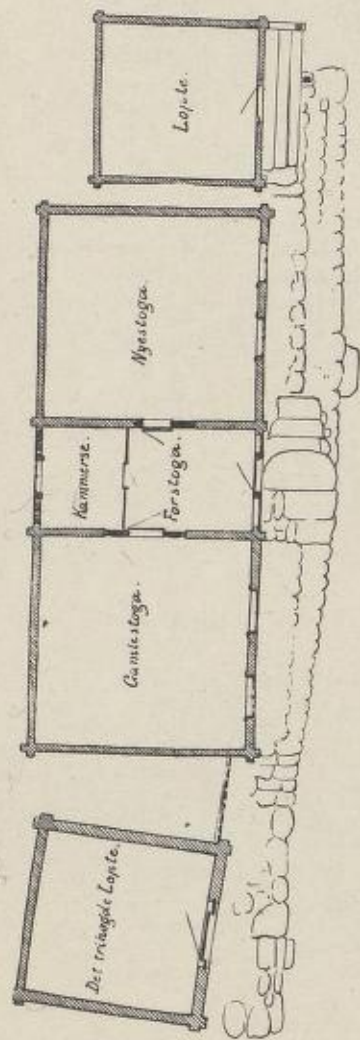

- 1- Ol. og Nyestog.
- 2- Trihogd Lopt.
- 3- Lopt.
- 4- Stall.
- 5- Lœ.
- 6- Fjos.
- 7- Kaamaar.
- 8- Talle.
- 9- Smie.
- 10- Basstoge.

RYCNESTAD, NORICARD, VALLE.

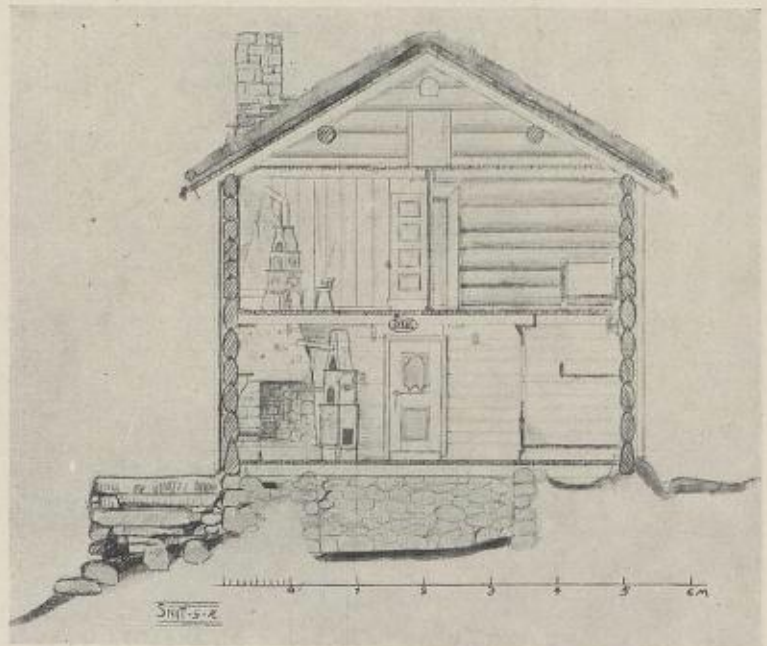
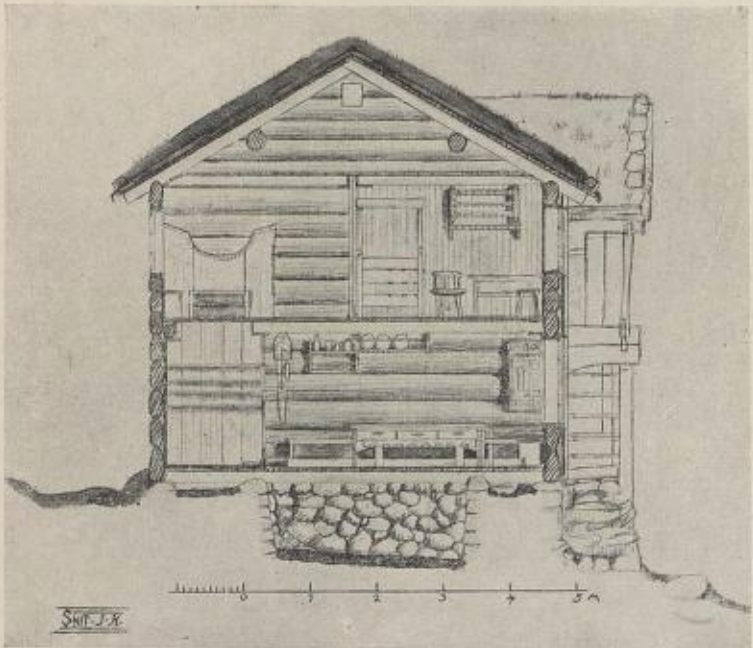
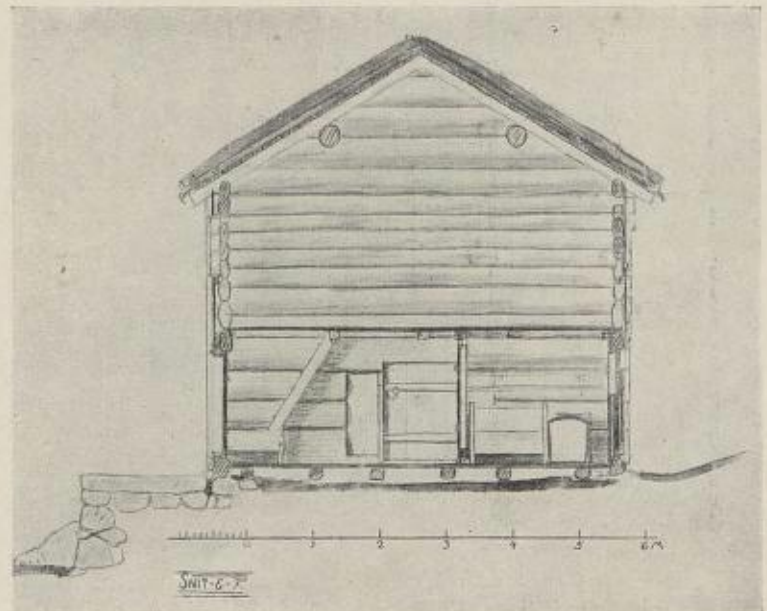
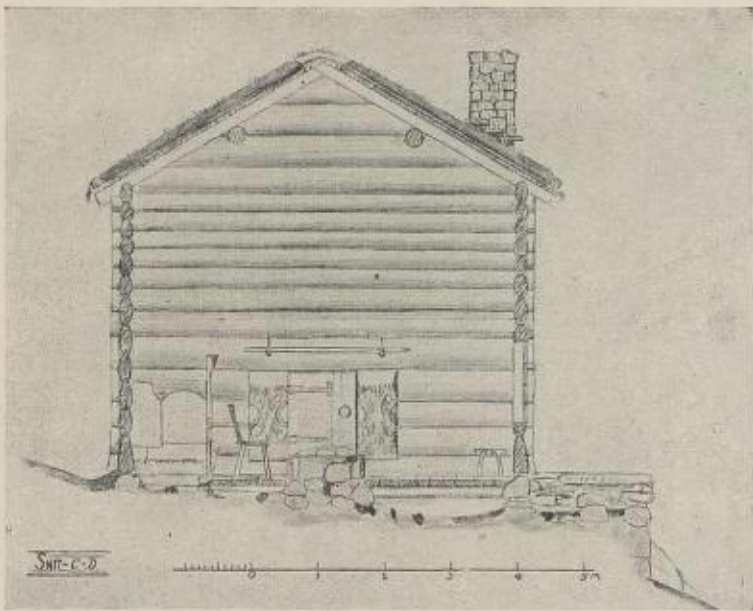
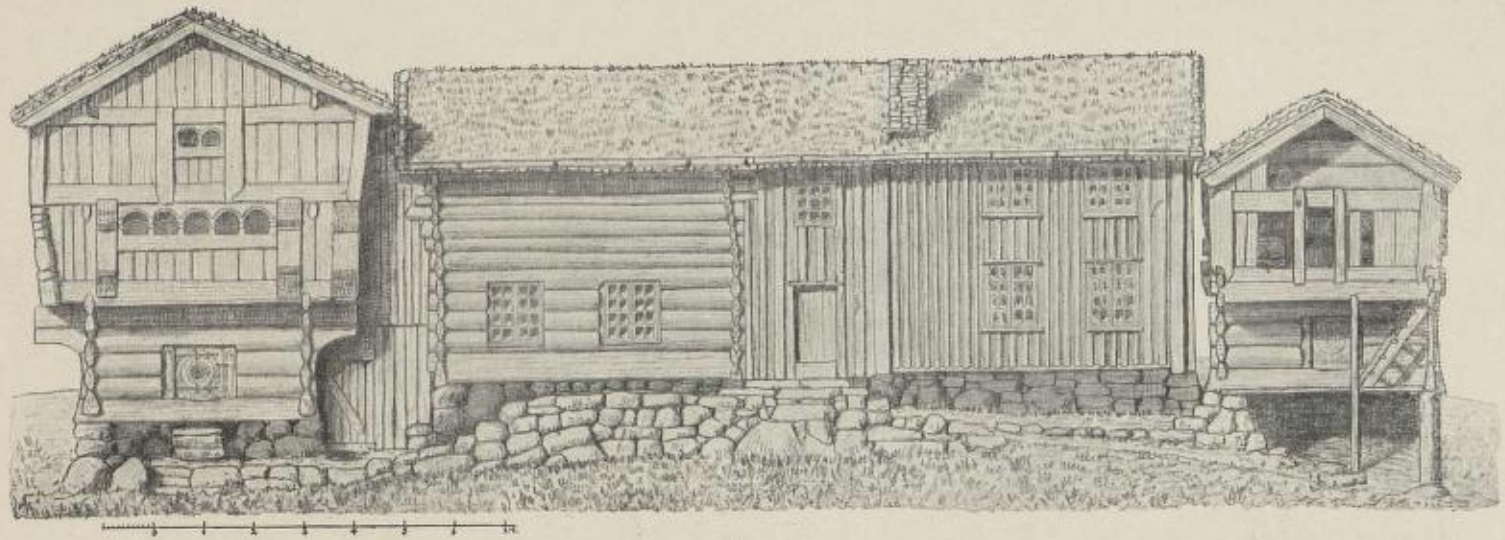
Ymse gardar i Setesdal fyrr utskiftingi.

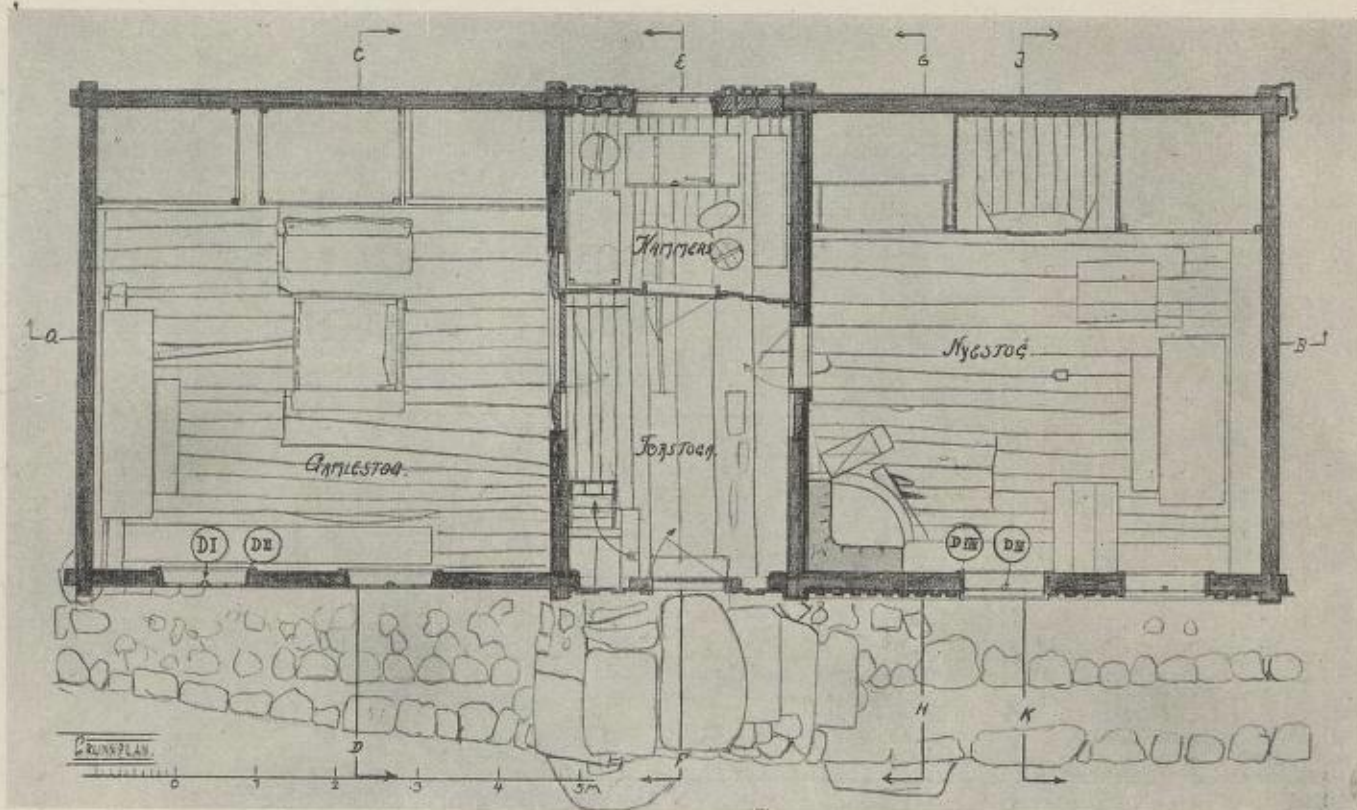
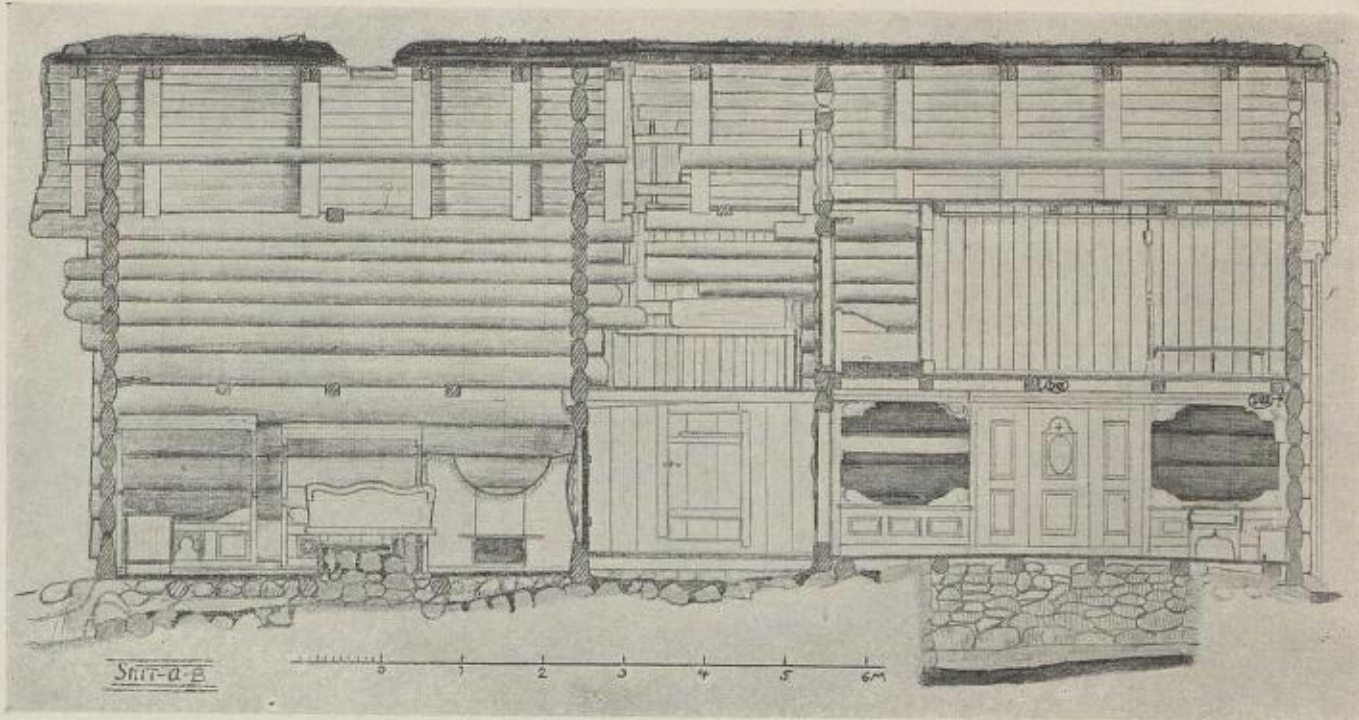
Etter kart i Utskiftingsvesenet.

Situasjonsplan av Brottveit, Valle. Planen til vinstre etter eit kart i Utskiftingsvæsenet frå 1869.

Mælt av Gisle Midtnaa.

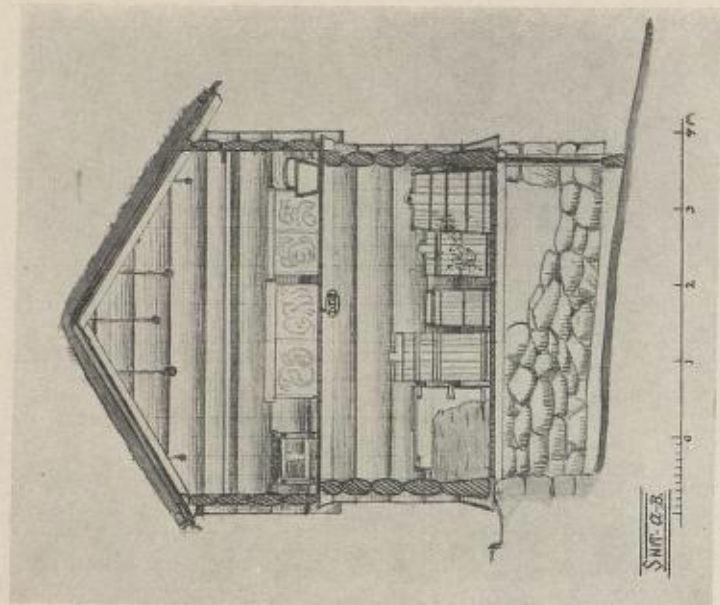
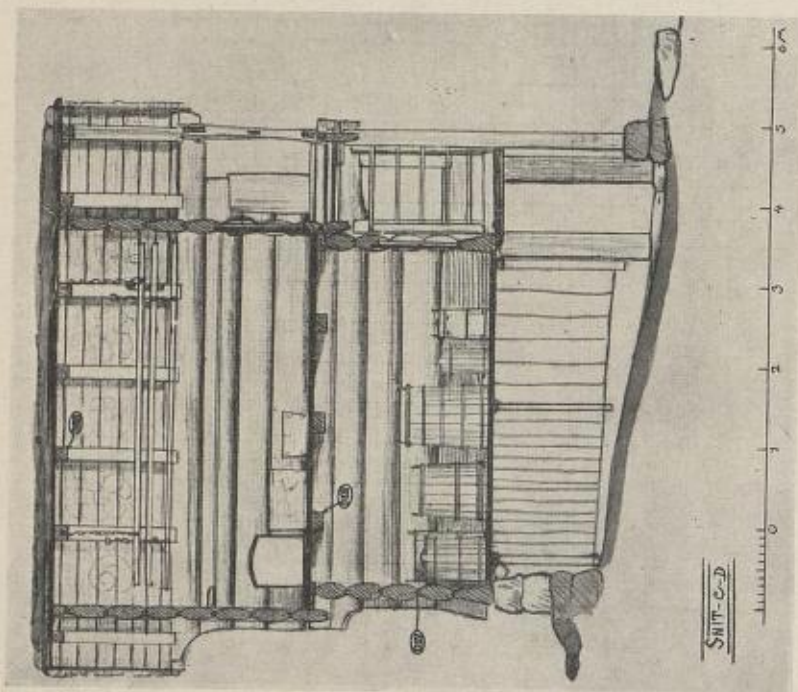
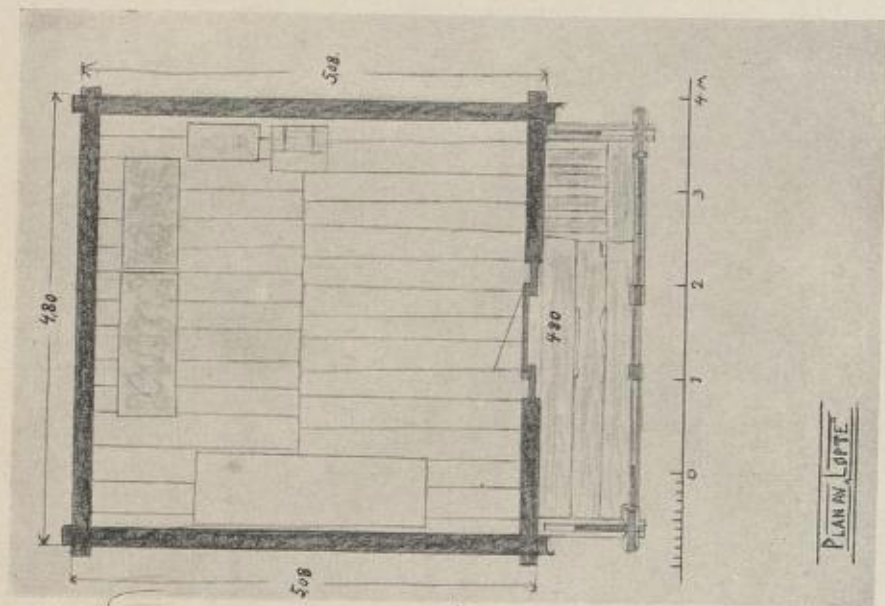

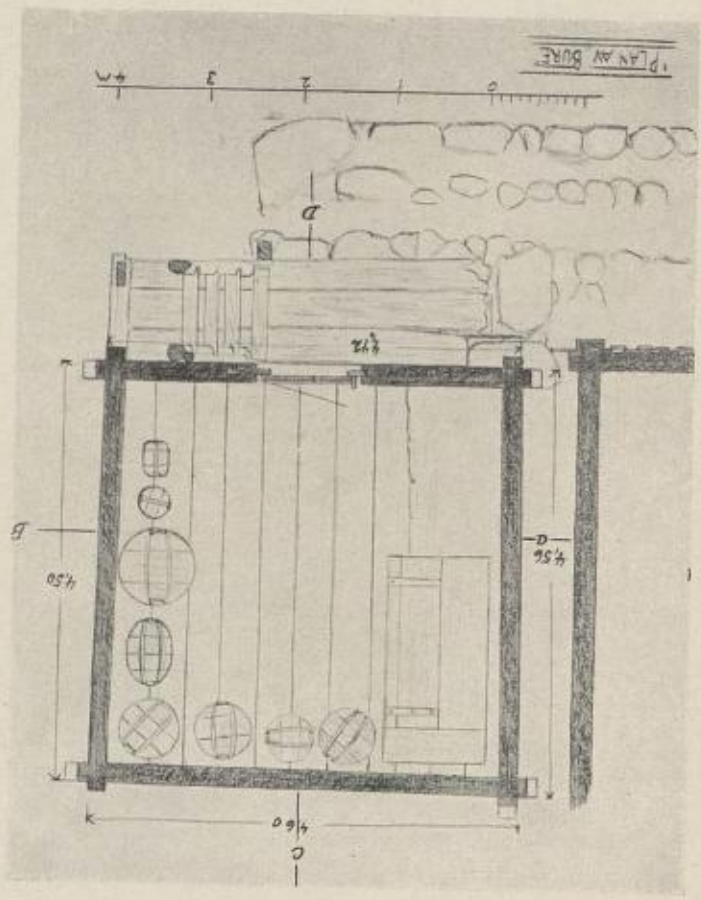
Brotteit, Valle.

Malt av Gisle Midttun.

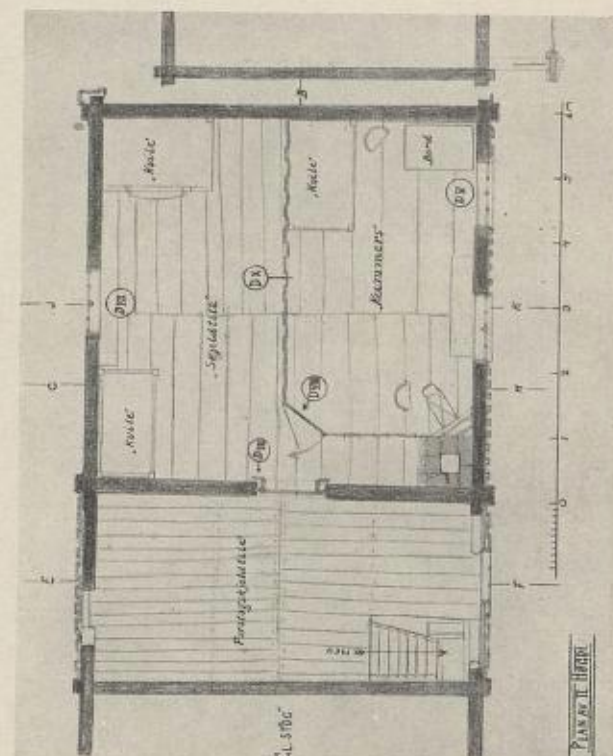

2

1

3

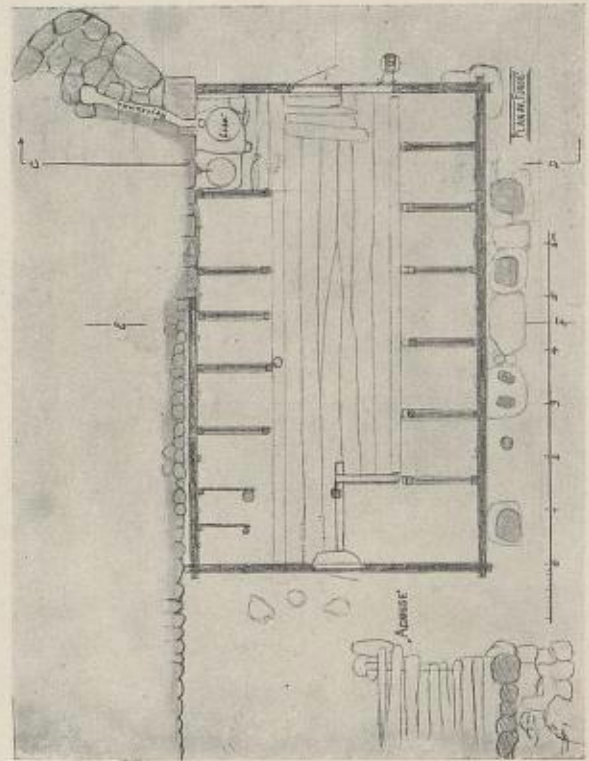
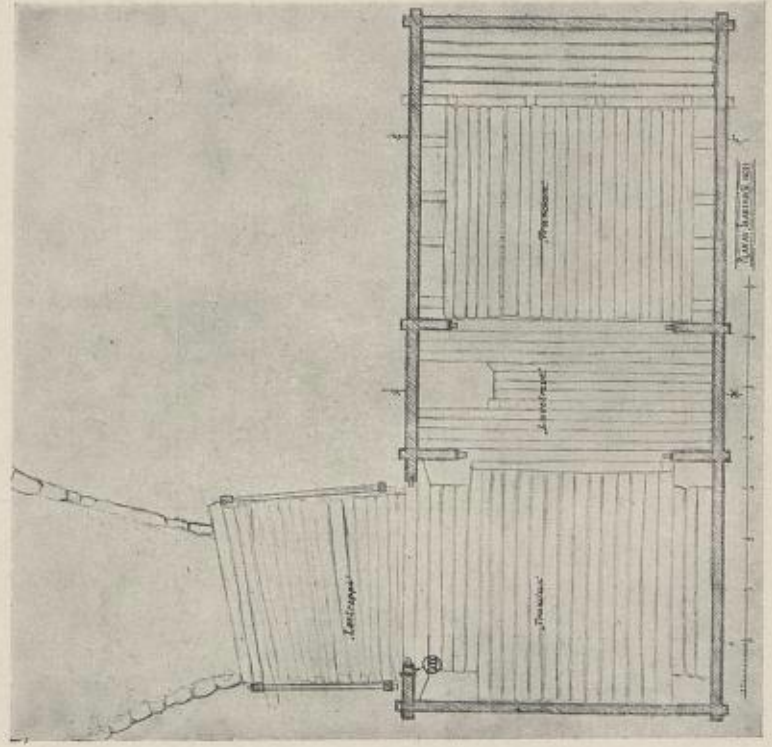
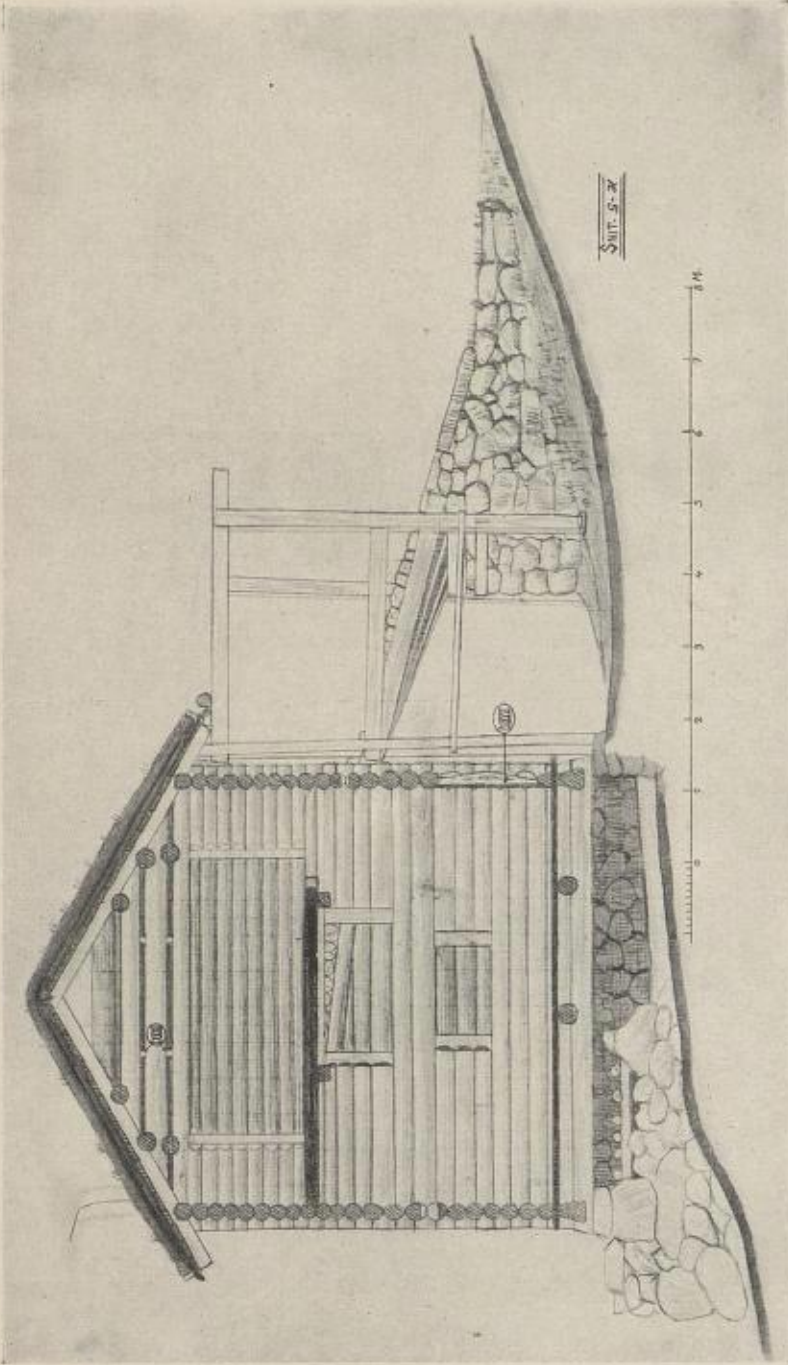
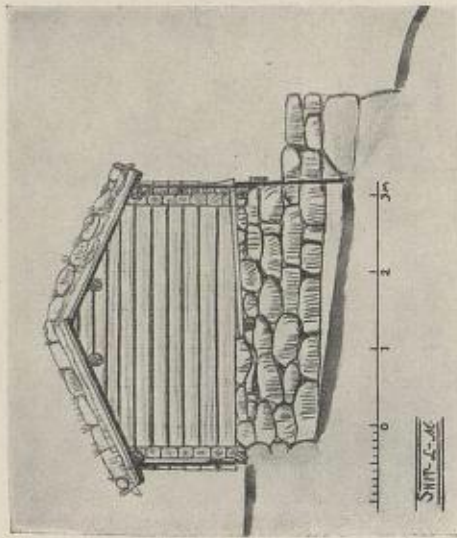
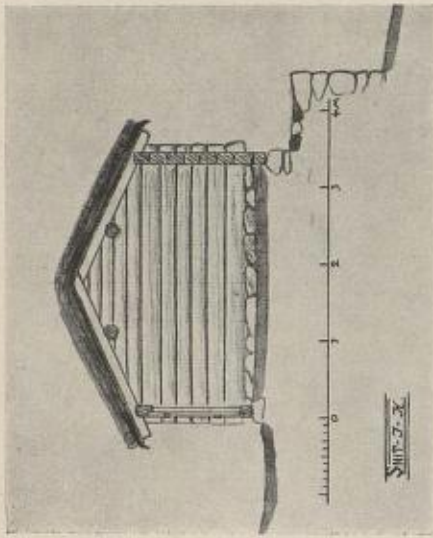

4

5

Brottsveit, Valle. 1—4 lofte. 5 plan av nyestoga, 2. högdi.

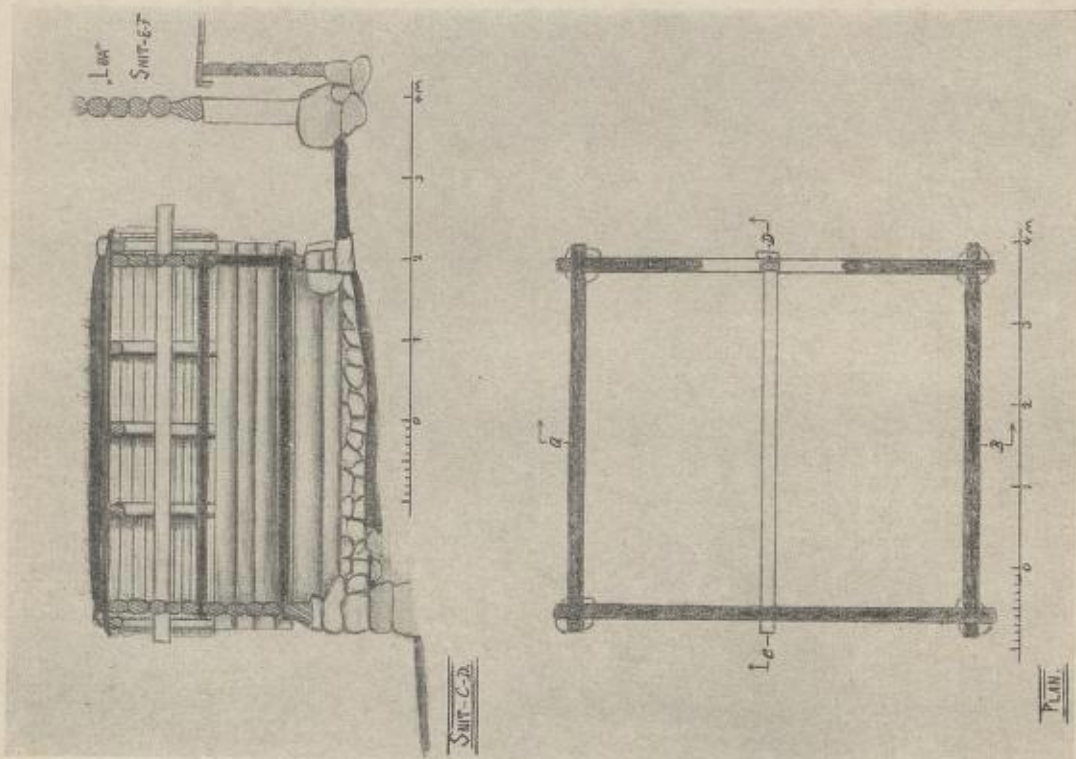

4

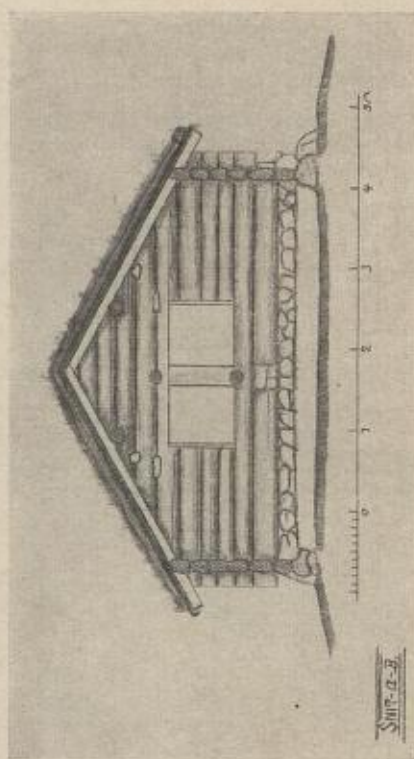
5

Brotteit, Valle. 1 snitt av stallen. 2 av kaamaaren og 3 av lœa. (Sjå Pl. 15).

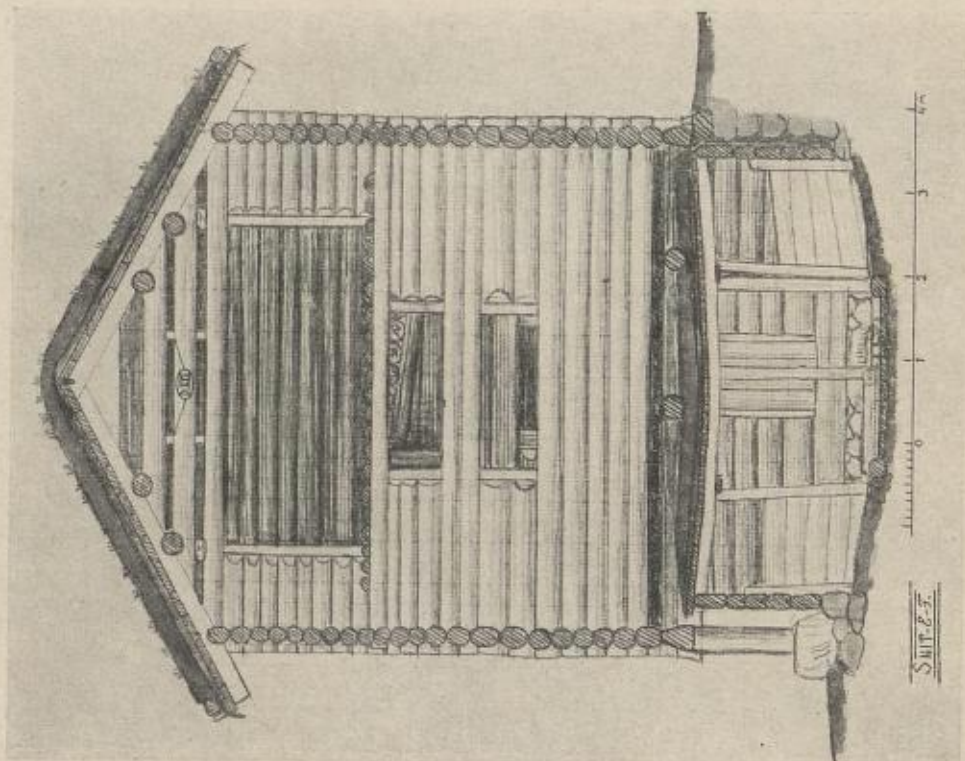
Målt av Gale Midttun.

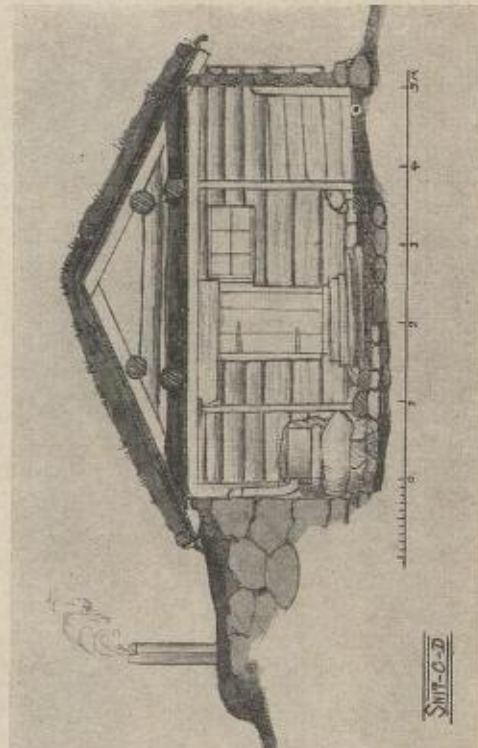
3

4

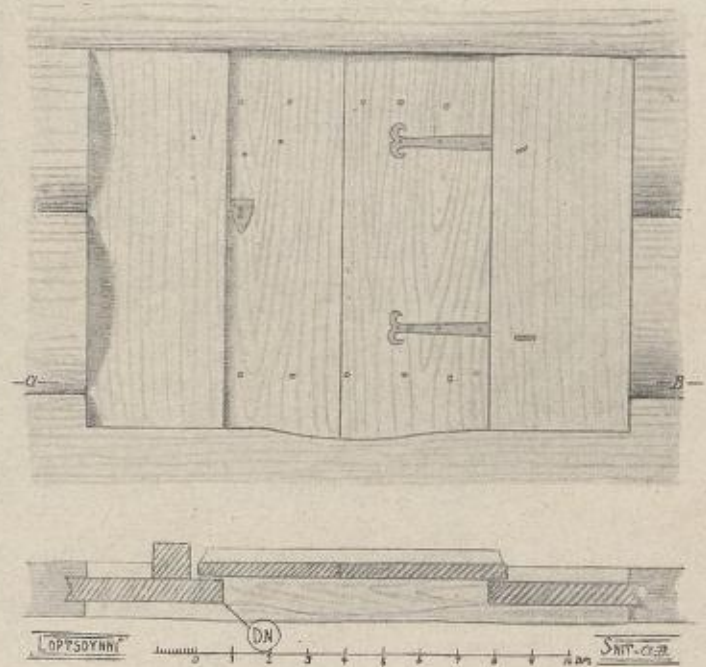
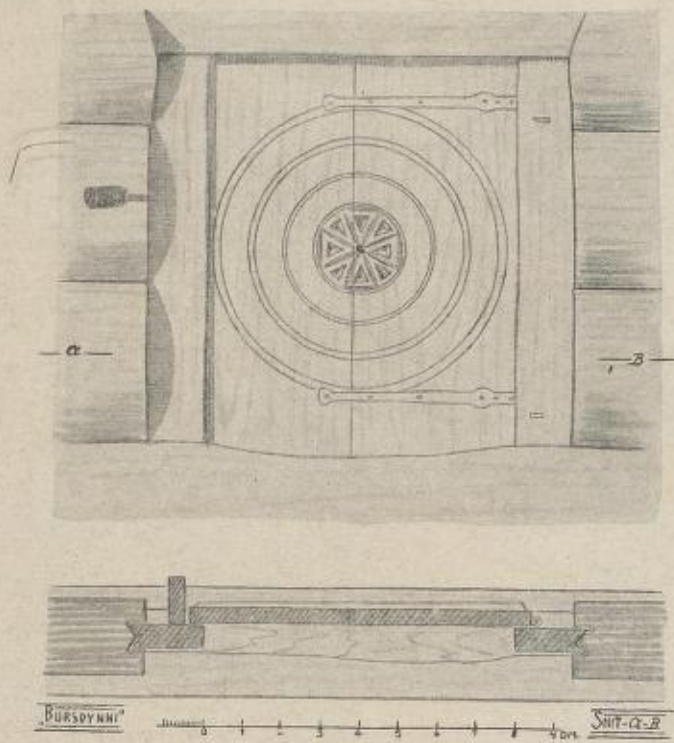
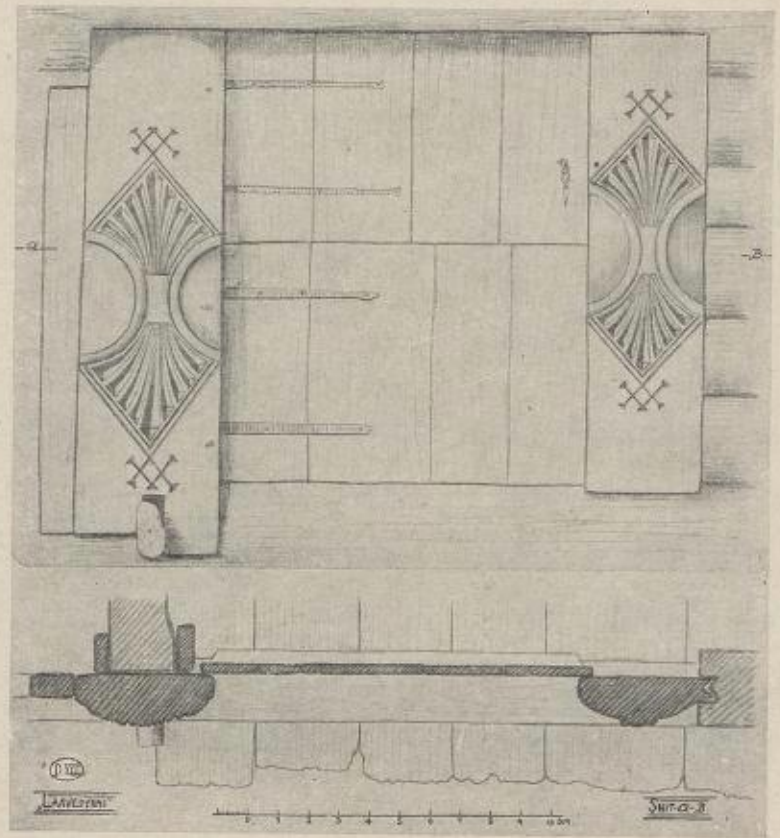
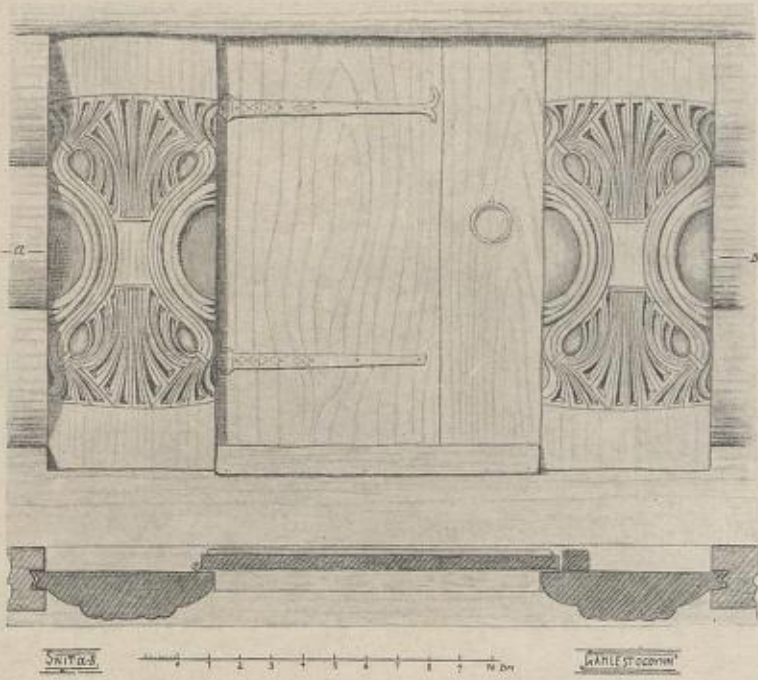
1

2

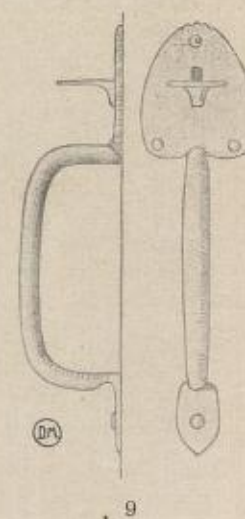
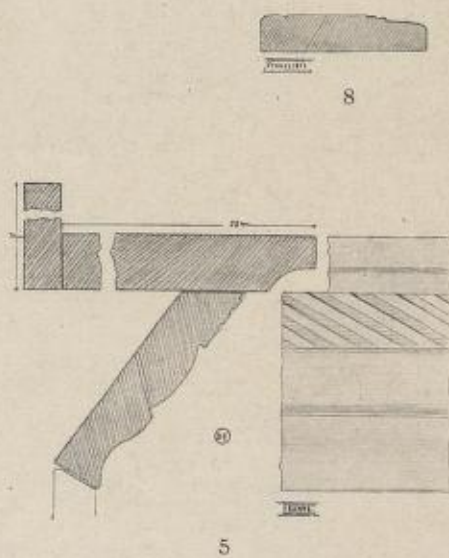
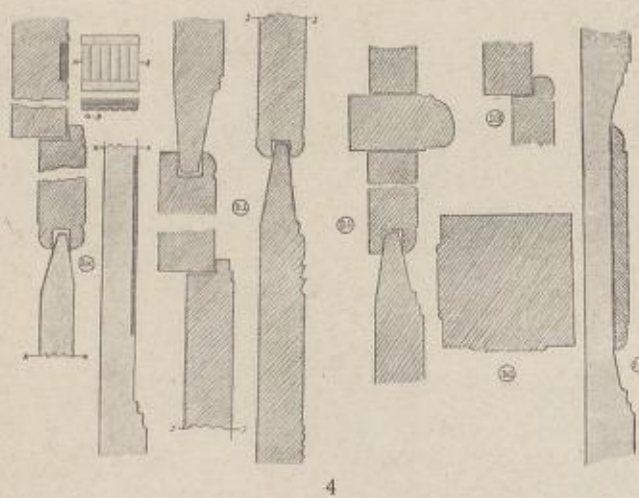
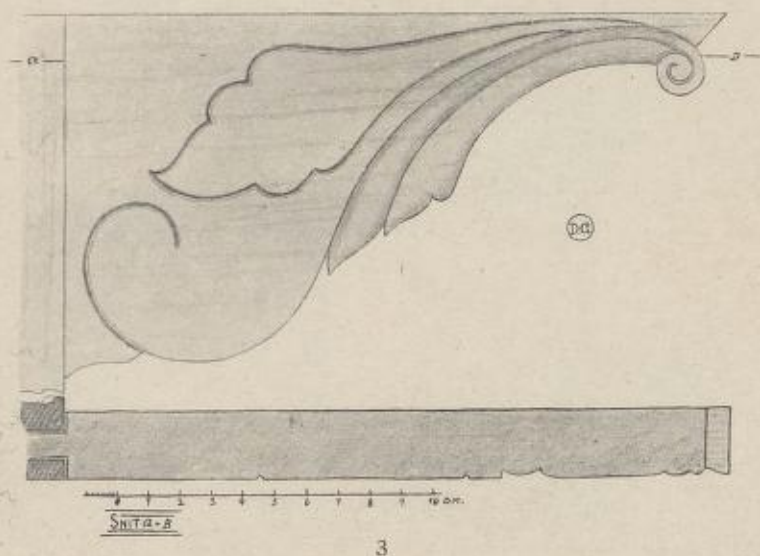
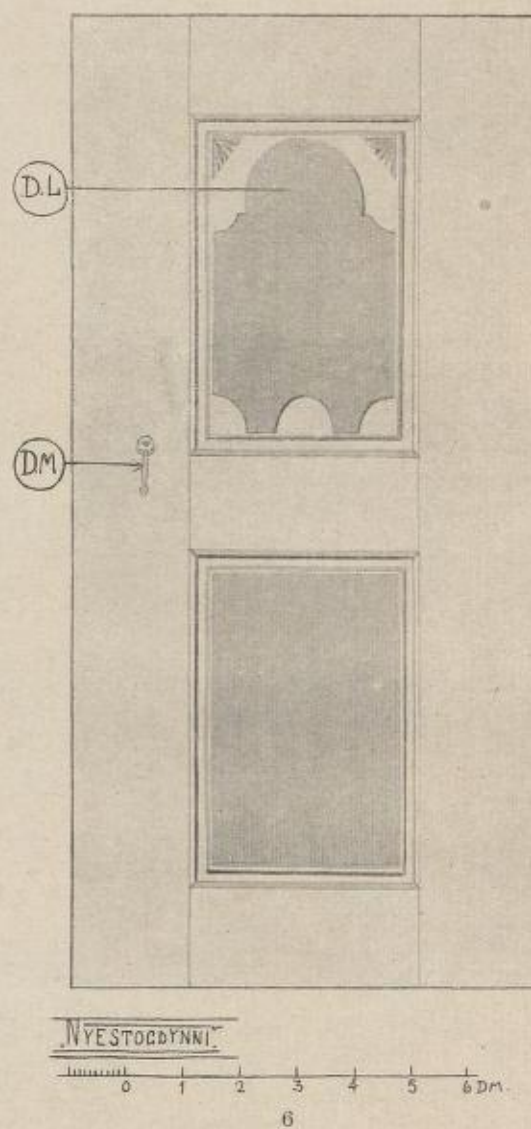
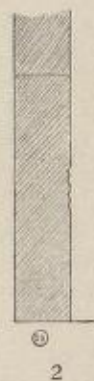
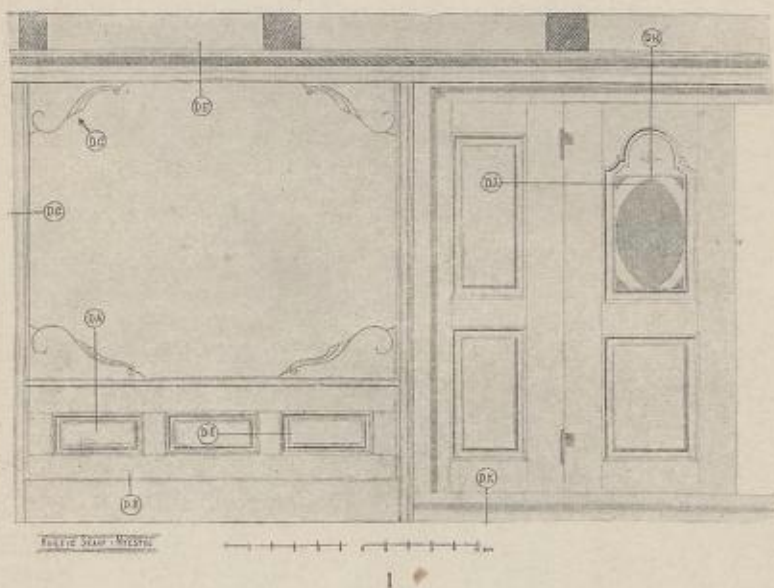
Brottvæit, Valle. 1 og 2 snitt av loda og fjoset (sjå Pl. 16 4 og 5), 3 og 4 tallen.

Mielt av Gisle Midtun.

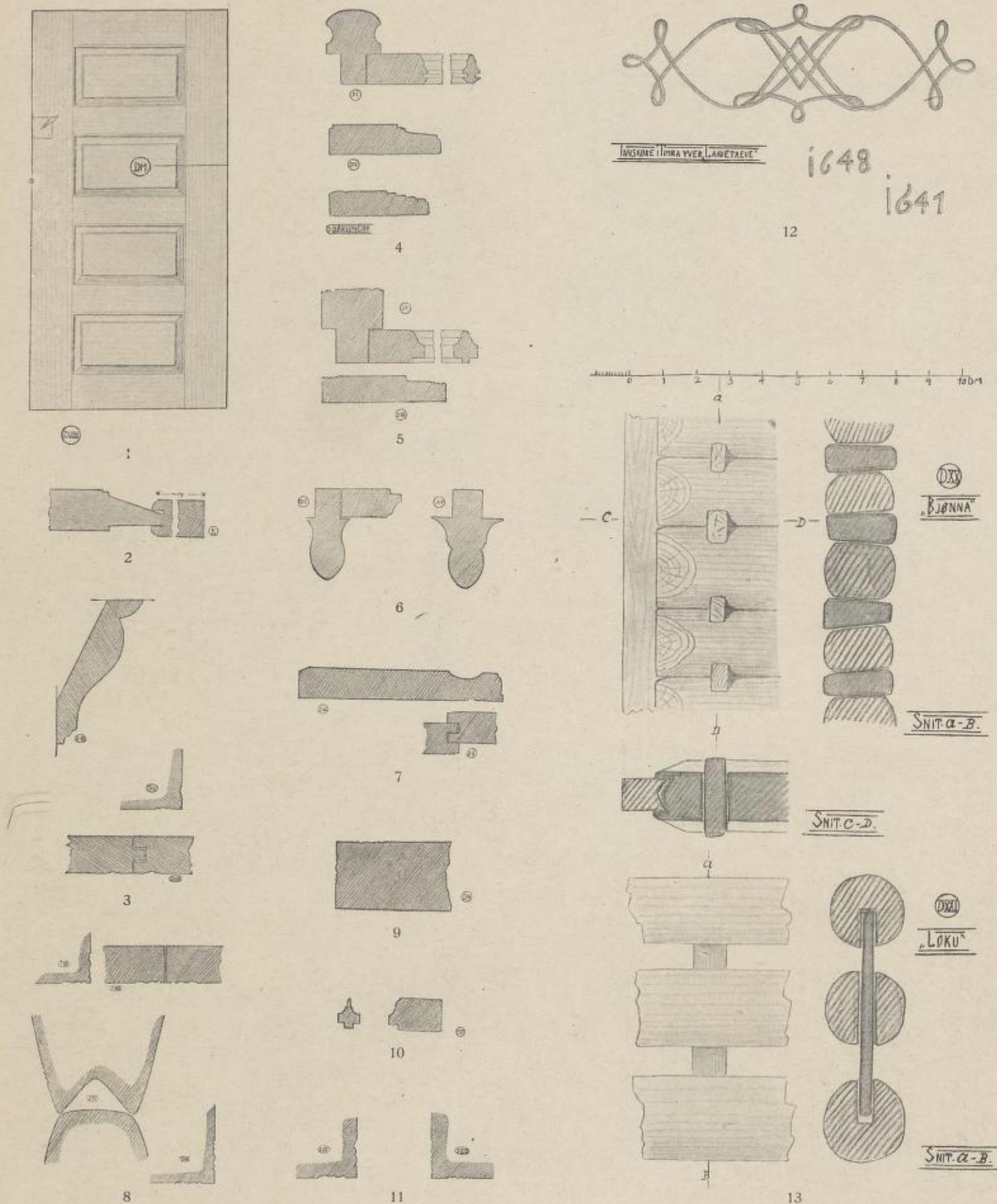
Brotteit, Valle.

Mælt av Gisle Midttun.

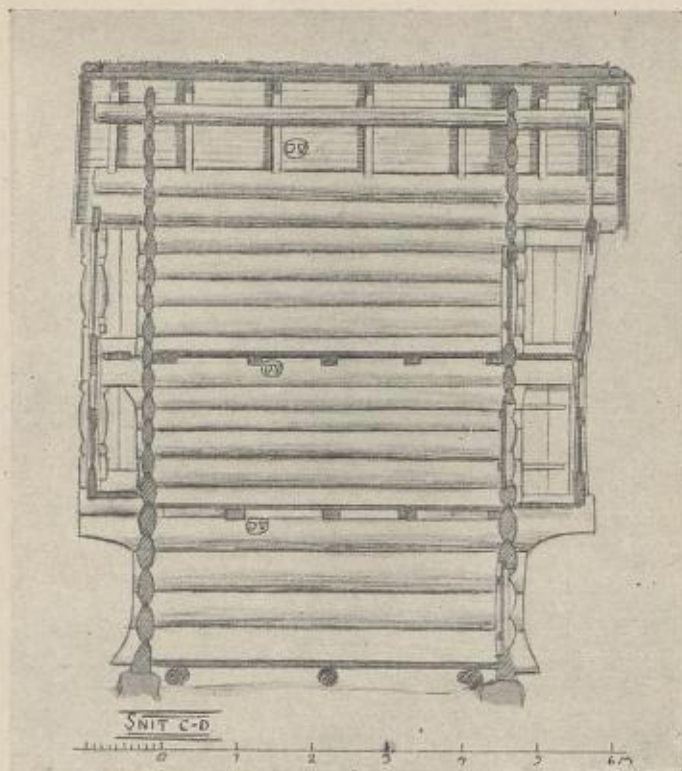
Brotteit, Valle. 1-5 „kvile“ og skåp med detaljer. 6-9 nyestogdøri med detaljer. Alle detaljer, der det ikkje er påsett målestokk, er i kvart storleik.

Målt av Gisle Midtun.

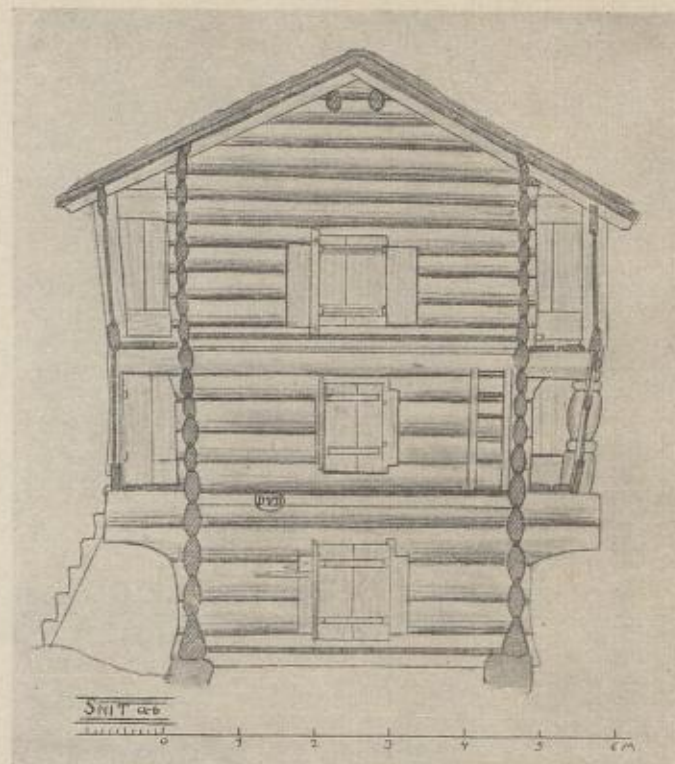

Brottveit, Valle. 1 og 2 kammerdøri på skjeldtile, st. 1:20, med detalj (Pl. 14, 5). 3-5 detaljer frå gl. og nyestog (Pl. 12, 5 og 13, 2). 6 og 7 detaljer frå skjeldtile (Pl. 14, 5). 8 og 9 detaljer frå loftet (Pl. 14, 1 og 3 og 18, 4). 10 detalj frå fjuset (Pl. 14, 4). 11 detalj frå låven (Pl. 15, 2). 12 og 13 detaljer frå løda (Pl. 16, 3 og 5). Alle detaljer, der det ikkje er påsett målestokk, er i kvart storleik.

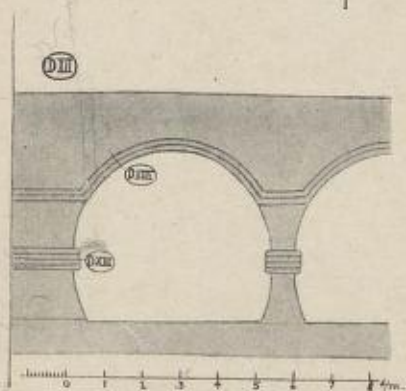
Målt av Gisle Midttun.

1

2

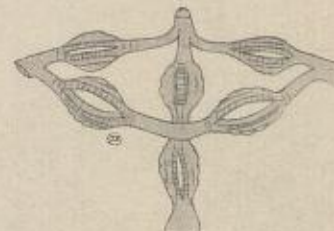
3

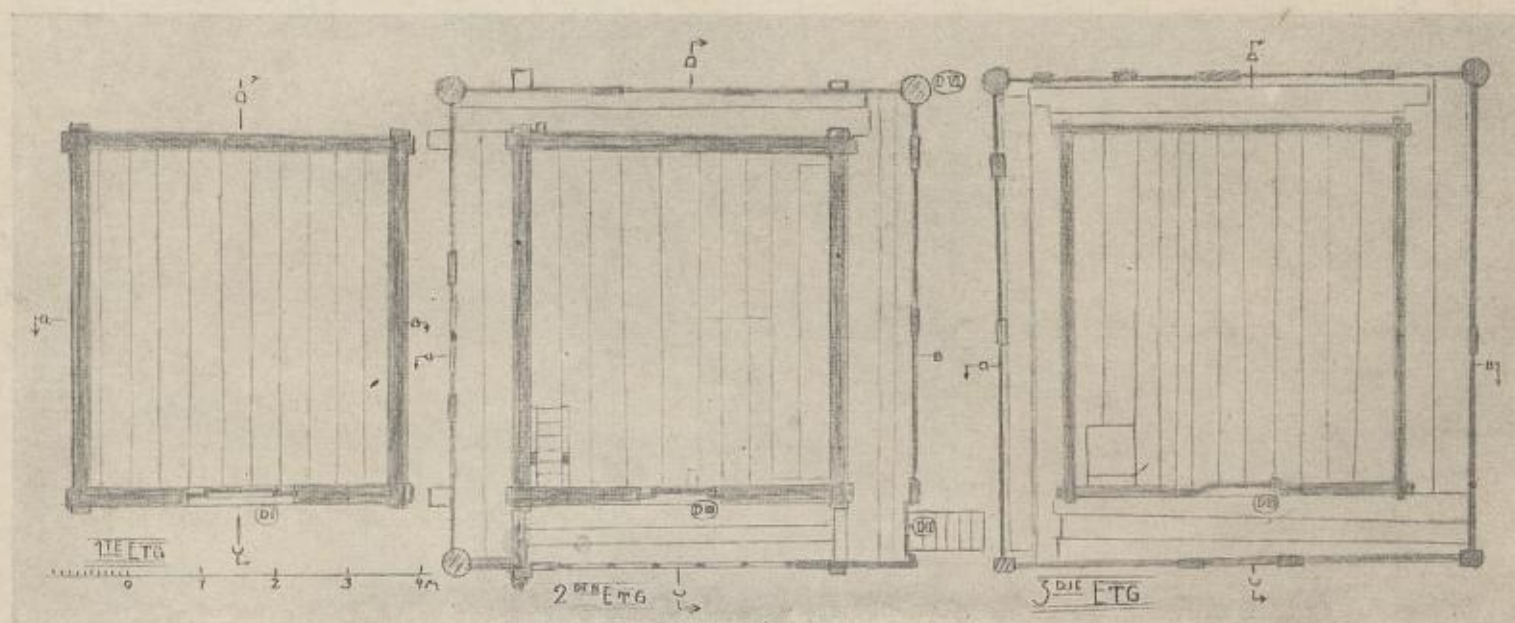
4

5

6

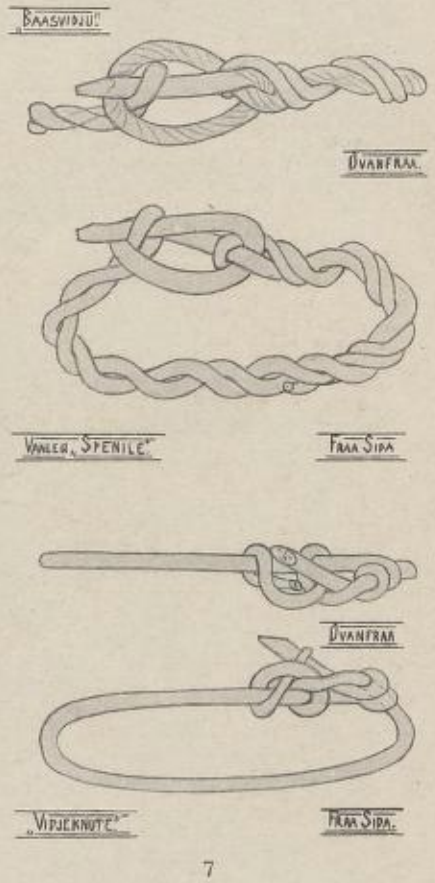
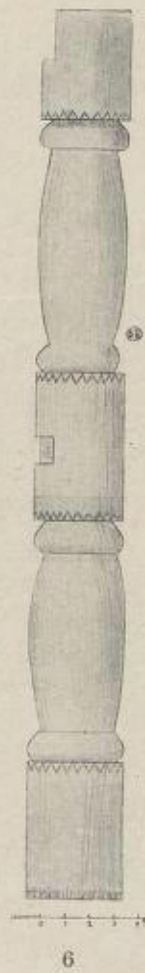
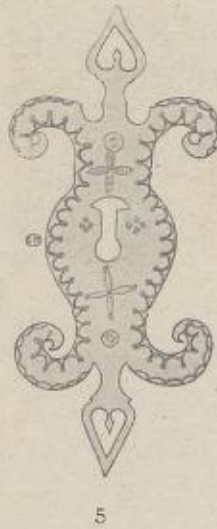
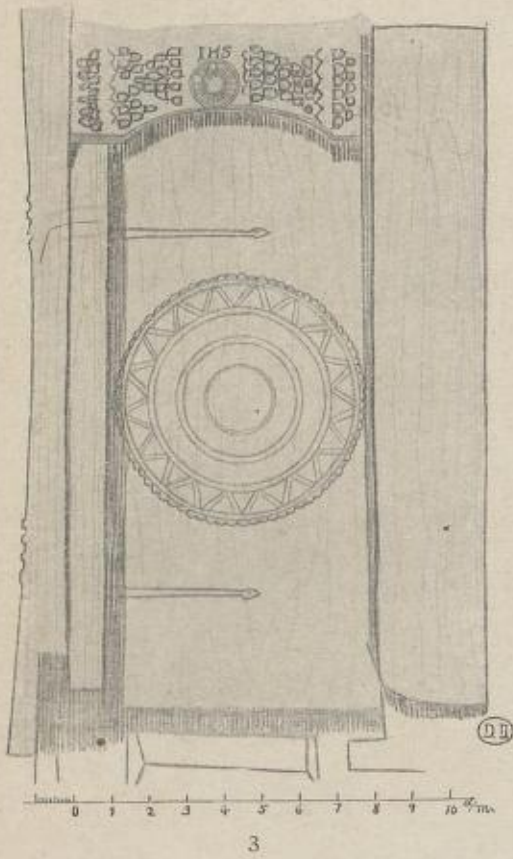
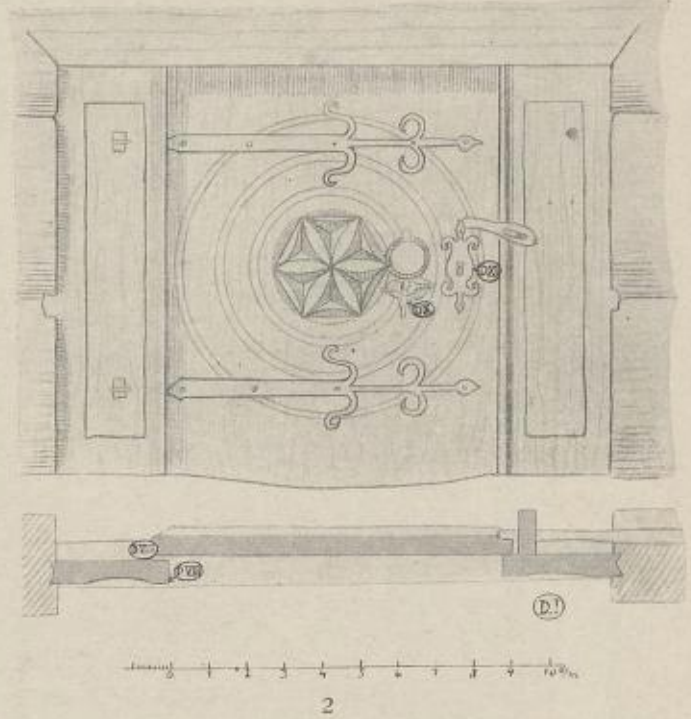
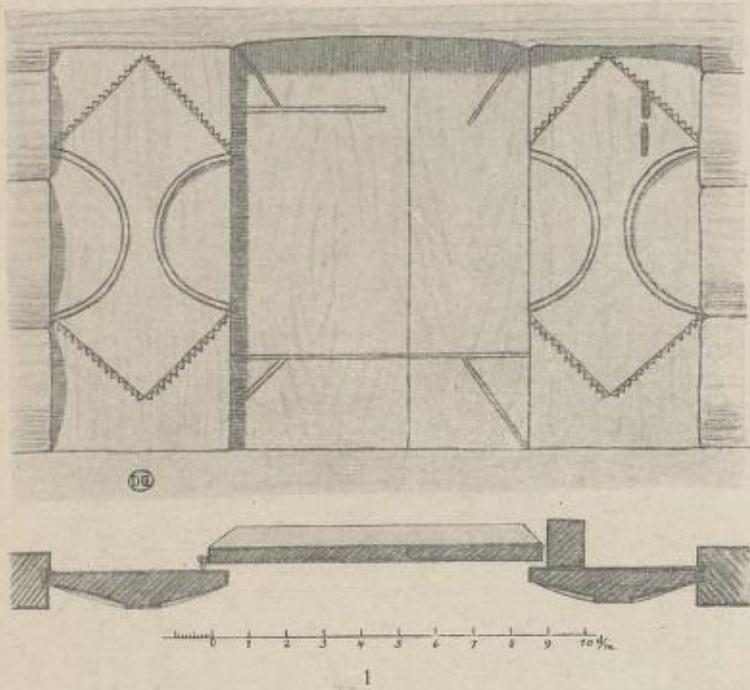

6

Trihøgd loft, Brøttveit, Valle, no på Norsk Folkemuseum. 3 detaljer frå svali. 4 detalj av sperror og golv-
bord. 5 detaljer frå bursdøri (Pl. 22, 2). Alle detaljer, der det ikkje er påsett målestokk er i kvart storleik.

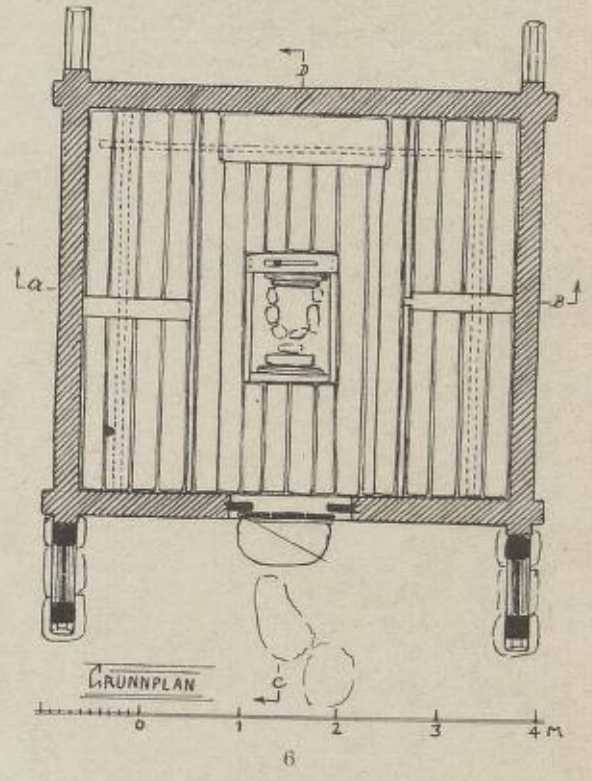
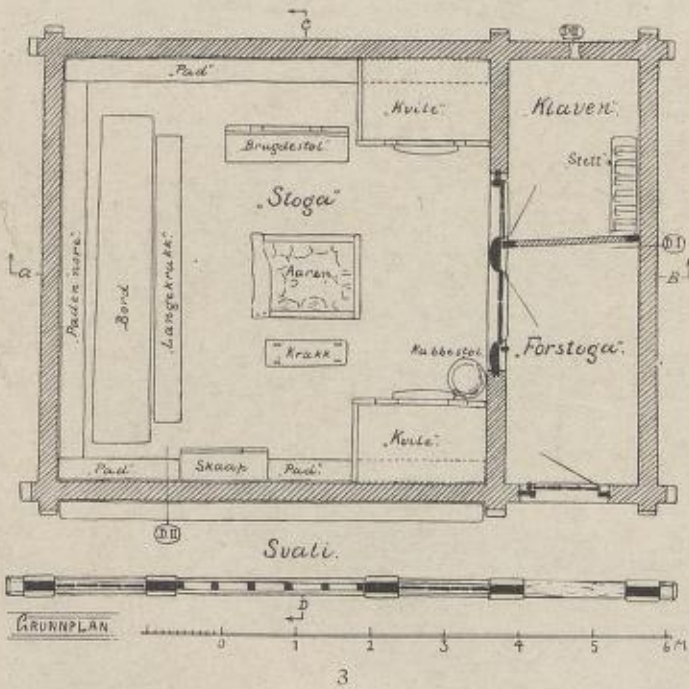
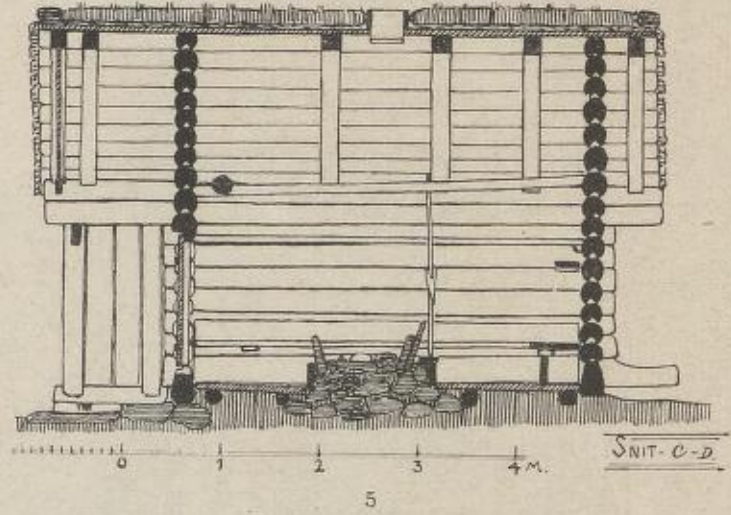
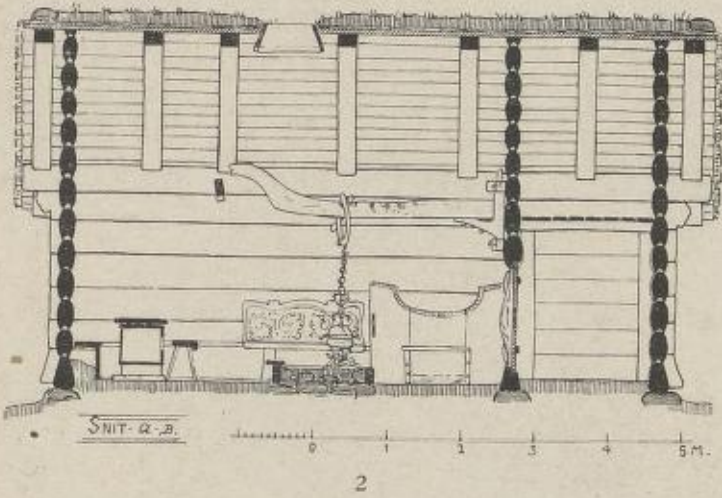
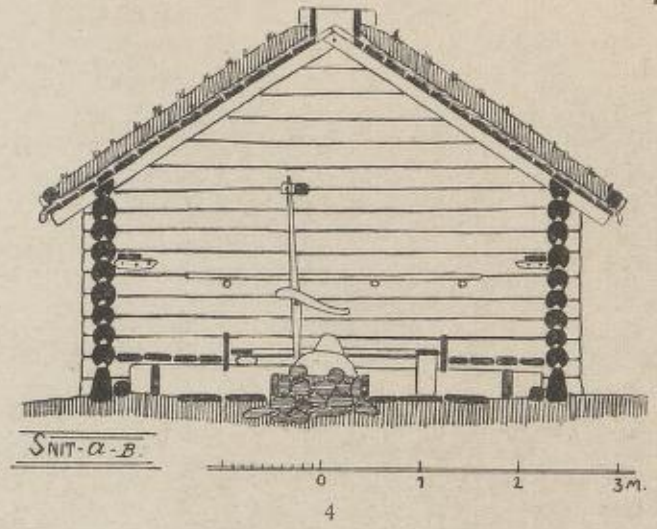
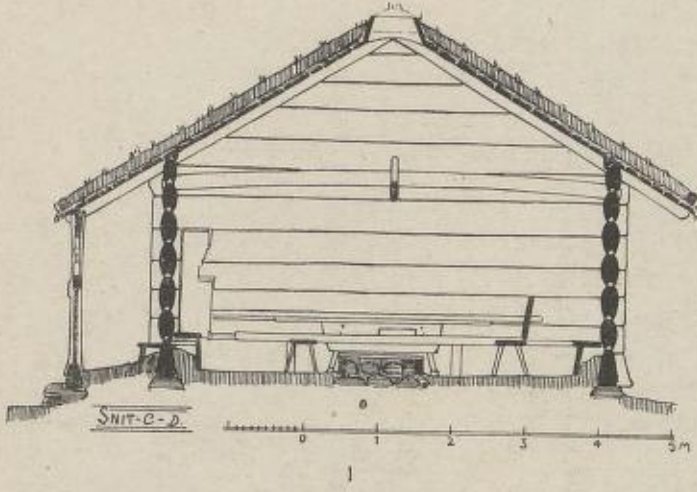
Mælt av Arno Berg.

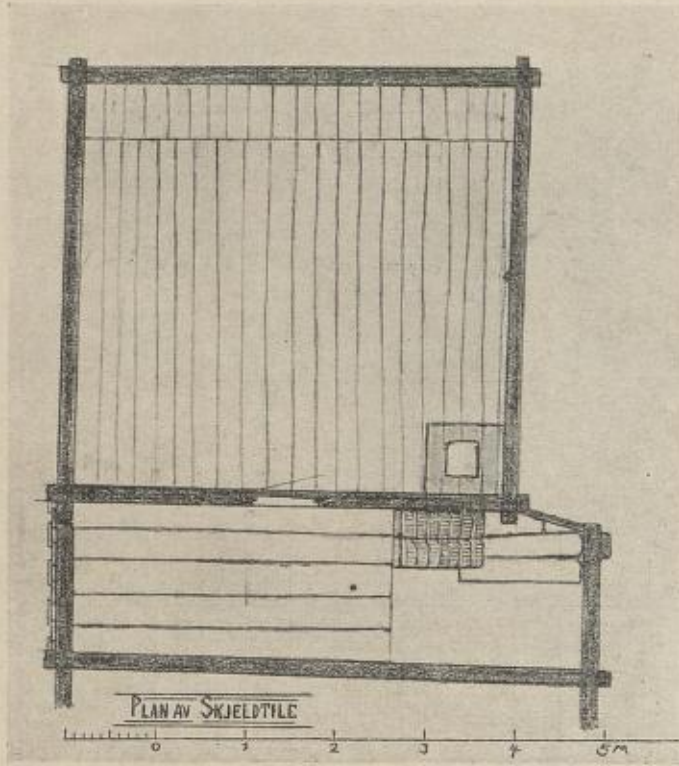
1—6 detaljer frå det trihogde loftet, Brottveit, Valle, 7 básvidjor i Setesdal. Alle detaljer, der det ikkje er påsett målestokk, er i kvart storleik.

Målt av Arno Berg (1—6) og Gisle Midttun (7).

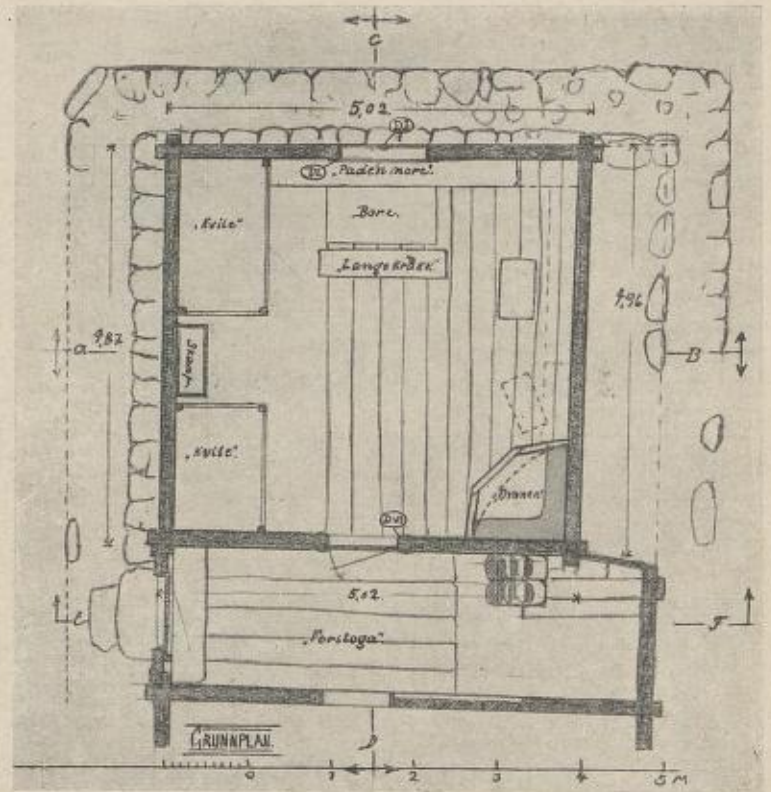

1—3 gamlestoga frå Aamli, Valle, no på Norsk Folkemuseum, 4—6 „setabu“ frå Bø-Hylledalen, Valle, no på Norsk Folkemuseum.

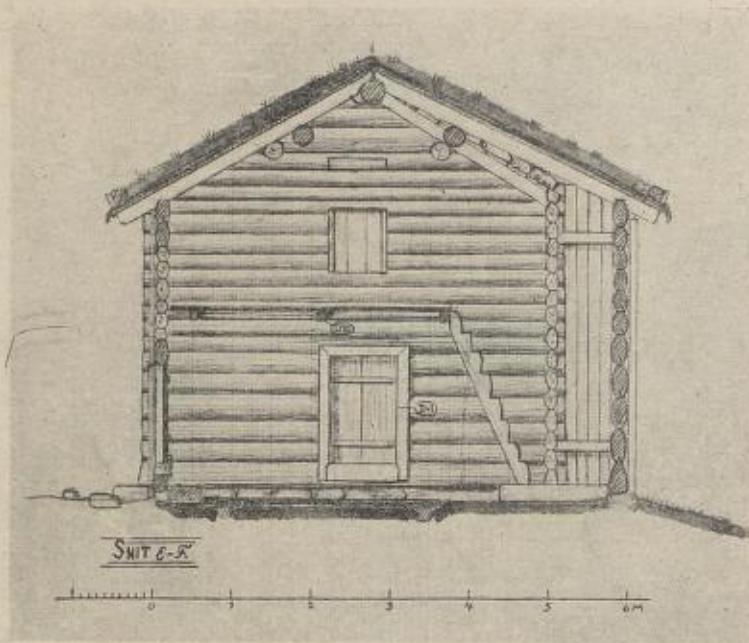
Malt av Gisle Midtun.

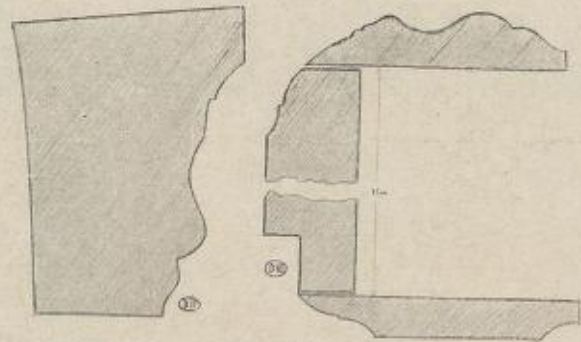
1

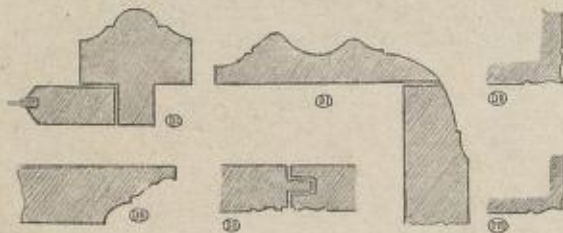
2

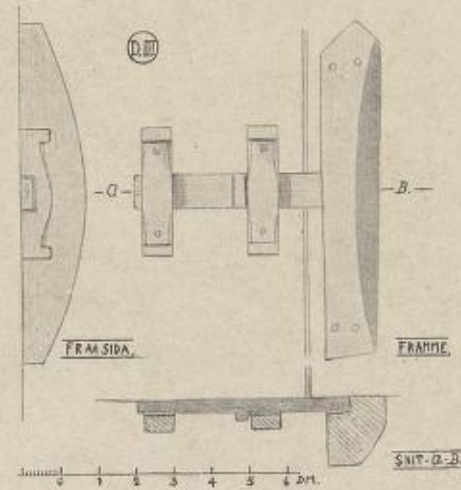
3

5

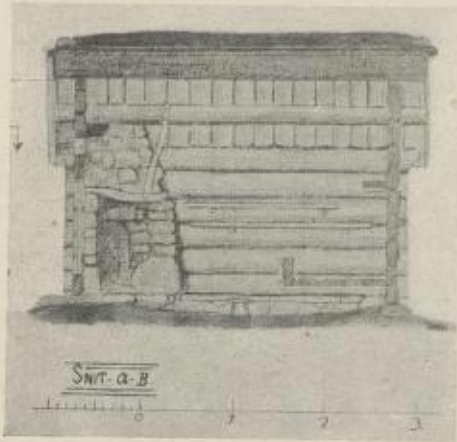
4

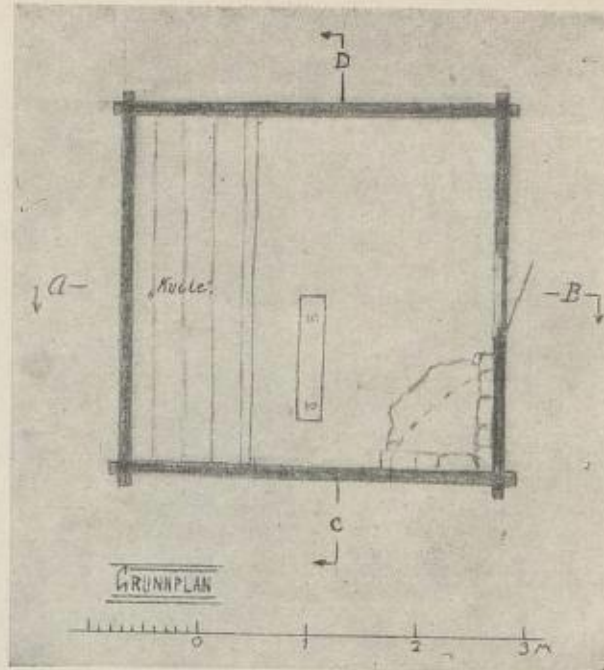
6

1—5 nyestoge, Kjelleberg, Valle, no på Norsk Folkemuseum, med detaljer i kvart storleik (Pl. 25, 4 og 5). 6 dørlås frå Kvern, Viken, Valle (Pl. 40, 1).

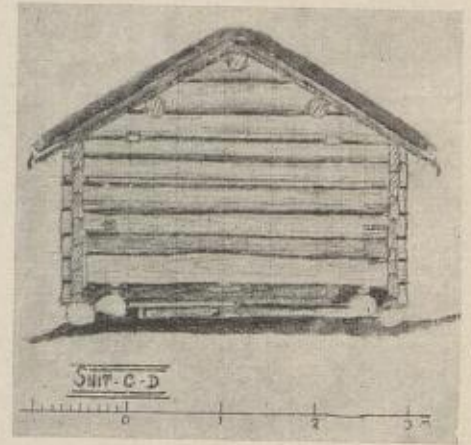
Målt av Gisle Midttun.

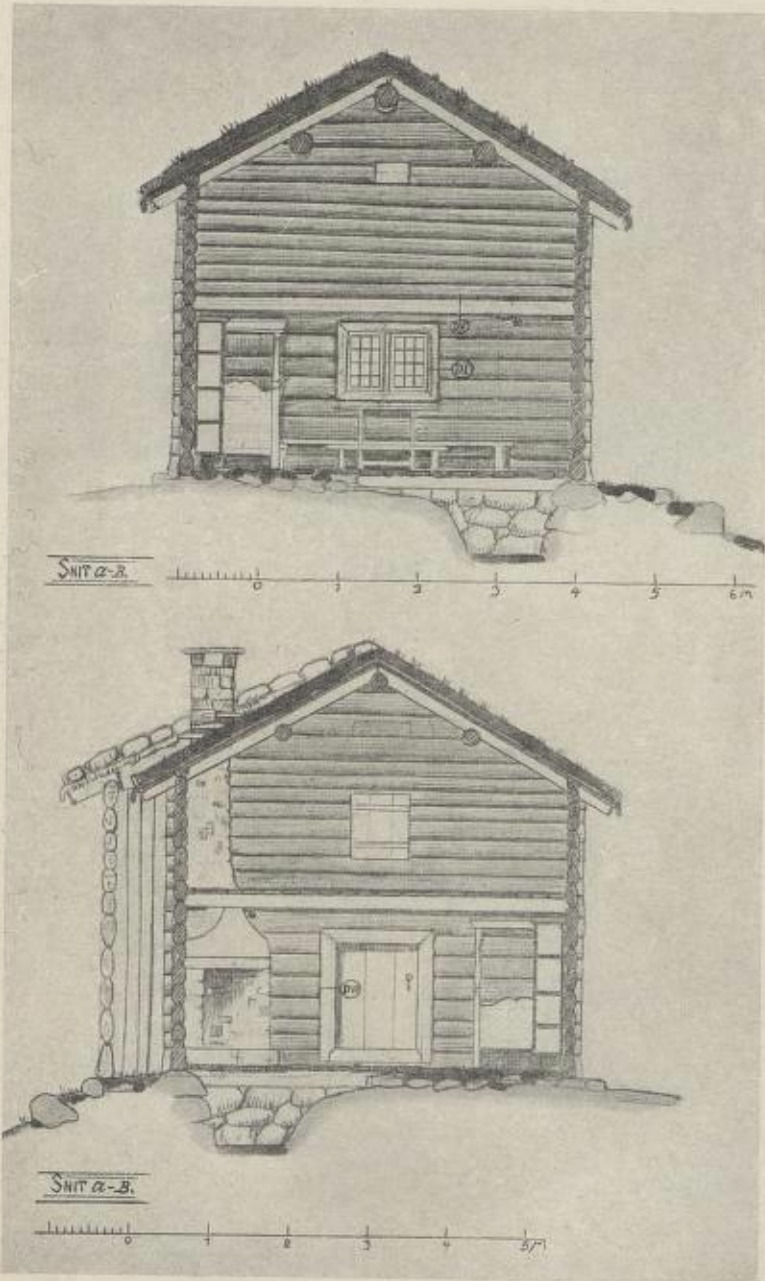
1

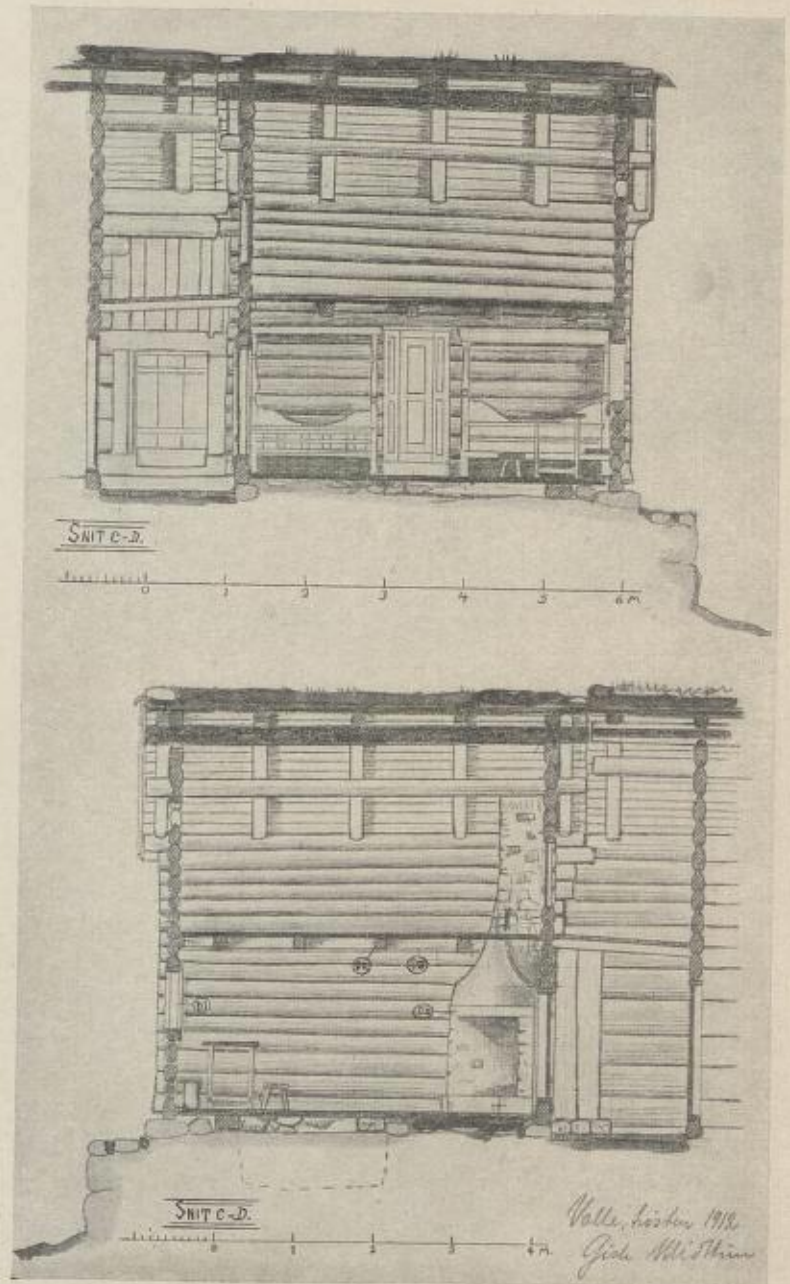
2

3

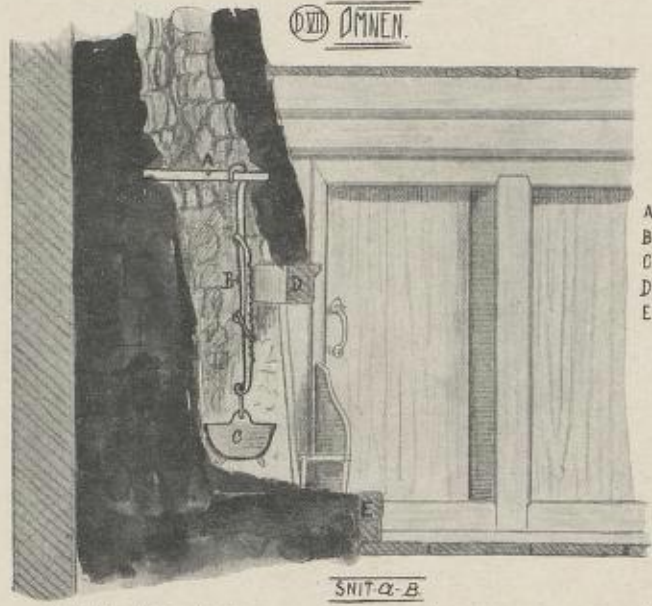
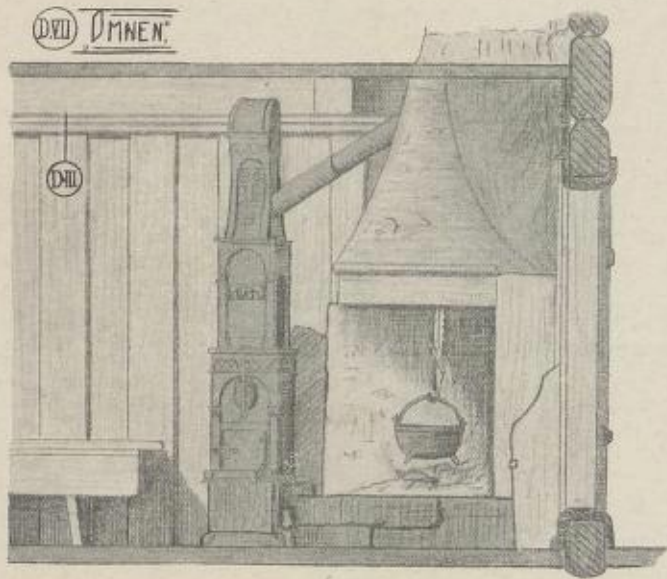

4

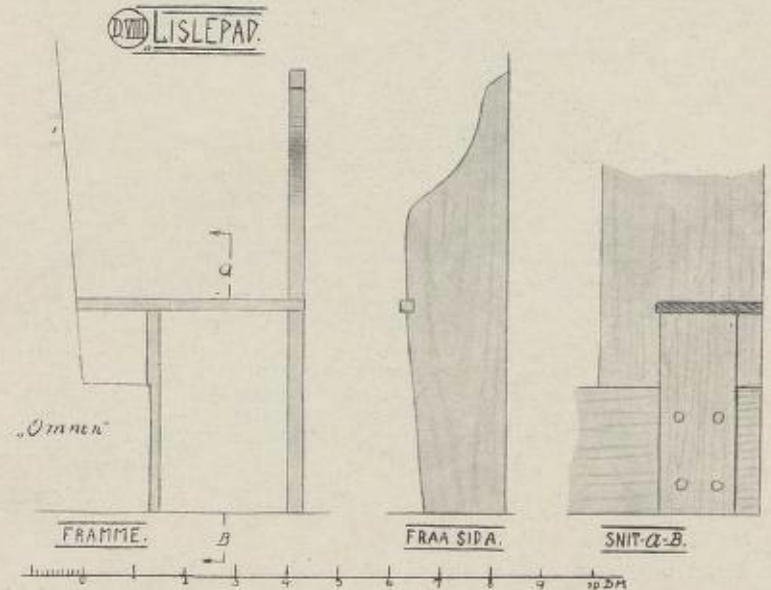
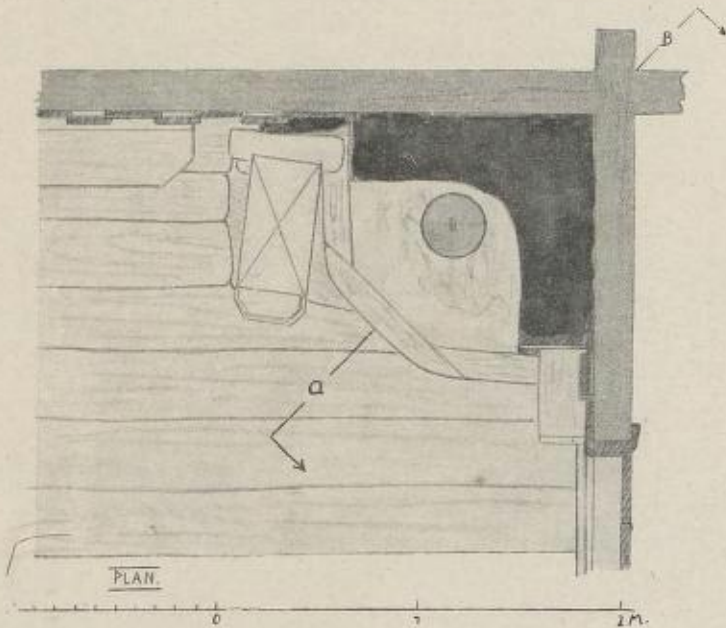
5

1-3 „setabu“ på Kleiv ved Store Bjørnevatt, Valle. 4 og 5 nyestoge, Kjelleberg, Valle (Pl. 24).

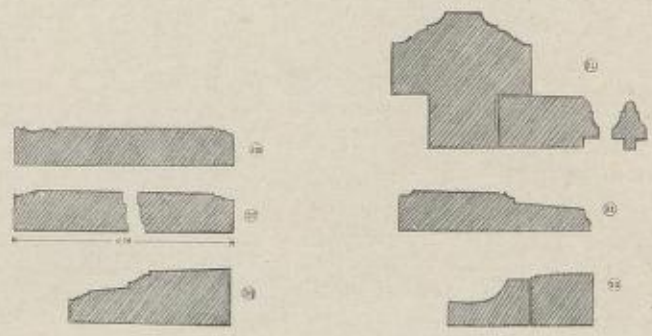
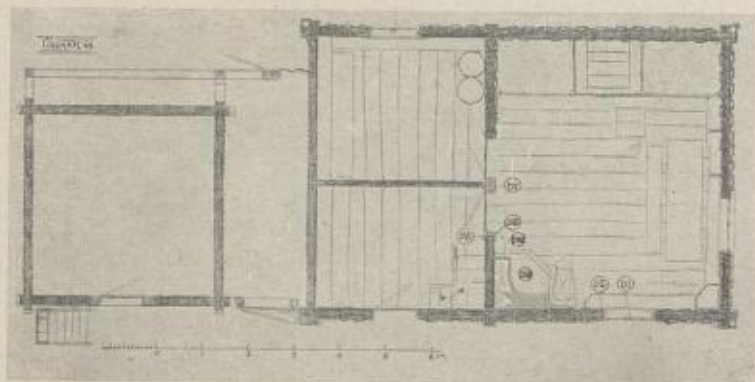
- A- Røkkbarene
- B- Skore
- C- Øryle
- D- Ømsiretti
- E- Åretretti

0 1 2 m.

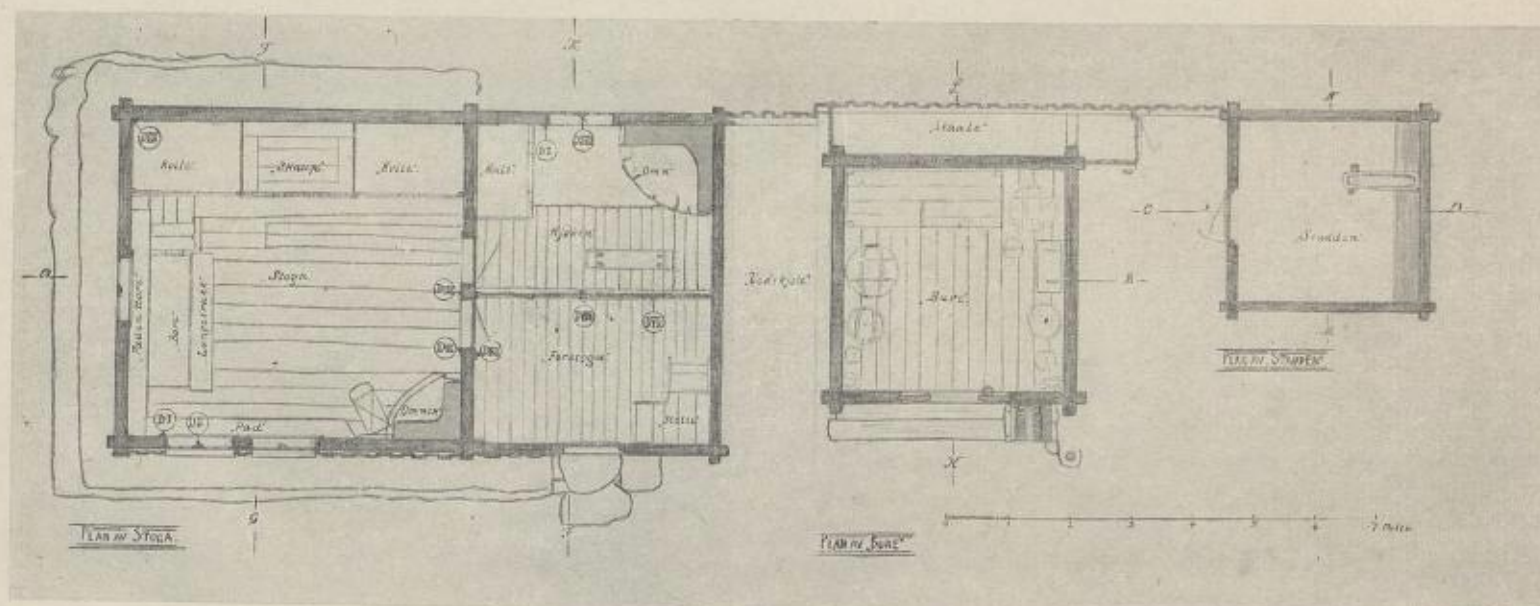
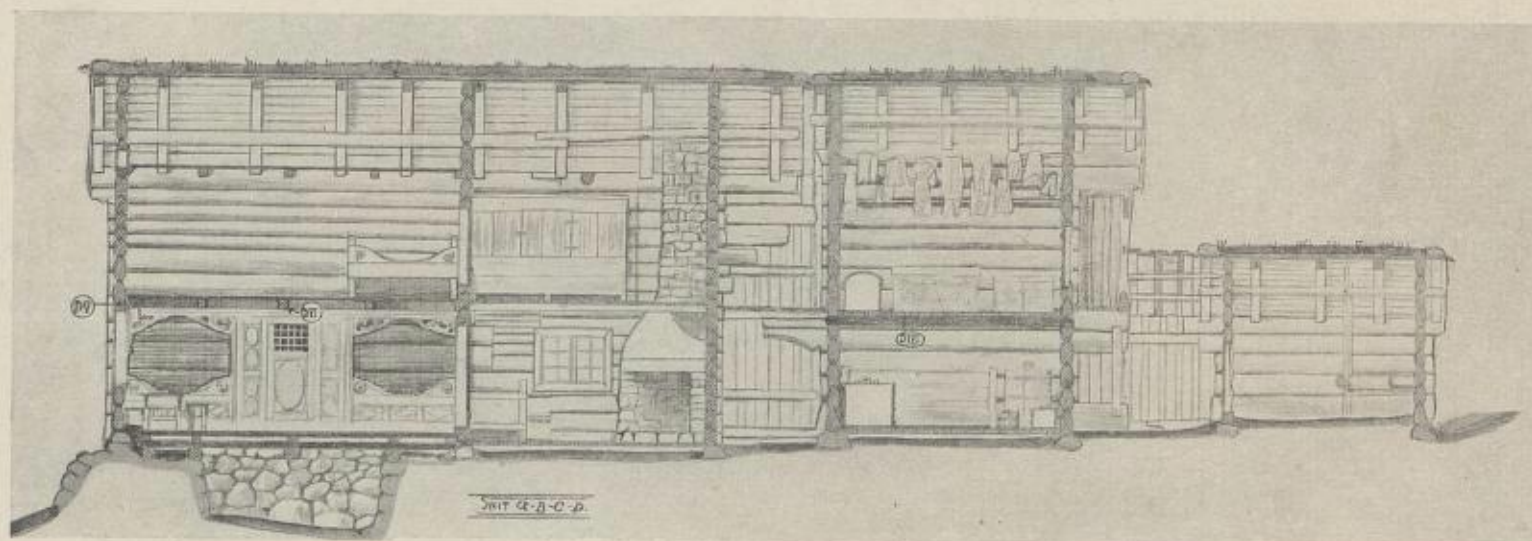
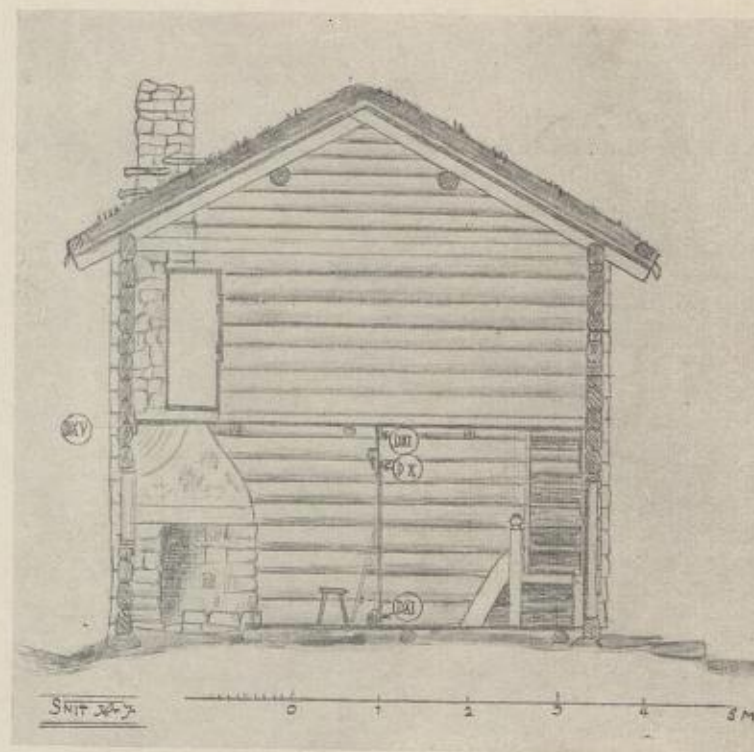
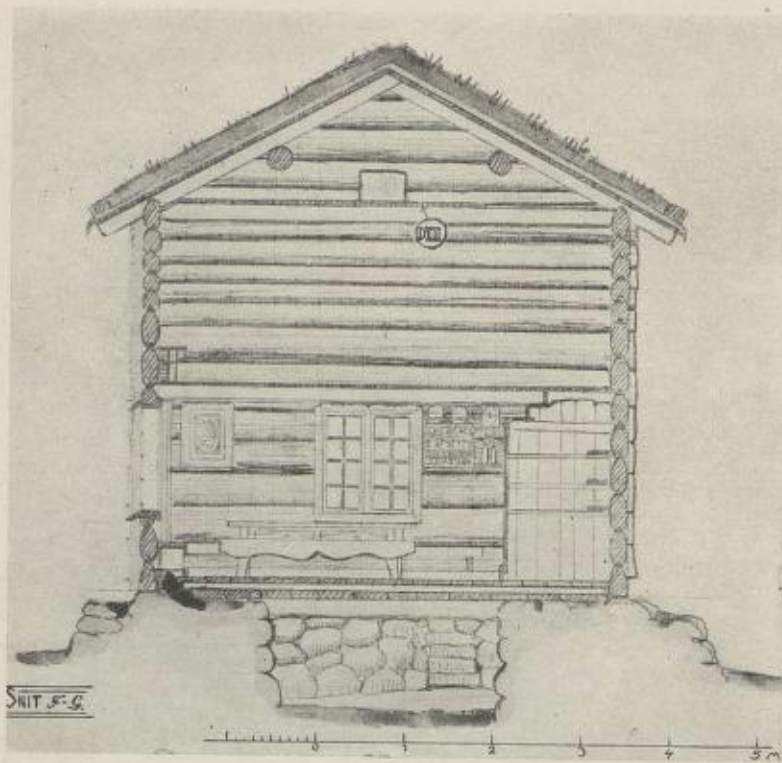
Ømne

FRAMME. B FRAA SIDA. SNIT A-B. 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 DM

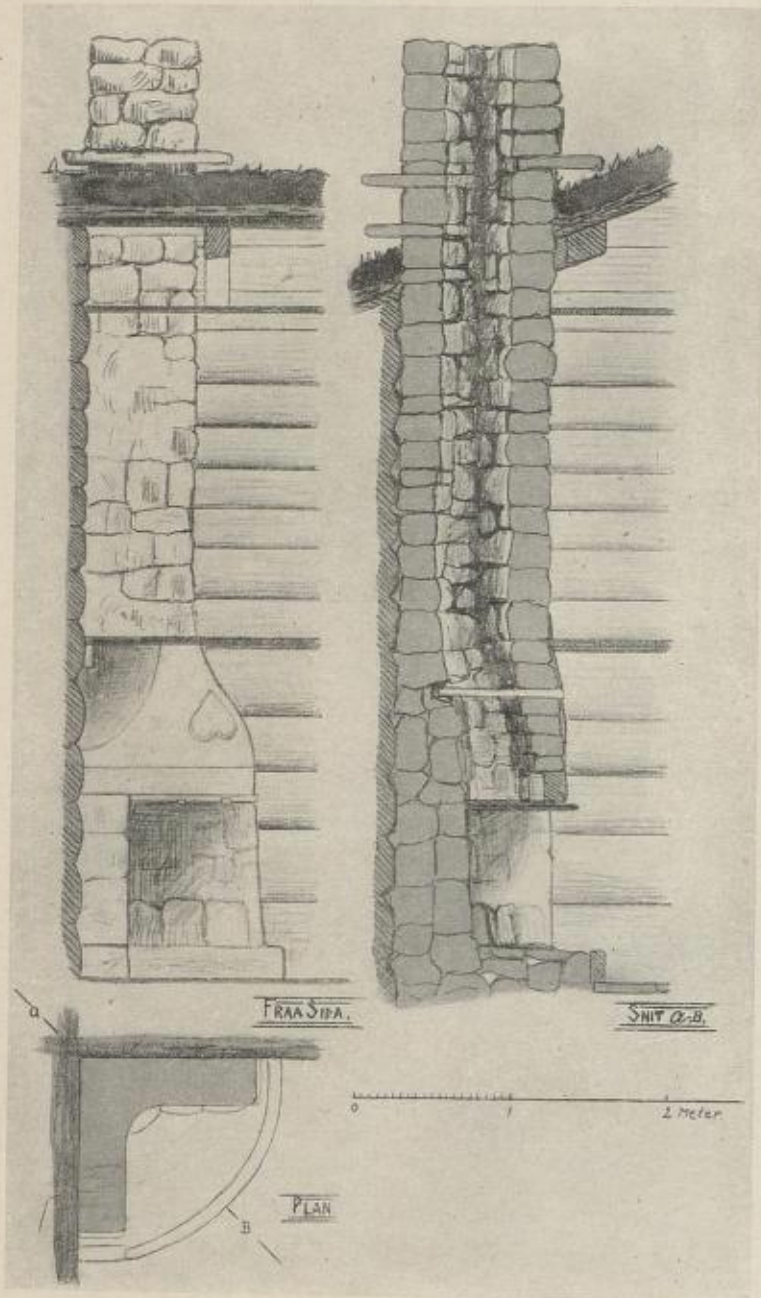

Grunnplan og detaljer fra nyestoga på Sygard Aakre, Valle. Detaljene i kvart storleik.

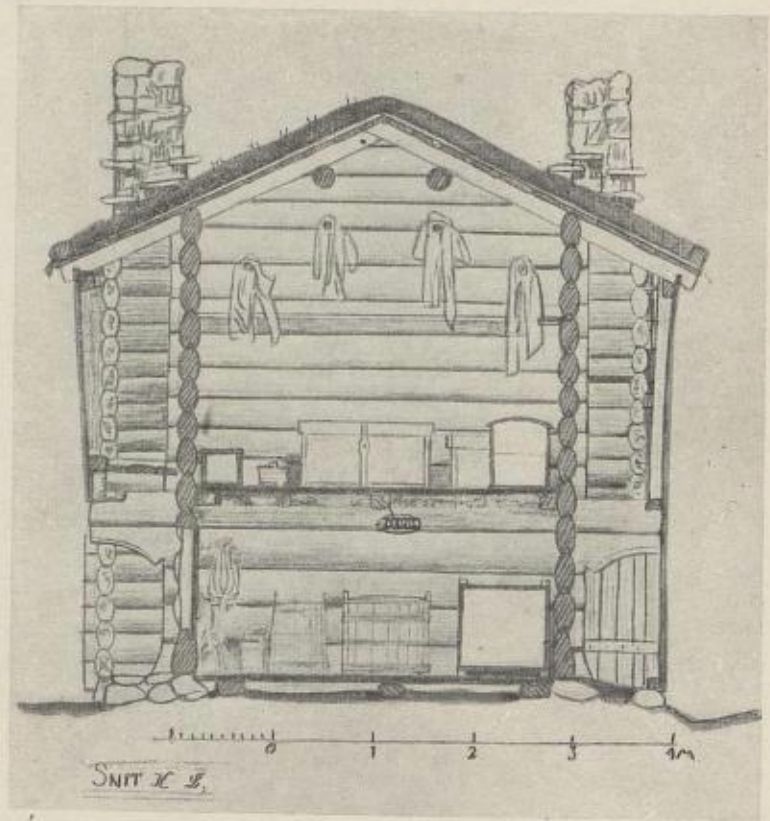
Målt av Gisle Middtun.

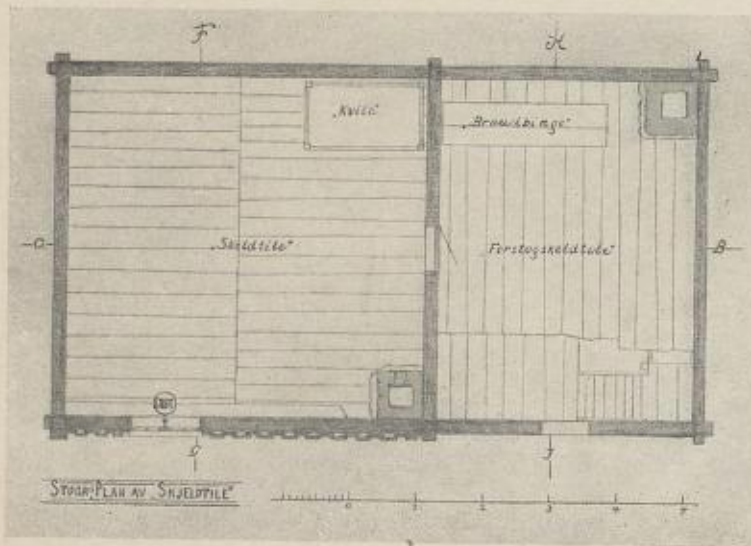
Manspann, Valle.

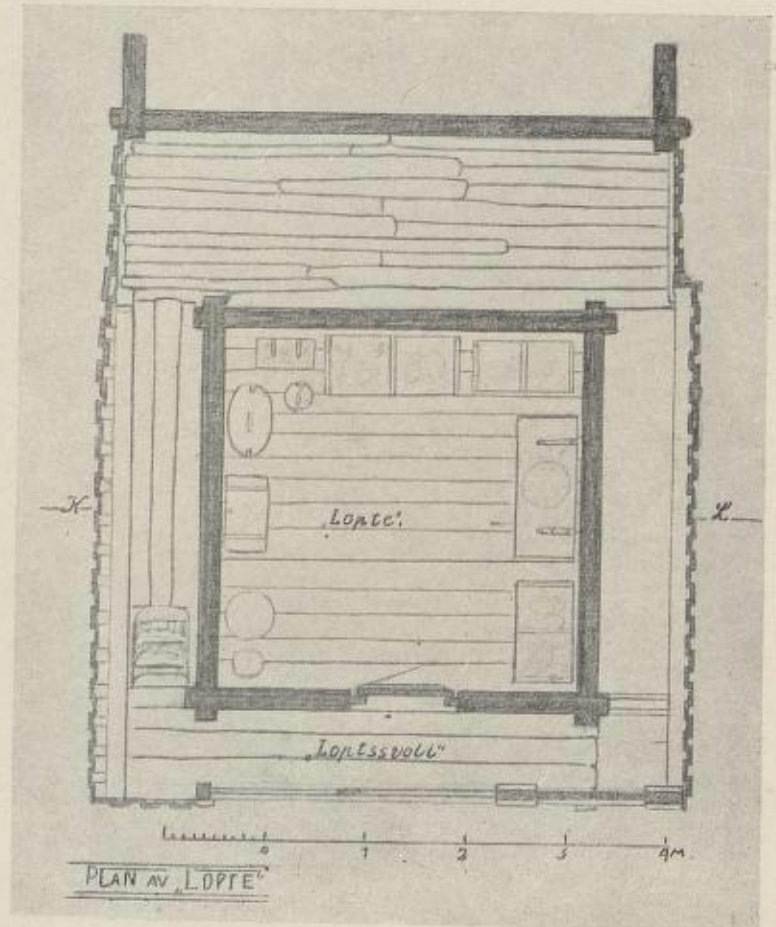
1

3

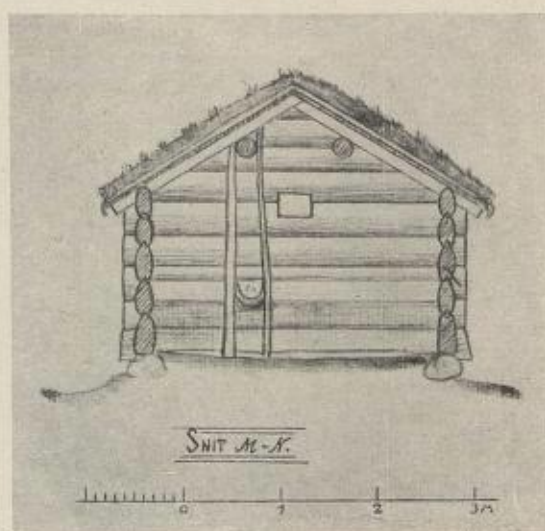
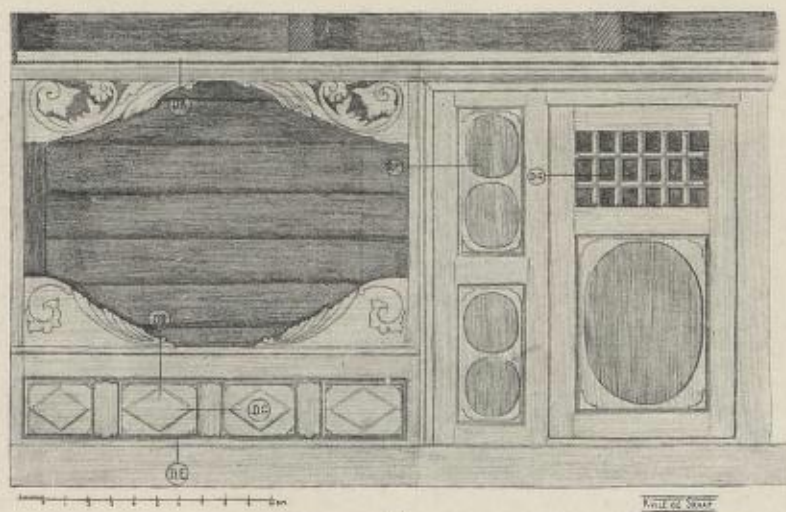
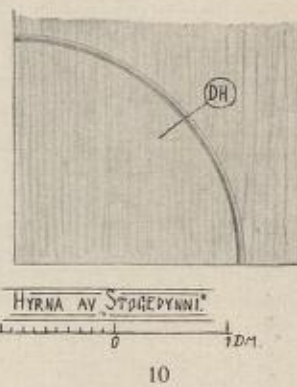
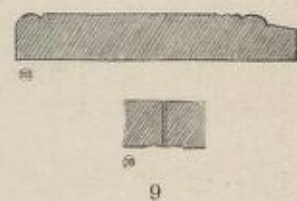
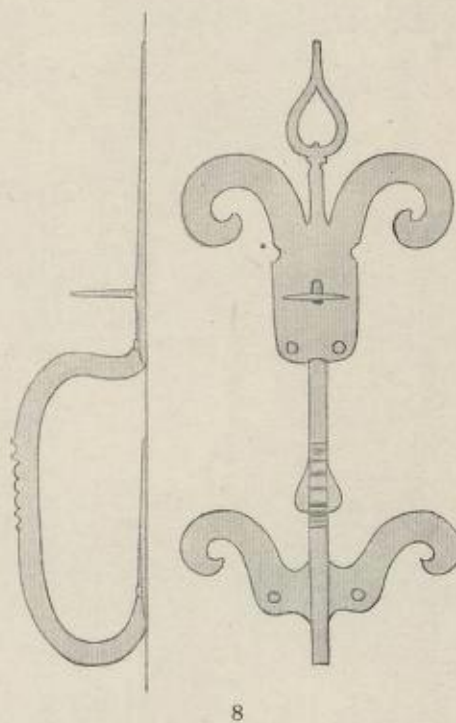
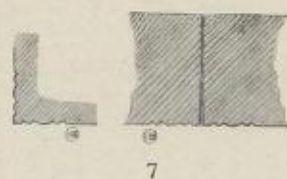
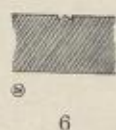
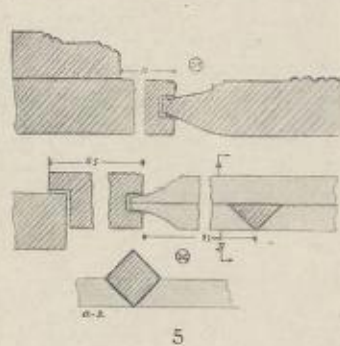
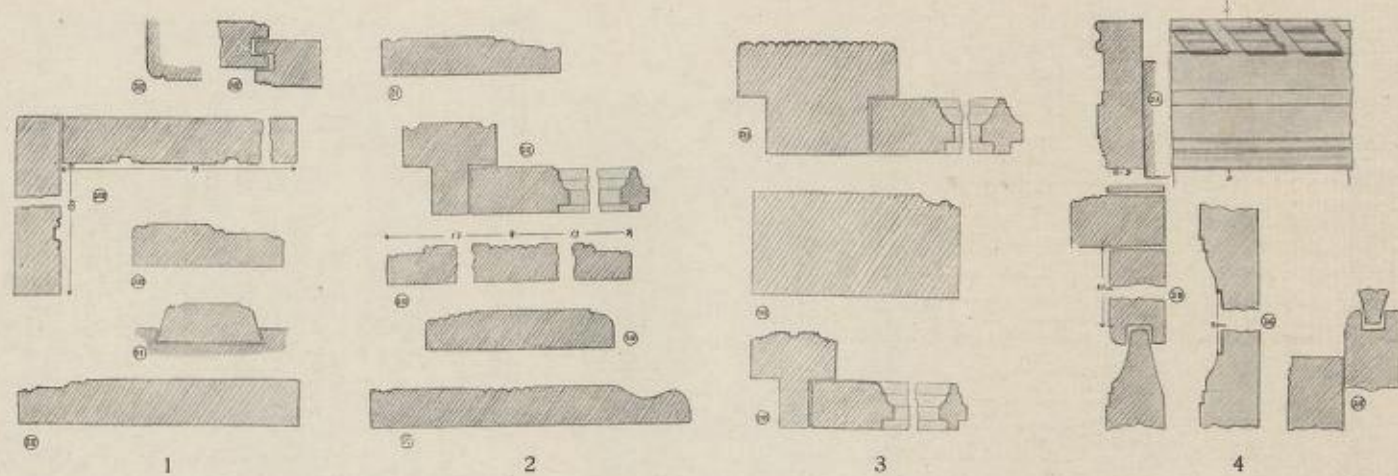

2

4

Manspann, Valle. 1 omnen i stoga. 3 snitt av loftet (Pl. 27).

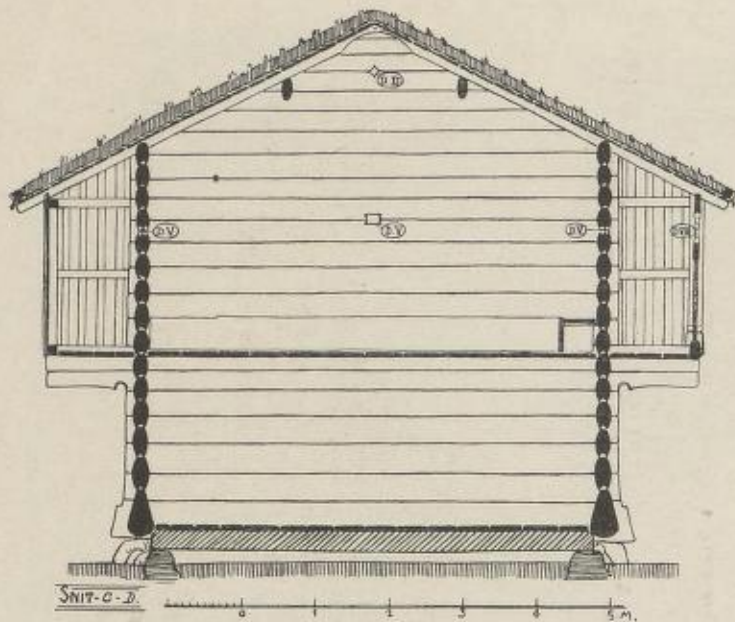
11

12

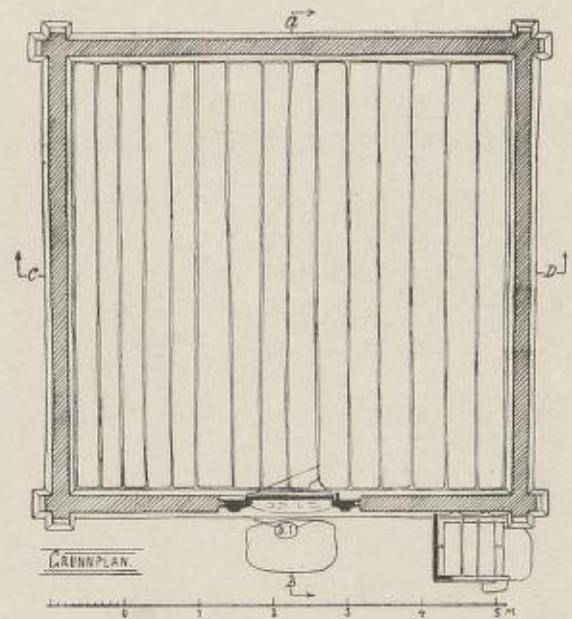
Manspann, Valle. 1, 2, 3 og 9 detaljer frå stoga, kjøkenet, forstoga og skjeldtile (Pl. 27 og 28, 2). 4 og 5 detaljer frå „kvile“ og skåp. 6 detalj av stogedøri. 7 detaljer frå loftet (Pl. 27, 3 og 28, 3). 8 klinka i stogedøri. 12 snitt av stallen (Pl. 27). Alle detaljer, der det ikkje er påsett målestokk, er i kvart storleik.

Mælt av Gisle Midttun.

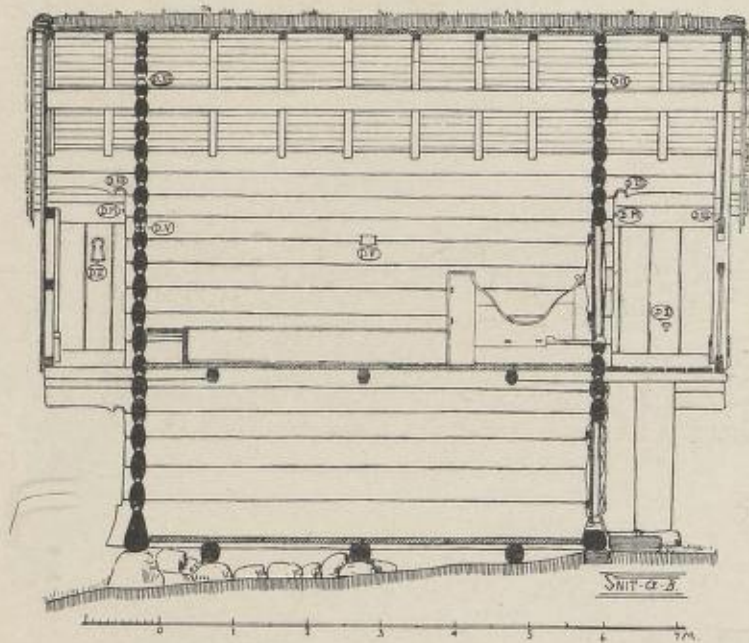

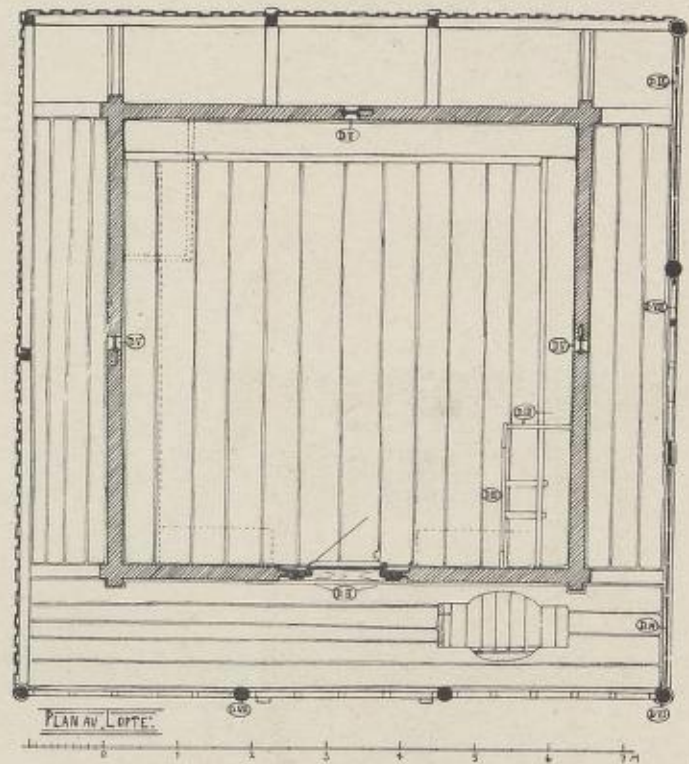
1

3

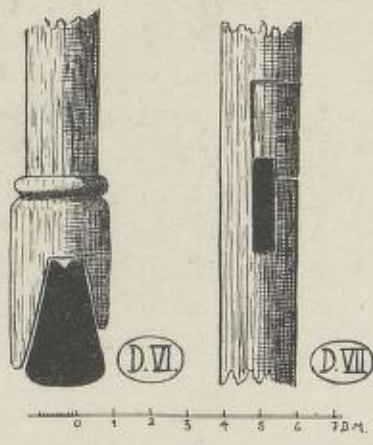
2

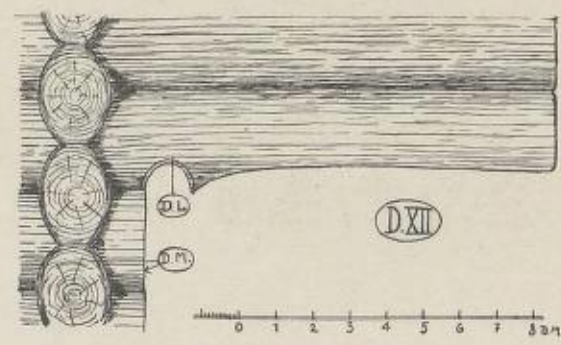
4

5

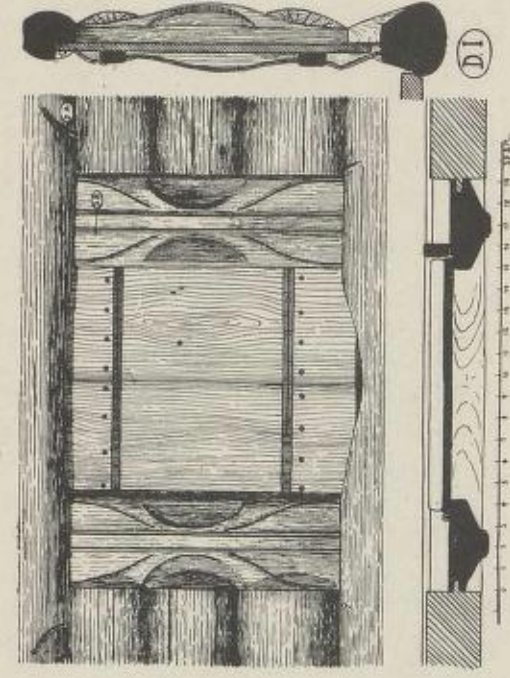
6

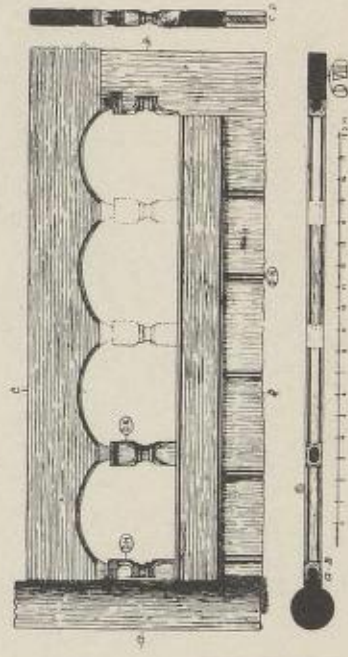
7

Loft på Haugen, Aaraksbø, Sandnes. 5 glugg i loftsvæli, st. 1:10. 6 detaljer av svalstolpane. 7 detalj av skakstokkar og stavlegjor.

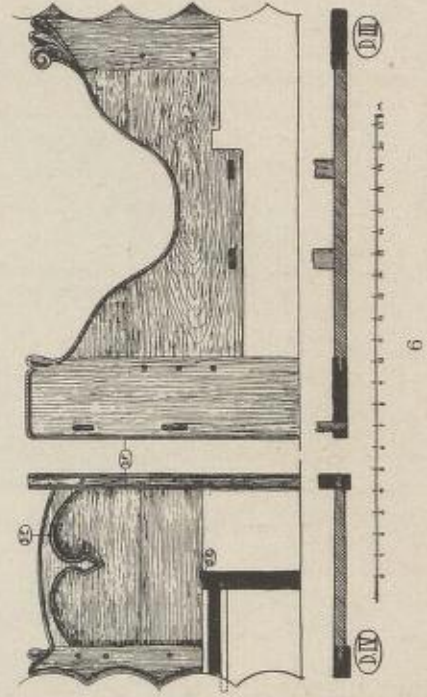
Malt av Gisle Midttun.

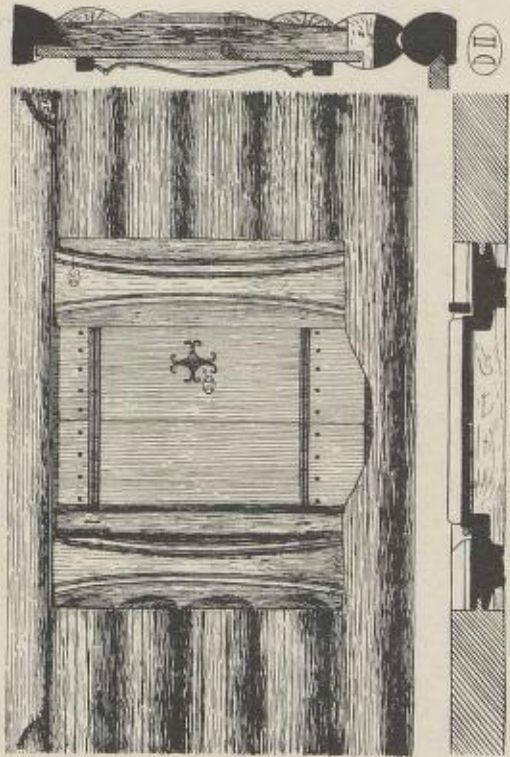
2

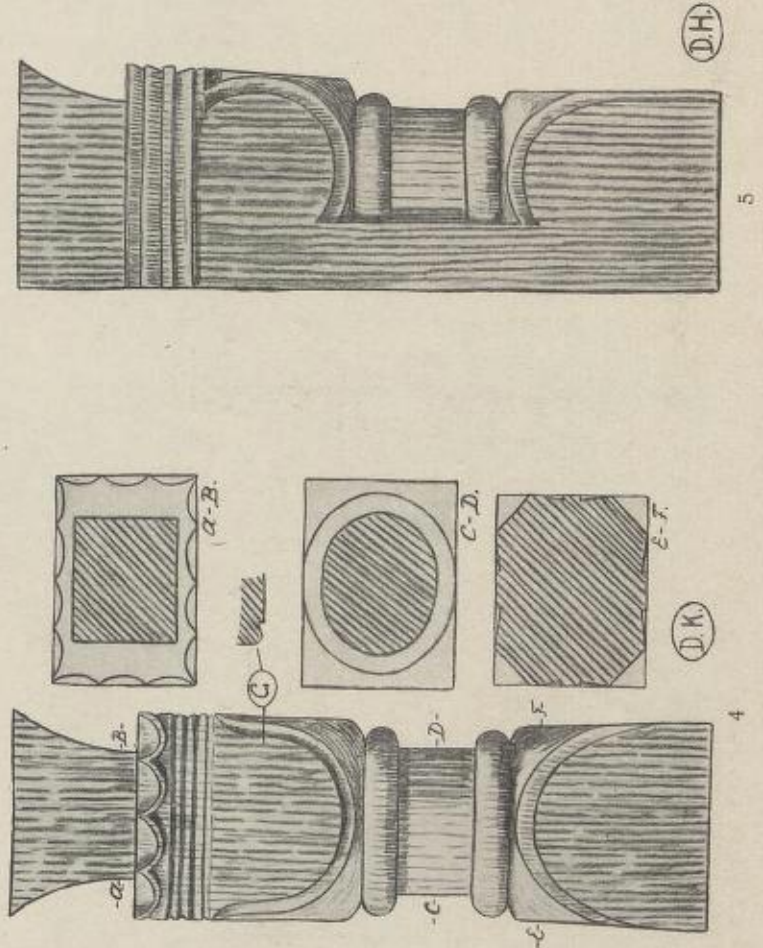
3

6

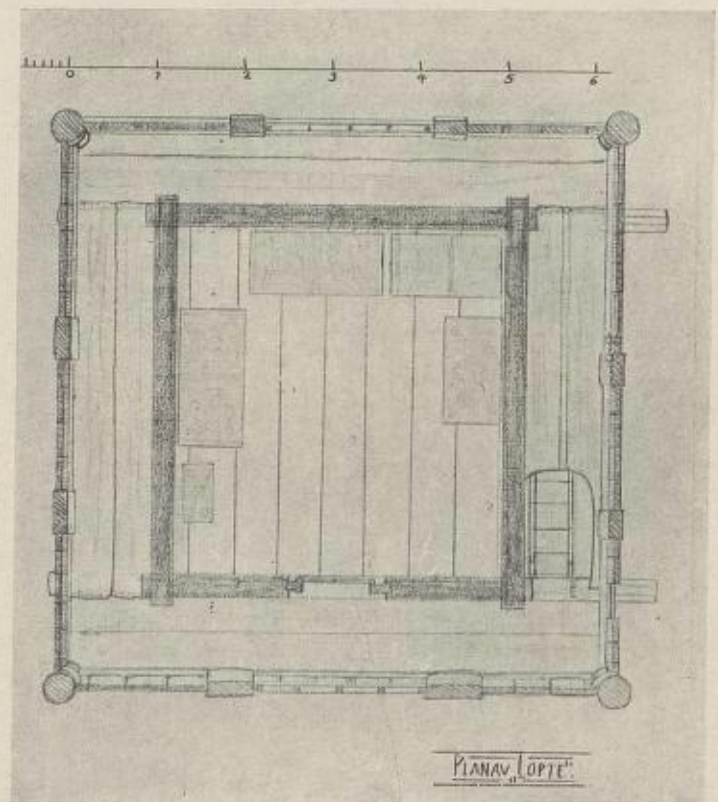
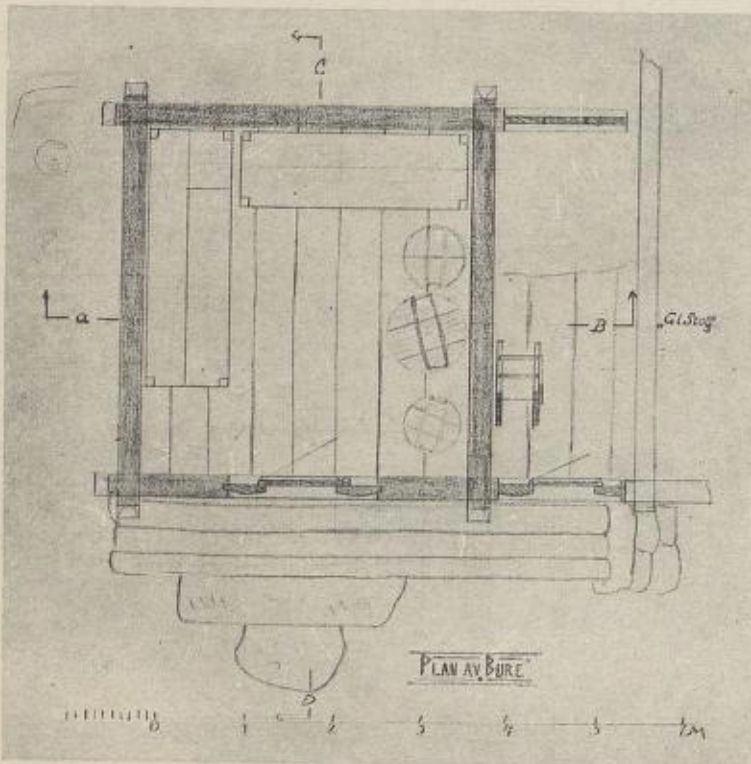
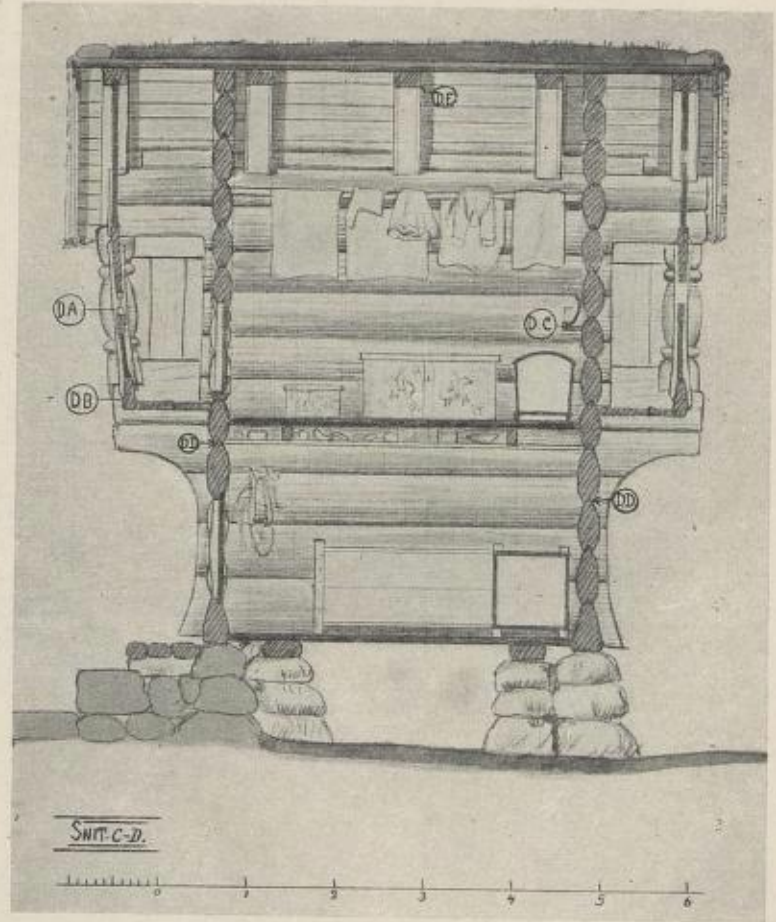
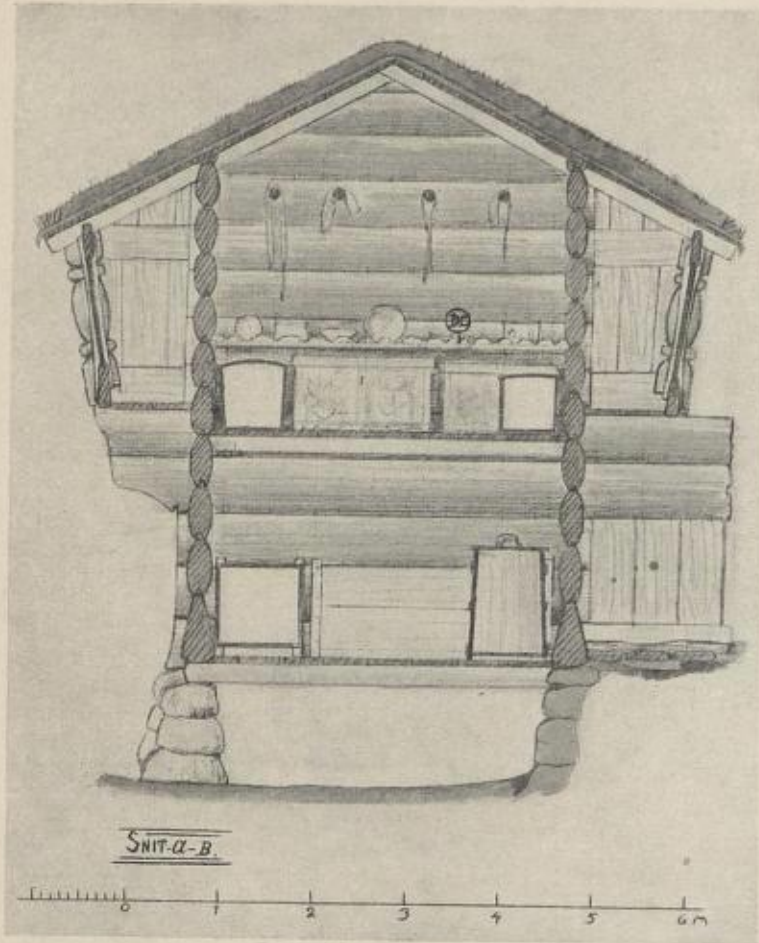

1

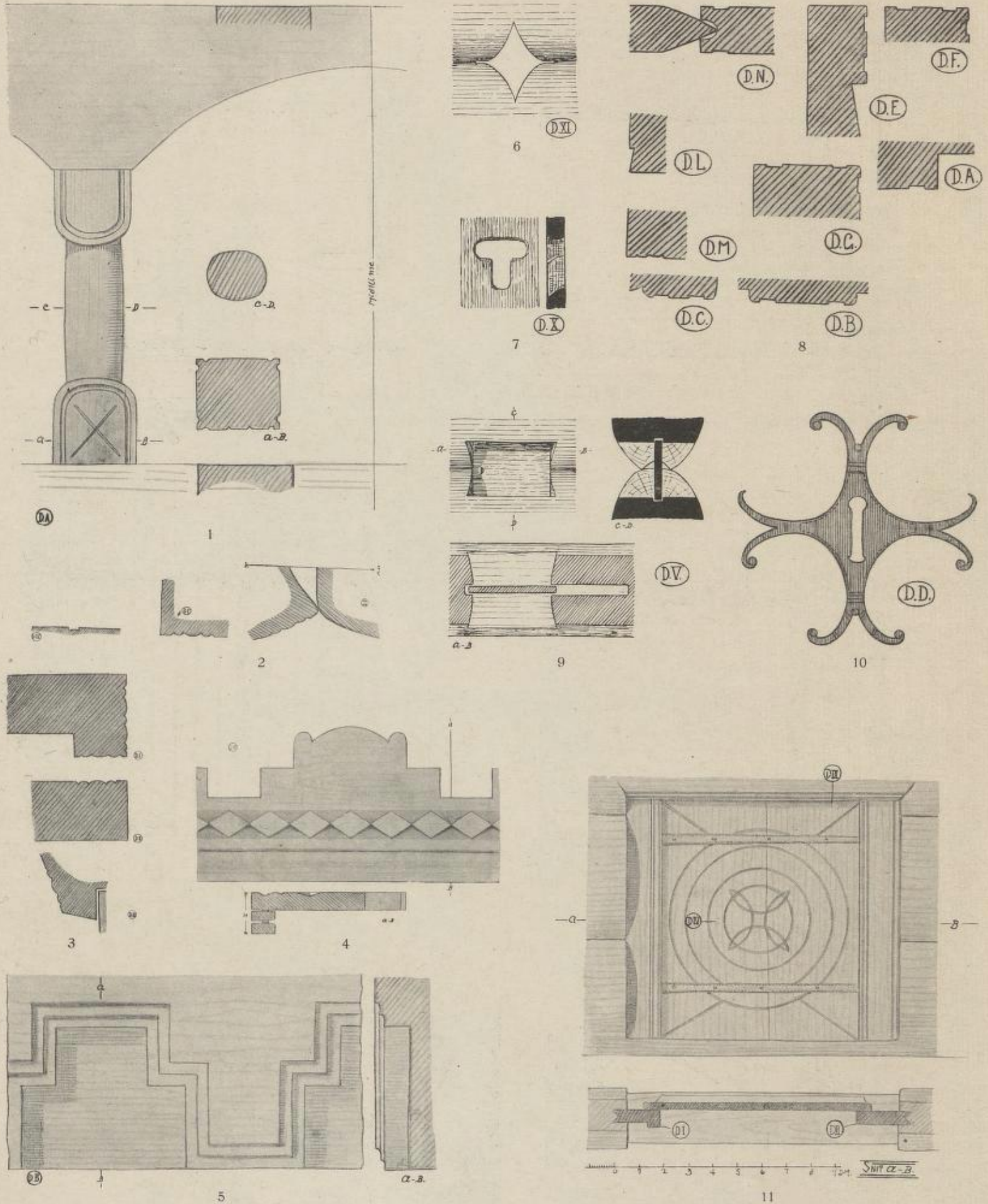
5

Loft på Haugen, Aaraksbø, Sandnes. 1 loftisdøri. 2 bursdøri. 3-5 svalgluggar med detaljer, detaljene i kvart storleik. 6 seng i loftet.

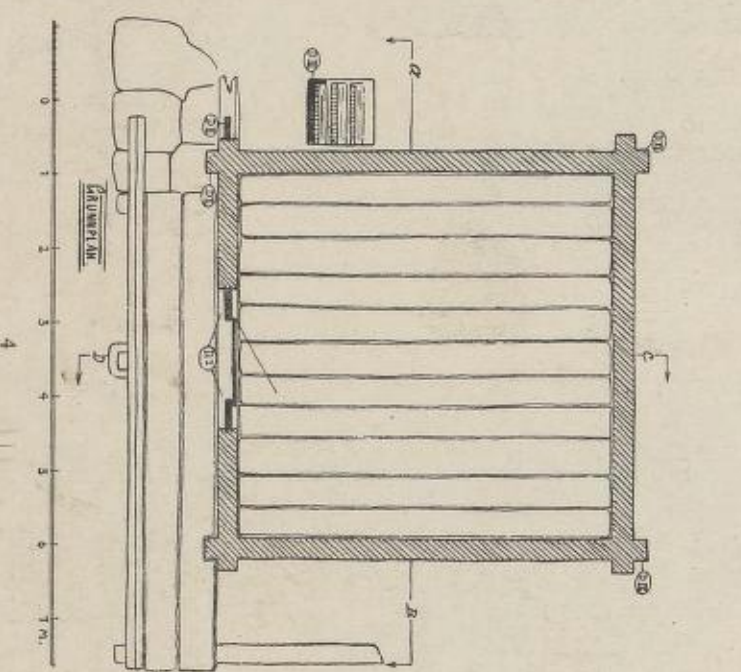
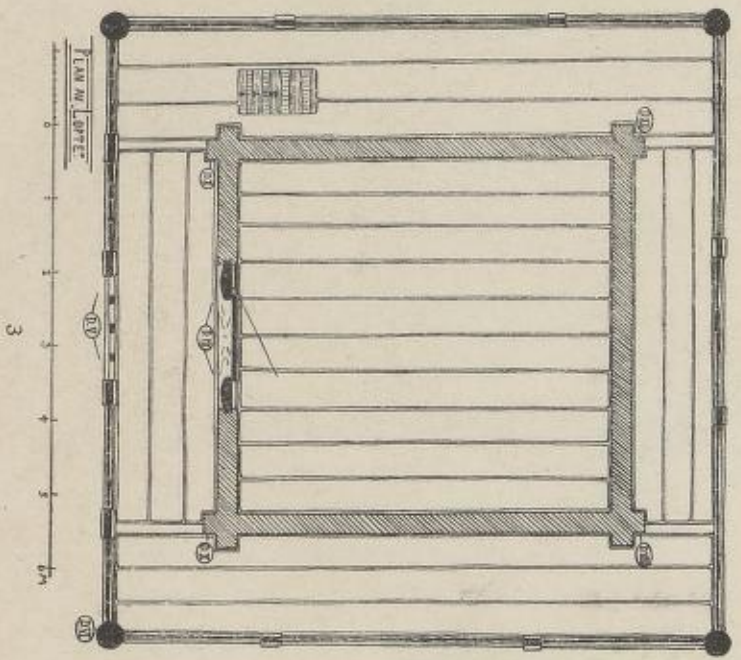
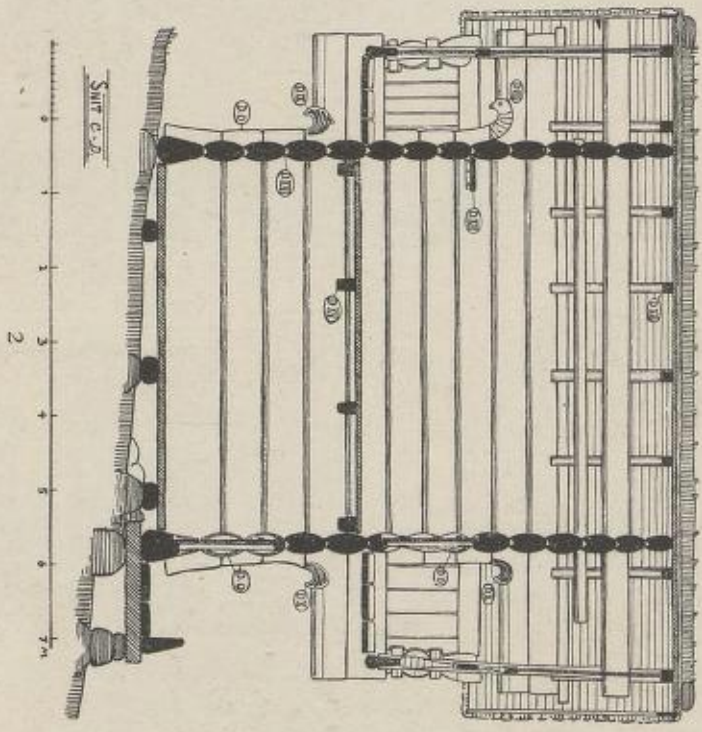
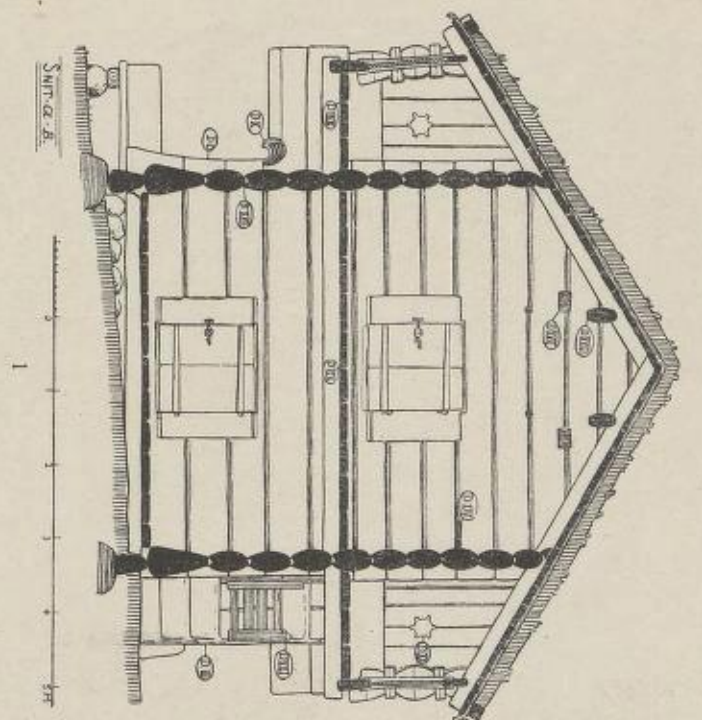
Loft på Dale, Valle.

Mælt av Gisle Midttun.

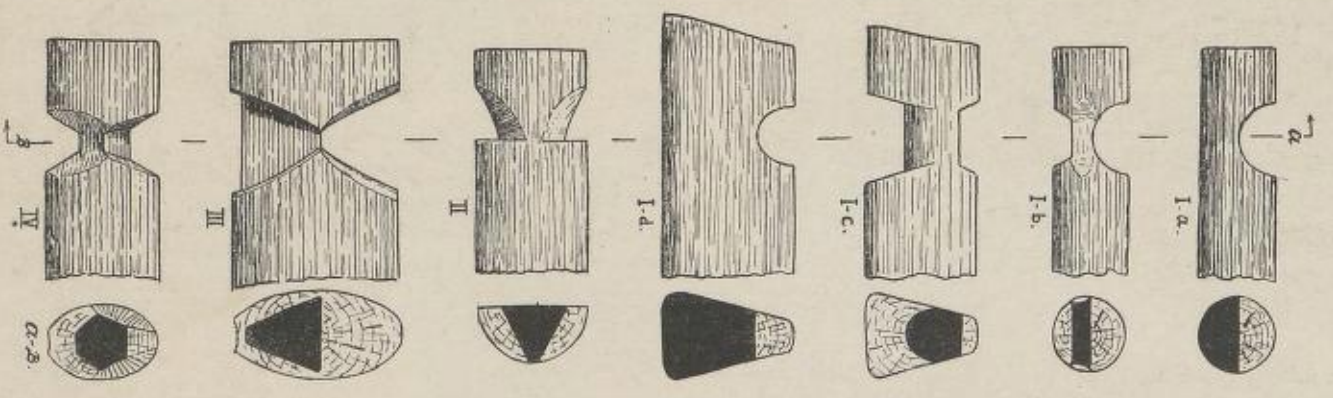

1—5 og 11 detaljer frå loftet på Dale, Valle. 1 detalj av loftsgluggane, st. 1:4. 2 detaljer av sperrone og timbra, st. 1:4. 3 detaljer av loftsdøri, st. 1:4. 4 hulle i loftet, st. 1:4. 5 detalj av svals villi til framsida, st. 1:4. 11 loftsdøri. 6—10 detaljer frå loftet på Haugen, Aaraksbø, Sandnes (Pl. 30 og 31). 6 og 9 gluggar i loftet, st. 1:10. 7 skjøteglugg (?) i svali, st. 1:10. 8 og 10 ymse detaljer frå svali, dørene og loftseingi, st. 1:4.

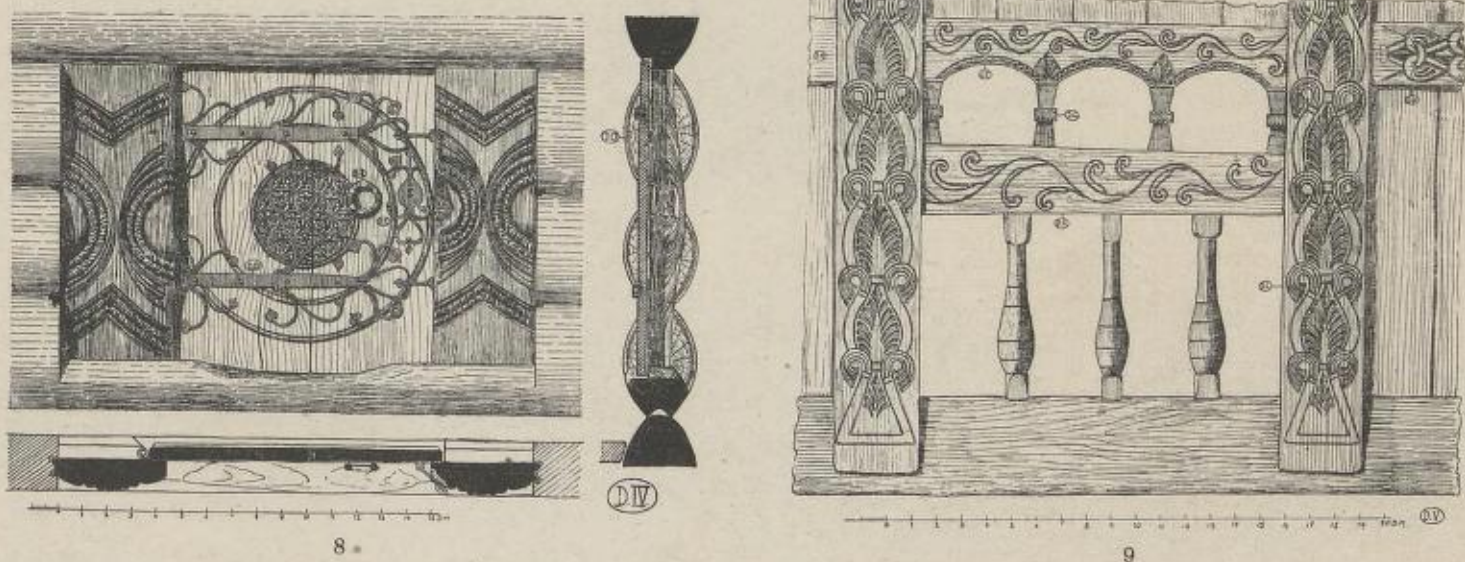
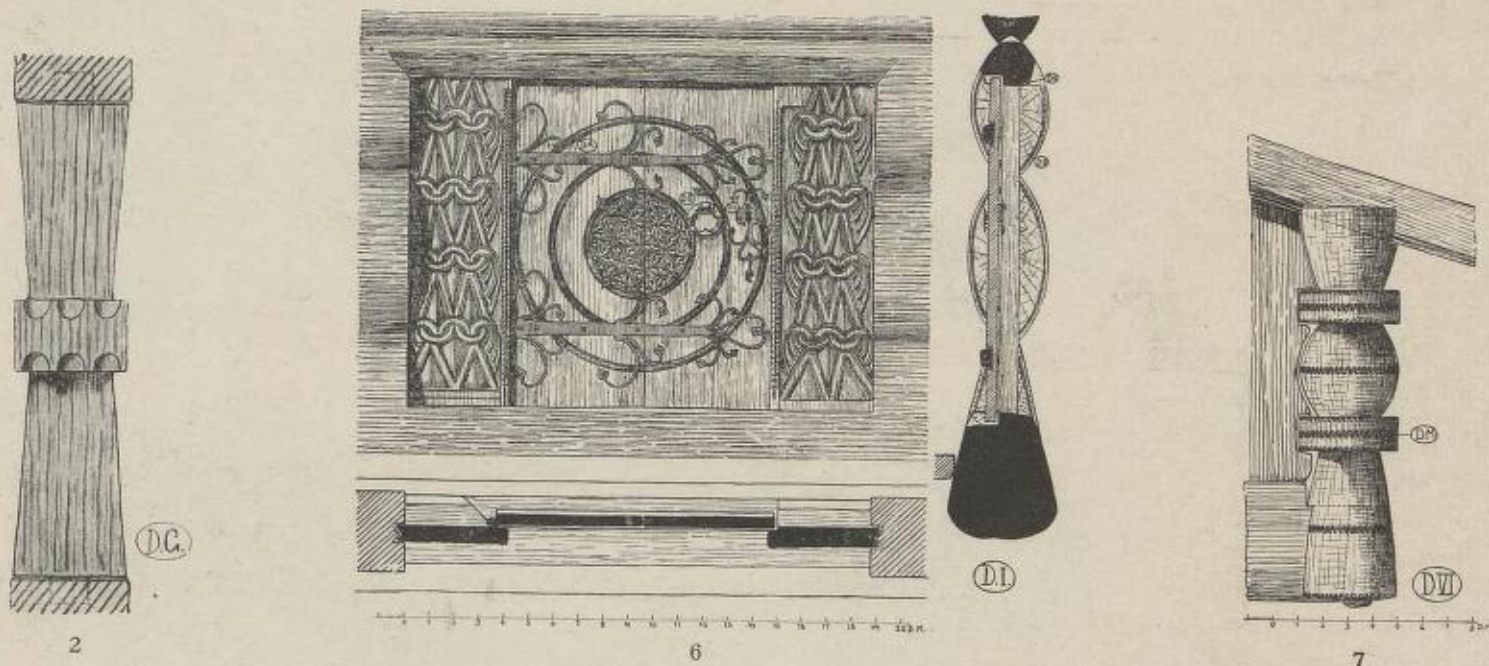
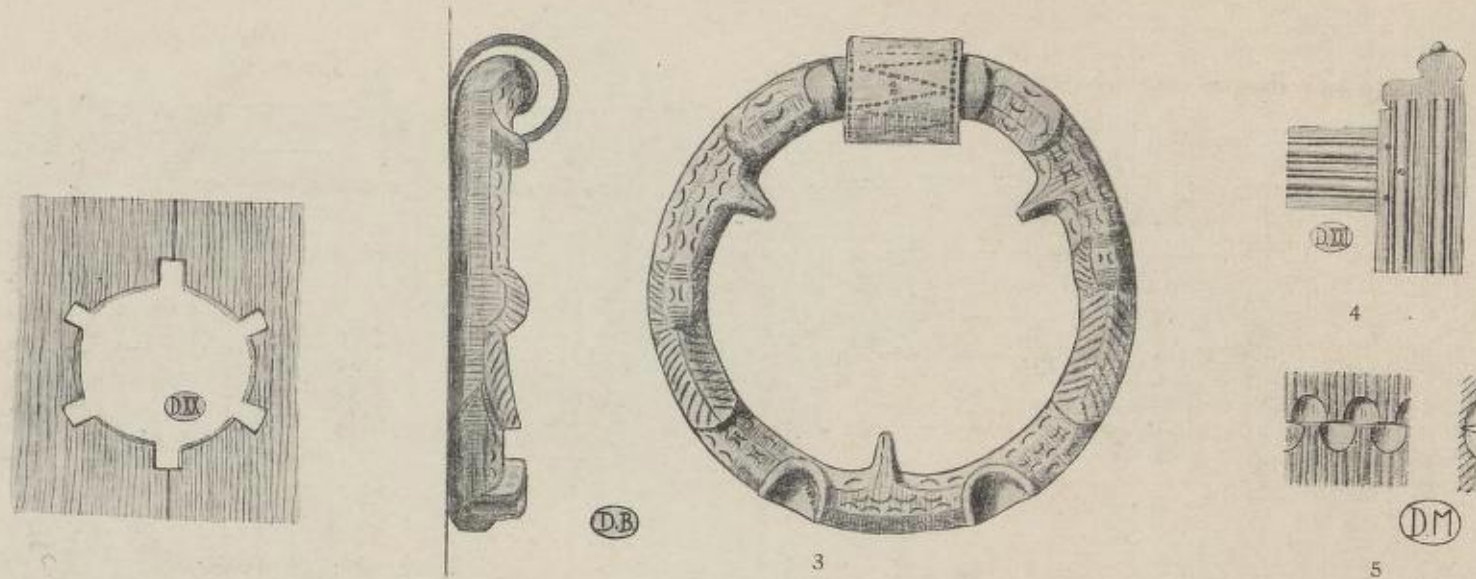
Mælt av Gisle Midttun.

1—4 Oseloftet, Aunstad, no på Norsk Folkemuseum. 5 lafteknutar i Setesdal.

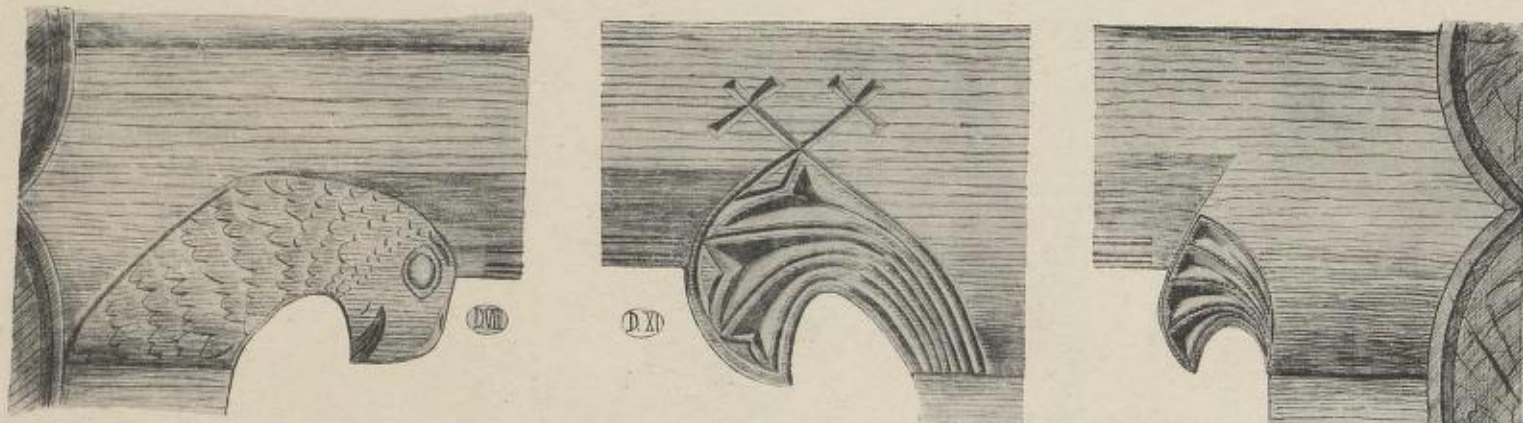

5 Møkk av Gisle Midtun.

Detaljer frå Oselloftet. 1 glugg i svali (Pl. 34,1), st. 1:4. 2 detalj frå framsvali (sjå 9), st. 1:4. 3 dørringen (sjå 6 og 8), st. 1:2. 4 detalj av grind i tropi (Pl. 34, 1) st. 1:4. 5 detalj frå hyrnestolpane i svali (sjå 7), st. 1:4. 6 bursdøri. 7 hyrnestolpe. 8 loftsdøri. 9 gluggane i framsvali.

Mælt av Gisle Midttun.

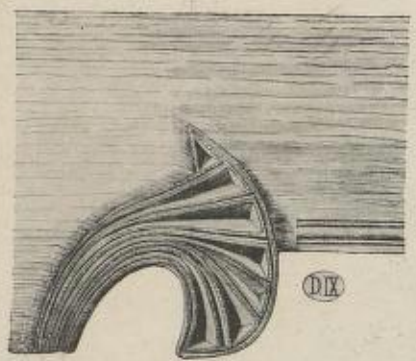

1

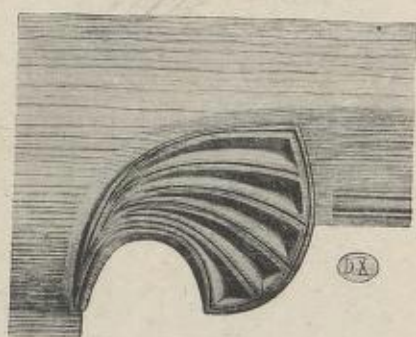
2

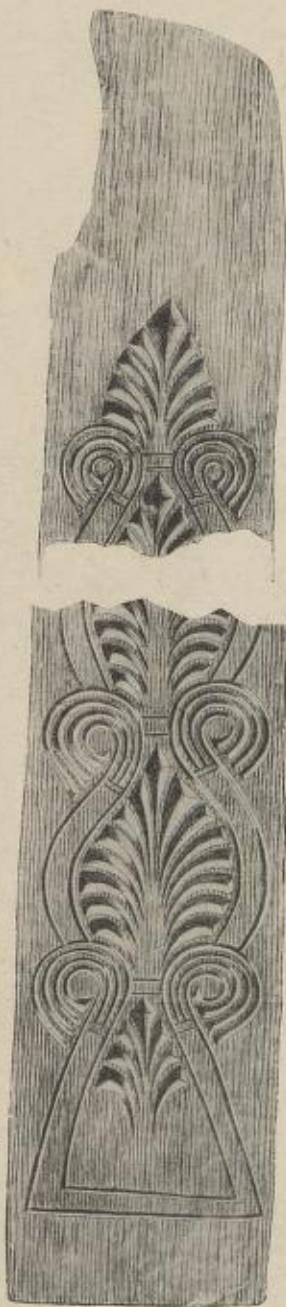
5

3

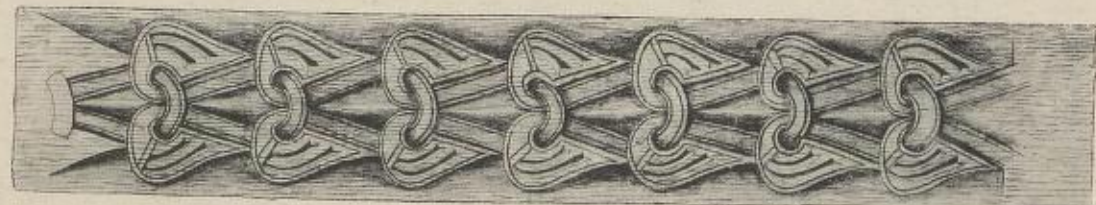
4

6

7

8

9

DL

DM

DN

DI

DX

DA

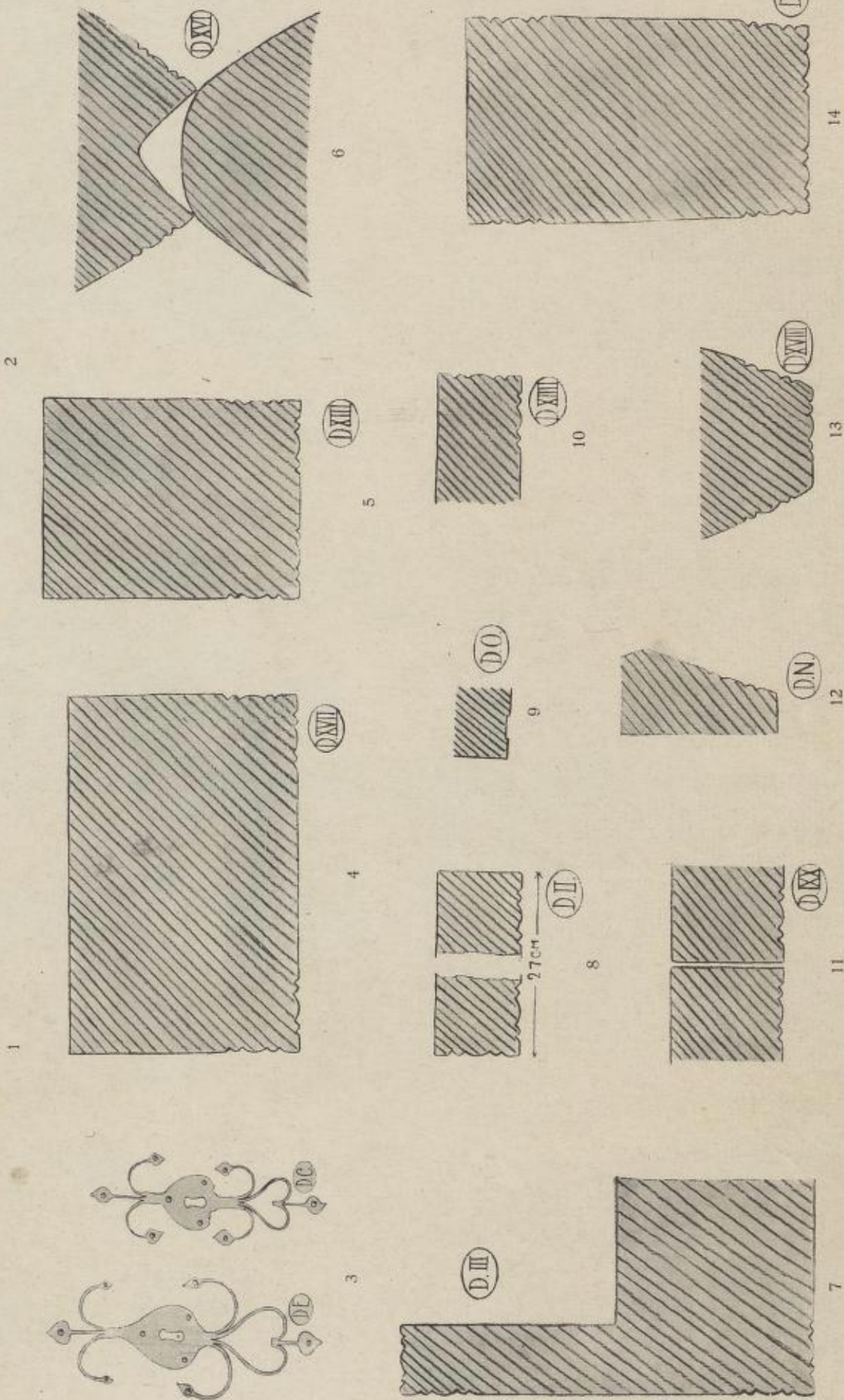
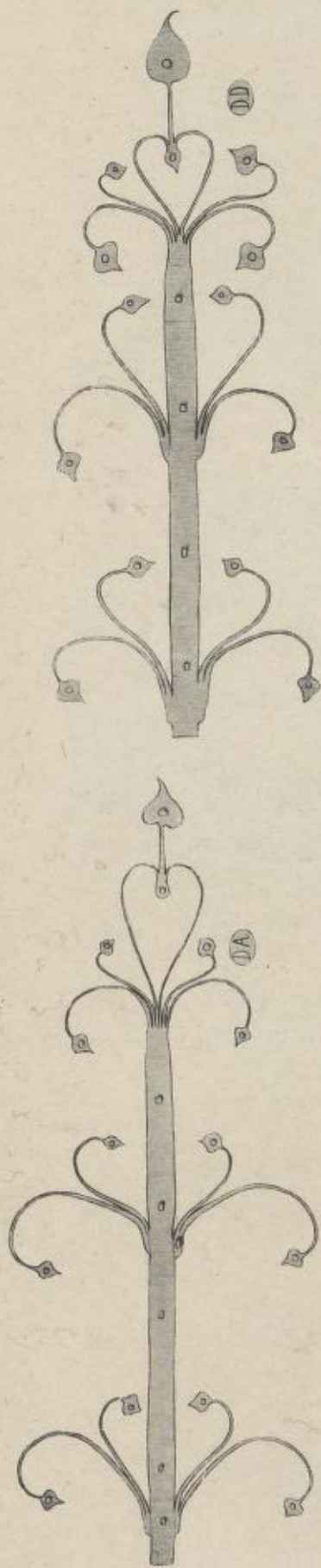
DF

DH

DK

Detaljer frå Osellofter, st. 1:10. 1—5 skakstokkar og stavlegjor (Pl. 34). 6—9 detaljer frå framsvali (Pl. 35, 9).

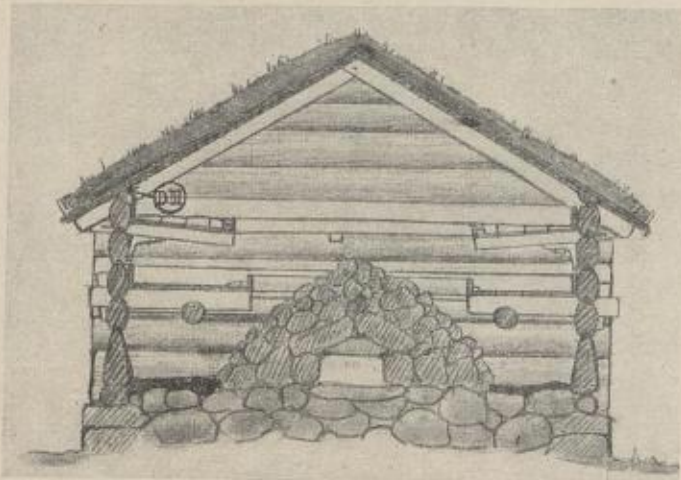
Målt av Gisle Midtun.

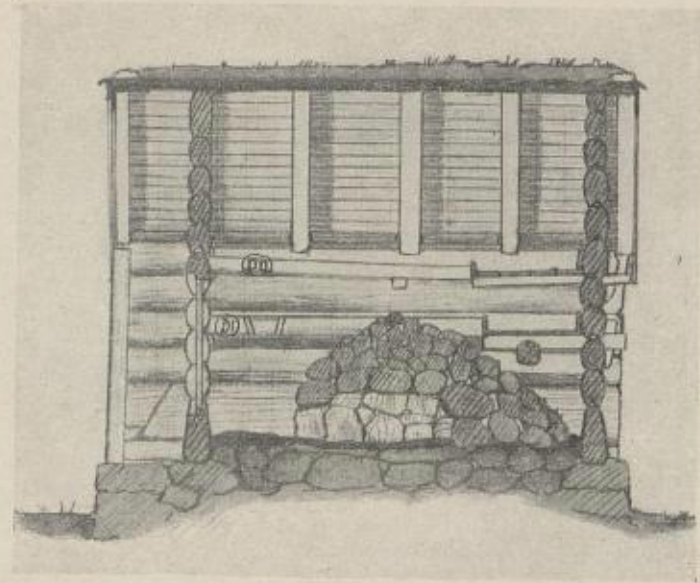
Detaljer frå Oseloftet. 1—3 hardjarn og lykleskrjå (Pl. 35, 6 og 8), st. 1: 10. 4, 5, 13 og 14 snitt av simsar, sperror, åsar og bjelkar (Pl. 34, 1 og 2), st. 1: 4. 6 og 9 snitt av timbra (Pl. 34, 1 og 2), st. 1: 2. 7 detalj av troppi (Pl. 34, 1 og 3), st. 1: 4. 8 snitt av stolpen under svali (Pl. 34, 4), st. 1: 4. 10 snitt av hyllone i loftet (Pl. 34, 1 og 2), st. 1: 4. 11 snitt av golvet i loftet (Pl. 34, 1), st. 1: 4. 12 snitt av stokken yver bursdøri (Pl. 35, 6), st. 1: 4.

Målt av Gisle Middtun.

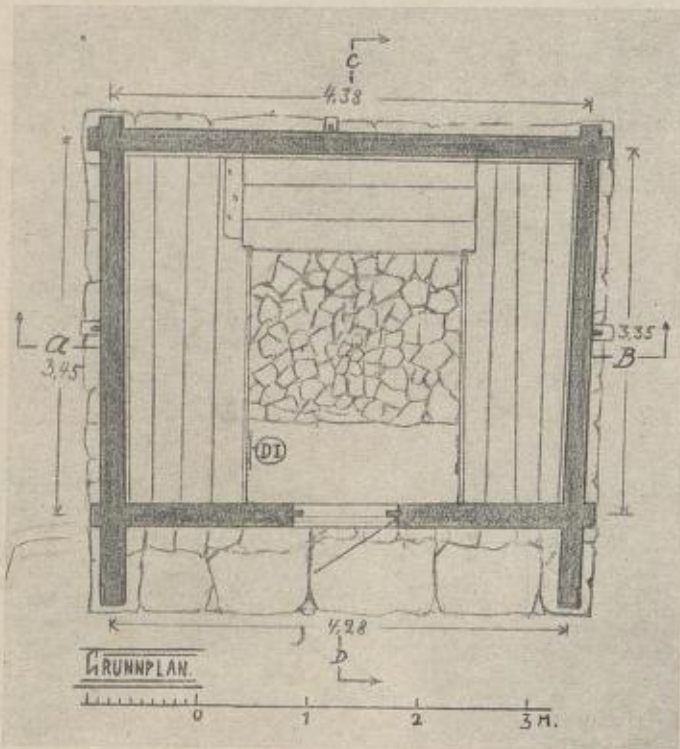

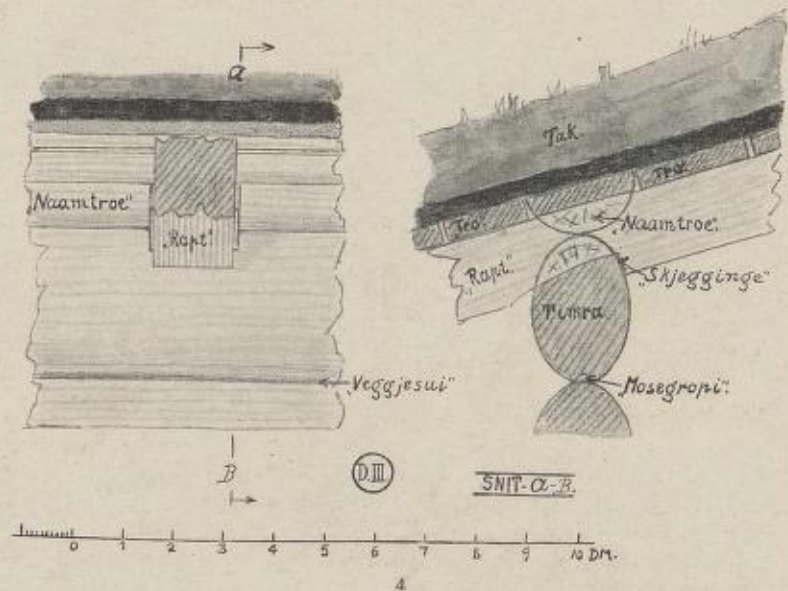
1

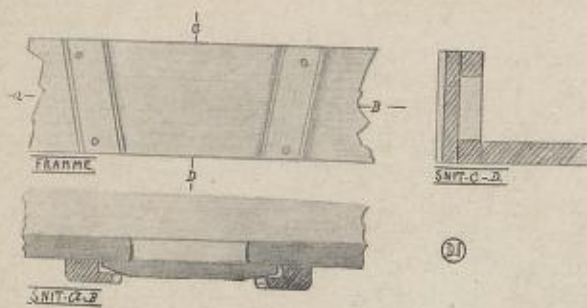
2

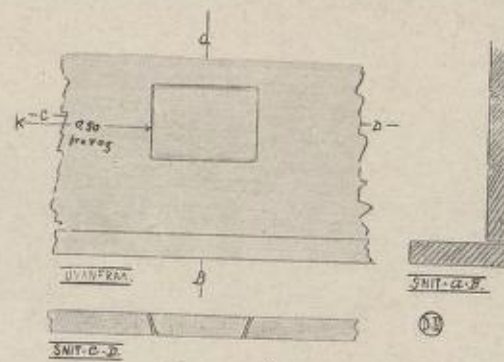
3

4

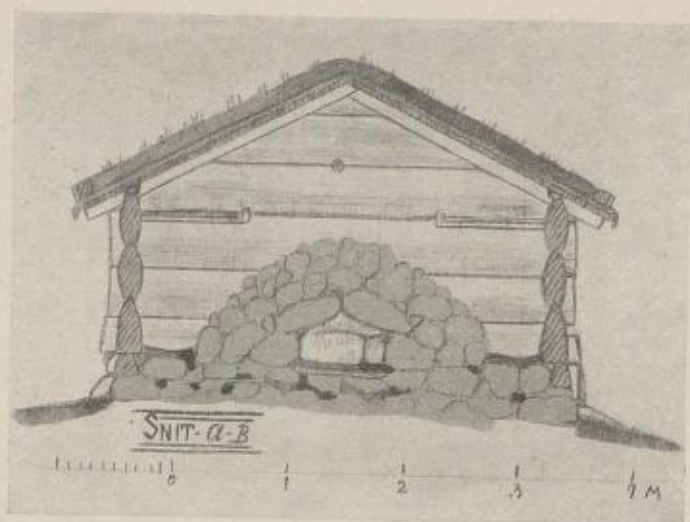
5

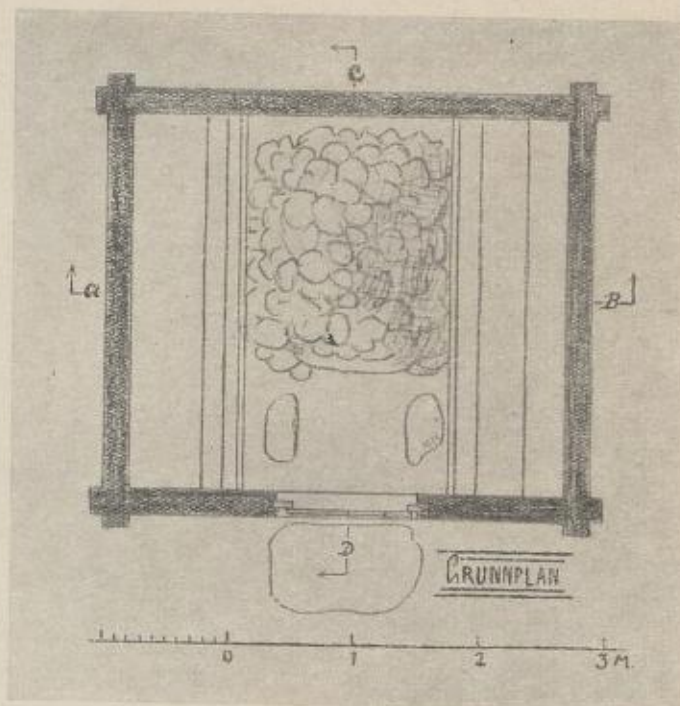
6

Basstoge, Rike, Valle. 4 detalj av veggen og taket. 5 kornluka i nedste pallen (sjå 2 og 3), st. 1:4. 6 kornluka i øvste pallen (sjå 2), st. 1:4.

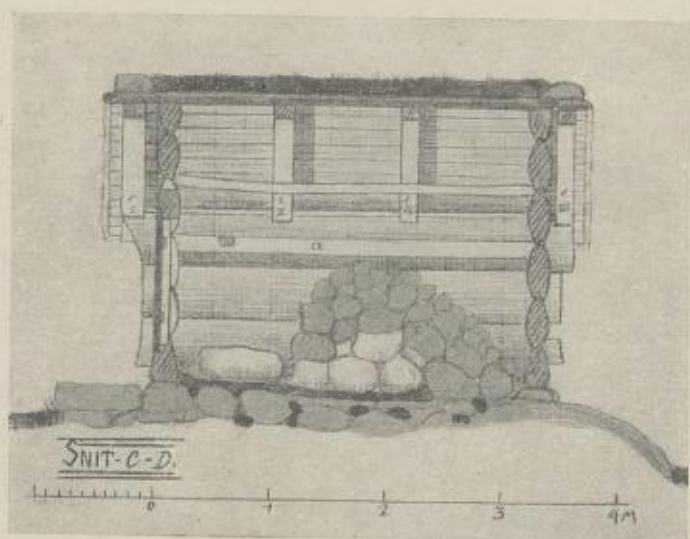
Mølt av Gisle Midttun.

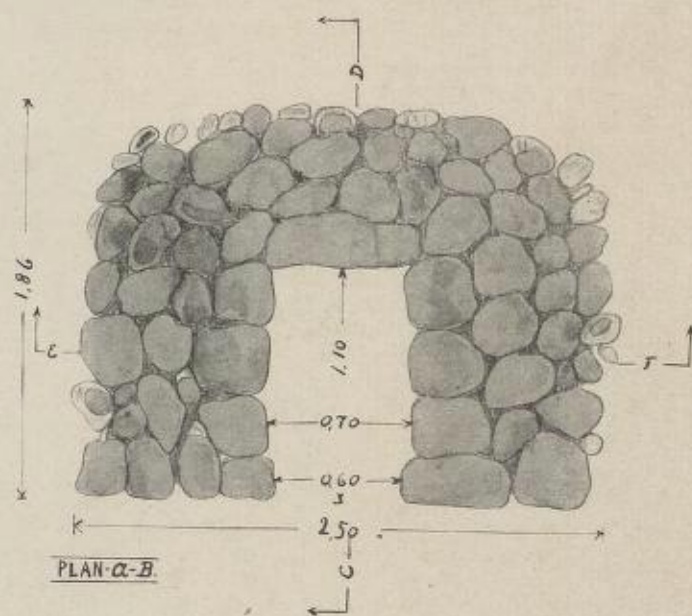
1

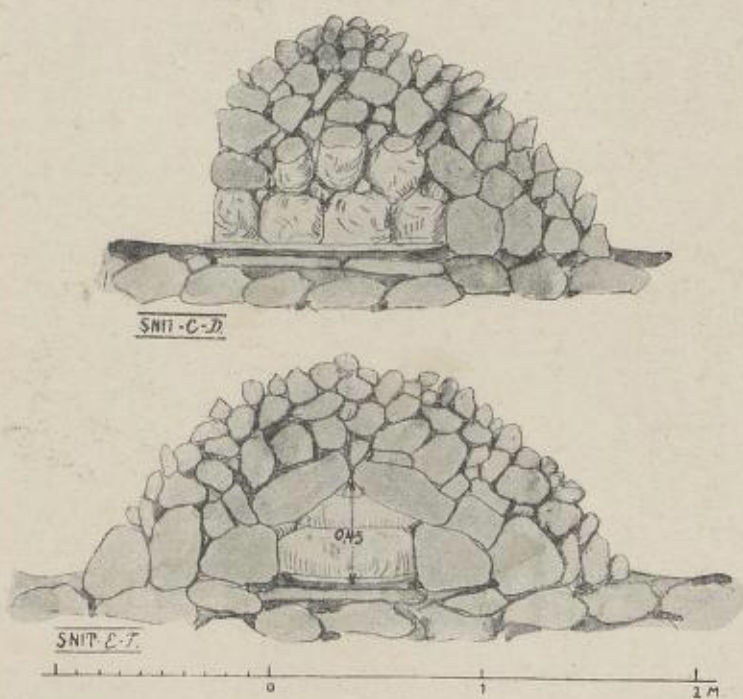
2

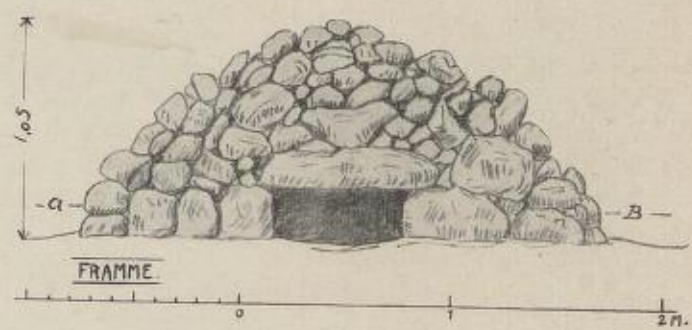
3

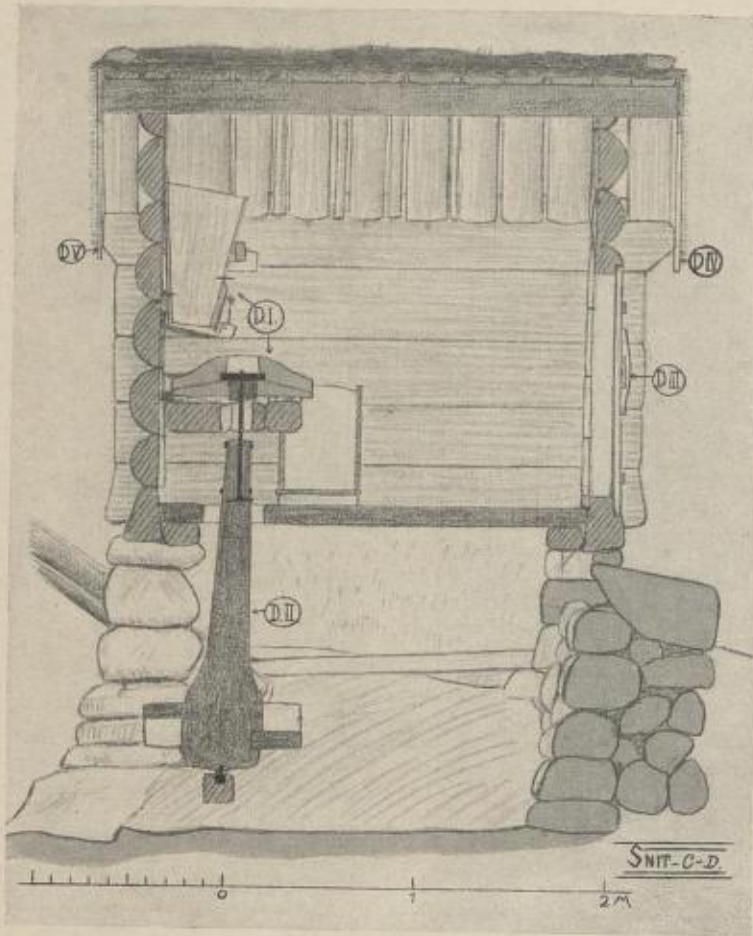

4

5

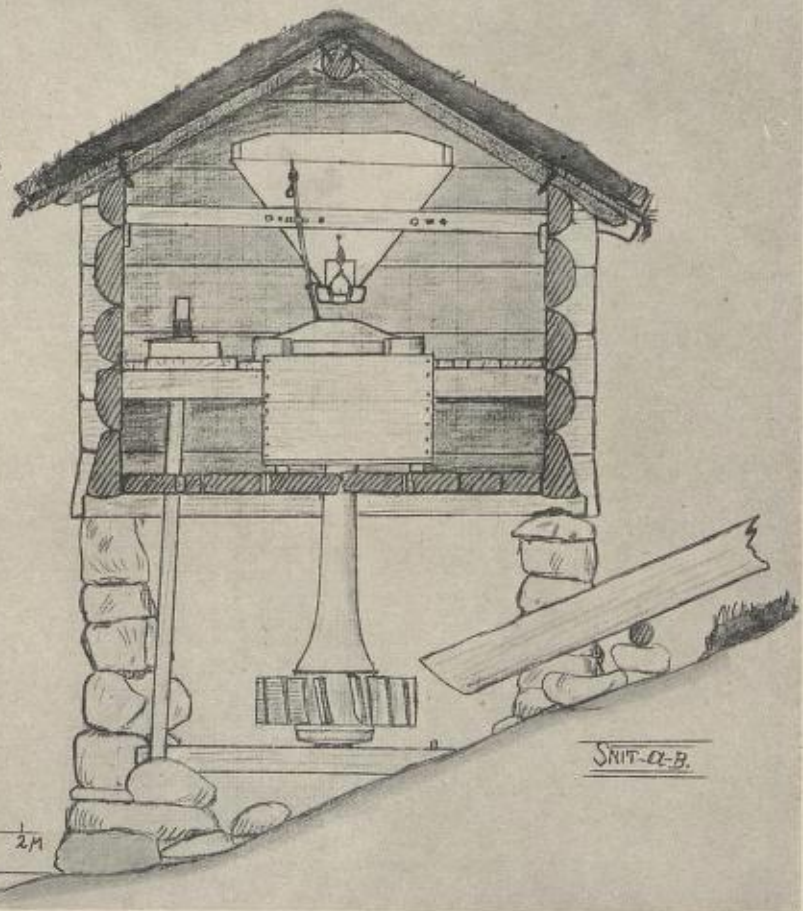
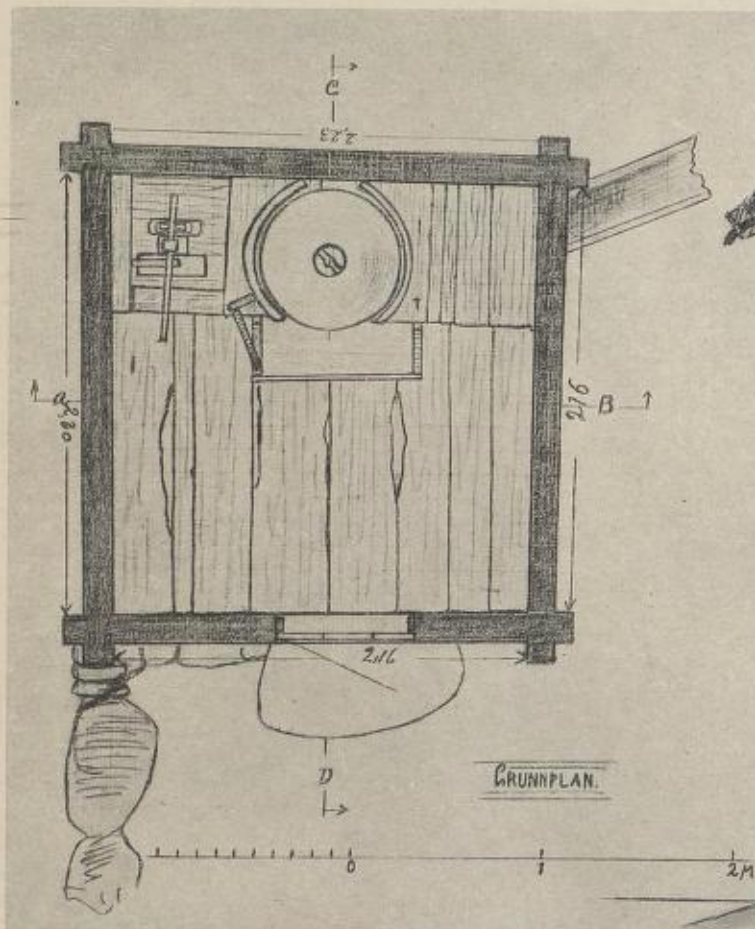
1

4

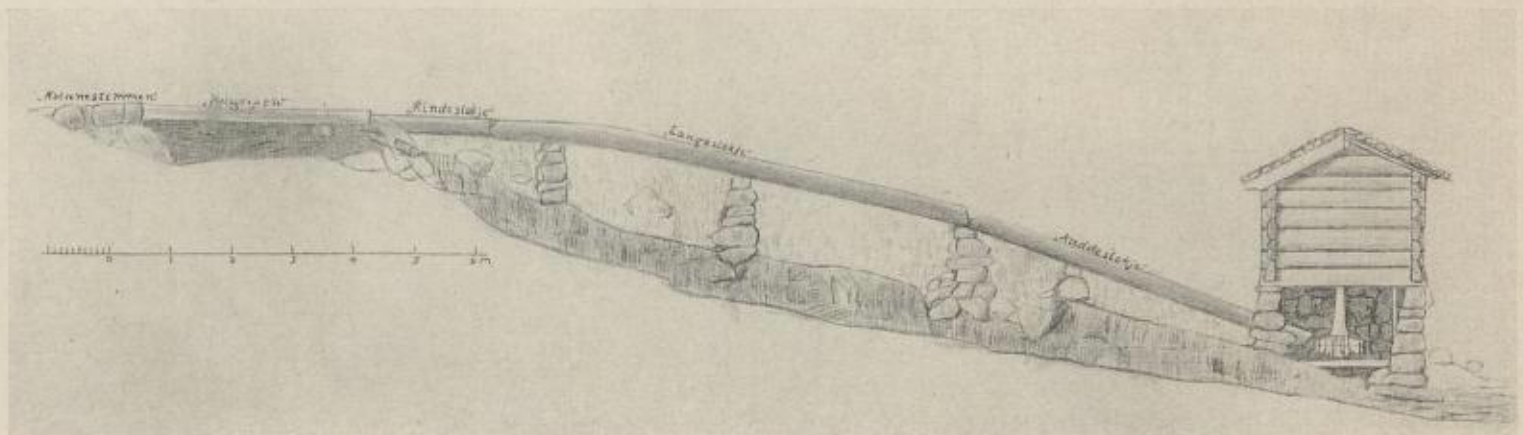
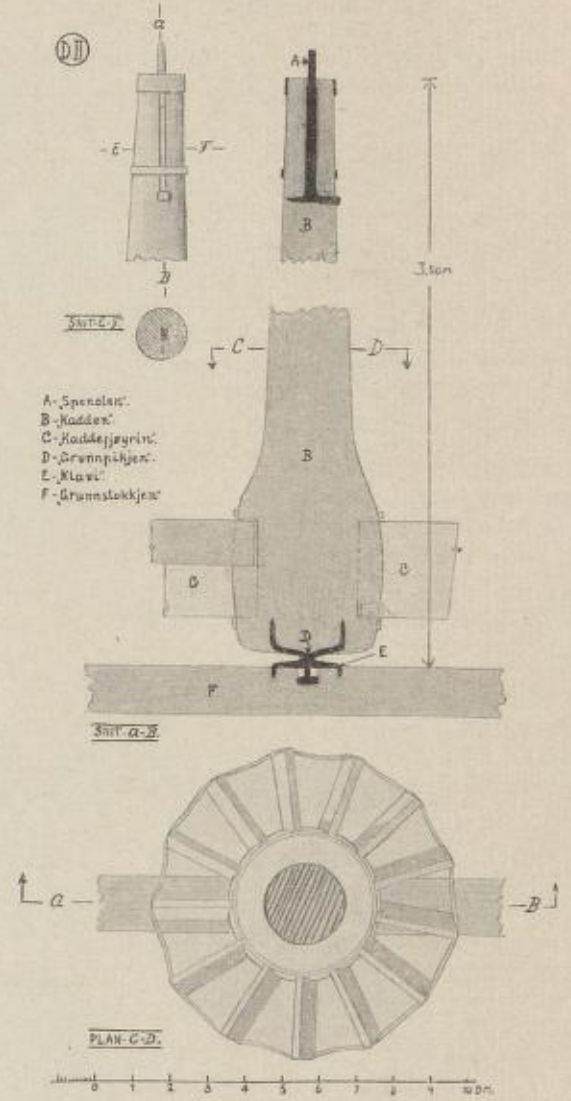
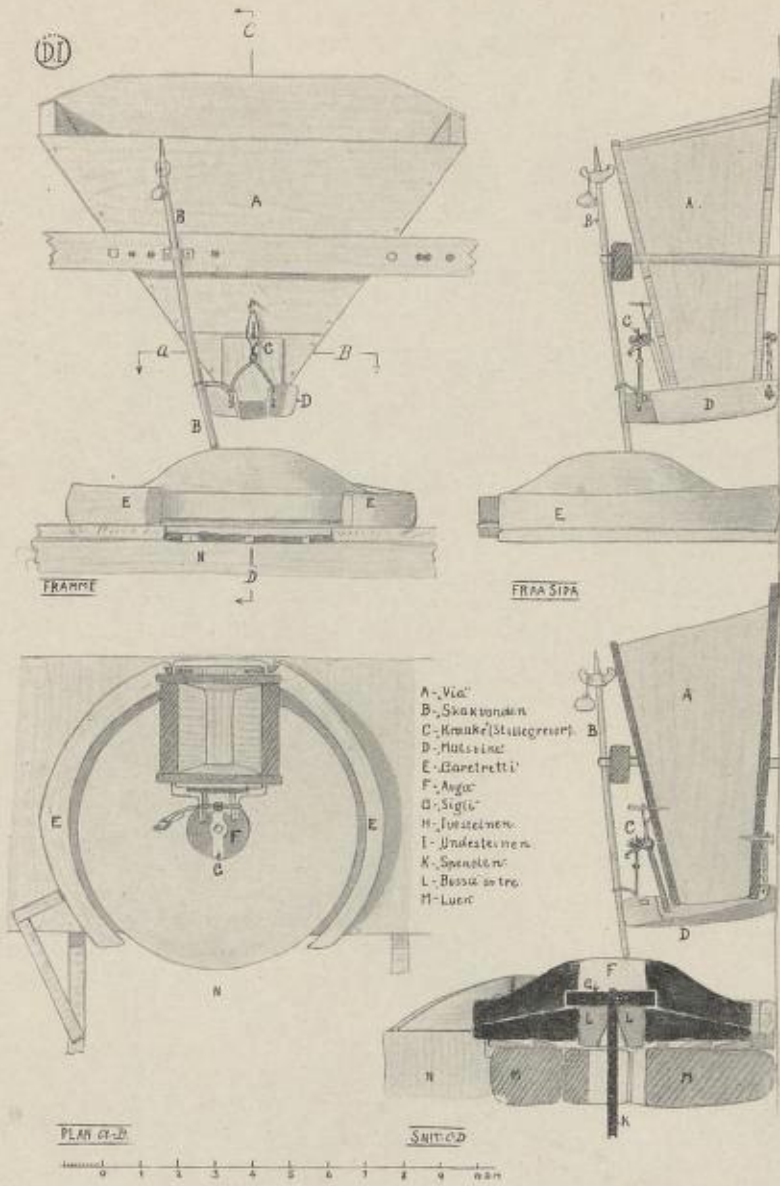

2

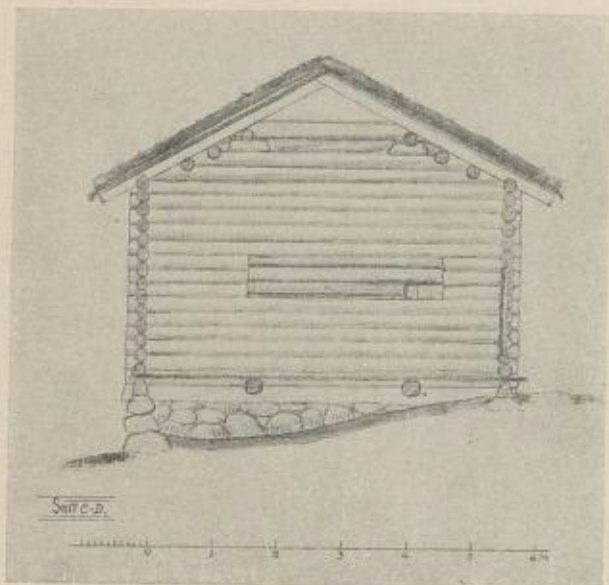
3

Kvern, Viken, Valle. 2 set oppyver mot fallet. 4 vindski, st. 1:10.

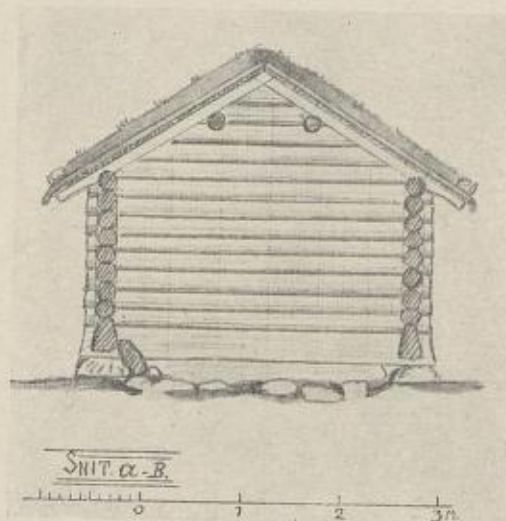

Kvern, Viken, Valle. 1 detaljer av Kverni. 2 detaljer av Kvernekallen. 2 Kverni set frå sida, langsetter fallet.

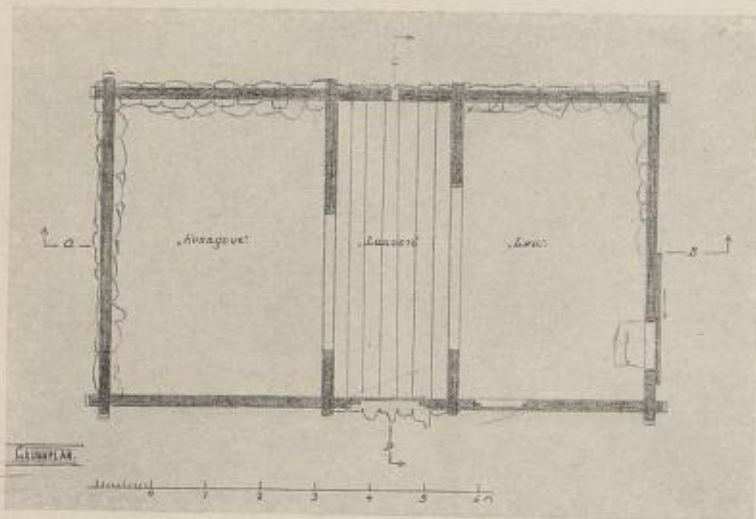
Mælt av Gisle Midttun.

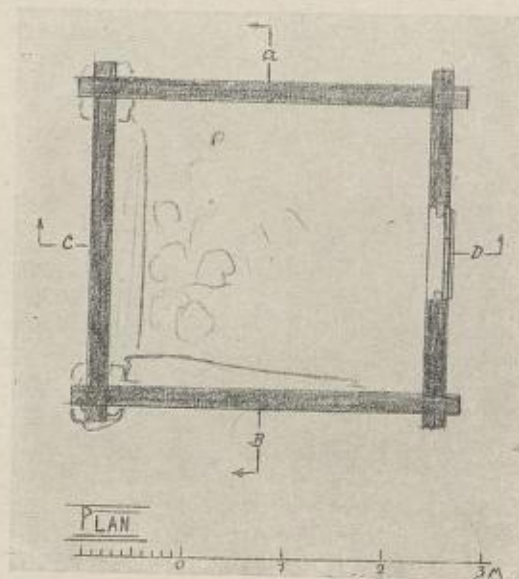
1

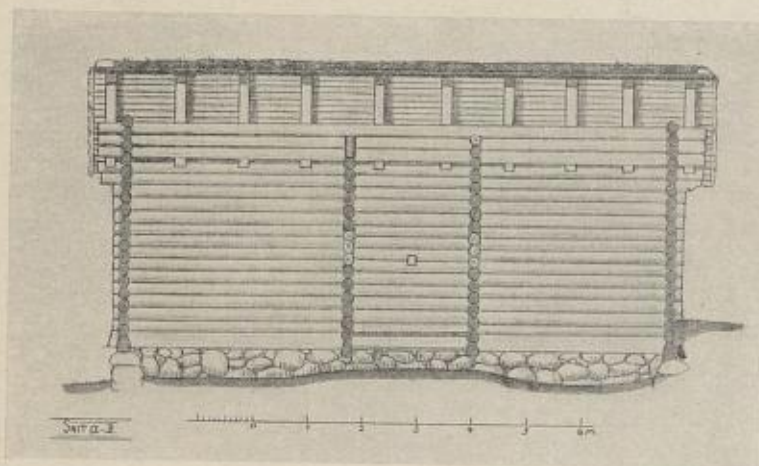
4

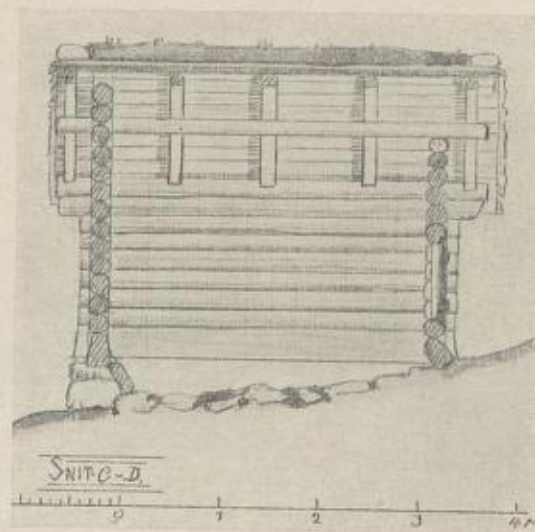
2

5

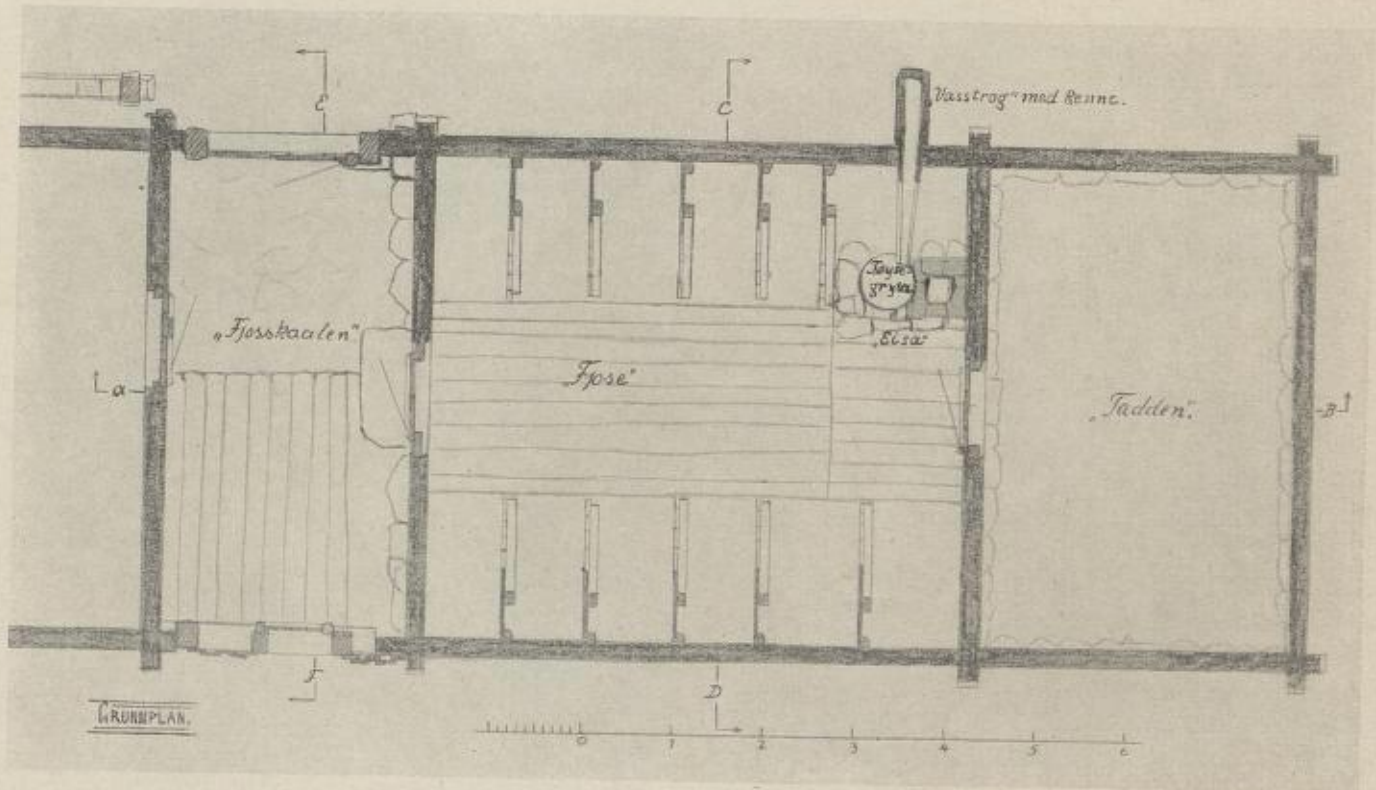
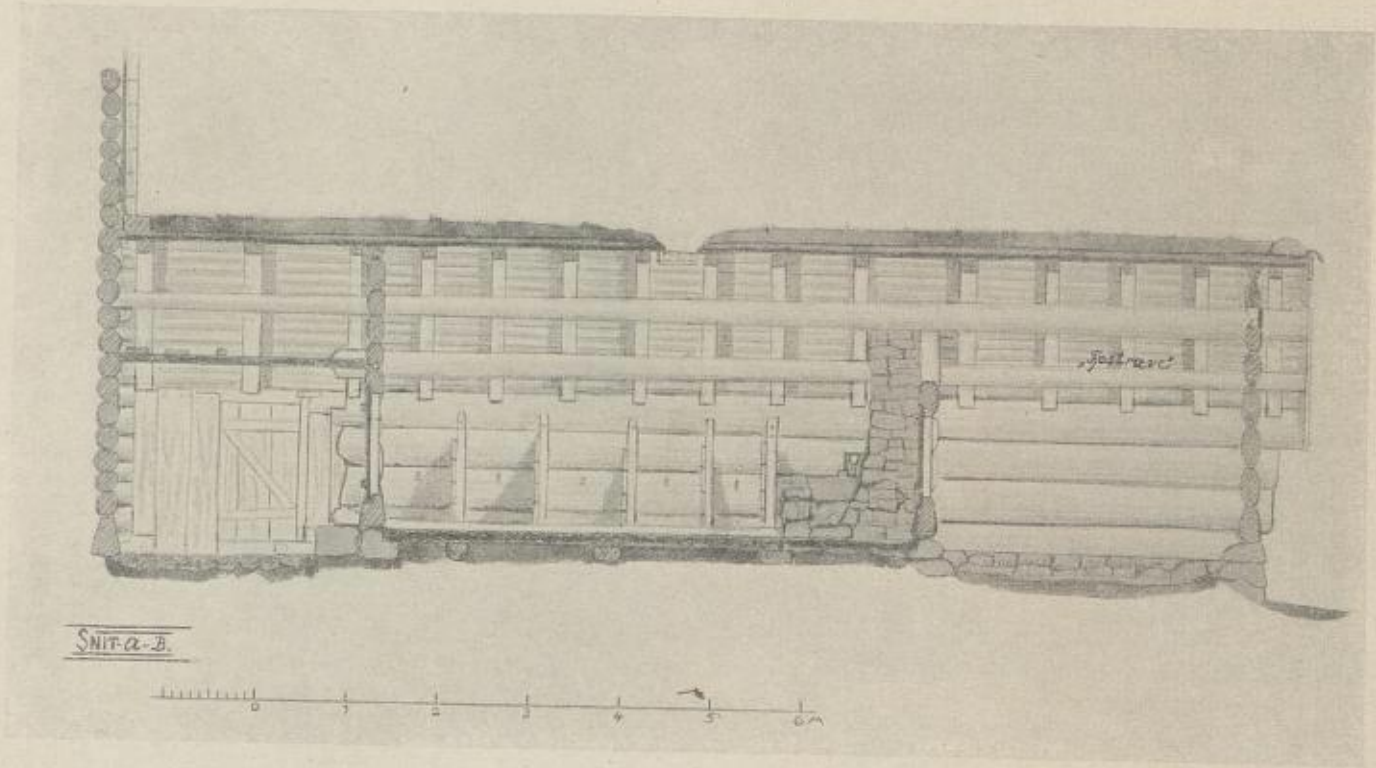
3

6

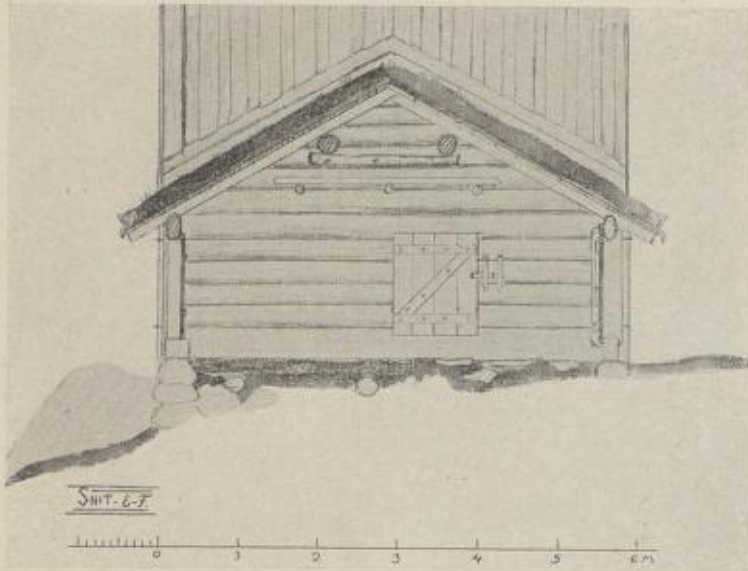
1—3 lode, Kjelleberg, Valle. 4—6 skoglode, Aakre, Valle.

Malt av Gisle Midtun.

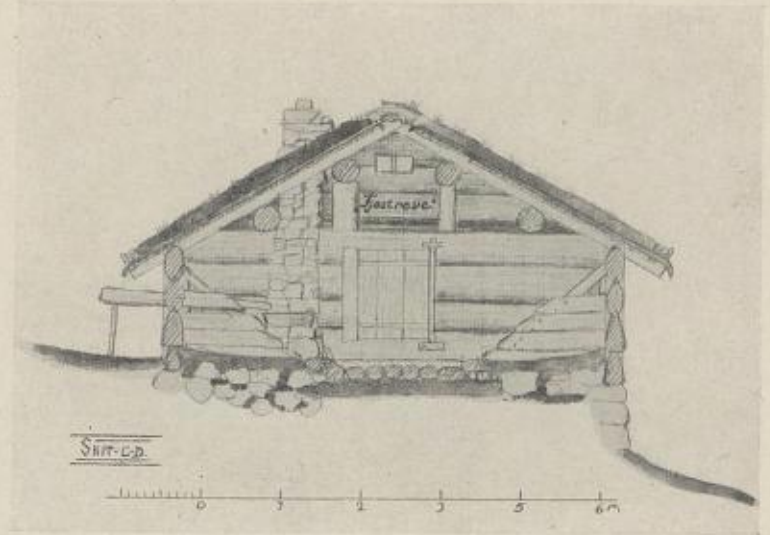

Fjos, Sygard Aakre, Valle.

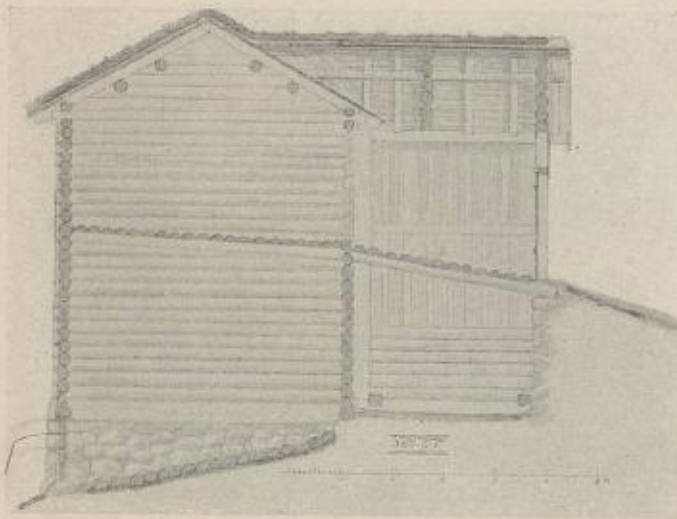
Mælt av Gisle Midttun.

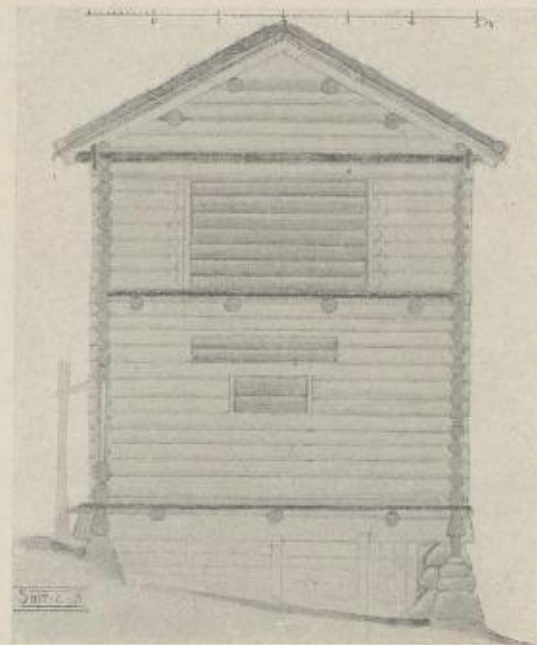
1

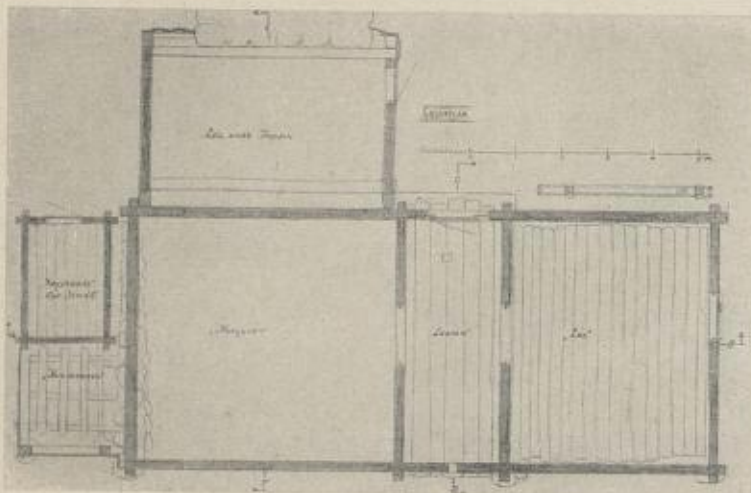
2

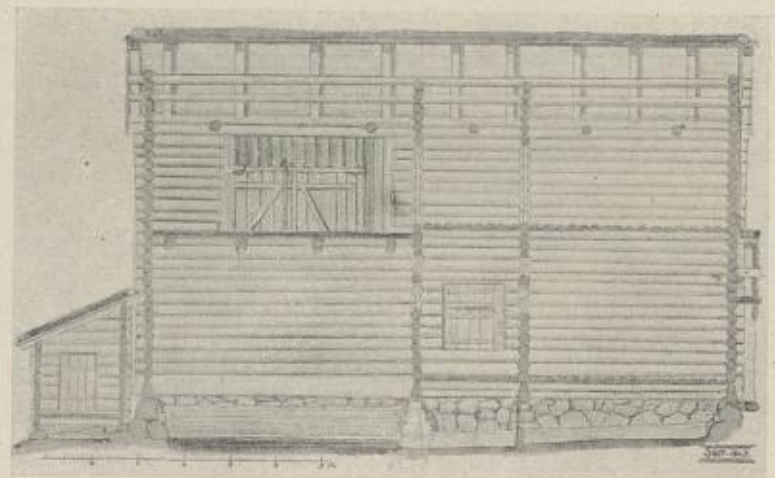
3

4

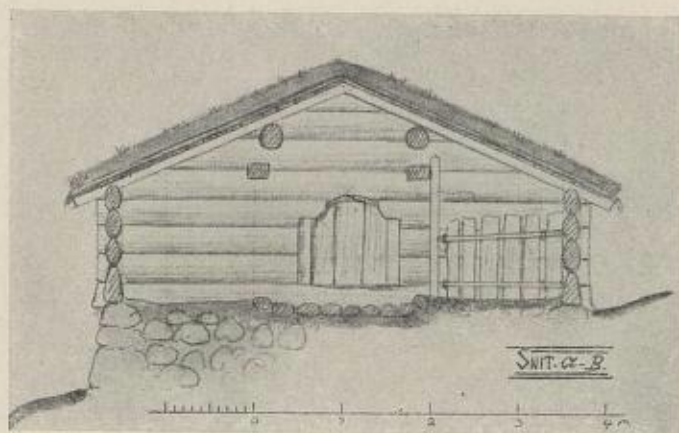
5

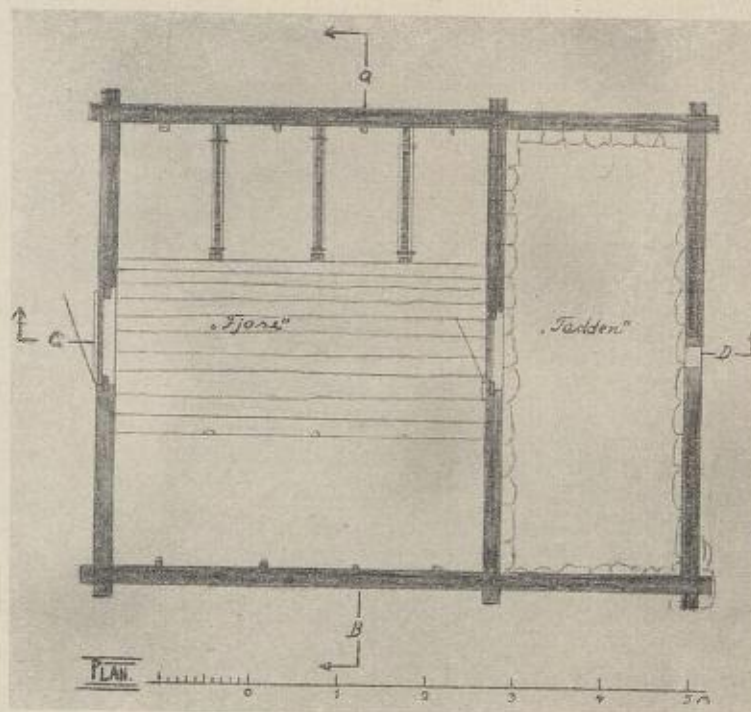
6

Løde og fjøs, Sygard Aakre, Valle. 1 og 2 snitt av fjøsskålen og fjøse (Pl. 43). 3-6 loda.

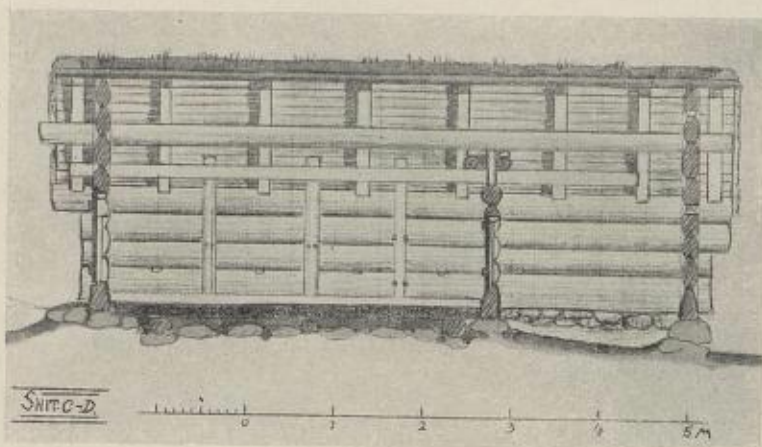
Mælt av Gisle Midttun.

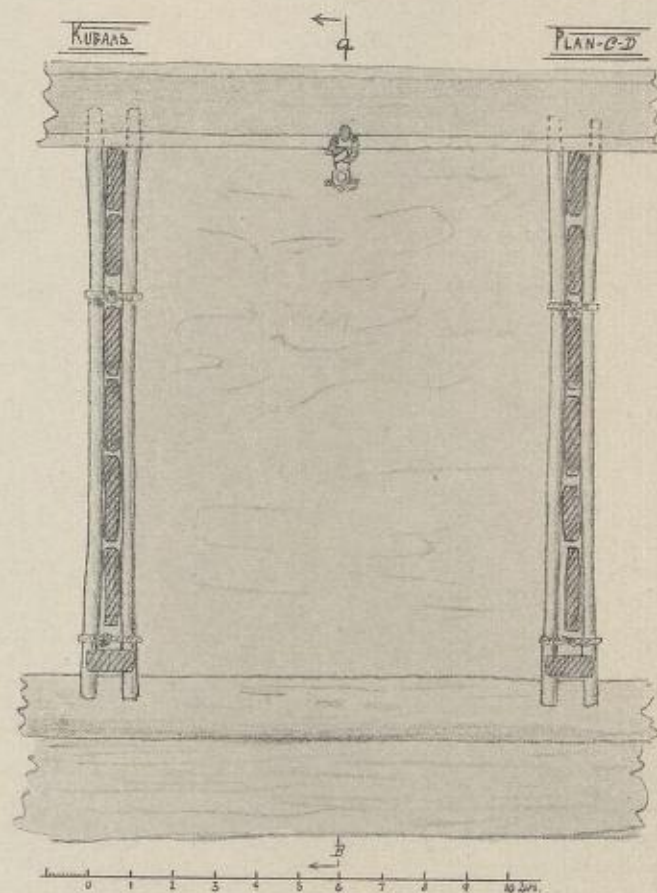
1

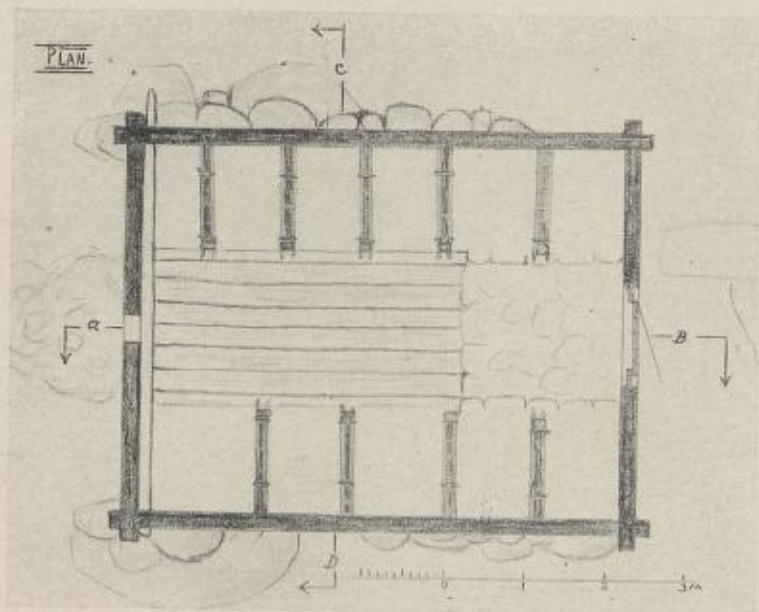
3

2

5

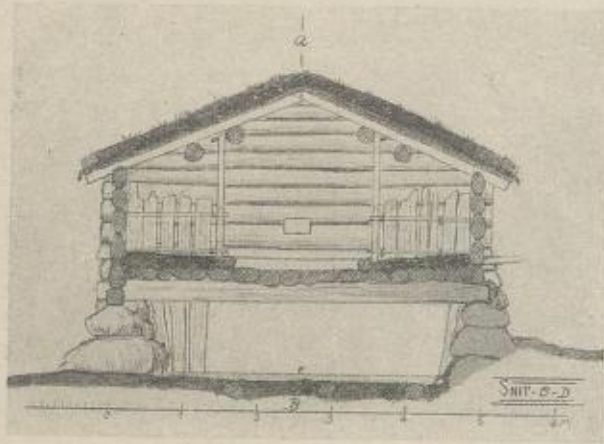

4

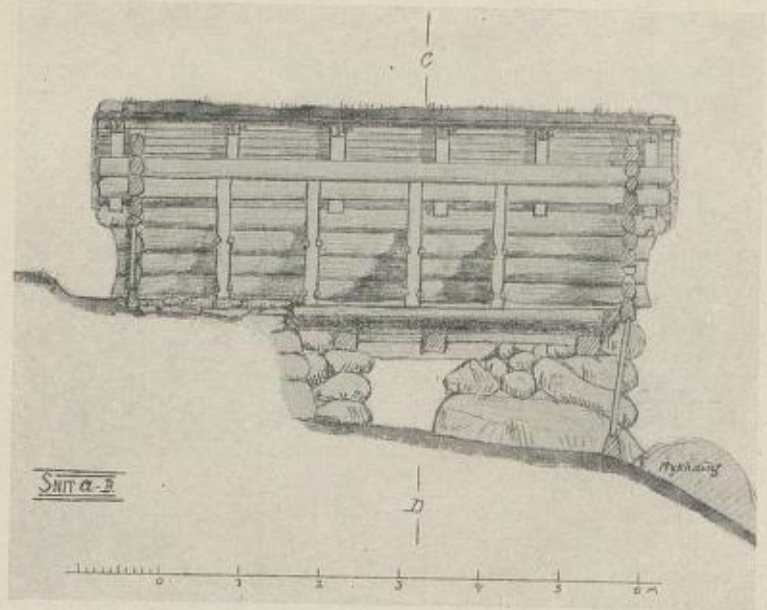
1—3 vârfjos, Aakre, Valle. 4 grunnplan av vârfjos, Viken, Valle. 5 plan av ein bås i vârfjoset på Aakre.

Mælt av Gisle Midttun.

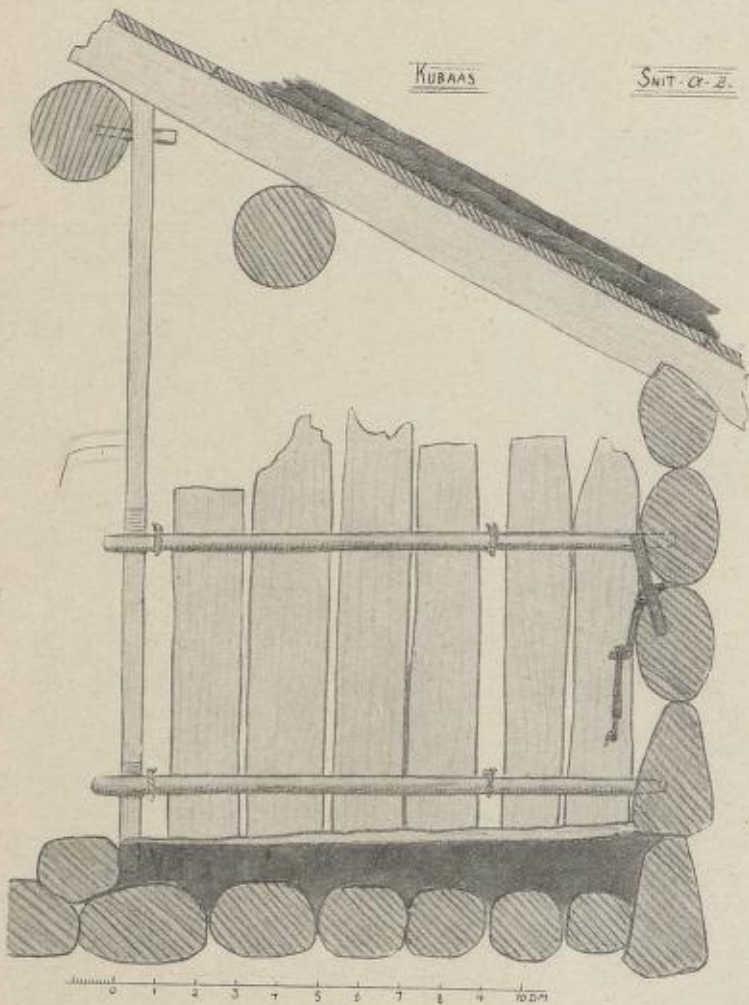

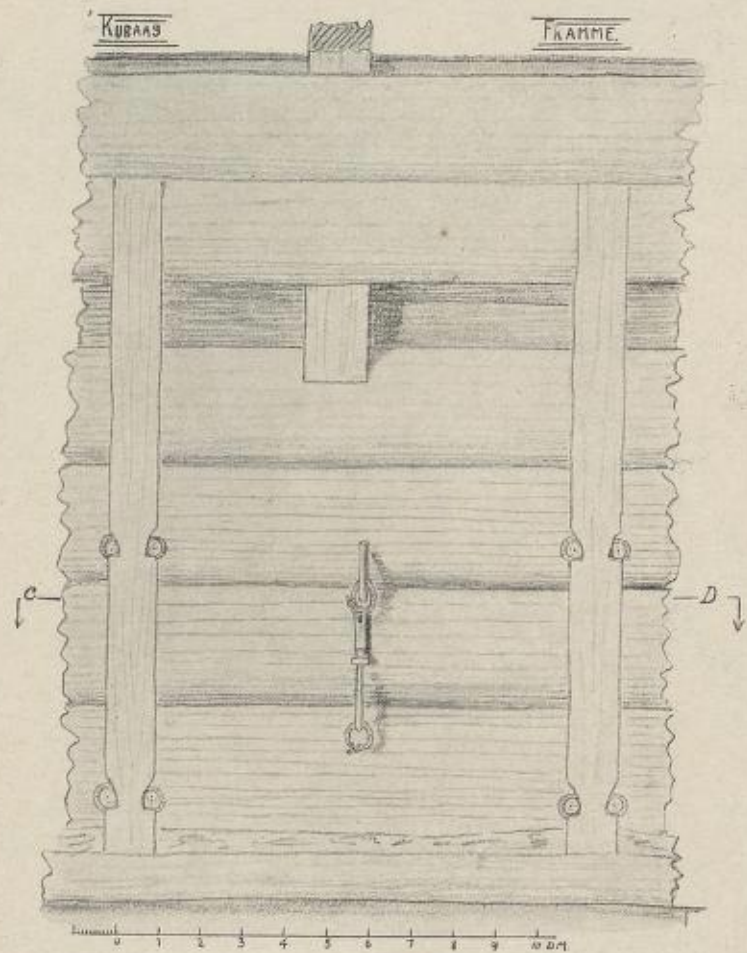
1

2

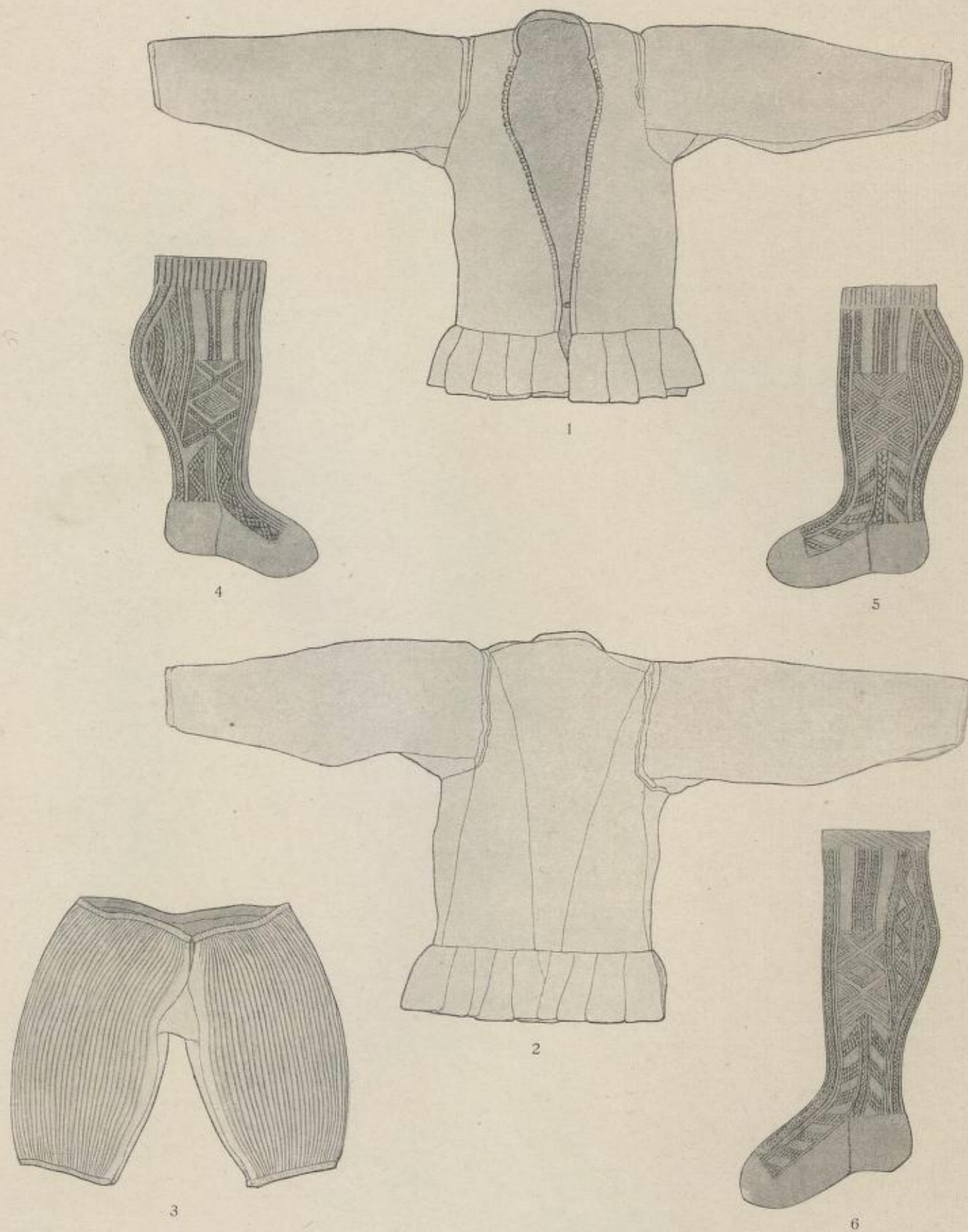
3

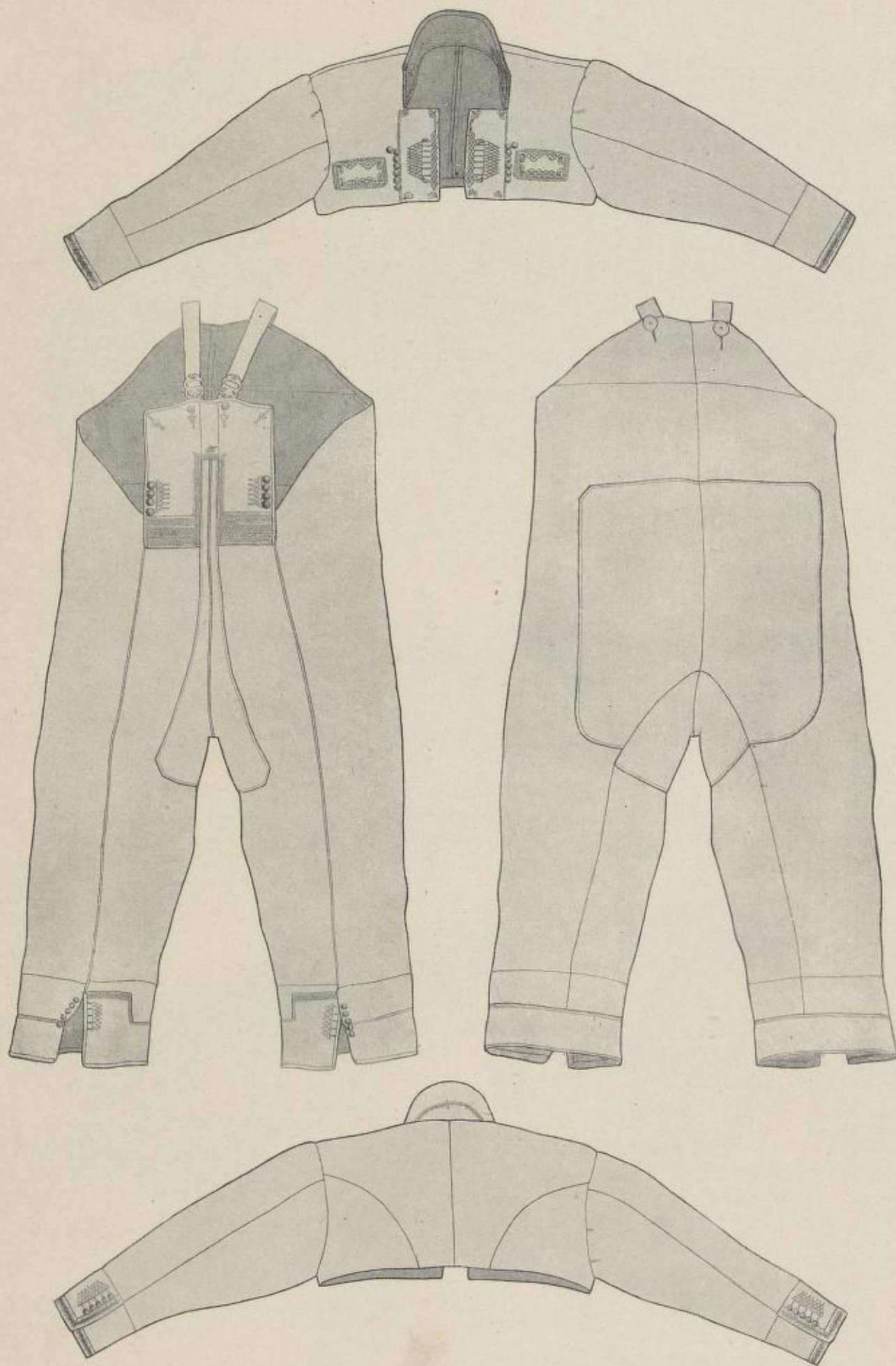
4

1 og 2 tversnitt og lengdesnitt av vårfjos, Viken, Valle (Pl. 45, 4).
3 og 4 bås i vårfjoset på Aakre, Valle (Pl. 45, 5).

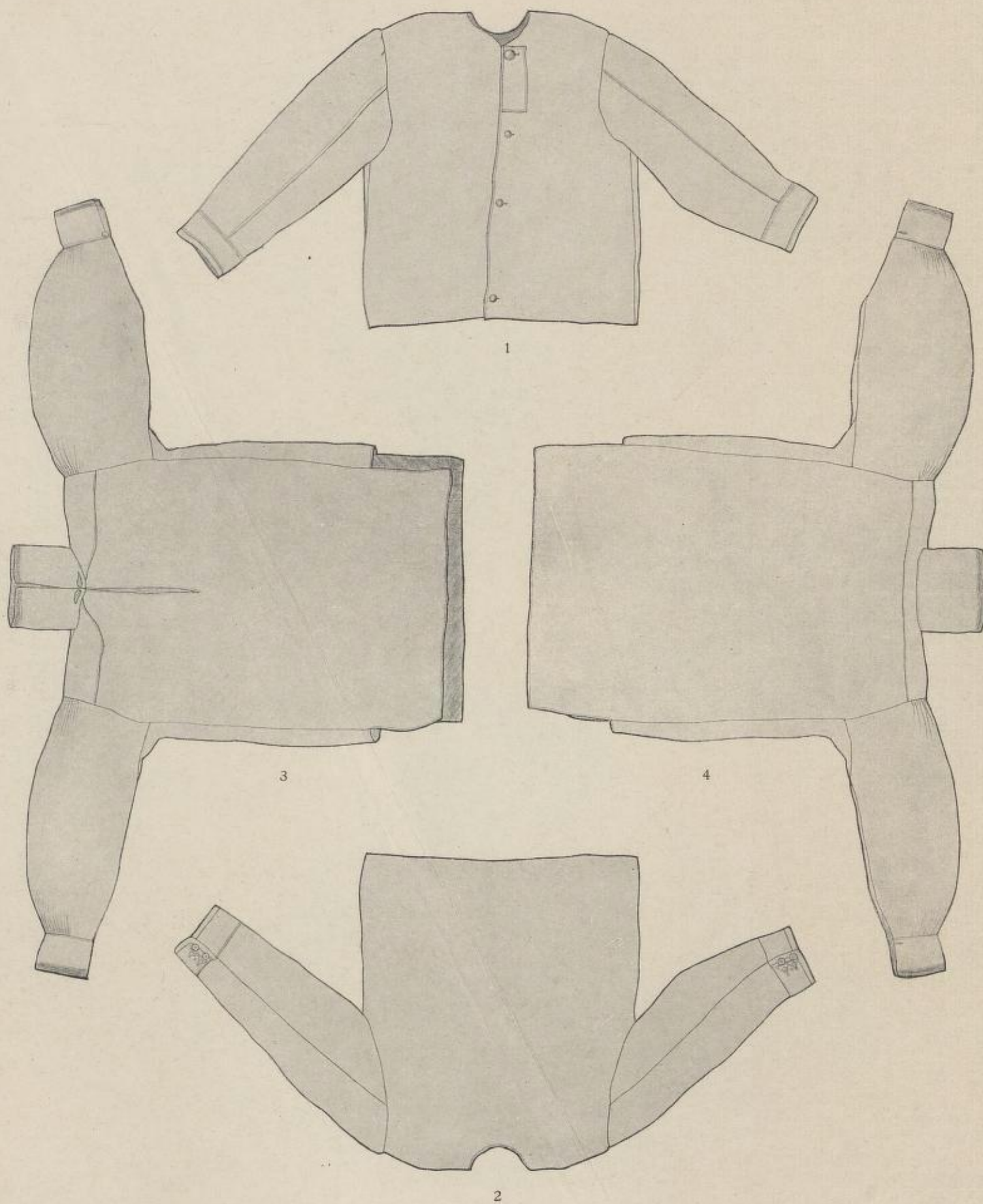
Målt av Gisle Midttun.

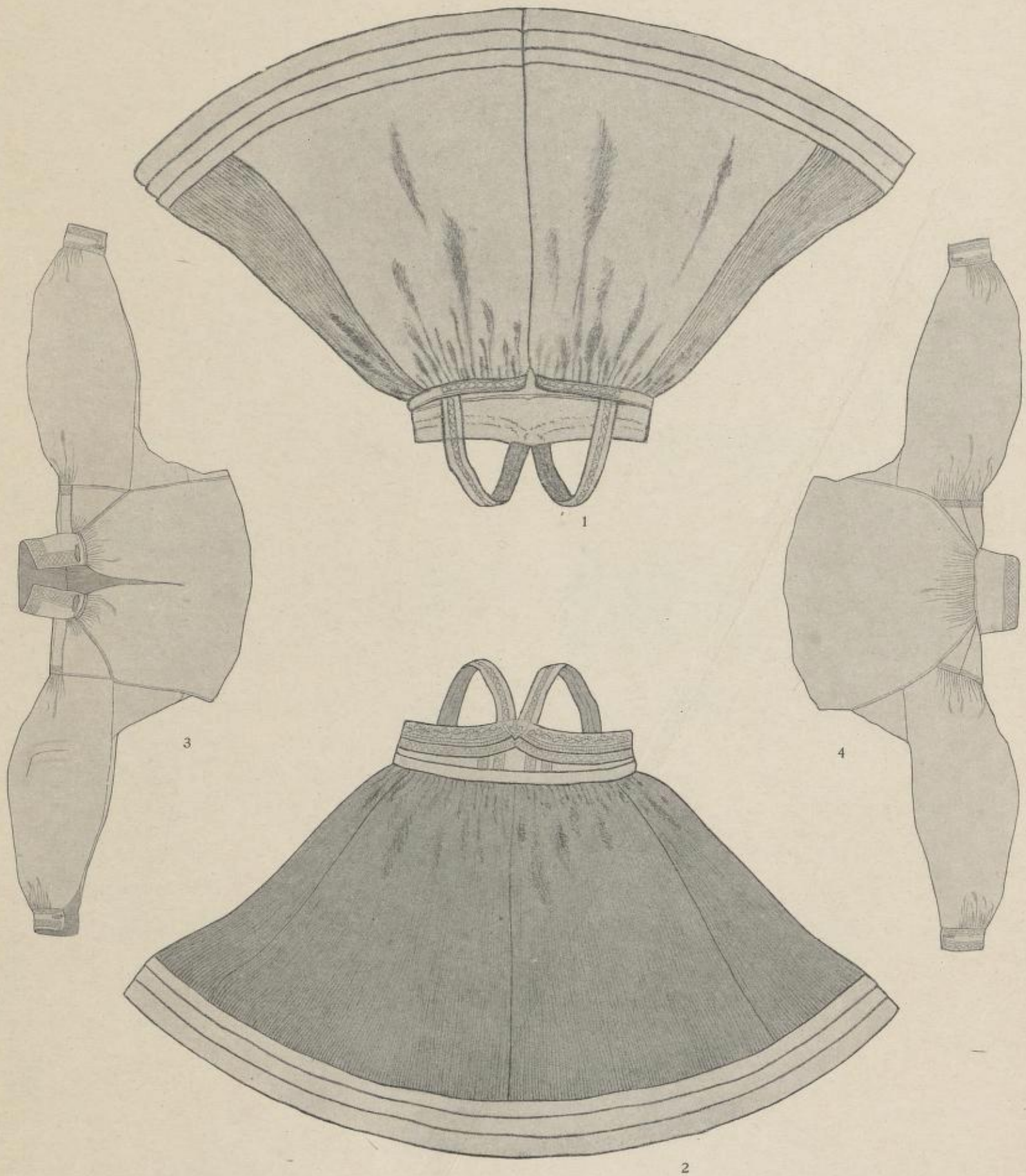
1—3 kufte og felle buksor av dei eldste kjende mannsklædi i Setesdal.
4 og 5 kvendesokkar frå Valle. 6 mannsokk frå Valle.

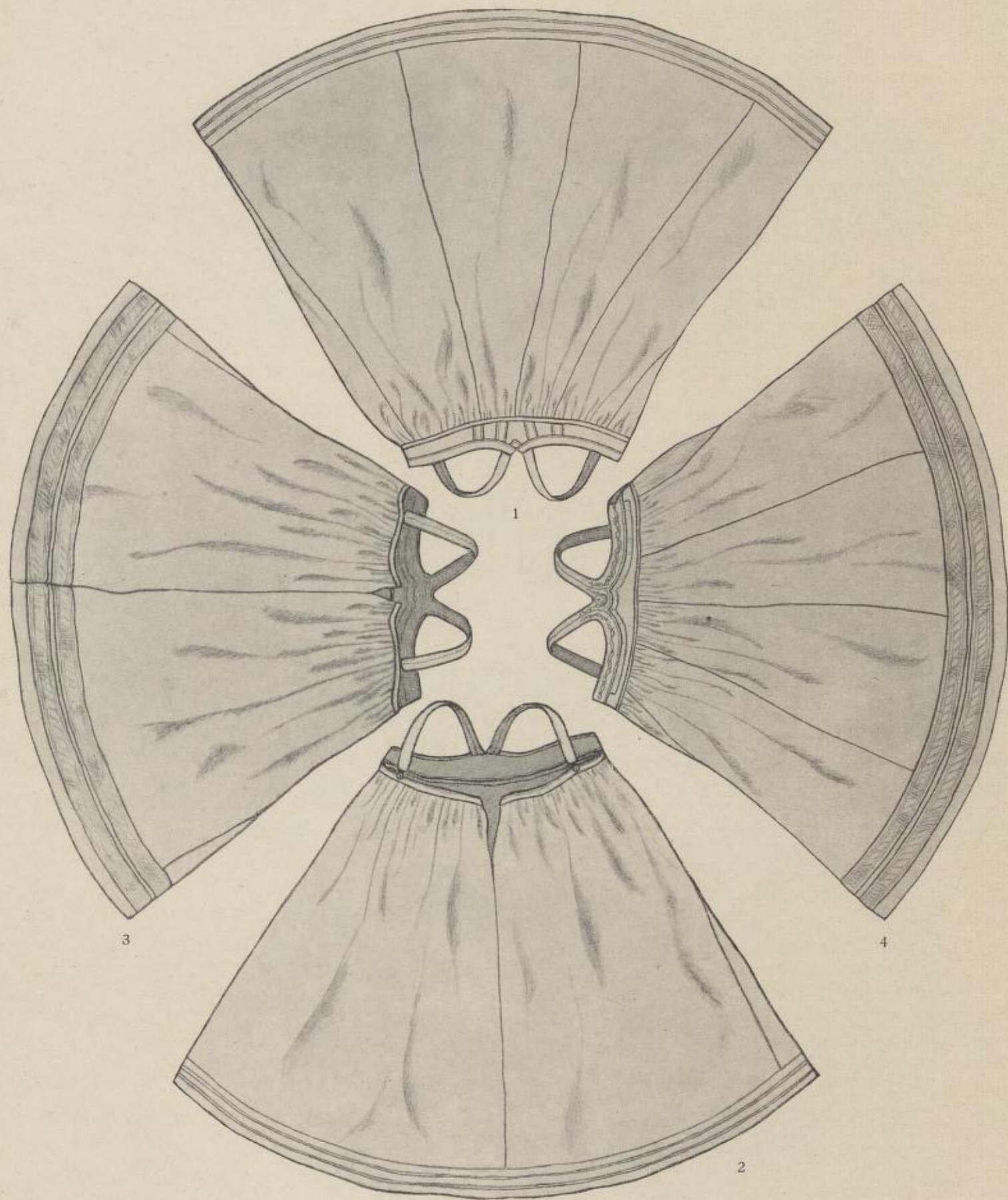
Kufte og buksor frå Valle ikring 1870.

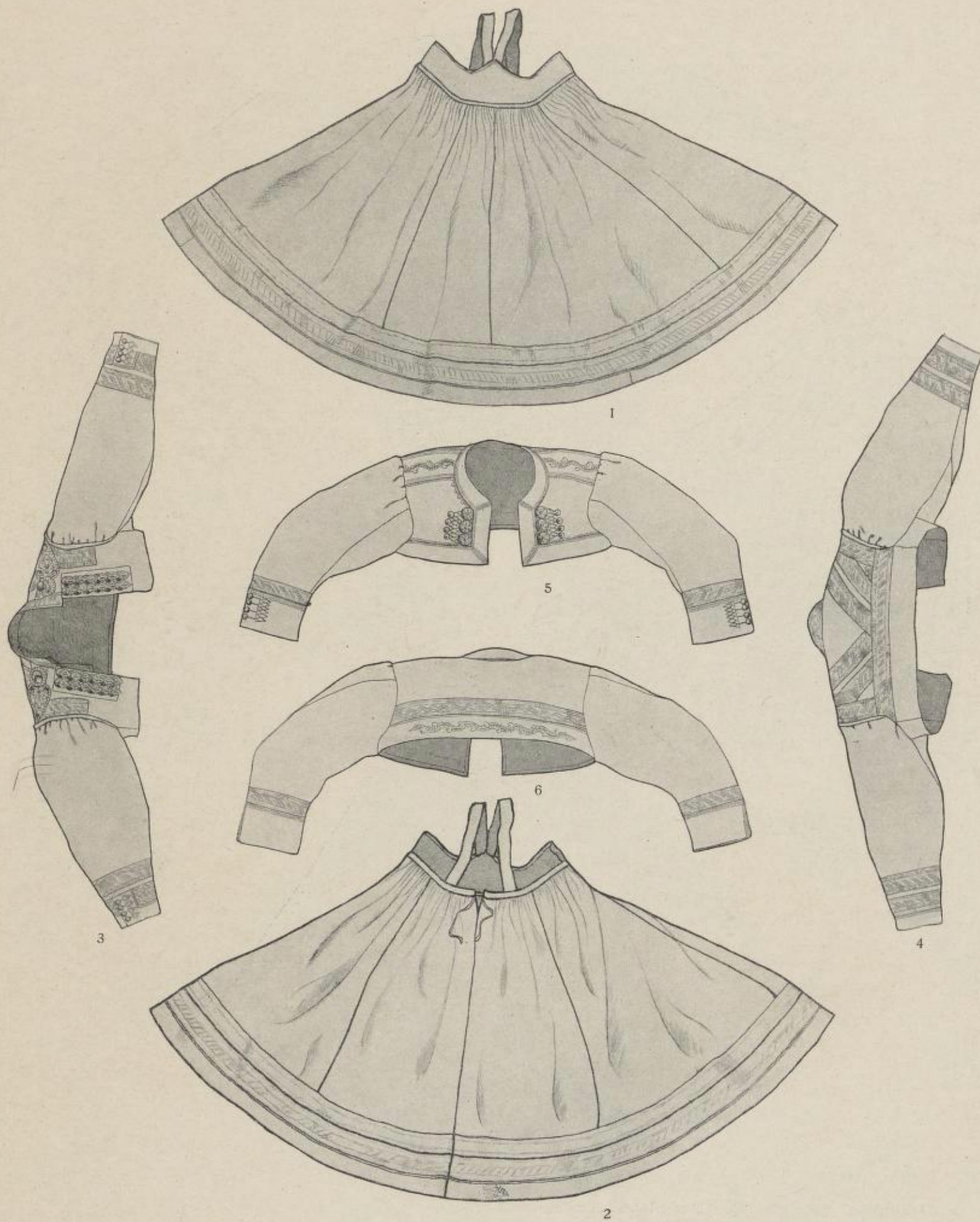
1 og 2 „Grautkuffe“ frå Valle. 3 og 4 mannskurte frå Valle ikring 1870.

1 og 2 svart stakk frá Valle ikring 1860. 1 „fangi“ (framme), 2 „bakbreiddi“.
3 og 4 kvendeskjurte frá Valle ikring 1860.

1 og 2 kvit stakk frá Bykle ikring 1860. 1 „bakbreiddi“, 2 „fangi“ (framme).
 3 og 4 blá stakk frá Valle ikring 1860. 3 „fangi“ (framme), 4 „bakbreiddi“.

1 og 2 raud stakk (brudestakk) frá Valle ikring 1860. 1 „bakbreiddi“,
 2 „fangi“ (framme). 3 og 4 „Brudetraie“ frá Valle ikring 1860. 5 og 6
 blákuftu frá Valle ikring 1860.

1

2

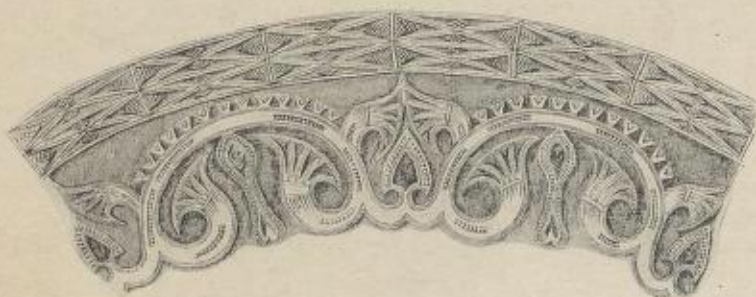
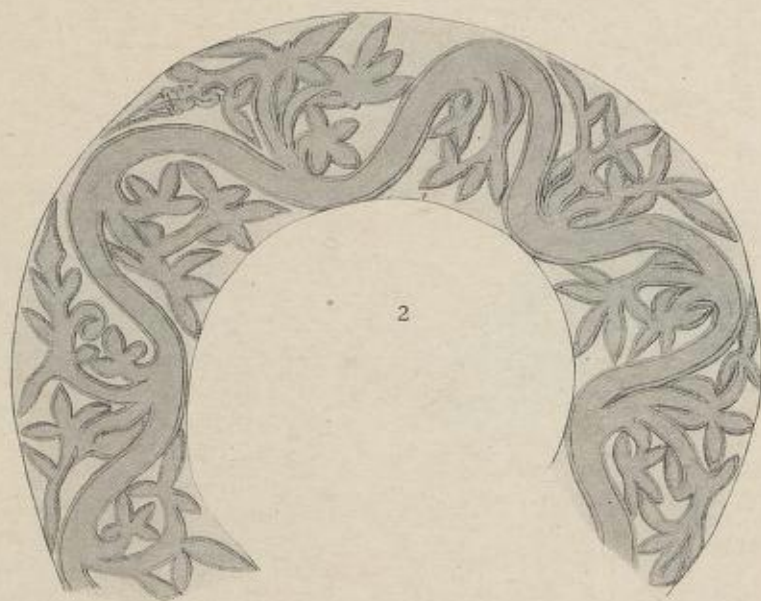
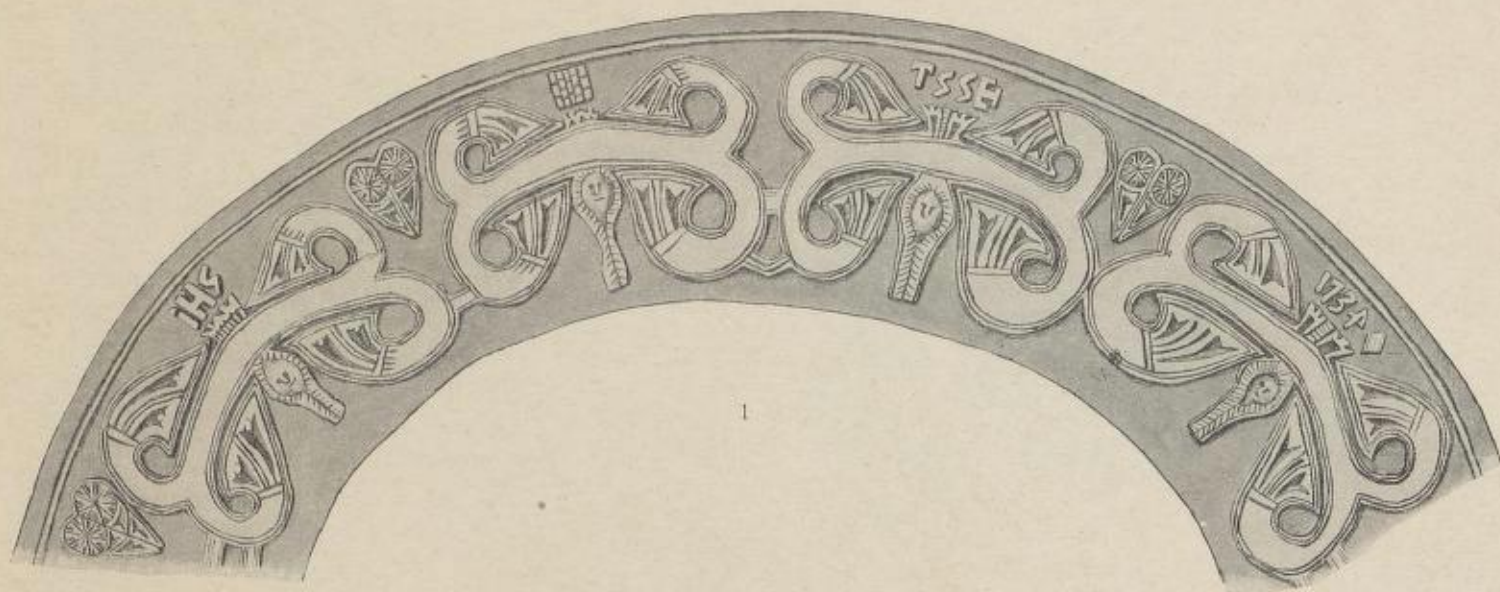
3

4

1 rosemåling frå 1763, på ein bolle frå Hylestad. „Tulipanmålaren“.
 2 rosemåling frå 1790, på ein bolle frå Valle. 3 rosemåling frå 1753, på
 ein bolle frå Valle. „Tulipanmålaren“. Same bollen som fig. 4 på pl. 54.
 4 rosemåling frå 1824, på ein bolle frå Byggland. Truleg måla av Eivind Lande.

1 skurd på ein bolle frå Setesdal av TSS i 1734. 2 skurd på ein bolle frå Valle av Ola Olason i 1692, høyrer saman med fig. 2 på pl. 55. 3 skurd på ein bolle frå Austad. 4 skurd på ein bolle frå Valle. Same bollen som fig. 3 på pl. 53.

1

2

1 rosemåling frå 1799 på ein bolle frå Valle. Truleg måla av O. A. Reiordal.
2 skurd på den ovannemnde bollen av Ola Olason i 1692.

Gamlestoga på Aakre, Valle.

Etter teikning av A. Schneider.
Kobberstiksamlingen, Kr.a.